

ВЛАДИМИР НАБОКОВ

Покана за екзекуция

ВЛАДИМИР НАБОКОВ
ПОКАНА ЗА ЕКЗЕКУЦИЯ
РОМАНИ

Превод: Пенка Кънева

chitanka.info

Наричат го студен писател, високомерен вивисектор, чудовище, човекомразец. Наричат го блестящ стилист, ярка индивидуалност, нареждат го сред най-големите в модерната проза на ХХ век — до Джойс и Кафка. Навярно е единственият забележителен руски писател, смятан и за именит творец на американската литература.

Роден през 1899 г. в Петербург, от 1919 г. Владимир Набоков живее в емиграция — в Англия, Германия, Франция, САЩ и до края на живота си (1977 г.) — в Швейцария. Прекарва парниково детство сред аристократични паркове, с английски велосипед и мрежичка за пеперуди, в самото сърце на многострадална Русия. А после за цял живот остава заточеник на „други брегове“ — пространствени, езикови, духовни, творчески. В плен на неутолима носталгия и хипнотичен спомен.

Дълбокото му убеждение е, че съществуващият свят е случаен, нищожен, безмерно пошъл, затова трябва да се създава друга, по-достоверна действителност — светът на Словото, Литературата. Поет, романист, разказвач, драматург, литературовед, преводач — Набоков има над петдесет книги, достойни за класик и новатор. Сред тях „Защита Лужин“, „Покана за екзекуция“, „Други брегове“ са жалони в многоизмерния, омагьосващ дар на големия майстор — Владимир Набоков.

ЗАЩИТА ЛУЖИН

1

Най-много бе поразен, че от понеделник ще бъде Лужин. Баща му — истинският Лужин, големият Лужин, Лужин, който пишеше книги — излезе от стаята усмихнат, потривайки ръце, намазани за през нощта с прозрачен английски крем, и с вечерната си велурена походка се върна в спалнята. Жена му вече лежеше в постелята. Тя се надигна и попита: „Е, какво, как?“ Той съблече сивия си халат и отвърна: „Размина се. Прие го спокойно. Уф... Направо камък ми падна.“ — „Колко се радвам... — каза жена му, като полека издърпваше копринената завивка върху си. — Слава богу, слава богу...“

Наистина беше облекчение. Цялото лято — цялото бързо лято в имението, състоящо се от три миризми: на люляк, на сенокос и на сухи листа, — цялото лято обсъждаха въпроса кога и как да му кажат и все отлагаха, отлагаха, настъпи вече краят на август. Кръжаха около него, стягаха предпазливо кръговете, но щом само вдигнеше глава, баща му с престорен интерес чукаше по стъклото на барометъра, чиято стрелка винаги сочеше буря, а майка му потъваше някъде навътре в къщата, като оставяше всички врати разтворени, забравила дългия, рошав букет от камбанки върху капака на рояла. Дебелата францужойка, четяща му на глас „Монте Кристо“ и прекъсваща четенето, за да възкликне разчувствувано: „Клети, клети Дантес!“ — предлагаше на родителите му тя да хване бика за рогата, макар непоносимо да се страхуваше от този бик. „Клети, клети Дантес“ не пораждаше състрадание у него и наблюдавайки възпитателните й въздишки, той само присвиваше очи и търкаше картоната с гумата в усилието си колкото може по-ужасно да нарисува издатината на нейния бюст.

Много години по-късно, през неочаквано просветлената чудесна година, той със замайващ възторг си спомни тези часове с четенето на верандата, заплавала сред шума на градината. Споменът беше просмукан от слънце и от сладко-мастиления вкус на онези захарни пръчици с дъх на сладника, които тя раздробяваше с удар на джобното си ножче и го убеждаваше да ги държи под езика си. И пирончетата за

тапициране, които сложи веднъж върху плетената седалка на креслото, предназначено да поеме с пръхкав пукот тежките ѝ телеса, в спомените му бяха равноценни на слънцето, на шума от градината, на комара, който, впил се в ожуленото му коляно, блажено надигаше рубиненото си коремче. Добре, подробно познава десетгодишното момче коленете си — разчесаната до кръв пришка, белите следи от ноктите върху загорялата кожа и всичките драскотини, с които се подписват песъчинките, камъчетата, остриите пръчки. Комарът отлиташе, избегнал удара, французойката настояваше да не се върти на стола; стръвно, лъснал неравните си зъби — които столичният зъболекар бе обхванал с платинена пластинка, — навел глава с къдрички на темето, четеше, дръгнеше ухапаното място с петте си пръста — и бавно, с нарастващ ужас французойката протягаше ръка към тетрадката за рисуване, към невероятната карикатура.

„Не, по-добре аз да му кажа — колебливо отвърна бащата Лужин на предложението ѝ. — Ще му кажа по-късно, сега нека спокойно прави диктовките с мен.“

„Тази нощ луната блести като нож — равномерно диктуваше той, като се разхождаше назад и напред из класната стая. — Тази нощ луната блести като нож.“ И синът пишеше, почти легнал върху масата, лъснал зъби в метални скели, като оставяше празно място в думите „нощ“ и „нож“. Аритметиката му вървеше повече: имаше тайнствена сладост в това, че дългото, мъчно намерено число в решителния миг, след многобройни приключения се дели без остатък на деветнайсет.

Той, бащата Лужин, се страхуваше, че когато синът узнае за какво толкова са му били нужни съвсем безличните Трувор и Синеус^[1] и таблицата на думите, които се пишат с „е двойно“, и най-важните руски реки, с него ще се случи същото както преди две години, когато бавно и тежко при звука на скърцащите стъпала, на пукащите подове, на местените сандъци, изпълнила цялата къща, се появи французойката. Но нищо подобно не се случи. Той го изслуша спокойно и когато баща му, мъчейки се да подбира най-интересните, най-примамливите подробности, му каза между другото, че като голям ще го назовават по фамилно име, синът се изчерви, запримигва, облегна се назад на възглавницата, разтвори уста и завъртял глава („Не се върти така“ — притеснен каза баща му, забелязал смущението му и очакващ сълзи), но той не се разплака, а вместо това някак изду

бузи, зарови лице във възглавницата, пухтейки с устни в нея, и изведнъж, надигнал се бързо — раздърпан, топъл, с блеснали очи, — попита припряно дали вкъщи ще го наричат Лужин.

И сега на път за гарата в навъсеня, напрегнат ден бащата Лужин, седнал до жена си в каляската, гледаше сина си, готов начаса да се усмихне, ако той обърне към него упорито извърнатото си лице, и недоумяваше отде накъде изведнъж е станал „ячък“, както се бе изразила жена му... Синът седеше на предната седалка, загърнат в кафеникавия си лоден, с моряшка барета, нахлузена накриво, но която никой на света сега не би посмял да поправи, и гледаше настрани, в дебелия дънери на брезите, които въртеливо преминаваха покрай канавката, напълнена с техните листа. „Не ти ли е студено?“ — попита майка му, когато на завоя към моста излезе вятър, набърчил пухкаво сивото птиче крило на шапката й. „Студено ми е“ — каза синът, загледан в реката. Майка му с мъркащ звук протегна ръка към лодена, но забелязала израза на неговите очи, се отдръпна и само показа с раздвижени във въздуха пръсти: „Увий се, увий се по-хубаво.“ Синът не се помръдна. Издула устни, за да отлепи воалетката от устата си — постоянно движение, почти тик, — тя погледна мъжа си, безмълвно молейки за съдействие. Той също беше с пардесю-лоден, ръцете му в плътни ръкавици бяха отпуснати върху карираното леко одеяло, то висеше полегато и образувало долина, се издигаше едва-едва до кръста на малкия Лужин. „Лужин — изрече той престорено весело, — а, Лужин?“ И под одеялото меко побутна сина си с крак. Лужин отдръпна колене. Ето покривите на селските къщи, нагъсто обраснали с ярък мъх, ето познатия стар стълб с полуизличен надпис (наименованието на селото и броя на селяните), ето геранилото, ведрото, черната кал, една белонога селянка. Извън селото конете поеха ходом по нагорнището и зад тях, долу, се появи втората каляска, в която се бяха сместили натясно французойката и икономката, които се мразеха. По безцветното небе над стърнището полека летеше врана.

Гарата беше на две версти от имението, там, където черният път, пресякъл с тътен и гладко елховата гора, минаваше направо през петербургското шосе и отминаваше нататък през релсите, под бариерата към неизвестността. „Ако искаш, пусни марионетките“ — угоднически произнесе бащата Лужин, когато синът скочи от каляската и вперил очи в земята, раздвижи врат, защото му боцкаше вълненият

плат на лодена. Синът мълчаливо взе подадените му десет копейки. От втората каляска тежко изпълзяха французойката и икономката, едната надясно, другата наляво. Бащата си засваля ръкавиците. Майката, отдръпвайки воалетката, следеше изпъчения носач, поел одеялата. Премина вятър, навдига гривите на конете, изду малиновите ръкави на кочияша.

Оказал се сам на перона, Лужин тръгна към стъкления сандък, в който пет куклички с големи висящи крачета чакаха трясъка на монетата, за да се съживят и завъртят; очакването им днес бе напусто, тъй като автоматът се оказа развален и десетте копейки отидоха залудо. Лужин почака, после се извърна и тръгна към края на перона. Вдясно върху огромен денк седеше момиченце и подпряло лакът с длан, ядеше зелена ябълка. Вляво бе застанал мъж с кожени гамаши, с къс камшик в ръка и гледаше в далечината, към края на леса, откъдето след няколко минути щеше да се появи предвестникът на влака — белият пушек. Напред, оттатък релсите, до един жълт второкласен вагон без колела, враснал в земята и превърнат в постоянно човешко жилище, селянин цепеше дърва. Изведнъж мъгла скри всичко, парна миглите му, не можеше да се понесе това, което ей сега щеше да се случи — баща му с ветрилото от билети в ръка, майка му, преброяваща с поглед куфарите, втурващият се влак, носачът, който подпираше стълбичка към вагонната площадка, за да се качат по-удобно. Той се огледа. Момиченцето си ядеше ябълката; мъжът с гамашите гледаше в далечината; всичко беше спокойно. Стигна, уж разхождайки се, до края на перона и изведнъж се задвижи много бързо, спусна се по стъпалата — утъпканата пътечка, градинката на началник-гарата, оградата, вратичката, елхите — по-нататък деренцето и гъстата гора веднага зад него.

Отначало тичаше направо през гората, шумолеше из папратта, подхлъзваше се по червеникавите листа на момините сълзи, и баретата му висеше отзад на врата, удържана само от ластика, беше му горещо на коленете от вълнените, вече градски чорапи — плачеше бежешком, по детски търкаляше „р“-то, като ругаеше, щом го шибнеше клонка по челото, — и най-сетне се спря, клекна задъхан, така че лоденът му зави краката.

Едва днес, когато се пренасяха от село в града, през този ден, и без това лишен от сладост, когато къщата е пълна е течения и толкова

завиждаш на градинаря, който не заминава никъде, едва днес осъзна целия ужас на промяната, за която бе говорил баща му... Предишните есенни — за връщания в града му се видяха щастие. Всекидневната утринна разходка с францужойката — винаги по едни и същи улици, по Невски и в кръг, по Крайбрежната улица към къщи — никога не ще се повтори. Щастлива разходка. Понякога му предлагаха да започнат от Крайбрежната улица, но винаги бе отказвал — не само защото от ранно детство обичаше навиците си, а и затова, че непоносимо се страхуваше от оръдието на Петропавловската крепост, от гръмовния, тежък удар, разтърсващ прозорците на къщите, от който можеше да ти се пукне тъпанчето — и винаги нагласяваше така (чрез незабелязани маневри), че в дванайсет да бъдат на Невски, по-далеч от оръдието, иначе изстрелът би го връхлетял до самия дворец, ако би се променил редът на разходката. Свършено е също с приятния размисъл след закуска, на дивана под тигровото одеяло, и точно в два — с млякото в сребърната чаша, придаваща толкова скъпоценен вкус на млякото, и точно в три — с возенето в открития кабриолет. Вместо всичко това идваше нещо, отвратително по своята новост и неизвестност, невъзможен, неприемлив свят, в който ще има пет учебни часа един след друг и тъпна момчета, още по-страшни от онези, които наскоро през един юлски ден го заобиколиха на моста, насочиха тенекиени пистолети, изстреляха в него пръчки, от които коварно бяха свалени гумените крайници.

В гората беше тихо и влажно. Като се наплака до насита, той си поигра с бръмбара, нервно размахал мустаци, сетне дълго го мачка с камък, мъчейки се да повтори първото вкусно похрускване. След време забеляза, че е заръмяло. Тогава се изправи, намери позната пътечка и се завтече, като се препъваше в корените с неясната, отмъстителна мисъл да стигне до къщи и там да се скрие, да прекара зимата, като се храни в килера със сладко и кашкавал. Пътечката лъкатуши десетина минути в гората и се спусна към реката, цялата на пръстени от дъжда, и още след пет минути се показа дъскорезницата, воденицата, мостът, на който затъваш до глезените в талаш, алейката нагоре и зад голите люлякови храсти — къщата. Прокрадна се покрай стената, видя, че прозорецът на гостната е отворен, и като се покатери на зеления олющен корниз, покрай водосточната тръба се прехвърли вътре. В гостната се спря, послуша се. Дагеротипната снимка на дядо му, бащата

на майка му — черни бакенбарди, в ръцете с цигулка — го гледаше в упор, но се изгуби напълно, разтвори се в стъклото, щом погледна портрета отстрани — печално развлечение, което той не пропускаше никога, щом влезеше в гостната. Като помисли, като подвижи горната си устна, тогава платиненото телче на предните зъби свободно се местеше нагоре-надолу, той отвори предпазливо вратата и като трепна от звънкото ехо, твърде бързо настанило се в къщата след заминаването на стопаните, се втурна по коридора и оттам по стълбите на тавана. Таванът беше особен, с прозорче, от което можеше да се гледа долу, към стълбището, към кафявия блясък на перилата му, които се извиваха плавно и се изгубваха в мъглата. В къщата беше съвсем тихо. След време долу, от кабинета на баща му, се дочу сподавен телефонен звън. Звънът продължи с прекъсвания доста дълго. После отново тишина.

Той се намести на един сандък. До него имаше също такъв сандък, но отворен, пълен с книги. Дамски велосипед със скъсана зелена мрежичка, опъната покрай задното колело, бе изправен на главата си в ъгъла, между една нерендосана дъска, подпряна на стената, и огромен продълговат куфар. След няколко минути на Лужин му доскуча, същото чувствуваше, когато имаше компрес на гърлото и не биваше да излиза. Пипна прашните сиви книги в сандъка, остави черни отпечатьци върху тях. Освен книгите имаше корково кръгче за игра с едно перо, голяма фотография (на военен оркестър), дъска за шах с пукнатина и прочие неща, не особено забавни.

Така измина час. Изведнъж дочу шум от гласове, виещия звук на вратата от главния вход и като надникна предпазливо през прозорчето, зърна долу баща си, който търчеше нагоре по стълбището като момче и преди да стигне площадката, отново пъргаво се спусна с разтворени колене. Та долу гласовете сега се чуваха ясно — на бюфетчика, на коларя, на пазача. След минута стълбището отново се оживи, този път по него бързо се качваше майка му, прихванала полата си, но също не стигна до площадката, а се наведе през перилата и после припряно, разперила ръце, заслиза надолу. Най-сетне, след още минута, всички вкупом се качиха горе — плешивата глава на баща му лъщеше, птицата върху шапката на майка му се люшкеше като патица в бурно езеро, подскачаше сивата къса коса на бюфетчика; отзад, навеждайки се час по час през перилата, се изкачваха кочияшът, пазачът и, кой знае защо,

млекарката Акулина, а с нея и чернобрадият селянин от воденицата, който щеше да изпълва бъдещите му кошмари. Тъкмо той, като най-силен, го понесе от тавана до каляската.

---

[1] Митични варяги, според легендата — едни от първите руски князе. — Б.пр. ↑

2

Лужин бащата, Лужин, пишещият книги, често бе мислил какво би могло да излезе от сина му. В книгите му — а всички те освен забравения роман „Шедет“ бяха написани за подрастващите, за юношите, за учениците от средните учебни заведения и се продаваха подвързани със здрави, пъстро оцветени корици — постоянно се мяркаше образът на светлорусо момче, и вироглаво, и замислено, което се превръщаше в цигулар или в живописец, без при това да изгубва нравствената си красота. Едва доловимата особеност, отличаваща сина му от всички онези деца, които според него би трябвало да станат незабележими хора (ако предположим, че съществуват такива хора), той разбираше като скрито движение на таланта и помнейки постоянно, че покойният му тъст бе композитор (впрочем доста сух и на зряла възраст склонен към прекалено бляскава виртуозност), неведнъж в приятна мечта, приличаща на литография, се бе спускал нощем със свещ в гостната, където вундеркинд по бяла риза до петите бе свирил на огромния черен роял.

Струваше му се, че всички би трябвало да забелязват необичайността на сина му; струваше му се, че може би външните хора по-добре се ориентират в нея. Училището, което бе избрал за сина си, се беше прочуло най-вече с вниманието към тъй наречения „вътрешен“ живот на ученика, с хуманността, със задълбочеността, с дружеското, проникновение. Преданието говореше, че през началното време на съществуването му учителите през голямото междучасие играели, с момчетата — физикът мачкал снежна топка, загледан през рамо, математикът си отнасял бежешком удар с топка в ребрата и самият директор с весели възклицания поощрявал играта. Вече нямаше такива общи игри, но идиличната слава бе останала. Класен възпитател на сина му бе станал учителят по словесност, добър познат на писателя Лужин и казано между другото, нелош лиричен поет, издал сборник с подражания на Анакреон. „Отбивайте се — каза той, когато бащата Лужин за пръв път доведе сина си в училището — всеки

четвъртък към дванайсет.“ Лужин се отби. На стълбището беше пусто и тихо. Докато минаваше през вестибюла за учителската стая, чу от втори клас далечен, многогласов гръм от смях. По-късно в тишината крачките му особено звънко заудряха по жълтия паркет на вестибюла. В учителската стая, на голямата маса, беше изпълнен с гъделичкащо очакване, с известно вълнение и плахост — с всички онези чувства, които бе изпитал някога, когато, още младеж със студентска униформа, бе отишъл при главния редактор, на когото бе изпратил наскоро първата си повест. И този път, както и тогава, вместо думи на почуда, каквито очакваше смътно (както събудил се в чужд град, очакваш необикновено, блеснало утро още преди да си вдигнеш клепачите), вместо всички тези думи, които с такова удоволствие би подсказал той самият, да не беше надеждата, че все пак ще ги дочака — той чу навъсени, студенеещи думи, доказващи, че възпитателят разбира сина му още по-малко от самия него. За каквато и да било скрита надареност дори не се спомена. Наклонил бледото си брадато лице с две розови вдлъбнатини край носа, от който внимателно бе свалил вкопчилото се пенсне, бършейки очите си с длан, възпитателят заговори пръв, каза, че момчето би могло да се учи по-добре, че както му се струва, момчето не се разбира с другарите си, че момчето малко играе през междучасията... „Безспорно има способности — каза възпитателят, приключил манипулациите с очите си, — но се забелязва известна вялост у него.“ В този миг някъде долу се чу звънецът, премести се нагоре, непоносимо пронизващо премина по цялото здание. След това имаше две-три секунди изключителна тишина — и изведнъж всичко се оживи, зашумя, затропаха капациите на чиновете, вестибюлът се изпълни с говор, с тропот. „Голямото междучасие — каза възпитателят. — Ако желаете, да слезем на двора да погледате как лудуват момчетата.“

Те бързо се пързяха по каменното стълбище, прегърнали каменния парапет, плъзгаха подметките на сандалите си по излъсканите ръбове на стъпалата. Долу, сред тъмната теснотия на гардероба, се преобуваха; някои седяха на широките прозоречни первази, пяхтяха, докато припряно си издърпваха връзките. Изведнъж забеляза сина си, който, прегърбен, с отвращение изваждаше ботушите си от торбичката. Някакво русоляво момче в бързането си го блъсна, той се отдръпна и изведнъж видя баща си. Бащата му се усмихваше,

хванал астраганения си калпак и с другата ръка очертаващ необходимата вдлъбнатина. Лужин присви очи и се извърна, сякаш не забеляза баща си. Седна на пода гърбом към него и се зае с ботушите; тези, които вече бяха успели да се облекат, прекрачваха през него и той след всяко блъсване се прегърбваше все повече, сгушваше се в сумрака. Когато най-сетне излезе — с дълго сиво палто и астраганено калпаче (което един и същи дангалак постоянно събаряше), баща му вече бе застанал до портата в другия край на двора и изчаквателно гледаше към него. До баща му бе застанал възпитателят и когато сивата гумена топка, с която играеха футбол, се търкулна случайно до краката му, учителят по словесност, инстинктивно продължавайки обаятелното предание, си даде вид, че иска да я ритне, запристъпва тромаво, за малко да си изгуби галоша и се разсмя твърде добродушно. Бащата го подкрепи за лакътя и малкият Лужин, издебнал удобния момент, се върна във входа, където вече беше съвсем спокойно и където, скрит зад окачалките, с наслада се прозяваше портиерът. През стъклената врата, между железните лъчи на звездообразната решетка, видя как баща му изведнъж си смъкна ръкавицата, бързо се сбогува с възпитателя и се изгуби през вратата. Едва тогава изпълзя отново, и като заобикаляше предпазливо играещите, се промъкна наляво, под арката, където бяха натрупани дървата. Там, вдигнал яка, седна върху цепениците.

Така преседя към двеста и петдесет големи междучасия до годината, когато беше отведен в чужбина. Понякога възпитателят се появяваше неочаквано откъм ъгъла. „Защо все седиш тъй умърлушен, Лужин? Иди да потичаш с другарите си.“ Лужин ставаше от дървата, излизаше изпод арката на четириъгълния заден двор, пристъпваше няколко крачки, като се мъчеше да открие точката, еднакво отдалечена от тези трима негови съученици, които бяха най-свирепи в момента, отдръпваше се от топката, запратена от нечий звучен ритник, и уверил се, че възпитателят е вече далеко, се връщаше при дървата. Беше избрал това място още първия ден, в същия този тъмен ден, когато почувствува около себе си такава омраза, такава издевателско любопитство, че очите му от само себе си се изпълваха с гореща мътилка и всичко, каквото погледнеше — поради проклетата необходимост да гледа нещо, — се подлагаше на заплетени оптически метаморфози. Страницата на сини квадратчета се обвиваше в мъгла;

белите цифри върху черната дъска ту се свиваха, ту се размазваха; сякаш отдалечавайки се равномерно, гласът на учителя ставаше все по-задавен и неразбираем, а съседът по чин, потаен изверг с мъх по бузите, тихо и доволно изричаше: „Ей сега ще заплаче.“ Но той не заплака нито веднъж, не заплака дори когато в тоалетната с общи усилия му натискаха главата към ниската чиния, в която бяха застинали жълти мехури. „Господа — каза възпитателят през един от първите часове, — вашият нов другар е син на писател. Когато, ако досега не сте чели, непременно прочетете.“ И написа с едри букви на дъската, натискайки така, че тебеширът се ронеше под пръстите му с пукот: „Приключенията на Антоша, издател Силвестров.“ Два-три месеца след това на Лужин му викаха Антоша. Извергът с тайнствен вид донесе в училище книгата и по време на час я показваше скришом на другите, като многозначително извиваше очи към Лужин, а когато часът свърши, зачете на глас от средата, като нарочно изопачаваше думите. Петришчев, който гледаше през рамото му, натисна да задържи страницата и тя се скъса. Кребс изтърси припряно: „Моят баща казва, че този писател е твърде второкачествен.“ Громов извика: „Антоша да ни почете на глас!“ „Най-добре да дадем на всекиго парченца“ — с наслада изрече палячото на класа, завладял след бурна схватка червено-златната гиздава книжка. Страниците се пръснаха из целия клас. На една имаше картинка — светлоок гимназист, застанал на ъгъла, дава закуската си на проскубано куче. Следващия ден Лужин я намери грижливо забодена с кабарчета за капака на чина си.

Впрочем скоро го оставиха на мира, понякога само пламваше глупавият прякор, но тъй като той упорито не се откликваше на него и прякорът най-сетне угасна. Престанаха да го забелязват, не разговаряха с него, дори единственият кротушко в класа (какъвто има във всеки клас, както непременно има шишко, здравеняк, шегобиец) странеше от него в страха си да не сподели презряното му положение. Същият този кротушко, получил шест години по-късно Георгиевски кръст заради крайно опасно разузнаване, а по-късно изгубил ръката си през гражданските войни, в усилието да си припомни (през двайсетте години на този век) какъв е бил Лужин в училище, не можеше да си го представи другояче освен в гръб — ту седящ пред него в класната стая, с щръкнали уши, ту отдалечаващ се към края на вестибюла, по-далеч от шума, ту заминаващ си вкъщи с файтон, — ръцете в джобовете,

голяма шарена чанта на гърба, вали сняг... Напъваше се да изтича пред него, да надникне в лицето му, но този особен сняг на забравата, безмълвен и обилен, закриваше спомена с плътна белезникава мътилка. И някогашният кротушко, сега неспокоен емигрант, мълвеше, загледан във вестникарския портрет: „Представете си — изобщо не му помня лицето... На, изобщо не си спомням...“

Обаче бащата Лужин към четири поглеждаше към прозореца и виждаше приближаващата се шейна и лицето на сина си като бледо петънце. Синът обикновено веднага влизаше в кабинета му, целуваше въздуха, докоснал бузата му с буза, и веднага се извъръщаше. „Чакай — казваше баща му, — чакай. Разказвай какво правихте днес. Изпитвахте ли те?“

Той гледаше жадно сина си, който извъръщаше лице, и му се искаше да го хване за раменете, да го разтърси, да го разцелува по бледната бузка, по очите, по нежното хлътнало слепоочие. Малкият Лужин през онази първа училищна зима миришеше трогателно на чесън заради инжекциите със стрихнин, предписани от лекаря. Свалиха му платиненото телче, но той по навик продължаваше да оголва зъби, да подвива горната си устна. Беше облечен със сиво английско костюмче, отзад с коланче, с три четвърти панталонки, закопчани под коляното. Стоеше до писалището, балансирайки на един крак, и баща му не посмяваше нищо против непроницаемата му навъсеност. Синът излизаше, повлякъл чантата по килима; бащата Лужин се облакътяваше на писалището, където в сини ученически тетрадки (прищявка, може би ще я оцени бъдещият биограф,) пишеше поредната повест, и се вслушваше в монолога от близката трапезария, в гласа на жена си, която предумваше тишината да пийне какао. „Страшна тишина — мислеше си бащата Лужин. — Не е добре той, води някакъв тежък душевен живот... май не биваше да го даваме на училище. Но нали трябва да свикне със средата на другите малчугани... Загадка, загадка...“

„Хапни поне от кекса“ — горчиво продължаваше гласът зад стената и отново — тишина. Обаче нередко се случваше нещо ужасно: изведнъж, най-неочаквано, отекваше друг глас, писклив и прегракнал, и вратата изтрещяваше като от ураганен вятър. Тогава той скачаше, втурваше се в трапезарията, хванал в ръка перодръжката като стрела. Жена му с треперещи ръце вземаше от покривката преобърнатата

чаша, чинийката, оглеждаше ги за пукнатини. „Разпитвах го за училището — споделяше тя, без да поглежда мъжа си, — той не искаше да отговаря, а после ето... като бесен...“ И двамата се заслушаха. Французойката си бе заминала есента за Париж и сега вече никой не знаеше какво прави там, в стаята си. Тапетите в нея бяха бели, отгоре със светлосиня ивица, по която бяха изрисувани сиви гъсоци и червеникави кутрета. Гъсокът нападаше кутрето и отново същото, трийсет и седем пъти около цялата стая. На етажерката бе поставен глобус и препарирана катеричка, купена някога по Връбница. Под диплите на креслото надничаше зелен локомотив. Хубава стая беше, светла. Весели тапети, весели вещи.

Имаше и книги. Книги, написани от бащата, със златночервени релефни корици, с ръкописен надпис на първата страница: „Горещо се надявам, че моят син винаги ще се отнася към животните и към хората както Антоша“ — и голяма удивителна. Или: „Написах тази книга, като мислех за твоето бъдеще, сине мой.“ Тези надписи предизвикваха у него неясен срам заради баща му, а самите книги бяха толкова скучни, колкото „Слепият музикант“ или „Фрегатата «Палада»“. Големият том на Пушкин с портрет на къдраво момче с дебели устни не се разтваряше никога. За сметка на това имаше две книги — и двете подарени от леля му, — които той обикна за цял живот, държеше ги в паметта си като под увеличително стъкло и толкова страстно ги бе изживял, че двацет години по-късно, когато ги прочете наново, видя в тях само сух преразказ, съкратено издание, сякаш те бяха изостанали от неповторимия, безсмъртен образ, останал у него. Но не жажда за далечни скиталчества го подтикваше да следва Филеас Фог по петите и не детинска склонност към тайнствени приключения го влечеше в дома на Бейкър Стрийт, където, инжектирал си кокаин, мечтателно свиреше на цигулка дългунестият детектив с орлов профил. Чак доста по-късно си обясни сам с какво толкова го бяха вълнували тези две книги с правилно и безмилостно развиващия се орнамент — Филеас, манекенът с цилиндър, извършваше сложния си изящен път с оправдани жертви ту на слон, купен за милион, ту на кораб, който се налагаше наполовина да бъде изгорен за гориво; и Шерлок, придаващ на логиката обаянието на блян, Шерлок, изготвил монография за пепелта на всички видове пури и промъкваш се с тази пепел като с талисман през кристалния лабиринт на възможните дедукции към

единствения бляскав извод. Фокусникът, поканен от родителите му по Коледа, по някакъв начин за известно време сля у себе си; Фог и Холмс и странната наслада, изпитана от него през този ден, заличи всичко неприятно, свързано с номерата на фокусника. Тъй като молбите, предпазливите редки молби „покани другарите си от училището“, не дадоха резултат, бащата Лужин, сигурен, че това ще е хем весело, хем полезно, се обърна към двама свои познати, чиито синове учеха в същото училище, освен това покани децата на свой далечен роднина, две кротки дундести момчета и бледо момиче с дебела черна плитка. Всичките поканени момчета бяха в матроски костюмчета и миришеха на помада. Двамината от тях Лужин позна ужасен — бяха Берсенев и Розен от трети клас, които в училище ходеха нехайно облечени и се държаха бурно. „Ето на — радостно каза Лужин, хванал сина си за рамото (рамото полека се оттегляше под дланта му). — Сега ще ви оставим сами — да се запознаете, да си поиграете, — а сетне ще ви повикаме, ще има сюрприз.“

След половин час отиде да ги вика. В стаята бе пълно мълчание. Момичето седеше в ъгъла и прелистваше приложението към „Нива“, търсеше картинки. Берсенев и Розен се бяха сместили на дивана със сконфузени лица, извънредно червени и напомадени. Дундестите племенници се лутаха из стаята, оглеждаха без любопитство английските гравюри по стените, глобуса, катерицата, отдавна повредения крачкомер, захвърлен на масата. Самият Лужин, също с моряшко костюмче с бяло шнурче и свирка на гърдите, седеше на виенския стол до прозореца и гледаше изпод вежди, загризал нокътя на палеца си. Но фокусникът изкупи всичко и дори когато на следващия ден Берсенев и Розен, вече истински, отворителни, се приближиха до него в училищния вестибюл, поклониха му се ниско, сетне грубо се изкискаха и прегърнати, олюляващи се, бързо отминаха — дори и тази подигравка не можа да развали омаята. По негова мрачна молба — каквото и да продумаше сега, веждите му мъчително се събираха — майка му донесе от Гостиний двор един голям сандък, боядисан така, че да наподобява махагон, и учебник по чудеса, на чиято корица имаше господин с медали на фрака, вдигнал заек за ушите. В сандъка намери кутийки с двойно дъно, пръчка, облепена със станиол на звезди, тесте груби карти, където фигурите бяха наполовина попове и валета, наполовина овце с мундири, сгъваем цилиндър с различни преградки,

врѣвчица с две дървени фигурки в краищата, чието предназначение не беше ясно... И в кокетни пакетчета имаше прахчета, които оцветяваха водата синя, червена, зелена. Доста по-занимателна се оказа книгата и Лужин без усилие научи няколко фокуса с карти, които с часове показваше на себе си, застанал пред огледалото. Намираще загадъчно удоволствие, неясно обещание за някакви други, още неznайни наслади в начина, по който толкова хитро и точно се подрежда фокусът, но все пак нещо не достигаше, не можеше да долови някаква тайна, която вероятно изкусно владееше фокусникът, когато измъква от въздуха рубли или изважда намислената от публиката седмица спатия от ухото на смутения Розен. Сложните приспособления, описани в книгата, го дразнеха. Тайната, към която се стремеше, бе простотата, хармоничната простота, която смайва повече от най-сложната магия.

В писмения отзыв за неговите успехи, изпратен на Коледа, в твърде подробния отзыв, където в точка „Общи забележки“ надълго и нашироко, с плеоназми, се говореше за неговата вялост, апатия, сънливост, тромавост и където оценките бяха заменени с наречия, имаше едно „неудовлетворително“ — по руски език — и няколко „едва удовлетворително“ — впрочем, по математика. Обаче тъкмо по това време необичайно го бе увлякъл сборникът задачи с „весела математика“, както бе отбелязано в подзаглавието, своеволното поведение на числата, незаконната игра на геометричните линии — всичко онова, което липсваше в училищния сборник със задачи. Наслада и ужас предизвикваше у него плъзгането на наклонената линия нагоре по другата, по вертикалната, в примера за тайната на успоредността. Вертикалната беше безкрайна като всяка линия и наклонената, също безкрайна, както се плъзгаше по нея и се издигаше все по-нагоре, беше обречена да се движи вечно, не можеше да се измъкне, и точката на пресичането им заедно с душата му отлиташе нагоре по безкрайния друм. Но с помощта на линейката ги принуждаваше да се разделят: просто ги начертаваше наново, успоредно една на друга, и тогава чувствуваше, че там, в безкрайността, където е накарал наклонената да се отмести, е станала невъобразима катастрофа, неописуемо чудо и той дълго примираше на тези небеса, където земните линии обезумяват.

За известно време намери привидно успокоение в сглобяемите картинки. Отначало те бяха лесни, детски, съставени от големи късове,

изрязани по края на заоблени зъбци като бисквитите птибер и се захващаха помежду си толкова здраво, че сглобиш ли картината, можеш да я вдигаш на цели части, без да се разпаднат. През тази година обаче английската мода измисли сглобяеми картини за възрастни — „пъзели“, както ги наричаха в магазина на Пето̀, — изрязани твърде разнообразно: късчета с всякакви очертания от обикновеното кръгче (част от бъдещо синьо небе) до най-заплетените форми — с много ъгли, полуострови, провлаци, странни издатини, от които изобщо не можеше да се разбере къде прилягат — дали ще попълнят петнистата кожа на кравата, вече почти довършена, или това тъмно крайче на зеления фон е сянката от тоягата на пастира, чието ухо и част от темето ясно се виждат на едно по-откровено парченце. И когато постепенно отляво се появяваше туловището на кравата, а отдясно, на зеленината, ръка със свирка, и горе пустотата равномерно се запълваше с небесен лазур, и синьото кръгче намясто влизаше в небесата — Лужин чувствуваше удивително вълнение от точните съчетания на тези шарени късчета, които в последния миг образуваха ясна картина. Имаше твърде скъпи главоблъсканици, състоящи се от няколко хиляди части; донасяше ги леля му — веселата, нежна, червенокоса леля — и той часове седеше на масичката за карти в салона и с очи проверяваше всяко зъбче, преди да опита дали пасва на вдлъбнатината, и се напрягаше по едва забележими признаци да определи предварително картината. От съседната стая, където вдигаха врява гостите, леля му предупреждаваше: „Внимавай, за бога, да не изгубиш нещо!“ Понякога влизаше баща му, гледаше късчетата, протягаше ръка към масата, казваше: „Ето това явно е за тук.“. И тогава Лужин, без да се обръща, измърморваше: „Глупости, глупости, оставете ме“ — и баща му, докоснал леко щръкналата коса на темето му с устни, си отиваше — покрай позлатените столове, покрай копието на къпещата се Фрина, покрай рояла, големия безмълвен роял, подкован с дебело стъкло и заметнат с брокатен чул.

3

Едва през април, през великденската ваканция, за Лужин настъпи неизбежният ден, когато целият свят отведнъж угасна, сякаш бяха щракнали ключа и само едно бе ярко осветено сред мрака — новороденото чудо, бляскавото островче, на което бе обречен да се съсредоточи целият му живот. Щастieto, в което се беше вкопчил, замря пред него; този априлски ден застина навеки и някъде в друга плоскост продължаваше движението на дните, градската пролет, селското лято — неясни потоци, които едва забелязваше.

Започна се невинно. В годишнината от смъртта на тъста си големият Лужин уреди в жилището си музикална вечер. Самият той не разбираше много от музика, изпитваше тайна, срамна любов към „Травиата“, на концертите слушаше рояла само в началото, а след това гледаше, вече без да слуша, как ръцете на пианиста се отразяват в черния лак. Наложиха се от немай-къде да уредят тази музикална вечер с творби на покойния тъст: вестниците мълчаха непохватно — забравата беше пълна, тежка, безнадеждна — и жена му с трепереца усмивка повтаряше, че това са все интриги, интриги, интриги, че и приживе са завиждали на бащиния и талант, а сега искат да омаловажат славата му. С деколтирана черна рокля, с прекрасен брилянтов нашийник, с постоянен умилен, сънлив израз на пълничкото бяло лице, тя посрещаше гостите тихо, без възклицания, шепнеше нещо бързо, нежно по звук, и вътрешно зашеметена от свян, през цялото време търсеше с очи мъжа си, който се движеше насам-натам със ситни крачки, с щръкнала изпод жилетката колосана броня, добродушен, внимателен, с първи плахи напъни за маститост. „Отново е излязла гола“ — с въздишка продума издателят на художествено списание, като погледна бегло Фрина, която поради усиленото осветление беше особено ярка. В този миг малкият Лужин се блъсна в краката му и бе погален по главата. Лужин отстъпи заднишком. „Колко е пораснал“ — каза дамски глас отзад. Той се скри зад нечий фрак. „Не, момент, момент — изгърмя някой над главата му. — Не може да

се подхожда към нашата преса с такива изисквания.“ Не толкова голям, а напротив, съвсем дребничък за възрастта си, той обикаляше между гостите, като се мъчеше да открие тихо място. Навремени някой го хващаше за рамото, питаше го празни работи. В салона беше тясно от позлатените столове, поставени на редове. Някой внимателно внасяше през вратата стойка за ноти.

С леки маневри Лужин се промъкна до бащиния си кабинет, където беше тъмно, и седна в ъгъла на отоманката. От далечния салон през две стаи долетя нежният вой на цигулка.

Слушаше сънено, прегърнал коленете си и загледан в тюлената пролука между дръпнатите завеси, където над улицата с въз лилава белота гореше газов фенер. По тавана минаваше нарядко светлина на тайнствена дъга, върху писалището се виждаше блестяща точка — кой знае каква: дали отблясък от тежкото кристално яйце или отражение в стъклото на снимката. За малко да задреме и изведнъж трепна, понеже иззвъня телефонът на писалището и веднага стана ясно, че блестящата точка е върху вилката на телефона. От трапезарията влезе бюфетчикът, запали пътем светлината, озарила цялото писалище, вдигна слушалката и без да забележи Лужин, излезе отново, внимателно оставил слушалката върху кожената подложка за писане. След минута се върна, съпровождайки един господин, който попадна в кръга светлина, грабна слушалката от писалището, а с другата напипа зад себе си облегалката на креслото. Слугата притвори вратата отвън, заглуши далечния ромол на музиката. „На телефона“ — каза господинът. Лужин го загледа от тъмнината, като не смееше да помръдне, и бе смутен, че съвсем чуждият човек се е разположил толкова удобно пред бащиното му писалище. „Не, вече изсвирих моята част“ — каза той, загледан нагоре и пипайки нещо върху писалището с бялата си неспокойна ръка. По паветата тихо изтрополи файтон. „Вероятно“ — каза господинът. Лужин го виждаше в профил — носа от слонова кост, лъскавата черна коса, гъстата вежда. „Направо казано, не разбирам защо ми звъниш тук — тихо продума той, като продължаваше да пипа по писалището. — Ако е само да ме провериш... Чудна жена“ — разсмя се и заклати отмерено крака си с лачена обувка. После много умело намести слушалката между ухото и рамото си и докато нарядко отговаряше „да“, „не“, „може би“, вдигна с две ръце това, което бе пипал по писалището. Оказа се малка гладка

кутийка, тези дни подарена от някого на баща му. Лужин още не беше успял да види какво има вътре и сега любопитно наблюдаваше ръцете на господина. Но той още не беше отворил кутийката. „И аз също — каза той. — Много, много пъти. Лека нощ, моето момиче.“ Щом остави слушалката, той въздъхна и отвори кутийката, обаче така се бе извърнал, че Лужин не виждаше нищо зад черния му гръб. Той се помести безшумно, в този миг една възглавница се плъзна на пода и господинът бързо се обърна. „Какво правиш тук? — попита той, забелязал Лужин в тъмния ъгъл. — Ах, ах, колко е грозно да се подслушва!“ Лужин мълчеше. „Как се казваш?“ — дружелюбно попита господинът. Лужин се изхлузи от дивана и се приближи. В кутийката бяха наредени изрязани от дърво фигурки. „Прекрасен шах — каза господинът. — Татко ти играе ли шах?“ — „Не зная“ — каза Лужин. „А ти?“ Лужин поклати глава. „Жалко. Трябва да се научиш. На десет години вече играех много добре. Ти на колко си?“

Вратата леко се отвори. Влезе големият Лужин — на пръсти. Бе очаквал, че цигуларят още разговаря по телефона, и се канеше много деликатно да прошепне: „Спокойно, спокойно, като свършите, публиката много ви моли за още нещо.“

„Спокойно, спокойно“ — изрече той по инерция, но зърнал сина си, се запъна. „Не, не, вече свърших — отвърна цигуларят и стана. — Прекрасен шах. Вие ли играете?“ — „Слабо“ — каза бащата Лужин. („Какво правиш тук? Иди също да послушаш музика...“) „Каква игра, каква игра — каза цигуларят, внимателно затваряйки кутийката. — Комбинациите са като мелодии. Разбирате ли, просто чувам ходовете.“ — „Според мен за шаха са нужни големи математически способности — бързо изрече големият Лужин. — А аз в това отношение... Чакат ви, маестро.“ — „По-добре да бях изиграл една партия — засмя се цигуларят и се запъти към вратата. — Игра на боговете. Безкрайни възможности.“ — „Много старо изобретение — каза големият Лужин и се огледа за сина си. — Ами ти? Хайде тръгвай де!“ Но Лужин, преди да стигне до салона, успя да изостане в трапезарията, където беше сервирана масата. Взе си оттам чиния със сандвичи и я отнесе в стаята си. Яде, докато се събличаше, после яде в леглото. Когато вече беше угасил, надникна майка му, наведе се над него, в мрака блеснаха брилянтите на шията ѝ. Престори се, че спи. Тя си излезе и дълго-дълго, за да не тропне, притваря вратата.

Събуди се на следващата сутрин с чувство на необяснимо възмущение. Беше ярко, ветровито, паважът преливаше в лилав блясък; близо до Дворцовата арка над улицата гъвкаво се издуваше огромно трицветно платнище, през него в три различни цвята прозираше небето. Както винаги в празнични дни излезе на разходка с баща си, но това не бяха предишните детски разходки: оръдейният гръм по обед не го плашеше и му беше непоносим разговорът с баща му, който се заяде заради снощи и намекваше, че ще е хубаво да учи музика. За закуска ядоха последния остатък от великденския крем и още неначенат козунак. Лелята, все същата мила червенокоса леля, втора братовчедка на майка му, беше извънредно весела, замерваше ги с трохи и разправи, че Латам за двацет и пет рубли щял да я повози на своята „Антоанета“, която впрочем пети ден не можела да излети, а в същото време Воазен кръжи като луд, при това толкова ниско, че когато се накланя над трибуните, се вижда дори памукът в ушите му. Лужин, който знае защо, необикновено ясно запомни това утро, тази закуска, както се запомня денят преди, далечен път. Баща му каза, че ще е хубаво след закуска да се разходят до островите, където поляните са цели в съсънки, и докато говореше, лелята го улучи с троха право в устата. Майка му си мълчеше и изведнъж стана, като се мъчеше да прикрие разтрепераното си лице, и повтаряше шепнешком, че „няма нищо, нищо, сега ще ми мине“ — сетне припряно излезе. Баща му хвърли салфетката на масата и също излезе. Лужин не научи никога какво именно се бе случило, но когато минаваше с лелята по коридора, чу от спалнята на майка си тихо хълцане и утешаващия глас на баща си, който високо повтаряше думата „фантазия“.

„Да се махнем някъде“ — зашепна, лелята, изчервена, притеснена, с неспокойни очи. И те се озоваха в кабинета, там, над коженото кресло минаваше конусовиден лъч, в който се въртяха пращинки. Тя запали цигара и в тези лъчи меко и призрачно се залюляха гънките на дима. Тя беше единственият човек, в чието присъствие не се чувствуваше потиснат, а сега му беше особено хубаво: с това странно мълчание в къщата и сякаш с някакво неопределено очакване. „Да поиграем на нещо — избъбри лелята и го хвана отзад за врата. — Колко ти е тънко вратлето, с една ръка мога...“ — „Играеш ли шах?“ — предпазливо попита Лужин, освободи главата си и приятно потърка буза в синия ѝ като метличина копринен ръкав.

„По-добре карти“ — продума тя разсеяно. Някъде хлопна врата. Тя се намръщи и обърнала лице към звука, се послуша. „Не, искам на шах“ — каза Лужин. „Сложно е, мили, не можеш бързо да се научиш.“ Той се приближи до писалището, намери кутийката, поставена зад портрета. Лелята стана да вземе пепелник, затананика като в някакъв унес края на неясна мисъл: „Това би било ужасно, това би било ужасно...“ — „Ето го“ — каза Лужин и сложи кутията върху ниската турска масичка с инкрустации. „Трябва и дъска — рече тя. — Хайде по-добре на шашки, по-лесно е.“ — „Не, на шах“ — настоя Лужин и разгърна мушамата, разчертана на квадрати.

„Най-напред ще наредим фигурите — подхвана лелята с въздишка. — Тук белите, там черните. Царят и царицата са един до друг. Ето това са офицерите. Това — конете. А това са топовете, те са в края. Сега...“ Тя изведнъж замря, вдигнала фигурата във въздуха, и се загледа във вратата. „Чакай — изрече неспокойно. — Май съм си забравила кърпата в трапезарията. Ей сега ще дойда.“ Отвори вратата, но начаса се върна. „Нищо — продума тя и отново си седна на мястото. — Не, недей ги нарежда без мен, ще объркаш нещо. Това се нарича пешка. Сега виж как се движат. Кончето, разбира се, скача.“ Лужин бе седнал на килима, докосваше с рамо коляното ѝ, гледаше ръката ѝ с тънка платинена гривна, ръката вдигаше и поставяше фигурите. „Царицата е най-подвижна“ — каза той с удоволствие и намести с пръст фигурата, която не стоеше точно в центъра на квадрата. „А се вземат така — продължи лелята. — Разбираш ли, все едно, че се избутват. Пешките ей така, странично. Когато царят може да бъде взет, това се нарича шах; когато няма къде да се скрие, това е мат. Значи ти трябва да вземеш моя цар, а аз твоя. Виждаш ли колко е дълго за обясняване. Някой друг път да играем, а?“ — „Не, сега“ — каза Лужин и изведнъж ѝ целуна ръка. „Ах, милото ми — проточи лелята, — откъде такива нежности... Все пак си добро момче.“ — „Моля те, нека да играем“ — изрече Лужин и като се потътри на колене по килима, застана така пред масичката. Но тя изведнъж скочи от мястото си, при това толкова рязко, че закачи мушамата с полата си и помете няколко фигури. Баща му се бе изправил на вратата.

„Върви си в стаята“ — каза той, почти без да погледне сина си. Лужин, когото пъдеха за първи път през живота му, се вцепени от учудване, както си беше. „Чу ли?“ — каза баща му. Лужин се изчерви

ужасно и започна да търси падналите фигури по килима. „По-бързо“ — изрече баща му с гръмовен глас, с какъвто никога не бе говорил. Леля му набързо, криво-ляво, натика фигурите в кутията. Ръцете ѝ трепереха. Една пешка не искаше да влезе. „Хайде, вземи ги, вземи ги — обърна се тя към него, — вземай ги де!“ Той полека сгъна мушамата с квадратите и с посърнало от обида лице пое кутията. Не можа да затвори, тъй като и двете му ръце бяха заети. Баща му пристъпи бързо и така тръшна вратата, че Лужин изпусна мушамата и тя веднага се разгъна; наложи се да остави кутията на пода и наново да я сгъне. В кабинета отначало беше тихо, после креслото изскърца, поело нечия тежест, чу се бързият въпросителен шепот на лелята. Лужин презрително си помисли, че днес всички вкъщи са се побъркали, и тръгна към своята стая. Там веднага нареди фигурите, както му беше показала лелята, дълго ги гледа, като си обясняваше нещо; след това много грижливо ги намести в кутията. От този ден шахът остана у него, баща му дълго не забеляза тази липса. От този ден в стаята му се появи чаровната тайнствена играчка, с която още не умееше да борави. От този ден лелята никога повече не стъпи у тях.

Веднъж, няколко дена по-късно, между първия и третия час се отвори свободно време: беше се разболял учителят по география. Когато минаха пет минути след звънеца и никой не влезе, ги обзе такова предчувствие за щастие, че сякаш сърцата им нямаше да издържат, ако все пак стъклената врата се отвореше и географът се втурнеше в класа почти на бегом както винаги. Само Лужин беше безразличен. Наведен ниско над чина, той си остреше молива, мъчеше се да направи връхчето като игла. Развълнуваният шум нарастваше. Щастието май щеше да се сбъдне. Понякога впрочем ги сполетяваха непоносими разочарования: вместо болния учител се домъкваше дребният, хищен математик, беззвучно затваряше вратата и със злорада усмивка започваше да си избира парченца тебешир от улея под черната дъска. Но изминаха цели десет минути и никой не дойде. Шумът се разрасна. Един в изблик на щастие тресна капака на чина. Веднага от неизвестността се появи класният възпитател. „Пълна тишина — каза той. — Искам пълна тишина. Валентин Иванович е болен. Правете нещо. Но при пълна тишина.“ Той излезе. Вън блестяха огромни, пухкави облаци и нещо ромонеше, капеше, чирикаха врабци. Блажен час, омаен час. Лужин равнодушно се хвана да остри още един молив.

Громов разказваше нещо с прегракнал глас, с наслада произнасяше странни, неприлични думи. Петришчев умоляваше всички да му обяснят откъде знаем, че са равни на две прави. И изведнъж Лужин ясно чу зад гърба си особения дървено-разпиляващ се звук, от който му стана горещо и сърцето му заби ускорено. Извърна се предпазливо. Кребс и единственият кротушко в класа бързо нареждаха малки, леки фигурки върху шахматна дъска колкото педя. Дъската беше сложена на седалката между тях. Те бяха седнали много неудобно, странишком. Лужин, забравил за молива, се приближи. Играчите не го забелязаха. Кротушкото, когато се силеше да си спомни своя съученик много години по-късно, никога не се сети за тази случайна шахматна партия, изиграна през свободния час. Като бъркаше датите, той вадеше от миналото някакво смътно впечатление, че Лужин беше бил някого на шах в училище, нещо напираше в паметта му, но не беше възможно да стигне до него.

„Турът си отиде“ — каза Кребс. Лужин, загледан в ръката му, си помисли с мигновено паническо трепване, че лелята не беше му казала всички фигури. Но турът се оказа синоним на топа. „Не бях забелязал“ — каза другият. „Хайде, нищо, върни се“ — каза Кребс.

С разяждаща завист, с парещо неудовлетворение Лужин загледа играта им, като се мъчеше да разбере къде са всъщност тези стройни мелодии, за които бе говорил музикантът, и смътно чувствуваше, че по някакъв начин той я разбира по-добре от тях двамата, макар да си няма понятие как трябва да върви играта, защо това е добре, а това — не, и как трябва да постъпваш, за да проникнеш без загуби в лагера на чуждия цар. Видя един ход, който много му хареса, толкова бе забавен с хармоничността си: фигурата, която Кребс бе нарекъл тур, и царят му изведнъж се прескочиха взаимно. След това видя как черният цар, излязъл иззад пешките си (едната беше избита като зъб), започна объркано да снове насам-натам. „Шах — повтаряше Кребс, — шах (и царят като ужилен отскачаше встрани), тук не можеш, и тук също не можеш. Шах, вземам ти царицата, шах.“ Изведнъж и той самият прозяпа една фигура и настоя да се върне. Извергът на класа плесна Лужин по главата и едновременно с другата ръка блъсна дъската на пода. За втори път Лужин забеляза колко лесно пада шахът.

На следващата сутрин, още в постелята, взе нечувано решение. Обикновено отиваше на училище с файтон и винаги между другото

подробно проучваше номера му, разделяше го по специален начин, за да го намести по-удобно в паметта си и да го извади оттам невредим, ако потрябва. Но днес не стигна до училището, от вълнение не запомни номера и като се озърташе боязливо, слезе на улица Караванная, оттам вече по заобиколен път, като избягваше района на училището, се промъкна на Сергиевская. На пътя му за беля се изпречи учителят по география, който, секнейки се и храчейки в движение, хвърчеше към училището. Лужин се извърна толкова рязко, че тайнственият предмет в чантата му издрънча тежко. Едва когато учителят префуча покрай него като сляп вятър, Лужин забеляза, че е застанал пред фризьорска витрина и че накъдрените глави на трите восьчни дами с розови ноздри го гледат от упор. Пое си дъх и тръгна бързо по мокрия тротоар, несъзнателно се мъчеше да прави такива крачки, че токът му всеки път да е на ръба на плочата: Но плочите бяха все с различна ширина и това пречеше на вървежа му. Тогава слезе на уличното платно, за да се отърве от изкушението, тръгна покрай бордюра през калта. Най-сетне съзря необходимата му къща със сливов цвят, с голи старци, напрегнато крепящи балкона, и с изрисувани стъкла на главния вход. Свърна през дворната порта, покрай накацания от гълъбите стълб за афиши и като се шмугна през двора, където двамина със запретнати ръкави миеха ослепителна каляска, се качи по стълбището и позвъни. „Още спи — каза камериерката, загледала го учудено. — Може би ще изчакате ей тук. Ще ѝ докладвам след малко.“ Лужин делово смъкна чантата от гърба си, сложи я до себе си на писалището, на него имаше порцеланова мастилница, бродирана с мъниста подложка за писане и непозната снимка на баща му (в едната ръка книга, показалецът на другата опрян до слепоочието), и от нямане какво да прави взе да преброява колко цвята има на килима. В тази стая бе влизал само веднъж — когато по идея на баща си занесе на лелята за Коледа голяма кутия шоколадови бонбони, половината от които изяде, а другите разположи така, че да не си личи. Лелята доскоро бе идвала всеки ден у тях, а сега бе престанала; имаше нещо такова във въздуха, някаква неуловима забрана, която му пречеше да попита вкъщи защо е така. Щом изброи девет нюанса, вдигна поглед към копринения параван, избродиран с камъшови стръкове и щъркели. Тъкмо бе започнал да преценява дали същите щъркели ги има и от другата страна, когато най-сетне лелята

влезе — разрошена, с пъстър халат, с ръкави като крила. „Откъде се взе? — попита тя. — Ами училището? Ах, смешното ми момче...“

Два часа по-късно отново излезе на улицата. Чантата, сега празна, бе толкова лека, че подскачаше върху плешките му. Трябваше някак да прекара времето до часа на обичайното си завръщане. Помъкна се към Таврическата градина и пустотата в чантата постепенно започна да го тормози. Първо, това, което от предпазливост бе оставил у лелята, можеше някак да се изгуби до следващия път; второ, можеше да му върши работа вечер вкъщи. Реши, че занапред ще постъпва другояче.

„По семейни причини“ — отговори на следващия ден на възпитателя, които мимоходом го запита защо не е бил на училище. В четвъртък си тръгна по-рано от училище и не се появи още три дни, след което обясни, че го боляло гърлото. В сряда се случи рецидив. В събота закъсня за първия час, макар че тръгна от къщи по-рано от обичайното. В неделя слиса майка си със съобщението, че е поканен на гости у свой другар, и се губи пет часа. В сряда ги пуснаха по-рано (беше един от онези чудесни дни, когато ваканцията е вече толкова близко и такъв мързел те наляга), но се върна вкъщи доста по-късно от друг път. А сетне последва вече цяла седмица отсъствия — упоителна, безумна седмица. Класният се обади у тях да разбере какво му е. Вдигна баща му.

Когато Лужин се върна към четири, лицето на баща му беше посивяло, очите му — опулени, а майка му сякаш бе онемяла, задъхваше се, а сетне започна странно да се киска с вой, с крясъци. След минутния смут баща му мълчаливо го поведе към кабинета и кръстосал ръце на гърдите, поиска обяснение. Лужин с тежката скъпоценна чанта под мишница се втренчи в пода, премисляйки дали лелята е способна на предателство. „Бъди така добър да ми обясниш“ — повтори бащата. На предателство не можеше да е способна, пък и откъде ще знае, че са го спипали в училище. „Отказваш ли?“ — попита баща му. Освен това дори сякаш й харесваше, че губи от часовете. „Хайде, чуй — продума баща му примирително, — да поговорим като приятели. — Лужин с въздишка седна на ръчката на креслото, все така загледан в пода. — Като приятели — повтори баща му още по-примирително. — Ето значи, излиза, че няколко пъти си отсъствувал от училище. И ето, бих искал да знам къде си бил, какво си правил. Аз

също разбирам, че например времето е прекрасно, на човек му се ще да е навън.“ — „Да, навън“ — равнодушно повтори Лужин, защото му доскуча. Баща му пожела да узнае къде е бил и отдавна ли чувства такава необходимост да е навън. След това спомена, че всеки човек има дълг, граждански дълг, семеен дълг, войнишки дълг, а също и ученически... Лужин се прозина. „Върви си в стаята“ — безнадеждно каза баща му и когато той излезе, дълго стоя наред кабинета и с тъп ужас гледа вратата. Жена му, която слушаше от съседната стая, влезе, седна в края на отоманката и отново се разрида. „Той лъже — повтаряше тя, — както и ти лъжеш. Удавена съм в лъжи.“ Той само сви рамене и си помисли колко е тъжно да се живее, колко е мъчно да изпълняваш дълга си, да не се срещаш, да не се обаждаш, да не ходиш там, където те влече неудържимо... на всичкото отгоре сега и синът му... тези странни неща... този инат... Мъка, мъка и нищо повече.

4

В някогашния кабинет на дядо му, където дори през най-горещите дни бе влажно като в гроб, колкото и да отваряха прозорците, обърнати направо към тежките тъмни ели, толкова величествени и уплетени една в друга, че не можеше да се каже къде свършва едната и почва другата, в тази необитаема стая, където на голото писалище стоеше бронзово момче с цигулка, имаше незаклучен шкаф за книги и в него дебели томове на някогашно илюстрирано списание. Лужин ги прелистваше бързо, устремен към страницата, на която между стихотворение от Коринтски, увенчано от арфообразна винетка, и отдела за куриози със сведения за движещи се блата, за американски чудаци и за дължината на човешките черва бе изгравирана шахматна дъска. Никакви картинки не можеха да удържат ръката на Лужин, докато прелистваше тома — нито прочутият Ниагарски водопад, нито гладуващите индуски деца, скелетчета с издути кореми, нито покушението срещу испанския крал. Животът преминаваше със забързан шумол и изведнъж — спирка — заветният квадрат, етюдите, дебютите, партиите.

В началото на лятната ваканция много му липсваха лелята и старецът с цветята, особено ароматният старец, който миришеше ту на теменужки, ту на момини сълзи в зависимост от цветята, които донасяше на лелята. Идваше почти винаги съвсем навреме — няколко минути след като лелята си погледнеше часовника и излезеше от къщи. „Добре, ще почакаме“ — казваше старецът и сваляше мократа хартия от букета, а Лужин поместваше креслото до масичката, където шахът вече беше нареден. Появата на стареца с цветята бе изход от доста неудобното положение. След три-четири отсъствия от училище се разкри неумението на лелята да играе шах. Фигурите ѝ се струпаха в безобразна купчина, от която изскачаше гол и безпомощен царят. Старецът обаче играеше божествено. Първия път, когато леля му навлече ръкавиците и избъбри припряно: „За съжаление ще трябва да изляза, поиграйте шах с моя племенник, благодаря за чудните момини

сълзи“ — първия път, когато старецът седна и произнесе с въздишка: „Отдавна не съм похващал... Казвайте, младежо, лявата или дясната?“ — този пръв път, когато след няколкото хода ушите му пламнаха и се почуди къде да се скрие, на Лужин му се стори, че играе съвсем друга игра, не тази, на която го бе научила лелята. Благоухание обгръщаше шаха. Старецът наричаше царицата дама, топа — тур, и като направеше смъртоносен за противника ход, се връщаше и сякаш разкривайки механизма на скъп инструмент, показваше как би трябвало да играе противникът, за да предотврати злощастиято. Спечели първите петнайсет партии без никакво усилие, без да се замисли дори минута за ходовете, на шестнайсетата изведнъж почна да мисли и спечели мъчно, а последния ден, деня, когато старецът пристигна с цял храст люляк, който нямаше къде да бъде поставен, а лелята на пръсти тичаше из спалнята и после вероятно се измъкна през задния вход — през този последен ден след дълга, вълнуваща борба, по време на която се разкри навикът на стареца да сумти, Лужин постигна нещо, у него се освободи нещо, избистри се, изчезна късогледството на мисълта му, затулваща шахматната перспектива с мъчителна завеса. „Е, ясно, реми“ — каза старецът. Той премести няколко пъти царицата насам-натам, както се движи лост на повредена машина, и повтори: „Реми. Вечен шах.“ Лужин също опита дали лостът не действа, повъртя, повъртя царицата и се изпъчи, загледан в дъската. „Далеч ще стигнете, ако продължите в същия дух. Големи успехи. За пръв път виждам... Много, много далеч.“

Пак той му обясни и лесната система за означаване и Лужин, като разиграваше партиите от списанието, скоро откри у себе си едно качество, на което бе завидял, когато баща му веднъж на трапезата бе казал някому, че не може да разбере как тъстът му с часове бил четял партитурите, чувайки цялата музика, докато само преглежда нотите, понякога усмихнат, друг път намръщен, а понякога се връщал минута назад, както прави читателят, за да провери някаква подробност в романа — име, годишно време. „Сигурно е голямо удоволствие — каза баща му — да възприемаш музиката в естествения ѝ вид.“ Самият Лужин сега започна да го изпитва, пробягваше с поглед буквите и цифрите, с които се означаваха ходовете. Отначало се научи да разиграва партиите — безсмъртните партии, останали от предишни турнири, — плъзгаше безмълвен поглед по шахматните ноти и

беззвучно местеше фигурите по дъската. Случваше се подир някой ход, отбелязан с удивителна или с въпросителна в зависимост от това дали е бил изигран добре или зле, да следват няколко серии ходове в скоби, защото впечатляващият ход се разклоняваше като река и трябваше да се проследи всяко течение до края преди завръщането към основното русло. Тези второстепенни, подразбиращи се ходове, които обясняваха същността на грешката или на прозрението, Лужин престана полека-лека да осъществява на дъската и ги отгатваше по хармонията на редуващите се знаци. Точно по същия начин разиграната вече веднъж партия можеше да бъде прочетена от него наново, без да използва дъската: това беше още по-приятно, понеже не се налагаше да изважда шаха, да се вслушва всеки миг дали не идва някой; наистина той заключваше вратата, отключваше без желание, след като медната дръжка много пъти скачаше нагоре-надолу — и баща му, дошъл да види какво прави той във влажната, необитаема стая, намираше сина си неспокоен и мрачен, със зачервени уши; върху масата бяха наслагани томовете на списанието и големият Лужин се измъчваше от подозрението, че синът му търси в тях голи жени. „Защо се заключваш? — питаше той (и малкият Лужин се свиваше целият, като си представяше с ужасяваща яснота как ей сега, на мига, баща му ще надникне под дивана и ще намери шаха). — Въздухът тук е направо леден. Какво им е интересното на тези стари списания? Я ела да видим дали няма манатарки под елхите.“

Имаше манатарки, имаше. На мокрото нежнотухлено по цвят калпаче бяха полепнали елхови игли, понякога тревичка бе оставила дълга тънка следа върху него. Отдолу бяха на дупки, понякога с жълти голи охлюви — и бащата Лужин с джобно ножче изчистваше мъха и пръстта от дебелото, петнистосиво пънче, преди да постави гъбата в кошницата. Синът вървеше на пет-шест крачки подир него с ръце на гърба като старче и не само че не търсеше гъби, но дори не му се гледаха тези, които баща му изравяше с доволен вид. И понякога в края на алеята, пълна и бледа, с печалната си бяла рокля, която не й отиваше, се появяваше майката и бързаше към тях, като преминаваше ту през слънце, ту през сянка, и сухите листа, които никога не свършват в северните гори, шумоляха под белите й обувки с високи, леко изкривени токове. И веднъж през юли на стълбището за верандата тя се подхлъзна и си навехна крака, сетне дълго лежа — ту в

полутъмната стая, ту на верандата — по розов халат, напудрена, а до нея на масичката имаше сребърна фруктиера с булдегоми^[1]. Кракът ѝ оздравя бързо, но тя остана да лежи, сякаш решила, че така ѝ е писано, че животът именно това ѝ е орисал. А лятото беше небивало горещо, комарите не мирясваха, от реката цял ден ехтяха възгласите на къпещите се момичета и през един такъв ден на изнемога рано заранта, когато стършелите още не бяха започнали да измъчват наплескания с черно вонящо мазило кон, големият Лужин замина за цял ден в града. „Разбери най-сетне. Налага се да се видя със Силвестров — бе говорил той предишната вечер и се бе разхождал из спалнята по халата си с миши цвят. — Колко си странна наистина. Много е важно. Иначе и аз самият бих предпочел да остана.“ Но жена му лежеше все така, свряла лице във възглавницата, и дебелият ѝ безпомощен гръб потрепваше. Въпреки всичко той заранта замина — и синът, застанал в градината, видя как над назъбения край на елхичките, отделящи градината от пътя, премина бюстът на кочияша и шапката на баща му.

Този ден го налегна мъка. Всичките партии в старите списания бяха изучени, всички задачи решени и се налагаше да играе сам със себе си, а това безнадеждно завършваше с размяната на всички фигури и с безинтересно реми. И беше непоносимо горещо. Черна триъгълна сянка полягаше от верандата върху яркия пясък. Алеята бе цялата изпъстрена от слънцето и тези петна, ако примижиш, приличаха на равномерни светли и тъмни квадрати. Под пейката сянката се бе проснала на рязка решетка. Каменните стълбове с урни в четирите ъгъла на градинската площадка се заплашваха взаимно по диагонал. Стрелкаха се лястовички и полетът им напомняше движение на ножици, които бързо изрязват нещо. Както се чудеше какво да прави, той се залута по пътеката покрай реката, а оттатък реката се чуваха веселите писъци и се мяркаха голи тела. Застана зад едно дърво и се взря скришом, с разтуптяно сърце, в това бяло движение. В клоните прошумя птица и той се сепна, бързо тръгна обратно, далеч от реката. Закуси сам с икономката, мълчалива жълтолика старица, която винаги леко миришеше на кафе. След това, както се бе излегнал на дивана в гостната, сънено заслуша разните леки звуци — ту вика на авлига от градината, ту бръмченето на земна пчела, влетяла през прозореца, ту звъна на съдините върху подноса, изнасян надолу от спалнята на майка

му, — и тези прозирни звуци странно се преобразяваха в неговия полусън, превръщаха се в някакви сложни, светли орнаменти върху тъмен фон и докато се мъчеше да ги разплете, заспа. Събуди го камериерката, изпратена от майка му... Спалнята беше затъмнена и унила; майка му го прегърна и притисна до себе си, но той така се напрегна, така се заизвъръца, че се наложи да го пусне. „Хайде, разкажи ми нещо — продума тихо тя. Той вдигна рамене, като си чоплеше коляното. — Нищо ли не искаш да ми разкажеш?“ — попита още по-тихо тя. Той погледна нощната масичка, сложи в уста един булдегом и го засмука, взе втори, трети, още и още, докато устата му се напълни със сладки, тихо потракващи топчета. „Вземай, вземай колкото искаш — пошепна тя и протегнала ръка, се помъчи някак да го погали. — Не почерня тази година — промълви тя след малко. — А може просто да не виждам, светлината е толкова мъртва тук, всичко е синкаво. Вдигни щорите, ако обичаш. А не, чакай, остави. После.“ Щом досмука булдегомите, запита дали може да си отиде. Тя се поинтересува какво ще прави сега, дали не иска да отиде до гарата за влака в седем да посрещне баща си. „Пуснете ме — каза той. — При вас мирише на лекарства.“

Опита да се плъзне по перилата на стълбището, както другите в училището, и както той никога не бе вършил това в училището, но стълбището бе твърде високо. Под стълбата, в шкафа, още неизследван докрай от него, потърси списания. Изрови едно, намери в него задача за шашки, за глупавите тромави пулове, тъпо застинали върху дъската, но шах нямаше. Все му се въвираше в ръцете албумът хербарий със сухи еделвайси и с пурпурни листа, надписани с детски, тънък бледолилав почерк, толкова неприличащ на сегашния почерк на майка му: Давос, 1885 г.; Гатчина, 1886 г. Ядосан взе да изтръгва листата и цветята и клекнал сред разхвърляните книги, се разкиха от прахоляка. После под стълбището стана толкова тъмно, че страниците на списанието, което прелистваше, започнаха да се сливат в сива мътилка и понякога някоя малка картина го излъгваше, заприличваше му в тъмнината на неясна шахматна задача. Натика криво-ляво книгите в шкафа, помъкна се към гостната, помисли си отпуснато, че сигурно минава седем, тъй като бюфетчикът пали газените лампи. Като се подпираше с бастун и се държеше за парапета, по люляков пенъоар, майка му слизаше тежко, лицето ѝ бе изплашено. „Не разбирам защо

още не е пристигнал баща ти“ — каза тя и като се придвижваше мъчително, излезе на верандата, започна да се вглежда в пътя между елховите дънери, обточени тук-там с яркоръждив лъч.

Той пристигна едва към десет, оказа се, че бил закъснял за влака, твърде много работи трябвало да свърши, обядвал с издателя си — не, не, няма нужда от супа. Смееше се и говореше твърде, високо и шумно ядеше, Лужин изведнъж почувствува, че баща му през цялото време го гледа, сякаш е стъписан от присъствието му. Вечерята някак се сля с късния чай, майка му, облегната на масата, мълчаливо присвиваше очи, загледана в чинията с малини, и колкото по-весело разказваше бащата, толкова по-силно примижаваше. Сетне стана и си излезе тихо. На Лужин му се стори, че това вече някога се бе случвало. Остана на верандата с баща си и се боеше да вдигне глава, защото през цялото време усещаше втренчения му, странен поглед.

„Как благоволихте да си прекарате времето? — изведнъж произнесе баща му. — С какво се занимавахте?“ — „С нищо“ — отвърна Лужин. „А сега какво смятате да правите? — със същия напрегнато-шеговит глас, като подражаваше на сина си в обръщението на «ви», попита бащата Лужин. — Ще си лягате ли вече да спите, или ще поседите тук с мен? — Лужин уби един комар и много предпазливо, от долу на горе, погледна баща си. Баща му имаше троха на брадата и очите му блестяха неприятно присмехулно. — Знаеш ли какво? Хайде да поиграем на нещо. Искаш ли например да те науча на шах?“

Видя как синът му се изчерви бавно и съжалил го, добави припряно: „Или на карти — тестето е в чекмеджето на масата.“ — „Тук няма шах“ — прегракнало изрече Лужин и отново плахо погледна баща си. „Хубавият остана в Петербург — спокойно заяви бащата, — но ми се струва, че има един стар на тавана. Хайде да видим.“

Наистина — съпроводен от баща си, който вдигаше високо газената лампа, Лужин намери в сандъка сред разните боклуци шахматна дъска и отново почувствува, че това вече се бе случвало — този отворен сандък със стърчащ гвоздей отстрани, напращените книги, дървената дъска, пукната по средата. Намери се и кутийката с издърпващо се капаче; в нея имаше крехки шахматни фигури. И през цялото време, докато търси, а после, докато носи шаха надолу до верандата, Лужин се мъчеше да разбере дали баща му случайно бе

заговорил за шах, или го бе издебнал някак — без най-простото обяснение да му мине през ума, както понякога, докато търсим решение на задачата, ключ към нея се оказва ходът, който изглежда забранен, невъзможен, извън множеството вероятни ходове.

И сега, когато върху осветената маса между лампата и млякото бе поставена дъската и баща му взе да я бърше с вестник, и лицето му вече не беше подигравателно, Лужин, забравил страха, забравил тайната, изведнъж се изпълни с гордо вълнение от мисълта, че ако пожелае, може да покаже изкуството си. Баща му започна да нарежда фигурите. Вместо една от пешките имаше нелепа лилава фигурка като бутилчица; вместо единия топ имаше пул, конете бяха без глави, а конската глава, останала в празната кутия (заедно с малко зарче и с червено пулче), не пасваше за нито един от тях. Когато всичко бе наредено, Лужин изведнъж се престаши и промърмори: „Аз вече мога малко.“ — „Кой те научи?“ — без да вдига глава, попита бащата. „В училище — отвърна Лужин. — Там някои играеха.“ — „А! Чудесно — каза баща му. — Да почваме тогава...“

Той играеше шах от млади години, но рядко и нехайно, със случайни партньори — в хубавата вечер на парахода по Волга, в чуждестранния санаториум, където навремето бе умрял брат му, на вилата със селския доктор, саможив човек, който периодично преставаше да ги навестява, — и всички тези случайни партии, пълни с прозевки и безплодни размисли, бяха за него небрежна отмора или просто начин благоприлично да мълчи в присъствието на човек, разговорът с когото не върви — кратки, простички партии, без самолюбие, без вдъхновение, които започваше винаги еднакво и почти не обръщаше внимание на противниковите ходове. Без да се ядосва заради загубите, все пак вътрешно смяташе, че играе твърде добре и ако губи, причината е неговата разсеяност, добродушието му, желанието му да оживи играта с храбри атаки, и смяташе, че ако залегне, и без теории може да опровергае всеки гамбит от учебника. Страстта на сина му към шаха толкова го изуми, стори му се толкова неочаквана и заедно с това съдбовна, неизбежна — толкова странно му бе да седи на тази ярка веранда сред черната лятна нощ срещу това момче, чието чело сякаш се разрасна, набъбна, щом се наведе над фигурите, — толкова беше странно и страшно, че не можеше да съсредоточи мисълта си върху шахматния ход и преструвайки се на

замислен, ту си спомняше смътно своя незаконен петербургски ден, който му остави чувство на срам, но по-добре да не задълбава в него, ту се заглеждаше в лекото, небрежно движение, с което синът му местеше фигурата. След няколко минути синът му каза: „Ако играя тук, мат, ако тук, губите си царицата.“ И той смутен върна хода, сетне истински се замисли, като навеждаше глава ту наляво, ту надясно, бавно протягаше пръсти към царицата и ги отдръпваше бързо като опарен, а синът през това време спокойно, с неприсъща за него старателност прибираше взетите фигури в кутията. Най-сетне големият Лужин премести царицата и веднага започна разгромът на позициите му, тогава той се засмя неестествено и си събори царя. Така изгуби три игри и почувствува, че дори да изиграе още десет, резултатът ще е същият, и все пак не можеше да се спре. В самото начало на четвъртата синът му върна неговия ход, поклати глава и заяви с уверен, недетски глас: „Най-лошият отговор. Според Чигорин трябва да се вземе пешката.“ И когато с непонятна, безнадеждна бързина изгуби и тази партия, бащата Лужин отново както одева се засмя и с трепереща ръка взе да си налива мляко в ръбестата чаша, на чието дъно се виждаше скелетче от малина, което изплува на повърхността и се завъртя, сякаш не желаше да бъде извадено. Синът прибра дъската и кутията, сложи ги в ъгъла върху плетения стол, равнодушно измънка „лека нощ“ и тихо затвори вратата след себе си.

„Е, да, това можеше да се очаква — каза бащата Лужин и избърса с кърпата връхчетата на пръстите си. — Той не се забавлява с шаха, той свещенодействува.“

Мъхеста дебела нощна пеперуда с горящи очи се блъсна в лампата и падна върху масата. В градината леко прошумоля вятър. Тънко засвири часовникът в гостната и удари дванайсет.

„Празна работа — каза си той, — глупава фантазия. Много момчета играят прекрасно шах. Нищо чудно няма. Цялата тази история просто ми подействува на нервите. Не е хубаво. Тя не е бивало да го поощрява. Е, както и да е...“

Споходи го мъчителната мисъл, че сега ще се наложи да лъже, да убеждава, да успокоява, а е вече късна нощ...

„Спи ми се“ — каза си той, но остана да седи в креслото.

А рано заранта в гъстата горичка зад градината малкият Лужин зарови кутията с бащиния шах в най-тъмното и обрасло с мъх кътче,

като смяташе, че това е най-лесният начин да избегне всякакви усложнения, тъй и тъй вече има други фигури, които може открито да използва. Баща му, отстъпил пред любопитството си, се запъти при навъсения доктор, който играеше шах къде по-добре от него, и вечерта, след като трапезата беше вдигната през смях, като потриваше ръце и с всички сили се мъчеше да скрие от себе си, че не постъпва добре — а защо да не е добре, самият той не знаеше, — покани сина си и доктора на плетената маса на верандата, подреди им фигурите, като се извиняваше заради лилавата, и седнал до тях, започна жадно да следи играта. Докторът мърдаше гъстите си, раздалечено щръкнали вежди, мачкаше месестия си нос с големия космат юмрук, дълго обмисляше всеки ход и понякога се облягаше назад, сякаш отдалеч се виждаше по-добре, и ококорваше очи, и отново се навеждаше тежко, опрял ръце в коленете. Загуби и така изпъшка, че ракетиното кресло изпука. „Не така, не така — възкликна големият Лужин. — Трябва да местите тук и всичко ще е наред — вие дори сте в по-добра позиция.“ — „Но нали съм в шах“ — избоботи докторът и започна наново да нарежда фигурите. Когато тръгна да го изпраща през тъмната градина до очертаната от светулките пътечка, която се спускаше към моста, бащата Лужин чу тъкмо тези думи, които бе жадувал да чуе, но сега те му причиниха мъка — по-добре да не беше ги чувал.

Докторът започна да идва всяка вечер и тъй като наистина играеше много добре, посрещаше с огромно удоволствие неспирните си поражения. Донесе учебник по шах, посъветва малкия обаче да не се увлича прекалено, да не се изморява, да чете на чист въздух. Разказваше за големите шахматисти, които бил имал щастието да види, за наскорошния турнир, а също за миналото на шаха, за доста фантастичния раджа, за великия Филidor, който бил и голям музикант. Понякога с мрачна усмивка донасяше това, което наричаше „почерпка“ — остроумна задача, изрязана отнякъде. Лужин се блъскаше с нея, намираще най-сетне решението и възкликваше с неясното си „Р“, с необикновен израз на лицето, с блеснали от щастие очи: „Какъв разкош! Какъв разкош!“ Обаче съставянето на задачи не го увлече, той неясно усещаше, че би разпилял в тях тази войнствена, ярка сила, която долавяше у себе си, когато докторът с удари на косматия си пръст отместваше все по-далеч и по-далеч своя цар и най-сетне замираще, поклащайки глава, загледан в дъската, докато баща му,

който присъствуваше винаги, жадуваше винаги за чудо — синът му да падне, и сепнат, и радостен, когато синът му печелеше, и съсипан от тази сложна смесица от чувства, хващаше коня или топа, казваше, че не всичко е изгубено, и сам понякога доиграваше безнадеждната партия.

Оттам се започна. Между тези вечери на верандата и деня, когато в столичното списание се появи снимката на Лужин, като че нямаше нищо, нито вилната есен, ръмяща върху астрите, нито преселването в града, нито завръщането в училище. Снимката излезе през един октомврийски ден, наскоро след първата незабравима игра в шахклуба. И всичко останало, всичко друго между нея и преместването в Петербург — два месеца все пак, — беше толкова смътно и толкова заплетено, че по-късно, когато си припомняше това време, Лужин не можеше със сигурност да каже кога например беше вечеринката в училището — където тихо в ъгъла, почти незабележимо за другарите си, би учителя по география, известен любител — или кога по покана на баща му у тях се появи на вечеря един побелял евреин, грохнал шахматен гений, побеждавал из всички световни градове, а сега живеещ в безделие и нищета, полусляп, с болно сърце, изгубил навеки своя плам, устрем, късмет... Едно помнеше съвсем ясно — притеснението, което изпитваше в училище, притеснението, че ще научат за дарбата му и ще го съсипят от подигравки — и по-късно, използвайки този безпогрешен спомен, изчисли, че явно след партията, изиграна на вечеринката, вече не се е веснал в училището, защото, както помнеше всички конвулсии на детството си, не можеше да си представи ужасното изживяване, което би го сполетяло, ако бе влязъл заранта в класа и бе видял любопитните всезнаещи очи. Помнеше освен това, че след появата на снимката бе отказал да ходи на училище и не можеше да развърже в паметта си възела, в който се беше сплела вечеринката и снимката, невъзможно му беше да каже кое е било по-рано, кое по-късно. Списанието му бе донесено от баща му и снимката беше същата, която бяха направили миналата година на вилата: дървото в градината, той до него, върху челото му плетеница от листата, мрачен израз върху леко наведеното лице и онези тесни бели панталонки, които все му се разкопчаваха отпред. Вместо радостта, очаквана от баща му, той не изрази нищо — но все пак изпита скрита радост: ето това слага край на училището. Молиха го

цяла седмица. Майка му, разбира се, плака. Баща му го заплаши да скрие новия шах — огромни фигури върху марокен. И изведнъж всичко се реши от само себе си. Той избяга от къщи — с есенното си палтенце, тъй като бяха скрили зимното след един неуспешен опит за бягство — и като не знаеше къде да се дене (валеше бодлив сняг, трупаше се по корнизите и вятърът го издухваше, безкрай повтаряше тази нищожна виелица), той се помъкна най-сетне при лелята, която не беше виждал от пролетта. Срещна я пред входа на дома ѝ. Беше с черна шапка, държеше увити, в хартия цветя, отиваше на погребение. „Твоят стар партньор умря — каза тя. — Ела с мен.“ Ядоса се, че не може да поседи на топло, че вали сняг, че зад воала на лелята блестят сантиментални сълзи — и като се извърна рязко, се махна оттам, вървя близо час, сетне се запъти към къщи. Не си спомняше самото завръщане, най-забавното е, че може би предходното всъщност се бе развило по друг начин, че много неща в паметта му може да са дошли по-късно, да са били от треската, а той лежа болен цяла седмица и тъй като беше много слаб и нервен, докторите предполагаха, че няма да преживее тази болест. Не се разболяваше за пръв път и докато възстановяваше усещането за тази именно болест, неволно си припомняше и другите, с които бе пълно детството му — и особено ярко си спомняше как още съвсем малък, когато си играеше сам, се загръщаше в одеялото на тигрови ивици и самотно си играеше на крал — най-приятно му беше да се прави на крал, тъй като мантията го пазеше от студените тръпки, и му се искаше колкото може повече да отдалечи неприятната минута, когато ще му докосват челото, ще му сложат термометъра и сетне набързо ще го накарат да си легне. Но нищо предишно не приличаше на октомврийската му шахматна болест. Побелелият евреин, бил някога на шах Чигорин, мъртвият старец, обсипан с цветя, баща му, който с весело, хитро лице му носеше списанието, и учителят по география, вцепенен от мата, и стаята в шахклуба, където някакви младежи го бяха заобиколили сред цигарения пушек, и безбрадото лице на музиканта, кой знае защо, хванал телефонната слушалка като цигулка, между бузата и рамото си — всичко това участваше в треската му и приличаше на някаква чудовищна игра върху призрачна, лесно поваляща се, безкрайно падаща дъска.

Когато оздравя, отслабнал и пораснал, го откараха в странство, най-напред на Адриатическо море, където лежа на слънце в една градина и разиграва мислено партии, което не можеха да му забранят, после — на един германски курорт, където баща му го водеше на разходка по алеите, оградени с чудати букови перила. Шестнайсет години по-късно, когато посети същия курорт, позна пръснатите брадати джуджета между кръглите лехи, обрамчени с цветни камъчета, и ред разрасналия се, разхубавен хотел и тъмната влажна гора на хълма, разноцветните мазки с блажна боя (всеки цвят означаваше посоката на определена разходка), с каквито бе снабден буковият дънер или канарата на кръстопътя, та бавно стъпващият пътник да не се изгуби. Същите попивателни преси с изумруденосини, оживени от седеф; изгледи под изпъкнало стъкло се продаваха в магазинчетата край извора и като че същият оркестър в градината свиреше потпури от опери, и кленовете хвърляха жива сянка върху масичките, на които хората пиеха кафе и ядяха клиновидни парчета ябълкова торта с каймачен крем.

„Ето виждате ли тези прозорци? — каза той и посочи крилото на хотела. — Там тогава се състоя едно турнирче. Играеха най-сериозните германски шахматисти. Бях на четиринайсет години. Трета награда, да, трета награда.“

Отново отпускна ръка върху дебелия си бастун с това печално, малко старческо движение, което сега му бе тъй присъщо, и наклони глава, сякаш се заслуша в музика.

„Какво? Да сложа шапката? Слънцето пече, казвате? Не, то не ми влияе. Не, моля ви, защо? Нали сме на сянка.“

Все пак взе сламената шапка, подадена му през масата, потропа с пръсти по дъното, където имаше безформено тъмно петно върху името на шапкаря, сложи я, изкриво усмихнат. Именно — изкриво: дясната му буза се надигаше леко, отдясно устната откриваше лоши, тютюнджийски зъби, друга усмивка той нямаше. И не можеше да се каже, че тъкмо е минал трийсетте — отстрани покрай носа му се спускаха две дълбоки, отпускнати бразди, гърбът му беше превит, в цялото му тяло се долавяше нездрава тежест и когато изведнъж стана рязко, като се бранеше с лакът от осата, пролича, че е доста пълен — нищо у малкия Лужин не бе предвещавало тази отпускната, тежка пълнота. „Какво се е лепнала!“ — възкликна той с тънък, плачлив глас,

продължавайки да вдига лакът, а с другата ръка се силеше да измъкне кърпата. Осата се завъртя за последен път и отлетя, а той дълго я изпраща с очи, като машинално тръскаше кърпата, а после, наместил по-устойчиво металния стол върху чакъла и вдигнал падналия бастун, отново седна, тежко задъхан.

„Защо се смеете? Те са много неприятни насекоми — тези оси!“ Той се намръщи, загледан в масата. До табакерата му бе оставена дамска чантичка, полукръгла, от черна коприна. Разсеяно протегна ръка към нея, защрака ключалката.

„Лошо се затваря — каза той, без да вдига поглед. — Един прекрасен ден ще изпогубите всичко.“

Въздъхна, остави чантичката и със същия тон добави: „Да, най-сериозните германски шахматисти. И един австриец. Горкият ми баща, не му провървя. Беше сметнал, че тук няма жив интерес към шаха, а попаднахме направо на турнир.“

Нещо беше достроено, крилото на сградата сега изглеждаше другояче. А бяха живели ей там, на втория етаж. Бяха решили да останат до есента, а после да се върнат в Русия, и призрактът на училището, за което баща му не посмяваше да спомене вече втора година, отново се замярка. Майка му се бе завърнала доста по-рано, в началото на лятото. Тя разправяше, че безумно страда без руското село, и това дълго-дълго „безумно“ с вибрираща пронизваща средна сричка беше почти единствената интонация, която синът ѝ бе запомнил. Но все пак си замина без желание — тя самата не знаеше дали да замине, или да остане. Отдавна вече се бе започнало странното ѝ отчуждение от сина, сякаш той бе отплавал нанякъде, и тя обичаше не това голямо момче, този шахматен вундеркинд, за когото вече пишеха вестниците, а онова малко, топло, непоносимо дете, което за щяло и нещяло се тръскаше на пода и крещеше, и риташе. И всичко това бе толкова тъжно, толкова ненужно — този проскубан, неруски люляк на гарата, и лампите като лалета в спалното купе на „Норд-експреса“, и тази тежест в гърдите, чувството на задушаване — може би гръдна жаба или просто нерви според мъжа ѝ. Тя замина, не пишеше, баща му се разведри и се премести в една по-малка стая, а после, веднъж през юли, малкият Лужин на връщане вкъщи от друг хотел — там живееше един от онези възрастни съсредоточени хора, които играеха с него, които му заместваха връстниците — случайно

зърна на склона край дървените перила, сред блясъка на вечерното слънце, баща си с една дама. И тъй като тази дама безспорно беше неговата петербургска червенокоса леля, той се учуди много и, който знае защо, изпита срам и не каза нищо на баща си. А няколко дни по-късно, рано сутринта, чу — баща му бързо се приближаваше към неговата спалня по коридора и сякаш се заливаше в смях. Вратата се разтвори с трясък и баща му влезе, като подаваше, сякаш за да я махне от себе си, някаква хартийка — телеграма. Сълзи течаха по бузите му, покрай носа, като че бе напръскал лицето си с вода, и все повтаряше разхълцан, задавен: „Какво значи това? Какво значи това? Грешка е, сбъркали са нещо“ — и все отстраняваше листчето от себе си.

---

[1] Вид бонбони. — Б.пр. ↑

5

Игра в Петербург, в Москва, в Нижни Новгород, в Киев, в Одеса. Появи се някакъв Валентинов, нещо средно между възпитател и импресарио. Баща му носеше черна лента на ръкава — траур по жена си — и казваше на провинциалните журналисти, че не би опознал така подробно родината си, ако синът му не беше вундеркинд.

Сражава се на турнири с най-добрите руски шахматисти, игра блинд, често сам срещу двайсет любители. Големият Лужин много по-късно (през годините, когато всяко негово антрефиле в емигрантски вестник му изглеждаше лебедова песен и господ знае колко бяха тези лебедови песни, пълни с лирика и с печатни грешки) замисли повест за точно такова момче шахматист, което бащата (според сюжета — пастрок) разкарва от град на град. Бе започнал книгата през двайсет и осма — когато се върна вкъщи от едно заседание, на което се бе явил единствено той. Толкова неочаквано, толкова живо си бе представил замисъла на тази книга, докато бе седял и бе чакал в отделната зала на берлинското кафене. Беше отишъл както винаги много точно, учуди се, че масите още не са събрани, нареди на лакея веднага да ги нареди една до друга, поръча си чай и чаша коняк. Заличката беше чиста, ярко осветена, с натюрморт на стената: примамливи праскови около разрязана диня. Плавно излитнала, покривката се спусна върху наредените надълго маси. Сложи в чая бучка захар и като топлеше безкръвните си, винаги мръзнеци ръце в стъклото, се загледа как се вдигат мехурчетата. В съседното общо помещение цигулка и роял свиреха мелодия от „Травиата“ и от сладката музика, от коняка, от вида на бялата покривка старецът Лужин така се натъжи, така сладко се натъжи, че не смееше да се помръдне, седеше, облегал с едната ръка на масата и допрял показалец до слепоочието — жилест старец със зачервени очи, плетена жилетка и кафяво сако. Свиреше музика, празната зала плуваше в светлина, аленееше се динената рана и никой не идваше на заседанието. Няколко пъти си погледна часовника, но сетне толкова се размекна от музиката и чая, че забрави за времето и

полека-лека взе да мисли за разни работи — за купената на старо пишеща машина, за Мариинския театър^[1], за сина си, който толкова рядко се мяркаше в Берлин. А след това се сепна, че седи вече час, че покривката е все така празна и бяла... И в тази светла пустота, която му се стори мистична, седнал на масата, предназначена за несъстоялото се заседание, изведнъж реши, че отдавна напусналото го писателско вдъхновение сега го е споходило.

„Време е да си направя известна равностметка“ — помисли си той и огледа празната зала — покривката, сините тапети, натюрморта — както се оглежда стая, в която се е родил известен човек. И фабулата на повестта, която старецът Лужин бе лелеял отдавна, му се стори току-що възникнала и той покани мислено бъдещия си биограф (по парадоксален начин въпреки напредващата възраст все по-призрачен, все по-далечен) най-внимателно да огледа тази случайна стая, в която се е зародила повестта „Гамбит“. Глътна остатъка от чая, нахлузи палтото и шапката, узна от лакея, че днес не е сряда, а вторник, усмихна се, с известно удоволствие отбеляза своята разсеяност, и като се върна вкъщи, начаса вдигна металния капак на пишещата си машина.

Пред очите му най-ярко изникваше тъкмо този леко ретуширан от писателското въображение спомен: светлата зала, двата реда маси, на масите шахматни дъски. На всяка маса седи човек, зад гърба му се е скупчила групичка зрители, проточили вратове. И ето през свободното място между масите, без да поглежда никого, бърза момче — облечено като принц с празнично бяло моряшко костюмче — и се спира поред до всяка дъска, бързо прави ход или се замисля за миг, навело златисторуса глава. Ако се гледа отстрани, направо не е ясно какво става: възрастни мъже в черно седят навъсени зад дъските, нагъсто изпълнени с някакви сложни по форма кукли, а дребното, пременено момче, дошло тук, кой знае защо, в странната, напрегната тишина преминава леко от маса на маса, единствено то се движи сред тези вцепенени хора...

Писателят Лужин сам не забелязваше стилизацията на спомена си. Не забеляза също, че бе придал на сина си по-скоро черти на „музикален“, а не на шахматен вундеркинд — нещо болнаво, нещо ангелско — и очите, потънали в лека мъгла, и начупената коса, и прозрачната белота на лицето. Но тук се появяваше малка трудност:

трябваше да обгради този изчистен от всякакви примеси, изведен до крайна нежност образ на сина си с някакъв бит. Едно бе решил твърдо: че няма да остави това дете да порасне, няма да направи от него онзи навъсен мъж, който го навестяваше понякога в Берлин, кратко отговаряше на въпросите му, седеше, притворил очи, и си отиваше, оставил плик с пари върху перваза на прозореца.

„Той ще умре млад — избъбри гласно старецът и неспокойно закрочи из стаята пред отворената машина, която го следеше с всичките отблясъци на клавишите си. — Да, ще умре млад, смъртта му ще бъде неизбежна и много трогателна. Ще умре както играе последната си партия в постелята.“ Тази мисъл му хареса толкова, че съжали заради невъзможността да почне книгата си от края. Защо всъщност да е невъзможно? Може да опита... Поведе оттам мисълта си обратно — от тази трогателна, толкова ясна смърт към мъглявото раждане на героя, но изведнъж се опомни, седна на писалището и започна да мисли наново.

По-рано, когато мечтаеше за такава книга, чувствуваше, че му пречат две неща: войната и революцията. Дарбата на сина му се разви истински едва след войната, когато от вундеркинд се бе превърнал в маестро. Тъкмо преди войната, която толкова пречеше на спомена да заработи в полза на стройната литературна фабула, той със сина си и с Валентинов замина наново в чужбина. Канеха ги да играят във Виена, в Будапеща, в Рим. Славата на руското момче, победило вече този-онзи от шахматистите, чиито имена се срещат в шахматните учебници, толкова се разрастваше, че за неговата собствена скромна писателска слава също се споменаваше мимоходом в чуждестранните вестници. Тримата бяха в Швейцария, когато бе убит австрийският ерцхерцог. По съвсем случайни съображения (заради полезния за сина му планински въздух, заради думите на Валентинов, че на Русия сега не ѝ е до шах, а синът му живее само с шаха, и освен това поради мисълта, че войната няма да продължи) той се върна сам в Петербург. След няколко месеца не се стърпя и повика сина си. В странно, с много заврънкулки писмо, на което някак приличаше бавният обиколен път, вече изминат от това писмо, Валентинов му съобщи, че синът му не желае да се върне. Лужин писа отново и отговорът, също тъй завъртян и учтив, дойде вече не от Тарасп, а от Неапол. Намрази Валентинов. Връхлитаха го дни на необикновена мъка. Впрочем Валентинов в поредното си писмо му бе

предложил да поеме всичките разноски по издръжката на сина му, свои хора сме — ще се разберем (точно така бе написал). Времето вървеше. Той се озова в Кавказ в неочакваната роля на военен кореспондент. След дните на мъка и остра омраза срещу Валентинов (който впрочем му пишеше усърдно) се проточиха дни на душевно успокоение, базиращо се на това, че на сина му е добре в чужбина, по-добре, отколкото би му било в Русия (тъкмо което твърдеше Валентинов).

Сега, почти петнайсет години по-късно, тези военни години се оказаха раздраваща пречка, някакво посегателство върху творческата свобода, защото нали във всяка книга, в която се описва постепенното развитие на дадена човешка личност, би трябвало някак да се спомене за войната, дори смъртта на героя на младини не би могла да се окаже изход от положението. Имаше лица и условия около образа на сина, които за съжаление бяха представими само върху военния фон, не биха съществували без този фон. С революцията беше още по-зле. По общо мнение тя бе повлияла върху живота на всеки русин; не би могъл да прекара героя си през нея, без да го обгори, а беше невъзможно да я избегне. Това вече бе същинско насилие върху писателската воля. А всъщност как ли революцията би могла да засегне сина му? През дългоочаквания ден от есента на хиляда деветстотин и седемнайсета година се яви Валентинов, все така весел, шумен, великолепно облечен, и подир него пухкав младеж с мустачки. Настъпи минута на тъга и смут и на странно разочарование. Синът бе мълчалив и все поглеждаше през прозореца. („Страхува се от възможна стрелба“ — полугласно обясни Валентинов.) Отначало всичко това приличаше на лош сън — но после се уталожил. Валентинов продължаваше да уверява, че „нали сме си свои — ще си оправим сметките“; оказа се, че има големи, тайнствени ангажменти и парите му са натикани по всички банки на съюзническа Европа. Синът започна да посещава най-кроткия шахклуб, доверчиво разцъфнал тъкмо в разгара на гражданските размирици, а през пролетта изчезна заедно с Валентинов — отново в чужбина. По-нататък следваха спомени само лични, спомени непривлекателни, господ ги знае, глад, арест, господ ги знае, и изведнъж — балтийски вятър, спор с професор Василенко за безсмъртието на душата.

От всичко това, от цялата тази груба смесица — досадно шепнеща, напиреща от всички кътчета на паметта, принизяваща всеки

спомен, преграждаща пътя на свободната мисъл — непременно би трябвало предпазливо, късче по късче, да изстърже и цялостно да пусне в книгата Валентинов. Явно талантлив човек, както го определяха тези, които се канеха веднага да кажат нещо долно за него; чудак, сръчен във всичко, незаменим за уреждане на любителски спектакъл, инженер, чудесен математик, поклонник на шашките и шаха, „най-амюзантия“^[2] господин, както сам се препоръчваше. Имаше чудесни кафяви очи и изключително привлекателен смях. На показалеца си носеше пръстен с адамова глава^[3] и даваше да се разбере, че в живота му е имало дуели. По едно време преподавал гимнастика в училището, където бе учил малкият Лужин, и на учениците и учителите им правеше дълбоко впечатление, че идва да го вземе тайнствена дама с лимузина. Между другото беше изобретил невероятен метален паваж, изпробван на Невски до Казанската катедрала. Пак той бе измислил няколко остроумни шахматни задачи и беше първият изложител на тъй наречената „руска“ тема. Беше на двайсет и осем години, когато се обяви войната, и не страдаше от никаква болест. Анемичната дума „дезертьор“ някак не отиваше на този весел, як, сръчен човек — но друга дума не можеш му избра. С какво се бе занимавал в чужбина през войната — така си остана неизвестно.

И ето — бе решил да се възползува напълно от него, с негова помощ всяка фабула би придобила необичайна живост, привкус на авантюра. Но най-важното тепърва предстоеше да бъде измислено. Нали всичко досега бе само багри, наистина топли, живи, но плувнали на отделни петна; искаше да бъде намерен определен рисунък, рязка линия. За пръв път писателят Лужин, замислил книга, започваше от багрите.

И колкото по-ярки ставаха тези багри във въображението му, толкова по-мъчно му беше да седне на пишещата машина. Измина месец, втори, започна лятото, а той все продължаваше да облича в най-гиздави цветове незримата още тема. Понякога му се струваше, че ето книгата е написана, ясно съзираше набора, дългите шпалти с червени йероглифи отстриани, а сетне и новичката броширана книга, пукаща в ръцете, по-нататък нахлуваше вълшебна розова мъгла, сладостни награди заради всичките несполуки, заради всичките измами на славата. Ходеше по гости у многобройните си познати и надълго, с

удоволствие разказваше за своята книга. В един емигрантски вестник се появи бележка, че той след дългото си мълчание сега работи върху нова книга. Тази бележка, написана и изпратена от него самия, той препрочете с вълнение няколко пъти, изрязал я, прибрал я в портфейла си. Зачести на литературните вечери, уреждани от адвокати и от дами, като смяташе, че сигурно всички го гледат любопитно и с уважение. Веднъж, през един измамен летен ден, излезе извън града, намокри го внезапният проливен дъжд, докато, напразно бе търсил гъби манатарки, и на следващия ден легна болен. Боледува самотно и кратко, смъртта му бе неспокойна. Управителният съвет на съюза на емигрантските писатели почете паметта му със ставане.

---

[1] Театър в Петроград, сега Голям драматичен театър в Ленинград. — Б.пр.; т.е. в Санкт Петербург. — Б. NomaD. ↑

[2] Забавен (от фр.). — Б.пр. ↑

[3] Романтичен символ. — Б.пр. ↑

6

„Ще изтърсите всичко“ — каза Лужин, отново докопал чантичката.

Тя бързо протегна ръка, отмести чантата по-далеч, като я тръшна на масата — сякаш подчертавайки забраната с това. „Вечно трябва да въртите нещо из ръцете си“ — продума тя мило.

Лужин погледна ръката си, разпери и отново събра пръсти. Ноктите му бяха жълти от пушенето, с груби кожички, по ставите се точеха дебели напречни бръчици, по-долу растяха редки косъмчета. Отпусна ръка върху масата до нейната млечнобяла ръка, мека наглед, с късо и грижливо изрязани нокти.

„Съжалявам, че не съм познавала баща ви — изрече тя след малко. — Сигурно е бил много добър, много сериозен, много ви е обичал.“

Лужин премълча.

„Разкажете ми още нещо — как сте живели тук? Нима сте били някога малък, тичали сте, играли сте?“

Той отново отпусна двете си ръце върху бастуна и от израза на лицето му, от сънено спусналите се тежки клепачи, от леко разтворилата се уста, сякаш се канеше да се прозине, тя заключи, че му е доскучало, че му е омръзнало да си спомня. При това нали си бе спомнял равнодушно — беше й чудно, че ето, само преди месец е изгубил баща си и сега без сълзи може да гледа сградата, в която е живял с него като дете. Но дори в това безразличие, в недодяланите му думи, в тромавите му душевни движения, като че душата му се обръщаше насън и заспиваше наново, й се привиждаше нещо трогателно, трудноопределим чар, който бе доловила у него от първия ден на познанството им. И колко тайнствено беше това, че въпреки очевидната вялост на отношението към баща му, все пак беше избрал именно този курорт, именно този хотел, сякаш бе очаквал от видените някога предмети и пейзажи онази тръпка, която не можеше да изпита без чужда помощ. А бе пристигнал чудесно през един зелен и сив ден,

под ръмящия дъжд, с безобразната си черна мъхеста шапка, с огромните си галоши — и загледана през прозореца във фигурата му, тромаво измъкваща се от хотелския автобус, тя почувствува, че този неизвестен пристигащ е някакъв съвсем особен, не прилича на останалите курортисти. Още същата вечер научи кой е. Всички в трапезарията гледаха този пълен, мрачен човек, който ядеше лакомо и немарливо и понякога се умисляше, като прокарваше пръст по покривката. Тя не играеше шах, никога не бе се интересувала от шахматни турнири, но по някакъв начин името му ѝ бе познато, несъзнателно се бе вдълбало в паметта ѝ, но не можеше да си припомни кога го бе чула за пръв път. Фабрикантът, страдащ отдавна от запек, за който говореше на драго сърце, човек, обзет от единствена мисъл, но добродушен, приятен, облечен с известен вкус, изведнъж забрави запека си и в галерията, в която пиеха лековита вода, ѝ съобщи няколко смайващи неща за мрачния господин, който, сменил мъхнатата си шапка със старинна гарсонетка, бе застанал пред витрината, вградена в колоната, и разглеждаше занаятчийските изделия, изложени за продан. „Ваш съотечественик е — каза фабрикантът, като помръдна вежда към него, — прочут играч на шах. Пристигнал е за турнира от Франция. Турнирът ще се състои в Берлин след два месеца. Ако спечели, ще играе със световния шампион. Баща му наскоро почина. Ето тук пише тези неща, във вестника.“

Изпита желание да се запознае с него, да поговори на руски — толкова привлекателен ѝ се стори с тази своя мудност, навъсеност, с ниската си разтворена яка, която го правеше приличен на музикант — харесваше ѝ, че не я гледа, не търси повод да я заговори, както правеха всичките неженени мъже в хотела. Тя не беше особено хубава, нещо не достигаше на дребните ѝ, правилни черти. Като че не бе осъществен последният, решителният тласък, който би я направил прекрасна, оставяйки същите черти, но придавайки им необяснима важност. Но беше на двайсет и пет години, модно подстриганата ѝ коса я правеше обаятелна и имаше едно извъръщане на главата, в което проникваше намек за възможна хармония, обещание за истинска красота, неизпълнено в последната минута. Тя носеше съвсем семпли, много добре ушити рокли, откриваше ръцете и шията си, като леко се перчеше с нежната им свежест. Беше богата — баща ѝ, изгубил едни капитали в Русия, бе натрупал други в Германия. Майка ѝ трябваше

скоро да пристигне в този курорт и откак възникна Лужин, очакването на шумната ѝ поява стана някак неприятно.

Запозна се с него на третия ден от пристигането му, както се запознават в старите романи или филми: тя си изпуска кърпичката, той я вдига — само с тази разлика, че тя се озова в ролята на героя. Лужин вървеше по пътеката пред нея и последователно изтърси: голямата си копринена носна кърпа, необикновено мръсна, с полепнал по нея боклук от джобовете му, пречупена, омачкана цигара, изронила половината от вътрешността си, един орех и френски франк. Тя вдигна само кърпата и монетата и полека тръгна да го настигне, като любопитно очакваше нови загуби. Лужин вървеше, хванал бастуна с дясната си ръка, докосваше с него всеки дънер, всяка пейка, а с лявата все бърникаше в джоба и най-сетне се спря, преобърна джоба си и заразглежда дупката в него. При това падна още една монета. „Продънен е — каза той по немски, взе кърпата от ръцете ѝ. («И това» — каза тя на руски.) — Платът е слаб“ — продължи той, без да вдигне глава, без да премине на руски, без да се учуди на нищо, сякаш завръщането на нещата му беше съвсем естествено. „Ама не ги тикайте отново там“ — каза тя и се запревива от смях. Едва тогава той вдигна глава и мрачно я изгледа. Пълното му сиво лице, с лошо избръснати, наранени от бръснача бузи, придоби объркан и странен израз. Очите му бяха необикновени, тесни, леко дръпнати, полузатворени от тежки клепащи и сякаш напращени от нещо. Но през този пухкав пращец проникваше синкав, влажен блясък, в който имаше нещо безумно и примамливо. „Не ги губете вече“ — каза тя и си отмина, като чувствуваше погледа му в гърба си. Вечерта на влизане в трапезарията тя неволно му се усмихна отдалеч и той отговори със същата навъсена, крива полуусмивка, с която понякога гледаше черната бременна котка, безшумно промъкваща се от маса до маса. А на следващия ден в градината, където имаше изкуствени пещери, водоскоци и пръстени джуджета, се приближи до нея и с дълбок, тъжен глас взе да ѝ благодари за кърпата, за монетата (и оттогава смътно, почти несъзнателно все следеше дали тя няма да изпусне нещо — сякаш се мъчеше да възстанови някаква скрита симетрия). „Няма за какво, няма за какво“ — отвърна тя и произнесе още много такива думи — бедни роднини на истинските думи, а колко са тези мънички, запленяващи думи, произнесени забързано, временно запълващи

празнотата. Като употреби такива думи, макар да чувствуваше дребнавата им суета, го попита дали му харесва курортът, за дълго ли е тук, пие ли водата. После го попита, като съзнаваше глупостта на въпроса, но безсилна да се възпре — отдавна ли играе шах. Той не отговори, извърна се и тя така се смути, че започна бързо да изрежда всичките метеорологични белези на вчерашния, днешния, утрешния ден. Той продължаваше да мълчи и тя също замлъкна, взе да се рови из чантата, мъчително диреше в нея тема за разговор и намираше само счупеното гребенче. Изведнъж той извърна към нея лицето си и каза: „Осемнайсет години, три месеца и четири дни.“ За нея това беше изумително облекчение, при това изисканата обширност на отговора му някак я поласка. Впрочем скоро започна малко да я дразни, че той на свой ред не ѝ задава никакви въпроси, че я приема сякаш на доверие.

„Артист, голям артист“ — си мислеше често тя, загледана в тежкия му профил, в едрото му прегърбено тяло, в тъмния кичур, винаги залепнал на мокрото чело. И може би защото не знаеше нищо за шаха, тази игра беше за нея не просто домашно занимание, приятно прекарване на времето, а тайнствено изкуство, равно на всички признати изкуства. Никога досега не беше срещала отблизо такива хора — нямаше с кого да го сравни освен с гениалните чудаци, музиканти или поети, чийто образ познаваше също толкова сигурно и смътно като образа на някой римски император, на инквизитор, на скъперник от комедия. Паметта ѝ съдържаше късичка тъмна алея с наредени там всички лица, докоснали по някакъв начин въображението ѝ. Имаше училищни спомени — девическата гимназия в Петербург с необичайния бръшлян по фасадата, обърната към онази недълга, прашна, безтрамвайна улица, и някакъв учител по география, преподаващ също и в мъжкото училище — едроок, белочел човек с чорлава коса, болен — както казваха — от охтика, гостувал — както казваха — на далай лама, влюбен — както казваха — в една от големите ученички, в племенницата на белокосата, синеока инспекторка, чието спретнато кабинетче беше уютно със сините си тапети и с бялата печка. Географът бе останал в паметта ѝ именно върху син фон, заобиколен от син въздух, и бързо се приближаваше, по навик забързано и шумно нахлуваше в класа и изведнъж се стапяше, изгубваше се, отстъпвайки място на друго лице, сторило ѝ се също

неприличащо на всички останали. Появата на това лице бе предшествувана от дългото внушаване от страна на инспекторката, че не бива да се смеят, в никакъв случай не бива да се смеят. Беше през първата съветска година, от четирийсетте ученички в класа бяха останали седемнайсет, всеки ден посрещаха учителите с въпроса: „Ще учим ли днес?“ И те неизменно им отговаряха: „Още не сме получили изчерпателни инструкции.“ Инспекторката им нареди да няма никакво кискане, когато ей сега пристигне човекът от Комисариата по народната просвета, каквото и да говори, както и да се държи. И той пристигна, и се настани в паметта ѝ като извънредно забавен човек, дошъл от другия, от нелепия свят. Беше куц, но много подвижен и суетлив, с бързи, скачащи очи. Девиците се струпаха в утихналия салон и той крачеше пред тях назад-напред, като пъргаво накуцваше и се извърщаше с маймунска ловкост. Като куцаше покрай тях, като чевръсто тътреше крак върху двоен ток, като разсичаше с дясната ръка въздуха на правилни късове или го изглаждаше като сукно, той подробно и бързо говореше за лекциите по социология, които ще им чете, за скорошното им сливане с мъжкото училище — и неудържимо, до болка в скулите, до конвулсии в гърлото я избиваше смях. По-късно във Финландия, останала в душата ѝ като нещо по-руско от самата Русия, може би защото дървената вила и елите, бялата лодка върху черното от еловите отражения езеро особено проникваха в нея като руски, особено се ценяха като нещо забранено, останало оттатък Белоостров — в тази още вилна, още петербургска Финландия на няколко пъти отдалеко бе зървала един прочут писател, много блед, с ярко очертана брадичка, все поглеждащ към небето, в което започнаха да се въдят вражески аероплани. И той бе останал по странен начин редом с руския офицер, който по-късно изгуби ръката си в Крим — съвсем кротичък, свенлив човек, с когото през лятото бе играла тенис, през зимата бе карала ски и при този снежен спомен изплуваше отново върху нощния фон вилата на прочутия писател, където той сетне почина, разчистената пътечка, преспите, осветени от електричество, прозрачните ивици върху тъмния сняг. След тези заети по различен начин хора, всеки от които обагреше спомена ѝ в свой определен цвят (синият географ, комисарят в защитен цвят, черното палто на писателя и целият в бяло човек, подхвърлящ елова шишарка в ракетата), се ширеше неопределеност и мимолетност — животът в Берлин,

случайните балове, монархическите събрания, многото еднакви лица — и всичко това бе още толкова близко, че паметта ѝ не можеше да намери фокус и да се ориентира кое е ценно, а кое е смет, пък и кога ли тепърва да се ориентира, твърде много място бе заел навъсенят, невиждан, тайнствен човек, най-привлекателният от всички, известни на нея. Тайнствено беше самото му изкуство, всичките изяви, всичките белези на това изкуство. Скоро научи, че след вечеря той работи до късно през нощта. Но тя не можеше да си представи тази работа, тъй като нямаше за какво да се захване — нито за статив, нито за роял, а именно към такава емблема на изкуството се насочваше мисълта ѝ. Стаята му беше на първия етаж, разхождаше се с пура из мрака в градината, понякога виждаха лампата му, наведеното му лице. Някой ѝ съобщи най-сетне, че той седи над празна шахматна дъска. Прииска ѝ се с очите си да види и веднъж, няколко дни след първия разговор, се промъкна по пътеката между храстите олеандър до прозореца му. Почувствува обаче внезапно неудобство, отмина, без да погледне, излезе на алеята, до която долиташе музиката от казиното, но не превъзможна любопитството си и отново се върна към прозореца, като нарочно скърцаше с камъчетата по пътеката, за да убеди себе си, че не наднича в чуждия живот. Прозорецът му беше разтворен, щората не бе спусната и в яркия отвор тя видя как той си съблича самото и издулшия, се прозява. И в тежкото, бавно движение на рамото му, повтарящо се все пред очите ѝ, докато припряно се отдалечаваше от тъмнината към осветената площадка пред хотела, ѝ се привидя някаква могъща умора след незнайни и дивни усилия.

Лужин наистина се бе уморил. Напоследък бе играл много и безредно, особено го бе уморила играта без да гледа, доста скъпо плащаното представление, което даваше. Намираще дълбока наслада в това: не се налагаше да се занимава с видимите, натрапчиво видимите фигури, които с претенциозната си резба, с дървената си вещественост винаги му пречеха, винаги му се струваха груба, земна обвивка на омайните незрими шахматни сили. Когато играеше без да гледа, долавяше тези разнообразни сили и първоначалната им чистота. Не виждаше тогава нито стръмната грива на коня, нито лъскавите глави на пешките — но ясно усещаше, че един или друг въображаем квадрат е зает от определена съсредоточена сила, така че движението на фигурите му изглеждаше като разряд, като удар, като светкавица — и

цялото шахматно поле тръпнеше от напрежение, и той бе властен над това напрежение, тук събирайки, там освобождавайки електрическата сила. Така играеше срещу петнайсет, двайсет, трийсет противници и, разбира се, го изморяваше количеството на дъските, това, че отиваше повече време за играта, но тази физическа умора беше нищо пред мисловната умора — възмездие за напрежението и насладата, свързани със самата игра, която водеше в неземно измерение, действайки с безплътни величини. Освен всичко останало в сляпата игра и в победите, които тя му доставяше, намираше известна утеха. Работата бе там, че напоследък не му вървеше в турнирите, бе възникнала призрачна преграда, която все му пречеше да стигне пръв. Валентинов веднъж му бе подсказал това преди няколко години, малко преди да изчезне. „Блести, докато можеш — бе заявил той след онзи незабравим турнир в Лондон, първия след войната, когато двайсетгодишният руски играч се бе оказал пръв. — Докато можеш — лукаво повтори Валентинов, — защото скоро е краят на вундеркиндството.“ И това бе много важно за Валентинов. Бе се занимавал с Лужин, доколкото той бе феномен — странно, донейде уродливо явление, но обаятелно като кривите крака на дакелите. През цялото време на съвместния им живот бе поощрявал, развивал неговия дар, без нито за миг да се погрижи за човека Лужин, когото сякаш не само Валентинов, но и самият живот бе прозяпал. Показвал го беше като забавно чудовище на богатите хора, бе се сдобивал покрай него с изгодни познанства, бе уреждал безбройни турнири и едва когато започна да му се струва, че вундеркиндът се превръща просто в млад шахматист, го закарва в Русия, върна го на баща му, а сетне като някаква ценност го откара отново, защото му се бе сторило, че все пак е сгрешил, че феноменът ще преживее още две-три години. Когато приключи и този срок, той подари пари на Лужин, както се подаряват на дотегнала любовница, и изчезна, намерил ново развлечение в кинопроизводството, в тази тайнствена като астрологията дейност, където четат папируси и търсят звезди. И потънал сред нахаканите, хлевоусти, шмекерски-важни хора, говорещи за философията на екрана, за вкусовете на масите, за интимността, пресъздадена на кино, и при това печелещи добре, той изпадна от света на Лужин, което бе облекчение за шахматиста, такова странно облекчение, каквото идва в края на злощастна любов. Към Валентинов се бе привързал отведнъж — още през годините на

шахматните пътешествия из Русия, а сетне се отнасяше към него, както синът може да се отнася към безгрижен, изплъзващ се, хладен баща, на когото никога не ще кажеш колко го обичаш. Валентинов се занимаваше с него само като с шахматист. Понякога ставаше нещо като треньор, суетящ се около атлет, безпощадно строго му определяше режима. Така Валентинов твърдеше, че шахматистът може да пуши (тъй като в шаха и в пушенето се съдържа нещо източно), но в никакъв случай не бива да пие и по време на съвместния им живот из трапезариите на големите хотели, на огромните, пустинни през военните дни хотели, в случайните кръчми, в швейцарските гостилници и в италианските тратории поръчваше на юношата Лужин все минерална вода. Избираше му лека храна, за да се движи мисълта му свободно, обаче кой знае защо (може би също в мъглява връзка с „Изтока“), много насърчаваше Лужин в любовта му към сладкото. Освен това имаше своеобразна теория, че развитието на шахматната дарба у Лужин е свързано с чувството за пол, че шахът представлява особено претворяване на това чувство, и страхувайки се, че Лужин може да разпилее скъпоценната сила, да изразходва по естествен начин благодатното си душевно напрежение, го държеше настрана от жените и се радваше на целомъдрената му необщителност. Всичко това бе някак унижително; като си припомняше някогашните времена, Лужин учуден установяваше, че той и Валентинов не бяха разменили нито една човешка дума. И все пак, когато три години след окончателното заминаване от Русия, станала толкова неприятна, Валентинов изчезна, той почувствува празнота, липса на подкрепа, а сетне призна неизбежността на случилото се, въздъхна, обърна гръб на миналото, отново се замисли над шахматната дъска. Турнирите след войната постепенно зачестиха. Игра в Манчестър, където грохналият шампион на Англия след два дена борба форсира ремито, в Амстердам, където загуби решаващата партия заради цайтнот и противникът с развълнуван жест удари часовника му, в Рим, където Турати победоносно пусна в ход знаменития си дебют, и в много други градове, всичките еднакви за него — хотел, такси, салон в кафене или в клуб. Тези градове, тези прави редици жълти улични лампи, които преминаваха покрай него, изведнъж пристъпваха напред и заобикаляха каменния кон на площада — бяха все същата обичайна и ненужна обвивка като дървените фигури и черно-бялата дъска; той приемаше

този външен живот като нещо неизбежно, обаче напълно безинтересно. Също така и в дрехите, в образа на делничното битие следваше подбудите си, съвсем смътни, без да се замисля за нищо, като сменяше рядко бельото си, машинално навиваше часовника за през нощта, бръснеше се с едно и също ножче, докато то станеше съвсем тъпо, хранеше се случайно и просто — и по някаква печална инерция поръчваше към яденето все същата минерална вода, която леко го удряше в носа и предизвикваше гъдел в крайчеца на очите, като че сълзи по изчезналия Валентинов. Само нарядко забелязваше, че съществува — когато задухът, отмъщението на натезалото тяло, го накараше да се спре със зяпнала уста на стълбището или когато го заболяваха зъби, или когато в късния час на шахматни размисли ръката му, раздрусала кибритената кутия, не предизвикаше в нея тракане на клечки, и цигарата, като че сложела от някой друг незабелязано в устата му, веднага се разрастваше, добиваше значение, плътна, бездушна, инертна, и целият му живот се съсредоточаваше в желанието да пуши, макар че бог знае колко цигари вече бе изпушил несъзнателно. Изобщо толкова беше мътен животът около него и толкова малко усилия изискваше, та понякога му се струваше — някой тайнствен, невидим импресарио продължаваше да го разкарва от турнир на турнир, но понякога настъпваха странни часове, такава тишина наоколо и погледнеш ли в коридора — пред всички врати поставени ботуши, ботуши, ботуши и ушите му бръмнали от самота. Когато бе още жив баща му, Лужин с досада си мислеше за пристигането му в Берлин, че ще се наложи да го навести, да му помогне, да говорят нещо — и този бодро настроен старец с плетена жилетка, който го потупваше смутено по рамото, му беше непоносим като срамен спомен, от който се мъчиш да се отървеш и примижаваш, и мънкаш през зъби. Не пристигна от Париж за погребението на баща си, повече от всичко се боеше от мъртъвци, ковчези, венци и от отговорността, свързана с всичко това — но пристигна малко по-късно, отиде на гробищата, повъртя се под дъжда между гробовете с натезалите си от кал галоши, не откри гроба на баща си, зърна зад дърветата някакъв човек, може би пазача, но странно нежелание и свян го възпряха да попита; вдигна яка и се потътри през пущинака към чакащото го такси. Смъртта на баща му не прекъсна неговата работа. Готвеше се за берлинския турнир с определената мисъл да намери най-

добрата защита срещу сложния дебют на италианеца Турати, най-страшния сред бъдещите участници в турнира. Този представител на най-новото течение в шахмата започваше партията с действия по фланга, без да заема средата на дъската с пешките, но влияеше извънредно опасно върху центъра от двете страни. Пренебрегнал благоразумния уют на рокадата, той се стремеше да създава най-неочаквани, най-странни съотношения между фигурите. Лужин вече се бе срещал с него и загуби, тази загуба му беше особено неприятна, понеже Турати по темперамент, по начин на игра, по склонност към фантастична дислокация бе сходен с него, само че бе отишъл по-нататък. Играта на Лужин, която така стъписваше познавачите през ранната му младост с невиджаната си дързост и като че ли с незачитането на основни закони в шаха, сега изглеждаше малко старомодна пред бляскавата крайност на Турати. Лужин бе изпаднал в положението, в което се озовава художникът, който, усвоил в началото на попрището си най-новото в изкуството и временно изумил хората с оригиналните си похвати, изведнъж забелязва, че около него е станала незабелязана промяна, че другите, дошли кой знае откъде, са го изпреварили тъкмо в похватите, в които доскоро е бил пръв, и тогава се чувства ограбен, вижда в надминалите го смелчаци само неблагоприятни подражатели и рядко разбира, че сам си е крив, закостенял е в изкуството си, което някога е било ново, но оттогава не е мръднало напред.

Вгледаше ли се в своите осемнайсет и нещо години шахматен живот, Лужин виждаше в началото безброй победи, а сетне странно затишие, тук-там припламващи победи, но, общо взето — ремита, потискащи и безнадеждни, благодарение на които неусетно се прочу като предпазлив, непроницаем, сух играч. И това беше странно. Колкото по-смело се развихряше неговото въображение, колкото по-ярка бе идеята по време на вътрешната му подготовка между турнирите, толкова по-ужасно чувствуваше безсилието си, когато състезанието започнеше, толкова по-боязливо и предпазливо играеше. Отдавна влязъл сред най-добрите международни играчи, много известен, цитиран във всички шахматни учебници, кандидат заедно с петима-шестима други за званието световен шампион, той дължеше доброжелателната мътва на ранните си изяви, оставили около него някакъв смътен ореол, лавровия венец на избраник, белега на слава.

Смъртта на баща му дойде за него като пътен знак, по който можеше да определи изминатото. И като се озърна за миг, с леко потреперване забеляза колко бавно се бе придвижвал напоследък и установил това, с мрачно настървение потъна в нови пресмятания, измисляйки и вече неясно предчувствайки хармонията на необходимите ходове, ослепителната защита. Прилоша му през нощта в берлинския хотел след посещението на гробищата: сърцебиене, странни мисли и чувството, че мозъкът му се е вдървил и е лакиран. Докторът, когото навести на сутринта, го посъветва да си почине, да замине някъде на тихо място, „... да е зелено наоколо“ — каза докторът. И Лужин, като отказа да даде обещания сеанс на блинт, замина за онова очевидно място, което си представи веднага щом лекарят спомена за зеленина, и дори подсъзнателно беше благодарен на услужливия спомен, който така уместно бе назвал необходимия курорт и бе поел всички грижи да го настани във вече съществуващия готов хотел.

Действително се почувствува по-добре сред зелените декори; умерено красиви, те даваха усещането за защитеност и покой. И изведнъж, както става на панаирджийско представление, когато изрисуваната книжна завеса се прокъсва звездообразно и се появява живо, усмихнато лице, кой знае откъде, на човек, толкова неочакван и толкова познат, и заговаря глас, който цял живот като че е звучал под сурдинка и изведнъж избликва през всекидневната мътилка. За да си изясни това впечатление за нещо много познато, съвсем неуместно, но поразително ясно си спомни лицето на младата проститутка с голи рамене, с черни чорапи, застанала пред осветената пролука на вратата, в някаква тъмна пресечка в безименен град. И по нелеп начин му се стори, че тази е тя, че сега се е появила, облечена с прилична рокля, леко погрозняла, сякаш е измила някакъв примамлив руж, но пък поради това е станала по-достъпна. Такова беше първото му впечатление, когато я видя, когато забеляза учуден, че разговаря с нея. И малко му беше криво, че не е чак толкова хубава, каквато би могла да бъде, каквато му се бе привиждала по странните белези, пръснати из миналото му. Бе се примирил и поради това постепенно бе започнал да забравя неясните й праобрази, а сега бе изпитал чувство на успокоение и на гордост, че ето на, с него разговаря, занимава се, усмихва му се истински, жив човек. И през този ден на площадката в градината, където яркожълти оси кацаха по металните масички и мърдаха

спуснати хоботчета — когато изведнъж заговори как някога като момче е живял в този хотел, Лужин всъщност започна с далечни ходове, чийто смисъл долавяше съвсем смътно, своеобразното си обяснение в любов. „Хайде, разкажете ми още нещо“ — повтори тя, макар да бе забелязала колко навъсено и отегчено бе замълчал.

Той седеше, подпрян на бастуна, и си мислеше, че с тази липа, изправена на озарения склон, би могло с ход на коня да се вземе ей онзи телеграфен стълб, и същевременно се силеше да си спомни за какво именно бе говорил току-що. Лакеят пробяга покрай крилото на сградата с дужина празни халби, овесени по свитите му пръсти, и Лужин с облекчение си спомни, че бе говорил за турнира, състоял се някога именно в това крило. Развълнува се, стана му горещо, кръгът на шапката стегна слепоочията му и това вълнение още не му беше съвсем ясно. „Елате с мен — произнесе той. — Ще ви покажа. Там сега трябва да е празно. И прохладно.“ Като стъпваше тежко и тътреше подире си бастуна, който шумолеше по камъчетата и подскочи на прага, той влезе пръв в сградата. „Колко е недодялан“ — помисли си тя и се хвана, че клати глава и че това е малко фалшиво — изобщо не я безпокоеше неговата недодяланост. „Ето, май беше тук — каза Лужин и отвори страничната врата. Светеше лампа, дебел мъж в бяло крещеше нещо, търчеше камара чинии с човешки крака. — Не, понататък“ — каза Лужин и тръгна по коридора. Отвори друга врата и за малко да падне: надолу се спускаха стъпала, нататък имаше храсти, купища боклук и страхливо, с потрепваща походка отдалечаваща се кокошка. „Сгрешил съм — каза Лужин, — вероятно беше тук, отдясно.“ Той свали шапка, защото почувствува как по челото му се събира пот на горещи мъниста. Ах, колко бе ясен образът на просторния, празен, прохладен салон и колко бе трудно да го намери! „Да опитаме тази врата“ — рече тогава. Вратата се оказа заключена, натисна няколко пъти дръжката. „Кой е?“ — изведнъж се обади дрезгав глас, изскърца креват. „Грешка, грешка — замърмори Лужин и отмина нататък, сетне се огледа и се спря: бе сам. — Къде ли е тя?“ — произнесе той гласно, като тъпчеше на място и се озърташе. Коридор, прозорец към градината, на стената апарат с квадратни прозорчета с номерата на стаите. Някъде прелитна звънец. В едно от прозорчетата накриво изскочи номерът. Усети безпокойство и смут, сякаш се бе изгубил в някакъв кошмарен сън — и бързо тръгна обратно, като

повтаряше полугласно: „Странни шеги, странни шеги.“ Озова се неочаквано в градината, там двама души седяха на пейка и го гледаха любопитно. Изведнъж чу отгоре смях, вдигна лице. Тя бе застанала на балкончето на своята стая и се смееше, подпряла лакти на парапета, притиснала длани към лицето си, и укорно-лукаво му кимаше. Бе зърнала едрото му лице, килнатата шапка и чакаше да види какво ще прави сега. „Не успях да ви настигна“ — извика тя, изправи се и разпери ръце в някакъв обяснителен жест. Лужин наведе глава и влезе в сградата. Тя очакваше да почука сега на вратата ѝ и си помисли, че няма да го пусне — ще каже, че е много разхвърляно. Той обаче не почука. Когато слезе за вечеря, го нямаше в трапезарията. „Засегнал се е“ — реши тя и си легна по-рано от друг път. Сутринта излезе да се разходи и да види дали не я чака в градината на пейката, с вестник както винаги. Нямаше го нито в градината, нито на галерията и тя тръгна да се разхожда без него. Когато не се появи и за обед и вместо него видя една престаряла двойка, отдавна хвърлила око на тази маса, попита в рецепцията дали господин Лужин не е болен. „Господин Лужин замина сутринта за Берлин“ — отвърна госпожицата.

Час по-късно багажът му се върна в хотела. Портиерът и момчето делово и равнодушно внесоха куфарите, които заранта бяха изнесли. Лужин се връщаше пеш от гарата — пълен, унил господин, смазан от жегата, с побелели от прах обувки. Спираше да почине на всички пейки, на два пъти откъсна по зрънце къпина и се смръщи от скомина. Докато вървеше по шосето, изведнъж забеляза, че след него ситни русоляво момченце с празна бирена бутилка в ръката, като нарочно внимаваше да не го изпревари, и го гледаше в лицето с непоносимо детско внимание. Лужин се спря. Момченцето също се спря. Лужин тръгна, момченцето също тръгна. Тогава той се ядоса, извърна се и му се закани с бастуна. Момчето подскочи и изтича встрани. Лужин, мърморейки и пъхтейки, продължи пътя си. Внезапно някакво камъче, изпратено много умело, го улучи по лявата плешка. Той ахна и се обърна. Нямаше никого — празен път, гора, калуна. „Ще го убия“ — високо изрече той на немски и тръгна по-бързо, като се мъчеше да криволичи, както правят (някъде бе чел) хората, за да избягнат изстрела в гръб, и повтаряше безпомощната си закана. Бе се задъхал тежко, бе премаялял, плачеше му се, когато стигна до хотела. „Отказах

се — продума вървешком към решетката на рецепцията. — Оставам, отказах се.“

„Сигурно си е в стаята“ — произнесе той и се заизкачва по стълбището. Нахлу при нея засилен, сякаш бухна вратата с глава, и като я зърна смътно, полегнала на диванчето с розовата си рокля, избъбри припряно: „Здрасти, здрасти“ — и закрачи на кръгове из стаята, като си въобразяваше, че се държи много остроумно, весело, забавно, а същевременно се задушаваше от вълнение. „И тъй, като продължение от гореказаното, трябва да ви съобщя, че ще бъдете моя съпруга, умолявам ви да се съгласите, абсолютно ми беше невъзможно да си замина, сега всичко ще бъде другояче и превъзходно.“ И тогава, приседнал на стол до радиатора, се разрида, закрил лицето си с ръце; после, в стремежа си така да разпери едната си ръка, че тя да закрива лицето му, с другата взе да рови за кърпата и в трепкащите от сълзите пролуки между пръстите съзираше раздвояващата се, разливаща се розова рокля, която шумно се приближаваше към него.

„Хайде, недейте, недейте — повтаряше тя успокоително, — голям мъж, пък така да плаче.“ Той я хвана за лакътя, целуна нещо студено и твърдо (часовничето на китката ѝ). Тя свали сламената му шапка, погали го по челото — и бързо се отдръпна, за да избегне непохватните му хватателни движения. Лужин се издуха в кърпата веднъж, още веднъж, гръмко и сочно, сетне избърса очи, бузи, уста и въздъхна с облекчение, облакътен на парното и загледан пред себе си със светли влажни очи. Още тогава ѝ стана ясно, че този човек, дали ѝ харесваше, или не, вече не може да бъде изхвърлен от живота ѝ, че се е настанил твърдо, неподвижно, явно за дълго. И заедно с това си мислеше как ще го покаже на баща си, на майка си, как ще седи в тяхната гостна — човек от други измерения, с особена форма и цвят, несъвместим с никого и с нищо.

Отначало го натъкмяваше и тъй, и инак спрямо близките си, спрямо тяхната среда, дори и спрямо подредбата на жилището, караше въображаемия Лужин да влиза из стаите, да разговаря с майка ѝ, да яде домашна баница, да се отразява в разкошния самовар, купен в чужбина — но тези въображаеми посещения завършваха с чудовищна катастрофа; Лужин с непохватното си рамо събаряше дома им като част от декор, който падаше с прашна въздишка. А квартирата беше скъпа, уредена, на първия етаж в огромна берлинска сграда.

Родителите ѝ, щом забогатяха наново, решиха да заживеят по строг руски вкус, някак съзвучен със старинната славянска плетеница на буквите, с картичките, изобразяващи натъжени госпожици, с лакираните кутийки, по които пъстроцветно се кипреше тройка или жар-птица, и с онова прекрасно издавано, отдавна издъхнало списание, в което се срещаха толкова прекрасни снимки на стари имения и порцелани. Баща ѝ казваше на приятелите си, че му е особено приятно след деловите срещи и разговори с хора от съмнителен произход да се потопи в истински руски уют, да яде истински руски ястия. По едно време им прислужваше истински ординарец, войник, взет от руските бараки край Берлин, но ни в клин, ни в ръкав той стана необикновено груб и беше сменен от германска полякиня. Майка ѝ, снажна дама с пълни ръце, наричаща сама себе си огън жена или казак (резултат от неясни и превратни реминисценции от „Война и мир“), прекрасно играеше руска домакиня, изпитваше склонност към теософия и порицаваше радиото като еврейска измишльотина. Беше много добра и много нетактична, искрено обичаше онази изрисувана, изкуствена Русия, която бе натрупала около себе си, но понякога се измъчваше непоносимо, без да знае със сигурност какво не ѝ достига, защото, както казваше, е изнесла тук своята Русия. Дъщеря ѝ обаче бе съвършено безразлична към тази кукленска квартира, толкова неприличаща на тихия им петербургски дом, където мебелите, вещите имаха душа, където иконостасът беше с незабравим гранатов блясък и с тайнствени портокалови цветчета, където върху коприната на креслото беше извезана дебела, умна котка, където имаше хиляди дреболии, миризми, оттенъци и те всичките заедно съставяха нещо замайващо и раздиращо, незаменимо.

Младежите, които навестяваха дома им, я смятаха за много мила, но леко скучна госпожица, а майка ѝ казваше за нея (с нисък глас, с усмивка), че у дома им тя е представителката на интелигенцията и декадентството — дали защото знаеше наизуст стихотворенията на Балмонт, намерени в „Четец декламатор“, или по някаква друга причина — не беше ясно. Баща ѝ харесваше нейната самостоятелност, тихото ѝ държане и особения ѝ навик да свежда очи, когато се усмихва. Но до най-чаровното в нея още никой не бе могъл да проникне: това бе тайнствената способност на душата ѝ да възприема в живота само онова, което я бе привличало и измъчвало някога през

детството, по времето, когато душата има безпогрешния нюх да открива забавното и трогателното; постоянно да изпитва непоносима, нежна жалост към същество, което живее безпомощно и нещастно, да усеща през хиляди версти как някъде в Сицилия грубо налагат тънконого магаренце с мъхнато коремче. Когато наистина срещнеше наскърбявано същество, я връхлиташе чувство на легендарно затъмнение, при което настъпва необяснима нощ и лети пепел, а по стените избива кръв — и ѝ се струваше, че ако сега — веднага — не помогне, не сложи край на чуждата мъка, чието съществуване е необяснимо в този тъй разполагащ към щастие свят, самата тя ще се задуши, ще умре, сърцето ѝ няма да издържи. И затова живееше в постоянно тайно вълнение, непрестанно предчувствуваше ново увлечение или нова жалост и за нея говореха, че обожава кучета и че на драго сърце услужва с пари — а чуеше ли тази незначителна мълва, тя се чувствуваше както през детството по време на играта, когато излизаш от стаята, а другите измислят разнообразни мнения за теб. И сред играещите, сред тези, при които се връщаш след известно време от съседната стая (в която седиш и чакаш да те повикат и честно си тананикаш нещо, само и само да не подслушаш, или отваряш случайна книга и като освободена пружина изскача откъс от роман, краят на неразбираем разговор), сред тези хора, чието мнение трябваше да отгатне, сега имаше един човек, доста затворен, тежкоподвижен, за когото изобщо не се знаеше какво мисли за нея. Подозираше, че той изобщо няма никакво мнение и че ни най-малко не си представя нейната среда, условията ѝ на живот и затова може да изгърси нещо ужасно.

Като реши, че е отсъствувала достатъчно, тя леко прокара ръка по тила си, приглади си косата и влезе усмихната в хола. Лужин и майка ѝ, които току-що бе запознала, седяха в плетените кресла под палмата и Лужин начумерен оглеждаше неприличната си сламена шапка, която държеше на коленете си, и в този миг ѝ бе еднакво страшно да си помисли с какви ли думи е говорил за нея Лужин (ако изобщо е говорил), както и какво ли впечатление е направил самият той на майка ѝ. Предишния ден, когато майка ѝ току-що бе пристигнала и я упрекна, че прозорецът ѝ е на север и крушката на нощната ѝ лампа не свети, тя ѝ разказа, като внимаваше думите ѝ да са на същото равнище като всички предишни, че много се е сприятелила

с прочутия шахматист Лужин. „Сигурно му е псевдоним — отбеляза майка й, както ровеше из несесера. — Ще е някой Рубинщайн или Абрамсон.“ — „Много, много е прочут — продължи дъщерята — и много мил.“ — „По-добре ми помогни да намеря сапуна“ — каза майка й. И сега, когато ги запозна, когато ги остави насаме под предлог да поръча лимонада, тя изпита на връщане в хола такъв страх, такова чувство за вече станала непоправима катастрофа, че още отдалече заговори високо и се препъна в края на килима и се разсмя, балансирайки с ръце. Безсмислената игра със сламената шапка, мълчанието, учудените, блеснали очи на майка й, неочакваният спомен как той бе плакал онзи ден, прегърнал радиатора на парното — всичко това бе много мъчно да се понесе. Но изведнъж Лужин вдигна глава, устата му се изкриви от познатата навъсена усмивка — и страхът й се стопи начаса, и възможното нещастие й се стори странно, забавно и нищо непроменящо. Лужин, сякаш очаквал завръщането й, за да се оттегли, изпъшка, стана, кимна по своя си невероятен начин („просташки“ — весело си помисли тя, превеждайки това кимване на езика на майка си) и се запъти към стълбището. По пътя срещна лакея, понесъл таблата с трите чаши лимонада. Спря го, взе едната и като я вдигна предпазливо пред себе си, повтаряйки с вежди движението на люлеещата се течност, започна полека да се изкачва по стъпалата. Когато се изгуби зад завоя, тя преувеличено внимателно взе да отвива хартията на сламката. „Простак — доста високо произнесе майка й и дъщерята изпита същото удоволствие, което те спохожда, щом намериш отгатнатото значение на чуждата дума в речника. — Че това не е човек — продължи със сърдито недоумение майка й. — Какво е това? Направо не е човек. Наричаше ме «мадам», просто «мадам» като някой продавач. Не е човек, а бог знае какво. И сигурно има съветски паспорт. Болшевик, просто е болшевик. Седях като идиотка. И как разговаря. Маншетите му посивели. Забеляза ли? Толкова са мръсни и опърпани.“

„За какво разговаряхте?“ — попита тя усмихната, като погледна под вежди.

„Да, мадам, не, мадам. Тук атмосферата е приятна. Атмосферата, а? Ама че дума! Попитах го отдавна ли е пристигнал от Русия, за да го разговоря някак. Той просто мълчи. Просто мълчи. После каза за теб,

че си обичала разхладителните напитки. Разхладителните! Ами мутрата му каква е, мутрата. Не, не, по-далеч от такива...“

Продължавайки играта на мнения, тя забърза при Лужин. При несполучилото му заминаване бяха успели да настанят нов човек в стаята му и сега беше в друга, по-нагоре. Той седеше, облакътен на масата, сякаш смазан от мъка, и в пепелника му димеше тягостно недоубита цигара. По масата и пода бяха пръснати листчета, изписани с молив. Стори ѝ се мимоходом, че са сметки, и се учуди на количеството им. Вятърът, нахлул през отворения прозорец, когато тя отвори, ги насмете, Лужин се отърси от мислите си, вдигна листчетата от пода и грижливо ги нареди, като ѝ се усмихваше и мигаше. „Е, какво? Как е?“ — попита тя. „Ще се дооформи по време на играта — каза Лужин. — Чисто и просто набелязвам някои възможности.“ Тя изпита чувството, че е сбъркала вратата, че е влязла не там, закъдето е тръгнала, но в този неочакван свят беше хубаво и не ѝ се връщаше в другия, където се играеше на мнения. Но вместо да продължи темата за шаха, Лужин се дотътри до нея заедно със стола, хвана ѝ талията с разтреперани от нежност ръце и без да знае какво да предприеме, понечи да я сложи на коленете си. Тя натисна раменете му с ръце и отстрани лицето си, уж че гледаше листчетата. „Какво е това?“ — попита тя. „Нищо, нищо — отвърна Лужин, — различни записани партии.“ — „Пуснете ме“ — продума тя с тънък глас. „Записани различни партии, записани...“ — заповтаря Лужин, като я притискаше към себе си, загледан с примижали очи от долу на горе в шията ѝ. Лицето му изведнъж се сгърчи, очите му за миг станаха безизразни; после чертите му някак се отпуснаха, ръцете му се разтвориха от само себе си и тя се отдалечи от него засегната, без съвсем ясно да съзнава защо се ядосва, и учудена, че той я бе пуснал. Лужин се окашля и жадно засмука цигара, като я следеше с необяснимо лукавство. „Съжалявам, че дойдох — каза тя. — Първо, попречих ви на работата...“ — „Ни най-малко“ — неочаквано весело отвърна Лужин и се плесна по коленете.

„Второ, всъщност исках да науча вашите впечатления.“ — „Дама от висшата аристокрация — каза Лужин, — веднага си личи.“

„За бога — възкликна тя, все още ядосана, — възпитавал ли ви е някой? Учили ли сте някъде? Изобщо срещали ли сте се някога с хора, разговаряли ли сте с тях?“

„Много съм пътувал — каза Лужин. — Къде ли не. Навред по малко.“

„Къде съм? Кой е той? Какво ще става занапред?“ — мислено се попита тя и огледа стаята, масата, покрита с хартийки, омачканата постеля, умивалника, в който се търкаляше ръждиво ножче „Жилет“, откренатия гардероб, от който като змия изпълзяваше зелена вратовръзка на червени петна. И сред това студено безредие — най-странният човек, който се занимаваше с някакво призрачно изкуство, и тя се мъчеше да се спре, да изтъкне пред себе си всичките му недостатъци и чудатости, да си каже веднъж завинаги, че този човек не ѝ подхожда, и в същото време съвсем явно се безпокоеше как ли ще се държи в черквата, как ли ще изглежда с фрак.

Срещите, разбира се, продължиха. Клетата дама започна със страх да забелязва, че дъщеря ѝ и съмнителният господин Лужин са неразделни — имаше някакви разговори между тях, погледи, флуиди, които тя не можеше съвсем ясно да долови; това ѝ се стори тъй опасно, че преодолявайки отвращението си, реши да държи Лужин колкото може по-близо до себе си, отчасти за да го разбере напълно, но най-вече за да не се губи толкова дъщеря ѝ. Професията му беше нищожна, нелепа... Съществуването на такива професии би могло да се обясни единствено с проклетата съвременност, със съвременното влечение към безсмислени рекорди (тези аероплани, които, искат да стигнат до слънцето, маратонското бягане, олимпийските игри). Струваше ѝ се, че в предишните времена, в Русия от нейните младини, човек, занимаващ се изключително с шах, би бил немислим. Впрочем дори и в сегашните дни такъв човек бе толкова странен, че у нея възникна неясното съмнение дали шахматната игра не е параван, измама, дали Лужин не се занимава с нещо съвсем различно — и тя примираше, като си представеше някаква тъмна, престъпна — може би масонска — дейност, която хитрият негодник скрива зад уж вострастеността си в невинната игра. Полека-лека обаче това подозрение отпадна. Как да очаква коварство от такъв мухльо? Освен това той наистина се оказа прочут. Порази я и донякъде я засегна, че мнозина добре знаят името му, което тя изобщо не беше чувала (освен може би като случаен звук в миналото, свързан с далечен роднина, навестяван някога от някакъв си Лужин, петербургски помещик). Германците в курортния хотел произнасяха това име с уважение, като героично преодоляваха трудността на чуждата им шипяща. Дъщерята ѝ показа последната книжка на берлинско илюстрирано списание, където в забавния кът за гатанки и кръстословици бе представена забележителната по нещо си партия, спечелена наскоро от Лужин. „Но нима може човек да се захласва по такива празни неща? — възкликна тя и объркана погледна дъщеря си. — Цял живот да прахосаш, за такива нищожни работи...

Ето вуйчо ти, който много добре играеше всякакви игри — шах, карти, билиард, — имаше и държавна служба, и кариера, и всичко.“ — „Той също има кариера — отвърна дъщерята — и наистина е много известен. Никой не е виновен, че не си се интересувала от шах.“ — „И фокусниците понякога също са известни“ — заядливо избъбри тя, но все пак се позамисли и реши за себе си, че известността на Лужин отчасти оправдава съществуването му. А той впрочем съществуваше тягостно. Особено я дразнеше, че постоянно се, изхитряше да седне гърбом към нея. „Все гърбом ми говори, все гърбом — оплакваше се на дъщеря си. — Дори разговорът му не е човешки. Уверявам те, има нещо съвсем ненормално у него.“ Лужин нито веднъж не се обърна към нея с въпрос, нито веднъж не се опита да подкрепи заглъхващия разговор. Правеха незабравими разходки по изпъстрените от слънцето пътеки, където тук и там в приятната сянка някакъв грижовен гений бе наслагал скамейки — незабравими разходки, по време на които всяка стъпка на Лужин ѝ се струваше оскърбление. Въпреки пълнотата и задуха си той изведнъж развиваше необикновена скорост, спътничките му изоставаха, майката, свила устни, гледаше дъщеря си и със съскащ шепот се кълнеше, че ако това рекордно препускане продължи, тя веднага — разбираш ли, веднага — ще се върне къщи. „Лужин — извикваше, дъщеря ѝ, — ей, Лужин. Починете си, ще се изморите така.“ (И това, че дъщеря ѝ го наричаше на фамилно име, също беше неприятно — но на забележката ѝ тя отговаряше със смях: „Така са постъпвали Тургеневите девойки. Нима съм по-долу?“) Лужин изведнъж се обръщаше, усмихваше се изкриво и сядаше на някоя пейка. До него се оказваше телено кошче. Той почваше да рови из джобовете си, намираше някоя хартийка, полека я нахъсваше и я хвърляше в кошчето, след което отривисто се засмиваше. Какви шегички!

Все пак въпреки съвместните разходки дъщеря ѝ и Лужин намираха време да се усамотят и след такива усамотявания тя доста злобно питаше дъщеря си: „Какво, да не се целуваш с него? Целуваш ли се? Сигурна съм, че се целуваш.“ Но дъщеря ѝ само въздъхваше и отвръщаше с престорена досада: „Ах, мамо, как можеш да говориш такива неща...“ — „Не се отлепяте“ — реши тя и написа на мъжа си, че е нещастна, неспокойна, че дъщеря ѝ е завъртяла невъзможен флирт с опасен мрачен тип. Мъжът ѝ я посъветва да се върне в Берлин или да

смени курорта. „Какво ли разбира — помисли си тя. — Добре де, все едно. Скоро това ще свърши. Нашето гълъбче ще се разкара.“

И изведнъж, три дни преди Лужин да замине за Берлин, се случи една дреболия, която не че промени отношението ѝ към Лужин, но все пак я трогна. Излязоха тримата да се поразсеят. Беше безветрена августовска вечер, великолепен залез като изцеден докрай, смачкан портокал. „Малко ми е хладно — каза тя. — Донеси ми нещо.“ Дъщеря ѝ кимна, каза „ъхъм“ както смучеше стъбълце трева и тръгна забързано, леко размахала ръце обратно към хотела.

„Хубавко ми е момичето, нали? Какви стройни крачета.“

Лужин кимна.

„Значи вие заминавате в понеделник? А после, след като играете, отново в Париж?“

Лужин кимна отново.

„Но сигурно няма да останете за дълго в Париж? Нали отново ще ви поканят да участвувате?“

Тъкмо тогава се случи. Лужин се огледа и посочи с бастуна.

„Алеята — каза той. — Вижте. Нататък път. Аз вървах. Представете си кого срещнах. Кого срещнах? От митовете. Амур. Но не със стрела, а с камъче. Бях улучен.“

„За какво говорите?“ — попита с тревога тя.

„Моля ви, моля ви — възкликна Лужин, вдигнал показалец. — Необходима ми е аудиенция.“

Той се приближи до нея, странно полуотвори уста, поради което лицето му придоби необикновен израз на някаква страдалческа нежност.

„Вие сте добра, отзивчива жена — проточено произнесе Лужин. — Имам честта да ви моля за ръката ѝ.“

Той се извърна, сякаш привършил театрална реплика, и започна да изписва с бастуна плетеница върху пясъка.

„Ето ти шала“ — каза отзад задъханият глас на дъщерята и шалът обгърна раменете ѝ.

„А не, горещо ми е, няма нужда, какъв ти шал...“

Разходката през онази вечер бе особено мълчалива. В ума ѝ пробягваха всички онези думи, които трябва да каже на Лужин. Да му намекне за финансовата страна — той сигурно не е богат, заема най-евтината стая в хотела. И много сериозно да поговори с дъщеря си.

Немислим брак, крайно глупава идея. Но въпреки всичко бе поласкана, че Лужин толкова развълнувано, тъй старомодно се бе обърнал най-напред към нея.

„Случи се вече, честито — каза тя същата вечер на дъщеря си. — Не ми прави невинни физиономии, прекрасно разбираш. Нашият желае да се ожени.“

„Не е бивало да приказва с теб — отвърна дъщерята. — Това засяга само него и мен.“

„Да се омъжиш за първия срещнат нехранимайко...“ — засегната подхвана тя. „Да не си посмяла — спокойно рече дъщерята. — Не е твоя работа.“

И това, което изглеждаше немислимо, започна да се развива с учудваща бързина. Преди заминаването си Лужин по дълга нощна риза бе застанал на балкончето си, гледаше луната, която, треперееща, се измъкваше от черните листа, и замислен за неочаквания обрат, който вземаше защитата му против Турати, слушаше през тези шахматни мисли гласа, който все продължаваше да звънти в ушите му, който на дълги линии пресичаше съществуването му и заемаше най-важните точки в него. Това беше отзвук от разговора, току-що проведен с нея — тя отново бе седяла на коленете му и беше обещавала, че след два-три дни ще се върне в Берлин, ще замине сама, ако майка ѝ пожелае да остане. И да я държи на своите колене, беше нищо пред сигурността, че тя ще го последва, че няма да се изгуби като някои сънища, които изведнъж се пръсват, разпиляват се, защото през тях изплува лъскавото кубенце на будилника. Притиснала рамо до гърдите му, тя се мъчеше с внимателен пръст да вдигне по-високо клепачите му и странна черна светлина подскачаше от лекия натиск върху очната ябълка, подскачаше като черния му кон, който лесно вземаше пешката, ако Турати я придвижеше на седмия ход, както бе сторил при последната им среща. Конят, разбира се, загиваше, но тази загуба се възнаграждаваше от сложно замислената атака на черните и тук шансовете бяха на тяхна страна. Наистина имаше известна слабост във фланга на царицата, по-скоро не слабост, а леко съмнение дали всичко това не е фантазия, не е фойерверк и дали той ще издържи, ще издържи ли сърцето му, или гласът в ушите му все пак го лъже и не ще го съпровожда. Обаче луната се освободи от острите черни вейки — кръглата, тежка, пълна луна — ярко потвърждение на победата му, и когато най-сетне Лужин

се обърна и влезе в стаята си, там върху пода вече лежеше огромен правоъгълник лунна светлина и в тази светлина — неговата собствена сянка.

8

Това, към което бе толкова безразлична неговата годеница, му направи такова впечатление, каквото изобщо не можеше да се предвиди. Прословутата квартира, в която дори самият въздух беше порусен, Лужин посети веднага след като доби първата си точка, побеждавайки един много упорит унгарец; наистина партията бе прекъсната на четирийсетия ход, но по-нататъшното бе напълно ясно за Лужин. Той прочете на глас на безликия шофьор адреса върху картичката („Пристигнахме. Довечера ви чакаме“) и незабелязано преодолял мъглявото, случайно разстояние, предпазливо опита да дръпне халката в устата на лъва. Звънецът действа веднага: вратата бурно, се разтвори. „Как, без палто? Няма да ви пусна вътре...“ Но той вече беше прекрачил прага и махаше с ръка, тръскаше глава, мъчеше се да преодолее задъхването. „Пухх, пухх“ — пухтеше той и се приготви за вълшебната прегръдка, но изведнъж забеляза, че в лявата му, вече протегната встрани ръка е ненужният бастун, а в дясната — портфейлът, който очевидно бе стискал от момента, когато се бе разплатил с таксито. „Пак с тази невъзможна черна шапка... Какво се вцепенихте? Ето, насам.“ Бастунът благополучно се гмурна в нещо вазоподобно; портфейлът след втория опит попадна в необходимия джоб; шапката увисна на закачалката. „Ето ме и мен — каза Лужин, — пухх, пухх.“ Тя вече беше далеч, в дъното на вестибюла; блъсна странишком вратата, протегна гола ръка, весело, изпод вежди загледана в Лужин. А над вратата, точно над рамката биеше на очи голяма, ярка, нарисувана с маслени бои картина. Лужин, който обикновено не забелязваше такива неща, ѝ обърна внимание, защото електрическата светлина я обливаше мазно и багрите ѝ го поразиха като слънчев удар. Селянка с алена забрадка до веждите ядеше ябълка, черната ѝ сянка върху стобора ядеше по-голяма ябълка. „Селячка“ — вкусно произнесе Лужин и се засмя. „Хайде, влизайте, влизайте. Да не отнесете тази масичка.“ Той влезе в гостната и някак целият се размекна от удоволствие, коремът му под кадифената

жилетка, която, кой знае защо, винаги носеше по време на турнирите, трогателно затрепка от смях. Полилеят с матови висулки като стъклени бонбончета му отговори със странно познато треперене; пред рояла върху жълтия паркет, в който се отразяваха крачетата на ампиричните кресла, бе просната бяла мечка кожа, разперила лапи, сякаш литнала към лъскавата пропаст на пода. Върху многобройните масички, рафтчета, подносчета имаше всякакви гиздави нещица, нещо като купчина тежки монети се сребрееше в малкото шкафче и едно пауново перо стърчеше от рамката на огледалото. По стените имаше много картини — отново селянки с пъстри забрадки, златен богатир върху бял тежкотоварен кон, дървени къщи под синкави снежни юргани... За Лужин всичко това се сля в умилителен пъстроцветен блясък, от който за миг изскачаше отделен предмет — порцеланов лос или тъмноока икона — и отново весело запъстряваше в очите му, и полярната кожа, в която се препъна и подви края ѝ, се оказа с червена подплата с фестони. Над десет години не беше влизал в руска къща и попаднал сега в жилище, където като изложба наперено се предлагаше шарена Русия, той изпита детска радост, желание да запляска с ръце — никога през живота не бе се чувствувал тъй леко и уютно. „Останало е от Великден“ — убедено заяви той, посочил с кутрето голямото дървено яйце на златни черти (печалба от томболата на благотворителен бал). В тази минута бялата двойна врата се разтвори и бързо влезе, като вече подаваше ръка в движение, господин с пенсне, много напет, късо подстриган. „Моля, заповядайте — каза той. — Радвам се да се запознаем.“ Още на минутата като фокусник отвори ръчно изработена табакера с александровския орел върху капака. „С мундщуци са — каза Лужин, извил очи към цигарите. — Не пуша такива. А ето...“ Почна да рови из джобовете си, да измъква дебели цигари, които се сипеха от хартиеното пакетче; изпусна няколко и господинът чевръсто ги вдигна. „Миличка — каза той, — дай ми пепелник. Седнете, моля. Виноват... вашето име по баща?“ Кристалният пепелник кацна между тях и те едновременно топнаха цигари в него, кранчетата им се сблъскаха. „Пушело ми се е“ — добродушно изрече Лужин, като изправяше края на изкривилата се цигара. „Нищо, нищо — бързо изрече господинът и духна две тънки струи дим от ноздрите на изведнъж изтънелия си нос. — Ето на, вече сте в нашия богозакрилян Берлин. Дъщеря ми разказа, че сте пристигнали за състезанието. — Той издърпа колосания си

маншет, поизпъчи се и продължи: — Между другото винаги съм се интересувал дали в шахматната игра няма такъв ход, с който винаги да печелиш. Не зная дали ме разбирате, но искам да кажа... извинете, как беше вашето име по баща?“ — „Не, разбирам — обади се Лужин като помисли прилежно. — Имаме спокойни ходове и силни ходове. Силният ход...“ — „Да, да, виж ти“ закима господинът. „Силен ход е този, който — гръмогласно и радостно продължи Лужин, — който веднага ни дава безспорно предимство. Двоен шах например, с вземане на важна фигура или с извеждане на пешка в дама. И тъй нататък, и тъй нататък. А спокойният ход...“ — „Да, да — каза господинът. — Приблизително колко дни ще продължи състезанието?“ — „Спокойният ход означава измама, клопка, усложнение — като се мъчеше да бъде учтив и сам изпитваше удоволствие, говореше Лужин. — Да вземем някое положение. Белите...“ Той се замисли, взрян в пепелника. „За съжаление — нервно изрече господинът — не разбирам нищо от шах. Само ви попитах... Но дребна работа, дребна работа. Ей сега ще минем в трапезарията. Какво става, миличка, готов ли е чайт?“ — „Да! — възкликна Лужин. — Ние просто ще вземем положението, при което днес беше прекъснат ендшпилът. Белите: царят на це-три, топ на а-едно, кон на де-пет, пешки на бе-три, це-четири. Черните обаче...“ — „Сложно нещо е шахът“ — бързо го прекъсна господинът и гъвкаво скочи на крака, мъчейки се да възпре потока от букви и цифри, които имаха някакво отношение към черните. „Да предположим сега — натърти Лужин, — че черните направят най-добрия си ход при това положение — е-шест, ге-пет. На това аз отговарям със следния спокоен ход...“ Лужин примижа и почти шепнешком, издул устни като за предпазлива целувка, издъхна навън не думи, не просто означение на хода, а нещо най-нежно, безкрайно крехко. Имаше същия израз на лицето — израза на човек, който издухва перце от лицето на младенец, — когато на следващия ден въплъти този ход на дъската. Унгарецът, съвсем прежълтял след безсънната нощ, през която бе успял да провери всички варианти (довеждащи до реми), незабелязал само ей тази скрита комбинация, дълбоко се замисли над дъската, докато Лужин, покашляйки маниерно, с наслада отбелязваше направения ход на листчето си. Унгарецът се предаде бързо и Лужин седна да играе с един компатриот^[1]. Партията започна интересно и скоро около масата им се образува плътен

пръстен от зрители. Любопитството, натискът, пукането на стави, чуждото дишане и най-вече шепотът — шепотът, прекъсван от още по-гръмкото и дразнещо „шт!“ — често измъчваха Лужин: той живо усещаше това пукане, този шумол, отвратителната топлина, ако не беше потънал съвсем дълбоко в шахматните бездни. С края на окото си съзираше краката на стълпилите се и, кой знае защо, особено го дразнеше сред всичките тези тъмни панталони чифтът дамски крака с лъскави сиви чорапи. Тези крака явно нищо не разбираха от играта, не бе ясно защо бяха дошли... Сивкавите остри обувки с някакви кръстосани ремъчета най-добре да си тропаха по тротоара — по-далеч оттук. Когато спираше своя часовник, записваше хода или оставяше взетата фигура, все поглеждаше тези неподвижни крака и едва след час и половина, когато спечели партията и стана, като издърпваше жилетката си надолу, Лужин видя, че тези крака принадлежат на годеницата му. Испита остро щастие, че тя е присъществувала при неговата победа, и жадно зачака изчезването на шахматните дъски и на всичките тези шумни хора, за да я погали по-скоро. Но шахматните дъски не се изгубиха отведнъж и дори когато се появи светлата трапезария и огромният меднолъскав самовар, през бялата покривка неясно избиваха равни квадрати и явно същите квадрати, шоколадови и кремави, имаше върху сладкиша. Майката на годеницата го посрещна със същото снизходително, леко присмехулно благодушие, с каквото го бе посрещнала предишната вечер, когато бе прекъснала шахматния разговор с появата си — а вчерашният господин, явно нейният мъж, подробно заразказва какво образцово имение притежавал в Русия. „Хайде да отидем във вашата стая — прегракнал прошепна Лужин на годеницата си, а тя прехапа устна и го погледна с широко разтворени очи. — Нека да идем“ — повтори той. Но тя сръчно положи върху стъклената му чинийка чудесно малиново сладко и веднага действа тази лепкава, ослепително червена сладост, преливаща се върху езика като зърнест пламък, облепваща зъбите с ароматна захар. „Мерси, мерси“ — закима Лужин, докато му слагаха втора порция, и отново замляска сред гробовното мълчание, облизвайки още горещата от чая лъжичка, за да не изгуби дори капка от омайния сок. И когато най-сетне постигна желаното и се озова насаме с нея, наистина не в нейната стая, а в пъстроцветната гостна, и привлече към себе си, тръшна се тежко, хванал я за китките, но тя

мълчешком се измъкна и като се завъртя, се отпусна върху меката табуретка. „Изобщо не съм решила дали ще се омъжа за вас — каза тя. — Помнете това.“ — „Всичко е решено — заяви Лужин. — Ако те не пожелаят, насила ще ги накараме да подпишат.“ — „Какво да подпишат?“ — попита учудено тя. „Ами не зная... Нали трябва някакви подписи, както ми се струва.“ — „Глупчо, глупчо — няколко пъти повтори тя. — Непоклатима и непоправима глупост. Хайде, какво да ви правя, къде да ви дявам... И колко уморен вид имате. Сигурна съм, че е вредно да играете толкова много.“ — „Ach wo^[2] — каза Лужин, — две партийки.“ — „А по цели ноци мислите. Не бива така. Вече е късно, да ви кажа. Прибирайте се. Трябва да си отспивате, това е.“ Той обаче остана да седи върху раираното диванче и тя си помисли какви са тези техни разговори, все дрън-дрън — случайни думи. И нито веднъж досега не я е целунал истински, все излиза криво, странно, и нито едно движение, с което я докосва, не прилича на обикновената човешка прегръдка. Но тази сиротна преданост в очите му, тази тайнствена светлина, която го бе озарила, когато днес се бе навел над шаха... И на следващия ден отново нещо я помами в съвсем безмълвното помещение на втория етаж над голямото кафене на онази тясна, шумна улица. Този път Лужин я забеляза веднага; той тихо разговаряше с плещест, добре избръснат господин, чиято късо подстригана коса изглеждаше плътно нахлузена върху главата и под остър ъгъл се спускаше над челото, а дебелите му устни облепваха, всмукваха угасналата пура. Художникът, изпратен от някакъв вестник, вдигайки и спускайки лице като китайска играчка, бързо рисуваше този профил с пурата. Мимоходом надникнала в албума му, тя зърна редом със започнатия Турати вече съвсем готовия Лужин, преувеличено унилия му нос, двойната брадичка на черни точици и познатия кичур върху слепоочието, който тя наричаше къдрица. Турати седна да играе с германски шахматист, а Лужин се приближи към нея и свъсено, с виновна усмивка изрече нещо нескопосно и абсурдно. Тя разбра учудена, че я моли да си иде. „Радвам се, много се радвам постфактум — с умолителен тон обясни Лужин — но засега... засега това е някак пречкащо.“

Проследи с поглед как тя покорно се отдалечава между шахматните масички и като кимна делово сам на себе си, се запъти към дъската, зад която седеше вече новият му противник, побелял

англичанин, който играеше с неизменно хладнокръвие и неизменно губеше. И този път не му провървя и Лужин отново победи, а на следващия ден постигна реми, после отново спечели — и вече престана ясно да долавя границата между шаха и дома на годеницата, сякаш движението се бе ускорило и това, което някога му бе изглеждало редуване на ивици, сега се бе превърнато в трепкаща въртележка.

Движеше се, без да изостава от Турати. Турати вземаше точка, и той вземаше точка. Турати правеше половин точка, и той също половинка. Така се движеха, сякаш се катереха по страните на равнобедрен триъгълник и в решителния миг трябваше да се сблъскат на върха.

Ноците му бяха някак разнебитени. Все не можеше да се овладее и да не мисли за шах; макар че му се доспиваше, сетне сънят все не можеше да проникне в мозъка му, търсеше пролуки, но на всеки вход бе застанал шахматен часовой и това беше ужасно мъчително чувство — че ето, сънят е до него, но оттатък мозъка: Лужин, небрежно разпиляният из стаята, спи, а Лужин, представляващият шахматна дъска, е буден и не може да се слее с щастливия си двойник. Но което беше още по-лошо — след всеки турнирен сеанс все по-трудно и по-трудно се изтръгваше от света на шахматните представи, така че и денем усещаше неприятно раздвояване. След тричасовата партия главата го болеше странно, не цялата, а на части, на черни квадрати от болка, и не откриваше веднага вратата, засенчена от черно петно, и не можеше да си припомни адреса на заветния дом: за щастие в джоба му се бе запазила старата, сгъната на две и вече орфана на сгъвката картичка. („Пристигнахме. Довечера ви чакаме.“) Още продължаваше да изпитва радост, когато влизаше в дома, пълен с руски играчки, но радостта бе също на петна. И веднъж, през деня за почивка, дойде порано от обичайното, вкъщи бе само домакинята. Тя реши да продължи разговора, състоял се по залез в буковата горичка, и като преувеличаваше своята, твърде ценена от нея самата, способност да говори „право, куме, в очите“ (поради което младежите, посещаващи дома ѝ, я смятаха за много умна жена и сериозно се бояха от нея), тя подхвана Лужин, най-напред го скастри заради угарките, намирани из всички вазички и дори в устата на проснатата мечка, а сетне му предложи още днес, тъй и тъй е събота вечер, да вземе вана у тях, след

като се изкъпе мъжът ѝ. „Сигурно рядко се къпете — заяви му тя без заобикалки. — Рядко, нали? Признайте си.“ Лужин сви мрачно рамене, загледан в пода, където се извършваше леко движение, забележимо само за него, заплашителна диференциация на сенките. „И изобщо — продължи тя — трябва да се стегнете. — Създала по този начин необходимото настроение у слушателя, премина към най-важното. — Кажете — попита тя, — мисля, че успяхте много да развратите моето момиче, нали? Такива като вас са големи развратници. А тя ми е чиста, не е като днешните. Кажете, нали сте развратник?“ — „Не, мадам“ — с въздишка отвърна Лужин и сетне се намръщи, бързо прокара подметка по пода, за да заличи едно вече съвсем определено сгъстяване. „Защото аз изобщо не ви познавам — продължи бързият, звучен глас. — Ще се наложи да събера сведения — да, да, сведения — дали не сте болен от някаква такава болест.“ — „Задух — каза Лужин. — И друго — малко ревматизъм.“ — „Не говоря за това — сухо го прекъсна тя. — Нещата са сериозни. Очевидно се смятате за годеник, идвате у нас, усамотявате се. Обаче не мисля, че ще може в близко време да стане дума за сватба.“ — „А миналата година имах хемороиди“ — монотонно произнесе Лужин. „Чуйте, говоря с вас за много важни проблеми. Вероятно бихте искали да се ожените още днес. Зная ви аз. После тя ще надуе корема и ще ѝ извадите душата.“ Лужин, стъпкал сянката на едно място, мъчително забеляза, че далеч оттам, където е седнал, на пода се развива нова комбинация. „Ако поне малко се интересувате от моето мнение, трябва да ви кажа, че смятам този брак за дивотия. Освен това сигурно си мислите, че мъжът ми ще ви издържа. Признайте си: нали така мислите?“ — „Изпитвам парични затруднения — каза Лужин. — Бих вземал съвсем мъничко. Предлагаха ми да водя шахматния отдел в едно списание...“ В този миг неприятностите на пода станаха толкова безочливи, че Лужин неволно протегна ръка, за да извади царя-сянка от заплахата на светлинната пешка. И изобщо от този ден избягваше седенето в гостната, където имаше прекалено много дървени нещица, които придобиваха, ако ги гледаш дълго, твърде определени очертания. Годеницата му забелязваше как с всеки изминал турнирен ден изглежда все по-зле и по-зле. Под очите му се издълбаха мътнолилави кръгове, а тежките клепачи се бяха възпалили. Беше толкова блед, че винаги изглеждаше лошо избръснат, макар по настояване на

годеницата да се бръснеша всяка заран. Края на турнира тя очакваше с голямо нетърпение и ѝ беше мъчно, като си помислеше какви страшни, вредни усилия трябва да прави той, за да изтръгва точка след точка. Клетият Лужин, тайнственият Лужин... Докато играеше заран тенис с приятелката си немкиня, докато слушаше отдавна дотегналите ѝ лекции по история на изкуството и прелистваше в стаята си опърпани, случайни книжки — „Океан“ на Андреев, романа на Краснов, брошурата „Как да станете йога“, — тя през цялото време съзнаваше, че тъкмо сега Лужин е потънал в шахматни изчисления, бори се, мъчи се и малко ѝ беше обидно, че не може да сподели мъките на изкуството му. В гениалността му вярваше безусловно, освен това беше убедена, че тази гениалност не може да се изчерпва само с шахматната игра, колкото и вълшебна да е тя, и че когато премине турнирната треска и Лужин се успокои и си отпочине, у него ще се развихрят някакви още неизвестни сили, той ще разцъфне, ще се пробуди, ще прояви дарбата си и в други области на живота. Баща ѝ наричаше Лужин тесногръд фанатик, но добавяше, че безспорно е много наивен и много почтен човек. Майка ѝ обаче твърдеше, че не с дни, а с часове се побърква все повече, че законът забранява на смахнатите да се женят, и първите дни скриваше невероятния годеник от всичките си познати, което в началото бе лесно — смятаха, че е с дъщеря си на курорт, — но после, много скоро, отново се появиха всичките тези хора, които обикновено идваха в дома им, като например: обаятелният стар вече генерал, дете винаги доказваше, че не ни е мъчно за Русия, а за младостта ни, за младостта; двамината руски германци; Олег Сергеевич Смирновски, теософ и собственик на ликьорена фабрика; няколкото бивши офицери; няколкото госпожици; певицата Воздвиженска; двойката Алфьорови, а също престарялата княгиня Уманова, която наричаха Дама Пика (по известната опера). Тъкмо тя първа видя Лужин и заключи от прибързаното и неразбираемо обяснение на домакинята, че той има някакво отношение към литературата, към списанията — пише нещо, накратко казано. „А знаете ли това? — попита тя, учтиво подхванала литературен разговор. — От новата поезия е... малко е декадентско... нещо за метличините, «все метличини, метличини»...“ Олег Сергеевич веднага го помоли да изиграят една партия, но за съжаление в къщата нямаше шах. Младежите помежду си го нарекоха заплес и само грохналият генерал се отнесе към него извънредно

сърдечно и непосредствено, като дълго го убеждава да отидат двамата да видят малкото жирафче, родило се току-що в зоологическата градина. Откак бяха започнали да идват гости, появяващи се сега всяка вечер в различни комбинации, Лужин нито минута не можеше да остане насаме с годеницата си и борбата с тях, стремежът му да проникне през редиците им до годеницата веднага придоби шахматен оттенък. Обаче се оказа невъзможно да ги преодолее, явяваха се все нови и нови и му се привиждаше, че тъкмо те, тези безбройни, безлики гости плътно и горещо го заобикалят през часовете на турнира.

Обяснението за всички събития го осени една сутрин, когато бе седнал на стол посред хотелската стая и се мъчеше да съсредоточи мисълта си само върху едно: вчера бе постигнал десетата си точка, днес му предстоеше да победи Мозер. Изведнъж при него влезе годеницата му. „Направо като някакъв древен идол — разсмя се тя. — Седи си по средата, а другите идват при него с жертвоприношения.“ Тя му подаде кутия шоколадови бонбони и внезапно смехът се изгуби от лицето ѝ. „Лужин — извика тя, — Лужин, събудете се! Какво ви е?“ — „Реалност ли е?“ — тихо и недоверчиво попита Лужин. „Разбира се, реалност. Какъв е този навик да слагате стол по средата и да се разполагате на него. Ако веднага не се съвземете, ще си ида.“ Лужин покорно се съвзе, разтърси глава и рамене, сетне се премести на диванчето и още не съвсем уверено щастие се плъзна в очите му. „Кажете, кога ще свърши това? — попита тя. — Колко партии има още?“ — „Трички“ — отвърна Лужин. „Днес прочетох във вестника, че трябва да спечелите турнира, че този път играете необикновено.“ — „Ами Турати... — каза Лужин и вдигна показалец. — Лошо ми е“ — добави тъжно той. „Тогава никакви бонбони — бързо рече тя и отново хвана квадратния пакет под мишница. — Лужин, ще ви повикам доктор. Направо ще умрете, ако продължите така.“ — „Не, не — произнесе той сънено. — Вече ми мина. Няма нужда.“ — „Това ме вълнува. Значи до петък, до събота... този ад. А у нас вкъщи е доста мрачно. Всички са съгласни с мама, че не бива да се омъжвам за вас. Защо ви прилоша, да не сте яли нещо развалено“ — „Мина ми вече, абсолютно“ — проточи Лужин и отпусна глава върху рамото ѝ. „Вие просто сте много изморен, горкичкият ми. Нима и днес ще играете?“ — „В три часа. Срещу Мозер. Аз изобщо играя... как го бяха казали?“ — „Необикновено“ — усмихна се тя. Главата, отпусната върху рамото

й, беше едра, тежка — скъпоценен апарат със сложен, тайнствен механизъм, И след минута тя забеляза, че е заспал, и взе да мисли как сега да премести главата му на някоя възглавница. С много предпазливи движения успя да стори това; той сега полулежеше на диванчето, свит неудобно, и главата върху възглавницата беше като восъчна. За миг я обхвана ужас дали не е умрял внезапно, дори докосна дланта му, беше мека и топла. Когато се изправи, усети болка в рамото. „Тежка глава“ — пошепна тя, загледана в спящия, и тихо излезе от стаята, като отнесе несполучливия си подарък. Помоли камериерката, която срещна в коридора, да събуди Лужин след час и щом се спусна беззвучно по стълбището, се насочи по слънчевите улици към тенисклуба — там се хвана, че все още се мъчи да не вдига шум, да не прави резки движения. Не се наложи камериерката да буди Лужин — той се събуди сам и начаса започна усилено да си припомня приятния сън, споходил го току-що, понеже знаеше от опит, че ако веднага не започне да си припомня, после вече ще бъде късно. А беше сънувал, че е седнал странно — наред стаята — и изведнъж с нелепа, блажена внезапност, присъща на сънищата, влиза годеницата му, подава му кутия, завързана с червена панделка. Тя също е облечена според модата на сънищата — с бяла рокля, с беззвучни бели обувки. Той понечва да я прегърне, но изведнъж му прилошава, завива му се свят, през това време годеницата му разказва какво пишат вестниците за него, но че майка й все пак не иска те да се оженят. Вероятно е имало още много, много други неща, но паметта не е успяла да настигне отплаващото — и мъчейки се да не изпогуби поне това, което бе могъл да изтръгне от съня, Лужин предпазливо се раздвижи, приглади си косата, позвъни да му донесат яденето. След обед се наложи да играе и през този ден светът на шахматните представи прояви ужасна власт. Игра без почивка четири часа и победи, но когато вече бе взел таксито, се оказа, че из пътя е забравил къде отива, забравил е какъв адрес е дал на шофьора да прочете („... довечера“) и с интерес зачака къде ще спре автомобилът.

Впрочем позна къщата — и отново имаше гости, гости, — но изведнъж Лужин разбра, че просто се е върнал в днешния сън, защото годеницата му шепнешком го попита: „Как сте, не ви ли прилошава повече?“ А откъде наяве ще знае за това? „В хубав сън живеем — каза й тихо той. — Разбрах всичко.“ Той се огледа, видя масата и лицата на

седналите, отражението им в самовара — в особената самоварна перспектива — и допълни с голямо облекчение: „Значи и това е сън? Тези господа са сън? Виж ти...“ — „По-тихо, по-тихо, какви ги дрънкате“ — неспокойно зашепна тя и Лужин си помисли, че е права, не бива да се стряска сънят, нека седят хората, има време. Но най-интересното в този сън беше, че наоколо явно бе Русия, от която спящият отдавна си бе заминал. Обитателите на съня, весели хора, пиеха чай, разговаряха на руски и захарницата беше съвсем същата като онази, от която бе вземал пудра захар през лятната малинова вечер преди много години. Лужин отбеляза това завръщане в Русия с интерес, с удоволствие. То го забавляваше най-вече като остроумно повтаряне на известна идея, което се случва, щом например в живата игра на дъската се повтори своеобразно претворена чисто задачна комбинация, отдавна открита от теорията.

През цялото време обаче ту по-слабо, ту по-ярко в този сън избиваха сенките на истинския му шахматен живот и най-сетне той избликна навън, и вече бе настъпила просто нощ в хотела, шахматни мисли, шахматно безсъние, размишления върху острата защита, измислена от него против дебюта на Турати. Той будуваше с бистро съзнание, умът му работеше ясно, изчистен от всякакви боклуци, разбрал, че всичко освен шаха е омаен сън, в който трепка и се стапя като златен лунен дим образът на мила, ясноока госпожица с голи ръце. Лъчите на съзнанието му, които се случваше да се разпиляват, опипвайки околния свят, не съвсем разбираем за него, и затова да губят половината от присъщата им сила, сега се бяха усилили, бяха се съсредоточили, когато този свят се разля в мираж и вече не ставаше нужда да се безпокои за него. Строен, осезаем и богат на приключения беше истинският живот, шахматният живот, и Лужин забелязваше с гордост колко му е лесно да господствува в този живот, как всичко в него е послушно на волята му и е покорно на идеите му. Някои партии, изиграни от него на берлинския турнир, бяха наречени още тогава безсмъртни от познавачите. Една бе спечелил, като бе пожертвувал последователно дамата, топа, коня; в друга бе заел такава динамична позиция с една своя пешка, че тя придоби чудовищна сила и тази сила все се разрастваше, набъбваше, опасна за противника като злокачествен тумор в най-нежното място на дъската; най-сетне в трета партия Лужин, като извърши наглед безсмислен ход, предизвикал

ропот сред зрителите, подготви сложна клопка за противника, която той разгада твърде късно. В тези партии и във всички останали, изиграни от него на този незабравим турнир, се чувствуваше поразително ясна мисъл, безпощадна логика. Но и Турати играеше прекрасно, Турати също печелеше точка след точка, донякъде хипнотизирайки противника с дръзкото си въображение и може би прекалено доверявайки се на шахматния късмет, който досега не бе му изменял. Срещата му с Лужин решаваше кой ще вземе първата награда и имаше такива, които твърдяха, че прозрачната и лека мисъл на Лужин ще надделее над развихрената фантазия на италианеца, и имаше такива, които предсказваха, че огненият, побеждаващ с напора си Турати ще победи далновидния руски играч. И денят на тази среща настъпи.

Лужин се събуди, напълно облечен, дори с палто, погледна часовника си, припряно стана и нахлупи шапката, захвърлена на сред стаята. Веднага се сепна и се огледа, като се мъчеше да разбере на какво всъщност беше спал. Постелята му не бе омачкана, кадифето на диванчето беше съвсем гладко. Единственото, което знаеше със сигурност, беше, че открай време играе шах — и в мрака на паметта му като в две огледала, отразяващи свещ, имаше само стесняваща се, светла перспектива: Лужин на шахматната маса и отново Лужин на шахматната маса, обаче по-дребен и после още по-дребен, и тъй нататък, безброй пъти. Но той закъсняваше, трябваше да побърза. Бързо отключи вратата и се спря недоумяващ. Според представите му тук веднага трябваше да се намира шахматен салон и неговата маса, и очакващият го Турати. Вместо това видя празен коридор и по-нататък — стълбище. Изведнъж оттам, откъм стълбището, се появи бързо тичащо човече и зърнало Лужин, разпери ръце. „Маестро — възкликна то, — на какво прилича! Чакат ви, чакат ви, маестро... Три пъти ви телефонирах и всички отговарят, че не се обаждате при почукване. Сеньор Турати отдавна е в залата.“ — „Махнали са я — кисело се обади Лужин, посочвайки с бастуна празния коридор. — Откъде да зная, че всичко се е разместило.“ — „Ако не се чувствувате добре...“ — подхвана човечето и погледна печално бледото, лъщящо лице на Лужин. „Хайде, водете ме!“ — с тънък глас извика Лужин и тропна с бастуна по пода. „Моля, моля“ — смутено избъбри човечето. Загледан само в палтенцето с вдигната яка, тичащо пред него, Лужин започна да

преодолява неразбираемостта на пространството. „Пеш — бърбеше водачът му, — само на минута път оттук,“ Той позна с облекчение стъклената въртяща се врата на кафенето и после стълбището, и най-сетне това, което бе търсил в коридора на хотела. Щом влезе, веднага усети пълнотата на живота — спокойствие, яснота, увереност. „Хубава победа ще бъде“ — високо изрече той и гълпата неясни хора му стори път, пусна го да мине. „Бър, бър, бърбър“ — разприказва се, като клатеше глава, внезапно възникналият Турати. „Аванти“ — каза Лужин и се засмя. Между двамата имаше маса, на масата дъска с фигури, наредени за бой. Лужин извади от джоба на жилетката си цигара и машинално я запали.

Тогава се случи нещо странно. Турати, макар да играеше с белите, не пусна в ход прочутия си дебют и защитата, предвидена от Лужин, увисна във въздуха. Дали Турати бе предугадил възможното усложнение, или просто бе решил да играе предпазливо, защото знаеше спокойната сила, която проявяваше Лужин на този турнир, но започна по най-банален начин. Лужин мимоходом съжали за напразната си работа, но в същото време се зарадва: така се чувствуваше по-свободен. Освен това Турати явно се страхуваше от него. От друга страна, в невинното, вяло начало, предложено от Турати, безспорно се криеше някаква измама и Лужин заигра особено внимателно. Отначало играта вървеше тихо като мелодия за цигулки под сурдинка. Играчите предпазливо заемаха позиции, изнасяха по нещо напред, но учтиво, без всякакъв признак за заплахата, а дори да имаше заплахата — тя бе напълно условна, по-скоро намек за противника, че ей там не е зле да се погрижи за прикритие, и противникът с усмивка, сякаш всичко това бе само шега, укрепваше където трябва, и самият той мъничко напредваше. След това без всякакъв повод нежно запя струна. Едната от силите на Турати зае диагоналната линия. Но веднага и при Лужин се набеляза съвсем тихичко някаква мелодия. В миг затрепкаха тайнствени възможности и после отново — тишина: Турати отстъпи, скри се. И ето че известно време двамата противници, сякаш без никакво намерение да настъпват, се заеха с разкрасяването на собствените си квадрати — нещо мърдаха, наместваха, заглаждаха — и изведнъж пак неочаквано припламване, бързо съчетание на звуци: бяха се сблъскали две дребни сили и двете веднага бяха пометени; мигновено виртуозно движение на пръстите и

Лужин свали и постави на масата до себе си вече не някаква безплатна сила, а тежка жълта пешка; блеснаха във въздуха пръстите на Турати и на свой ред върху масата кацна тромава черна пешка с отблясък върху главата. Като премахнаха тези две внезапно вдървили се шахматни величини, играчите сякаш се успокоиха, забравиха мигновеното припламване: в това място на дъската обаче още не бе напълно изстинал трепетът, нещо все още опитваше да се оформи... Но тези звуци не сполучиха да встъпят в желаното съчетание — някаква друга плътна, ниска нота забуча отстрани и двамината играчи, изоставили още трепкащия квадрат, се заинтересуваха от другия край на дъската. Но и тук всичко приключи безрезултатно. С тръбни сигнали се обадиха на няколко пъти най-значителните сили на дъската — и отново настъпи размяна, отново шахматните сили се преобразиха в изрязани, лъскави, лакирани кукли. И после настъпи дълъг, дълъг размисъл, по време на който Лужин от една точка на дъската изведе и разигра последователно десетки мними партии и изведнъж видя една чаровна, кристално крехка комбинация — но тя се пръсна със звън още след първия отговор на Турати. И Турати обаче не можеше да направи нищо по-нататък и печелейки време — защото времето в шахматната вселена е безмилостно, — двамата противници на няколко пъти повториха едни и същи два хода, заплаха и защита, заплаха и защита — но при това и двамата мислеха за изключително сложната комбинация, която нямаше нищо общо с тези машинални ходове. И Турати най-сетне се реши на тази комбинация — и отведнъж някаква музикална буря обгърна дъската, Лужин упорито търсеше в нея нужния му ясен мъничък звук, за да го развихри на свой ред в гръмовна хармония. Сега всичко на дъската излъчваше живот, всичко се бе съсредоточило върху едно, все по-яко и по-яко се затягаше; за миг олекна от изчезването на две фигури и отново — фуриозо. Мисълта на Лужин бродеше из шеметни и ужасни дебри, срещайки наредко из тях мисълта на Турати, диреща същото, каквото диреше и той. И двамата едновременно разбраха, че белите не бива по-нататък да развиват своя замисъл, че всеки миг ще изгубят ритъма. Турати побърза да предложи размяна и броят на силите върху дъската отново намаля. Набелязаха се нови възможности, но все още никой не можеше да каже коя от страните има превес. Лужин, подготвяйки нападение, за което по-напред бе необходимо да изследва лабиринта от варианти, а в

тях всяка негова крачка пробуждаше опасно ехо, се замисли продължително: струваше му се, че само още едно последно невероятно усилие, и ще намери тайния път към победата. Изведнъж се случи нещо извън съществуването му, пареща болка — и той извика високо, разтърсвайки ръка, ужилен от огъня на клечката, която бе запалил, но бе забравил да вдигне до цигарата. Болката премина веднага, но в огненото пламване бе видял нещо непоносимо страшно, бе разбрал ужаса на шахматните бездни, в които потъваше, неволно погледна отново дъската и мисълта му се сломи от неизпитвана дотогава умора. Шахът обаче беше безмилостен, той го удържаше и го поглъщаше. В това беше ужасът, но в това се състоеше и единствената хармония, защото какво има на този свят освен шах? Мъгла, неизвестност, небитие... Изведнъж забеляза, че Турати вече не седи, а стои, скръстил ръце. „Почивка, маестро — каза нечий глас отзад. — Запишете хода.“ — „Не, не, още малко“ — умоляващо произнесе Лужин, затърсил с очи говорещия. „Почивка“ — повтори същият глас отново отзад, някак изплъзвайки се. Лужин понечи да стане и не можа. Видя, че се е озовал някъде назад със стола си, а върху дъската, върху шахматната дъска, съсредоточила току-що целия му живот, хищно се нахвърлят някакви хора, карат се и вдигат врява, бързо местят фигурите и така, и така. Отново понечи да стане и отново не можа. „Защо, защо?“ — жално промълви той, като се мъчеше да зърне дъската между сведените над нея черни, тесни гърбове. Фигурите на дъската бяха разбъркани, търкаляха се как да е на безобразни купчини. Премина сянка и като се спря, започна бързо да ги прибира в малък ковчег. „Разбира се“ — каза Лужин и със стон поради усилието се откъсна от стола. Някакви призраци все още стояха тук и там, обсъждайки нещо. Беше студено и малко тъмно. Призраците отнасяха дъските, столовете. Във въздуха, накъдето да погледнеш, бродеха лъкатушни, прозрачни шахматни образи и Лужин разбра, че е заседнал, че се е изгубил в една от комбинациите, които бе измислил току-що, направи отчаян опит да се отърси, да се измъкне нанякъде — ако ще и в небитието. „Елате, елате“ — подвикна му някой и се изгуби със звън. Почувствува се сам. Пред очите му ставаше все по-тъмно, той се намираще в шах спрямо всеки неясен предмет в салона — и трябваше да се спасява. Раздвижи се, раздруска цялото си пълно тяло, но все не можеше да съобрази какво се прави, за да се излезе от стая —

а сигурно имаше някакъв лесен начин... Неясна черна сянка с бели гърди изведнъж взе да се увърта около него, като му подаваше палто и шапка. „Защо ми е?“ — избъбри той, докато намъкваше ръце в ръкавите и се въртеше заедно с услужливата сянка. „Насам“ — бодро изрече сянката и Лужин пристъпи напред, излезе от страшната зала. Съзрял стълбище, запълзя нагоре по него, но сетне се отказа и тръгна надолу, тъй като му беше по-лесно да слиза, отколкото да се катери. Попадна в задимено помещение, в което седяха шумни призраци. Във всеки ъгъл назриваше атака — и като блъскаше масите, кофичката, от която стърчеше стъклена пешка със златно гърло, барабана, по който беше наведен гривест шахматен кон, той стигна до стъклен, тихо въртящ се блясък и се спря, без да знае къде да върви по-нататък. Заобиколиха го, искаха да сторят нещо с него. „Вървете си, вървете си“ — повтаряше сърдит глас. „Но къде?“ — през ридания промълви Лужин. „Вървете си вкъщи“ — тихо му прошепна друг глас и нещо подтикна Лужин по рамото. „Как казахте?“ — попита отново той и изведнъж престана да хлипа. „Вкъщи, вкъщи“ — повтори гласът и стъкленият блясък, подхванал Лужин, го изхвърли в прохладния полумрак. „Вкъщи — произнесе той тихо. — Ето значи какъв е ключът за комбинацията.“

И трябваше да побърза. Всеки миг шахматните дебри можеха да го обградят отново. А засега наоколо се чувствуваше мръсна мътилка, тежък ватиран въздух. Попита призрака, шмугнал се покрай него, къде е пътят за имението. Призракът не разбра нищо, отмина. „Един момент“ — каза Лужин, но вече беше късно. Тогава, като поклащаше късите си ръце, ускори крачка. Проплава бледа светлина и се пръсна с печален шумол. Мъчно, мъчно беше да намери пътя към къщи сред тази мека мъгла. Лужин чувствуваше, че трябва да хване наляво, а там ще има голяма гора, вече в гората лесно ще намери пътеката. Отново покрай него се шмугна сянка. „Къде е гората, гората? — настойчиво попита Лужин и тъй като тази дума не намери отговор, опита да потърси синоним. — Лес? Валд? — измърмори той. — Парк?“ — добави сетне снизходително. Тогава сянката посочи наляво и се скри, Лужин, упреквайки се заради бавността си, всяка минута опасявайки се от потеря, закрачи в указаната му посока. И наистина: неочаквано го заобиколиха дървета, под краката му зашушна папрат, беше влажно и тихо. Отпусна се тежко, седна, много се беше запъхтял и сълзи

заливаха лицето му. По-късно стана, свали от коляното си един мокър лист и като се полута между дънерите, намери познатата пътека. „Марш, марш“ — сам се подканяше Лужин, закрачил по лепкавата земя. Беше изминал вече половината път. Ей сега щеше да се появи реката и дъскорезницата, през голите храсти щеше да надникне къщата. Ще се скрие там, ще си хапва от големите и малките стъклени буркани. Тайнствената потеря е изостанала далеч назад. Сега вече не могат го хвана. Не, не. Само някак да дишаше по-леко, да беше се махнала тази болка в слепоочията, тази зашеметяваща болка... Пътечката полъкатуши из гората и се вля в напречния път, а по-нататък из мрака проблесна реката. Видя и моста, и отсреща на брега неясна грамада, отначало за миг му се стори, че ето там, върху тъмното небе, личи познатият триъгълен покрив на къщата, черният гръмоотвод. Но веднага разбра, че е някаква хитра клопка от страна на шахматните божества, защото върху перилата на моста бяха пораснали мокри от дъжда, треперещи, голи великанши и невиждан отблясък заподскача върху реката. Тръгна покрай брега, като се мъчеше да намери другия мост, онзи мост, на който затъваш до глезените в талаш. Търси дълго и най-сетне съвсем настрани намери мостче, тясно и тихо, и си помисли, че тук поне може спокойно да мине отвъд. Обаче на отсрещния бряг всичко беше непознато, пробягваха светлини, плъзгаха се сенки. Знаеше, че имението е някъде тук, наблизо, но се приближаваше към него от непозната посока и му беше толкова трудно... Краката му от петите до бедрата бяха налети с олово, както е налята с олово основата на шахматната фигура. Полека-лека светлините изчезваха, разреждаха се призраците, всяка минута го заливаше вълна от тежка чернилка. При някакъв последен отблясък успя да забележи градинка, заоблени храсти и му се стори, че е познал къщата на воденичаря. Протегна ръце към решетката, но тогава тържествуващата болка започна да го надвива, притискаше, притискаше темето му отгоре и той сякаш се сплескваше, сплескваше, сплескваше и сетне беззвучно се разпиля.

---

[1] Сънародник (фр.). — Б.пр. ↑

[2] Това ли било (нем.). — Б.пр. ↑

Тротоарът се изплъзна, вдигна се под прав ъгъл и се люшна обратно. Той се изправи задъхан, а другарят му, като го подкрепяше и също се олюляваше, все повтаряше: „Гюнтер, Гюнтер, опитай да тръгнеш.“ Гюнтер застана напълно изправен и след тази кратка, вече не първа спирка и двамата се запътиха по-нататък по нощната пустинна улица, която ту плавно се устремяваше към звездите, ту се спускаше надолу. Гюнтер, едър здравеняк, беше изпил повече от другаря си, другият, на име Курт, подкрепяше спътника си, доколкото можеше, макар че бирата звучеше като гръмовен дактил в главата му. „Къде са дру... къде са дру... — мъчително се силеше да попита Гюнтер. — Къде са другите?“ Съвсем доскоро бяха седели всичките около дъбовата маса, празнуваха петата годишнина от завършването на училището, хубаво си попяха и се чукаха със силен звън, бяха се събрали май към трийсет души и всичките щастливи, трезви, прекрасно работили през цялата година, а сега, щом си затръгваха, изведнъж — световъртеж, тъмнина, безнадеждно несигурен тротоар. „Другите са там — каза Курт с широк жест, който неприятно събуди за живот най-близката стена: тя се наведе и сетне полека се изправи. — Разпиляха се, разотидоха се“ — тъжно обясни Курт. „А пред нас е Карл“ — бавно и натъртено изрече Гюнтер, а напористият бирен вятър ги отнесе едновременно встрани: спряха се, отстъпиха крачка и отново продължиха напред. „Казвам ти, че Карл е-хей там“ — засегнат повтори Гюнтер. И наистина в края на тротоара седеше човек, оборил глава. Не улучиха крачката и отминаха покрай него. Когато успяха да се приближат, човекът примлясна и бавно се извърна към тях. Да, беше Карл, обаче какъв Карл лицето му безизразно, очите му големи, опустели. „Просто си почивам — с безцветен глас произнесе той. — Ей сега ще продължа.“ Изведнъж по празния асфалт полека се зададе такси с вдигнато флагче. „Спрете го — каза Карл. — Да ме откара.“ Автомобилът се приближи. Гюнтер се стоварваше върху Карл в усилието си да го вдигне, Курт дърпаше нечий крак със сиви гамаш.

Шофьорът поощряваше всичко това с добродушни приказки, после излезе и също взе да помага. Отпуснато дърпащото се тяло бе натикано през отвора на вратата и автомобилът потегли веднага. „Ние сме наблизо“ — каза Курт. Застаналият до него въздъхна и Курт, като го погледна, видя, че е Карл, значи откараният се оказа Гюнтер. „Ще ти помогна — рече виновно Курт. — Да тръгваме.“ Загледан пред себе си с празни, детински очи, Карл се наведе към него и двамата поеха напред, започнаха да преминават по развълнувания асфалт към отсрещния тротоар. „Ето още един“ — каза Курт. На тротоара до решетката на някаква градина лежеше свит дебел мъж без шапка. „Този сигурно е Пулвермахер — измърмори Курт. — Нали знаеш, през тези години той много се промени.“ — „Този не е Пулвермахер — отвърна Карл, като седна до него на плочника. — Пулвермахер е плешив.“ — „Все едно — каза Курт. — И него трябва да откараме.“ Помъчиха се да вдигнат човека за раменете и изгубиха равновесие. „Да не счупиш оградата“ — предупреди Карл. „Трябва да го откараме — повтори Курт. — Този може да е братът на Пулвермахер. И той беше с нас.“

Човекът очевидно спеше, и спеше дълбоко. Беше с черно палто с кадифе на реверите. Пълното му лице с тежка брадичка и с изпъкнали клепачи лъщеше под светлината на уличната лампа. „Ще почакаме такси — каза Курт и последва примера на Карл, седнал на края на тротоара. — И тази нощ ще свърши — уверено заяви той и добави, като погледна небето: — Как само се въртят.“ — „Звездите“ — обясни Карл и двамата известно време неподвижно гледаха нагоре, където в чудесната бледосинкава бездна дъгообразно течаха звездите. „Пулвермахер също гледа“ — след мълчание произнесе Курт. „Не, спи“ — възрази Карл, като се взря в пълното, неподвижно лице. „Спи“ — съгласи се Курт.

По асфалта се плъзна светлина и пак същото добродушно такси, откарало нанякъде Гюнтер, се спря до тротоара. „Още един ли? — засмя се шофьорът. — Можеше веднъж.“ — „Но къде?“ — сънено попита Карл приятеля си Курт. „Все някъде адрес... в джоба“ — мъгляво отвърна Курт. Като се олюляваха и кимаха независимо от желанието си, те се наведоха над неподвижния човек и това, че палтото му бе разкопчано, облекчи по-нататъшните им издирвания. „Кадифена жилетка — обади се Курт — Горкият, горкият...“ Още в първия джоб намериха сгъната на две картичка, която се разпадна в

ръцете им, едната половина с адреса на получателя се изплъзна и безследно изчезна. Върху останалата част обаче се намери и друг адрес, написан направо върху картичката и дебело подчертан. На обратната страна имаше само един равен ред, отляво прекъснат, но дори ако бяха успели да долепят откъснатата се и изгубена половина, едва ли смисълът на този ред би им станал по-ясен. „Доберепа бу“ — прочете Карл на латиница, което беше извинително. Адресът, намерен на картичката, беше назован на шофьора, а след това се наложи да издърпат безжизненото, тежко тяло в автомобила и отново шофьорът им се притече на помощ. При светлината на лампата върху вратата се мярнаха едри шахматни квадрати — гербовият символ на такситата. Най-сетне натъпканият автомобил потегли.

Из пътя Карл заспа. Тялото му и тялото на неизвестния, и тялото на Курт, седнал на пода, влизаха в мек, безволен допир при всеки завой и след това Курт се оказва на седалката, а Карл и по-голямата част от неизвестния — на пода. Когато автомобилът спря и шофьорът отвори вратата, не можа отначало да се ориентира колцина са в колата. Карл се пробуди веднага, но човекът без шапка бе неподвижен както преди. „Интересно какво ще правите сега с вашия приятел“ — каза шофьорът. „Сигурно го чакаат“ — каза Курт. Понеже смяташе, че си е свършил работата и че е мъкнал достатъчно тежести през тази нощ, шофьорът вдигна флагчето и обяви сумата. „Аз ще платя“ — каза Карл. „Не, аз — каза Курт. — Аз го намерих пръв.“ Този аргумент убеди Карл. Освободеният с усилия автомобил си замина. Тримата останаха на тротоара: единият от тях лежеше, подпрян с гръб на каменното стълбище.

Като се олюляваха и въздишаха, Курт и Карл застанаха насред улицата и след това, обърнали се към единствения осветен прозорец в сградата, дрезгаво изреваха и начаса неочаквано отзивчиво жалюзите, прорязани от светлина, трепкаха и се вдигнаха. От прозореца надникна млада дама. Без да знае как да започне, Курт се ухили сетне, събрал сили, бодро и високо подвижна: „Госпожице, докарахме Пулвермахер.“ Дамата не отвърна нищо и жалюзите паднаха с трясък. Личеше си обаче, че тя остана до прозореца. „Намерихме го на улицата“ — неуверено изрече Карл, обръщайки се към прозореца. Жалюзите отново се вдигнаха. „Кадифена жилетка“ — сметна за необходимо да обясни Курт. Прозорецът опустя, но след минута мракът на вратата за главния

вход се разпадна, през стъклото се провидя осветено стълбище, мраморно до първата площадка, и преди още това новородено стълбище да се вкамени напълно, на стъпалата вече се появиха бързи женски крака. Ключът заигра в ключалката, вратата се разтвори. На тротоара, гърбом към стъпалата, се бе проснал пълният човек в черно.

Междувременно стълбището продължи да ражда хора... Появи се господин по нощни пантофи, с черни панталони и колосана риза без яка, след него набита бледа камериерка по чехли на бос крак. Всички се наведоха над Лужин и виновно усмихнатите, съвсем пияни непознати заобясняваха нещо, единият от тях все им тикаше като визитна картичка половината от пощенската карта. Петимата понесоха Лужин нагоре по стълбището и годеницата му, която поддържаше тежката му, скъпоценна глава, ахна, когато внезапно угасна светлината. В мрака всичко се люшна нанякъде, чу се тропане, тътрене на подметки, пъхтене, някой стъпи накриво и спомена на немски бога и когато светлината пламна отново, единият непознат бе седнал на стъпалото, върху другия се беше стоварило тялото на Лужин, а погоре, на площадката, бе застанала майката с ярко избродиран халат и ококорила блеснали очи, гледаше бездиханното тяло, което мъжът ѝ подпираше, като пъшкеше и повтаряше нещо, голямата страшна глава, отпусната върху рамото на дъщеря ѝ. Внесоха Лужин в гостната. Младите непознати току тракваха токове, все се силеха да се представят някому, и се юрваха далеч от масичките, отрупани с порцелан. Виждаха ги отведнъж из всички стаи. Вероятно искаха да си отидат и не можеха да улучат вестибюла. Намираха ги по всички дивани, и в банята, и на сандъка в коридора, и нямаше възможност да се отърват от тях. Количеството им беше неизвестно — колебливо, мъгляво количество, А след известно време те изчезнаха, камериерката каза, че отворила на двама да си вървят и че останалите сигурно още се търкалят някъде, и че пиянството погубва мъжете, че годеникът на сестра ѝ също пие.

„Честито, насмукал се е — каза стопанката на къщата, загледана в Лужин, който, полусъблечен и заметнат с одеяло, лежеше като мъртъв на диванчето в гостната. — Честито. До несвяст.“ И чудна работа, това, че Лужин се беше насмукал до несвяст, ѝ хареса, пробуди у нея топло чувство към този човек. В този скандал тя съзираше нещо човешко, естествено и може би дори нахаканост, душевен размах. В

подобно положение се бяха оказвали хора, които тя познаваше, добри хора, весели хора. („И друго да вземем, разсъждаваше тя, това размирно време изкарва човека от релсите, как да не подири понякога нашият русин утеха в чашката...“) Когато обаче се оказа, че Лужин не мирише на алкохол и че спи странно, съвсем не като пиан, изпита разочарование и се засегна заради себе си, че е могла да предположи у Лужин поне една естествена склонност.

Докато го преглеждаше лекарят, пристигнал на съмване, в лицето на Лужин се извърши промяна, клепачите му се надигнаха, изпод тях надникнаха мътни очи. Едва тогава годеницата му излезе от душевното вцепенение, в което се намираше, откак бе съзряла тялото, проснато пред входа. Наистина още снощи бе очаквала нещо страшно, но именно такъв ужас не би могла да си представи. Когато Лужин не се яви вечерта, тя позвъни в шахматното кафене и ѝ казаха, че играта е свършила отдавна. Тогава се обади в хотела и оттам ѝ отговориха, че Лужин още не се е върнал. Излиза на улицата с надеждата, че Лужин може да чака пред заключената врата, отново се обажда в хотела, съветва се с баща си дали да не звъне в полицията. „Глупости — решително каза баща ѝ. — Може да има някакви познати. Отишъл е на гости човекът.“ Но тя прекрасно знаеше, че Лужин няма никакви познати и че отсъствието му е безсмислено.

И сега, като гледаше едрото, бледо лице на Лужин, толкова се изпълни цялата с мъчителна, нежна жалост, че сякаш, ако я нямаше тази жалост у нея, нямаше да има и живот. Невъзможно бе да мисли как този безобиден човек се бе търкалял на улицата, как пианите бяха мачкали мекото му тяло; невъзможно бе да мисли, че всички бяха взели тайнствения му припадък за отпуснатия и груб сън на гуляйджия и че бяха очаквали бравурно хъркане от безпомощната му тишина. Такава жалост, такава мъка. И тази овехтяла, чудновата жилетка, която не може да се гледа без сълзи, и клетата къдрица, и бялата, открита шия, цялата на детински гънки... И всичко това се бе случило по нейна вина — не го опази, не го опази. Трябваше през цялото време да бъде до него, да не го оставя толкова много да играе — как ли досега не го е блъснал автомобил, как тя не се досети, че от шахматната умора може така да се стовари, така да онемее? „Лужин — произнесе тя усмихната, сякаш той би могъл да види усмивката ѝ, — Лужин, всичко е наред. Лужин, чувате ли?“

Щом го преместиха в болница, тя отиде в хотела да му прибере нещата, отначало не я пускаха в стаята му, наложи се да обяснява дълго и заедно с един доста безочлив хотелски служител да звъни в санаториума, сетне да плати за последната седмица пребиваване на Лужин в стаята, парите не ѝ стигнаха, отново се наложи да влиза в обяснения и при това все ѝ се струваше, че гаврата с Лужин продължава, и с усилие си сдържаше сълзите. Когато все пак, отказала се от грубата помощ на хотелската камериерка, взе да събира нещата на Лужин, чувството и за жал се изостри докрай. Сред нещата му имаше такива, които сигурно разнасяше открай време със себе си, без да ги забелязва и да ги изхвърля — ненужни, неочаквани вещи: платнен колан с метална тока като буквата S и с кожено портмоне отстрани, ножче-ключодържател, украсено със седеф, купчинка италиански картички, все синева и мадони, и люляков пушек над Везувий; и безспорно петербургски неща: малко сметало с червени и бели топчета, настолен календар с отмятащи се листа от една съвсем некалендарна година — 1918. Всичко това, кой знае защо, се търкаляше в гардероба сред чистите, но омачкани ризи, цветните едри райета и колосаните маншети на които предизвикваха представа за някакви отдавна отминали години. Пак там се намери и един сгъваем цилиндър, купен в Лондон, в него визитната картичка на някой си Валентинов... Тоалетните принадлежности бяха в такъв вид, че реши да ги остави — да му купи гъба вместо невероятната изтривалка. Шаха, картонената кутия, пълна с листчета с бележки и диаграми, камарата шахматни списания уви в отделен пакет, това вече не му трябваше. Когато куфарът и сандъчето бяха напълнени и заключени, още веднъж надникна из всички ъгли и извади под кревата чифт учудващо стари, прокъсани, изгубили връзките си жълти обувки, които служеха на Лужин за домашни чехли. С два пръста ги вдигна и ги остави отново под леглото.

От хотела замина за шахматното кафене, защото си спомни, че Лужин беше без шапка и бастун, и си помисли, че може да ги е оставил там. В турнирната зала имаше много народ и застанал до окачалката, бодро си събличаше палтото италианецът Турати. Досети се, че е дошла тъкмо за началото на шахматния турнир и че явно никой не знае за заболяването на Лужин. „Да става каквото ще — помисли си тя с известно злорадство. — Нека си чакат.“ Намери бастуна му, но

шапката я нямаше. И като погледна с омраза към масата, на която фигурите вече бяха наредени, и към плещестия Турати, който потриваше ръце и като бас преди концерт издебело си прочистваше гърлото, излезе бързо от кафенето, отново се качи в таксито, в което трогателно се зеленееше сандъчето на Лужин, и се върна в санаториума.

Тя не си беше вкъщи, когато се явиха вчерашните младежи. Бяха дошли да се извинят за бурното си нощно нахлуване. Бяха прекрасно облечени, все се кланяха и удряха токове, и питаха как се чувствава господинът, когото бяха докарали през нощта. Благодариха им за помощта и от приличие им казаха, че господинът се е наспал прекрасно след вечерята с приятели, на която са го чествували по случай годиша му. Като поседяха десетина минути, младежите станаха и си отидоха много доволни. Приблизително по същото време в санаториума довтаса объркан дребен човечец, който имал нещо общо с уреждането на турнира. Не го пуснаха при Лужин; спокойната млада дама, която разговаря с него, му заяви студено, че Лужин се е преуморил и не се знае кога ще възобнови шахматната си дейност. „Това е ужасно, нечувано — няколко пъти жално повтори дребният човечец. — Недовършена партия! И колко хубава партия! Предайте на маестрото... Предайте на маестрото моето вълнение, моите пожелания...“ Той безнадеждно махна с ръчица и се потътри към изхода, като клатеше глава.

Във вестниците се появи съобщение, че Лужин се е разболял от нервна преумора, без да довърши решителната партия, и че по думите на Турати черните безспорно са щели да загубят поради слабостта на пешката на е-четири. И във всички шахматни клубове познавачите дълго изучаваха положението на фигурите, проследяваха възможните продължения, отбелязваха слабото място на белите на де-три, но никой не можеше да намери ключа към безспорната победа.

През една от най-близките вечери се състоя отдавна назрелият, отдавна тътнещият и най-сетне тежко избухнал напразен, безобразно гръмогласен, но неизбежен разговор. Тя тъкмо се бе върнала от санаториума огладняла, нагъваше елдената каша и разправяше, че Лужин е по-добре. Родителите ѝ се спогледаха и тогава се започна.

„Надявам се — звучно произнесе майка ѝ, — че си се отказала от безумното си намерение.“ — „Още малко, ако обичаш“ — помоли тя и си подаде чинията. „От известно чувство за деликатност...“ — продължи майка ѝ и тогава баща ѝ бързо пое щафетата. „Да — каза той, — от деликатност майка ти не каза нищо през тези дни — докато не се изясни положението на твоя познат. Но сега трябва да ни изслушаш. Сама знаеш, че най-голямото, ни желание и грижа, и цел, и изобщо... желание — е ти да бъдеш добре, ти да бъдеш щастлива и тъй нататък. А за тази цел...“ — „По мое време просто биха ти забранили — намеси се майката, — и нищо повече.“ — „Не, не, забраната няма нищо общо. Чуй ни само, душко. Не си на осемнайсет години, а на двайсет и пет и изобщо не виждам във всичко случило се някакво увлечение, поезия.“ — „Просто ѝ харесва да ни прави напук — отново го прекъсна майката. — Такъв абсолютен кошмар...“ — „За какво говорите всъщност?“ — най-сетне попита дъщерята и се усмихна изпод вежди, облежната меко на стола, като поглеждаше ту баща си, ту майка си. „Че е време да изхвърлиш тези глупости от главата си — извика майката. — Че бракът с полунормален голтак е истинска дивотия.“ — „Ох“ — каза дъщерята и като протегна ръка върху масата, отпусна глава на нея. „Виж какво — отново подхвана бащата. — Предлагаме ти да заминеш за Италианските езера. Не можеш да си представиш какви райски места има там. Помня, че когато за пръв път видях Изола Бела...“ Раменете ѝ заподскача от ситен смях; сетне тя вдигна глава и продължи да се смее тихо, без да отваря очи. „Обясни ни какво искаш“ — ѝ рече майката и тупна по масата. „Първо — отвърна тя, — да не викаш толкова. Второ, Лужин да оздравее

напълно.“ — „Изола Бела значи Прекрасен остров — припряно продължи бащата, като се мъчеше с многозначителна гримаса да покаже на жена си, че и сам ще се справи. — Не можеш да си представиш... Син лазур, горещина, магнолии, прекрасни хотели в Стреза — е, да, разбира се, тенис, танци... И особено си спомням — как се наричаха — едни такива светещи хи...“ — „А после? — с хищно любопитство попита майката. — А после, когато твоят приятел — ако не пукне...“ — „Това зависи от него — възможно най-спокойно произнесе дъщерята. — Как така ще зарежа този човек на произвола. И няма да го зарежа. Точка.“ — „Ще се озовеш с него в лудницата — живей си, живей си, драга“ — „Дали ще е лудница, или не...“ — поде с трепереща усмивка дъщерята. „Не те ли привлича Италия?“ — бодро възкликна бащата. „Побъркана... Побелях от теб! Няма да се омъжиш за този шахматен мухльо!“ — „Ти си мухла. Ако пожелаеш, ще се омъжа. Ограничена и лоша жена...“ — „Хайде, хайде, стига, стига“ — избоботи бащата. „Кракът му вече няма да стъпи тук — задъха се майката. — На, честен кръст!“ Дъщерята заплака беззвучно и излезе от трапезарията, като мимоходом се блъсна в ръба на бюфета и избъбри жално: „По дяволите!“ Бюфетът дълго и обидено звънтя.

„Не биваше така“ — шепнешком рече бащата. „Защитавай я, защитавай я ти...“ — „Ама не, нямам предвид това. Само че всякакви работи се случват. Човекът се е преуморил, както се казва, издиша. Може би — господ го знае! Може пък наистина след такова премеждие да се промени към по-добро... Да ти кажа, ще отида да я видя какво прави.“

А на следващия ден разговаря дълго с прочутия психиатър, в чийто санаториум се лекуваше Лужин. Психиатърът имаше черна асирийска брада и влажни, нежни очи, които вълшебно се преливаха, докато слушаше събеседника си. Каза, че Лужин не е епилептик и не страда от прогресиращ паралич, че състоянието му е последица от продължително напрежение и че още щом стане възможно да се разговаря с него, ще трябва да му се внуши, че сляпата страст към шахмата е пагубна за него и че ще трябва за дълго да се откаже от професията си и да води съвсем нормален начин на живот. „Добре, а може ли да се ожени такъв човек?“ — „Защо не — стига да не е импотент... — нежно се усмихна професорът. — Освен това съпружеството е плюс за него. Нашият пациент се нуждае от грижи,

внимание, развлечения. Това е временно помътняване на съзнанието, което постепенно преминава. Доколкото може да се съди — настъпва пълно прояснение.“

Думите на психиатъра направиха лека сензация в дома. „Значи капут на шаха? — с удовлетворение отбеляза майката. — Че какво тогава ще остане от него — само гола лудост ли?“ — „Не, не — каза бащата. — За лудост и дума не може да става. Ще оздравее. Не е толкова верен дяволът, колкото ни се привижда. Казах «верен» вместо «черен» — ти чу ли, миличка?“ Но дъщеря му не се усмихна, само въздъхна. Откровено казано, тя се чувствуваше много изморена. По-голямата част от деня прекарваше в санаториума и имаше нещо невероятно изморително в преувеличената белота на всичко там и в безшумните бели движения на сестрите. Все още много блед, брадясал, по чиста риза, Лужин лежеше неподвижен. Наистина се случваха минути, когато вдигаше коляно под чаршафа или меко раздвижваше ръка, освен това и по лицето му преминаваха леки като сянка промени, в отворените му очи понякога се явяваше почти смислена светлина — но все пак за него можеше да се каже само, че е неподвижен — тягостна неподвижност, съсипваща за погледа, който търси в нея намек за съзнателен живот. А не можеше да отмести поглед — толкова ѝ се искаше да проникне в това жълтеникавобяло лице, което нарядко се сбърчваше от незначайно вътрешно движение, да проникне в неизвестната мъгла, мъчноподвижна, силеща се може би да се разплете, да се сгъсти в отделни земни мисли. Да, имаше движение, имаше. Безобразната мъгла жадуваше за очертания, за възплъщения и веднъж сред мрака се появи като че огледално петънце и в този смътен лъч за Лужин изплува лице с черна къдрава брада, познат образ, обитател на детските му кошмари. Лицето в мътното огледалце се наведе и веднага пролуката се премрежи, отново настъпи мъгляв мрак и полека разпръсващ се ужас. След изтичането на много тъмни векове — една земна нощ — отново се зароди светлина и изведнъж нещо лъчисто се пукна, мракът се разкъса, остана само във вид на топяща се сенчеста рамка, сред която имаше блеснал син прозорец. В тази синева лъщеше дребен жълт листак, хвърляше петниста сянка върху белия дънер, скрит по-надолу от тъмнозелена едра елова лапа; и веднага това видение се изпълни с живот, листата затрепкаха, по дънера плъзнаха петна, разклати се зелената лапа и Лужин не издържа, притвори очи,

но светлото люшкане остана под клепачите. „Там, в горичката, съм заровил нещо“ — блажено си помисли той. Но тъкмо да си припомни какво именно, дочу над главата си шумолене и два спокойни гласа. Взе да се вслушва, мъчеше се да разбере къде е и защо върху челото му се отпусна нещо меко и хладно. След време отново разтвори очи. Дебела бяла жена държеше дланта си върху челото му — а там, отвъд прозореца, бе все същият щастлив блясък. Помисли какво да каже и щом зърна забоденото на гърдите ѝ часовниче, облиза устни и попита колко е часът. Наоколо веднага се раздвижиха, жените си зашушукаха и Лужин забеляза учуден, че разбира езика им, че дори може да го говори. „Колко е часът?“ — повтори той. „Девет сутринта — каза едната жена. — Как се чувствувате?“ През прозореца, ако се привдигнеш леко, можеше да види оградата, и тя също на петна от сенките. „Явно съм си вкъщи“ — в размисъл промълви Лужин и отново отпусна празната си, лека глава върху възглавницата. Известно време чуваше шепот, лек звън на стъкленици... Стори му се, че нелепостта на заобикалящото го е приятна с нещо и че е учудващо хубаво да си лежиш, без да помръдваш. Така заспа незабелязано и когато се събуди, видя отново синия блясък на руската есен. Но нещо се бе променило, някакъв непознат се бе появил до постелята му. Лужин извърна глава: на стола отдясно седеше господин в бяло с черна брада и го гледаше внимателно с усмихнати очи. Лужин неясно си помисли, че той прилича на селянина от воденицата, но приликата веднага изчезна, когато господинът заговори: „Карашо?“ — дружелюбно се поинтересува той. „Кон сте вие?“ — попита Лужин на немски. „Приятел — отвърна господинът, — верен приятел. Вие бяхте болен, но сега сте здрав. Чувате ли — напълно здрав. — Лужин се замисли върху тези думи, но господинът не го остави да довърши и гальовно произнесе. — Сега трябва да лежите спокойно. Почивайте си. Спете повече.“

Така Лужин се завърна от дългото пътешествие, разпилял из пътя по-голямата част от багажа си, и го мързеше да възстановява изгубеното. Тези първи дни на оздравяването му бяха кротки и плавни; жените в бяло го хранеха хубаво; идваше обаятелният брадатко и му говореше приятни неща, гледаше го с ахатов поглед, който се разливаше като топлина по тялото му. Скоро Лужин започна да забелязва, че в стаята му има още някой — трепетно, неуловимо

присъствие. Веднъж, когато се събуди, някой си отиваше забързано и беззвучно, като че някакъв познат шепот възникна до него и веднага угасна. И в разговора на брадатия му приятел започнаха да се прокрадват намеци за нещо тайнствено и щастливо; то се долавяше във въздуха около него, в есенната хубост на прозореца, тръпнеше някъде зад вратата това загадъчно, изплъзващо се щастие. И Лужин постепенно започна да разбира, че райската пустота, в която го подхранват прозрачни мисли, се запълва от всички страни. Но му провървя: първо се яви най-щастливото видение през живота му.

Предупреден за близостта на прекрасното събитие, той гледаше през решетката над главата си към бялата врата и чакаше, че ей сега тя ще се разтвори и предсказанието най-сетне ще се сбъдне. Но вратата не се отваряше. Изведнъж отстрани, извън зрителното му поле, нещо шавна. Някой стоеше зад прикритието на големия параван и се смееше. „Идвам, идвам, един момент“ — замърмори Лужин, като си измъкваше краката изпод чаршафа и облещен диреше под стола до постелята някакви обувки. „Никъде няма да ходите“ — каза гласът и розова рокля моментално запълни пустотата.

Това, че животът му преди всичко се озари откъм тази страна, облекчи завръщането му. Известно време още оставаха в сянка жестоките грамади, боговете на неговото битие. Възникна нежна оптическа измама: той се завърна в живота не от онази страна, от която беше излязъл, и работата по разпределянето на спомените му пое върху си това удивително щастие, което първо го беше посрещнало. И когато най-сетне тази област от живота беше напълно възстановена и изведнъж с грохота на рухнала стена се появиха Турати, турнирът и всички предишни турнири — пак това щастие успя да отведе съпротивляващия се образ на Турати и да прибере обратно в кутията размърдалите се шахматни фигури. Щом се съживяваха, твърдо ги затваряха наново — и борбата се оказа кратка. Помагаше докторът, скъпоценните камъни на очите му се преливаха и топяха; той говореше, че наоколо се шири свободен и светъл свят, че играта на шах е студена забава, която изсушава и развъртава мисълта, и че страстният шахматист е също толкова нелеп, колкото лудият изобретяващ перпетуум-мобиле или броящ камъчетата на пустия океански бряг. „Ще престана да ви обичам — казваше годеницата му, — ако си спомняте за шаха — а аз виждам всяка ваша мисъл, така че

внимавайте!“ — „Ужас, страдание, униние — тихо говореше докторът, — ето какво поражда тази изтощителна игра.“ И му доказваше, че самият Лужин прекрасно знае това, че Лужин не може да си помисли за шаха без отвращение, и тайнствено топейки се, преливайки се и блажено успокоявайки се, Лужин се съгласяваше с неговите аргументи. И се разхождаше по огромния, прекрасно ароматен санаториален парк със съвсем нови пантофи от мека кожа и одобрително говореше за гергините, до него вървеше годеницата му и, кой знае защо, си мислеше за прочетената през детството си книга, където всичките неприятности в живота на един гимназист, избягал от къщи със спасеното от него куче, приключваха с удобна за автора треска (не тифус, не скарлатина, а просто треска) и омразната дотогава мащеха толкова се грижеше за него, че той изведнъж започваше да я цени и да я нарича мама, и топла сълзица се плъзваше по бузата му, и всичко беше много хубаво. „Лужин е здрав“ — каза тя, загледана с усмивка в тежкия му профил (профил на подпухнал Наполеон), предпазливо наведен над някое цвете, което — господ го знае — току-виж, го ухапало. „Лужин е здрав. Лужин се разхожда, Лужин е много мил.“ — „Не мирише“ — с мек бас продума Лужин. „И няма защо да мирише — отвърна тя, като го хвана под ръка. — При гергините това не е прието. А ето онзи бял господинчо — тютюнчето, мирише силно през нощта. Когато бях малка, винаги изсмуквах сока от средичката. Сега вече не ми е вкусен.“ — „А в нашата градина... — започна Лужин и се замисли, като примижа срещу лехата. — Имаше ги ей тези цветенца — каза той. — Градината беше много презентабелна.“ — „Астри — обясни тя. — Не ги обичам. Корови са. А в нашата градина...“

Изобщо се говореше много за детството. Говореше и професорът, разпитваше Лужин „Баща ви е притежавал земя, нали? — Лужин кимаше. — Земята, селото — това са чудесни неща — продължаваше професорът. — Сигурно сте имали коне, крави? — Кимване. — Помогнете ми да си представя вашия дом... Около него вековните дървета... Къщата е голяма, светла. Баща ви се завръща от лов...“ Лужин си спомни как веднъж баща му беше донесъл дебело, неприятно птиче, намерено в канавката. „Да.“ — неуверено отвърна Лужин. „А някакви подробности — меко помоли професорът. — Ако обичате. Моля ви. Интересува ме с какво сте се занимавали през детството, как сте играли. Сигурно сте имали войничета...“

Обаче Лужин рядко се оживяваше при тези разговори. За сметка на това мисълта му, непрестанно подтиквана от такива въпроси, се завръщаше отново и отново към областта на неговото детство. Това, което си спомняше, не бе възможно да се изрази с думи — просто нямаше думи в света на възрастните за детските му впечатления, — а дори да разкажеше нещо, говореше откъслечно и без желание, сякаш само бегло набелязваше контурите, като означаваше с буква и цифра богатия с възможности ход. Предучилищното, предшахматното детство, за което не бе мислил никога преди, отстранявайки го с леко потръпване, за да не намери дремещи ужаси в него, унижителни обиди, сега се оказваше учудващо безопасно място, където можеше да извършва приятни, изпълнени с пронизващ чар екскурзии. Лужин сам не можеше да разбере откъде идва това вълнение — защо образът на дебелата францужойка с трите кокалени копчета отстриани на полата, които се сближаваха, щом огромното ѝ туловище се друснеше в креслото — защо образът, който толкова го бе дразнил през онова време, сега предизвиква чувство на нежно парване в гърдите. Спомняше си как в петербургската къща нейните астматични дебелени предпочитаха пред стълбището старинния асансьор, задвижван с вода, който се пускаше от портиера посредством лост върху стената на вестибюла. „На добър път“ — неизменно казваше портиерът, като затваряше зад нея двете половинки на вратата, и тежкия, пъхтящ, треперещ асансьор полека запълзяваше нагоре по дебелия кадифен шнур, а покрай асансьора, по олющената стена, която се виждаше през стъклото, бавно се спускаха тъмни географски петна, тези петна от влага и старост, сред които, както и сред небесните облаци, се шири модата да наподобяват очертанията на Черно море и на Австралия. Понякога малкият Лужин се качваше заедно с нея, но най-често оставаше долу и се ослушваше как горе зад стената асансьорът се катери мъчително — и винаги се надяваше той, малкият Лужин, че ще заседне насред път. Честичко се случваше тъкмо това. Шумът се прекратяваше, от неизвестното междустенно пространство проехтяваше вопъл за помощ, портиерът долу движеше с пъшкане лоста и отваряше вратата към тъмното и загледан нагоре, угрижено питаше: „Тръгнахте ли?“ Най-сетне нещо се разтърсваше, задвижваше се и след някое време асансьорът се завръщаше — вече празен. Празен. Бог знае какво се беше случило с нея — може би вече бе

допътувала до небесата и бе останала там със своята астма, с бонбоните си с дъх на сладника и с пенснето си с черно шнурче. Празен се завърна споменът и за пръв път може би през живота Лужин си зададе въпроса — къде всъщност се дява всичко това, какво стана с детството му, накъде отплава верандата, къде отпълзяха, шумолейки сред храстите, познатите пътеки?

С несъзнателно душевно движение търсеше тези пътеки в санаториалния парк, но лехите имаха друг облик и брезите бяха разположени другояче, и пролуките сред червеникавия им листак, налени с есенна синева, никак не отговаряха по рисунък на онези паметни брезови отвори, върху които и тъй, и инак налагаше тези изрязани части от лазура. Като че бе неповторим онзи далечен свят, в него бродеха вече съвсем поносими, смекчени от омарата на времето, образите на неговите родители и влакът с пружина, с ламаринен вагон, боядисан да наподобява дървен, потъваше с бръмчене под воланите на креслото и господ знае какво си мислеше при това кукленият машинист, твърде едър за локомотива и поради тази причина настанен в тендера.

Такова беше детството, на драго сърце посещавано сега от мисълта на Лужин. Сетне идваше другото време, продължителният шахматен етап, за който и докторът, и годеницата му казваха, че това са били загубени години, тъмна епоха на духовна слепота, опасна заблуда — загубени, загубени години. Не биваше да си спомня за тях. Там се беше спотаил като зъл дух страшният с нещо образ на Валентинов. Добре, ще се съгласим, достатъчно — загубени години са — въвн — забравени са — зачеркнати са от живота. И ако се изключеа по този начин, светлината от детството непосредствено се съединяваше със сегашната светлина, изливаше се в образа на годеницата му. Тя изразяваше всичко гальовно и примамливо, каквото можеше да се извлече от детските спомени — като че петната светлина, разпилени по пътеките на градината в имението, сега се бяха сраснали в едно топло, цялостно сияние.

„Радваш се, а? — покрусена попита майка й, като гледаше оживеното й лице. — Скоро ли ще вдигнем сватбата?“ — „Скоро — отвърна тя и хвърли кръглата си сива шапка на дивана. — Във всеки случай той тези дни излиза от санаториума.“ — „Здравата ще се изръси баща ти — към хиляда марки.“ — „Току-що прерових всички

книжарници — въздъхна дъщерята. — Непременно искаше Дул Берн и Шерлок Холмс. И се оказа, че никога не е чел Толстой.“ — „Разбира се, нали е дървеняк — измърмори майка ѝ. — Винаги съм го казвала.“ — „Слушай, мамо — каза тя, като леко тупаше с ръкавица по пакета с книги, — хайде да се разберем. От днес повече никакви такива мили забележки. Глупаво е, унижително е за теб и най-вече няма никакъв смисъл.“ — „Недей се омъжва за него — с променено лице изрече майка ѝ, — недей. Моля ти се. Хайде, искаш ли да ти падна на колене...“ И като се опираше с една ръка в креслото, с усилие започна да подвива крак, да отпуска едрото си, леко пропукващо тяло. „Ще продъниш пода“ — каза дъщеря ѝ, взе книгите и излезе от стаята.

Пътешествието на Фог и мемоарите на Холмс Лужин прочете за два дена и след като ги прочете, каза, че не е това, което е искал — може би изданието не е пълно. От другите книги му хареса „Ана Каренина“ — особено страниците за земските избори и за обед, поръчан от Облонски. Известно впечатление му направи „Мъртви души“, при което на едно място позна цяло парче, веднъж през детството дълго и мъчително писано под диктовка. Освен тъй наречените класици годеницата му донасяше и всякакви случайни книжки с леко поведение — писанията на галските новелисти. Всичко, каквото можеше да разсее Лужин, беше добро — дори тези съмнителни новели, които той четеше смутено, но с интерес. За сметка на това стихотворенията (например томчето на Рилке, което тя купи по съвет на продавача) го докарваха до състояние на мъчително тежко недоумение и тъга. Съответно с това професорът забрани да се носи на Лужин за четене Достоевски, който според думите на професора оказвал потискащо въздействие върху психиката на съвременния човек, защото като в страшно огледало...

„Ах, господин Лужин не се замисля върху книгите — весело каза тя. — А стиховете го затрудняват заради римите, римите му досаждат...“

Но чудно нещо: въпреки че Лужин беше прочел през живота си още по-малко книги от нея, не бе завършил гимназия, от нищо друго не беше се интересувал освен от шах — тя чувствуваше у него призрака на някаква просветеност, която на нея самата ѝ липсваше. Имаше заглавия на книги и имена на герои, които, кой знае защо, бяха някак домашно познати на Лужин, макар никога да не беше чел самите

книги. Речта му беше недодялана, пълна с безобразни, нелепи думи, но понякога в нея трепваше неизвестна интонация, намекваща за някакви други думи, живи, наситени с тънък смисъл, които той не можеше да изговори. Въпреки невежеството, въпреки оскъдните си думи Лужин таеше в себе си едва доловима вибрация, сянка от звуци, чути някога.

Нито за неговата некултурност, нито за останалите му недостатъци майка ѝ вече, не спомена след онзи ден, когато, останала сама на колене, се наплака до насита, притиснала буза до ръчката на креслото. „Всичко бих разбрала — каза сетне тя на мъжа си, — всичко бих разбрала и простила, ако тя наистина го обичаше. Но тъкмо там е ужасът...“ — „Не, не е съвсем така — прекъсна я мъжът ѝ. — На мен също отначало ми се струваше, че всичко това е само по разум. Но отношението ѝ към неговата болест ме убеди в обратното. Разбира се, такъв брак е опасен, пък и тя би могла да избере по-добър... Макар да е от старо дворянско семейство, тясната му професия е оставила известен отпечатък върху него. Спомни си Ирина, която стана актриса — спомни си как после ни бе гостувала. Все пак въпреки всички тези дефекти смятам, че е свестен човек. Ето, ще видиш, той ще се заеме сега с нещо полезно. Не зная ти какво мислиш, но аз не смея повече да я разубеждавам. Според мен, ако искаш да знаеш моето мнение — трябва, макар и със свито сърце, да приемем неизбежното.“

Той говори много дълго и бодро, като се държеше твърде изправен и потракваше с капачето на табакерата.

„Само едно чувствавам — повтаряше жена му, — тя не го обича.“

В зачатъчно сако, без единия ръкав, Лужин се бе изправил странишком пред тройното огледало и плешивият шивач ту прокарваше кредата по рамото и по гърба му, ту го набождаше с карфици, като с поразителна бързина ги изваждаше от устата си, където очевидно те си растяха открай време. От всичките мостри платове, разположени грижливо, по оттенъци, в албума, Лужин избра тъмносивия квадрат и годеницата му дълго пощипва съответното сукно, което шивачът хвърли с тежко изтропване върху тезгяха, разгърна светкавично и като се дръпна назад, го притисна до гърдите си сякаш за да закрие своята голота. Тя сметна, че сукното се мачка, и тогава лавина плътни топове започнаха да отрупват тезгяха и шивачът, като мокреше пръст в долната си устна, все разгръщаше, разгръщаше. Най-сетне сукното бе избрано, и то тъмносиво, но гъвкаво и нежно, дори като че някак мъхесто, и сега Лужин, разпределен на три части в огледалото по разрези като за нагледно обучение (... ето гладко обръснато, пълно лице, ето същото лице в профил, а ето рядко виждания от самия субект тил, подстриган доста късо, с гънки по врата и с леко щръкнали уши, пронизани от розова светлина...), поглеждаше себе си и плата, без да познава предишната гладка и щедра целина. „Мисля, че отпред ще трябва мъничко да се вземе“ — каза годеницата и шивачът, като се дръпна крачка назад, примижа срещу фигурата на Лужин, измърка с учтив лек смях, че господинът е малко закръглен, а сетне се захвана с новородените ревери, нещо подръпна, нещо забодде, а през това време Лужин с жест, присъщ на всички хора в неговото положение, леко протягаше ръка или я сгъваше в лакътя, като гледаше китката си и се мъчеше да свикне с ръкава. Мимоходом шивачът го рязна с кредата по сърцето, за да набележи джобчето, след което безмилостно разпра сякаш вече съвсем готовия ръкав и се зае пъргаво да вади карфиците от корема на Лужин.

Освен хубавия костюм на Лужин му бе ушит и фрак, а старомодният смокинг, намерен на дъното на сандъка му, бе подновен

в по-добър вид от същия шивач. Годеницата му не смееше да попита, от страх да не събуди шахматните спомени, защо му е бил в предишния живот на Лужин смокингът и сгъваемият цилиндър и затова никога не узна за някакъв си голям обед в Бирмингам, на който между другото Валентинов... Но негова си работа.

Обновяването на Лужиновата обвивка не приключи с това. Появиха се ризи, вратовръзки, чорапи — и Лужин приемаше всичко с безгрижен интерес. От санаториума се прехвърли в малка стая с весели тапети, наета на втория етаж в същата сграда, където живееше годеницата му, и по време на местенето имаше същото чувство, както когато се завръщаше от селото в града. Винаги е странно това настаняване в града. Легнеш да спиш и всичко е толкова ново: в тишината с кретащо чаткане на копита се оживяват за няколко мига нощните павеа, прозорците са закрити с по-плътни и бухнали пердета, отколкото в имението; в мрака, леко облекчен от светлата черта на едва откренатата врата, изчаквателно са замрели предметите, още не съвсем стоплени, още невъзобновили докрай познанството си след дългото лятно прекъсване. А събудиш ли се — във трезва сива светлина, по млечната небесна мътилка се плъзга слънцето, прилично на луна, и изведнъж някъде отдалеч — прилив на военна музика: тя се приближава на оранжеви вълни, прекъсвана от припрените ситнежи на барабана, и скоро всичко замлъква, вместо бузестите тръбни звуци отново невъзмутимият тропот от копита, лекото подрънкване на петербургското утро.

„Забравяте да гасите лампата в коридора — усмихната каза възрастната германка, дала му стаята под наем. — Забравяте да си затваряте вратата за през нощта.“ И на годеницата му се оплака — разсеян е като стар професор.

„Уютно ли ви е, Лужин? — питаше Годеницата. — Добре ли спите, Лужин? Ех, че не е уютно, не е, но нали скоро всичко ще се промени.“ — „Не бива да отлагаме повече — мърмореше Лужин, прегърнал я и преплел пръсти върху бедрото ѝ. — Сядайте, сядайте, не бива да отлагаме. Хайде утре да се свържем. Утре. В най-законен брак.“ — „Да, скоро ще е, скоро — отвръщаше тя. — Но нали не може да стане за един ден. Има такова едно учреждение. В него ще висим на стената в продължение на две седмици и през това време жена ви ще

се завърне от Палермо, ще погледне имената ни и ще каже: не може, Лужин е мой.“

„Забутала съм го — отвърна майка й, когато се обърна към нея за кръщелното си свидетелство. — Тикнала съм го някъде и се е изгубило. Не зная, нищо не зная.“ Документът обаче се намери бързо. Пък и вече беше късно да предупреждава, да забранява, да измисля затруднения. Сватбата се приближаваше фатално гладко, не можеше да я възпрещ, сякаш стоиш върху лед и е хлъзгаво, и нямаш опора. Наложил се да се примири и да помисли с какво да разкраси и как да сервира годеника на дъщеря си, за да не се срамува от хората, и как да събере сили, за да се усмихва на сватбата, за да изиграе доволна майка, да хвали честността и добротата на Лужин. Мислеше и за това колко пари вече са потрошени по Лужин и още колко ще се потрошат и се мъчеше да пропъди от въображението си страшната картина: Лужин дезабийе, пламнал в макакова страст, и нейната покорна от инат, студена, студена дъщеря. Междувременно и рамката за тази картина се оказва готова. Наблизо бе наето не много скъпо, но добре обзаведено жилище, наистина — на петия етаж, но какво да се прави, за астмата на Лужин има асансьор и стълбището не е стръмно, със столче на всяка площадка под прозореца с витраж. От просторното антре, условно оживено от силуетни рисунки в черни рамчици, вратата вляво водеше към спалнята, а вдясно — към кабинета. По-нататък, отново от дясната страна на антрето, се намираще вратата за гостната; свързаната с нея трапезария беше малко по-дълга за сметка на антрето, което на това място благополучно се превръщаше в коридор — преобразяване, целомъдрено закрито от плюшена завеса с халки. Вляво от коридора се намираще банята, зад нея слугинската стая, а накрая беше вратата за кухнята.

Бъдещата обитателка на това жилище хареса разположението на стаите; мебелировката й допадна по-малко, В кабинета имаше кафяви кадифени кресла, библиотечен шкаф, увенчан от плещест, остролик Данте с водолазен шлем, и грамадно празно писалище с неизвестно минало и неизвестно бъдеще. Нестабилната лампа на чер усукан стълб с оранжев абажур се извисяваше до отоманката, на която бяха забравени мече със светла козина и дебело куче с широки розови ходила и петно на окото. Над отоманката висеше фалшив гоблен с танцуващи селяни.

От кабинета — ако лекичко поместеше пълзящата врата — се разкриваше анфиладен изглед към паркета на гостната и нататък към трапезарията с бюфета, намален от перспективата. В гостната лъщеше зелена палма, по паркета бяха разпръснати килимчета. Накрая бе трапезарията с израсналия вече до естествена големина бюфет и с чиниите по стените. От ниската лампа над масата висеше самотно пухкаво дяволче. Прозорецът беше еркерен и от него можеше да се види градинката с водоскока в края на улицата. Когато се върна до масата, тя погледна през гостната към далечината на кабинета, към гоблена, смалил се на свой ред, след това излезе от трапезарията в коридора и се запъти през антрето към спалнята. Там бяха поставени, плътно притиснати едно до друго, две бухнали легла. Лампата се оказа в мавритански стил, завесите на прозорците бяха жълти, което обещаваще заран измамна слънчева светлина, и в нишата бе окачена гравюра: вундеркинд по нощна риза до петите свиря на огромен роял, а баща му по сив халат, със свещ в ръката, е замрял, леко откряхнал вратата.

Наложи се да добавят това-онова, друго да махнат. От гостната беше изнесен портретът на хазайския дядо, а от кабинета на бърза ръка прокудиха масичката с източен вид, отгоре със седефена шахматна дъска. Стъклото на прозореца в банята, отдолу синкавоискрящо, сякаш изрисувано от студа, се оказа пукнато в горната си прозрачна част и се наложи да го сменят с ново. В кухнята и в слугинската стая белосаха таваните. Под свода на салонната палма израсна грамофон. Общо взето, като оглеждаше и поправяше тази „картина на господарска нога, изрисувана на бърза ръка“, както се шегуваше баща й, не можеше да се отърве от мисълта, че това е само временно, че сигурно ще се наложи да откара Лужин от Берлин, да го разсейва с други страни. Всяко бъдеще е неизвестно, обаче понякога то придобива особена мъглявост, сякаш в помощ на естествено потайната съдба идва и някаква друга сила, донасяща тази упорита мъгла, от която мисълта отскача.

Но колко беше мек и мил Лужин през тези дни... Колко уютно седеше, облечен с новия костюм и украсен с пастелносива вратовръзка, до масата за чай и учтиво, ако не съвсем уместно, се съгласяваше със събеседника. Бъдещата му тъща разказа на познатите си, че Лужин е решил да се откаже от шахматната игра, която му е отнемала прекалено много време, но че не обича да говори за това — и

сега Олег Сергеевич Смирновски вече не настояваше за партия, а с пламнали очи му разкриваше тайнствените машинации на масоните и дори бе обещал да му донесе за прочит една чудесна брошура.

В учреждението, където ходиха да известят чиновниците за намерението си да встъпят в брак, Лужин се държеше като голям, носеше сам всичките си книжа, благоговейно и грижливо, запълваше бланките с любов, като усърдно изписваше всяка буква. Почеркът му беше закръгленичък, необичайно подреден и отиваше доста време предпазливо да развинтва новата си автоматична писалка, която малко превзето тръсваше настрана, преди да пристъпи към писането, а сетне, насладил се на плъзгащото се златно перо, пак така внимателно я поставеше обратно в горното джобче с извадена навън лъскава защипка. С удоволствие придружаваше годеницата си по магазините и очакваше като интересен сюрприз квартирата, която тя бе решила да не му показва преди сватбата.

През тези две седмици, докато имената им бяха окачени на показ — ту на адреса на годеника, ту на адреса на годеницата започнаха да идват предложения от разни бдящи фирми: коли за сватби и погребения (с изображение на каретата с впрегнати чифт галопиращи коне), фракове под наем, цилиндри, мебели, вино, зали за тържества, аптечни принадлежности. Лужин добросъвестно разглеждаше илюстрираните каталози и ги трупаше, зачуден защо годеницата му се отнася толкова презрително към тези интересни предложения. Имаше предложения и от друг вид. Случи се това, което Лужин нарече „малко апарте“ с бъдещия му тъст, един приятен разговор, по време на който той му предложи да го настани в едно търговско предприятие — разбира се, по-късно, не веднага, нека си поживеят спокойно няколко месеца. „Така е нареден животът, приятелю — бе казано в този разговор, — че за всяка секунда човек трябва да плаща минимум 1/432 от пфенига и това е мизерен живот; вие обаче трябва да издържате жена си, навикнала на известен разкош.“ — „Да, да“ — каза Лужин, радостно усмихнат и силещ се да извърти в ума си сложното изчисление, извършено с такова нежно умение от събеседника му. „За тази цел се искат малко повече пари — продължи той и Лужин затаи дъх в очакване на нов фокус. — Една секунда ще струва... повече. Повтарям, готов съм на първо време — първата година, да речем —

щедро да ви се притичам на помощ... Но след време... Ето, ще ме навестите някой път в кантората, там ще ви покажа интересни неща.“

Така по най-приятен начин всичко наоколо се мъчеше да изпъстри пустотата на живота му. Той се оставяше да го полюшват, да го гледат, да го гъделичкат, приемаше със замижала душа гальовния живот, който го обгръщаше от всички страни. Бъдещето изникваше смътно във въображението му като мълчаливо обятие, продължаващо безкрай, в щастлив полумрак, където преминават, попадат в лъча и отново се скриват, засмени и разлюлени, разнообразните играчки на този свят. Но в неизбежните минути на годеническа самота, късно вечерта, рано сутринта, усещаше странна пустота, като че в пъстроцветната сглобяема картина, наредена върху покривката, са се оказали незапълнени пролуки със странни очертания. И веднъж му се присъни Турати, седнал гърбом към него, Турати се бе замислил дълбоко, подпрян с ръка, но иззад широкия му гръб не се виждаше това, над което се бе навел. Лужин не искаше да види, страхуваше, се да види, но все пак започна да наднича предпазливо през черното рамо. И тогава съзря, че пред Турати има чиния супа и че той не се подпира с ръка, а просто натиква салфетката в яката си. И през един ноемврийски ден, предхождан от този сън, Лужин се ожени.

Олег Сергеевич Смирновски и някакъв балтийски барон бяха свидетелите на това как Лужин и годеницата му бяха отведени в една голяма стая и настанени зад дълга маса, покрита със сукно. Чиновникът бе сменил сакото си с изтъркан редингот и им прочете брачната присъда. При това всички станаха. След което с професионална усмивка чиновникът удостои новобрачните с влажното си ръкостискане и всичко бе приключено. На изхода дебелият портиер с надежда за монета се поклони, като им честитеше, и Лужин добродушно му подаде ръка, която той прие върху дланта си, без веднага да се усети, че това е човешка ръка, а не бакшиш.

През същия ден се състоя и черковната венчавка. За последен път Лужин бе влизал в черква преди много години, на погребението на майка си. Връщайки се по-нататък в дълбините на миналото, той си спомни нощните завръщания по Връбница със свецицата, която се мяташе в шепите му, обезумяла, че я бяха изнесли от топлата черква в неизвестната нощ, и умираше накрая от разрив на сърцето, когато на улицата връхлиташе вятър откъм Нева. Имаше изповеди в тяхната

квартална черква на улица Почтамтска, някак особено тропаха ботушите сред възтъмната и пустош, преместваха се, сякаш покашляха, столовете, на които седяха един зад друг чакащите, и понякога от тайнствения, скрит в завеси тъгъл се изтръгваше шепот. Помнеше и великденските нощи: дяконът четеше с ридаещ бас и още хлипайки, затваряше с широко движение огромното Евангелие... И си спомняше колко леко и пронизващо, предизвиквайки парливо чувство под лъжичката, звучеше на гладно думата „Великден“; устата на изнемощелия свещеник; и си спомняше колко трудно бе всеки път да доловиш мига, когато кадилницата плавно се прицелва в теб, именно в теб, а не в съседа, и така да се поклониш, че поклонът точно да съвпадне с кадилния замах. Имаше мирис на тамян и горещо падане на восъчна капка върху кокалчетата на ръката, меден блясък на икона, очакваща допира на устните му. Морни спомени, мургавина, проблясване, вкусен черковен въздух и изтръпнали нозе. И към всичко това сега се прибави обвитата сякаш в дим годеница и венецът, който потрепваше във въздуха над самите им глави и сякаш всеки миг щеше да падне. Той предпазливо поглеждаше към него и на два пъти му се стори, че нечия невидима ръка, държаща венеца, го предаде на друга, също невидима ръка, „Да-да“ — забързано отговори той на въпроса на свещеника и освен това искаше да допълни колко е хубаво всичко това и странно, и меко за душата, но тъкмо развълнувано си прочисти гърлото, когато светлината пред очите му започна лъчисто да се разлива.

А след това, когато всички бяха насядали на голяма маса, имаше същото чувство, както когато се връщаш вкъщи след утринна литургия и те очаква лъснало агне със златни рогца, бут, девствено гладък и сладък крем от извара, който ти се иска да започнеш най-напред, като отминеш шунката и яйцата. Беше горещо и шумно, на масата седяха много хора, вероятно били и в черквата — нищо, нищо, нека останат, докато дойде време... Лужина гледаше мъжа си, къдрицата, прекрасно ушития фрак, кривата полуусмивка, с която приветствуваше блюдата. Майка й, обилно напудрена, със силно деколтирана рокля, показваща както в старо време тясното улейче между повдигнатите й екатеринински гърди, се държа мъжки и дори говореше на „ти“ на зет си, така че Лужин известно време не разбираше към кого се обръща. Изпи само две чаши шампанско и приятен унес започна да го облива

на вълни. Излязоха на улицата. Черната, ветровита нощ меко го блъсна в гърдите, незащитени от недоразвитата фракна жилетка, и жена му го помоли да се загърне с палтото. Баща ѝ, усмихващ се през цялата вечер и вдигащ чашата по някакъв особен начин — безмълвно, до равнището на очите, — жест, възприет от един дипломат, който много изящно произнасяше „скоул“^[1], сега, все така усмихнат само с очи, вдигаше в знак на сбогуване лъскавата под уличната лампа връзка ключове. Майка ѝ придържаше на раменете си хермелиновата наметка и се мъчеше да не гледа гърба на Лужин, който се наместваше в автомобила. Гостите, всичките малко на градус, се сбогуваха с домакините и помежду си, деликатно усмихнати заобиколиха автомобила, който най-сетне потегли, и тогава някой изрева „ура“ и закъснелият минуващ, обърнал се към спътничката си, одобрително отбеляза: „Веселят се земяците.“

В автомобила Лужин начаса заспа и при случайните, разтварящи се на ветрило отблясъци лицето му се оживяваше от белезникавата светлина, меката сянка от носа му описваше бавен кръг върху бузата и сетне над устната, и отново ставаше тъмно в автомобила, докато не преминеше нова светлина, мимоходом погалвайки ръката на Лужин, която сякаш се плъзваше в тъмния джоб, щом отново се спуснеше мрак. И после се зареди върволица ярки светлини, всяка прогонваше изпод бялата папийонка сенчеста пеперуда, тогава жена му внимателно поправи шала, тъй като студът на ноемврийската нощ проникваше дори в автомобила. Той се пробуди и примижа от размаха на уличния лъч, не разбра отначало къде се намира, но в този миг автомобилът спря и жена му тихо продума: „Лужин, вкъщи сме.“ Стоя в асансьора, като се усмихваше и мигаше, малко замаян, без обаче никак да е пиан, и загледа редицата копчета, едно от които жена му натисна. „На известна висота — каза той и погледна тавана на асансьора сякаш за да види там върха на пътя. Асансьорът спря. — Чук“ — каза Лужин и тихо се заля в смях.

В антрето ги посрещна новата слугиня — закръглена мома, веднага им протегна червената си, непропорционално едра ръка. „Ах, не биваше да седите досега“ — каза жена му. Камериерката взе да им честити, забързано да приказва нещо и благоговейно пое сгъваемия цилиндър на Лужин. Той с тънка усмивка ѝ показа как се затваря.

„Чудно нещо“ — възкликна камериерката. „Вървете, вървете да спите — неспокойно заповтаря жена му. — Ние ще заключим.“

Едно след друго се озариха кабинетът, гостната, трапезарията. „Отваря се като телескоп“ — сънен промърмори Лужин. Не можа да огледа нищо както трябва — очите му се слепваха. Вече на влизане в трапезарията забеляза, че е понесъл в ръце голямо плюшено куче с розови ходила. Остави го на масата и веднага към него се спусна като паяк пухкаво дяволче, висящо от лампата. Стаите загаснаха, сякаш частите на телескопа се затвориха, и Лужин се озова в светлия коридор. „Вървете да спите“ — отново подвижна жена му на някого и нещо в далечината изтропа и пожела лека нощ. „Ето там е слугинската стая — каза жена му. — А тук отляво е банята.“ — „Къде е за усамотяване? — пошепна Лужин. — Къде е най-малката стаичка?“ — „В банята, всичко е в банята.“ — отвърна тя и Лужин внимателно откряна вратата, убеди се в нещо и пъргаво се заключи. Жена му влезе в спалнята и седна в креслото, като оглеждаше омайно бухналите постели. „Ох, че се уморих — усмихна се тя и дълго следи с очи едрата, отпусната муха, която с безнадеждно бръмчене летеше около мавританската лампа, а сетне се изгуби нанякъде. — Насам, насам“ — извика тя, като дочу в коридора неуверено тътрещите се стъпки на Лужин. „Спалнята“ — произнесе той одобрително и сложил ръце на гърба, известно време се оглежда на всички страни. Тя отвори гардероба, където предишния ден бе наредила дрехите, помисли и се обърна към мъжа си. „Ще взема вана — каза тя. — Вашите неща са тук.“

„Почакайте минута — избъбри Лужин и изведнъж се прозина с цяла уста. — Почакайте“ — затваряйки уста, повтори той, като натикваше между сричките напирещите части на прозявката. Но грабнала пижамата и нощните пантофи, тя излезе бързо от стаята.

Водата зашуртя от крана на синя дебела струя, започна да изпълва бялата вана, като нежно димеше и променяше ромола си с надигането на равнището. Загледана в лееция се блясък, тя с известна тревога си мислеше, че настъпва пределът на женската й практичност и че има област, в която не може да пътеводителствува. Седнала след това във ваната, се загледа как се събират ситните водни мехурчета върху кожата й и върху потъващата пореста гъба. Отпуснала се до шия във водата, се виждаше през вече леко размътената от сапунената пяна

вода тънкотела, почти прозрачна, и когато коляното ѝ едва-едва се надигаше от водата, този заоблен, блестящ розов остров бе някак неочакван с безспорната си телесност. „В края на краищата това изобщо не е моя работа“ — каза си тя, извадила бляскава ръка от водата и отхвърляйки косата от челото си. Пусна още гореща вода, като се наслаждаваше на силните вълни топлина, преминаващи по корема ѝ, и най-сетне, предизвикала лека буря във ваната, излезе и почна да се бърше, без да бърза. „Прекрасната туркиня“ — каза тя, застанала само по копринените си пижамени панталони пред огледалото, леко запотено от парата. „Общо взето, е доста благоустроено“ — каза малко по-късно. Продължавайки да се гледа в огледалото, започна полека да облича горната част на пижамата. „Хълбоците ми са малко пълни“ — каза тя. Водата във ваната, изтичаща с леко ръмжене, изведнъж изписка и всичко замлъкна: ваната беше празна, само в дупката все още се виждаше малък сапунен водовъртеж. И изведнъж разбра, че се бави нарочно, застанала по пижама пред огледалото — студена вълна премина през гърдите ѝ, както когато прелистваш миналогодишно списание и знаеш, че сега, сега ще се разтвори вратата и на прага ще застане зъболекарят.

Като си свирукаше високо, тръгна към спалнята и свирукането ѝ веднага секна. Лужин, завит до кръста с пухения юрган, с разкопчана, издула се колосана риза, лежеше в постелята, мушнал ръце под главата, и хъркаше с мъркащ звук. Яката висеше до краката му, панталоните се търкаляха на пода, разперили крачоли, фракът, криво надянат на закачалката, бе захвърлен върху диванчето, подвил едната опашка под себе си. Всичко това тя тихо, събра, подреди го. Преди да си легне, дръпна завесата, за да провери дали е спусната щората. В тъмната дълбина на двора вятърът раздърпваше някакви храсти и при неясната светлина, лееща се кой знае откъде, блестеше нещо, може би локва на каменния плочник до лехата, и на друго място ту се появяваше, ту се изгубваше сянката на някаква решетка. И изведнъж всичко угасна, остана само черната пропаст.

Помисли си, че ще заспи, щом се бухне в постелята, но не стана така. Гугукащото хъркане до нея и странната тъга, и тази тъмнина в непознатата стая я държаха във въздуха, не я оставяха да се плъзне в съня. И кой знае защо, думата „партия“ все ѝ се въртеше в мозъка — „добра партия“, „да си намери добра партия“, „партия“, „партия“,

„незавършена, прекъсната партия“, „толкова добра партия“. „Предайте на маестрото моето вълнение, вълнение...“. „Тя би могла да направи блестяща партия“ — натъртено произнесе майка ѝ, проплавала в мрака. „Да се чукнем“ — прошепна нежен глас и бащините ѝ очи се показаха над чашата, пяната се надигаше, налиташе и новите обувки ѝ стискаха, и в черквата беше толкова горещо.

---

[1] Наздраве (шв.). — Б.пр. ↑

Голямото пътуване някъде в чужбина бе отложено до пролетта — единствената отстъпка, която Лужина направи на родителите си, желаещи поне през първите месеци да бъдат до нея. Самата Лужина малко се страхуваше заради мъжа си от берлинския живот, уплетен от шахматни спомени: впрочем се оказа, че не е мъчно да бъде развлечан Лужин в Берлин.

Голямото пътуване някъде из чужбина, разговори за него, пътни планове. В кабинета, допаднал много на Лужин, в библиотечния шкаф се намери великолепен атлас. Светът, показван отначало като плътна топка, здраво стегната от мрежата на дължините и ширините, се разгръщаше плоско, разрязваше се на две половини, а сетне се сервираше на части. Когато се разгръщаше, някаква си Гренландия в началото представляваше малък придатък, просто апендикс, и внезапно набъбваше почти до размерите на най-близкия материк. Върху полюсите имаше бели петна. Океаните се простираха като гладък лазур. Дори на тази карта би имало достатъчно вода, за да си измие ръцете например — а какво ли е наистина — колко вода, дълбочина, ширина... Лужин показва на жена си всичките очертания, които бе обичал през детството си — Балтийско море, което приличаше на коленичила жена, кавалерийския ботуш на Италия, капката на Цейлон, паднала от носа на Индия. Смяташе, че на екватора не му върви — минава най-вече през морета; наистина прорязва два континента, но не е в добри отношения с Азия, която се е измъкнала нагоре: много е натиснал, и е премазал малкото, което му е паднало — тук-там по някое ръбче, изронени островчета. Знаеше най-високата планина и най-малката държава и загледан във взаимното разположение на двете Америки, намираше нещо акробатично в позата им. „Но, общо взето, всичко това би могло да се уреди по-пикантно — казваше той, като сочеше картата на света. — Няма идея, няма поанта.“ И дори малко се ядосваше, че не може да открие значението на всичките тези сложни очертания, и дълго търсеше възможност, както я

бе търсил през детството, да се премине от Северно море в Средиземно по лабиринта от реки или да се проследи някаква разумна шарка в разпределението на планинските вериги.

„Къде ще отидем? — казваше жена му и леко примляскваше, както правят големите, когато в игра с децата изобразяват приятно очакване. И след това високо назоваваше романтичните страни. — Например най-напред на Ривиерата — предлагаше тя. — Монте Карло, Ница. Или например Алпите.“ — „А после за малко тук — каза Лужин. — В Крим има много евтино грозде.“ — „Какво говорите, Лужин, пазил ви господ, в Русия не може.“ — „Защо? — попита Лужин. — Каниха ме там.“ — „Глупости, млъкнете, моля ви — каза тя, ядосана не толкова, че Лужин говори невъзможни работи, колкото, че косвено си спомня нещо, свързано с шаха. — Погледнете насам — рече му тя и Лужин покорно премести очи върху друго място на картата. — Ето тук например е Египет, пирамидите... А ето я Испания, където вършат ужасни неща с бичетата...“

Знаеше, че в много градове, които биха могли да посетят, Лужин вероятно е бил неведнъж, и затова, за да избегне вредните реминисценции, не назоваваше големите градове. Напразна предпазливост. Светът, по който Лужин бе бродил навремето, не беше изобразен на картата и дори да му беше назовала Рим или Лондон, по звука на тези названия в устата и, по пълнозвучната нота на картата той би си представил нещо съвсем ново, невиждано, а в никакъв случай не смътното шахматно кафене, винаги еднакво, независимо дали се намира в Рим, в Лондон или в същата невинна Ница, доверчиво спомената от нея. А когато тя донесе от железопътното бюро многобройни проспекти, светът на шахматните пътешествия като че още по-рязко се отдели от този нов свят, където се разхождаше турист по бял костюм и с бинокъл на гърдите. Имаше черни силуети на палми върху розов залез и преобърнати силуети на същите палми в розовия като залеза Нил. Имаше чак неприлично синьо море, захарнобял хотел с пъстър флаг, който се ветрееше в една посока, а димът от парахода на хоризонта се отнасяше в друга, имаше снежни върхове и висящи мостове, и лагуни с гондоли, и безкрайно количество стари черкви, и някаква тясна уличка, и магаренце с два огромни денка отстриани... Всичко беше красиво, всичко беше забавно, пред всичко невидимият автор на проспектите изпадаше в захлас, задавяше се от

похвали... Звънки имена, милион светци, минерални води, които лекуват всички болести, възрастта на градската крепост, хотели първа, втора, трета категория — от всичко това ти се замайваше главата и всичко беше хубаво, навред очакваха Лужин, зовяха го с гръмовни гласове, обезумяваха от собственото си гостоприемство и без да питат господаря, раздаваха слънцето.

През тези първи съпружески дни Лужин посети кантората на тъста. Тъстът диктуваше нещо, а пишещата машина твърдеше нещо свое — в забързан говор повтаряше сричката „ту“ приблизително със следната интонация: „ту ти не пишеш това, Туту, ту — ту това, ту онова пречи изобщо на писането“ — и нещо с трясък се преместваше. Тъстът му показва пачките бланки, счетоводните книги със зетоподобните линии по страниците, книгите с прозорчета на гръбчетата, чудовищно дебели томове на търговска Германия, сметачната машина, много умна, съвсем питомна. Обаче на Лужин най-много му хареса Туту, дете пишеше това и онова, думите, които се сипеха бързо върху хартията, вълшебно равните лилави редове и отведнъж появяващите се няколко копия. „Аз също бих... Трябва да се науча“ — каза той и тъстът му одобрително кимна; и в кабинета на Лужин се появи пишеща машина. Беше му предложено един от служителите в кантората да дойде и да му обясни, но той отказа, заяви, че ще се научи сам. И наистина: доста бързо се ориентира в устройството ѝ, научи се да сменя лентата, да слага листата, сприятели се с всичките лостчета. По-мъчно се оказа да запомни разположението на буквите, чукането се придвижваше извънредно бавно, не се чуваше никаква тутукаща бързина и кой знае защо — още от първия ден, — почна да му досажда удивителната — изскачаше на най-изненадващи места. Отначало преписа половин колонка от германски вестник, а след това измисли нещо свое. Оказа се късо писъмце с такова съдържание: „Вие се издирвате по обвинение в убийство. Днес е 27 ноември. В убийство и подпалвачество. Добър ден, милостива госпожо. Сега, когато ми трябваш, къде си ти, удивителна? Тялото е намерено. Милостива госпожо!!! Днес ще дойде полицията!!!“. Лужин го препрочете няколко пъти и като сложи отново същия лист, го подписа доста криво, като мъчително търсеше буквите: „Абат Бузони“. Тогава му доскуча, работата се придвижваше твърде бавно. И някак трябваше да използва написаното писмо. Като порови из телефонния

справочник, откри някаква си Луиза Алтман, рентниерка, надписа на ръка адреса ѝ и изпрати своето съчинение.

Донякъде му служеше за развлечение и грамофонът. Шкафчето с шоколадов цвят под палмата пееше с кадифен глас и Лужин, прегърнал жена си, седнаше на дивана и слушаше, и си мислеше, че скоро ще се свечери. Тя ставаше, сменяше плочата, като вдигаше диска към светлината и по него преминаваше колеблив сектор от копринен блясък като лунната пътека върху морето. И шкафчето отново лееше музика, и отново жена му седнаше до него, отпускате брадичка върху сплетените си пръсти и слушаше, като примигваше. Лужин запомняше мелодиите и дори се мъчеше да ги тананика. Имаше стенещи, пукащи, дюдюкащи танци и един безкрайно нежен американец, който пееше шепнешком, и една цяла опера от петнайсет плочи — „Борис Годунов“ — с камбанен звън на едно място и със страховити паузи.

Често идваха родителите на жена му и така потръгна, че три пъти седмично Лужини вечеряха у тях. Майката все се мъчеше да научи от дъщеря си някои подробности около брака и изпитателно се интересуваше: „Бременна ли си? Сто на сто си вече бременна.“ — „Какво говориш — отвърщаше дъщерята, — отдавна вече родих.“ Тя беше все така спокойна и все така се усмихваше изпод вежди, и все така се обръщаше към Лужин по фамилно име и на „ви“. „Клетият ми Лужин — произнасяше тя, нежно издула устни, — горкичкият ми, горкичкият.“ И Лужин търкаше буза в рамото ѝ, а тя смътно си мислеше, че сигурно има и други наслади освен насладата на състраданието, но че това не я интересува. Единствената грижа в живота ѝ беше да пробужда всяка минута у Лужин любопитство към вещите, да задържа главата му над тъмната вода, за да може да диша спокойно. Питаше го сутрин какво е сънувал, ободряваше утринния му апетит ту с котлетче, ту с английски мармалад, водеше го на разходка, спираше се продължително с него пред витрините, четеше му вечер на глас „Война и мир“, занимаваше го с весела география, под нейна диктовка той чукаше на машината. Няколко пъти го води в музея, показва му любимите си картини и му обясни, че във Фландрия, където е мъгливо и дъждовно, художниците рисуват ярко, а в Испания, в страната на слънцето, се е родил най-мрачният творец. Говори му още, че еди-кой си имал усет за стъклените неща, а онзи обичал лилиите и нежните лица, леко подпухнали от небесна простуда, и му обръщаше

внимание върху двете кучета, които съвсем свойски диреха трохи под тясната, бедна маса на „Тайната вечеря“. Лужин кимаше и прилежно примижаваше, и много дълго разглеждаше огромното платно, на което художникът беше изобразил всички мъчения на грешниците в ада — много подробно, много интересно. Ходиха и на театър, и в Зоологическата градина, и на кинематограф, при което се оказа, че Лужин никога преди не е бил на кино. Филмът бързаше с бял блясък и най-сетне след многобройни приключения дъщерята се завърна като прочута актриса в родния си дом и се спря на вратата, а в стаята, без да я забелязва, побелелият ѝ баща играеше шах със съвсем не променилия се за толкова години доктор, верен приятел на семейството. В тъмнината се чу отривистият смях на Лужин. „Абсолютно невъзможно положение на фигурите“ — каза той, но тогава за огромно облекчение на жена му всичко се промени и бащата, увеличавайки се, тръгна към салона и ужасно се развълнува, отначало очите му се разшириха, после се долови леко потреперване, примигна, още веднъж чертите му леко потрепераха и бавно се отпуснаха, бръчките му омекнаха, тиха усмивка на безкрайна нежност се изписа върху лицето му, което продължаваше да потреперва — защото старецът, господа, навремето бе проклет дъщеря си... Но докторът, докторът стои настрана, той помни — бедният, скромен доктор — как тя, още малко момиченце, в самото начало на филма бе хвърляла по него цветя през оградата, докато той, излегнал се на тревата, четеше книга; тогава той вдигна глава: пред него просто ограда, но изведнъж иззад нея се подаде момичешка коса, сресана на път, а сетне две огромни очи — ах, боже мой, какво лукавство, каква игривост! Прескачай през оградата, докторе — ето тича милата палавница, крие се зад дърветата — хвани я, докторе, хвани я! Но сега всичко това е вече минало. Оборила глава, безволно отпуснала ръце, в едната — шапката, стои прочутата актриса (а тя е паднала, паднала...). Баща ѝ продължава да трепери и полака-лека разтваря обятия, изведнъж тя пада на колене пред него. Лужин започна да се секне. Когато излязоха от киното, очите му бяха зачервени и той се закашля, като отричаше да е плакал. И на следващия ден, по време на сутрешното кафе, изведнъж се облегна на стола и замислено произнесе: „Много, много хубаво. — Помисли и отново се обади: — Само че не знаят да играят.“ — „Как да не знаят? — учуди се жена му. — Всичките са първокласни актьори.“

Лужин я погледна бързо и веднага отмести очи, но нещо в това не ѝ хареса. Внезапно тя разбра за какво става дума, започна да решава за себе си въпроса как да накара Лужин да забрави тази проклета игра, която глупакът режисьор бе сметнал за необходимо да вкара за разнообразие. Но Лужин очевидно начаса забрави — увлече се от истинската руска погача, изпратена от тъщата, и очите му отново бяха съвсем ясни.

Така измина месец, втори. Зимата през онази година беше бяла, петербургска. Ушиха на Лужин палто с ватена подплата. Раздадоха на бедните руси някои стари Лужинови вещи — между другото зеления вълнен шал от швейцарски произход. Нафталиновите топчета излъчваха тъжен, грапав мирис. В антрето висеше обреченото сако. „То е толкова комфортно — примоли се Лужин, — толкова извънредно комфортно.“ — „Стига, моля ви — обади се жена му от спалнята. — Не съм го огледала още. Сигурно гъмжи от молци.“ Лужин съблече смокинга, който мереше, за да провери дали не е много напълнял (напълнял е, напълнял — а утре е големият руски бал, благотворително увеселение), и с обич мушна ръце в ръкавите на обречената дреха. Миличкото сако, няма следа от молци. Само в джоба му тази дупка, но не е продънен целият, както се случва понякога. „Чудесно е“ — извика той с тънък глас. Жена му с чорап в ръката надникна от спалнята. „Съблечете го, Лужин. Скъсано е, прашно е. Господ го знае откога се търкаля.“ — „Не, не“ — каза Лужин. Тя го огледа от всички страни, Лужин стоеше и се тупаше по хълбоците и между другото почувствува, че сякаш има нещо в джоба, мушна ръка — но нямаше нищо, само дупката. „Много е овехтяло — рече жена му, като се намръщи, — но може би като работна куртка...“ — „Умолявам ви“ — каза Лужин. „Хайде, дръжте си го — само го дайте после на камериерката хубавичко да го изтупа.“ — „Не, чисто е“ — каза на себе си Лужин и реши да го окачва някъде в кабинета, в някое шкафче, да го съблича и да го окачва, както правят чиновниците. Докато го събличаше, отново почувствува, че сакото отляво май понатежава, но си спомни, че джобовете са празни, и не се зае да изследва причините за тежестта. А виж, смокингът, беше отеснял, наистина бе отеснял. „Балът“ — произнесе Лужин и си представи много, много кръжащи двойки.

Оказа се, че балът се провежда, в салоните на един от най-хубавите берлински хотели. При закачалките имаше много хора,

гардеробиерките поемаха и отнасяха вещите като спящи деца. На Лужин му дадоха удобно метално номерче. Сепна се, че жена му я няма, но веднага я откри: беше застанала пред огледалото. Допря металното кръгче до нежното улейче на гладкия и напудрен гръб. „Брр, студено“ — възкликна тя, като раздвижи плешка. „Под ръка, под ръка — заяви Лужин. — Ние трябва да влезем под ръка.“ Така и влязоха. Първото, което видя Лужин, беше неговата тъща, подмладена, румена, с великолепен бляскав покосник. Тя продаваше кръшон, а един възрастен англичанин (просто слязъл от стаята си) се напиваше бързо, облегат на нейната маса. На другата маса, до разноцветно украсената елха, беше томболната грамада: голям самовар с червено-сини отблясъци откъм елхата, кукли в сарафани, грамофон, ликьори (подарък от Смирновски). На трета маса имаше сандвичи, италианска салата, хайвер — и една прекрасна руса дама викаше нанякъде: „Маря Василичевна, Маря Василичевна, защо отново изнесоха... нали бях казала...“ — „Здраве желая“ — каза някой до тях и жена му вдигна лебедово извита ръка. А по-нататък, в другата зала, вече беше музиката и в пространството между масите тъпчеха и се въртяха танцуващите; нечий гръб засилен връхлетя Лужин, който изохка и отстъпи. Жена му изчезна и като я търсеше с очи, той се запъти обратно, към първата зала. Тук томболата отново привлече вниманието му. Като плащаше всеки път по марка, потапяше ръка в кутията и изваждаше навитото на ролце билетче. Сумтейки през нос и издължавайки устни, дълго развиваше билетчето и без да намери никаква цифра в него, поглеждаше дали я няма на другата, на външната страна — бесполезно, но твърде често срещано търсене. В края на краищата спечели детска книжка, някаква „Приказки на Котаран Мърморан“, и като не знаеше какво да я прави, я остави на нечия маса, където две пълни чаши очакваха завръщането на танцуващата двойка. Изведнъж му стана неприятно от теснотията и блъсканицата, от взривовите на музиката и нямаше къде да се дене, и всички вероятно го гледаха и се чудеха защо не танцува. Жена му в почивките между танците го търсеше в другата зала и на всяка крачка я спираха познати. Имаше много свят на този бал — с големи усилия беше докаран един чуждестранен посланик и един прочут руски певец и две киноактриси. Посочиха ѝ тяхната маса: дамите се усмихваха наляво и надясно, а кавалерите им — трима охранени мъже с режисьорско-търговски вид

— цъкаха, щракаха с пръсти и хокаха бледия, потен лакей, че бил муден и непохватен. Единият от тези мъже ѝ се стори особено неприятен: белозъб, с грейнали кафяви очи; щом приключи с лакея, той високо заразказва нещо, като вмятеше сред руските си изрази най-изтъркани немски думи. Изведнъж, без видима причина, ѝ стана тъжно, че всички зяпат тези кинематографични дами, певица, посланика и сякаш никой не знае, че на бала присъства шахматният гений, чието име се е срещало в милиони вестници, чиито партии вече са наречени безсмъртни. „С вас се танцува чудесно. Паркетът е хубав. Извинете. Ужасна блъсканица. Ще се съберат доста средства. Ето този е от френското посолство. С вас се танцува чудесно.“ С това обикновено разговорът се прекратяваше, с нея обичаха да танцуват, но не знаеха за какво всъщност да ѝ говорят. Доста красива, но скучна млада дама. И този странен брак с някакъв пропаднал музикант или нещо подобно. „Как го казахте — бивш социалист ли? Играч ли? Вие ходите ли у тях, Олег Сергеевич?“

През това време Лужин откри едно дълбоко кресло наблизко до стълбището и се загледа в тълпата иззад колоната, пушейки тринайсетата си цигара. В другото кресло до него, като попита предварително дали не е заето, седна мургав господин с извънредно тънки мустачки. Покрай тях неспирно минаваха хора и Лужин постепенно го обзе страх. Накъдето и да погледнеше, все срещаше любопитни погледи; поради проклетата необходимост да гледа нанякъде се втренчи в мустачките на съседа, който очевидно също беше поразен и озадачен от цялата тази шумна и ненужна олелия. Господинът, почувствувал погледа на Лужин, извърна лице към него. „Отдавна не бях попадал на бал“ — каза той дружелюбно и се усмихна, като клатеше глава. „Най-важното е да не гледаш“ — задавено произнесе Лужин и се закри с длани като с капаци. „Пристигнах отдалеч — делово заяви господинът. — Един приятел ме домъкна тук. Право да си кажа, уморен съм.“ — „Умора ѝ тежест — кимна Лужин. — Не се знае какво значи всичко това. Надминава моята концепция.“ — „Особено ако работиш като мен в бразилска плантация“ — каза господинът. „Плантация“ — като ехо повтори Лужин след него. „Странно живеят тук при вас — продължи господинът. — Светът се е разтворил на четирите си страни, а тук скачат чарлстон на някаква си педя паркет.“ — „И аз ще замина — каза

Лужин. — Взех проспекти.“ — „Не е за мен заседналият живот — възкликна господинът. — Вятър да издува платната! А какви чудесни страни... Срегнах един германски ботаник в горите отгатак Рио Негро и живях с жената на френски инженер на Мадагаскар.“ — „Ще трябва да си намеря — каза Лужин. — Много изобщо привлекателно нещо — проспектите. Всичко е крайно подробно.“

„Лужин, тук ли сте били“ — изведнъж го извика гласът на жена му; тя се бе забързала покрай него под ръка с баща си. „Ей сега ще се върна, само да намеря маса за нас“ — подвикна тя, като се обърна, и се изгуби. „Лужин ли се казвате?“ — любопитно го погледна господинът. „Да, да — отвърна Лужин, — но това няма значение.“ — „Познавах един Лужин — полека произнесе господинът, примижал (защото паметта на човека е късогледа). — Познавах един. Да не сте учили случайно в Балашевото училище?“ — „Да речем“ — отвърна Лужин, обзет от неприятно подозрение, и започна да се взира в лицето на събеседника си. „В такъв случай сме съученици! — възкликна мъжът. — Аз съм Петришчев. Помните ли ме? Разбира се, че ме помните! Ама че случайност. По лицето никога не бих ви познал. Не, не вас — тебе. Прощавай, Лужин... Как ти беше... А, май помня — Антон... Антон... А по баща?“ — „Грешка, грешка“ — ужаси се Лужин. „Да, с паметта съм за никъде — продължи Петришчев. — Забравил съм много имена. Ето например сигурно си спомняте — имахме едно кротко момче. После остана без ръка в един бой, беше при Врангел, точно преди евакуацията. Видях го в една черква в Париж. Ама как му беше името!“ — „Но защо ви е? — каза Лужин. — Защо трябва да говорим толкова за него?“ — „Не, не си спомням — въздъхна Петришчев, като отлепи ръка от челото си. — Ето например имахме един Громов, той също е сега в Париж; май добре се е наредил. Но къде са другите? Къде са всички? Пръснали са се, изпарили са се. Странно, като си помисля. Е, ами вие как сте, ти как си, Лужин?“ — „Благополучно“ — каза Лужин, отмести поглед от разпаления Петришчев и го видя изведнъж същия, какъвто беше тогава: розов дребосък, непоносимо присмехулен. „Прекрасни времена бяха, Лужин — извика Петришчев. — Лужин, помните ли, помниш ли Валентин Иванович? Как нахлуваше като ураган в клас с картата на света? А онова старче — ах, отново му забравих фамилното име, — помните ли го как разтреперано казваше: «Ама ха, тюх, празна глава... Само да я позлатиш и нищо

друго!» Прекрасни времена. А как препускахме надолу по стълбището за двора, спомняте ли си? А как на вечеринката се оказа, че Арбузов можел да свири на роял? Помните ли как опитите му все не излизаха? И каква рима бяхме измислили за «опити»? — „... просто да не реагирам“ — бързо си каза Лужин. „И всичко това се разпиля — продължи Петришчев. — Ето ни тук на бал... А, впрочем май си спомних... Ти се занимаваше с нещо такова, когато напусна училището. Какво беше? Да, разбира се — шах!“ — „Не, не — каза Лужин. — За бога, струваше ли си...“ — „Е, извинете — добродушно промълви Петришчев. — Значи нещо бъркам. Да, да, такива работи... Балът е в разгара си. А ние тук разговаряме за миналото. Аз, да ви кажа, съм обиколил целия свят... Какви жени има в Куба! Или пък например веднъж в джунглите...“

„Само лъже — дочу се мързелив глас зад него. — Никога не му е стъпвал кракът в никакви джунгли.“

„Защо все разваляш всичко“ — проточи Петришчев, като се обърна. „Не го слушайте — продължи някакъв плешив дългунест господин, притежател на мързеливия глас. — Щом от Русия се озова в Париж, чак преди три дни се помръдна оттам.“ — „Чакай, позволи ми, Лужин, да ти представя“ — през смях подхвана Петришчев; Лужин обаче забързано се отдалечаваше, свил глава в раменете, и странно лъкатушеше и потрепваше от бързия си вървеж.

„Изчезна — учудено рече Петришчев и добави замислено: — В края на краищата може да съм го взел за друг.“

Лужин се блъскаше в хората, с плачлив глас възкликваше: „Пардон, пардон!“ — и все се натъкваше на хора, внимаваше да не ги поглежда в лицето и търсеше жена си; когато внезапно я видя, я хвана отзад за лакътя така, че тя трепна и се обърна, но отначало не можеше да каже нищо, толкова много се беше запъхтял. „Какво има?“ — попита го тя уплашена. „Да си вървим, да си вървим“ — забъбри той, без да пуска лакътя ѝ. „Успокойте се, Лужин, моля ви, недейте така — промълви тя, като го побутваше встрани, за да не чуват останалите. — Защо искате да си отидете?“ — „Там има един човек — избъбри Лужин, като дишаше тежко. — И такива неприятни разговори...“ — „Познавали сте го по-рано, така ли?“ — попита тихо тя. „Да, да — закима Лужин. — Нека да си идем. Моля ви.“

Примижал, за да не го види Петришчев, той си проби път до входа, започна да бърника из джобовете си, като търсеше номерчето, намери го след няколко огромни секунди паника и отчаяние; запристъпва на място от нетърпение, докато гардеробиерката ровеше за дрехите му като сомнамбул... Облече се пръв и пръв излезе, а жена му побърза след него, закопчавайки в движение палтото си от къртичи кожи. Едва в автомобила Лужин задиша по-спокойно и изразът на объркана унилоост се смени от виновна лека усмивка. „На милия Лужин му е било неприятно“ — каза жена му, като го погали по ръката. „Съученик, съмнителен тип“ — обясни Лужин. „Но сега вече на милия Лужин му е хубаво“ — прошепна жена му и целуна меката му ръка. „Сега вече мина“ — каза Лужин.

Но не беше точно така. Нещо бе останало — някаква загадка, трънче. Нощем започна да се замисля защо го бе ужасила толкова тази среща. Разбира се, имаше всякакви отделни неприятности — това, че Петришчев някога го бе измъчвал в училище, а сега по косвен начин си бе спомнил за една разпокъсана книга, и че целият свят, изпълнен с екзотични съблазни, се бе оказал лъжа на измамник и занаят не биваше да вярва на проспектите. Но беше страшна не самата среща, а нещо друго — тайният смисъл на тази среща, който предстоеше да разгадае. Нощем започна напрегнато да мисли, както се случваше Шерлок да се замисли над пепелта от пура — постепенно започна да му се струва, че комбинацията е още по-сложна, отколкото бе предполагал в началото, че срещата с Петришчев е само продължение на нещо и че трябва да търси по-надълбоко, да се върне назад, да преиграе всичките ходове на живота си от болестта до бала.

На сивкавата пързалка (където лете бяха площадките за тенис), леко поръсена от сух снежец, предпазливо се вихреха гражданите и точно в минутата, когато край тях по тротоара минаваха Лужини, излезли на утринната си разходка, най-буйният от кънкьорите, юначага по пуловер, изящно се засили с холандска крачка и устремно се тръшна върху леда. После в малката градинка тригодишно дете, цялото в червено, пристъпи колебливо с вълнени крачета, заклатушка се към стълба в оградата, гребна с ръкавичка сняг от апетитната купчинка и го вдигна до устата си, заради което веднага бе сграбчено и плеснато отзад. „Ах, горкичкото“ — озърна се и каза Лужина. По побелялата улица мина автобус, остави след себе си две дебели черни ивици. От магазина за говорещи и свирещи апарати се чу зъзнеца музика, някой затвори вратата, за да не настине музиката. Дакел с кърпено синьо палтенце, с ниско клатушкащи се уши, се спря, като душеше снега, и Лужина успя да го погали. Нещо леко, остро, белезникаво ги удряше в лицата; щом погледнеха празното небе, светли топчици танцуваха пред очите им. Лужина се подхлъзна и погледна укорно светлите си ботинки. Край руския гастроном срещнаха познати, семейство Алфьорови. „Какъв студ“ — възкликна Алфьоров, раздрусал жълтата си брадичка. „Недейте, ръкавицата е мръсна“ — издърпа ръката си Лужина и попита Алфьорова с усмивка, загледана в миловидното ѝ, винаги оживено лице, защо не наmine към тях. „Понапълнели сте, драги“ — подхвърли Алфьоров с палав поглед към корема на Лужин, преувеличен от дебелото палто. Лужин умолително извърна очи към жена си. „Така че заповядайте“ — закима тя. „Чакай, Машенка, знаеш ли им телефона? — попита Алфьоров. — Знаеш ли го? Добре. До скоро виждане — както се казва по съветски. Поздрави на майка ви.“

„Той е някак жалък — каза Лужина, като хвана мъжа си под ръка и промени ход, за да е в крак с него. — Но Машенка... Каква е миличка, какви очи... Не вървете толкова бързо, скъпи, хлъзгаво е.“

Снегът спря, на едно място небето бледо просветля и там проплава плоският, безкръвен слънчев диск. „Знаете ли, днес ще свърнем ей отгук, вдясно — предложи Лужина. — Струва ми се, там не сме ходили.“ — „Портокали“ — каза Лужин, като посочи количката с бастун. „Искате ли да купим? — попита жена му. — Вижте, пише с тебешир на дъската: сладки като захар.“ — „Портокали“ — повтори вкусно Лужин и си спомни как баща му разправяше, че когато произнасяш „лимон“, неволно издължаваш лице, а когато кажеш „портокал“ — се усмихваш широко. Продавачката чевръсто разтвори кесията и наслага в нея студените, поресто-червени плодове. Лужин в движение започна да бели портокал, като се мръщеше в очакване сокът да го пръсне в очите. Наслага коричките в джоба си, тъй като те биха изглеждали твърде ярки върху снега, пък и освен това от тях може да се направи сладко. „Харесва ли ви?“ — попита жена му. Той изсмука последното резенче и с доволна усмивка тъкмо да хване отново жена си под ръка, но се спря, като се озърташе. Помисли, тръгна обратно към ъгъла и погледна как се нарича улицата. После бързо настигна жена си и посочи с бастун по посока на най-близката къща, обикновена сивокаменна къща, отделена от улицата с малка градинка зад желязна ограда. „Тук живееше баща ми — каза Лужин. — Трийсет и пет А.“ — „Трийсет и пет А“ — повтори след него жена му, без да знае какво да каже, и се загледа нагоре, към прозорците. Лужин тръгна напред, срязвайки с бастуна снега от оградата. Малко по-нататък замря и пред магазин за канцеларски принадлежности, където на витрината бюст на възъстен мъж с две лица, едното тъжно, другото радостно, отгръщаше сакото си ту отляво, ту отдясно: автоматичната писалка, сложена в лявото джобче на бялата жилетка, беше напръскала белотата с мастило, докато отдясно имаше писалка, която никога не протича. Двубликият мъж много се хареса на Лужин и той дори помисли дали да не го купи. „Чуйте, Лужин — каза жена му, когато се насити на витрината. — Отдавна исках да ви попитам — след смъртта на баща ви сигурно са останали някакви неща. Къде са те?“ Лужин вдигна рамене.

„Имаше един Хрушченко“ — измърмори той подир време. „Не разбирам“ — въпросително произнесе жена му. „Писа ми в Париж — без желание обясни Лужин, — че, нали, смъртта и погребението, и тям подобни, и че при него се пазят нещата, останали от покойния.“ —

„Ах, Лужин — въздъхна жена му. — Какво правите с руския език. — Помисли и добави: — Е, на мен ми е все едно, само ми се струваше, че ще ви е приятно да ги имате — например като спомен.“ Лужин не отговори. Тя си представи тези никому ненужни вещи — може би писателската перодръжка на стария Лужин, някакви книжа, снимки — и ѝ стана мъчно, мислено упрекна мъжа си в коравосърдечие. „Но едно непременно трябва да направим — каза тя решително. — Трябва да отидем на гробищата да погледнем гроба дали не е много занемарен.“ — „Студено е и е далече“ — каза Лужин. „Ще идем тези дни — реши тя. — Времето все ще омекне. Внимавайте, автомобил.“

Времето съвсем се влоши и Лужин, като си припомни унилия пущинак и гробищния вятър, помоли да отложат ходенето до следващата седмица. Между другото стегнаха незапомнени студове. Пързалката се затвори, не ѝ вървеше: миналата зима все киша, киша, локви вместо лед, а сега такъв студ, че дори на учениците не им се караха кънки. Из парковете по снега лежаха малки птици с изпъкнали гърдички и вирнати крачета. Безволният живак под влияние на околната среда падаше все по-ниско и по-ниско. И дори полярните мечки в Зоологическата градина се видяха в чудо, намирайки, че дирекцията е прекалила.

Жилището на Лужини се оказа един от тези благополучни домове с героично централно отопление, в които не се налагаше да седят по кожени палта и увити в одеяла. Родителите на жена му, обезумели от студ, с безкрайно удоволствие идваха на гости при централното отопление. Лужин по старото си сако, спасено от гибел, седеше на писалището и усърдно рисуваше белия куб, сложен пред него. Тъстът му се разхождаше из кабинета и разправяше предълги, съвсем прилични вицове или четеше вестник на дивана, като от време на време поемаше дълбоко въздух и покашляше. Тъщата и жена му оставаха на чайната маса и от кабинета, през тъмната гостна, се виждаше яркият жълт абажур в трапезарията, осветеният профил на жена му върху тъмния фон на бюфета, голите ѝ ръце, облакътени навътре на масата и извити към едното ѝ рамо със сплетени пръсти, понякога едната ѝ ръка плавно се изпъваше и докосваше някой лъскав предмет върху покривката. Лужин изоставяше куба и грабнал бял лист хартия, приготвил ламаринената кутийка с кръглите акварелни бои, бързаше да нахвърля тази далнина, но докато внимателно изтегляше с

линийка перспективата, там нещо се променяше, жена му се изгубваше от яркия отвор на трапезарията, светлината загасваше и се запалваше по-близо, в гостната, и вече нямаше никаква перспектива. Изобщо рядко се стигаше до бои, пък и, право казано, Лужин предпочиташе молива. Хартията неприятно се сгърчваше от влажните акварели, мокрите бои се сливаха; понякога не можеше да се отърве от някакво прекалено натрапчиво берлинско синьо — вземаш си само с връхчето на четката, а тя вече се плъзнала по емайла, съсипвайки приготвения тон, и водата в чашката е отровна синя. Имаше твърди тубички с китайски туш и с бяла боя, но капачките им неизменно се изгубваха, отворът им засъхваше и при натискане тубичката се пукваше отдолу и оттам се измъкваше лъкатушно дебелилото червейче на боята. Резултатът беше само безплодни цапаници и най-лесните неща — ваза с цветя или залез, изкопиран от проспекта за Ривиерата — излизаха петнисти, болезнени, ужасни. Обаче му беше приятно да рисува. Той рисува тъща си — и тя се обиди; рисува жена си в профил и тя каза, че ако е такава, защо се е оженил за нея; за сметка на това излезе много хубава високата колосана яка на тъста. Лужин с удоволствие остреше молива, мереше нещо, присвил око и вдигнал молива с опрян в него палец, внимателно движеше гумата по хартията, придържайки листа с длан, тъй като от опит знаеше, че иначе листът с пукот се смачква. И много деликатно издухваше атомите гума от страх да не зацапа рисунката с ръка. Най-много обичаше това, с което по съвет на жена си бе започнал, това, към което се връщаше постоянно — белите кубове, пирамиди, цилиндри и късчета гипсов орнамент, което му напомняше за часа по рисуване в училището — единствения приемлив урок. Тънките линии бяха успокоителни, пречертаваше ги по сто пъти, постигайки пределна тънкост, точност, чистота. Извънредно хубаво бе да тушира, нежно ѝ равномерно, без да натиска много, с правилно поставени щрихи.

„Готово“ — каза той, като отдалечи от себе си листа и се загледа през ресници в завъртяния куб. Тъстът му сложи пенснето си и дълго гледа, като кимаше. От гостната дойдоха тъщата и жена му и също се загледаха. „Дори отхвърля лека сянка — каза жена му. — Много, много симпатичен куб.“ — „Бива си го, направо футуристика“ — избъбри тъщата. Лужин, усмихнат с единия крайчец на устата, взе рисунката и огледа стените на кабинета. До вратата вече висеше едно негово

произведение: влак на моста, прехвърлен през пропаст. В гостната също висеше нещо: череп върху телефонна книга. В трапезарията имаше едни много кръгли портокали, които всички, кой знае защо, вземаха за домати. А спалнята бе украсена от направен с въглен барелеф и от интимния разговор на конус с пирамида. Той излезе от кабинета и жена му каза с въздишка: „Интересно къде ще го окачи милият Лужин.“

„Мен още не сте сметнали за необходимо да ме уведомите“ — започна майка ѝ, посочвайки с брадичка купчината пъстри проспекти, оставени върху масата. „И аз не зная — каза Лужина. — Много е трудно да се реши, навред е красиво. Смятам, че най-напред ще заминем за Ница.“ — „Бих ви посъветвал: Италианските езера“ — подхвана баща ѝ, сгънал вестника и свалил пенснето, и взе да разпрятя колко са прекрасни тези езера. „Страхувам се, че малко му дотегнаха разговорите за пътешествието — каза Лужина. — В един прекрасен ден просто ще вземем влака и ще заминем.“ — „Не по-рано от април — умолително проточи майка ѝ, — нали ми обеща...“

Лужин се върна в кабинета. „Намираше ми се една кутийка с кабарчета“ — каза той, загледан по писалището и тупайки се по джобовете (при това отново за трети или за четвърти път почувствува, че в левия му джоб има нещо — но не кутийка, — и все нямаше кога да го изследва). Кабарчетата се намериха в чекмеджето. Лужин ги взе и забързано излезе.

„Да, съвсем бях забравила да ти кажа. Представи си, вчера сутринта...“ И тя заразправя на дъщеря си, че ѝ се обадила по телефона една дама, неочаквано пристигнала от Русия. Тази дама като госпожица често идвала у дома им в Петербург. Оказало се, че преди няколко години се омъжила за съветски търговец или чиновник — и на път за курорта, където мъжът ѝ заминавал да си възстановява силите, спряла за две седмици в Берлин. „Да ти кажа, някак ми е неудобно да идва у нас, но е толкова натрапчива. Чудя се как не се страхува да ми звъни. Нали ако там, в Совдепията, научат, че ми се е обаждала...“ — „Ах, мамо, тя вероятно е много нещастна жена — изскубнала се е за малко на свобода, иска да се види поне с някого.“ — „Ами да ти я прехвърля — облекчено каза майката, — тъй и тъй при теб е по-топло.“

И веднъж, след няколко дни, по пладне се появи новопристигналата. Лужин още си почиваше, тъй като бе спал зле през нощта. На два пъти се бе пробуждал с гърлен вик, задушаван от кошмар, и сега на Лужина някак не ѝ беше до гости. Новопристигналата се оказа слабичка, пъргава, сполучливо гримирана и подстригана дама, облечена както се обличаше Лужина, скъпо и семпло. Гръмогласно, една през друга, се убеждаваха взаимно, че никак не са се променили, а само са се разхубавили, после влязоха в кабинета, където беше по-уютно, отколкото в гостната. Пристигналата си помисли, че Лужина преди десет-дванайсет години бе доста изящно, подвижно момиченце, а сега е напълняла, поизбледняла и се е умирила, а Лужина намери, че скромната, мълчалива госпожица, посещавала някога дома им и влюбена в един студент, по-късно разстрелян, се е превърнала в хубава, интересна дама. „Ама и този ваш Берлин... Моля ти се. За малко да пукна от студ. У нас, в Ленинград, е по-топло, ей богу, по-топло е.“ — „Как изглежда сега Петербург? Сигурно много се е променил?“ — попита Лужина. „Променил се е, разбира се“ — бодро отвърна пристигналата. „И животът е тежък, тежък“ — закима умислено Лужина. „Ами, глупости! Нищо подобно. Работят, строят. Дори моят малкият — как, не знаехте ли, че имам момченце? — ами да, чудесен малчуган, — та дори моят Митка смята, че при нас в Ленинград «лаботят», а в Берлин «булжоата нищо не вълшат». И изобщо смята, че в Берлин е къде-къде по-зле, не иска нищо да погледне. Такъв ми е наблюдателен, да ви кажа, чувствителен... Не, сериозно, детето е право. И аз самата чувствавам, че ние сме изпреварили Европа. Да вземем нашия театър. Ето, при вас в Европа театър няма, просто няма. Разбирате ли, никак, никак не хваля комунистите. Но се налага да призная: те гледат напред, те строят. Интензивно строителство.“ — „Нищо не разбирам от политика — жално проточи Лужина. — Обаче ми се струва...“ — „Само казвам, че трябва да се мисли широко — припряно продължи пристигналата. — Ето например веднага щом се озовах тук, купих едно емигрантско вестниче. И дори мъжът ми каза, така, на шега — защо, мила, си даваш парите за такова лайно — той се изрази по-лошо, но да кажем така от приличие, — а аз не; казах му: всичко трябва да се види, всичко да се знае, съвсем без предубеждения. И представете си — отварям вестника, чета, в него напечатана такава клевета, такава лъжа, толкова

е плоско всичко.“ — „Рядко виждам руски вестници — виновно промълви Лужина. — Ето, мама получава руски вестник, от Сърбия, струва ми се...“ — „Едно си знаят — устремно продължи пристигналата. — Само хулят и никой не смее да шукне нещо «за».“ — „Право да ви кажа, по-добре да говорим за нещо друго — объркано рече Лужина. — Не мога да го изразя, не ме бива да говоря за такива работи, но чувствавам, че грешите. Ако поискате някой път да разговаряте с моите родители за това...“ (И както го каза, Лужина не без известно удоволствие си представи опулените очи на майка си и нейните паунски възгласи.) „Е, вие сте малка още — снизходително се усмихна пристигналата. — Разкажете ми какво правите, с какво се занимава вашият мъж, какъв е.“ — „Той играеше шах — отвърна Лужина. — Чудесно играеше. Но после се преумори и сега си почива, и моля ви се, не бива да разговаряте с него за шах.“ — „Да, да, зная, че е шахматист — каза пристигналата. — Но какъв е? Реакционер? Белогвардеец?“ — „Да ви кажа, не зная“ — засмя се Лужина. „Общо взето, съм чувала за него — продължи пристигналата. — Когато вашата тата ми каза, че сте се омъжили за Лужин, веднага, кой знае защо, си помислих, че е същият. Имах една близка позната в Ленинград, тъкмо тя ми беше разказвала — с такава наивна гордост — как научила малкия си племенник да играе шах и как той по-късно станал извънредно...“

На това място от разговора в съседната гостна се дочу странен шум, сякаш там някой се бе ударил и извика. „Само минутка“ — продума Лужина и скочила от дивана, понечи да дръпне плъзгащата се врата, но се отказа и мина в гостната през антрето. Там видя един съвсем неочакван Лужин. Той беше по халат, по пантофи, в едната ръка държеше парче франзела — но разбира се, чудното не беше това — чудното беше треперещото вълнение, изкривило лицето му, широко разтворените бляскави очи; и челото му сякаш беше набъбнало, с издута жила; като видя жена си, той дори не й обърна отначало внимание, а продължи да стои, загледан със зяпнала уста към кабинета. В следващия миг се оказа, че вълнението му е радостно. Някак радостно тракна със зъби към жена си и после тронаво се завъртя, за малко да събори палмата, изпусна си единия пантоф, той се плъзна като жив в трапезарията, където вдигаше пара какаото, и Лужин пъргаво го последва. „Няма нищо, нищо“ — лукаво каза той и

като човек, зарадван от тайно откритие, се тупна по коленете и примижал, завъртя глава. „Тази дама е от Русия — изпитателно каза жена му. — Познава вашата леля, която — е, накратко, една ваша леля.“ — „Чудесно, чудесно“ — избъбри Лужин и изведнъж прихна да се смее. „От какво се плаша? — помисли си тя. — Просто му е весело, събудил се е в добро настроение, може би е искал...“

„Някаква шега ли, Лужин?“ — „Да, да — каза Лужин и добави, намерил изход: — Исках да се представя по халат.“ — „Ето, весело ни е, това е добре — каза тя с усмивка. — Хапнете сега, а сетне се облечете. Днес май е по-топло.“ И Лужина, оставила мъжа си в трапезарията, бързо се върна в кабинета. Гостенката седеше на дивана и разглеждаше пейзажите от Швейцария по страниците на пътеводителната брошурка. „Знаете ли какво — каза тя, щом зърна Лужина, — ще ви отмъкна. Трябва да купя това-онова, пък изобщо не зная къде са най-хубавите магазини. Вчера цял час висях пред една витрина и си мислих: може да има и още по-хубави магазини. Освен това и с немския...“

Лужин остана да седи в трапезарията и продължи от време на време да се пляска по коленете. И имаше причина да се радва. Комбинацията, която мъчително бе разгадавал от времето на бала, му се разкри благодарение на случайната фраза, долетяла от другата стая. През първите минути само успя да изпита острата радост на шахматен играч и гордост, и облекчение, и това физиологическо чувство за хармония, което е толкова добре познато на творците. Извърши още много дребни движения, преди да разбере същността на необикновеното си откритие — допи си какаото, избърсна се, премести копчетата за ръкавели на чиста риза. И изведнъж радостта му изчезна, връхлетя го мътен и тежък ужас. Както се случва по време на жива игра върху дъската да се повтаря неясно някаква задачна комбинация, известна теоретически — така в сегашния му живот се набеляза последователно повторение на известна схема. И щом отмина първата радост — че е установил самия факт на повторението ѝ, — щом започна грижливо да проверява откритието си, Лужин потрепери. Със смътна наслада и смътен ужас проследи колко страшно, колко неуловимо, колко гъвкаво се бяха повтаряли през това време, ход след ход, образите от неговото детство (имението, градът, училището, петербургската леля), но още не разбираше напълно с какво е толкова

ужасно това повторение за душата му. Едно чувствуваше живо: известна досада, че толкова дълго не беше забелязвал хитрото съчетание от ходове, и сега, спомняйки си някоя дреболия — а те бяха толкова много и понякога така изкусно предлагани, че повторението почти не личеше, — Лужин се възмущаваше от себе си, че не се е усетил, че не е взел инициативата, а в доверчива слепота е оставил комбинацията да се развива. Сега вече беше решил да бъде побдителен, да следи по-нататъшното развитие на ходовете, ако има такава — и разбира се, разбира се, да държи откритието си в непроницаема тайна, да бъде весел, изключително весел. Но от този ден не намери спокойствие — трябваше да измисли все пак защита против тази коварна комбинация, да се освободи от нея, но първо трябваше да предугади тайната цел, съдбовната ѝ насока, а това все още му се струваше невъзможно. И мисълта, че повторението вероятно ще продължи, беше толкова страшна, че му се искаше да спре часовника на живота, изобщо да прекъсне играта, да застине, а същевременно забелязваше, че продължава да съществува, че нещо се подготвя, пълзи, развива се и не е в негова власт да прекрати движението.

Може би жена му по-бързо би забелязала промяната у Лужин, вдървената му веселост в пролуките между мрачните настроения, ако през тези дни беше повече до него. Но така се случи, че именно през тези дни я беше откъснала, както предварително се закали, натрапчивата дама от Русия — караше я по цели часове да я развежда по магазините, без да бърза, мереше шапки, рокли, обувки и дълго седеше у Лужини. Продължаваше да говори, че Европа няма театър, и със студена лекота произнасяше „Ленинград“, и Лужина, който знае защо, я съжаляваше, съпровождаше я до кафенето, купуваше играчки на сина ѝ, мрачно, дебело момче, което пред чужди хора не си отваряше устата, но то без желание и боязливо вземаше играчките, а майка му твърдеше, че тук нищо не му харесва и че мечтае да се върне при своите малки пионери. Срещна се и с родителите на Лужина, но за съжаление не можаха да поговорят за политика, само си спомняха предишните познати, а Лужин мълчаливо и съсредоточено тъпчеше Митка с шоколадови бонбони, Митка мълчаливо и съсредоточено ги лапаше, сетне стана червен като рак и набързо беше изведен от стаята. Междувременно студът поомекна и на два пъти Лужина каза на мъжа

си, че когато най-после си заmine тази нещастна жена с нещастното си дете и с неудобния си за показване мъж, ще трябва незабавно, без да отлагат, да отидат на гробищата; и Лужин кимаше, като се усмихваше старателно. Той бе зарязал пишещата машина, географията, рисуването, знаеше вече, че всичко това влизаше в комбинацията и е усложнено повторение на фиксираните през детството му ходове. Нелепи дни: Лужина чувствуваше, че не е достатъчно внимателна към настроението на мъжа си, че нещо ѝ убягва, но все пак продължи учтиво да слуша бърбенето на гостенката, да превежда исканията ѝ на продавачите и особено ѝ беше неприятно, когато някакви обувки, вече поднесени, се оказваха, кой знае защо, негодни и трябваше да ходи с нея в магазина, където пламналата дама на руски хокаше фирмата, настояваше да ѝ сменят обувките и Лужина трябваше да я успокоява, доста да воалира в немския вариант нейните ядни думи. Вечерта преди заминаването си тя дойде с Митка да се сбогува. Остави Митка в кабинета и влезе в спалнята, където Лужина за стотен път ѝ демонстрира гардероба си. Митка седеше на дивана и си почесваше коляното, като се мъчеше да не гледа Лужин, който също не знаеше къде да гледа и мислеше с какво да забавлява дундестото дете. „Телефон!“ — най-сетне с тънък глас възкликна Лужин и като сочеше с пръст апарата, се закикоти с престорено учудване. Но Митка погледна мрачно натам, отмести очи и долната му устна увисна леко. „Влак и пропаст!“ — опита отново Лужин и протегна другата си ръка, сочейки собствената си картина на стената. Лявата ноздра на Митка се напълни с блеснала капка, той подсмръкна, безучастно загледан пред себе си. „Авторът на една божествена комедия!“ — гракна Лужин, вдигнал ръка към бюста на Данте. Мълчание, леко сумтене. Лужин се измори от гимнастическите си движения и също замря. Започна да премисля дали няма бонбони в трапезарията, дали да не пусне грамофона в гостната, но момчето на дивана го хипнотизираше с присъствието си и бе невъзможно да излезе от стаята. „Да имаше играчка“ — си рече сам, погледна писалището, прецени ножа за разрязване от гледна точка на момчешкото любопитство, намери, че не може да събуди никакво любопитство, и отчаяно почна да рови из джобовете си. И отново, за кой ли път вече, почувствува, че левият джоб, макар и празен, по някакъв тайнствен начин крие в себе си някакво неосезаемо съдържание. Лужин си помисли, че подобен феномен, е в състояние да

заинтересува Митка. Седна до него в края на дивана, хитро му намигна. „Фокус — каза Лужин и взе да показва, че джобът му е празен. — Тази дупка няма нищо общо с фокуса — обясни той. Митка вяло и недоброжелателно загледа движенията му. — И все пак тук има нещо“ — възторжено каза Лужин и отново намигна. „Под хастара“ — едвам отрони Митка, вдигна рамене и се извърна. „Правилно!“ — изобразявайки възхищение, извика Лужин и почна да провира пръсти в дупката, като придържаше с другата ръка края на сакото. Отначало се показва някакъв червен ъгъл, сетне и целият предмет — беше нещо като плоско кожено бележниче. Лужин го погледна, вдигна вежди, повъртя го, натисна пъпката отстрани и го отвори. Не беше бележниче, а малък сгъваем шах от марокен. Лужин веднага си спомни, че му го бяха подарили в парижкия клуб — на всички участници в тамошния турнир бяха раздали по един такъв за реклама вероятно на някаква фирма, а не просто за спомен от клуба. В преградки от двете страни на самата дъска имаше целулоидни нещица, прилични на нокътчета, и на всяко бе изобразена шахматна фигура. Тези нещица се слагаха така, че острата им част влизаше в тънка цепка в долния край на всеки квадрат, а заоблената част с нарисуваната фигура лягаше плоско върху квадрата. Беше много изящно и точно — тази малка червено-бяла дъска, красивите целулоидни нокътчета, дори имаше златни букви покрай хоризонталния край и златни цифри покрай вертикалния. Лужин, раззинал уста от удоволствие, започна да нарежда нокътчетата — отначало само пешките, — но после се отказа и като хващаше внимателно с крайчетата на пръстите плоските изображения, нареди онова положение от партията с Турати, на което бяха прекъснали. Това нареждане бе извършено почти моментално и веднага цялата вещественна част на въпроса отпадна: малката дъска, разтворена върху дланта му, стана неосезаема и безтегловна, марокенът се стопи като розова мъгла, всичко се изгуби освен самото шахматно положение, сложно, остро, наситено с необикновени възможности. Допрял пръст до слепоочието си, Лужин така се замисли, че не забеляза как Митка от нямане какво да прави слезе от дивана и залюля черния ствол на лампона. Изведнъж той се килна и светлината угасна. Лужин се опомни сред пълната тъмнина и в първия миг не разбра къде е и какво става наоколо. Невидимо същество шаваше и лъхтеше някъде наблизо, внезапно оранжевият абажур отново грейна в прозрачна светлина и се

видя бледото момче с обръсната глава, което, застанало на колене, нагласяваше шнура. Лужин трепна и затвори дъската. Малкият, страшен негов двойник, малкият Лужин, за когото бе нареден шахът, пропълзя на колене по килима... Това се беше случва повече веднъж... И отново се усети в капана, отново не бе предвидил как ще се осъществи в живата игра повторението на познатата тема. В следващия миг обаче равновесието се възстанови: Митка с подсмърчане изпълзя на дивана; в лекия здрач около оранжевата лампа плаваше и се полюшваше кабинетът на Лужин; червеното марокенено бележниче невинно лежеше на килима — но Лужин знаеше, че всичко това е измама, комбинацията още не се е развила изцяло и скоро ще настъпи ново съдбовно повторение. Наведе се бързо, грабна и прибра в джоба си веществения символ на онова, което толкова сладостно и ужасно бе завладяло наново въображението му, и си помисли къде да го скрие за по-сигурно, но тогава се чуха гласове, влязоха жена му и гостенката, двете се устремиха към него като през цигарен дим. „Митка, ставай, тръгваме. Да, да, мила, толкова багаж има да стягам — приказваше дамата, после се приближи до Лужин и започна да се сбoguва с него. — Много ми беше драго да се запозная с вас — каза тя и междувременно успя да си помисли това, което неведнъж си бе помисляла: «Ама че заплес, ама че тип!» — Много ми беше драго. Ще разкажа на леля ви, че съм се видяла с нейния малък шахматист, който вече е голям, известен...“ — „Непременно да ни се обадите на връщане“ — припряно и високо я прекъсна Лужина, като за пръв път погледна с омраза усмихнатите, червени като восъчен печат устни и безпощадно глупавите очи. „О, естествено на всяка цена. Митка, стани и си вземи довиждане! Митка изпълни нареждането с леко отвращение и всички излязоха в антрето. — При вас в Берлин всяко излизане се превръща в истински проблем“ — иронично каза тя, загледана как Лужин взема ключовете от подставката под огледалото. „Не, имаме асансьор“ — неуместно отвърна Лужина, която с бясно нетърпение жадуваше дамата да си отиде, и направи с вежда знак на мъжа си да ѝ държи палтото от морски котки. Лужин свали от закачалката детското палтенце... Но в този миг, слава богу, дойде и камериерката. „Довиждане, довиждане“ — закима Лужина, застанала на вратата, докато гостите, съпроводжани от камериерката, влизаха в асансьора. През рамото на жена си Лужин видя как Митка се покатерва на

пейчицата, след това двете половинки на вратата се затвориха, железната асансьорна клетка пое надолу и изчезна. Лужина се завтече в кабинета и се хвърли по очи на дивана. Той седна до нея и се залови дълбоко в себе си с усилие да подготвя, да слепя, да съшива усмивка, за да е готов за мига, когато жена му се обърне към него. Жена му се обърна. Усмивката се оказа много сполучлива. „Уф — въздъхна Лужина, — отървахме се най-сетне.“ И като прегърна бързо мъжа си, го зацелува — по дясното око, после по брадичката, после по лявото ухо — спазвайки строгата последователност, някога одобрена от него. „Хайде, разведрете се, разведрете се — повтаряше тя. — Тази мадам си замина, изчезна.“ — „Изчезна“ — покорно каза Лужин, въздъхна и целуна ръката, която го потупваше по врата. „Какви нежности — прошепна жена му, — ах, какви мили нежности...“

Време беше да си лягат, тя отиде да се съблича, а Лужин почна да снове из трите стаи, дирейки място да скрие джобния шах. Никъде не беше безопасно. Сутрин хоботът на хищната прахосмукачка се въвираше на най-неочаквани места. Трудно, трудно се крие предмет — ревниви и нерадушни са другите предмети, здраво си пазят мястото и няма да приемат бездомния в нито една пролука, а нали той е техен събрат, спасяващ се от преследване. Тази вечер така и не скри марокененото бележниче, а след това реши изобщо да не го крие, просто да се отърве от него, но това също не беше лесно; така си остана то в хастара му и едва след няколко месеца, когато всякаква опасност отдавна, отдавна бе отминала, едва тогава марокененото бележниче се намери отново и произходът му завинаги остана неизвестен.

Лужина призна пред себе си, че за нея не мина безследно триседмичното пребиваване на дамата от Русия. В мненията на дамата имаше лъжа и глупост — но как да го докажеш? Ужаси се, че през последните години толкова малко бе мислила върху науката за изгнаничеството и равнодушно бе приемала блесналите с лака и златните си орнаменти възгледи на родителите си, като бе слушала без внимание речите по събранията, а те по едно време бе прието да се посещават. Мина ѝ през ум, че и Лужин може би ще се увлече по изследване на гражданските чувства, както очевидно по тях се увличат милиони умни хора. Така или иначе, му е необходимо ново занимание. Бе станал странен, пак се бе появила познатата ѝ мрачност и често в очите му се мяркаше онзи изплъзващ се израз, като че крие нещо от нея. Безпокоеше я, че още не беше се встрастил истински в нищо, и тя се кореше, че поради своята умствена ограниченост не може да намери областта, идеята, обекта, които биха дали работа и храна на бездействащите му таланти. Знаеше, че трябва да бърза, че всяка празна минута от живота на Лужин е вратичка за призраците. Преди заминаването за живописните страни трябваше да намери занимателна игра за Лужин, а вече след това да се обърне към балсама на пътешествията, това решаващо средство, с което романтичните милионери лекуват своите тегоби.

Започна се от вестниците. Абонира се за „Знамя“, „Россиянин“, „Зарубежный голос“, „Объединение“, „Клич“, купи му най-новите книжки на емигрантските списания и за сравнение няколко съветски вестници и списания. Беше решено, че всеки ден след вечерята ще си четат на глас. Забеляза, че в някои вестници се срещат шахматни рубрики, и отначало си помисли дали да не изрязва тези места, но се побоя да не обиди Лужин. На няколко пъти се мярнаха стари Лужинови партии като пример за интересна игра. Това беше неприятно и опасно. Нямаше как да скрива броевете с шахматните рубрики, тъй като Лужин събираше вестниците, за да ги подвърже един ден във вид

на големи книги. Когато във вестника, който разтваряше, се мернеше шахматна дъска, тя следеше израза на лицето му, но той чувствуваше погледа ѝ, затова нехайно отминаваше задачите. И тя не знаеше с какво греховно нетърпение той чака четвъртъците или понеделниците, когато имаше шахматна рубрика, и не знаеше с какво любопитство разглежда в нейно отсъствие отпечатаните партии. Задачите запомняше отведнъж, с един поглед схващаше разположението на фигурите, а после ги решаваше за себе си, докато жена му четеше на глас уводната статия. „... Цялата дейност се изчерпва с коренната промяна и с допълнението, което трябва да осигурят...“ — монотонно четеше жена му. „Разположението е интересно — мислеше си Лужин. — Царицата на черните е напълно свободна.“ — „... прокарва ясна граница между жизнените интереси, при което не е излишно да отбележим, че ахилесовата пета на тази наказваща десница...“ — „Срещу заплахата на хаш-седем черните имат явна защита“ — си мислеше Лужин и машинално се усмихна, тъй като жена му, прекъснала четенето, изведнъж произнесе полугласно: „Не разбирам. Ако в този смисъл — продължи тя — разгледаме по-нататъшните им планове...“ „Ах, каква красота“ — мислено възкликна Лужин, намерил ключа към задачата — очарователно изящна жертва. „... и ще настъпи катастрофата“ — завърши статията жена му и щом я завърши, въздъхна. Лошото беше, че колкото по-внимателно четеше вестниците, толкова по-сुकно ѝ ставаше и мъглата от думи и метафори, от предположения и изводи закриваше ясната истина, която тя чувствуваше винаги и никога не можеше да изрази. Когато обаче се обръщаше към отгатъшните, съветските вестници, скуката ѝ нямаше граници. От тях я лъхаше студът на някакво гробарско счетоводство, на жалка канцеларщина и те ѝ напомняха образа на дребния чиновник с мъртвешко лице от едно учреждение, в което се бе наложило да отидат през дните, когато двамата с Лужин ги препращаха от канцелария в канцелария заради някаква хартийка. Чиновникът беше вкиснат и уморен, дъвчеше диетично хлебче и вероятно получаваше мизерна заплата, бе женен и детето му се бе обридало по цялото тяло. На документа, който нямаха и който трябваше да си осигурят, той придаваше космическо значение, целият свят се крепеше на тази хартийка и безнадеждно се сригваше в праха, ако човек се окажеше лишен от нея. Не стига това: излезе, че Лужини не могат да я получат, преди да изтекат някакви чудовищни

срокове, хилядолетия отчаяние и пустота и само чрез писане на прошения им се разрешаваше да облекчават мировата си скръб. Чиновникът се озъби на горкия Лужин, че пуши на обществено място, и Лужин, трепнал, мушна угарката в джоба си. През прозореца се виждаше строяща се сграда в скели, полегат дъжд; в ъгъла висеше черно сако, което чиновникът за служебните часове сменяше с лустриново, писалището му излъхваше общо впечатление за лилаво мастило и за все същото трансцендентално униние. Отидоха си, без нищо да свършат, и Лужина се почувствува така, сякаш се е борила против сивата и сляпа вечност, която е победила и е отблъснала с отвращение плахия земен рушвет — трите пури. В друго учреждение получи хартийката моментално. Лужина после с ужас си бе мислила, че дребният чиновник, който ги беше отпратил, вероятно си представяше как бродят като безутешни призраци из безвъздушните пространства и може би все очаква покорното им, обляно в сълзи завръщане. Не й беше ясно защо именно неговият образ й се мяркаше още щом хванеше московския вестник. Скуката и жалостта вероятно бяха от едно и също естество, но това не й беше достатъчно, умът й не беше удовлетворен — и изведнъж тя разбираше, че търси формулата, официалното въплъщение на чувството, а работата изобщо не е в това. Неразбираема за ума бе сложната борба на мъглявите мнения, изказвани от различните изгнанически вестници; това разнообразие от мнения особено я порази, нали беше свикнала да смята равнодушно, че всички, които не мислят като нейните родители, мислят като куция забавен тип, който бе говорил за социология на тълпата весели ученички. Излизаше, че има извънредно деликатни отсенки на мненията и изключително ехидна вражда — и докато всичко това си оставаше извънредно сложно за ума й, душата й започна съвсем ясно да разбира едно: и тук, и там измъчват или искат да измъчват, но там мъките и стремежът да се причинят мъки са стократно по-големи от тук, затова тук е по-добре.

Когато дойдохе ред на Лужин да чете на глас, тя му избираше фейлетон с шеговито заглавие или къс, вълнуващ разказ. Той четеше, като смешно се запъваше, произнасяше странно някои думи, задминаваше понякога точката или не достигаше до нея и безсмислено повишаваше или понижаваше гласа си. Не бе трудно за нея да разбере, че вестниците не го интересуват; когато тя подхванеше разговор в духа

на току-що прочетената статия, той на бърза ръка се съгласяваше с всичките ѝ изводи и когато, за да го изпита, тя нарочно каза, че емигрантските вестници само лъжат, той също се съгласи.

Вестниците са едно, хората — друго; добре би било да чуят тези хора. Представи си как в квартирата ѝ ще се събират най-различни гости — „всякаква интеллигентщина“ според израза на майка ѝ — и как, слушайки живите спорове и разговорите на нови теми, Лужин, дори да не разцъфне, поне ще си намери временно развлечение. От всичките познати на майка ѝ за най-просветен и дори „ляв-“, както с известно кокетство твърдеше майка ѝ, се смяташе Олег Сергеевич Смирновски, но когато Лужина се обърна към него с молба да доведе у тях неколцина интересни, свободомислещи хора, четящи не само „Знамя“, но и „Объединение“, и „Зарубежный голос“, Смирновски отвърна, че той не се движел в такива среди, започна да порицава въпросните движения и бързо обясни, че се движел в други кръгове, където било необходимо движение, и главата на Лужина неприятно се замая както в Лунапарк на въртящия се диск. След тази несполука от разни кътчета на паметта си взе да измъква хора, които бе срещала случайно и които сега можеха да ѝ бъдат полезни. Спомни си руската госпожица, която седеше с нея в школата за приложни изкуства, дъщеря на политически деец демократ; спомни си и Алфьоров, който се вреше навсякъде и вечно разправяше как веднъж в ръцете му умрял стар поет; спомни си един слабо ценен роднина на служба в кантората на руския вестник, чието заглавие всяка вечер предлагаше с гърлени викове дебелия вестникар на ъгъла. Подбра още този-онзи и освен това си помисли, че мнозина вероятно си спомнят за писателя Лужин, знаят за шахматиста Лужин и с удоволствие ще посещават дома му.

Какво го интересуваше Лужин всичко това? Единственото, което истински увличаше съзнанието му, беше сложната лукава игра, в която той — необяснимо как — беше забъркан. Безпомощно и навъсено издирваше белезите на шахматното повторение, продължаваше да недоумява накъде клони то. Но винаги да бъде нащрек, винаги с напрегнато внимание — също не можеше: нещо временно отслабваше у него и безгрижно се наслаждаваше на партията, отпечатана във вестника, но изведнъж той се опомняше и тъжно забелязваше, че пак се е отплеснал и в живота му току-що е бил извършен тънък ход, безпощадно продължение на фаталната комбинация. Тогава реши да

удвои бдителността си, да следи всяка секунда от живота си, защото клопката може да бъде навсякъде. И най-много го измъчваше невъзможността да измисли разумна защита, защото целта на противника още не е ясна.

Твърде пълен и отпуснат за възрастта си, той се движеше между хората, измислени от жена му, мъчеше се да открие тихо място и през цялото време гледаше и слушаше дали някъде няма да се изплъзне намек за следващия ход, дали не продължава играта, не от него започната, но насочена с ужасна сила против него. Случваше се да улови такъв намек, нещо се поместваше напред, но общото значение на комбинацията не ставаше по-ясно. И му беше много трудно да намери тихо място — към него се обръщаха с въпроси, които трябваше да си повтаря няколко пъти, преди да разбере простия им смисъл и да намери прост отговор. И в трите стаи, разтворени като телескоп, беше много светло — не бяха пощадили нито една лампа, — хора седяха и в трапезарията, и на неудобните столове в гостната, на отоманката в кабинета, а един с бледи меки панталони все гледаше да се намести върху писалището, като за удобство избутоваше кутията с бои и купа неразпечатани вестници. Възрастен актьор с лице, омачкано от многото роли, целият податлив, мекоглас, който знае защо, правеше впечатление на човек, който най-добре играе по домашни пантофи и там, където се иска пъшкане, охкане, пресилен махмурлук, усукани, бухнали думи, седеше на отоманката до стегнатата черноока жена на журналиста Барс, някогашна актриса, и си спомняше с нея как някога в Самара двамата играли в „Мечта на Любовта“. „Спомняте ли си какъв гаф стана с цилиндъра? И колко хитро се измъкнах?“ — меко говореше актьорът. „Безкрайни овации — каза чернооката дама, — толкова ми аплодираха, че никога няма да забравя...“ Така се прекъсваха взаимно, всеки си припомняше за себе си, а човекът по бледи панталони вече за трети път искаше от завеяния Лужин „цигара, цигарка“. Той беше начеващ поет, четеше стихотворенията си с патос, напевно, леко тръскаше глава и гледаше в пространството. Изобщо си държеше главата високо вдигната, поради което бе твърде забележима едрата му, подвижна адамова ябълка. Така и не получи цигара, защото Лужин унесен отиде в гостната, и загледан благоговейно в дебелия му врат, поетът мислеше какъв чудесен шахматист е той и предвкушаше времето, когато с отпочиналия си, съвзел се Лужин ще може да

поговори за шаха, който много обичаше, а сетне забеляза през отворената врата жената на Лужин и известно време решава за себе си въпроса дали си заслужава да я поухажва. Лужина усмихната слушаше какво ѝ говори високият сипаничав журналист Барс, а всъщност си мислеше колко е сложно да нареди всичките тези хора около масата за чай и няма ли да е по-добре за в бъдеще чаят да бъде разносян из цялото жилище. Барс говореше необикновено бързо и винаги така, сякаш трябваше за възможно най-кратко време да изрази някоя много сложна мисъл с всичките ѝ придатъци, изплъзващи се опашчици, да обхване, да намести всичко това и ако му паднеше внимателен слушател, той полека-лека започваше да разбира, че в лабиринта на тази забързана реч постепенно се очертава учудваща хармония, и самият този говор с неправилните понякога ударения и с вестникарските клишета внезапно се преобразява, сякаш възприема от изказаната мисъл нейната стройност и благородство. Лужина, зърнала мъжа си, му връчи чинийка с красиво обелен портокал и мина покрай него за кабинета. „И забележете — произнесе човек с невзрачен вид, изслушал и оценил мисълта на журналиста, — забележете, че нощта при Тютчев е прохладна, звездите са кръгли, влажни, бляскави, а не просто светли точки.“ Не каза нищо повече, тъй като изобщо говореше малко не толкова от скромност, колкото сякаш от страх да не разплиска нещо скъпоценно, което не му принадлежеше, но бе поверено именно нему. Между другото Лужин много го харесваше тъкмо заради неговата невзрачност, заради незапомнящите се черти, сякаш той сам по себе си беше единствено съсъд, напълнен с нещо толкова свещено и рядко, че би било дори кощунствено да се разкраси външността на съдината. Казваше се Петров, в живота не беше прочут с нищо, нищо не пишеше, май живееше мизерно, но никога не говореше на тази тема. Единственото му предназначение беше съсредоточено и благоговейно да носи това, което му е било възложено, което трябваше непременно да запази до най-малки подробности, с цялата му чистота, и затова стъпваше със ситни, плахи крачки, внимаваше никого да не блъсне и много рядко, само когато доловеше у събеседника си сродна внимателност, показваше за миг — от всичко огромно и тайнствено, което носеше в себе си — някаква нежна безценна дреболия, стих от Пушкин или народното название на полско цвете. „Спомням си баща му — каза журналистът, когато гърбът на Лужин се отдалечи към

трапезарията. — В лице не си приличат, но има нещо аналогично в наклона на раменете. Мил, добър човек беше, но като писател... Какво? Нима смятате, че тези олеографни повести за юноши...“ — „Заповядайте, заповядайте в трапезарията — заговори Лужина, връщайки се от кабинета с намерените там трима гости. — Чаят е сервиран. Хайде, моля ви.“ Тези, които вече бяха на масата, седяха на единия край — на другия самотно се бе наместил Лужин, мрачно навел глава, дъвчеше портокала и бъркаше чая в чашата. Тук бяха Алфьоров с жена си, една мургава, ярко гримирана госпожица, която чудесно рисуваше жар-птици, един плешив млад мъж, който иронично се наричаше вестникар, но тайно мечтаеше да стане политически водач; две дами — съпруги на адвокати... И освен това на масата беше лъчезарният Василий Василиевич, свенлив, благообразен, светлобрад, със старчески гамаши, човек с кристална душа. Навремето си бил заточен в Сибир, после прокуден в чужбина, върнал се оттам, успял да хвърли едно око на революцията и отново бил заточен. Разказваше увлекателно за нелегалната работа, за Каутски, за Женева и все с умиление поглеждаше Лужина, в която намираше прилика с някакви яснооки идеални госпожици, работили заедно с него за благо на народа. И този път, както и предишните пъти, Лужина забеляза, че когато най-сетне всички гости бяха събрани и настанени заедно на масата, настъпи мълчание. Мълчанието беше такова, че ясно се чуваше дишането на камериерката, когато сервираше чая. Лужина няколко пъти се хваща в невъзможната мисъл, че ще е добре да попита камериерката защо диша толкова силно и не може ли по-тихо. Общо взето, тя не беше и от най-чевръстите, тази закръглена мома — особено се ядосваха с телефоните. Заслушана в дишането ѝ, Лужина мимоходом си спомни, че тези дни камериерката засмяна бе ѝ докладвала: „Обади се господин Фа... Фа... Фати. Ето, записах му номера.“ Лужина се обади на този телефон, но рязък глас ѝ отговори, че е кинематографска кантора и няма никакъв Фати. Безнадеждна бъркотия. Сега тъкмо се канеше да поодума германските камериерки, за да извади от мълчанието съседа си, но забеляза, че разговорът вече тече, че говорят за някаква нова книга. Барс твърдеше, че е написана изящно и сложно и че всяка дума говори за безсънни нощи; дамски глас каза, че „ах, не, тя се чете толкова леко“; Петров се наведе към Лужина и ѝ прошепна цитат от Жуковски: „Само написаното с усилие

се чете леко“, а поетът прекъсна някого наред думата и със завалено „р“ извика, че авторът е кретен, на което Василий Василиевич, който не беше чел книгата, укорно поклати глава. Едва в антрето, където всички вече се сбогуваха пробно помежду си, тъй като сетне отново се сбогуваха във на улицата, макар че бяха в една посока — актьорът с омачканото лице изведнъж се плесна по челото. „За малко да забравя, миличка — каза той, като на всяка дума, кой знае защо, стискаше ръката на Лужина. — Тези дни за вашия телефон пита един човек от царството на киното.“ После се ококори учудено и пусна ръката й. „Как, нима не знаете, че сега се снимам? Ами да, ами да. Големи роли, цялата ми мутра в едър план.“ На това място го измести поетът и Лужина изобщо не разбра за кого е искал да й каже актьорът.

Гостите си отидоха. Лужин седеше странишком до масата, на която в различни пози биха замрели като действащите лица в заключителната сцена на „Ревизор“ остатъците от гощавката, празните и недопитите чаши. Едната му ръка бе тежко разперена върху покривката. Изпод сведените, отново подпухнали клепачи той гледаше черното, сгърчено от болка връхче на кибритена клечка, угаснала токущо в пръстите му. Едрото му лице с вяли гънки покрай носа и устата леко лъщеше, по бузите му на златиста от светлината четина вече бе успяла да избие вечно избръсваната и вечно поникваща брада. Тъмносивият мъхест костюм му се опъваше вече още по-плътно отпреди, макар че бе ушит доста широк. Така седеше Лужин, без да се помръдва, и стъклените бонбонии проблясваха; някаква лъжичка бе застинала върху покривката далеч от всякаква чинийка и кой знае защо, съвсем недокоснат бе останал малкият, не особено примамлив наглед, но много, много вкусен сладкиш. „Какво значи това — помисли си Лужина, загледана в мъжа си — Господи, какво значи това?“ И почувствува безсилие, безнадеждност, смътна тъга, сякаш се бе заловила за нещо, твърде мъчно за нея. И всичко ставаше ненужно като този сладкиш, всичко ставаше ненужно — защо да се блъска, да измисля развлечения, да кани интересни гости. Искаше да си представи как ще разкарва този Лужин, отново сляп, отново навъсен, по Ривиерата и видя само едно: Лужин в хотелската стая с поглед, забит в пода. С неприятно чувство, че наднича през ключалката на съдбата, за миг се наведе и видя бъдещето: десет, двайсет, трийсет години — и все същото, никакво подобрене, все същият навъсен,

прегърбен Лужин и мълчание, и безнадеждност. Грозна, недостойна мисъл. Душата ѝ веднага се отърси и наоколо се върнаха познатите образи и грижи: време е да си лягат, другия път няма да поръчва такъв сладкиш, колко е мил Петров, утре сутринта ще трябва да се обикаля заради паспортни работи, гробищата отново се отлагат. На пръв поглед какво по-лесно — качват се на едно такси и отиват там, извън града, на малките гробища, заобиколени от пуцинак. Но все се оказваше така, че не можеха да тръгнат — ту Лужин го заболяваха зъби, ту, сега ето, паспортните грижи, ту нещо друго — дребни, незабележими пречки. И толкова различни неща ще възникнат още... Непременно трябва да го заведе на зъболекар. „Пак ли зъбите?“ — попита тя и сложи длан върху бузата му. „Да, да“ — каза той и с изкривено лице всмука едната си буза с мляскащ звук. Тези дни беше измислил зъбобола, за да обясни някак своята потиснатост, и мълчание. „Още утре ще се обадя на зъболекаря“ — решително каза тя. „Не искам — проточи Лужин, — моля ви, не искам.“ Устните му затрепериха. Той почувствува, че ей сега ще избухне в плач, твърде страшно ставаше всичко. „Какво не искате?“ — попита го тя гальовно и изрази въпросителния знак с малък звук, нещо като „ъм?“, със затворени устни. Той разтърси глава и за всеки случай отново си посмука зъба. „Не искате на зъболекар ли? Не, Лужин ще бъде заведен на зъболекар. Не бива да се изоставяте.“ Лужин стана от стола и като се хвана за бузата, отиде в спалнята. „Ще му дам хапче — каза тя. — Това ще помогне.“

Таблетката не подействува. Лужин още дълго лежа буден, след като жена му заспа. Право казано, нощните часове, часовете на безсъние в тъмната, затворена стая бяха единствените, когато можеше спокойно да мисли, без да се страхува, че ще пропусне някой нов ход от чудовищната комбинация. През нощта, особено ако лежеше неподвижно, със затворени очи, нищо не можеше да се случи. Най-старателно и по възможност хладнокръвно проверяваше вече направените ходове против него, но щом започнеше да гадае какви форми ще възприеме по-нататъшното повторение на схемата от неговото минало, му ставаше тягостно и страшно, сякаш над него с безпощадна точност се надвесваше неизбежна и непредвидима опасност. През тази нощ особено остро почувствува безсилието си пред тази бавна, изтънчена атака и изпита желание изобщо да не заспива, да продължи, доколкото може, тази нощ, тази тиха тъмнина,

да спре времето в полунощ. Жена му спеше съвсем беззвучно; точно казано, изобщо я нямаше. Само тиктакането на часовника върху нощното шкафче доказваше, че времето продължава да живее. Лужин се заслушваше в това ситно сърцебиене и се замисляше отново, и изведнъж трепна, забелязал, че тиктакането на часовника е спряло. Стори му се, че нощта е застинала завинаги, сега вече нямаше нито звук, който да отбелязва преминаването ѝ, времето бе умряло, всичко беше хубаво, кадифена тишина. От това щастие и успокоение незабележимо се възползува сънят и вече в съня нямаше спокойствие, ширеха се все същите шейсет и четири квадрата, голямата дъска, посред която, треперещ и съвсем гол, бе застанал Лужин, на ръст колкото пешка, и се вглеждаше в неясното разположение на огромните фигури, гърбави, едроглави, венценосни.

Събуди се, защото жена му, вече облечена, се бе навела над него и го бе целунала по носа. „Здравейте, мили Лужин — каза тя. — Вече е десет часът. Какво ще правим днес — на зъболекар ли отиваме, или за визите?“ Лужин я погледна със светли, объркани очи и веднага отново затвори клепачи. „А кой е забравил снощи да навие часовника? — засмя се жена му, като леко го потупваше по пълния бял врат. — Така човек може да си проспие живота.“ Тя наклони глава встрани, загледана в профила на мъжа си, обкръжен от издутата възглавница, и като забеляза, че отново е заспал, се усмихна и излезе от стаята. В кабинета постоя пред прозореца, загледана в зеленикаво-сивкавото небе, зимно, безоблачно, и си помисли, че днес сигурно е много студено и ще трябва да извади вълнената жилетка за Лужин. Телефонът на писалището иззвъня, сигурно беше майка ѝ, щеше да пита дали ще обядват у нея. „Ало?“ — каза Лужина, приседнала в края на писалището. „Альо, альо“ — развълнувано и сърдито завика неизвестен глас по телефона. „Да, да, слушам ви“ — каза Лужина и се премести в креслото. „Кой е?“ — на немски, но с руска интонация попита недоволният глас. „А кой се обажда?“ — поинтересува се Лужина. „Вкъщи ли е господин Лужин?“ — попита гласът на руски. „Кой го търси?“ — с усмивка повтори Лужина. Мълчание. Гласът като че взе да решава дали да се разкрие, или не. „Искам да говоря с господин Лужин — подхвана отново гласът на немски език. — По много спешна и важна работа.“ — „Момент“ — каза Лужина и се разходи два пъти из стаята. Не, не си заслужаваше да буди Лужин.

„Още спи — каза тя. — Но ако искате да му предам нещо...“ — „Ах, това е много лошо — заговори гласът, преминал вече изпяло на руски. — Обаждам се втори път. Миналия път си бях оставил телефона. Става дума за нещо много важно за него и нетърпящо отлагане.“ — „Аз съм жена му — каза Лужина. — Ако е необходимо нещо...“ — „Много се радвам да се запознаем — делово я прекъсна гласът. — Казвам се Валентинов. Вашият съпруг, разбира се, ви е разказвал за мен. Та значи кажете му, веднага щом се събуди, да вземе кола и да дойде при мен. Киноконцерн «Веритас», Рабенщрасе, 82. Работата е много бърза и много важна за него.“ — продължи гласът, като отново премина на немски дали защото го изискваше важността на работата, или просто защото немският адрес го бе увлякъл в съответния език — не се знаеше. Лужина се престори, че записва адреса, а после каза: „Може би, но все пак ми кажете за какво се отнася.“ Гласът неприятно се развълнува: „Стар приятел съм на вашия мъж. Всяка, секунда е скъпа. Чакам го днес точно в дванайсет. Предайте му, моля. Всяка секунда.“ — „Добре — каза Лужина. — Ще му предам, обаче не зная — днес за него може да не е удобно.“ — „Ще му пошепнете само: Валентинов те чака“ — засмя се гласът и като пропя немското „довиждане“, се продъни в някакъв люк. Лужина седя няколко мига в размисъл, после се нарече глупачка. Трябваше преди всичко да обясни, че Лужин е престанал да се занимава с шах. Валентинов... Едва тогава си спомни визитната картичка, намерена в сгъваемия цилиндър. Валентинов, разбира се, е познат на Лужин от света на шаха. Други нямаше. За никакъв стар приятел никога не беше й разказвал. Тонът на този господин е съвсем невъзможен. Трябваше да настои той да й обясни каква е тази работа. Глупачка. Какво да прави сега? Да пита Лужин ли? Не. Какъв е този Валентинов? Стар приятел... Граалски й бе казал, че са го питали... Аха, много лесно. Тя влезе в спалнята, убеди се, че Лужин още спи — а заран той спеше много дълбоко, — и се върна на телефона. За щастие актьорът се оказа у дома си и веднага се зае да й разказва една дълга история за лекомислените и дори подли постъпки, извършени някога от вчерашната му събеседничка. Лужина го доизслуша нетърпеливо и попита кой е този Валентинов. Актьорът ахна и взе да приказва, че „представете си какъв съм забраван, не мога да живея без суфльор“; и накрая, след като й разказа подробно за отношенията си с Валентинов, спомена бегло, че Валентинов според

неговите собствени думи бил шахматен настойник на Лужин и го бил направил велик играч. След това актьорът се върна към вчерашната дама, разказа още една нейна подлост и взе многословно да се сбогува с Лужина, при което последните му думи бяха: „Целувам ви шепичката.“

„Това било значи — избъбри Лужина, като затвори слушалката. — Добре.“ Тогава се сепна, че по време на разговора на два пъти бе споменала името Валентинов и че мъжът ѝ може случайно да го е чул, ако е излизал от спалнята към антрето. Сърцето ѝ се сви и тя изтича да провери дали спи още. Беше се събудил и пушеше в леглото. „Днес няма да ходим никъде — каза тя. — Стана много късно. А ще обядваме у мама. Полежете още, вие сте дебел, полезно ви е.“ Плътно затвори вратата на спалнята и след това вратата на кабинета, припряно издири в телефонната книга номера на „Веритас“ и като се заслушваше дали Лужин не е станал, го набра. Оказа се, че не е толкова лесно да се свърже с Валентинов. Трима различни хора един подир друг вдигаха слушалката, отговаряха ѝ, че сега ще го повикат, сетне телефонистката от градската централа прекъсваше връзката и трябваше да започва отначало. При това се мъчеше да говори колкото може по-тихо, налагаше се да повтаря и това беше неприятно. Най-сетне едно жълтичко, слабичко гласче ѝ съобщи унило, че Валентинов го няма, но че непременно ще дойде в дванайсет и половина. Тя помоли да му предадат, че Лужин не може да се види с него, тъй като е болен, дълго ще боледува и много моли повече да не го безпокоят. Когато постави слушалката върху вилката, се послуша отново, дочу само биенето на сърцето си, чак тогава си пое дъх и с безкрайно облекчение каза „уф“. С Валентинов беше приключено. Слава богу, че се беше оказала самата тя до телефона. Сега тази опасност отмина. И скоро ще потеглят на път. Освен това трябва да се обади на майка си и на зъболекаря. Но с Валентинов е свършено. Какво сладникаво име. И тя се замисли за миг, извърши за тази минута, както се случва понякога, дълго и подробно пътешествие: насочи се в Лужиновото минало, помъкнала и Валентинов, когото си представяше по гласа с рогови очила и дългокрак, и както пътешествуваше през леката мъгла, търсеше място къде да приземи Валентинов, хлъзгав, отвратително подвижен, обаче не намираще мястото, тъй като не знаеше почти нищо за младостта на Лужин. Промъкна се още по-навътре, по-надълбоко, и през призрачния

курорт с призрачния хотел, където бе живял четиринайсетгодишният вундеркинд, се намери в детството на Лужин, където бе някак по-светло — но и тук не сполучи да смести Валентинов. Тогава се върна обратно със своя все по-отвратителен товар и тук-там из мъглата на Лужиновата младост видя острови: той заминава за чужбина да играе шах, купува картички в Палермо, държи в ръка визитна картичка с тайнствено фамилно име... Наложи се да се върне отново с лъхтящия, тържествуващ Валентинов и да го предаде на фирмата „Веритас“ като препоръчана пратка до неоткрит получател. Нека си остане там, незнаен, но безспорно вреден, със страшното си прозвище: шахматен настойник.

По пътя за нейните родители, хванала Лужин под ръка и вървяща до него по слънчевата и стегната от лек студ улица, тя започна да говори, че след седмица най-много ще заминат, а преди това трябва да навестят забравения от всички гроб. Веднага набеляза плана за тази седмица — паспортите, зъболекарят, покупките, събиране на гости за довиждане и — в петък — посещение на гробищата. В квартирата на майка ѝ беше студено, майка ѝ се загръщаше в чудесен шал с божури върху зелен фон и загръщайки се, зиморничаво разтърсваше рамене. Баща ѝ пристигна за обед и поиска водчица, потривайки ръце със сухо шумолене, Лужина за пръв път забеляза колко е тъжно и празно в тези звънки стаи, забеляза, че веселостта на баща ѝ е също тъй престорена както усмивката на майка ѝ, че двамата вече са стари и много самотни, че не обичат клетия Лужин и се мъчат да не споменават за близкото им заминаване. Спомни си всичко ужасно, каквото се бе говорило за годеника ѝ, зловещите предупреждения и крясъка на майка ѝ: „На парчета ще те насече, в печката ще те изгори...“ А от всичко това сега бе останало нещо много кротко и потискащо, и всичко ѝ се усмихваше с мъртва усмивка: фалшиво наперените селянки по картините, овалните огледала, берлинският самовар, четиримата насядали на масата. „Затишие — мисли си Лужин през този ден. — Затишие, но скрити действия. То иска да ме издебне. Да се концентрирам и да наблюдавам.“

Всичките му мисли напоследък бяха от шахматно естество, но още се крепеше — забраняваше си да се връща към прекъснатата партия с Турати, не разтваряше заветните вестници — и все пак можеше да мисли само с шахматни образи, и мисълта му работеше

така, сякаш бе седнал пред шаха. Понякога насън се кълнеше на доктора с ахатовите очи, че не играе шах — ето, само веднъж е наредил фигурите на джобното шахче и е прегледал две-три партии, отпечатани във вестника — просто така, да си убие времето. Пък и тези падения са го сполетели не по негова вина, а са били като серия ходове от общата комбинация, която изкусно повтаря някаква загадъчна тема. Трудно е, много е трудно предварително да се предвиди следващото повторение, но още малко — и всичко ще стане ясно, може би ще се намери защита...

Но следващият ход се подготвяше много бавно. Затишието продължи два-три дни; Лужин се снима за паспорта, фотографът го хващаше за брадичката, извърщаше леко лицето му, молеше го да си отвори още устата и му пили зъба с напрегнато жужене. Жуженето спираше, зъболекарят търсеше по стъкленото си рафтче нещо и щом го намери, удари печата на паспорта и се залови да пише, като бързо-бързо движеше перодръжката. „Заповядайте“ — каза той и му подаде един лист, на който бяха нарисувани двата реда зъби и на два зъба с мастило бяха поставени кръстчета. Нямаше нищо съмнително във всичко това и лукавото затишие продължи до четвъртъка. А в четвъртък Лужин разбра всичко.

Още предишния ден му бе хрумнал интересен похват, с който може би щеше да отхвърли коварствата на тайнствения противник. Похватът се състоеше в това да извърши по свой почин някакво нелепо, обаче неочаквано действие, което да наруши общата планомерност на живота и по този начин да забърка по-нататъшното съчетание от ходове, предвидени от противника. Защитата беше експериментална, така да се каже, защита наслуки — но Лужин, обезумял от ужас пред неизбежността на следващото повторение, не можеше да намери нищо по-добро. В четвъртък през деня, придружавайки жена си и тъща си по магазините, той изведнъж се спря и възкликна: „Зъболекарят. Забравих зъболекаря.“ — „Какви глупости, Лужин — каза жена му. — Нали вчера той каза, че всичко е приключено.“ — „Ако опира — рече Лужин и вдигна пръст. — Ако plombата ми опира. Каза, че ако ми опира, да се явя точно в четири. Опира ми. Четири без десет.“ — „Нещо бъркате — усмихна се жена му. — Но, разбира се, ако ви дразни, вървете. После си елате вкъщи, аз ще се върна към шест.“ — „Вечеряйте у нас“ — произнесе с

умолителен глас майка ѝ. „Не, довечера ще имаме гости — гости, които ти не обичаш.“ Лужин махна с бастуна за довиждане и взе едно такси, като се прегъна на две, за да се качи. „Малка маневра“ — усмихна се той и понеже му стана топло, си разкопча палтото. След първия завой спря таксито, плати и без да бърза, пое към къщи. И тогава изведнъж му се стори, че някога бе извършил всичко това и толкова се уплаши, че свърна в първия магазин, като реши с нова изненада да надхитри противника. Магазинът се оказа фризьорски салон, дамски. Лужин се спря и се озърна, а една усмихната жена го попита какво желае. „Да купя...“ — каза Лужин, като продължи да се озърта. Тогава съзря един восъчен бюст и го посочи с бастуна (неочакван ход, великолепен ход). „Не се продава“ — каза жената. „Двайсет марки“ — изрече Лужин и извади портфейла. „Искате да купите тази кукла ли?“ — недоверчиво попита жената, приближи се още някой. „Да“ — каза Лужин и заразглежда восъчното лице. „Внимание — прошепна си сам изведнъж, — май влизам в клопката.“ Погледът на розовата дама, розовите ѝ ноздри — това вече също се беше случвало някога. „Шега“ — каза Лужин и излезе от фризьорския салон. Стана му отвратително неприятно, ускори крачка, макар че нямаше какъде да бърза. „Вкъщи, вкъщи — бърбеше той, — хубавичко да изкомбинирам всичко.“ Когато наближи до къщи, забеляза, че пред входа е спрял голям огледалночерен автомобил. Господин с бомбе питаше нещо портиера. Портиерът, като забеляза Лужин, изведнъж протегна, ръка и го посочи с показалец, като извика: „Ето го!“

Леко помургавял, така че бялото на очите му изглеждаше още по-светло, все така елегантен, с палто с голяма яка от морска котка, с дълъг бял копринен шал, Валентинов пристъпи към Лужин с обаятелна усмивка — озари Лужин като прожектор и в светлината, с която го обля, видя пълното, бледо Лужиново лице, мигащите клепачи и в следващия миг това бледо лице стана съвсем безизразно и ръката, която Валентинов стисна с двете си длани, беше абсолютно безжизнена. „Скъпи мой — грейна в думи Валентинов, — щастлив съм да те видя. Бяха ми казали, че си на легло, че си болен, скъпи. Но е станала някаква грешка...“ И като наблегна на „грешка“, Валентинов издаде червените си мокри устни и сладко присви очи. „Обаче да отложим нежностите за после — прекъсна се той сам и шумно си сложи бомбето. — Тръгваме. Работата е изключително важна и

забавянето би било... пагубно“ — довърши той, разтвори вратата; след което, прегърнал Лужин през гърба, сякаш го вдигна от земята, и го понесе, после се стовари заедно с него върху ниската мека седалка. На допълнителната седалка пред тях бе седнал странично дребен, остронос човечец с вдигната яка на палтото. Валентинов, щом се облегна и скръсти крака, продължи разговора си с този човечец, разговор, прекъснат на запетайката и сега ускоряващ се заедно със засилването на автомобила. Язвително и най-подробно го хокаше, без да обръща никакво внимание на Лужин, който седеше като внимателно подпряна на нещо статуя, напълно вцепенен и дочуващ като през тежка завеса неясното боботене на Валентинов. За остроносия това не беше боботене, а много силно шибаци обидни думи — но силата беше на страната на Валентинов и обижданият само въздишаше и чоплеше с нещастен вид мазното петно на черното си палтенце, а понякога, при особено остра дума, вдигаше вежди и поглеждаше Валентинов, но не издържал неговия блясък, веднага примижаваше и тихо завъртваше глава. Мъмренето продължи чак до края на пътуването и когато Валентинов меко изтика Лужин на тротоара и захлопна вратата зад себе си, смазаният човечец си остана вътре и автомобилът веднага го откара нататък, и макар че сега имаше много място, той остана, унило прегърбен, на сгъваемата седалка. Междувременно Лужин впери неподвижен безсмислен поглед в бялата като яйчена черупка табелка с чер надпис „Веритас“, но Валентинов веднага го потътри по-нататък и го пусна в кожено кресло от рода на клубните, което хващаше по-здраво и по-непреодолимо от седалките на автомобила. В този миг някой повика Валентинов с развълнуван глас и той, тикнал в ограниченото поле на Лужиновото зрение отворена кутия пури, се извини и изчезна. Звукът на гласа му остана да трепти в стаята и за Лужин, бавно отърсващ се от вцепенението, той постепенно и незабележимо започна да се превръща в някакъв изкусителен образ. При звука на този глас, при музиката на шахматната съблазън Лужин си спомни с изумителна влажна тъга, присъща на любовните спомени, хилядите партии, които бе изиграл някога. Не знаеше коя да избере, за да ѝ се наслади през сълзи, всичко привличаше и галеше въображението му, и той летеше от една към друга, прехвърляйки разкъсващите за миг душата му комбинации. Имаше чисти и стройни комбинации, където мисълта се възкачваше към победата по мраморни

стъпала; имаше нежен трепет в ъгъла на дъската, страстен взрив, фанфарен глас на царицата, тръгнала на жертвена гибел... Всичко беше прекрасно, всичките модуляции на любовта, всичките лъкагушни и тайнствени пътеки, избрани от нея. И тази любов беше пагубна. Ключът бе намерен. Целта на атаката беше ясна. С неумолимото повторение на ходовете тя го отвежда отново към същата страст, разрушаваща жизнения му сън. Опустошение, ужас, безумие.

„Ах, недейте“ — високо каза Лужин и понечи да стане. Но той беше безпомощен и затлъстял, и вкопчилото се в него кресло не го пускаше. И какво ли можеше да предприеме тепърва? Защитата му се бе оказала погрешна. Противникът бе предвидил тази грешка и неумолимият ход, отдавна подготвян, сега вече бе направен. Лужин застана и се окашля, като се озърташе смутено. Пред него имаше кръгла маса, на нея албуми, списания, отделни листове, снимки на уплашени жени и на хищно примижали мъже. А на една имаше блед човек с безжизнено лице и огромни американски очила, увиснал на ръце от ръба на небостъргач — всеки миг можеше да се откъсне и да падне в пропастта. И отново се чу непоносимо познатият глас: Валентинов, за да не губи време, заговори с Лужин още на път към вратата и когато я отвори, продължаваше вече започнатата фраза: „... ще извъртим нов филм. Сценарият е мой. Представи си, скъпи, млада девойка, красива, страстна, в купето на експрес. На една от гарите влиза млад мъж. От добро семейство. И ето — ноц във вагона. Тя заспива и насън се е отвила. Разкошна млада девойка. Мъжът, представяш си, такъв един, напращял, съвсем чист, неизкушен младеж, започва буквално да си губи ума. В някакъв транс се нахвърля върху нея. (И Валентинов скочи, като си даде вид, че диша тежко и се нахвърля...) Той чувства мириса на парфюма, дантеленото бельо, разкошното младо тяло... Тя се събужда, отблъсква го, крещи. (Валентинов притисна юмрук до устата си и облещи очи...) Втурва се кондукторът, пътници. Съдят го, изпрацат го на каторга. Старата му майка отива при младата девойка да я моли да спаси сина й. Драмата на девойката. Работата е там, че още от първия миг — в експреса, тя се е увлякла по него, увлякла се е, увлякла, цялата пламти от страст, а той заради нея, разбираш ли, и ето откъде идва напрежението — заради нея е изпратен на каторга. — Валентинов си пое дъх и продължи поспокойно: — По-нататък следва неговото бягство. Приключения.

Променя фамилията си и става прочут шахматист и тъкмо тук, мой скъпи, ми трябва твоето съдействие. Осени ме бляскава мисъл. Искам да заснема нещо като истински турнир, с моя герой да играят истински, живи шахматисти. Турати вече се съгласи, Мозер също. Необходим е още гросмайстор Лужин...“

„Предполагам — продължи Валентинов след известна пауза, през която бе гледал съвсем безстрастното лице на Лужин, — предполагам, че той ще се съгласи. Много ми е задължен. Ще получи известна сума за кратичкото си участие. При това ще си спомни, че когато баща му го бе захвърлил на произвола на съдбата, аз щедро си развързах кесията. Тогава смятах, че като свои хора ще си разчистим някога сметките. Продължавам да мисля така.“

В този миг вратата с трясък се разтвори и къдрав господин, без сако, извика на немски с тревожна молба в гласа: „Ах, моля ви, господин Валентинов, само за минутка!“ — „Извинявай, скъпи“ — каза Валентинов и тръгна към вратата, но преди да стигне, рязко се извърна, порови в портфейла си и хвърли някакво листче на масата пред Лужин. — „Наскоро я измислих — каза той. — Ти решавай. Ще се върна след десетина минути.“ Той изчезна. Лужин предпазливо вдигна клепачи. Машинално взе листчето. Беше изрезка от шахматно списание, диаграма на задача. Мат в три хода. Композиция на доктор Валентинов. Задачата беше студена и хитра и като познаваше Валентинов, Лужин моментално намери ключа. В този засукан шахматен фокус той като на длан видя цялото коварство на неговия автор. От тъмните думи, току-що тъй изобилно произнесени от Валентинов, бе разбрал само едно: няма никакъв кинематограф... кинематографът е само претекст... клопка... Въвличане в шахматната игра и след това поредният ход е ясен. Но този ход няма да бъде направен.

Лужин се дръпна и мъчително озъбен, се измъкна от креслото. Обзе го жажда за движения. Въртейки бастуна и щракайки с пръстите на свободната ръка, излезе в коридора, закрачи напосоки, попадна в някакъв двор и оттам на улицата. Пред него спря трамвай с познат номер. Качи се, седна, но веднага отново стана и като преувеличено въртеше рамене, хващайки се за кожените ремъци, се прехвърли на друго място, до прозореца. Вагонът бе празен. Даде една марка на кондуктора и силно затръска глава, като се отказваше от рестото. Не го

сдържаше на едно място. Скочи отново, за малко да падне, тъй като трамваят завиваше, и седна по-близо до вратата. Но и тук не го сдържа — и когато ни в клин, ни в ръкав вагонът се напълни с цяла тумба ученици, с десет бабички, с петдесет дебелаци, Лужин продължи да се движи, настъпвайки чуждите крака, и сетне се промъкна до площадката. Щом зърна дома си, напусна трамвая в движение, асфалтът профуча под левия му ток, извъртя се, удари го в гърба, бастунът, заплел се в краката му, изведнъж изскочи като освободена пружина, излитна към небето и падна до него. Две дами дотърчаха и му помогнаха да стане. С ръка си отърси палтото, нахлупи шапката и без да се озърне, zakрачи към дома си. Асансьорът се оказа повреден и Лужин изобщо не се ядоса. Жаждата му за движение още не беше утолена. Заизкачва се по стълбището и тъй като живееше много високо, това изкачване продължи много, струваше му се, че се катери по небостъргач. Най-сетне стигна до последната площадка, отдъхна си и като изщрака с ключа в ключалката, влезе в антрето. От кабинета насреща му излезе неговата жена. Тя беше много зачервена, очите ѝ блестяха. „Лужин — каза тя, — къде бяхте?“ Той си съблече палтото, окачи го, премести го на друга кука, понечи още да се занимава с него, но жена му се приближи плътно, а той, като я заобиколи дългообразно, влезе в кабинета и тя след него. „Искам да кажете къде бяхте. Защо ръцете ви са в такъв вид? Лужин!“ Той zakрачи по кабинета, а после се покашля и през антрето влезе в спалнята, където се захвана усърдно да си мие ръцете в голямата бледозелена чаша, увита от порцеланов бършлян. „Лужин — объркана извика жена му, — разбрах вече, не сте били при зъболекаря. Току-що се обадох. Хайде, отговорете ми нещо.“ Като бършеше ръцете си с кърпата, той обиколи спалнята и все така загледан неподвижно пред себе си, се върна в кабинета. Тя го хвана за рамото, но той не се спря, приближи се до прозореца, отмести завесата, видя бягащите светлини във вечерната бездна и като подъвка устни, продължи по-нататък. И тогава се започна странната разходка — по трите свързани стаи Лужин ходеше назад и напред, сякаш с определена цел, а жена му ту вървеше редом с него, ту сядаше някъде, вгледана объркана в движението му, понякога Лужин се насочваше към коридора, надничаше по стаите, гледаше към двора и отново се появяваше в кабинета. В някои минути ѝ се струваше, че може това да е една от тремавите шегии на Лужин, но лицето на Лужин имаше такъв

израз, какъвто тя не бе виждала никога, такъв израз... тържествен или нещо такова... мъчно можеше да се определи с думи, но кой знае защо, загледана в това лице, тя изпитваше наплив на неописуем страх. И той все продължаваше, като се окашляше и мъчително си поемаше дъх, да обикаля из стаите с равномерна стъпка. „За бога, седнете, Лужин — тихо промълви тя, без да сваля очи от него. — Хайде да поговорим за нещо, Лужин! Купих ви несесер. Ах, седнете, моля ви! Ще умрете, ако се разхождате толкова много. Утре ще отидем на гробищата. Утре има още много работи за вършене. Несесерът е от крокодилска кожа. Лужин, моля ви!“

Но той не се спираше и само нарядко забавяше крачка до прозорците, вдигаше ръка, но поразмислил, продължаваше по-нататък. В трапезарията бе сервирано за осем души. Тя се сепна, че ето сега, сега ще дойдат гостите — късно е вече да им се обади и да ги върне — а тук... е ужас. „Лужин — извика тя, — ето сега ще дойдат хора. Не зная какво да правя... Кажете ми нещо. Може да ви е сполетяло нещастие, дали не сте срещнали някого от неприятните си познати? Кажете ми. Толкова ви моля, повече не мога да моля...“

И изведнъж Лужин се спря. Беше същото, сякаш целият свят беше спрял. Това се случи в гостната, до грамофона.

„Стоп, машина“ — тихо каза тя и изведнъж се разплака. Лужин заизважда нещата от джобовете си — най-напред автоматичната писалка, после смачканата кърпа, още една кърпа, грижливо сгъната, дадена му заранта; след това си извади табакерата с препускаща тройка коне на капака, подарък от тъщата, после празна червена кутия от цигари, две отделни цигари, леко пречупени; портфейлът и златният часовник — подарък от тъста — бяха извадени особено предпазливо. Освен всичко това му се намери и една едра костилка от праскова. Остави всичките тези предмети върху грамофонното шкафче, провери дали няма още нещо. „Струва ми се, че друго няма“ — каза той и си закопча сакото на корема. Жена му вдигна мокрото си от сълзи лице и учудено се взря в малката колекция от неща, наредени от Лужин. Той се приближи до жена си и леко кимна. Тя премести поглед върху лицето му с неясната надежда, че ще види кривата му позната полуусмивка — и наистина: Лужин се усмихваше, „Единственият изход — каза той. — Трябва да изпадна от играта.“ — „От играта ли? Нима ще играем?“ — гальовно попита тя и в същото време си

помисли, че ще трябва да се напудри, гостите ей сега ще дойдат, Лужин ѝ протегна ръцете си. Тя пусна кърпичката на коленете си, припряно му подаде пръсти. „Беше хубаво“ — каза Лужин и ѝ целуна едната ръка, после другата, както го беше учила. „Какво правите, Лужин, сякаш се сбогувате?“

„Да, да“ — каза той, преструвайки се на разсеян. После се обърна и като се окашля, излезе в коридора. В този миг се чу звънецът от антрето — простодушният звънец на точен гост. Тя хвана мъжа си в коридора, сграбчи го за ръкава. Лужин се обърна и без да знае какво да каже, се втренчи в краката ѝ. Отвътре изтича камериерката и тъй като коридорът беше доста тесен, стана леко, бързо сблъскване: Лужин се отдръпна леко, после прекрачи напред, жена му също се раздвижи насам-натам и несъзнателно си приглади косата, а камериерката, като си приказваше нещо и бе навела глава, се мъчеше да намери пролука, за да се промъкне. Когато най-сетне мина и се изгуби зад завесата, отделяща коридора от антрето, Лужин както одева кимна и бързо отвори вратата, пред която бе застанал. Без сама да знае защо, жена му хвана дръжката на вратата, която той вече затваряше зад себе си; Лужин натисна, тя се хвана още по-здраво и започна да се смее трескаво, мъчейки се да пъхне коляно в още доста голямата пролука, но тогава Лужин натисна с цялото си тяло и вратата се затвори, райберът щракна и освен това ключът се обърна два пъти в ключалката. През това време в антрето вече се чуваха гласове, някой пъхтеше, някой се здрависваше с някого.

Лужин, заключил вратата, най-напред запали лампата. С бял блясък се разкри емайлираната вана до лявата стена. На дясната висеше рисунка с молив: куб, отхвърлящ сянка. В дъното, до прозореца, имаше малък скрин. Долната част на прозореца беше като че покрита от равномерен скреж, искрящосиня, непрозрачна. В горната част се чернееше квадратна нощ с огледален отблясък. Лужин дръпна за ръчката долната рамка, но нещо се бе залепило или закачило, тя не искаше да се отвори. Замисли се за миг, сетне хвана за облегалката стола, оставен до ваната, и удари с края на облегалката като с таран. Нещо изпраця, той удари още веднъж и внезапно в мразовитото стъкло се появи черна звездообразна дупка. Настъпи миг очаквателна тишина. Сетне дълбоко-дълбоко долу нещо нежно иззвънтя и се пръсна. Мъчейки се да разшири дупката, той удари още веднъж и

клинообразно парче стъкло се строши в краката му. Тогава замря. Зад вратата се чуваха гласове. Някой почука. Някой високо го извика по име. После тишина и съвсем ясно гласът на жена му: „Мили Лужин, отворете, моля ви.“ С мъка възпирайки тежкото си дишане, Лужин остави стола на пода и опита да се подаде през прозореца. В рамката още стърчаха големи клинове и ъгли. Нещо го рязна по шията, той бързо прибра главата си обратно — не, не може да се натика. По вратата заудря юмрук. Два мъжки гласа спореха и сред този гръм се извиваше шепотът на жена му. Лужин реши повече да не троши стъклата, много звънтят. Вдигна очи. Горната рамка. Но как да я стигне? Като се мъчеше да не вдига шум и нищо да не троши, засваля предметите от скрина: огледалото, някакво шишенце, чашата. Вършеше всичко бавно и добре, напразно го припираше грохотът по вратата. Свалил и покривката, той се опита да се качи на скрина, който му стигаше до кръста, но не сполучи веднага. Сгорещи се, съблече си сакото и тогава забеляза, че ръцете му са окървавени и предницата на ризата е с кървави петна. Най-сетне се оказа върху скрина, скринът изпраща под тежестта му. Бързо се надигна към горната рамка и вече чувствуваше, че думкането и гласовете го подтикват и не може да не бърза. Вдигнал ръка, дръпна рамката и тя се отвори. Черно небе. Оттам, от тази студена тъма, се чу гласът на жена му, тихо каза: „Лужин, Лужин.“ Спомни си, че по-нататък, по-наляво, се намира прозорецът на спалнята, тъкмо от него се бе подал този шепот. Междувременно зад вратата гласовете и ударите нарастваха, сигурно там имаше двайсетина души, сигурно — Валентинов, Турати, старецът с цветята, пъхтящ и охкащ, и други, и други, и всичките заедно блъскаха с нещо по треперещата врата. Квадратната нощ обаче бе все още твърде високо. Препънал коляно, Лужин издърпа и стола върху скрина. Столът се крепеше несигурно, мъчно се балансираше, но все пак Лужин се покатери. Сега вече можеше спокойно да се облакът върху долния край на черната нощ. Дишаше толкова гръмогласно, че сам се оглушаваше, и вече далеч-далеч останаха виковете зад вратата, но за сметка на това беше по-ясен пронизващият глас, изтръгващ се от прозореца на спалнята. След множеството усилия той се оказа в странно и мъчително положение: единият му крак висеше навън, къде беше другият — не се знаеше, а тялото му някак не искаше да се промуши. Ризата на рамото му се скъса, цялото му лице бе мокро.

Вкопчил ръка в нещо горе, той се промъкна странишком през отвора на прозореца. Сега двата му крака висяха навън; трябваше само да пусне това, за което се държеше — и беше спасен. Преди да го пусне, погледна долу. Там се извършваше някаква припряна подготовка: събираха се, изравняваха се отраженията от прозорците, цялата бездна се разпадаше на бледи и тъмни квадрати, и в мига, когато Лужин разтвори ръце, в мига, щом нахлу в устата му устремен леден въздух, той видя каква именно вечност услужливо и неумоливо се бе проснала пред него.

Изкъртиха вратата. „Александър Иванович, Александър Иванович!“ — изреваха няколко гласа.

Но нямаше никакъв Александър Иванович.

ПОКАНА ЗА ЕКЗЕКУЦИЯ

*Както лудият вярва, че е Бог, така и ние
вярваме, че сме смъртни.*

Дьолаланд
Трактат   върху
сенките^[1]

---

[1] В английското издание на „Покана за екзекуция“ Набоков пише, че от литературните влияния признава само това на „тъжния, налудничав, мъдър, остроумен, вълшебен и във всички случаи възхитителен Пиер Дьолаланд, измислен от мен“. — Б.р. ↑

I

Съобразно със закона обявиха смъртната присъда на Цинцинат Ц. шепнешком. Всички станаха, като си разменяха усмивки. Беловласият съдия, наведен до ухото му, си пое дъх, съобщи му и се отдръпна полека, сякаш се отлепваше. След това откараха Цинцинат отново в крепостта. Пътят се виеше около скалистото ѝ подножие и се шмугваше под портите: змия в пукнатина. Беше спокоен, обаче го подкрепяха през пътешествието по дългите коридори, защото местеше несигурно крака като дете, току-що научило се да пристъпва, или сякаш пропадеше някъде като човек, който сънува, че върви по вода, но се усъмнява изведнъж: възможно ли е? Надзирателят Родион дълго отключва вратата на Цинцинатовата килия — не бе улучил ключа — вечното пипкане. Вратата най-сетне се предаде. Там, на кревата, вече чакаше адвокатът — седеше, потънал до раменете в мисли, без фрак (забравен върху виенския стол в съдебната зала — беше горещ, пронизващосин ден) — и нетърпеливо скочи, когато въведоха затворника. Но на Цинцинат не му беше до разговори. Нищо, че самотата в килия с шпионка прилича на продънена ладия. Все едно — той заяви, че иска да остане сам, и всички се поклониха, излязоха.

И така — движим се към края. Дясната, още неначената част на разтворения роман, която леко опипвахме посред апетитното четене, като машинално проверявахме има ли още много (и спокойната, сигурна дебелина все радваше пръстите), изведнъж, без всякаква причина, се оказа съвсем изтъняла: няколко минути бързо четене, вече по нанадолницето — и... ужасно! Купчината череши, чернееца се лепкаво и червено пред нас, се превърна внезапно в отделни зърна: ето тази, наранената, е загнила, тази се е сбръчкала, изсъхнала е около костилката (а най-последната непременно е твърда, незряла). Ужасно! Цинцинат свали копринената си фланелка, облече халата и като потропваше, за да превъзмogne треперенето, закрачи из килията. На масата се белееше празен лист хартия, а изпъквайки върху белотата му, бе оставен и изумително подострен молив, дълъг като живота на

всеки човек освен на Цинцинат, с ебонитов блясък на всяка от шестте си страни. Образован потомък на показалеца. Цинцинат написа: „И все пак аз сравнително. Нали този финал, аз предчувствувах този финал.“ Родион, застанал зад вратата, със строго шкиперско внимание гледаше през шпионката. Цинцинат усещаше как му хладенее на тила. Зачерта написаното и полека започна да го задрасква, при което възникна зачатъчен орнамент, който постепенно се разрасна и се нави в ововог рог. Ужасно! Родион гледаше през синкавата шпионка надигация се и спускащ се хоризонт. На кого му прилошаваше? На Цинцинат. Изби го пот, всичко потъмня, усещаше корена на всяко косъмче. Часовникът би — четири или пет пъти, — крепостният отклик, отглас и заглъх се държа по съответния начин. Размахал крачетата, от тавана по нишката се спусна паяк — официалният приятел на затворниците. Но никой не чукаше по стената, тъй като Цинцинат засега бе единственият арестант (в такава грамадна крепост!).

Подир някое време надзирателят Родион влезе и му предложи кръгче валс. Цинцинат се съгласи. Ключовете от кожения колан на Родион дрънчаха, от него лъхтеше на селяк, на тютюн, на чесън и той си тананикаше, като пъхтеше в червеникавата си брада (къде са онези години, уви, натежа, задух). Изнесоха се в коридора. Цинцинат бе доста по-дребен от своя кавалер. Цинцинат бе лек като лист. Вятърът от валса разбухваше светлите крайчета на дългите му, но редки мустаци, а големите му прозрачни очи се втренчваха разногледо като на всички плашливи танцьори. Да, той беше твърде дребен за зрял мъж. Марфинка казваше, че неговите обувки й стискат. До чупката на коридора бе застанал друг стражник, без име, с пушка, в кучешка маска с марлен отвор. Щом описаха кръг около него, се върнаха плавно в килията и тогава Цинцинат съжали, че дружеското ръкостискане на припадъка бе толкова кратко.

Отново банално и унило, удари часовникът. Времето вървеше в аритметична прогресия: осем. Безобразното прозорче се оказа достъпно за залеза: отстрани върху стената бе легнал пламенеещ паралелограм. Килията се напълни догоре с маслото на здрача, съдържащ необикновени пигменти. Тогава се попита: какво е това вдясно от вратата — картина от решителен колорист или друг прозорец, разкрасен, каквито вече няма? (В действителност висеше пергаментов лист с две колонки подробни „правила за затворниците“;

подвито крайче, заглавие с червени букви, винетки, древният герб на града — а именно: доменна пещ с крила — тъкмо те даваха необходимия материал на вечерния отблясък.). Мебелите в килията бяха представени от маса, стол, креват. Отдавна донесената вечеря (осъдените на смърт се хранеха по директорската разкладка) стинеше върху цинковата табла. Мръкна съвсем. Изведнъж се разля златна, гъсто наситена електрическа светлина.

Цинцинат спусна крака от леглото. В главата му от тила към слепоочието по диагонал се търкулна топка за кегли, замря и пое обратно. През това време вратата се отвори и влезе директорът на затвора.

Беше както винаги с редингот, държеше се идеално изправен, изпъчил гърди, мушнал едната ръка под ревера, а другата сложил отзад на кръста. Идеална перука, черна като катран, с восъчен път, плътно обгръщаше черепа му. Избраното му без любов лице с тлъсти жълти бузи и донякъде остаряла система от бръчки беше условно оживено от двете, и само от двете изцъклени очи. Равномерно движейки крака в стълбовидни панталони, той премина между стената и масата, почти стигна до леглото — но въпреки представителната си закръгленост преспокойно изчезна, стопи се във въздуха. След минута обаче вратата се разтвори отново, с познато този път скърцане — и както винаги с редингот, изпъчил гърди, влезе отново той.

— Научавайки от достоверен източник, че понастоящем съдбата ви вече е решена — подхвана той с козуначен бас, — сметнах за свой дълг, почитаеми господине...

Цинцинат каза:

— Любезност. Вие. Много. (Това тепърва трябваше да се подреди.)

— Вие сте много любезен — произнесе, окашляйки се, някакъв допълнителен Цинцинат.

— Милостиви господине — възкликна директорът, без да забелязва неделикатността на думата. — Милостиви господине! Дългът. Аз винаги. Но защо така, ако смея да попитам, не сте докоснали храната?

Директорът вдигна похлупака и поднесе до чувствителния си нос купата със застинало рагу. Хвана с два пръста картоф и мощно задъвка, вече избирайки с вежда нещо от другото блюдо.

— Не зная какви толкова ястия ви трябва — избъбри той недоволено и пукайки с маншети, седна на масата, за да му е по-удобно да яде пудинга „Кабинет“.

Цинцинат каза:

— Бих искал все пак да узная още колко остава.

— Чудесен сабайон! Бихте искали все пак да знаете колко остава? За съжаление и аз не зная. Винаги ме известяват в последния момент, много пъти съм се оплаквал, мога да ви покажа цялата тази преписка, ако ви интересува.

— Така че може би в най-близкото утро? — запита Цинцинат.

— Щом ви интересува — каза директорът. — Да, просто е много вкусно и питателно, ето какво ще ви кажа, А сега pour la digestion^[1] разрешете да ви предложи цигара. Не се плашете, в краен случай тази ще е предпоследната — добави той уместно.

— Аз питам — каза Цинцинат, — питам не от любопитство. Наистина страхливците са винаги любопитни. Обаче ви уверявам... Хайде, не мога да овладеем треперенето си и тъй нататък — това не значи нищо. Ездачът не отговаря за треперенето на коня. Искам да зная кога — ето защо: смъртната присъда се компенсира от точното сведение за смъртния час. Голям лукс, но заслужен. А мен ме оставят в неизвестност, поносима само за живеещите на свобода. И друго: в главата си имам множество започнати и прекъснати по различно време работи... Просто няма да се занимавам с тях, ако времето до смъртното наказание все едно се окаже недостатъчно за строенето им приключване. Ето защо.

— Ах, моля ви, недейте да мърморите — нервно изрече директорът. — Първо, това е нарушение на правилата, а второ — казах ви на чист руски и ви повтарям: не зная. Единственото, което мога да ви съобща, е, че всеки момент се очаква пристигането на вашия предопределен от съдбата — а той, когато пристигне, когато си отпочине... когато свикне с обстановката, тепърва ще трябва да изпита инструмента, стига, разбира се, да не донесе свой, което е твърде, твърде вероятно. Тютюнът не ви ли е силен?!

— Не — отвърна Цинцинат, като разсеяно си погледна цигарата. — Но все пак ми се струва, че според закона — ако не вие, управителят на града е длъжен...

— Поприказвахме си, стига толкова — каза директорът, — аз съм тук всъщност не за да изслушвам оплаквания, а за да... — Той примигна, бръкна в единия си джоб, в другия; накрая измъкна от пазвата си лист на редове, явно откъснат от ученическа тетрадка.

— Тук няма пепелник — отбеляза той, като потърси с цигарата си, — какво тогава, хайде да ги удавим в остатъка от този сос... Мда. Светлината май леко дразни очите. Може би, ако... Но за кога тепърва, може и така.

Той разтвори листчето и без да слага роговите си очила, като ги държеше пред очите, зачете натъртено:

„Затворнико! В този тържествен час, когато всички погледи...“ Мисля, че ще е по-добре да станем — загрижено се прекъсна той и стана от стола.

Цинцинат също се изправи.

„Затворнико! В този тържествен час, когато всички погледи са обърнати към теб и твоите съдии ликуват, и ти се готвиш за тези неволни телодвижения, които непосредствено следват подир отсичането на главата, аз се обръщам към теб с напътствено слово. Съдбата отреди — и никога не ще забравя това — да осигуря на твоя живот в тъмницата всички многобройни удобства, които законът разрешава. Ето защо ще бъда щастлив да окажа всевъзможно внимание на всяческа изява на твоята благодарност, но желателно в писмена форма и само от едната страна на листа.“

— Ето — каза директорът, като си сгъваше очилата. — Това е. Не ви задържам повече. Известете ме, ако нещо ви потрябва.

Той седна на масата и започна бързо да пише, като по този начин показваше, че аудиенцията е приключила. Цинцинат излезе.

В коридора на стената дремеше сянката на Родион, изгърбен върху засенченото столче — и само едва-едва, в края, пламнаха няколко червеникави косъмчета. По-нататък, до извивката на стената, другият стражник, смъкнал униформената си маска, бършеше лицето си с ръкав. Цинцинат заслиза по стълбището. Каменните стъпала бяха хлъзгави и тесни, с неосезаема спирала от прозрачни перила. Щом стигна додолу, отново тръгна по коридорите. Вратата с надпис в огледално отражение „Канцелария“ беше открехната; луната проблясваше върху мастилницата, а някакво кошче за боклук под писалището лудо дращеше и клокочеше: сигурно в него бе паднала

мишка. Като отмина още много врати, Цинцинат се препъна, подскочи и се озова в малък двор, изпълнен с различните части на разглобената луна. Паролата тази нощ бе мълчание — и войникът на вратата отговори с мълчание на мълчанието на Цинцинат, докато му даваше път. На всички останали врати бе същото. Той остави зад гърба си мъгливата грамада на крепостта и се захлъзга надолу по стръмния росен чим, натъкна се на пепелява пътека между скалите, прекоси два пъти, три пъти извивките на главното шосе, което най-сетне, отърсило се от последната сянка на крепостта, потече по-право, по-свободно — и по ажурния мост през пресъхналата речица Цинцинат влезе в града. Изкатери се по полегатия склон, свърна наляво по Садовая, префуча покрай беловласите цъфнали храсти. Някъде се мярна осветен прозорец; зад някаква ограда куче раздрънка веригата си, но не залая. Ветрецьт правеше всичко възможно, за да освежи голата шия на беглеца. Наплив от благоухания нарядко говореше за близостта на Тамарини градини. Как познаваше тези градини! Там, когато Марфинка му беше годеница, се плашеше от жаби, от майски бръмбари... Там понякога, когато всичко ставаше непоносимо и можеше самичък, с каша в устата от сдъвквания люляк, през сълзи... Зеленото, ливадно Там, тамошните хълмове, отмалата на езерата, тамтарамът на далечния оркестър... Той свърна по Матюхинска покрай развалините на древната фабрика, гордостта на града, покрай шушнещите липи, покрай празнично настроените бели вили на телеграфните служители, вечно празнуващи нечийи имени дни, и излезе на Телеграфна. Оттам нагоре водеше тясна уличка и отново сдържано зашумоляха липите. Двама мъже тихо разговаряха в мрака на градинката на подразбираща се пейка. „Всъщност той греши“ — рече единият. Другият отвърна неразбрано и двамата като че въздъхнаха, естествено вливайки се в шепота на листака. Цинцинат изтича на кръглата площадка, където луната вардеше познатата статуя на поета, приличаща на снежен човек — глава като куб, слепнати крака, — и като изтича още няколко крачки, се озова на своята улица. Отдясно върху стените на еднаквите къщи нееднакво играеше лунният рисунък на вейките, така че само по изражението на сенките, по гънката над носа между прозорците Цинцинат позна своя дом. На горния етаж прозорецьт на Марфинка бе тъмен, но разтворен. Децата сигурно спяха на гърбоносия балкон: там се белееше нещо. Цинцинат изтича

на прага, блъсна вратата и влезе в своята осветена килия. Ужасно! На масата блестеше моливът. Паякът кротуваше на жълтата стена.

— Угасете! — извика Цинцинат.

Наблюдаващият го през шпионката изключи осветлението. Мракът и тишината започнаха да се съединяват, но се набърка часовникът, удари единайсет, помисли и би още веднъж, а Цинцинат бе легнал по гръб и гледаше в тъмнината, където тихо се пръскаха светли точки, изгубвайки се постепенно. Свърши се пълното сливане на тъмнината и тишината. Ето тогава, тъкмо тогава (тоест както лежеше по гръб на затворническото легло след полунощ след ужасния, ужасния, просто не мога да обясня колко ужасен ден) Цинцинат Ц. ясно оцени своето положение.

Отначало върху черното кадифе, с което нощем са подплатени клепащите отвътре, се появи като медальон лицето на Марфинка: кукленска руменина, блестящо чело, детински изпъкнало, редките вежди нагоре, високо над кръглите кафяви очи. Тя замига, като извиваше глава, и върху меката шия с белотата на краве масло имаше кадифена лентичка, а кадифената тишина на роклята, разширявайки се надолу, се сливаше с тъмнината. Такава я бе видял днес сред публиката, когато го заведоха до прясно боядисаната скамейка на подсъдимите, на която не се реши да седне, а застана до нея и все пак си изцапа ръцете с изумруденозелено, и журналистите настървено фотографираха отпечатъците от пръстите му, останали върху облегалката на пейката. Виждаше напрегнатите им чела, виждаше яркоцветните панталони на контетата, ръчните огледала и преливащите се шалове на пременените жени — но лицата бяха неясни, — едничка само кръглооката Марфинка от всичките зрители остана в паметта му. Адвокатът и прокурорът, двамата нацапотени и много приличащи си (законът изискваше да бъдат едноутробни братя, но невинаги можеше да се подберат такива и тогава се гримираха), издърдориха с виртуозна скорост петте хиляди думи, които се полагаха на всеки от тях. Те говориха един през друг и съдията, като следеше светкавичните реплики, въртеше глава, надясно, наляво, и равномерно се въртяха всички глави — и само Марфинка, леко извърната, неподвижно като учудено дете бе вперила очи в Цинцинат, застанал до яркозелената градинска скамейка. Адвокатът, привърженик на

класическата декапитация, лесно спечели срещу усукванията на прокурора и съдията синтезира делото.

Откъслеците от тези речи, в които като водни мехурчета се устремяваха и се пукаха думите „прозрачност“ и „непроницаемост“, сега звучаха в ушите на Цинцинат, шумът на кръвта се превръщаше в ръкопляскания, а медальонното лице на Марфинка все оставаше в зрителното му поле и угасна едва тогава, когато съдията — приближил се плътно, така че върху едрия му мургав нос можеха да се различат разширените пори, една от които върху самия връх бе пуснала самотен, но дълъг косъм — произнесе с влажен шепот: „С любезното разрешение на публиката ще ви сложа червен цилиндър“ — изработената от закона евфемистична фраза, чието истинско значение бе известно на всеки ученик.

„А нали съм изготвен толкова грижливо — мислеше си Цинцинат, като плачеше в мрака. — Извивката на гръбначния ми стълб е изчислена толкова хубаво, толкова тайнствено. Чувствувам в прасците си толкова много стегнато навити версти, които тепърва бих могъл да пробягам в живота си. Главата ми е толкова удобна...“

Часовникът удари и половина, отнасяща се кой знае за какво.

---

[1] За храносмилането (фр.). ↑

II

Сутрешните вестници, които Родион му донесе с чаша възтопъл шоколад — местното вестниче „Добро утро“ и по-сериозният орган „Гласът на публиката“, както винаги гъмжаха от цветни снимки. В първото намери фасадата на своята къща: децата гледат от балкона, тъстът му гледа от кухненския прозорец, фотографът гледа от прозореца на Марфинка; във втория — познатия изглед от този прозорец към градинката с ябълката, отворената външна врата с фигурата на фотографа, който снима фасадата. Освен това намери и себе си на две снимки, които го представяха в кротката му младост.

Цинцинат се бе родил от неизвестен минувач и бе прекарал детството си в голямото общежитие оттатък Строп (чак след двайсетте си години се запозна мимоходом с чирикащата, крехка, още толкова млада наглед Цецилия Ц., заченала го една нощ край Езерата, когато била съвсем младо момиче). От ранни години, по чудо осъзнал опасността, Цинцинат бдително се усъвършенствуваше да скрива някои свои различия. Без да пропуска чужди лъчи и като създаваше в състояние на покой странното впечатление за единствено тъмно препятствие в този свят на прозрачни един за друг души, той се научи все пак да се преструва на проникваем, с тази цел прибягваше до сложна система от нещо като оптични заблуди, но стига да се отпуснеше за миг, да не следеше толкова внимателно себе си, извивките на умело осветените си душевни плоскости, наоколо изведнъж се надигаше тревога. В разгара на общите игри връстниците изведнъж се дръпваха от него, сякаш доловили, че яснотата на погледа и сините му слепоочия са лукава заблуда и че всъщност Цинцинат е непроницаем. Случваше се учителят сред настъпилото мълчание, събрал и сбърчил с досада и недоумение всичките си запаси кожа около очите, дълго да го гледа и накрая да попита:

— Какво става с теб, Цинцинат?

Тогава Цинцинат се вземаше в ръце и притиснал се до гърди, се отнасяше в безопасно място.

С течение на времето безопасните места ставаха все по-малко, навред проникваше гальовното слънце на публичните грижи и прозорчето във вратата бе така нагласено, че в килията не съществуваше ни една точка, която наблюдателят отвън да не можеше да прободее с поглед. Затова Цинцинат не смачка шарените вестници на топка, не ги хвърли — както стори неговият призрак (призракът, който съпровожда всекиго от нас — и теб, и мен, ето и него — и върши това, което ти се иска да сториш в дадения момент, а не бива...). Цинцинат преспокойно остави вестниците и си допи шоколада. Кафявият каймак, покрил шоколадената повърхност, се превърна върху устната му в сбръчкана дрипа. Сетне облече черен халат, прекалено дълъг за него, нахлузи черни пантофи с помпони, черна кръгла шапчица и тръгна из килията, както се разхождаше всяка сутрин от първия ден на затворничеството си.

Детство по крайградските морави. Играеха на топка, на свинка, на карамора, на прескочикобила, на малина, на бъз... Той беше лек и пъргав, но с него не обичаха да играят. През зимата градските склонове гладко се покриваха със сняг и колко дивно бе да се спускаш надолу със „стъклена“ сабуровска шейна... Колко бързо настъпваше нощта, когато се връщаше вкъщи от пързалката... Какви звезди — каква тъга и мисъл горе, — а долу нищо не знаят. В мразовития металически мрак с жълта и червена светлина горяха вкусни прозорци; жени с лисичи манта върху копринените рокли притичваха през улицата от къща в къща; електрически вагонетки, раздухвайки вихър, префучаваха по заснежените релси.

Гласче: „Аркадий Илич, погледнете Цинцинат...“

Не се сърдеше на доносниците, но те се множаха и възмъжавайки, ставаха страшни. Всъщност тъмен за тях, сякаш изрязан от кубическия сажен на нощта, непроницаемият Цинцинат се извърщаше натам-насам, за да улучи лъчите, панически припряно се мъчеше да застане така, че да изглежда светлопроводим. Околните се разбираха от половин дума — защото нямаха такива думи, които да свършват някак неочаквано, с ижица, да речем, като се превръщат в прашка или в птица, с учудващи последици. В прашния малък музей на Втория булевард, където го водеха през детството и където той самият по-късно водеше питомците, бяха събрани редки, прекрасни неща — но за всички граждани освен него всяко от тях бе също така

ограничено и прозрачно, както и те самите един за друг. Това, което не е названо, не съществува. За съжаление всичко бе названо.

„Битие безименно, същественост безпредметна...“ — прочете Цинцинат на стената там, където разтворената врата закриваше стената.

„Вечно празнуващи, за вас ми...“ — пишеше на друго място.

По-вляво, с устремен и чист почерк, без ни една излишна чертица: „Обърнете внимание, че когато те говорят с вас...“ — по-нататък, уви, бе заличено.

До него — с разкривени детски букви: „Ще глобявам писателите“ — и подпис: директорът на затвора.

Можеше да се разчете още един вехт и загадъчен ред: „Измерете, преди да измрете — после ще бъде късно.“

— Мен във всеки случай ме измериха — каза Цинцинат, като пое отново на път и леко зачука в движение с кокалчетата на пръстите си по стените. — Как не ми се умира! Душата ми се е свряла във възглавницата. Ох, не ми се умира! Студено ще ми бъде да се измъквам от топлото тяло. Не ми се иска, почакайте, оставете ме още да подремя.

Дванайсет, тринайсет, четиринайсет. Петнайсет години — на толкова бе Цинцинат, когато започна работа в ателието за играчки, бе изпратен там поради ниския си ръст. А вечер се наслаждаваше на старинни книги сред ленивия, очароващ плисък на дребните вълни в плаващата библиотека „Д-р Синеоков“, удавил се на същото това място в градската речица. Мърморещи вериги, плисък, оранжеви абажурчета на галерийката, плисък, лепнеца от луната водна шир — и в далечината, в черната паяжина — пробягващи светлинки. Но после ценните томове започнаха да се развалят от влагата, така че в края на краищата се наложи да пресушат реката, отклониха цялата вода в Строп по специално прокопан канал.

Докато работеше в ателието, дълго се блъска с разни чудати глупости, занимава се с изготвянето на меки кукли за ученичките — имаше мъничък рошав Пушкин с късо, стегнато в кръста палто, подобен на плъх Гогол с пъстра жилетка, едно старче Толстой, дебелonosичко, с ямурлуче, и множество други, например закопчан с всички копченца Добролюбов с очила без стъкла. Изкуствено встрастил се в този митичен деветнайсети век, Цинцинат вече бе готов

съвсем да задълбае в мъглите на древността и в тях да намери лъжлив подслон, но друго отвлече вниманието му.

Там, в онази малка фабрика, работеше Марфинка — полуотворила влажни устни, целеше с конеца игленото ухо: „Здравей, Цинцинатик!“ — и ето започнаха тези упойващи скиталчества в много, много просторните (дори така се случваше — хълмовете в далечината бяха в омара заради насладата от своята далнина) Тамарини градини, където ивите без причина ронят три потока сълзи и на три каскади с малка дъга над всеки потоците се хвърлят в езерото, по което плава лебед ръка за ръка със своето отражение. Равни поляни, рододендрон, дъбрави, весели градинари със зелени ботуши, играещи по цял ден на криеница; някоя пещера, някоя идилична пейка, на която трима шегаджии са оставили три спретнати купчинки (уловка — имитация от кафява боядисана ламарина) — някаква сърничка, изскочила в алеята и начаса превърнала се пред очите им в трепкащи слънчеви петна — ето какви бяха тези градини! Там, там е бърбенето на Марфинка, нейните крака с бели чорапи и кадифени пантофки, студената ѝ гръд и розовите целувки с вкус на горски ягоди. Ех, да ги види оттук — поне дървесните корони, поне веригата отдалечени хълмове...

Цинцинат пристегна по-силно халата. Сетне помести и задърпа заднишком крещящата от яд маса: как без желание, с какво потреперване се движеше по каменния под, потреперванията ѝ се предаваха на пръстите на Цинцинат, на небцето му, както отстъпваше към прозореца (тоест към онази стена, където високо, високо зад решетката бе полегатата кухня на прозореца). Падна звънко лъжицата, чашата затанцува, моливът се търколи, захлъзгаха се книга след книга. Цинцинат вдигна ритащия стол върху масата. Най-сетне се покатери. Но, разбира се, не се виждаше нищо — само знойното небе с тънко сресани бели кичури, останали от облаците, неизтърпели синевата. Цинцинат едва стигаше до решетката, зад която под наклон се издигаше тунелът на прозорчето с друга решетка в края и с нейно светлинно повторение върху олющената стена на каменната падина. Там, отстрани, със същия чист презрителен почерк като на една от полуизтритите фрази, прочетени одеде, бе написано: „Нищо не се вижда, и аз опитвах.“

Цинцинат се бе изправил на пръсти, хванал се с малките си, съвсем бели от напрежението ръце за черните пръчки, половината от

лицето му бе в слънчевата решетка, левият му мустак се златееше, в огледалните му гледци имаше по една мъничка златна клетка, а долу, отзад, петите му се надигаха от твърде големите пантофи.

— Ще вземете да паднете — каза Родион, който вече от половин минута бе застанал до него и сега здраво стисна крака на трепналия стол. — Нищо, нищо, държа. Можете да слезете.

Родион имаше очи като метличини и както винаги дивна червена грамадна брада. Това красиво руско лице бе обърнато нагоре към Цинцинат, който го настъпи с босо ходило, тоест призракт го настъпи, а самият Цинцинат вече слезе от стола на масата. Родион го прегърна като пеленаче и го свали внимателно, подир което с цигулков звук дръпна масата на предишното ѝ място и приседна в края ѝ, като люлееше единия си крак, а с другия се опираше в пода — бе взел фалшиво-безцеремонната поза на оперните гуляйджии в сцена с кръчма, а Цинцинат зачопли шнура на халата, свел поглед, едва сдържайки се да не заплаче.

Родион запя с бас-баритон, като въртеше очи и размахваше празното канче. Същата волна песен някога бе пяла Марфинка. Сълзи бликнаха от очите на Цинцинат. На най-високата нота Родион тресна канчето в пода и скочи от масата. По-нататък вече пееше с хор, макар да беше сам. Изведнъж вдигна двете си ръце и излезе.

Цинцинат, седнал на пода, погледна през сълзи нагоре, където отражението от решетката вече бе сменило мястото си. Опита — за стотен път — да премести масата, но, уви, краката ѝ от векове бяха завинтени за пода. Изяде една сушена смокиня и отново закрачи из килията.

Деветнайсет, двайсет, двайсет и една. На двайсет и две години беше прехвърлен в детска градина като учител от категория „Ф“ и тогава се ожени за Марфинка. Почти през същия ден, в който пое своите нови задължения (състоящи се в това да занимава куцичките, гърбавичките, кривогледичките деца), важно лице написа срещу него донос от втора степен. Предпазливо като предположение се изказваше мисълта за основната нелегалност на Цинцинат. Заедно с този меморандум градските първенци разгледаха и старите оплаквания, изпращани от време на време от страна на най-прозорливите му другари по работа в ателието. Председателят на възпитателния съвет и някои други длъжностни лица се затваряха поред с него и провеждаха

предписаните от закона опити. В продължение на няколко денонощия не му позволяваха да спи, принуждаваха го бързо и безсмислено да бърбори, като го докарваха до ръба на бълнуването, караха го да пише писма до различни предмети и природни явления, да разиграва житейски сценки, а също да подражава на различни животни, на занаяти и на болести. Извърши всичко това, издържа всичко това — защото беше млад, находчив, свеж, жадуваше да живее — да поживее малко с Марфинка. Освободиха го със съжаление, разрешиха му да продължи заниманията си с децата от най-ниско равнище, за които им бе все едно — за да видят какво ще излезе. Водеше ги на разходка по две, като им свиреше на малка портативна музикална кутийка, нещо като мелничка за кафе — а в празник ходеха на люлките: целият грозд замираще, излитайки; и пицеше, когато се спускаше надолу. Учеше някои да четат.

Междувременно Марфинка още първата година на брака започна да го мами с когото ѝ падне и където ѝ падне. Обикновено когато Цинцинат се връщаше вкъщи, тя, притиснала с някаква сита усмивчица пухкава брадичка до шията, сякаш укорно към себе си, вперила в него изпод вежди честните си кафяви очи, изричаше с ниско гукащо гласче: „А Марфинка днес пак прави това.“ Той я гледаше няколко секунди, допрял длан до бузата си като жена, сетне, беззвучно виещ, тръгваше през всички стаи, пълни с нейни роднини, и се заключваше в тоалетната, където тропаше, пускаше водата, кашляше, за да замаскира риданията си. Понякога, като се оправдаваше, тя му обясняваше: „Нали ме знаеш, добричка съм толкова малко нещо, а носи такова облекчение на мъжа.“

Скоро тя забременя — и не от него. Сдоби се с момченце, веднага забременя отново — и отново не от него — и роди момиченце. Момчето беше куцо и злобно; тъпото, тлъсто момиче — почти сляпо. Поради дефектите си двете деца попаднаха при него в градината и беше странно да гледаш пъргавата, спретната, румена Марфинка как води вкъщи един сакат и една лоена топка. Цинцинат полека-лека съвсем се запусна — и веднъж на някакво открито събрание в градския парк внезапно през публиката пробягна тревога, някой произнесе на висок глас: „Граждани, между нас се намира...“ — и последва страшна, почти забравена дума — вятър връхлетя акациите, Цинцинат не можа да стори нищо по-добро, освен да стане и да се оттегли, като

разсеяно късаше листенца от крайпътните храсти. След десет дни бе арестуван.

„Вероятно утре — каза Цинцинат, докато бавно крачеше из килията. — Вероятно утре — каза Цинцинат и седна върху леглото, като разтъркваше челото си с длан. Залязващият лъч повтаряше познатите вече ефекти. — Вероятно утре — каза с въздишка Цинцинат. — Твърде тихо беше днес, а утре, виж, рано сутринта...“

Известно време всички мълчаха: пръстената кана с вода на дъното, утолявала жаждата на всички затворници по света; стените, положили ръце върху раменете си като четирима, обсъждащи с нечут шепот квадратната си тайна; кадифеният паяк, приличащ по нещо на Марфинка; големите черни книги върху масата...

„Какво недоразумение!“ — каза Цинцинат и изведнъж се разсмя. Стана, смъкна халата, шапчицата, пантофите. Свали платнените си панталони и ризата. Свали като перука главата си, свали ключиците като ремъци, свали гръдния си кош като ризница. Свали бедрата, нозете, свали и захвърли ръцете в ъгъла като ръкавици. Това, което остана от него, постепенно се стопи, едва обагри въздуха. Цинцинат отначало просто се наслаждаваше на прохладата; сетне волно и весело се потопи в тайната си среда.

Тресна железният гръм на резето и Цинцинат начаса обрасна с всичко, каквото бе смъкнал, дори с шапчицата. Надзирателят Родион донесе дузина бледожълти сливи в кръгла кошничка, настлана с лозови листа — подарък от съпругата на директора.

Цинцинат, теб те освежи престъпното ти упражнение.

III

Цинцинат се пробуди от съдбоносен гръм на гласове, нарастващ в коридора.

Макар че вечерта се бе готвил за такова събуждане — все едно, не се излизаше наглава със сърцето, с дишането. Закрил сърцето си с крайче, за да не вижда — тихо, няма нищо (както казват на дете в миг на невероятно бедствие), — закрил сърцето си и надигнал се леко, Цинцинат се заслуша. Тътрене на много крака в различни степени на чуваемост; гласове — също в много разрези; един се приближаваше, питащ, друг, по-наблизо, отговаряше. Забързан от дълбочина, някой префуча и се плъзна по плочите като по лед. Басът на директора произнесе сред гълчавата няколко думи — неясни, но безспорно повелителни. Най-страшното беше, че през тази суетня проникваше детски глас — директорът имаше дъщеричка. Цинцинат различаваше и плачливото тенорче на своя адвокат, и мрънкането на Родион... Ето отново някой тичешком зададе еквивалентен въпрос, а друг еквивалентно му отвърна. Пъхтене, трясък, трополене — като че шареха с пръчка под пейка. „Не намерихте ли?“ — ясно попита директорът. Притичаха крачки. Притичаха, върнаха се. Цинцинат, ни жив, ни мъртъв, спусна крака на пода: така и не му дадоха свиждане с Марфинка... Дали да се обличам, или ще дойдат да ме приготвят? Ах, стига вече, влизайте...

Но го мъчиха още две минути. Изведнъж вратата се отвори и като се хлъзгаше, нахлу адвокатът.

Беше разчорлен, потен. Опипваше лявата си маншета и очите му се въртяха.

— Изгубих си копчето за ръкавели — възкликна той, пъхтящ бързо като куче. — Закачил съм го за нещо... сигурно... когато с милата Емочка... лудетината винаги... за края на фрака... всеки път, щом вляза... най-важното чух като нещо... но не обърнах... вижте, верижката очевидно... много ми бяха скъпи... ех, какво да се прави... може би все пак... обещах на всички пазачи... но е досадно...

— Глупава, сънена грешка — тихо продума Цинцинат. — Погрешно съм изтълкувал суматохата. Това е вредно за сърцето.

— А, не, благодаря, дребна работа — разсеяно избъбри адвокатът. При това шареше с поглед из ъглите на килията. Личеше си, че му е мъчно заради изгубената скъпа дреболийка. Изгубената дреболийка го бе измъчила. Дреболийката бе скъпа. Беше му мъчно заради изгубената дреболийка.

Цинцинат с лек стон легна отново в постелята. Онзи седна в краката му.

— Бях тръгнал към вас — каза адвокатът — толкова бодър, весел... Но сега ме разстрои тази дребна работа — защото в края на краищата това си е дребна работа, съгласете се — има по-важни неща. Е, как се чувствувате?

— Склонен към откровен разговор — притворил очи, отвърна Цинцинат. — Искам да споделя с вас някои свои умозаклучения. Аз съм заобиколен от жалки призраци, а не от хора. Те ме измъчват, както могат да измъчват само безсмислени видения, лоши сънища, отпадъци от бълнуване, измет от кошмари — и всичко това, което у нас минава за живот. На теория ми се иска да се събудя. Но не мога да се събудя без чужда помощ, а безумно се страхувам от такава помощ, пък и душата ми се измързеливи, свикна със стегнатите пелени. От всички призраци, които ме заобикалят, вие, Роман Висарионович, струва ми се, сте най-жалкият, но, от друга страна — според вашето логично положение в нашия измислен бит, — представлявате в известен смисъл съветник, застъпник...

— На вашите услуги — каза адвокатът, зарадван, че Цинцинат най-сетне се разприказва.

— Ето тъкмо искам да ви попитам: на какво се основава отказът да ми съобщят точния Ден на наказанието? Чакайте — не съм свършил още. Така нареченият директор избягва категоричния отговор, аргументира се с това, че... Ама почакайте! Искам да разбера, първо: от кого зависи определянето на деня? Искам да разбера, второ: как да изкопча от това учреждение или лице, или сбор от лица...

Адвокатът, който току-що понечваше да заговори, сега, кой знае защо, мълчеше. Гримираното му лице със сини вежди и с дълга заешка устна не изразяваше особено раздвижена мисъл.

— Оставете си маншета — каза Цинцинат — и опитайте да се съсредоточите.

Роман Висарионович поривисто промени положението на тялото си и преплете неспокойно пръсти. Той избъбри с нажален глас:

— Тъкмо заради този тон...

— Ме осъдиха на смърт — каза Цинцинат, — зная. По-нататък!

— Хайде да променим разговора, моля ви — възкликна Роман Висарионович. — Защо не можете да останете поне сега в рамките на позволеното? Наистина това е ужасно, това надминава моите сили. Влязох просто да ви попитам дали нямате някакви законни желания... например (тук лицето му се оживи) може би ще пожелаете да имате напечатани речите, произнесени на съда? В такъв случай сте длъжен в най-кратък срок да подадете съответното прошение, което ние двамата с вас ей сега заедно бихме подготвили — с подробно мотивирано указание колко именно екземпляра от речите са ви необходими, с каква цел. Тъкмо имам свободен час, хайде, ах, хайде да се заемем с това, моля ви! Дори съм приготвил специален плик.

— За курioз... — продума Цинцинат — но преди това... Нима наистина не може да получа отговор?

— Специален плик — повтори адвокатът, като го примамваше.

— Добре, дайте го — каза Цинцинат и скъса дебелия, напълнен с нещо плик, на къдрещи се парченца.

— Не биваше — почти разплакан извика адвокатът. — Никак не биваше. Дори не разбирате какво сторихте. Може там да е имало заповед за помилване. Втора не може да се вземе!

Цинцинат вдигна шепата хартийки, опита да сглоби поне едно свързано изречение, но всичко бе объркано, изопачено, разединено.

— Ето на, винаги сте такъв — завайка се адвокатът, стисна си слепоочията и закрачи из килията. — Може спасението ви да е било във вашите ръце, а вие... Ужасно! Е, какво да правя с вас? Сега го пиши загубено... А аз бях толкова доволен... Толкова ви подготвях...

— Може ли? — с разтегнат на ширина глас попита директорът, като открехна вратата.

— Заповядайте, Родриг Иванович, скъпи. Само че при нас не е много весело...

— Е, как е днес нашият симпатичен смъртник — пошегува се елегантният, представителен директор, като стискаше в месестите си

лилави лапи малката студена ръка на Цинцинат. — Всичко наред ли е? Да не ви боли нещо? Все си бърбите с нашия неуморим Роман Висарионович? А впрочем, драги ми Роман Висарионович... мога да ви зарадвам — моята лудетина току-що намери вашето копче за ръкавели на стълбището. La voісі.^[1] Нали това е френско злато, не съм ли прав? Твърде изящно. Обикновено не правя комплименти, но трябва да ви кажа.

Двамата се отдалечиха в ъгъла, като си даваха вид, че оглеждат чудесната дреболия, обсъждат нейната история, ценност, чудят се. Цинцинат се възползува от това, за да измъкне изпод леглото... и с тъничък бисерен звук... към края с поспиране...

— Да, голям вкус, голям вкус — повтори директорът, завръщайки се от ъгъла под ръка с адвоката. — Вие значи сте здрав, младежо — безсмислено се обърна той към Цинцинат, намъкнал се отново, в постелята. — Но все пак не бива да капризничите. Публиката и всички ние, като представители на публиката, желаем вашето благо, това, струва ми се, е ясно. Дори сме готови да ви подадем ръка в смисъл да облекчим самотата ви. Тези дни в една от нашите специални килии ще се настани нов арестант. Запознайте се, това ще ви разнообрази.

— Тези дни ли — повтори Цинцинат. — Значи ще има още няколко дни?

— Е, вижте го — засмя се директорът, — всичко да знае. А, Роман Висарионович?

— Ох, приятелю, не е за приказване — въздъхна адвокатът.

— Мда — продължи онзи, като подрънкваше ключовете, — вие трябва да бъдете по-сговорчив, господинчо. А вие: гордост, гняв, глума. Снощи вечер таквизи сливи значи им поднесох — и кво мислите? — не благоволиха да куснат, погнусиха се. Мда. Ето за новото ни арестантче ви думам. Таман да си хортувате с него, че я какво сте увесили нос. Ха де, нали право думам, Роман Висарионович?

— Тъй, Родионе, тъй — потвърди адвокатът с неволна усмивка.

Родион си поглади брадата и продължи:

— Яката ми дожала за тяхна милост — влизам, гледам — застанали на масата, на стола, протягат ръчички, крачета към решетката като някое кекаво маймунче. Пък небето синьо-синьо, лястовички хвъркат, че и облачета — благодат, ра-адост! Поех ги,

таквоз, като малко дете от стола — пък рева, — на, право ви думам — рева... Яката значи ми дожаля.

— Дали да не го заведем горе? — нерешително предложи адвокатът.

— Не е лошо, може — проточи Родион възтежко, добродушно, — всякогаш може.

— Облечете си халата — произнесе Роман Висарионович.

Цинцинат каза:

— Покорявам ви се — призраци, вампири, пародии. Покорявам ви се. Но все пак аз настоявам — чувате ли, настоявам (и другият Цинцинат истерично затропа, като му падаха пантофите) — да ми кажат колко ми остава да живея... и ще дадат ли свиждане с жена ми.

— Вероятно ще ви дадат — отвърна Роман Висарионович, като се спогледа с Родион. — Само не говорете толкова много. Хайде, да тръгваме.

— Заповядайте — каза Родион и блъсна с рамо отключената врата. Тримата излязоха: отпред — Родион, кривокрак, със стари избелели шалвари, провиснали на задника; след него — адвокатът във фрак, с нечиста сянка върху целулоидната яка и с ивица розов муселин на тила, където свършваше черната перука; и накрая Цинцинат, който си губеше пантофите, загръщаше се с халата.

До извивката на коридора другият стражник, безименният, приятелски им отдаде чест. Бледата каменна светлина се сменяше от области здрач. Вървяха, вървяха — след извивката извивка — и няколко пъти преминаха покрай един и същ орнамент от влага върху стената, който приличаше на страшна ръбеста кранта. Тук-там се наложи да включат електричеството; пращната крушка пламваше отгоре или отстрани с измъчен, жълт огън. Случваше се впрочем тя да бъде мъртва и тогава шареха в плътната тъма. На едно място, където неочаквано и необходимо отгоре падаше небесен лъч и димеше, блещукаше, разпилян върху разкъртените плочи, дъщерята на директора, Емочка, с лъскава карирана рокля и карирани къси чорапи — душичка, но с мраморните прасци на малките танцърки, — играеше на топка, топката равномерно тупкаше върху стената. Тя се обърна, като с четвъртия и петия пръст изличи далеч от бузата русоляв кичур, и изпрати с очи късото шествие. Докато минаваше, Родион гальовно раздрънка ключовете; адвокатът мимоходом я помилва по

светещата коса; но тя гледаше Цинцинат, който ѝ се усмихна уплашено. Щом стигнаха до следващата чупка на коридора, и тримата се обърнаха. Емочка гледаше след тях, като леко приплясваше лъскавата си червено-синя топка.

Отново дълго вървяха на тъмно, докато попаднаха в задънено място, където над навит пожарникарски маркуч светеше червена лампичка. Родион отключи ниска, обкована врата; зад нея стръмно нагоре се виеха стъпалата на каменно стълбище. Тук редът малко се промени: Родион, като потропа в такт на място, пусна напред първо адвоката, после Цинцинат, меко пристъпи и завърши шествието. По стръмното стълбище, с чието постепенно развитие съвпадаше бавното просветляване на мъглата, в която то растеше, не бе лесно да се изкачваш, а се изкачваха толкова дълго, че Цинцинат от нямане какво да прави взе да брои стъпалата, наброи тризначна цифра, но се обърка, като се препъна. Въздухът неусетно избледняваше. Цинцинат уморено се изкачваше и като дете пристъпваше все с един и същ крак. Още един завой, и изведнъж връхлетя гъст вятър, ослепително се разтвори лятното небе, пронизващо зазвуча писъкът на лястовиците.

Нашите пътешественици се озоваха на широката тераса върху кулата, откъдето се разкриваше изглед на разстояние, пресекащо дъха, защото не само кулата беше грамадна, но изобщо цялата крепост се извисяваше грамадно върху грамадна скала, сякаш нейна чудовищна рожба. Далеч долу се виждаха почти отвесни лозя и пътят се виеше, спускаше се към безводното речно корито, а по изпъкналия мост вървеше някакъв микроскопичен човек в червено, пред него — бягаща точка, вероятно куче.

По-нататък в голям полукръг се бе разположил на припек градът: разноцветните къщи ту вървяха на прави редове, съпроводжани от кръгли дървета, ту криво се плъзгаха по склоновете, настъпваха сенките си — можеше да се различи движението по Първия булевард и особеното трепкане в края, където бликаше прочутият водоскок. А още по-нататък, по посока на потъналите в омара хълмисти гънки, ключващи хоризонта, се точеха тъмните браздулици на дъбовите горички, тук и там проблясваше като ръчно огледало езерце — а други ярки овали вода се сбираха, припламвайки в нежна мъгла, ей там на запад, където започваше животът на лъкатушната река Строп. Цинцинат, допрял длан до бузата, в неподвижно, неизразимо смутно и

може би блажено отчаяние гледаше блясъка и мъглата на Тамарини градини, сивкавите, топящи се хълмове зад тях — ах, дълго не можа да се откъсне...

На няколко крачки от него, на широкия каменен парапет, обраснал отгоре с предприемчив треволяк, бе подпрял лакти адвокатът, гърбът му беше изцапан с вар. Замислено се бе загледал в пространството, като с лявата си лачена обувка бе настъпил дясната и така бе разтегнал с пръсти бузите си, че се бяха обърнали долните му клепачи. Родион изнамери отнякъде метла и мълчешком забръска плочника на терасата.

— Колко обаятелно е всичко това — обърна се Цинцинат към градините, към хълмовете (и му беше, кой знае защо, особено приятно да повтаря това „обаятелно“ на вятъра, както децата притискат и отново отпушват ушите си, забавлявайки се с обновяването на чувания свят). — Обаятелно! Никога не съм виждал именно такива тези хълмове, такива тайнствени. Нима в техните дипли, в техните сенчести долини не бих могъл... Не, по-добре да не мисля за това.

Той обиколи терасата околоръст. На север се бе простряла равнина, по нея бягаха сенки на облаци; ливадите се сменяха от нивя; зад извивката на Строп се мерзелееха наполовина обрасналите очертания на аеродрума и постройката, в която се държеше почтеният, грохнал самолет с рижави крила на пъстри кръпки, който понякога се пускаше на празник — най-вече за развлечение на сакатите. Веществото се бе уморило. Сладко дремеше времето. Имаше един човек в града, аптекарят, неговият праядо, разправяха, бил оставил писмено свидетелство как търговците летели до Китай.

Цинцинат обиколи терасата и отново се върна при южния ѝ парапет. Очите му извършваха най-незаконни разходки. Сега му се струваше, че различава онзи цъфнал храст, онази птица, онази пътека, влизаща в навеса от бръшлян.

— Май стига толкова — добродушно промълви директорът, захвърли метлата в ъгъла и отново облече редингота си. — Хайде по къщята.

— Да, време е — обади се адвокатът, като си погледна часовника.

И същото малко шествие потегли по обратния път. Отпред — директорът Родриг Иванович, след него — Цинцинат, прозяващ се

нервно след свежия въздух. Редингът на директора отзад бе изцапан с вар.

---

[1] Ето го (фр.). — Б.пр. ↑

IV

Тя влезе, като се възползува от сутрешното появяване на Родион — шмугна се под ръцете му, които държаха таблата.

— Бре-бре-бре — напрегнато изрече той, докато се мъчеше да успокои бурята в горещия шоколад. Меко притвори с крак вратата зад себе си и замърмори под мустаците: — Ама че беладжийка...

През това време Емочка се скри от него, клекна зад масата.

— Книжка ли си четете? — забеляза Родион, грейнал от доброта. — Бива, бива.

Без да вдига очи от страницата, Цинцинат нададе някакво мучене, утвърдителен ямб — но очите му вече не поемаха редовете.

Родион изпълни простичките си задължения, подгони с парцала разтанцувалия се в лъча прахоляк, нахрани паяка и се отдалечи.

Емочка — още клекнала, но малко по-свободно, като се поклащаше лекичко, сякаш беше на ресори — скръсти голите си пухкави ръце, полуразтвори розова уста и замигала с дългите си бледи, почти избелели ресници, се загледа над масата във вратата. Вече познато движение: рязко, с първите попаднали ѝ пръсти отметна лепената коса от слепоочието си, хвърли бърз поглед на Цинцинат, който бе оставил книгата, и чакаше какво ще стане по-нататък.

— Отиде си — каза Цинцинат.

Тя стана, но все още приведена, загледана във вратата. Беше смутена, не знаеше какво да предприеме. Изведнъж, лъснала зъбки, блеснала с балерински прасци, се хвърли към вратата — разбира се, заключена. Широкият ѝ колан от моаре оживи въздуха в килията.

Цинцинат ѝ зададе двата обикновени въпроса. Тя с гримаски си каза името и отвърна, че е на дванайсет.

— Жал ли ти е за мен? — попита Цинцинат.

На това тя не отговори нищо. Вдигна до лицето си пръстената кана, оставена в ъгъла. Тя бе празна, кънтяща. Викна през отвора в нея, а след миг отново се втурна — и сега се подпря на стената, притиснала само плешки и лакти, плъзгаше напред напрегнати ходила в плоски

пантофки — и отново се изправяше. Усмихна се на себе си, а сетне навъсено като към ниско слънце погледна Цинцинат и продължи да се плъзга. Както изглеждаше — бе диво, неспокойно дете.

— Нима не ти е жал за мен? — каза Цинцинат. — Невъзможно, не допускам. Хайде, ела насам, глупава сърничке, и ми разкажи кой ден ще умра.

Но Емочка не отговори нищо, а се плъзна на пода и кротко седна там, притиснала брадичка до вдигнатите си стиснати коленна, върху които бе дръпнала полата си, като показваше отдолу гладки бедра.

— Кажи ми, Емочка, толкова ти се моля... Нали всичко знаеш, аз чувствавам, че знаеш... Татко ти е говорил на масата, майка ти е говорила в кухнята... Всички, всички говорят. Вчера във вестника имаше едно празно правоъгълниче — значи се говори за това, единствено само аз...

Тя скочи от пода като понесена от вихър и отново се втурна към вратата, заблъска по нея — не с длани, а по-скоро с петите на ръцете си. Пуснатата ѝ коприненобледа коса завършваше с дълги масури.

„Да беше голяма — помисли си Цинцинат, — да беше душата ти поне малко съзвучна с мен, ти както в поетичната древност щеше да избереш по-тъмна нощ, да напоиш пазачите...“

— Емочка! — възкликна той. — Моля те, кажи ми, няма да спра да те питам, кажи ми, кога ще умра?

Загрязала пръста си, тя се приближи до масата, където бяха накамарени книги. Разтвори една, прелисти я с пукот, едва не изтръгна страниците, тръшна я, взе друга. Някакви сенки все пробягваха по лицето ѝ — ту се сбръчкваше луничавият ѝ нос, ту езикът издуваше бузата отвътре.

Вратата издрънча: Родион вероятно беше погледнал през шпионката и влезе доста навъсен.

— Стига, госпожице! Аз ще си патя сетне.

Тя пискливо се изкиска, извъртя се от ракообразната му ръка и се завтече към отворената врата. Там, на прага, се спря изведнъж с очарователна танцувална точност — и дали прати въздушна целувка, или склучи съюз за мълчание, — погледна Цинцинат през рамо, след което — със същия внезапен ритъм — скочи и избяга на високи, пружиниращи крачки, вече подготвящи полета.

Родион с мърморене и дрънчене я последва тромаво.

— Чакайте! — извика Цинцинат. — Свърших книгите. Отново ми донесете каталога.

— Книги... — сърдито се ухили Родион и подчертано звучно заключи вратата отвън.

Каква мъка, Цинцинат, каква мъка! Каква каменна мъка, Цинцинат — и безжалостно бие часовникът, и тлъстият паяк, и жълтите стени, и грапавото черно вълнено одеяло. Ципата върху шоколада в чашата. Да я хванеш в самия център с два пръста и да я дръпнеш изцяло от повърхността — вече не плосък покров, а сбърчена кафява поличка. Той е почти изстинал под нея — сладникав, гъст. Три препечени филийки с костенуркови сбгорели крайчета. Обло масло с пресован монограм на директора. Каква мъка, Цинцинат, колко трохи в постелята!

Като се повайка и поохка, той изпука всичките си стави, стана от леглото, облече омразния халат и тръгна да се скита. Отново прегледа всички надписи по стените с надеждата някъде да открие нов. Дълго стоя върху стола като гардже на пън, неподвижно загледан нагоре в просяшката порция небе. Отново обикаля. Отново чете вече научените наизуст осем правила за затворниците.

1. Абсолютно се забранява излизането от сградата на затвора.
2. Кротостта на затворника е украшение за тъмницата.
3. Настоятелно молим да пазите тишина между един и три всеки ден.
4. Забранява се воденето на жени.
5. Песни, танци и шеги с надзирателите са разрешени само по взаимно споразумение и в определени дни.
6. Желателно е затворникът да не сънува изобщо, а в противен случай веднага да прекратява сам нощните сънища, които по съдържание са несъвместими с положението и със званието на затворника, а именно: китни пейзажи, разходки с познати, семейни трапези, а също и полово общуване с личности, в реален вид и в състояние на бодърствуване недопускащи даденото лице, което поради това ще бъде разглеждано от закона като насилник.
7. Ползувайки се от гостоприемството на тъмницата, затворникът на свой ред не бива да избягва участието си в почистването и в другите дейности на затворническия персонал дотолкова, доколкото му бъде предложено такова участие.

8. Дирекцията в никакъв случай не отговаря за изгубването на вещи, както и на самия затворник.

Мъка, мъка, Цинцинат. Отново крачиш, Цинцинат, бръсвайки с халата ту стените, ту стола. Мъка! Натрупаните върху масата книги са прочетени до една. И макар да знаеше, че са прочетени до една, потърси, порови, надникна в един дебел том... прелисти, без да гледа, вижданите вече страници.

Това беше течение на списание, излизало някога — през едва въобразим век. Затворническата библиотека, която по брой и по рядкост на книгите минаваше за втора в града, съдържаше няколко такива чудатости. Това беше далечен свят, където най-обикновените предмети гreeха от младост и вродено нахалство, обусловено от преклонението пред труда, влаган за изработването им. Това бяха години на всеобща плавност; смазаният с масло метал се занимаваше с безшумна акробатика; спретнатите линии на мъжките облекла се диктуваха от нечуваната гъвкавост на мускулестите тела; течното стъкло на огромните прозорци заоблено се извиваше, в ъглите на къщите; като лястовичка волно летеше дева по трико — толкова високо над бляскавия басейн, че той изглеждаше колкото чинийка; в скока на височина атлетът се озоваваше хоризонтално във въздуха, достигнал вече такова крайно напрежение, че да не бяха байрачните гънки върху гащетата му с лампази, то би приличало на мързелив покой, и безкрай се лееше, плъзгаше се вода; грацията на падащата вода, ослепителните подробности на баните, атлазените вълни на океана с двукрила сянка над тях. Всичко беше гланцово, преливаше се, всичко страстно се стремеше към някакво съвършенство, което се определяше само от липсата на триения. Опиянен от всичките съблазни на кръга, животът се довъртя до такова главозамайване, че загуби почва под краката и се подхлъзна, падна, отмалял от прилошаване и световъртеж... да го кажа ли?... Като че се озова в друго измерение; Да, веществото остаря, умори се, почти нищо не е оцеляло от легендарните времена — две-три машини, два-три водоскока — и на никого не му беше мъчно за миналото, пък и самото понятие „минало“ придоби друг вид.

„А може би — помисли си Цинцинат — тълкувам невярно тези картинки. Прехвърлям върху епохата качествата на нейните фотографии. Това богатство на сенки, потоци светлина, това лъскаво почерняло рамо, рядко срещаното отражение, плавните преходи от

една стихия в друга — всичко това може би се отнася за снимката, за особения светопис, за особените форми на това изкуство, а светът всъщност изобщо не е бил толкова лъкатушен, влажен и пъргав — също както нашите елементарни апарати по свой начин предават нашия днешен, набързо скован и боядисан свят.“

„А може би (започна бързо да пише Цинцинат върху кариерния лист) тълкувам неправилно... Прехвърлям върху епохата... Това богатство... Потоците... Плавните преходи... И светът е бил изобщо... Също като нашите... Но нима могат тези предположения да помогнат на мъката ми? Ах, мъко моя, какво да правя с теб, със себе си? Как смеят да ме държат в неизвестност... Аз, който трябва да премина през свръхмъчително изпитание, аз, който за запазване на достойнството си, поне на външното (все едно, няма да стигна по-далеч от безмълвната бледност — все едно, не съм герой...), трябва по време на това изпитание да владее всичките си способности, а аз, аз... полака заслабвам... неизвестността е ужасна — хайде, кажете ми най-сетне... Ама не, примирай, всяка сутрин... Между другото, ако знаех колко време ми е останало, бих успял все нещо... Малък труд... да запиша проверените си мисли... Някой някога ще ги прочете и ще стане както първата сутрин в непознатата страна. Тоест искам да кажа, че бих го накарал изведнъж да се облее с щастливи сълзи, очите му да омекнат — и когато мине през това, светът ще бъде по-чист, умит, освежен. Но как да пристъпя към писане, като не знаая дали ще успея, тъкмо в това е мъчението, че си казваш: ето вчера бих успял — и отново си мислиш: ето й вчера бих... И вместо необходимата, ясна и точна работа, вместо равномерната подготовка на душата за сутрешното ставане, когато... ведрото на палача, което ще ти подадат, душа, да се умиеш... та вместо това неволно се отдаваш на банална, безумна мечта за бягство... Когато тя дотърча днес, като тропаше и се заливаше в смях... тоест искам да кажа... Не, трябва все пак нещо да се изобрази, да се остави. Аз не съм обикновен... аз съм този, който е жив сред вас... Не само очите ми са други, и слухът, и вкусът — не само обонянието ми е като на елен, а осезанието като на прилеп — но важното е: дарбата да съчетавам всичко това в една точка... Не, тайната още не е разгадана — това е само огнието — дори не съм намекнал още за зараждането на огъня, за него самия. Моят живот. Някога през детството, през едно далечно пътуване с училището, когато бе бях отделил от останалите —

а може да съм сънувал, — попаднах в знойно пладне в едно сънно градче, дотолкова сънно, че когато човекът, задрямал на пейката до ярко белосаната стена, стана най-сетне да ме изпрати до крайния квартал, синята му сянка върху стената не го последва отведнъж... о, зная, зная, не съм забелязал, греша, сянката му изобщо не се е забавила, а просто, да речем, се е закачила за грапавата стена... — но ето какво искам да изразя: между неговото движение и движението на изостаналата сянка — тази секунда, този синкоп — ето онзи рядък вид време, в което живея — паузата, прекъсването, когато сърцето е като пух... И още бих написал за постоянния трепет... и че винаги част от моите мисли се блъска около невидима пъпна връв, която съединява света с нещо — с какво, още няма да кажа... Но как да пиша за това, когато се страхувам, че няма да смогна и само напразно ще разраня... Когато тя днес дотърча — още дете, — ето какво искам да кажа — още дете, с никакви пролуки за моите мисли — помислих си с думите на древни стихове — защо ли не вземе да напие стражниците... да ме спаси. Да бе си останала ей такава дете, а едновременно с това да бе пораснала, да бе разбрала — щяхме да успеем: пламнали бузи, черна ветровита нощ, спасение, спасение... И напразно повтарям, че няма подслон за мен в света... Има! Ще го намеря! Цъфтящо дере в пустинята! Малко сняг в сянката на планинска скала! Обаче това е вредно — това, което прага, — и бездруго съм слаб, а се разпалвам, унищожавам последните си сили. Каква мъка, ах, каква... И ми е ясно, че още не съм вдигнал най-последната ципа от своя страх.“

Той се замисли. После захвърли молива, стана, закричи. Дочу се биенето на часовника. Възползувайки се от звука му като от платформа, на повърхността се изкачиха стъпки; рампата отплава, стъпките останаха и ето че в килията влязоха: Родион със супата и господин библиотекарят с каталога.

Той беше грамаден на ръст мъж, но с болнав вид, бледен, с кръгове под очите, с плешивина, заобиколена от тъмен венец коса, с източена снага в синя жилетка, на места избеляла и с индиговосини кръпки по лактите. Държеше ръце в джобовете на тесните си като смъртта панталони, стиснал под мишница голяма книга, подвързана с черна кожа. Цинцинат вече бе имал удоволствието да го види веднъж.

— Каталогът — каза библиотекарят, чието слово се отличаваше с някаква предизвикателна лаконичност.

— Добре, оставете го — каза Цинцинат, — ще си избира. Ако искате да почакате, седнете, заповядайте. А ако искате да си идете...

— Да си ида — каза библиотекарят.

— Добре. Тогава по-късно ще предам каталога по Родион. Ето, можете да ги вземете... Тези списания на древните — те са прекрасни, трогателни... С този тежък том, да ви кажа, като с камък потънах на дъното на времето. Упойващо чувство.

— Не — каза библиотекарят.

— Донесете ми други, ще ви напиша от кои години. И някакъв роман, по-нов. Отивате ли си вече? Всичко ли взехте?

Когато остана сам, Цинцинат се зае със супата; в същото време запрелиства каталога. Основната му част беше грижливо и красиво отпечатана; сред печатния текст бяха ситно, но ясно вписани на ръка с червено мастило множество заглавия. Неспециалист мъчно би се ориентирал в каталога заради подредбата на заглавията — не по азбучен ред, а по броя на страниците във всяка книга, при това пак там бе отбелязано колко (за да се избегнат съвпаденията) допълнителни листа са залепени към една или друга. Затова Цинцинат търсеше без определена цел, а ей така, както му падне. Каталогът се поддържаше в образцова чистота; толкова по-чудно беше, че върху белия гръб на една от първите страници детска ръка бе направила с молив серия рисунки, чийто смисъл Цинцинат не долови веднага.

V

— Разрешете да ви честитя от сърце — с кадифен бас каза директорът, когато на другата сутрин влизаше в килията при Цинцинат.

Родриг Иванович изглеждаше още по-празничен от обикновено: гърбът на парадния, му редингот беше като на файтонджия — бухнал от вата, широк, плоско загладен, перуката му лъщеше като нова, козуначното тесто на брадичката му беше напудрено като кекс, а в петлицата му се розовееше восъчно цветче на точки. Иззад снажната му фигура — той тържествено се спря на прага — надничаха любопитно също празнични, също напوماдени служители от затвора. Родион дори бе окачил някакво орденче.

— Готов съм. Ей сега ще се облека. Знаех, че ще е днес.

— Честито — повтори директорът, без да обръща внимание на припрените движения на Цинцинат. — Имам честта да доложя, че от днес вече си имате съсед — да, да, току-що се нанесе. Изгледахте си очите, нали? Нищо — сега с обичен приятел, с другар в игри и забави няма да ви бъде толкова скучно. Освен това — разбира се, да си остане между нас, мога да ви съобщя, че дойде разрешение да се видите със съпругата си: *demain matin*^[1].

Цинцинат се отпусна върху леглото и каза:

— Да, това е добре. Благодаря ви, кукло, файтонджийо, нацапотен мръсно... Извинете, малко...

Тогава стените на килията започнаха да се огъват навътре-навън като отражения в разлюляна вода; директорът се набразди, креватът се превърна в лодка. Цинцинат се хвана за края, за да не падне, но клинът остана в ръката му — и до гуша сред хилядите цветя на точки заплува, заплете се и почна да потъва. С пръти, с куки, навили ръкави, взеха да го мушкат, да го закачат и да го измъкват на брега. Измъкнаха го.

— Нервозни сме като женичка — произнесе с усмивка лекарят на затвора, който бе същият Родриг Иванович. — Дишайте свободно. Можете да ядете всичко. Потите ли се нощем? Продължавайте в същия дух и ако бъдете много послушен, напълно е възможно, напълно

възможно да ви позволим с едно оценце да погледнете новака... но дайте дума, само с едно оценце...

— Колко ще продължи... това свиждане... колко ще ми дадат... — пряко сили промълви Цинцинат.

— Сега, сега. Не бързайте толкова, не се вълнувайте. Щом сме ви обещали, ще ви го покажем. Обуйте си пантофите, срещете си косата. Мисля, че... — Директорът въпросително погледна Родион, той кимна. — Само, моля ви, пазете абсолютна тишина — обърна се отново към Цинцинат — и нищо не пипайте. Хайде, ставайте, ставайте. Не сте заслужили, вие, драги мой, лошо се държите, но все пак ви се разрешава... Сега — нито дума, тихичко...

На пръсти, като балансираше с ръце, Родриг Иванович излезе, а с него и Цинцинат с големите си фъфлещи пантофи. В дъното на коридора, до вратата с внушителни панти, бе застанал приведен Родион и гледаше през шпионката. Без да вдига глава, направи жест с ръка, с който настояваше за още по-голяма тишина, и неусетно го промени в друг — канещ. Директорът още повече се привдигна на пръсти, обърна се, като страховито гримасничеше, но Цинцинат нямаше как да не тътри поне малко пантофите. Ту тук, ту там из полумрака на коридорите се събираха неясните фигури на служителите в затвора, привеждаха се, допираха длан до челото като козирка, сякаш се напругаха да съзрат нещо. Лаборантът Родион пропусна Родриг Иванович до насочения окуляр. Като скръцна як гръб, Родриг Иванович се втренчи... В същото време неясните фигури пробягваха беззвучно из сивия здрач, викаха се беззвучно, строяваха се в редици, а меките им многобройни крака се движеха на място като бутала, готови да потеглят. Директорът най-сетне бавно се отмести и лекичко дръпна Цинцинат за ръкава, както професор кани случайно наминал профан — да погледа препарата. Цинцинат кротко се долепи до светлото кръгче. Отначало видя само слънчеви мехурчета, нещо на ивички, а след това: креват, същия като неговия в килията, до кревата поставени два куфара с блестящи закопчалки и голям продълговат калъф като за тромбон...

— Виждате ли нещо — прошепна директорът и наведен близко, благоухаеше на лилии като отворен ковчег.

Цинцинат кимна, макар че още не бе видял най-важното; премести поглед по-вляво и тогава видя истински.

На стола, ребром до масата, неподвижно като захарен седеше голобрад дебеланко, към трийсетгодишен, със старомодна, но чиста, току-що изгладена арестантска дреха — целият раиран, с раирани чорапи, с нови марокенени пантофи — демонстрираше девствена подметка, праметнал единия си крак връз другия, и бе хванал коляното си с пухкави ръце; на кутрето му припламваше прозрачен аквамарин, светлорусата коса на учудващо кръглата му глава бе разделена на път по средата, дългите ресници хвърляха сянка върху херувимската му буза, между малиновите устни се мяркаше белотата на дивни, равни зъби. Целият беше някак покрит с блясък, бавно се топеше в снопа слънчеви лъчи, които се лееха отгоре върху него. На масата нямаше нищо освен елегантен пътен часовник с кожена рамка.

— Стига — пошепна усмихнат директорът, — и Лодя състо иска. — Той отново долепи око.

Родион показва със знаци на Цинцинат, че му е време да се прибира. Неясните фигури на служителите почтително се приближаваха на върволичка; зад директора вече се бе образувала цяла опашка желаещи да погледат, някои бяха довели големите си синове.

— Само ви глезим — измърмори Родион накрая и дълго не можа да отключи вратата на Цинцинатовата килия, дори ѝ каза една яка руска дума и това подействува.

Всичко утихна. Всичко бе както винаги.

— Не, не всичко — утре ти ще дойдеш — произнесе гласно Цинцинат, все още треперещ след одевешното прималяване.

„Какво ще ти кажа? — продължи да мисли той, да бърби, да потръпва. — Какво ще ми кажеш ти? Напук на всичко те обичах и ще те обичам — на колене, с дръпнати назад рамене, показвайки пети на палача и напругайки гъши врат — все едно, дори и тогава. И след това — може би най-много именно след това — ще те обичам — някога ще има между нас едно истинско, изчерпващо обяснение — и тогава вече все някак ще се наближим един друг, ще се наместим, ще решим главоблъсканицата: да се прокара от еди-коя си точка до еди-коя си... без нито веднъж... или — без да се вдига върхът на молива... или някак другояче... ще съединим, ще прокараме и от мен и теб ще се образува този единствен наш мотив, за който копнея. Ако те всяка сутрин правят така, ще ме дресират, ще стана съвсем като пън...“

Цинцинат се запрозява — сълзи потекоха по бузите му, и отново, и отново в устата му раснесе хълм. Нерви — не му се спеше. Трябваше да се заеме с нещо до утре — новите книги още ги нямаше, не бе върнал каталога... Да, рисунките! Но сега в светлината на утрешната среща...

Детска ръка, безспорно на Емочка, бе нарисувала редица картинки, които образуваха (както му се стори вчера) свързан разказ, обещание, образец на мечта. Отначало: хоризонтална черта, тоест ей този плочест под, на него — елементарен стол като насекомо, а горе — решетка с шест квадрата. Същото, но с участието на кръгла месечина, кисело извила устни зад решетката. По-нататък: на столче от три чертички надзирател без очи, значи — спящ, а на пода — халка с шест ключа. Същата халка с ключовете, но по-едра, към нея се е протегнала ръка, точно пет пръста, с късо ръкавче. Започва интересното: вратата е полуотворена — подава се нещо като птичи крак: само това се вижда от бягачия затворник.

Ето го и него, със запетайки на главата вместо къдрици, с тъмен халат, според възможностите изобразен във вид на равнобедрен триъгълник; води го момиченце: крачетата като вилици, вълниста поличка, успоредни черти на косата. Същото, но във вид на план, а именно: килията като квадрат, коридорът като крива, с пунктиран маршрут и със стълбище като хармоника в края. Най-сетне епилогът: тъмна кула и над нея доволната луна — устните ѝ извити нагоре.

Не — самозалъгва се, глупости. Детински драскулки, без мисъл... Ще изпишем заглавията и ще оставим каталога. Да, дете е... Изплезило езиче отдясно, стиснало здраво огризка от моливче, натиска го с побеляло пръстче... А после — след сполучливо затворената линия — се обляга, извива насам и натам, глава, върти плешки и отново, наведено над листа и преместило езиче отляво... толкова старателно... Глупости, не бива повече...

Като търсеше с какво да се заеме и как да оживи замрялото време, Цинцинат реши да освежи външността си за утрешната Марфинка. Родион се съгласи да домъкне същото дървено корито, в което Цинцинат се бе къпал преди съда. В очакване на водата седна до масата, масата днес малко се клатеше.

„Свиждане, свиждане — пишеше Цинцинат, — то вероятно означава, че моето ужасно утро е вече близко. Вдругиден, ето по това

време, моята килия ще бъде празна. Но аз съм щастлив, че ще те видя. Ние се изкачвахме към ателиетата по две различни стълбища, мъжете по едното, жените по другото — но се събирахме на предпоследната площадка. Вече не мога да сглобя Марфинка във вида, в който я срещнах първия път, но си спомням, веднага забелязах, че леко разтваря устни секунда преди смеха — и кръгли кафяви очи, и коралови обички — ах, колко бих искал сега да я възпроизведа такава, съвсем новичка и още колосана, а после постепенно омекване — и гънката между бузата и шията, когато извърщаше глава към мен, вече затоплена, почти жива. Нейният свят. Нейният свят се състои от елементарни частици, елементарно съединени; най-елементарната рецепта по готварската книга е по-сложна от този свят, който тя пече, както си тананика — всеки ден за себе си, за мен, за всички. Но откъде — още тогава, през първите дни, — откъде тази злоба и инат, които изведнъж... Мека, смешна, топла и изведнъж... Отначало ми се струваше, че нарочно прави така: показва ми може би как друга на нейно място би побесняла, би се заинатила. А колко бях учуден, когато се оказа, че тя е именно тази! Заради нищо и никакво — глупачето ми, каква малка главица, ако стигнеш до нея през всичкото русо, гъсто, на което тя умее да придаде невинна гладкост, с момински блясък на темето. «Женичката ви — тиха и кротка, ама хаплива» — каза ми първият ѝ, незабравимият любовник, при което долното е, че епитетът не е в преносен... че тя наистина в дадена минута... един от онези спомени, които веднага трябва да се пропъждат, иначе ще те надделят, ще те прекършат. «Марфинка днес отново...» — а веднъж аз видях, видях, видях — от балкона, — видях и оттогава никога не влизах в нито една стая, без да предизвестя отдалеч за идването си — с кашлица, с безсмислено възклицание. Колко страшно бе да доловя онази извивка, онази задавяща се забързаност — всичко, каквото бе мое в сенчестите скрити кътчета на Тамарини градини, а сетне изгубено за мен. Да преброя колко бе имала... Вечното изтезание: да разговарям на трапезата с един или с друг неин любовник, да изглеждам весел, да чупя орехи, да бръщолевя — но до смърт да ме е страх да се наведе, та случайно под масата да не видя долната част на чудовището, чиято горна част, съвсем благоприлична, представлява млада жена и млад мъж, които се виждат до кръста над масата, спокойно се хранят и бъррят, а долната част — това е нещо

четирикрако, гърчещо се, бясно... Слязох в ада подир изпусната салфетка. Марфинка сетне казваше за себе си (в същото множествено число): «Ние много се срамуваме, че ни видяха» — и издуваше устни. И все пак: аз те обичам. Аз... безизходно, гибелно, непоправимо. Докато в онези градини има дъбове, аз ще... Когато нагледно ти доказаха, че не ме искат, че ме избягват, ти се учуди как така не си забелязала, а от теб бе толкова лесно да се скрива! Помня как ме умоляваше да се поправа, без всъщност да разбираш какво именно би трябвало да поправа у себе си и как се върши това, и досега ти не разбираш нищо, не се замисляш дали разбираш, или не, а когато се учудваш, ти се учудваш почти уютно. Но когато съдебният пристав започна да обикаля публиката с шапка в ръка, ти все пак пусна своя хартийка в нея.“ Над люлеещото се до пристана корито се вдигаше невинна, весела, примамлива пара. Цинцинат поривисто си пое на два пъти дъх — въздъхна и отмести изписаните страници. Измъкна чиста кърпа от скромното си сандъче. Цинцинат беше толкова дребничък и тесен, че успя целият да влезе в коритото. Седеше като в лодка едноръвка и леко плаваше. Червеникавият вечерен лъч, смесен с парата, пораждаше в малкия свят на каменната килия разноцветен трепет. Щом доплува, Цинцинат стана и излезе на сушата. Докато се бършеше, се бореше със световъртежа, със сърдечната отмала. Беше много слаб — и сега, при залезната светлина, подчертаваща сенките от ребрата, самият строеж на гръдния му кош изглеждаше успех в мимикрията, защото изразяваше решетестата същност на неговата среда, на неговата тъмница. Клетият ми Цинцинат! Докато се бършеше, докато се мъчеше да се разсейва чрез себе си, той оглеждаше всичките си жилки и неволно си мислеше, че скоро ще го отпушат и всичко това ще се излее. Костите му бяха леки, тънки; в очакване, с детинско внимание от долу на горе го гледаха кротките нокти на краката (а вие, милите, вие, невинните) и когато седеше така на кревата — гол, изложил целия си кльоцав гръб от опашната кост до вратните прешлени на наблюдателите зад вратата (там се чуваше шепот, обсъждаха, шумоляха — но нищо, нека), Цинцинат можеше да мине за болнав отрок — дори тилът му, с продълговатата трапчинка и с опашчицата мокра коса, беше хлапашки и рядко удобен. От същото сандъче Цинцинат извади огледалце и бурканче с ароматно пухче, което винаги му напомняше онова необикновено мишле с гъста козина

върху хълбока на Марфинка. Натри бодливите си бузи, като внимателно заобикаляше мустаците.

Сега е хубаво, чисто. Въздъхна и облече прохладна, запазила мириса на домашно пране нощница. Мръкна се. Той лежеше и продължаваше да плава. Родион запали осветлението в обичайното време и отнесе кофата, коритото. Паякът се спусна при него по паяжината и спря на пръста му, който Родион подаде на мъхнатото животинче, и разговаряше с него като с канарче. През това време вратата към коридора оставаше леко открената — и там се мярна нещо... за миг се провесиха завитите краища на бледи кичури и изчезнаха, когато Родион си тръгна, загледан нагоре в отдалечаващия се под купола на цирка мъничък акробат. Вратата си оставаше леко открената. Тромав, с кожена престилка, с къдраво-червена брада, Родион полека се движеше из килията и когато часовникът захърка, преди да удари (звънът на часовника се бе приближил сега благодарение на въздушната връзка), извади някъде от пояса си объл часовник и го свери. Сетне, като предполагаше, че Цинцинат спи, доста дълго го гледа, подпрян на метлата като на алебарда. Сигнал в мислите си кой знае докъде, се размърда отново... В това време през вратата беззвучно и немного забързано се търколи червено-синя гумена топка, мина по катета направо под кревата, скри се за миг, там се чукна и се изтърколи по другия катет, тоест към Родион, който, без изобщо да я забележи, случайно я ритна, когато тръгваше — и тогава по хипотенузата топката замина през същата пролука на вратата, откъдето се бе появила. Родион вдигна метлата на рамо и напусна килията. Светлината угасна.

Цинцинат не спа, не спа, не спа — не, заспа, но със стон и отново се измъкна — и ето отново не спа, не спа, не спа — и всичко се объркваше: Марфинка, ешафодът, кадифето — как ли ще бъде, какво? Смърт или свиждане? Всичко се смеси напълно, но той още за миг разтвори стиснати очи, защото светлината се бе запалила, и Родион влезе на пръсти, взе от масата черния каталог, излезе, угасна.

---

[1] Утре сутринта (фр.). — Б.пр. ↑

VI

Какво беше това — през всичко страшно, нощно, неповратливо, — какво бе всъщност това? Последно се отдръпна то, неохотно отстъпи пред тежките, огромни талиги на съня и ето сега първо изтича — толкова приятно, приятно растящо, изсветляващо, обливащо горещо сърцето: Марфинка тепърва ще дойде!

На поднос като в театър Родион; внесе лилава бележка. Приседнал в постелята, Цинцинат прочете следното: „Милион извинения! Непростима грешка! След сверка с члена в закона стана ясно, че свиждане се дава едва след изтичането на седмица от съда. И така, ще отложим до утре. Бъдете ми здравичък, поздравете ни, при нас е все същото, грижи до гуша, боята, изпратена за караулните, отново се оказа негодна, за което вече писах, но без резултат.“

Родион, като внимаваше да не гледа към Цинцинат, прибираше вчерашните съдини от масата. Времето очевидно бе навъсено: проникващата отгоре светлина беше сива и тъмното кожено облекло на милозливия Родион изглеждаше овлажняло, сбръчкано.

— Какво да се прави — рече Цинцинат, — добре, добре... Все едно съм безсилен. (Другият Цинцинат, по-малкият, плачеше, свит на кравайче.) Като ще е утре, да е утре. Но аз ще ви помоля да извикате...

— Моментално — изтърси Родион с такава готовност, като че само за това бе жадувал — втурна се навън, — но директорът, след като бе чакал твърде нетърпеливо зад вратата, се появи секунда по-рано, затова се сблъскаха.

Родриг Иванович държеше стенен календар — и не знаеше къде да го остави.

— Милион извинения — провикна се той, — непростима грешка! След сверка с члена в закона... — Като повтори дословно бележката си, Родриг Иванович седна в краката на Цинцинат и припряно добави: — Във всеки случай можете да подадете оплакване, но мой дълг е да ви предупредя: най-близкият конгрес ще бъде свикан наесен, а дотогава много нещо ще изтече. Ясно ли е?

— Нямам намерение да се оплаквам — каза Цинцинат, — но искам да ви попитам: съществува ли в мнимата природа на мнимите неща, с които е пълен този мним свят, поне едно нещо, което да гарантира, че ще изпълните обещанието си?

— Обещание ли? — учудено попита директорът, като престана да си вее с картонената част на календара (крепостта по залез, акварел). — Какво обещание?

— За утрешното идване на моята жена. Дори в дадения случай да не ми дадете гаранция — поставям въпроса по-широко: съществува ли изобщо, може ли да съществува в този свят поне някаква осигуровка, сигурност за каквото и да било — или дори самата идея за гаранция е неизвестна тук?

Пауза.

— А горкият ни Роман Висарионович — каза директорът, — научихте ли? Разболя се, настинал е и както май изглежда, доста сериозно...

— Чувствувам, че за нищо на света няма да ми отговорите; това е логично — защото и безотговорността в края на краищата си изработва своя логика. Преживях трийсет години уж сред топли на допир привидения, като криех, че съм жив и действителен — но сега, когато съм заловен, няма защо да се свеня от вас. Поне ще проверя на практика цялата несъстоятелност на дадения свят.

Директорът се окашля и продължи преспокойно:

— Дотолкова сериозно, че аз като лекар не съм сигурен дали ще може да присъствува — тоест дали ще оздравее навреме [bref^{\[1\]}](#), дали ще успее да присъствува на вашия бенефис...

— Махнете се — едва намери сили да произнесе Цинцинат.

— Не падайте духом — продължи директорът. — Утре, утре ще се осъществи това, за което мечтаете... Ама приятен календар, нали? Художествена изработка. Не, не съм го донесъл за вас.

Цинцинат притвори очи. Когато погледна отново, директорът бе застанал гърбом към него наред килията. На стола още се виждаше кожената престилка и червеникавата брада, оставена очевидно от Родион.

— Понастоящем значи ще се наложи особено хубаво да подредим вашата обител — каза той, без да се обръща, — да сложим

всичко в ред по случай утрешната среща... Докато ми ем тук пода, ще ви помоля... вас ще помоля.

Цинцинат отново стисна очи и смаленият глас продължи:

— ... вас ще помоля да излезете в коридора. Няма да продължи много. Ще употребим всички усилия, та утре както трябва, чисто, празнично, тържествено...

— Махнете се — възкликна Цинцинат, като се надигна, целият разтреперан.

— Хич не можем — важно произнесе Родион, докато оправяше ремъците на престилката. — Ще требе тука таквоз — да пошетам. Я колко прахоляк... Сетне и вие ще сте доволен.

Той се погледна в джобното огледалце, бухна си брадата върху бузите и като се приближи най-сетне до кревата, подаде на Цинцинат да се облече. В пантофите предвидливо бе поставена малко смачкана хартия, а полите на халата бяха грижливо подгънати и забодени. Като се олюляваше, Цинцинат се облече и опрян леко на ръката на Родион, излезе в коридора. Там седна на столчето, мушна ръце в ръкавите като болен. Родион се захвана да чисти, оставил вратата широко разтворена. Столът бе поставен върху масата; чаршафът бе смъкнат от кревата; издрънча дръжката на кофата; течението прелисти хартиите на масата и един лист се зарея към пода.

— Какво сте се умърлушили? — подвикна Родион, като извиси глас над шума от водата, шляпането, тракането. — Я идете да се разходите малко из коридорите... Няма страшно — тука съм, на, ако стане нещо, ще ми викнете...

Цинцинат послушно стана от столчето, но щом тръгна покрай студената стена, явно сродна на канарата, върху която бе израснала крепостта, щом се отдръпна на няколко крачки — и то какви крачки! — слаби, безтегловни, смирени, щом обърна местоположението на Родион, на отворената врата, на кофите в отдалечаващата се назад перспектива — и почувствува струя свобода. Тя се плисна понашироко, когато свърна зад ъгъла. Голите стени не бяха оживени от нищо освен от потни петна и пукнатини; само на едно място някой бе писал с охра, с бояджийски размах: „Проба на четката, проба на че“ — и уродливо петно. Нали не беше свикнал да се движи сам, мускулите му омекнаха, взе да го пробожда в ребрата.

И тогава Цинцинат се спря, като се озърташе, сякаш току-що бе попаднал в тези каменни дебри, събра цялата си воля, представи си своя живот в пълен ръст и се опита докрай точно да си изясни своето положение. Обвинен в най-страшното престъпление, в гносеологична гнусотия, толкова рядка и неудобна за назоваване, че се налагаше да използват заобикалки от рода на: непроницаемост, непрозрачност, препятствие; осъденият на смъртно наказание заради това престъпление; затвореният в крепостта в очакване на неизвестния, но близък, неминуем срок на това наказание (което ясно се предсещаше от него като изскубване, изтръгване и изскърцване на чудовищен зъб, при което цялото му тяло беше възпален венец, а главата му този зъб); застаналият сега в коридора на тъмницата със замиращо сърце — още жив, неначенат, още цинцинатен — Цинцинат Ц. почувствува безумен порив за свобода, за най-обикновена, предметна, предметно-осъществима свобода и мигновено си представи — с такава чувствена яснота, сякаш всичко това бе течащо, венцеобразно излъчване на съществото му — града зад пресъхналата река, града, от всяка точка на който се виждаше — ту така, ту другояче, ту по-ясно, ту по-синкава — високата крепост, в която се намираще той сега. И толкова силна и сладка бе тази вълна от свобода, че всичко му се стори по-хубаво, отколкото беше наистина: неговите надзиратели, каквито всъщност бяха всички, му се сториха по-сговорчиви... в тесните видения на живота разумът се вираше за възможна пътечка... пред очите му играеше някаква мечта... като хиляди пъстроцветни иглици около ослепителния слънчев кръг върху никелирана топка... Застанал в коридора на зандана и заслушан в пълногласния звън на часовника, който тъкмо бе започнал отмереното си броене, той си представи живота на града такъв, какъвто биваше в този свеж утринен час: Марфинка, свела очи, върви с кошничка в ръка от къщи по синкавия плочник, зад нея на три крачки юначага с черни мустаци; плават, плават по булеварда изработените във вид на лебеди или лодки електрически вагончета, в които седиш като в люлка от въртележка; от мебелните складове изнасят за проветряване дивани, кресла, мимоходом на тях посядват да починат ученици, мъничкият дежурен с количка, пълна с дебели тетрадки и учебници, си бърше челото като хамалин; по освежения влажен паваж тракат механични двуместни „часовничета“, както ги наричат тук в провинцията (а това са

изродените потомци на автомобилите от миналото, на онези великолепно лакирани раковини... защо ли си спомних? А, от снимките в списанието); Марфинка избира плодове; грохнали, страшни коне, отдавна, отдавна престанали да се чудят на забележителностите на ада, разкарват от фабриките стоки; улични продавачи на хляб със златисти лица, с бели манти дерат гърла, жонглират с хлебчета: подхвърлят ги високо, хващат ги и отново ги премятат; на прозореца, обраснал с глицинии, четирима весели телеграфисти пият, чукат се и вдигат чаши за здравето на минувачите; прочутият каламбурист, алчен качулат старец с червени копринени панталони, лапа горещи печени хухрики в павилиона до Малките езера; ето, облаците са се разкъсали и при музиката на духовия оркестър петнистото слънце тича по полегатите улици, наднича в пресечките; бързо вървят минувачи; мирише на липа, на карбурин, на мокър прахоляк; вечният водоскок пред мавзолея на капитан Сънни широко пръска каменния капитан, барелефа до слонските му крака и люшкащите се рози; Марфинка, свела очи, си отива към къщи с пълната кошница, след нея на три крачки русоляво конте... Така Цинцинат гледаше и слушаше през стените, докато биеше часовникът, и макар че всичко в този град наистина беше винаги напълно мъртво и ужасно в сравнение с тайния живот на Цинцинат и с неговия престъпен плам, макар да знаеше това със сигурност и да знаеше, че няма надежда, все пак в тази минута му се прииска да попадне на познатите пъстри улици... но ето часовникът отброи, въображаемото небе се замрежи и тъмницата отново влезе в сила.

Цинцинат затаи дъх, тръгна, спря отново, послуша се: някъде отпред, от неизвестна далнина, долиташе чукане.

Това бе равномерно, ситно, тупкащо чукане и Цинцинат, на когото му затрепериха всичките листенца, усети покана в него. Той продължи нататък, много внимателен, блещукащ, лек; за кой ли път сви зад ъгъл. Чукането спря, но сетне като че прелитна по-близо като невидим кълвач. Чук, чук, чук. Цинцинат ускори крачка и отново тъмният коридор се прегъна. Изведнъж стана по-светло — макар и не като денем, — ето чукането стана определено, доволно от себе си. Отпред бледо осветената Емочка хвърляше топка по стената.

Проходът на това място бе широк и отначало на Цинцинат му се стори, че в лявата стена има голям дълбок прозорец, откъдето се лее

тази странна допълнителна светлина. Навела се, за да вдигне топката, а заедно с това и да си дръпне чорапа, Емочка хитро и свенливо се озърна. По голите ѝ ръце и покрай пищялките стърчаха светли косъмчета. Очите ѝ блестяха през белезникавите мигли. Ето тя се изправи, като отметна от лицето ленените къдрици със същата ръка, с която държеше топката.

— Тук е забранено да се идва — каза тя; имаше нещо в устата си, то тропна зад бузата ѝ, удари се в зъбите.

— Какво смучеш? — попита Цинцинат.

Емочка изплези език; върху самостоятелно живото му крайче трепкаше кисело бонбонче.

— Имам още — каза тя, — искате ли?

Цинцинат поклати глава.

— Тук е забранено — повтори Емочка.

— Защо? — попита Цинцинат.

Тя мръдна рамо и кръшно огъната, извила ръка с топката и напрегнала прасци, се, приближи до мястото, където, стори му се, бе нишата, прозорецът — и там, като се занамества, изведнъж станала по-кокалеста, се настани върху каменната издатина като на прозоречен перваз.

Не, това само беше подобие на прозорец; по-скоро — витрина, а в нея — да, разбира се, как да не ги познае! — изглед към Тамарини градини. Изрисуван в няколко ракурса, изпълнен в мътнозелени тонове и осветен със скрити крушки, този изглед приличаше не толкова на терариум или на театрален макет, колкото на декор, върху чийто фон се напъва духов оркестър. Всичко бе предадено доста точно в смисъл на групи и перспективи — и да не бяха унилите бои, да не бяха неподвижните дървесни върхари и тромавото осветление, човек можеше примижал да си представи, че гледа през прозореца в кулата, ето от тази тъмница към онези градини. Снизходителният поглед разпознаваше тези пътища, тези къдрави зелени горички и входа отдясно, и отделни тополи, и дори бледата мазка посред неубедителната синева на езерото — вероятно лебед. А в дълбочина, в условната мъгла се заобляха хълмовете, над тях, на това тъмносивкаво небе, под което, живеят и умират преструванковците, бяха застанали неподвижни кълбести облаци. И всичко това бе някак опушено, вехто,

покрито с прах, и стъклото, през което гледаше Цинцинат, бе на петна — по някои от тях можеха да се възстановят детски пет пръста.

— Все пак ме изведи дотам — прошепна Цинцинат, — умолявам те.

Той седеше до Емочка на каменната издатина и двамата се вглеждаха в изкуствената далечина във витрината, тя загадъчно местеше пръст по лъкатушните пътеки и косата ѝ миришеше на ванилия.

— Тейко идва — изведнъж дрезгаво и припряно избъбри тя, като се озърна; скочи на пода и се скри.

Наистина от страната, противоположна на тази, откъдето бе дошъл Цинцинат (отначало дори си помисли — има огледало), се приближаваше Родион, като подрънкваше ключовете.

— Заповядайте си вкъщи — рече той шеговито.

Светлината във витрината изгасна, Цинцинат направи крачка с намерението да се върне по същия път, по който бе стигнал дотук.

— Къде, къде — подвикна Родион, — вървете направо, по-близо е.

И едва тогава Цинцинат разбра, че чупките на коридора не са го отвеждали наникъде, а са представлявали широк многоъгълник — защото сега, свърнал зад ъгъла, видя в дъното своята врата, а преди да стигне до нея, мина покрай килията, в която държаха новия арестант. Вратата на тази килия бе широко разтворена и там в раираната си дреха бе стъпил на стола вече виденият симпатичен нисък дебеланко и закачваше календара на стената: чук, чук — като кълвач.

— Не се заглеждайте, моме гиздава — добродушно промълви Родион. — Вкъщи, вкъщи. Ама как ви е почистено, а? Сегинка не е срамота да срещате гости.

Особено май се гордееше, че паякът беше настанен в чиста, безупречно правилна паяжина, очевидно току-що създадена.

---

[1] Накратко (фр.). — Б.пр. ↑

VII

Омайно утро! Свободно, без предишното триене, то проникваше през стъклото зад решетката, измито вчера от Родион. Направо лъхаше на нова къща от жълтите, лепкави стени. Масата беше покрита с чиста покривка, още с въздух, без да пада плътно. Щедро измитият плочест под дъхтеше фонтанна хладина.

Цинцинат облече най-хубавото, което имаше тук — и докато обуваше белите си копринени чорапи, бе получил право да ги носи на галапредставленията като педагог, — Родион внесе мокра кристална ваза с бузести божури от директорската градинка и я постави на масата, по средата — не, не съвсем по, средата; излезе заднишком, а след минута се върна със столче и с допълнителен стол, и мебелите разположи не как да е — а с точна преценка и с вкус. Влиза на няколко пъти, Цинцинат не смееше да попита „кога?“ — и както се случва в такова особено бездейно време, когато, празнично изгладен, чакаш гости и някак няма с какво да се заемеш — се разтакаваше, ту присядаше в непривични ъгли, ту поправяше цветята въз вазата, така че най-сетне Родион го съжали и каза, че сега вече остава малко.

Точно в десет изведнъж се яви Родриг Иванович в най-хубавия, в най-монументалния си редингот, бляскав, недостъпен, сдържано развълнуван; постави масивен пепелник и огледа всичко (с изключение само единствено на Цинцинат, постъпвайки като погълнат от работата си майордом, насочващ вниманието си само върху наредбата на мъртвия инвентар, като предоставя на живия сам да се разкрасява). Върна се, понесъл зелена стъкленица с гумена помпичка, и с мощен шум взе да издухва борово благовоние, като доста безцеремонно изблъска Цинцинат, когато той му се заплете в краката. Родриг Иванович постави столовете по друг начин, не като Родион, и дълго гледа, облещил очи в облегалките им — те бяха разнородни — едната като лира, другата като „П“. Най-сетне изду бузи, изпусна въздуха с пухтене и се извърна към Цинцинат.

— Ами вие готов ли сте? — попита той. — Намерихте ли всичко необходимо? Катарамите ви здрави ли са? Защо ей тук сте някак омачкан? Ама че сте... Покажете си ръцете. Воп. Сега се постарайте да не се изплескате. Мисля, че малко остава.

Той излезе и в коридора зазвуча на вълни сочният му разпоредителски бас. Родион отвори вратата на килията, закрепил я в такова положение и разви на прага килимче на напречни райета.

— Идат вече — пошепна той, като намигна, и отново се скри.

Ето някъде три пъти изскърца ключ в ключалка, дочуха се смесени гласове, премина ветреца, от който косата на Цинцинат се раздвижи...

Вълнуваше се много и треперенето върху устните му все вземаше образа на усмивка.

— Насам, ето че вече стигнахме — чу се басовият говор на директора и в следващия миг той се появи, подхванал галантно под лакътчето дебеличкото раираничко арестантче, което, преди да влезе, се спря на килимчето, беззвучно събра марокенените си стъпала и чевръсто се поклони.

— Разрешете да ви представя м'сю Пиер — обърна се възторжено директорът към Цинцинат. — Заповядайте, заповядайте, м'сю Пиер, не можете да си представите как ви очакват тук... Запознайте се, господа... Дългоочакваната среща... Поучителна гледка... Не ни се сърдете, м'сю Пиер, не ни придирийте...

Сам не знаеше какво приказва — задавяше се, подскачаше тромаво, потриваше ръце, пукаше се от сладостен смут.

М'сю Пиер, много спокоен и стегнат, се приближи, поклони се отново — и Цинцинат машинално размени ръкостискане с него, при което дошлият за някаква си половин секунда по-дълго, отколкото е прието обикновено, задържа в меката си малка лапа изплъзващите се пръсти на Цинцинат, както удължава ръкостискането възрастен галовен доктор — толкова меко, тъй апетитно, — и ето че ги пусна.

С напевен, звънък гърлен глас м'сю Пиер каза:

— Аз също съм изключително радостен да се запозная най-сетне с вас. Смея да се надявам, че ще се сбlijим доста.

— Именно, именно — разсмя се директорът, — ах, седнете... Чувствайте се като у дома си... Колегата е толкова щастлив да ви види до себе си, че не намира думи.

М'сю Пиер седна и тогава се оказа, че крачетата му не стигат съвсем до пода: това впрочем никак не намали нито тежестта, нито тази особена грациозност, с която природата дарява някои избрани дебеланковци. Със светлите си глазирани очи той учтиво загледа Цинцинат; Родриг Иванович също приседна до масата, подсмиваше се, подтикваше ги, опиянен от удоволствие, местеше поглед от единия на другия, жадно следеше след всяка дума на госта впечатлението, което той правеше на Цинцинат.

М'сю Пиер каза:

— Вие невероятно приличате на своята майка. Лично никога не ми се е случвало да я видя, но Родриг Иванович любезно обеща да ми покаже нейна снимка.

— Тъй вярно — каза директорът, — ще намерим.

М'сю Пиер продължи:

— И изобщо извън това се увличам от фотографията още от младини, сега съм на трийсет години, а вие?

— Той е точно на трийсет — каза директорът.

— Ето, видяхте ли, познал съм значи. Щом и вие се интересувате, ей сега ще ви покажа...

С обичайната пъргавина той извади от нагръдното джобче на дрехата издут портфейл, а от него — дебело тесте любителски снимки от най-малкия формат. Като ги прехвърляше, сякаш бяха миниатюрни карти, ги занарежда по една върху масата, а Родриг Иванович ги грабваше, възкликваше от възторг, дълго ги разглеждаше и бавно, като продължаваше да се любува на снимката или вече протягаше ръка за следващата, ги предаваше по-нататък — макар че по-нататък всичко бе неподвижно и безмълвно. На всичките тези снимки бе м'сю Пиер, м'сю Пиер в най-разнообразни положения — ту в градината с огромен домат-шампион в ръцете, ту приседнал с едната кълка на някакъв парапет (профил, лула в устата), ту как чете в люлеещ се стол, а до него чаша със сламка...

— Прекрасно, забележително — мълвеше Родриг Иванович, като движеше рамене, клатеше глава, впивайки очи във всяка снимка или дори хванал наведнъж две и прехвърляше поглед от едната на другата. — Уух, какви са ви бицепсите тук! Направо невероятни при вашето изящно телосложение. Поразително! Ах, каква красота — говорите с птиче!

— Дресирано — каза м'сю Пиер.

— Извънредно забавно! Виж ти... Ами това какво значи — май си хапвате-диня!

— Тъй вярно — каза м'сю Пиер. — Тези вече ги разгледахте. Ето — заповядайте.

— Очарователно, уверявам ви. Я дайте тази порция насам, той още не ги е видял...

— Жонглирам с три ябълки — каза м'сю Пиер.

— Браво!

— По време на утринния чай — каза м'сю Пиер, — това съм аз, а това — покойният ми татко.

— О, да, да, познах го... Какви благородни бръчки!

— Край брега на Строп — каза м'сю Пиер. — Ходили ли сте там? — обърна се той към Цинцинат.

— Струва ми се, че не — отвърна Родриг Иванович. — Ами това къде е? Какво елегантно палтенце! Да ви кажа, тук изглеждате по-възрастен. Чакайте, искам още веднъж тази, с лейката.

— Ето... Това е всичко, каквото съм взел — каза м'сю Пиер и отново се обърна към Цинцинат: — Стига да знаех, че толкова се интересувате, щях да взема още, имам към десетина албума.

— Чудесно, поразително — повтаряше Родриг Иванович и бършеше очи с люлякова кърпичка, те бяха се навлажнили от всичкия този щастлив смях, ахкане, вълнения.

М'сю Пиер си затвори портфейла. Изведнъж в ръцете му изникна тесте карти.

— Намислете си някоя — предложи той, като нареждаше картите на масата; отмести с лакът пепелника; продължи да ги нарежда.

— Намислихме — бодро изрече директорът.

М'сю Пиер, като малко се превземаше, допря пръст до челото; сетне бързо събра картите, юначно шляпна тестето и хвърли тройка спатия.

— Това е невероятно — възкликна директорът. — Просто невероятно!

Тестето изчезна също тъй незабелязано, както се бе появило. Като си даде невъзмутим вид, м'сю Пиер каза:

— Отива една бабичка на доктор: „Да знаете, казва, господин докторе, каква болест ме е налегнала, страх ме е, че ще ме умори...“ —

„Какви са й симптомите?“ — „Главата ми трепери, господин докторе.“
— И м'сю Пиер, като фъфлеше и се друсаше, представи старицата.

Родриг Иванович лудешки се закиска, тресна с юмрук по масата, за малко да падне от стола, закашля се, застена, едва се успокои.

— Ама вие, м'сю Пиер, сте незаменим в компания — избъбри той през сълзи, — направо незаменим! Толкова смешен виц не съм чувал, откак съм жив!

— Какви сме тъжни, какви сме нежни — обърна се м'сю Пиер към Цинцинат, издул устни, като че искаше да разсмее начумерено дете. — Все мълчим, та мълчим, а мустаците ни треперкат, а жилката на шийката ни тупка, а очичките ни плувнали...

— Всичко е от радост — припряно се намеси директорът... — N'y faites pas attention.^[1]

— Да, наистина радостен ден, чуден ден — каза м'сю Пиер, — и на мен душата ми е направо кипнала... Не искам да се хваля, но у мен, колега, ще намерите рядко съчетание от външна общителност и вътрешна деликатност, от разговорливост и умение да мълча, от игривост и сериозност... Кой ще утеши ридаящия младенец, кой ще му залепи играчката? М'сю Пиер. Кой ще се застъпи за вдовицата? М'сю Пиер. Кой ще ви даде разумен съвет, кой ще ви посочи лекарство, кой ще донесе утешителна новина? Кой? Кой? М'сю Пиер. Винаги — м'сю Пиер.

— Изумително! Талант! — възкликна директорът, като да бе чул стихове, а в същото време все поглеждаше Цинцинат и шаваше вежда.

— И на мен така ми се струва — продължи м'сю Пиер. — Да, впрочем — прекъсна се той сам, — доволен ли сте от помещението? Да не е студено нощем? Храната достатъчна ли е?

— Той получава същото като мен — отговори Родриг Иванович, — столува се прекрасно.

— Прекрасен стол за сокол — пошегува се м'сю Пиер. Директорът отново се нагани да избухне в смях, но вратата се отвори и се появи мрачният, дългунест библиотекар с купчина книги под мишница. Гърлото му бе омотано с вълнен шал. Без да поздрави, той изтърси книгите върху кревата — над тях във въздуха за миг увиснаха стереометричните призраци на тези книги, изградени от прах — увиснаха, трепнаха и се разсеяха.

— Чакайте — каза Родриг Иванович, — струва ми се, вие не се познавате.

Библиотекарят кимна, без да погледне, а учтивият м'сю Пиер се надигна от стола.

— М'сю Пиер, ако обичате — примоли се директорът, като допря длан до нагръдника си, — покажете, ако обичате, и на него вашия фокус!

— Ах, не си заслужава... Аз просто така... — взе да скромничи м'сю Пиер, но директорът не миряса:

— Чудо! Червена магия! Всички ви молим! Хайде, бъдете добър. Ама чакайте, чакайте — викна той на библиотекаря, който бе тръгнал към вратата. — Ей сега м'сю Пиер ще ви покаже нещо. Молим, молим! Ама не си отивайте де...

— Намислете си една от тези карти — с комична важност произнесе м'сю Пиер; размеси картите; извади петица пика.

— Не — каза библиотекарят и излезе. М'сю Пиер повдигна заоблено рамо.

— Ей сега ще се върна — избъбри директорът и също излезе.

Цинцинат и гостът му останаха сами. Цинцинат отвори книга и се зачете в нея, тоест все препрочиташе първата фраза. М'сю Пиер го гледаше с добра усмивка, отпуснал лапичка върху масата с дланта нагоре, сякаш предлагаше мир на Цинцинат. Директорът се върна. Здравно бе стиснал вълнения шал в ръката си.

— Може би ще ви потрябва, м'сю Пиер — каза той, подаде шала, седна, запъхтян шумно като кон, и взе да си оглежда палеца, от края на който като сърп стърчеше полуоткъснат нокът.

— Та за какво си говорехме значи? — с чаровна тактичност, като че нищо не беше се случило, възкликна м'сю Пиер. — Да — ние говорехме за фотографиите. Някой ден ще си донеса апарата и ще ви снимам. Ще бъде весело. Какво четете, може ли да погледна?

— Защо не оставите книгата — намеси се директорът с пресекващ глас, — гост ви е дошъл.

— Оставете го — усмихна се м'сю Пиер.

Настъпи мълчание.

— Става късно — сподавено произнесе директорът, като си погледна часовника.

— Да, ей сега ще си тръгнем... Фу, какъв сърдитко... Гледайте, гледайте — устничките му потрепват... май слънчицето отново ще надникне... Сърдитко, сърдитко!...

— Да си вървим — каза директорът и стана.

— Ей сега... Толкова ми е приятно тук, направо не мога да се откъсна... Във всеки случай, мили ми съседе, ще се ползувам от разрешението да идвам при вас често, често — ако, разбира се, вие ми разрешите, а нали вие ми разрешавате, прав ли съм?... И така, довиждане. Довиждане! Довиждане!

Като се кланяше смешно, подражавайки някому, м'сю Пиер се отдалечи; директорът отново го прихвана под лакътчето, като надаваше сладострастно гъгниви звуци. Отидоха си, но в последната минута се чу: „Виноват, забравил съм нещо, ей сега ще ви настигна.“

И директорът се втурна отново в килията, застана близко пред Цинцинат, усмивката се изгуби за миг от лилавото му лице.

— Срамувам се — изфуча той през зъби, — срамувам се заради вас. Държахте се като... Идвам, идвам — развика се отново той, грейнал, грабна от масата вазата с божурите и плискайки водата, излезе.

Цинцинат все гледаше в книгата. Върху страницата попадна капка. Няколко букви през капката от петит се обърнаха в цицер, издуха се като под оставена лупа.

---

[1] Не обръщайте внимание, (фр.) — Б.пр. ↑

VIII

(Има такива, които острят молива към себе си, като да белят картоф, а има и които дялкат навън като пръчка... Родион бе от последните. Винаги носеше стара чекия с няколко ножчета и с тирбушон. Тирбушонът се сгъваше отвън.)

„Днес е осмият ден (пишеше Цинцинат с молива, скъсил се с повече от една трета), а аз не само съм още жив, тоест съм обло ограничен в себе си и затъмнен, но и като всеки смъртен не познавам смъртния си предел и мога да приложа спрямо себе си общата формула; вероятността от бъдеще намалява в обратна зависимост от въобразимото му отдалечаване. Наистина в моя случай предпазливостта ми говори да боравя само с твърде малки цифри — но нищо, нищо, жив съм. През тази нощ — и това не ми е за пръв път — ме споходи особено видение: смъквам от себе си обвивка след обвивка и най-сетне... не зная как да го опиша, но зная ето какво: стигам по пътя на постепенното разсъбличане до последната, неделима, твърда, сияеща точка и тази точка изрича: има ме! — като пръстен с перла в кървавата мас на акула — о, мое вярно, мое вечно... И тази точка ми стига — всъщност нищо друго не ми трябва. Може би гражданин на бъдния век, прибързал гост (а домакинята още не е станала от сън), може би просто така — панаирджийски изрод в зяпащия, безнадеждно празничен свят — си преживях мъчителния живот, тъкмо това мъчение искам да изложа, но все се страхувам, че няма да имам време. Откак се помня — а аз се помня с беззаконна зоркост — като свой съзаклятник, който твърде много знае за себе си и затова е опасен, а затова... Произхождам от такъв парещ мрак, въртя се като такъв пумпал, с такава тласкаща сила, с плам, че и досега усещам (понякога насън, понякога като се потапям в много гореща вода) този изконен мой трепет, първото изгаряне, пружината на моето «аз». Как изскочих — хлъзгав, гол! Да, от областта, затворена за другите и недостъпна, да, аз зная нещичко, да... но дори сега, когато все едно е свършено, дори сега — страхувам ли се да не прельстя някого? Или нищо няма да излезе от

това, което искам да разкажа, само ще останат черните трупове на удушните думи като обесени вечерни силуети на слова, гарвани... Струва ми се, че бих предпочел въжето, тъй като достоверно и неминуемо зная, че ще бъде секира; печеленето на време, което сега ми е толкова скъпо, че ценя всяко поемане на дъх, всяко отлагане... имам предвид времето на мисълта — отпуск, който давам на мисълта си за безплатно пътешествие от факта до фантазията — и обратно... Още много неща имам предвид, но неумението да пиша, бързането, вълнението, слабостта... Аз зная нещичко. Аз зная нещичко. Но то е тъй мъчно изразимо! Не, не мога... иска ми се да захвърля — а в същото време — такова чувство, че кипнал, се надигаш като мляко, че ще се побъркаш от гъдел, ако поне някак не го изразиш. О, не — не се облизвам над своята личност, не подхващам трескава суетня с душата си в тъмна стая; никакви, никакви желаниа освен желанието да се изкажа — напук на цялата световна немота. Колко ме е страх. Страх ме е отвратително. Обаче никой не може да ме отнеме от мен. Страх ме е — и ето че губя някаква нишка, която току-що тъй осезаемо държах. Къде е тя? Изплъзна се! Треперя над хартията, доизгриввам се до графита, мъча се с гръб да се закрия от вратата, през която пронизващ поглед ме пробжда в тила — и като че ей сега ще смачкам, ще скъсам написаното... По погрешка попаднах тук — не именно в тъмницата, а въобще в този страшен, раиран свят, приличен образец на занаятчийско умение, но всъщност беда, ужас, безумие, грешка — и ето че стовари върху мен дървения си чук гигантският изрязан от дърво мечок. А нали от ранно детство ме спохождаха сънища... В сънищата ми светът бе облагороден, одухотворен; хората, от които найаве толкова се страхувах, се появяваха там трепетно преобразени, сякаш просмукани и обкръжени от тази игра на въздуха, която в зной дава живот на самите очертания на предметите; техните гласове, походка, изразът на очите и дори изразът на дрехите придобиваха вълнуваща многозначителност; по-просто казано: в моите сънища светът оживяваше, ставаше толкова пленително важен, волен и въздушно лек, че после вече ми беше тясно да дишам праха на нарисувания живот. При това аз отдавна бях свикнал с мисълта, че назоваването от сънищата е полудействителност, обещание за действителност, нейно преддверие и полъх, тоест, че те съдържат в себе си в много неясно, разредено състояние повече истинска

действителност от прехваления ни днешен ден, който на свой ред е полусън, тежка дрямка, където отвън проникват странно, диво изкривени звуците и образите на действителния свят, протичащ зад периферията на съзнанието — както се случва през сън да дочуваш лукава, страховита повест, защото шушне клонка по стъклото, или да се виждаш как затъваш в снега, защото одеялото ти се е смъкнало. Но колко се страхувам да се събудя! Колко се страхувам от мига, по-точно от половината миг — още тогава пресечен, когато с удар като дървар... А от какво да се страхувам? Нали за мен това вече ще бъде само сянка на секира и сгромолясащото се «чат» ще чуя не с този си слух. Все пак ме е страх! Толкова лесно не можеш се отписа. И не е хубаво, че мисълта ми през цялото време се засмуква в дупката на бъдещето — искам за друго, искам друго да обясня... но пиша смътно и вяло като при Пушкин поетичният дуелист. Сигурно ще ми се отвори скоро трето око отзад, между моите крехки прешлени: безумно око, широко зейнало, с дишаща зеница и розови извивки върху лъщящата ябълка. Не пипай! Дори по-силно, предрезгавяло: не барай! Всичко предчувствувам! И често дочувам в ушите си своя бъдещ хлип и страшната клокочеща кашлица, която се излива от току-що обезглавения. Но всичко това не е същото, и моето разсъждение за съня, за действителността — също не е това... Стой! Ето отново чувствавам, че ей сега ще се изкажа истински, ще впримча думата. Уви, никой не ме е учил на тази ловитба и отдавна е забравено древното вродено изкуство да пишеш, когато то не се е нуждаело от обучение, а е пламвало и е лумвало като пожар, а сега изглежда също тъй невъзможно като музиката, някога извлечана от чудовищен роял, която пъргава е ромоляла или изведнъж е разпуквала света на огромни, бляскави, цялостни късове — аз самият толкова ясно си представям всичко това, но вие не сте аз, ето къде е непоправимото нещастие. Без да умея да пиша, но като се догаждам с престъпния си усет как трябва да се подреждат думите, как трябва да се постъпи, за да оживее обикновената дума, за да заимствува от съседката си нейния блясък, жар, сянка, сама отразявайки се в нея и обновявайки я чрез това отражение, така че целият ред е живо преливане; досещайки се за такова съседство между думите, аз обаче не мога да го постигна, а нали тъкмо това ми е необходимо за неднешната и нетукашната ми задача. Не тук! Тъпото «тук», подпряно и запряно от двойка «твърдо»,

тъмният зандан, в който е заключен неудържимо виещ ужас, ме държи и стяга. Но какви проблясъци нощем, той съществува, моя свят в, съня не може да го няма, защото нали трябва да съществува образецът, щом съществува разкривеното му копие. Сънен, релефен, син, той полека се извърща към мен. Също както в навъсен ден се търкаляш по гръб със затворени очи и изведнъж трепва мракът под клепачите, полека преминава в морна усмивка, а сетне в горещо осезаемо щастие и знаеш: изплувало е слънцето от облаците. Ето с такова усещане започва моят свят: постепенно се прояснява димният въздух — и такава лъчезарна, трепетна доброта е разлята в него, така се разгъва душата ми в родната област. Но по-нататък, по-нататък? Да, ето я чертата, отвъд която губя власт... Думата, измъкната на въздух, се пръсва, както се пръскат в мрежите онези мехурообразни риби, които дишат и блестят само в тъмните си, премазани бездни. Но аз правя сетно усилие и ето, май има улов — о, само мигновен облик на улов! Там неподражаемо разумно свети човешки поглед; там на воля се скитат изтерзаните тук чудаци; там времето се подрежда по желание като килим с орнамент, чиито гънки могат така да се съберат, че да се докоснат които и да било две негови шарки — и отново се раздипля килимът, и живееш по-нататък, или полагаш бъдещата картина върху отминалата, без край, без край, с отпуснатото продължително внимание на жена, избираща копринен колан за роклята, и ето тя плавно поема към мен, равномерно бодва кадифето с колена — тя всичко е разбрала и е разбираема за мен. Там, там е оригиналът на онези градини, из които бродихме тук, криехме се; там всичко поражда с омайната си очевидност, с простотата на съвършеното си благо; там всичко радва душата, всичко е проникнато от тази забавност, която познават децата; там бляска това огледало, от което понякога дотук прескача лъч... И всичко това не е така, не е съвсем така, и аз се обърквам, тъпча на място, заплитам се — и колкото повече се движа и шаря из водата, където търся по пясъчното дъно мярналия се блясък, толкова е по-мътна водата, толкова по-малка е вероятността, че ще намеря, ще хвана. Не, още нищо не съм казал или съм казал само книжно... и в края на краищата би трябвало да се откажа и бих се отказал, ако се трудех за някого сега, но тъй като на света няма нито един човек, говорещ на моя език; или по-кратко — нито един човек, говорещ; или още по-кратко — нито един човек, налага се да се грижа

само за себе си, за тази сила, която ме подтиква да се изкажа. Студено ми е, губя сили, страхувам се, тилът ми мига и примигава, и отново гледа безумно втренчено, но все пак аз като канче за фонтан съм прикован с верига към тази маса и няма да стана, преди да се изкажа... Повтарям (в ритъма на повторните възклицания, набирайки нов устрем), повтарям: зная нещичко, зная нещичко, нещичко... Още като дете, още докато живеех в яркожълта, голяма, студена къща, където мен и стотици други деца ни готвеха за благополучното небитие на пораснали истукани, в каквито връстниците ми без мъка, без болка се превърнаха всички; още тогава, през онези проклети дни, сред парцалените книги и ярко нацапотените пособия, и проникващите в душата ледени струи — аз знаех, без да познавам, аз знаех без учудване, аз знаех, както познаваш себе си, аз знаех това, което не може да се знае, знаех може би още по-ясно, отколкото зная сега. Защото животът ме обезсили: постоянният трепет, затаяването на знанието, преструването, страхът, болезненото налягане на всички нерви да не се предам, да не прозвънне... и досега ме боли още мястото в паметта, където се е отпечатало самото начало на това усилие, тоест първия път, когато разбрах, че нещата, които ми се струват естествени, всъщност са забранени, невъзможни, че всеки помисъл за тях е престъпен. Обаче хубаво съм запомнил този ден! Сигурно тогава тъкмо съм се научил да изписвам буквите, защото се виждам с онова медно пръстенче на кутрето, което слагаха на децата, научили се вече да преписват думите от лехите в училищната градина, където петуниите, флоксът и камшицата образуваха дълги изречения. Бях коленичил върху ниския перваз и гледах отгоре как на моравата в градината моите връстници в същите дълги розови ризи, с каквато бях и аз, хванали се за ръце, се въртяха около стълба с панделките. Дали съм бил наказан? Не, по-скоро нежеланието на другите деца да ме приемат, в играта и жестокото притеснение, срамът, мъката, които чувствавах, щом се присъединях към тях, ме бяха накарали да предпочета този бял ъгъл на перваза, рязко ограничен от сянката на полуотворената рамка. До мен достигаха възклицанията, изисквани от играта, заповедно-звънкият глас на червеносатата хърба, виждах нейните букли и очила — и с ужасено отвращение, което никога не ме напускаше, наблюдавах как блъска най-малките, за да се въртят почевръсто. И тази учителка, и шареният стълб, и белите облаци,

пропускащи пронизващото ги слънце, което внезапно проливаше толкова страстна, търсеца нещо светлина, така искрометно се повтаряха в стъклото на отворения прозорец... Накратко, чувствавах такъв страх и мъка, че исках да потъна в самия себе си, да се спотая там, като че исках да се удържа и да се изплъзна от безсмисления живот, който ме бе понесъл. През това време в края на каменната галерия, където се намирах, се появи най-възрастният от възпитателите — не помня името му, — дебел, потен, с мъхнати черни гърди, бе тръгнал да се къпе. Като ми подвикна отдалеч с глас, преувеличен от акустиката, да отивам в градината, той бързо се приближи, замахна с пешкира. В мъката си, разсеяно, безчувствено и невинно — вместо да се спусна в градината по стълбището (галерията се намираше на третия етаж), аз, без да мисля какво върша, но всъщност послушно, дори смирено, направо от перваза слязох върху пухкавия въздух и без да изпитам нищо особено, освен чувството за босота (макар да бях обут), поех полека, по най-естествен начин пристъпих напред, като все така разсеяно си посмуквах и оглеждах пръста, който бях убол заранта... но изведнъж необикновената, оглушителна тишина ме извади от моята умисленост — видях долу вдигнатите към мен като бледи маргаритки лица на вцепенените деца и сякаш падащата по гръб хърба, видях и закръглено подстриганите храсти, и още недолетелия до моравата пешкир, видях самия себе си — момче по розова риза, застинало право посред въздуха, видях, като се обърнах, на три въздушни крачки от себе си току-що напуснатия прозорец и протегналия мъхнатата си ръка в зловеща почуда...“

(В този момент за съжаление угасна светлината в килията — Родион я гасеше точно в десет.)

IX

И отново денят бе открит от шумен говор. Родион мрачно се разпореждаше, помагаха му други трима служители. На свиждането бе дошло цялото семейство на Марфинка с всичките си мебели. Не така, не така си бе представял тази дългоочаквана среща... Как нахлуха само! Старият баща на Марфинка — огромна плешива глава, торбички под очите, каучуково потропване на черния бастун; братята на Марфинка — близнаците, напълно еднакви, но единият със златни мустаци, а другият с катранени; дядото и бабата на Марфинка по майка — толкова стари, че вече прозираха; трите наперени братовчедки, които обаче, кой знае защо, не ги пуснаха в последната минута; децата на Марфинка — куцията Диомедон и болезнено пълната Полина; най-сетне самата Марфинка в празничната си черна рокля, с кадифена лентичка на бялата студена шия и с огледало в ръка; до нея неизменно се намираше много коректен младеж с безукорен профил.

Тъстът, като се подпираше с бастуна, седна в пристигналото заедно с него кожено кресло, постави с усилие дебелия си велурен крак върху малката пейчица и като клатеше злобно глава, впери очи изпод тежките си клепащи в Цинцинат, който бе обзет от познатото мътно чувство при вида на ширитите, украсяващи дебелата кабинетна пижама на тъста, бръчките около устата му, като че изразяващи вечно отвращение, и моравите петна върху слепоочието му с изпъкнали жили и подутина върху жилата колкото едра стафида.

Дядото и бабата (той — треперлив, проскубан, с кърпени панталони; тя — късо подстригана, с щръкнала бяла коса и толкова слабичка, че би могла да облече копринен калъф от чадър) се разположиха един до друг на два еднакви стола с високи облегалки; дядото не изпускаше от малките си космати ръце грамадния портрет на майка си в позлатена рамка — неясна млада жена, която също на свой ред държеше някакъв портрет. Междувременно все продължаваха да пристигат мебели, покъщнина, дори отделни части от стени. Бляскаше широкият гардероб с огледалата, явил се със свое лично отражение (а

именно: кътче от съпружеската спалня — на пода ивица слънце, изпусната ръкавица и в дъното отворена врата). Вкараха мрачно велосипедче с ортопедични приспособления. Върху масичката с инкрустациите вече десет години имаше плоско, алено като нар шишенце и фиба. Марфинка седна върху своята черна кушетка с втъкани рози.

— Мъка, мъка! — провъзгласи тъстът и тропна с бастуна.

Старчетата сепнато се усмигнаха.

— Татенце, недейте, хиляди пъти сме го повтаряли — тихо избъбри Марфинка и зиморничаво раздвижи рамо.

Нейният младеж ѝ подаде шал с ресни, обаче тя, нежно усмихната само с кранчето на тънките си устни, отстрани внимателната му ръка. („Най-напред гледам ръцете на мъжете.“) Той беше с елегантната черна униформа на телеграфен служител и парфюмиран с виолетки.

— Мъка! — натъртено повтори тъстът и започна подробно и живописно да проклина Цинцинат. Погледът на Цинцинат бе привлечен от зелената на бели точки рокля на Полина: червенкоса, кривогледа, с очила, будеща не смях, а тъга с тези точки и със закръглеността си, като местеше тъпо тумбести крачета с кафяви вълнени чорапи и чепички с копчета, тя се приближаваше до присъстващите и сякаш изучаваше всекиго, сериозно и мълчаливо вперила малките си тъмни очи, които се събираха над носа. Клетницата бе с вързана салфетка — сигурно бяха забравили да ѝ я свалят след закуската.

Тъстът си пое дъх, отново удари с бастуна и тогава Цинцинат каза:

— Да, слушам ви.

— Млък, грубиян — извика онзи, — имам право да очаквам от теб, — поне днес, когато си на прага на смъртта — малко почтителност. Успя да стигнеш до ешафода... Бъди тъй добър да ми обясниш как можа, как посмя...

Марфинка попита нещо тихо своя младеж, който предпазливо се суетеше, като шареше около себе си и под себе си на кушетката.

— Не, не, нищо — отвърна той също тихо, — сигурно съм я... из пътя. Нищо, ще се намери... Но кажете, сигурна ли сте, че не ви е студено?

Марфинка поклати отрицателно глава и отпусна мека длан върху китката му, и начаса вдигна ръка, поправи роклята върху коленете си и със съскащ шепот повика сина си, който досаждаше на своите вуйчовци, а те го отблъскваха — пречеше им да слушат. Дисмедон, със сива блуза с ластик на бедрата, като се изкривяваше целият в ритмични тласъци, все пак доста пъргаво измина разстоянието от тях до майка си. Левият му крак беше здрав, румен; десният обаче приличаше на пушка в доста сложните си такъми: ствол, ремъци. Кръглите кафяви очи и редките вежди бяха от майка му, но долната част на лицето, провисналите като на булдог бузи — това, разбира се, беше чуждо.

— Седни тук — каза полугласно Марфинка и с бърз удар задържа плъзналото се от кушетката ръчно огледало.

— Ти ми отговори — продължи тъстът — как посмя ти, щастливият баща на семейство — прекрасно обзавеждане, чудни дечица, любеща съпруга, — как посмя да не вземеш под внимание, как не се отказа, злосторнико? Понякога ми се струва, че чисто и просто съм стар дръвник и нищо не разбирам, защото иначе трябва да предположа такава бездна от низост... Млък! — изрева той и старчетата отново трепнаха и се усмигнаха.

Черната котка се протегна, изпълнала задните си крачета, потърка хълбок в крака на Цинцинат, който я съпроводи с поглед, сетне се озова върху бюфета и оттам беззвучно скочи върху рамото на адвоката — току-що влязъл на пръсти, той седна в ъгъла върху плюшената мека табуретка — бе силно настинал и над приготвената за употреба носна кърпа оглеждаше присъстващите и различните предмети от покъщнината, придаващи такъв вид на килията, сякаш в нея се провеждаше търг; котката го сепна, той трескаво я отхвърли.

Тъстът клокочеше, множеше проклетията и вече започваше да хъхри. Марфинка закри очите си с ръка, нейният младеж я гледаше, като стягаше мускулите на челюстите си. На диванчето с извита облегалка седяха братята на Марфинка; брюнетът, целият в жълто, с разкопчана яка, държеше свита на руло нотна хартия, още без ноти — той бе един от най-добрите певци в града; брат му в лазурни шалвари, конте и шегобиец, бе донесъл подарък на зет си — фруктиера с ярки, направени от восък плодове. Освен това бе си вързал креп на ръкава и щом хванеше погледа на Цинцинат, сочеше лентата с пръст.

Тъстът на върха на красноречивия си гняв изведнъж се задави и така изтътри креслото, че кротичката Полина, застанала до него и зяпнала го в устата, се стовари по гръб зад креслото, където остана да лежи с надеждата, че никой не я е забелязал. Тъстът започна с пукот да разопакова кутия цигари. Всички мълчаха.

Сподавените звуци постепенно започнаха да се възстановяват. Братът на Марфинка, брюнетът, се прокашля и пропя полугласно: „Mali è trano t'amesti“ — но се запъна и погледна брат си, който го изгледа страшно. Адвокатът, усмихнат кой знае на какво, отново си хвана кърпата. На кушетката Марфинка си зашепна със своя кавалер, който я убеждаваше да се наметне с шала — затворническият въздух бил малко влажен. Говореха си на „ви“, но с какво бреме от нежност плаваше това „ви“ върху хоризонта на едва доловимия им разговор. Старчето, ужасно разтреперано, се надигна от стола, подаде портрета на старицата и като закриваше треперецото като него самия пламъче, се приближи до своя зет, тъст на Цинцинат, и понечи — но пламъкът угасна и онзи сърдито се тросна:

— Дотегнахте ми вече с глупашката си запалка — рече той навъсен, но вече без яд, и тогава въздухът съвсем се оживи и всички се разприказваха наведнъж.

„Mali è trano t'amesti“ — с пълен глас пропя братът на Марфинка.

— Диомедон, остави веднага котката — каза Марфинка, — онзи ден вече удуши една, недей всеки ден. Вземете му я, ако обичате, Виктор, мили.

Възползувайки се от всеобщото оживление, Полина изпъля иззад креслото и полека се изправи. Адвокатът се приближи до тъста на Цинцинат и му даде огънче.

— Вземи думата „ропот“ — говореше на Цинцинат неговият шурей, шегобиецът — и я прочети отзад напред. А? Нали е смешно? Да, братко — натопи се ти в една история. Ама наистина, как можа?

През това време вратата незабелязано се отвори. На прага, като и двамата еднакво държаха ръце зад гърба, застанаха м'сю Пиер и директорът и тихо, деликатно, движейки само очи, огледаха присъстващите. Гледаха така към минута, преди отново да си излязат.

— Знаеш ли какво — подхвана шуреят, като дъхтеше горещо, — чуй какво ще ти каже твойт приятел некалафатен. Разкай се,

Цинцинатик. Хайде, направи ми тази услуга. Току-виж, ти простили. А? Помисли си колко е неприятно да ти секат главата. Какво ти струва? Хайде, разкай се, не ставай пън.

— Моите почитания, моите почитания, моите почитания — каза адвокатът, като се приближаваше. — Не ме целувайте, още съм много хремав. С какво мога да ви бъда полезен?

— Оставете ме да мина — прошепна Цинцинат, — искам две думи на жена си...

— Сега да обсъдим материалния въпрос, драги — каза освежилият се тъст и така протегна бастуна, че Цинцинат се блъсна в него. — Чакай, чакай, на теб ти говоря!

Цинцинат премина по-нататък; трябваше да заобиколи голямата маса, сервирана за десет души, а сетне да се промъкне между паравана и гардероба, за да стигне до Марфинка, полегнала върху кушетката. Младежът беше заметнал краката ѝ с шала. Цинцинат вече почти беше стигнал, когато изведнъж отекна злобният крясък на Диомедон. Обърна се и видя Емочка, кой знае как попаднала тук, тя сега дразнеше момчето: подражаваше на куцането му, като се навеждаше на една страна със сложни гримаси. Цинцинат я хвана за гегата ръка, но тя се изскубна, завтече се; след нея се разбърза с клатушкане Полина в тих любопитен екстаз.

Марфинка се извърна към него. Младежът стана много коректно.

— Марфинка, само две думи, умолявам те — забързано произнесе Цинцинат, препъна се във възглавницата на пода и неудобно седна в края на кушетката, като се загръщаше с изцапания си с пепел халат.

— Лека мигрена — каза младежът, — обяснимо е. За нея са вредни такива вълнения.

— Прав сте — каза Цинцинат. — Да, прав сте. Искам да ви помоля... налага се насаме...

— Ако обичате, господине — дочу се гласът на Родион до него.

Цинцинат стана, Родион и един друг служител хванаха, загледани пред себе си, кушетката, на която се бе полуизлегнала Марфинка, изпъшкаха, вдигнаха я и я понесоха към изхода.

— Довиждане, довиждане — детински се развика Марфинка, полюляваща се в такт с крачките на носачите, но изведнъж замижа и закри лице. Кавалерът ѝ угрижено вървеше отзад, понесъл вдигнатите

от пода черен шал, букет, своята фуражка, единствена ръкавица. Наоколо цареше суетня. Братята прибираха съдините в сандъка. Баща им, астматично задъхан, се преборваше с многостенния параван. Адвокатът предлагаше на всички обширен лист амбалажна хартия, измъкнат кой знае откъде; видяха го безуспешно да се мъчи да увие в него качето с бледооранжева рибка в мътната вода. Сред суматохата широкият гардероб с личното си отражение стърчеше като бременна жена, придържайки предпазливо и отмествайки огледалния си корем, за да не го закачат. Наведоха го назад и като стъпваха несигурно, го изнесоха. Идваха при Цинцинат да си вземат сбогом.

— Е, дано ме запомниш с добро — каза тъстът и със студена учтивост целуна ръката на Цинцинат, Както го изискваше обичаят. Русолявият брат качи черния на раменете си и в такова положение се сбогуваха с Цинцинат и си отидоха като жива планина. Дядото с бабата, потрепервайки, се кланяха и придържаха мъглявия портрет. Служителите продължаваха да изнасят мебелите. Приблжиха се децата; Полина, сериозна, вдигна лице, а Диомедон, обратно, се взираше в пода. Последна долетя Емочка: бледа, разплакана, с розов нос и трепереща мокра уста — тя мълчеше, но изведнъж се надигна на леко изпукалите си пръсти, обви горещи ръце около врата му, неразбираемо зашепна нещо и високо изхлипа. Родион я хвана за китката — както личеше от мърморенето му, отдавна вече я викаше и сега решително я повлече към изхода. А тя, извила се назад, както бе навела и обърнала към Цинцинат главата си със струяща коса, както бе протегнала към него очарователна ръка с дланта нагоре, имаше вид на балетна пленничка, но със сянка на истинско отчаяние; тя без желание следваше мъкнещия я Родион — очите ѝ се обръщаха, презрамката се бе плъзнала от рамото ѝ — и ето той със замах, като вода от кофа, я лисна в коридора; мърморейки, се върна с лопатка, за да прибере трупа на котката, плоско изпружен под стола. Вратата се затръшна с гръм. Мъчно можеше да повярва сега, че в тази килия току-що...

Х

— Когато вълчето се запознае по-отблизо с моите възгледи, ще престане да ме отбягва. Впрочем нещичко е вече постигнато и аз от сърце се радвам — говореше м'сю Пиер, седнал по навик странишком до масата, плътно кръстосал тлъсти кълки, вземайки с една ръка беззвучни акорди върху покритата с мушама маса. Подпрял глава, Цинцинат лежеше на кревата.

— Сега сме сами, а вълн вали — продължи м'сю Пиер. — Такова време подпомага задушевните шушукания. Хайде веднъж завинаги да изясним... Имам чувството, че ви учудва, дори ви отблъсква отношението на нашето началство към мен; излиза, че положението ми е по-особено — не, не, не възразявайте — хайде да бъдем наясно, щом се е стигнало дотам. Разрешете да ви кажа две неща. Вие познавате нашия мил директор (между другото вълчето не е съвсем справедливо към него, но за това по-късно...), вие знаете колко е впечатлителен, колко е пламенен, как се увлича по всичко ново — мисля, че и по вас се е увличал през първите дни, — така че огънят, който е пламнал у него към мен, не бива да ви смуцава. Защо да сме толкова ревниви, приятелю. Второ, колкото и да е чудно, очевидно вие досега не знаете заради какво съм попаднал тук — а ето, когато ви кажа, ще разберете много неща. Извинете, какво е това на врата ви — ето тук, тук, да, тук?

— Къде? — машинално попита Цинцинат, като си опипваше вратните прешлени.

М'сю Пиер се приближи до него и седна в края на кревата.

— Ето тук — каза той, — но сега виждам, че просто сянката е падала така. Стори ми се — някаква малка подутина. Вие малко сковано си движите главата. Боли ли ви? Да не сте простинали?

— Ах, не се занимавайте с мен, моля ви — скръбно продума Цинцинат.

— Не, чакайте. Ръцете ми са чисти, позволете да опипам тук. Като че все пак... Ето тук не боли ли? А тук?

С малката си, но мускулеста ръка той бързо докосваше Цинцинат по врата, внимателно го оглеждаше и дишаше през нос с леко свирене.

— Не, нищо ви няма. Всичко е наред — каза той най-сетне, като се отдръпна и плесна пациента по тила. — Само дето ви е ужасно тънък, но иначе всичко е нормално, защото, знаете ли, понякога се случва... Покажете си езика. Езикът е огледалото на стомаха. Завийте се, завийте се, тук е хладно. Та за какво разговаряхме? Напомнете ми.

— Ако наистина ми желаете доброто — каза Цинцинат, — щяхте да ме оставите на мира. Идете си, моля ви.

— Нима не искате да ме изслушате — възрази с усмивка м'сю Пиер, — нима толкова упорито вярвате в безпогрешността на своите изводи, които на всичкото отгоре не зная — забележете, — не ги зная.

Цинцинат мълчеше умърлушен.

— Затова ми разрешете да ви разкажа — някак тържествено продължи м'сю Пиер — какъв вид престъпление съм извършил. Обвиниха ме — с право или не, това е друг въпрос, — обвиниха ме... В какво, как смятате?

— Хайде вече, казвайте — изрече с унила усмивка Цинцинат.

— Ще останете поразен. Обвиниха ме в опит... Ах, неблагодарни, недоверчиви приятелю... Обвиниха ме, че съм опитал да ви помогна да избягате оттук.

— Вярно ли е? — попита Цинцинат.

— Аз никога не лъжа — внушително заяви м'сю Пиер. — Може би понякога трябва да се лъже — това е друго нещо — и може би такава крайна правдивост да е глупава и в края на краищата да не носи никаква полза — възможно е. Но фактът си остава факт: аз никога не лъжа. Тук, мили мой, попаднах заради вас. Прибраха ме една нощ... Откъде ли? Да речем, от Вишнеград. Да — аз съм вишнеградец. Солеломните, овощните градини. Ако бихте пожелали някога да ме навестите, бих ви почерпил с нашите вишни — не отговарям за каламбура, — те са в градския ни герб. Там — не в герба, а в ареста — вашият покорен слуга седя три денонощия. Последва екстрен съд. След това ме прехвърлиха тук.

— Значи сте искали да ме спасите... — замислено произнесе Цинцинат.

— Дали съм искал, или не съм искал — си е моя работа, скъпи ми друже, пиле шарено. Във всеки случай в това ме обвиниха —

доносниците, нали знаете, са все млади хора, ентузиастични, и ето на — „стоя пред вас във унес аз...“ — помните ли романа? Като най-важна улика послужи някакъв план на тази крепост уж с мои бележки. Аз, представете си, уж съм бил обмислил до най-малки подробности идеята за вашето бягство, пиленце мое.

— Уж или... — попита Цинцинат.

— Какво наивно, чаровно същество! — ухили се м'сю Пиер, многобройните му зъби лъснаха. — За него всичко е толкова просто, както, уви, не се случва в живота!

— Но бих искал да знам — каза Цинцинат.

— Какво? Дали са били прави моите съдии ли? Дали наистина съм смятал да ви спася ли? Ех, че сте...

М'сю Пиер стана и се зарахожда из килията.

— Както и да е — промълви той с въздишка, — мислете каквото си искате, недоверчиви приятелю. Така или иначе, но съм тук заради вас. Нещо повече: и на ешафода ще се качим заедно.

Той се разхождаше из килията, като стъпваше тихо, гъвкаво, меките части на тялото му се подрусваха, обхванати от затворническата дреха — и Цинцинат с тежко унило внимание следеше всяка крачка на пъргавия дебеланко.

— Да речем, че ви повярвам — каза най-сетне Цинцинат, — ще видим какво ще излезе. Чувате ли — вярвам ви. И дори за още по-правдоподобно — ви благодаря.

— Ах, защо, нямаше нужда — избъбри м'сю Пиер и отново седна до масата. — Просто ми се искаше да сте наясно. Добре. Сега ни олекна и на двамата, нали? Не зная за вас, но на мен ми идва да заплача. И това е хубаво чувство. Плачете, не удържайте тези хубави сълзи.

— Колко е ужасно тук — плахо каза Цинцинат.

— Никак не е ужасно. Впрочем отдавна исках да ви посъмря заради отношението ви към тукашния живот. Не, не ме възпирайте, разрешете ми като ваш приятел... Не сте справедлив нито към нашия добряк Родион, нито към господин директора. Хайде, може да не е много умен човек, малко се перчи, вятърничав е, при това е доста бърлив — така е, и на мен понякога ми досажда, и аз, разбира се, не мога да споделя съкровенията си мисли с него, както ги споделям с вас, особено когато ме яде отвътре, извинете за израза. Но каквито и

недостатъци да има — той е човек пряк, честен и добър. Да, рядко добър — не ми възразявайте, — не бих говорил, ако не знаех, никога не говоря на вятъра, по-опитен съм, по-добре познавам живота от вас. Затова ми е мъчно да гледам с каква жестока студенина, с какво надменно презрение отблъскват Родриг Иванович. В очите му понякога чета такава мъка... Що се отнася до Родион, как вие, толкова умен, не можете да съзрете зад привидната, му грубоватост цялата трогателна благодат на това голямо дете. Ах, разбирам, че сте изнервен, че ви е трудно без жена — но все пак, Цинцинат, извинете ме, не е хубаво, не е хубаво... И изобщо обиждате хората... Едва докосват чудесните ястия, които получаваме тук. Добре, дори да не ви харесват — повярвайте, и аз нещо разбирам от кулинария, — но вие издевателствувате, а някой ги е готвил, някой се е старал... Разбирам, че понякога тук бива скучно, че ви се иска да се разходите, да се разсеете, но защо мислите само за себе си, за своите прищевки, защото нито веднъж не се усмихнахте на усърдните шегички на милия, трогателния Родриг Иванович... Може би той сетне плаче и цели нощи не мигва, като си припомня как сте реагирали...

— Във всеки случай остроумна защита — каза Цинцинат, — но аз разбирам от кукли. Няма да отстъпя.

— Жалко — засегнат изрече м'сю Пиер. — Просто още сте млад — добави той след мълчание. — Не, не, не бива да бъдете толкова несправедлив...

— Ами кажете ми — попита Цинцинат, — вие също ли се лутате в догадки? Още ли не е пристигнал фаталният мъж? Гилотината няма ли да е утре?

— По-добре да не употребявате такива думи — доверително отбеляза м'сю Пиер. — Особено с такава интонация... Има нещо вулгарно, недостойно за почтен човек. Как може да се изрече такава неща — чюдя ви се...

— И все пак — кога? — попита Цинцинат.

— Когато му дойде времето — уклончиво отвърна м'сю Пиер, — какво е това глупаво любопитство? И изобщо... Още много ще трябва да се учите, не бива така. Това възгордяване, тази предубеденост...

— Но колко протакат... — сънено продума Цинцинат. — Свикваш, естествено... Ден след ден душата ти е нащрек, а всъщност ще те изненадат. Така изминаха десет дни и не се побърках. Обаче и

някаква надежда... Неясна, сякаш размита, но толкова по-привлекателна. Вие говорите за бягство... Аз мисля, досещам се, че и още някой напруга сили за това... Някакви намеци... Ами ако е измама, ако е гънка плат, която изглежда човешко лице...

Той спря с въздишка.

— Чакайте, това е интересно — каза м'сю Пиер, — какви са тези надежди, кой е този спасител?

— Въображение — отвърна Цинцинат. — А вие бихте ли избягали?

— Как — да избягам? Къде? — учуди се м'сю Пиер. Цинцинат въздъхна отново:

— Все едно къде. Заедно с вас бихме... Но не зная дали ще можете да бягате бързо при вашето телосложение. Краката ви...

— А, прекалявате — избъбри м'сю Пиер, като се въртеше на стола. — Само в детските приказки бягат от тъмницата. А забележките относно моята фигура можете да задържите за себе си.

— Доспа ми се — каза Цинцинат.

М'сю Пиер навн десния си ръкав. Мярна се татуировка. Под учудващо бялата кожа се местеше мускул като дебело закръглено животно. Той стъпи здраво, хвана стола с една ръка, преобърна го и бавно започна да го вдига. Олюлявайки се от напрежение, го задържа високо над главата си и полека го свали. Това бе само уводът.

Дишайки незабележимо, той дълго, грижливо бърса ръцете си с червена кърпичка, а през това време паякът като най-дребния в цирково семейство извършваше малък и лесен трик над паяжината.

М'сю Пиер му хвърли кърпата си, подвижна на френски и се озова изправен на ръце. Кръглата му глава постепенно се наливаше с красива розова кръв, левият му крачол се спусна и оголи глезена; обещените му очи — като на всеки в такава поза — заприличаха на очи на октопод.

— Е, как е? — попита той, като отново стъпи на крака и се заотърсва.

От коридора се чуха гръмки ръкопляскания, а сетне отделно, в движение, нехайно заръкопляска клоунът, но се тресна в бариерата.

— Е, как? — повтори м'сю Пиер. — Имам ли сила? Забелязва ли се ловкост? Или това не ви е достатъчно?

М'сю Пиер с един скок се озова върху масата, изправи се на ръце и хвана облегалката на стола със зъби. Музиката замря. М'сю, Пиер заиздига здраво захапания стол, напрегнатите му мускули потрепваха и челюстта му скърцаше.

Вратата тихо се разтвори и... и с високи кавалерийски ботуши, с бич, напудрен и ярко осветен в ослепително лилаво, влезе директорът на цирка.

— Сензация! За първи път в света! — прошепна той и като си свали цилиндъра, седна до Цинцинат.

Нещо изпука, м'сю Пиер пусна стола от устата си, праметна се и отново се озова на пода. Но очевидно не всичко беше наред. Той веднага закри устата си с кърпата, бързо погледна под масата, сетне към стола, изведнъж видя и със задавена ругатня опита да откачи от облегалката на стола изкуствената си челюст с панти. Великолепно озъбена, тя стискаше непоклатимо. Тогава, без да се смути, м'сю Пиер прегърна стола и си излезе заедно с него.

Родриг Иванович, без да е забелязал нищо, заръкопляска бясно. Арената обаче си остана пуста. Той мнително изгледа Цинцинат, пляска още малко, но без предишната жар, трепна и с разстроен вид напусна ложата.

С това представлението свърши.

XI

Сега не му носеха вестници в килията: щом забеляза, че от тях се изрязва всичко, евентуално свързано с екзекуцията, Цинцинат сам се отказа да ги получава. Утринната закуска се опрости: вместо шоколада — макар и разводнен — му даваха някаква мътилка с рой чаени листца; от запечените филийки не можеше да се отхапе залък. Родион не криеше, че обслужването на мълчаливо-капризния затворник му е дотегнало.

Извън всичко това той сякаш нарочно все по-дълго и по-дълго се туткаше из килията. Пламеннорижавата му брада, безсмислената синева на очите му, кожената престилка, ръцете като клещи — всичко това повторно се наслагваше в такова потискащо, тягостно впечатление, че Цинцинат се извърщаше към стената, докато му чистеше килията.

Същото беше и сега и само завръщането на стола с дълбоките следи от булдожките зъби на горния край на правата облегалка послужи като по-особен белег за началото на този ден. Заедно със стола Родион донесе бележка от м'сю Пиер — почеркът завит на лимби, достолепни препинателни знаци, подпис като танц с воал. С шеговити и гальовни думи съседът благодареше за вчерашния дружески разговор и изразяваше надежда, че той скоро ще се повтори.

„Разрешете да ви уверя — така завършваше бележката, — че физически съм много, много силен (подчертано два пъти с линийка) и ако още не сте се убедили в това, ще имам честта при възможност да ви покажа още някои интересни (подчертано) примери на ловкост и поразително мускулно развитие.“

След това три часа непрекъснато, с неусетни паузи от тежко вцепенение, Цинцинат обикаля из килията, като ту прелистваше книга, ту си пощипваше мустаците. Сега вече я бе изучил до тънкости — познаваше я по-добре, да речем, от стаята, в която бе преживял дълги години.

Положението със стените бе такова: те неизменно бяха четири; целите бяха боядисани в жълт цвят, но там, където падаше сянка, основният тон изглеждаше тъмно гладък, някак глинест, в сравнение с онова променливо място, където денуваше ярксохровото отражение от прозореца. Тук, на светлото, ясно личаха всичките пъпчици на гъстата жълта боя — дори вълнистата извивка на браздулките от задружно преминалите космици на четката — и имаше една позната драскотина, до която скъпоценният паралелограм светлина достигаше в десет часа сутринта.

От скалния каменен под се надигаше пълзящ, пронизващ откъм краката студ, недоразвито, злобно, малко ехо обитаваше някаква част на леко вдлъбнатия таван с крушка (в мрежа) по средата — тоест не, не съвсем в средата, неправилност, която мъчително му дразнеше очите — и в този смисъл не по-малко мъчителен бе несполучливият опит да бъде боядисана желязната врата.

От трите представители на мебелите — кревата, масата, стола — само последният можеше да се мести. Местеше се и паякът. Гореще, там, където започваше наклонената падина на прозореца, охраненото черно животинче бе намерило опорни точки за първокачествена паяжина със същата съобразителност, която проявяваше Марфинка, когато в най-неподходящ наглед ъгъл намираще къде и как да окачи прането да съхне. Събрал крачета пред себе си, така че настрани стърчаха мъхнати лакти, той с кръглите си очи следеше ръката с молива, приближаващ се до него, и почваше да се отдръпва назад, без да го изпуска от очи. За сметка на това с голямо удоволствие поемаше с крачката си мухата или пеперудата от грамадните пръсти на Родион — и ето сега например в югозападната част на паяжината висеше самотно крило на пеперуда, румено, с копринена отсянка и със сини ромбчета по назъбения край. То едва-едва помръдваше от тънкия полъх.

Надписите по стените сега бяха замазани. Изчезнал бе и правилникът. Беше отнесена — а може и да беше строшена — класическата кана с тъмната пещерна вода на еквивалентно дънце. Голо, страховито и студено беше в това помещение, където качеството „затворничество“ бе по-слабо изразено от равнодушието на канцеларска, болнична или някаква друга чакалня, когато вече се свечерява и само ушите ти са бръмнали... при което ужасът от това очакване бе някак съчетан с неправилно намерения център на тавана.

Върху масата, покрита от известно време с карирана мушама, бяха оставени в обуцарскочерни подвързии томовете от библиотеката. Моливът, изгубил стройността си и доста изподъвкан, почиваше върху наслаганите ветрилообразно, устремно изписани листове. Там имаше и едно писмо до Марфинка, завършено от Цинцинат още предния ден, тоест в деня след свиждането, но той все не се решаваше да го изпрати, затова го остави да отлежи, като че от самия предмет очакваше онова съзряване, което вече не можеше да достигне анемичната му мисъл, нуждаеща се от друг климат.

Ще стане дума сега за скъпоценността на Цинцинат, за неговата плътска непълнота, за това, че основната му част се намираще на съвсем друго място, а тук, недоумявайки, се луташе само незначителна част от него — беден, объркан Цинцинат, сравнително глупав Цинцинат, както биваш насън доверчив, слаб и глупав. Но и насън — все едно, все едно — твърде явно прозираше истинският му живот.

Прозрачно-пребледнялото лице на Цинцинат с мъх върху хлътналите страни и с мустаци с толкова нежна косъмна субстанция, че изглеждаха по-скоро разпиляна над устната слънчева светлина, дребното и още младо въпреки всички терзания лице на Цинцинат с плъзгащи се, непостоянни на цвят, като че леко прозрачни очи беше съвсем недопустимо по своя израз у нас — особено сега, когато бе престанал да се таи. Ризата с разкопчана яка, разгърденото черно халатче, твърде големите за тънките крака пантофи, философската шапчица върху темето му и лекото помръдване (все пак отнякъде духаше!) на прозрачната му коса до слепоочията допълваха този образ, цялото неприличие на който мъчно можеше да се изрази с думи — то се състоеше от хиляди едва забележими, пресичащи се дреболии, от светлите очертания на някак не съвсем дорисуваните, но очертани от велик майстор устни, от пърхащото движение на празните, още незащриховани ръце, от разпиляващите се и събиращи се отново лъчи в дишащите очи... но и всичко това, разглобено и разгледано, не можеше да изтълкува Цинцинат: също като че с едната страна на съществуването си той неуловимо преминаваше в друга плоскост, както цялата съвкупност от дървесния листак преминава от сянката в блясъка, така че не можеш да доловиш къде започва потапянето в трепета на другата стихия. Сякаш всеки миг в движението си из затвореното пространство на криво-ляво измислената килия Цинцинат

щеше да стъпи така, че естествено и без усилие да се плъзне зад въздушната кулиса през някаква въздушна светлинна пролука — и да се отдалечи със същата непринудена гладкост, с каквата се движи по всички предмети, и изведнъж си отива като че отвъд въздуха, в друга дълбина пробягващият отблясък на завъртяно огледало. При това всичко у него излъчваше тънък, сънен, но всъщност необикновено силен, горещ и самобитен живот: сини като най-синьото пулсираха вените му, чиста, кристална слюнка овлажняваше устните, трепкаше кожата върху бузите, върху челото, обрамчено от разтворена светлина... и всичко това толкова дразнеше, че на наблюдателя му се искаше още веднага да разедини, да накълца, да унищожи нахално изплъзващата се плът и всичко, каквото се подразбираше от нея, което тя неясно изразяваше чрез себе си, всичко това невъзможно, волно, ослепително — стига, стига, не обикаляй повече, легни на кревата, Цинцинат, за да не възбуждаш и да не дразниш — и наистина, почувствувал хищния порив на погледа през вратата, Цинцинат лягаше или сядаше на масата, разтваряше книга.

Книгите, които се чернееха на масата, бяха следните: първо, съвременен роман, за който Цинцинат, докато бе на свобода, не бе намерил време; второ, една от тези издавани безброй пъти христоматии, в които са събрани стегнати адаптации и откъси от древната литература; трето, подвързаните книжки на старо списание; четвърто, няколко опърпани томчета от дебел труд на неразбираем език, донесени погрешка — не беше ги поръчвал.

Романът беше прочутият „Quercus“ и Цинцинат беше прочел от него една третина: към хиляда страници. Герой на романа беше един дъб. Романът представляваше биография на дъба. Там, където Цинцинат беше спрял, дъбът беше подкарал третия си век; лесно пресмятане подсказваше, че към края на книгата той ще достигне най-малко шестстотингодишна възраст.

Идеята на романа се смяташе за връх на съвременната мисъл. Като използваше постепенното развитие на дървото (пораснало мощно и самотно върху склона над планински дол, в който вечно шуми вода), авторът разгръщаше едно след друго все същите исторически събития — или сенки на събития, — свидетел на които можеше да бъде дъбът; това беше ту диалог между воители, слезли от конете — с изабелов цвят единият, другият петнист, — за да си

отдъхнат под освежаващата шатра на благородните листи; ту разбойнически стан и песен на гологлава бегълка; ту под синия зигзаг на бурята забързано преминаващ големец, спасяващ се от царския гняв; ту върху наметало труп, който сякаш още потръпваше от движението на листната сянка; ту мимолетна драма между селяни. Имаше и параграф от страница и половина, в който всички думи започваха с „п“.

Авторът като че бе седнал с апарата си някъде сред горните клони на „Queercus“-а — там дебнеше и улавяше пляката си. Идваха и си отиваха различни начини на живот, удържаха се за миг сред зелените отблясъци. А естествените промеждутъци на бездействие се запълваха от учените с описанията на самия дъб от гледна точка на дендрологията, на орнитологията, колеоптерологията, митологията или с популярни описания, изпъстрени с народен хумор. Между другото се даваше подробен списък на всички монограми върху кората с тяхното тълкуване. Най-сетне значително внимание се отделяше на музиката на водата, на изгревната и залезната палитра и на промените във времето.

Цинцинат почете, остави книгата. Това произведение безспорно беше най-хубавото, каквото бе създало неговото време, обаче той превъзможваше страниците с тягостно чувство, като непрестанно удавяше повествованието във вълната на собствената си мисъл: за какво ми е това далечно, измамно, мъртво на мен, който се готвя да умра? Или започваше да си представя как авторът, още млад човек, който живееше според слуховете май на остров в Северно море, ще умира — и това бе някак смешно, че ето на, авторът все някога ще умре, а беше смешно, защото единственото истинско тук, реално неоспоримо, беше единствена само смъртта — неизбежната физическа смърт на автора.

Светлината си променяше мястото на стената. Появяваше се Родион с това, което той наричаше фрищик. Отново в пръстите му се плъзваше пеперудено крило, като оставяше цветна пудра по тях.

— Нима все още не е пристигнал? — попита Цинцинат. Задаваше вече не за пръв път този дразнещ въпрос на Родион, който и сега не отговори нищо.

— А свиждания няма ли повече да ми дадат? — попита Цинцинат.

В очакване на обичайното парене в стомаха той полегна и като се извърна към стената, дълго, дълго помага да се образуват по нея рисунки, които сговорчиво се оформяха от издатинките на лъскавата боя и от заоблените им сенчици: намираше например мъничък профил с голямо мише ухо; сетне го изгубваше и вече не можеше да го възстанови. Тази охра дъхтеше на гроб, беше пъпчива, ужасна, но все пак погледът продължаваше да избира и да съчетава необходимите пъпчици — така не му достигаха, толкова копнееше поне за едва набелязани човешки черти. Най-сетне се обърна, отпусна се по гръб и със същото внимание заразглежда сенките и пукнатините по тавана.

„Обаче, общо взето, те май ме довършиха — помисли си Цинцинат. — Така съм се размекнал, че това може да се извърши с нож за плодове.“

Известно време седя на ръба на кревата, стиснал ръце между коленете, прегърбен. Треперливо въздъхна, отново тръгна да обикаля. Интересно все пак на какъв език е. Дребен, гъст, орнамента лен набор с някакви точки и заврънкулки вътре в сърповидните букви, май ще да е източен — напомняше по нещо надписите на музейните кинжали. Томчетата са толкова стари, страниците толкова мрачни... някои с жълти следи от влага...

Часовникът удари седем и скоро се появи Родион с вечерята.

— Той сигурно още не е пристигнал? — попита Цинцинат.

Родион уж си тръгна, обаче на прага се спря.

— Срамота — изрече той и изхлипа, — денонощно в рели-некипели... храни ви човек, трепери ви, едва се държи на крака, а вие само това си знаете — да го тормозите с празни работи. Пу, срама си нямате.

Времето продължаваше да тече с равномерно бръмчене. Въздухът в килията потъмня и когато стана вече съвсем сляп и отпуснат, делово пламна крушката по средата на тавана, не, там е работата, че не по средата — мъчително напомняне. Цинцинат се съблече и легна в постелята с „Queercus“-а. Авторът вече приближаваше цивилизованите епохи, като се съди от разговора на тримата весели пътници — Тит, Пуд и Скитника Евреин, които си пийваха вино от манерките върху прохладния мъх под черния вечерен дъб.

— Никой ли няма да ме спаси? — изведнъж високо попита Цинцинат и седна в постелята (ръце на бедняк, показващ, че няма

нищо). — Никой ли няма — повтори Цинцинат, загледан в безпощадното жълто на стените и все така извърнал празните си длани.

Въздушното течение се превърна в дъбов полъх. Падна, подскочи и се търкулна по одеялото, откъснал се от тилилейските сенки, разраснали се горе, едър, двойно по-едър от естествения, за чудо и приказ боядисан в лъскаво жълто, полиран и здраво като яйце затъкнат в корковата си чашка бутафорен желяд.

XII

Събуди се от глухо почукване, от сърбеж, нещо някъде се ронеше. Така си лягаш вечер здрав и след полунощ се пробуждаш трескав. Доста дълго слуша тези звуци — такър, такър, чук, чук, чук — без мисъл за значението им, просто така, защото го бяха събудили и защото на слуха му не оставаше нищо друго. Къртене, чукане, стържене, шрът-шрът-шрът-шрът. Къде? Отдясно? Отляво? Цинцинат се надигна.

Заслуша се — цялата му глава се превърна в слух, цялото му тяло — в стегнато сърце; слушаше и вече смислено се ориентираше в някои признаци: слаба настойка от мрак в килията... тъмното се е утаило на дъното... Зад решетката на прозореца — сива полусветлина, значи е три, три и половина... Премръзналите стражници спят... Звуците идват някъде изотдолу — не, май отгоре, не, все пак отдолу — като че зад стената, на равнището на пода, голяма мишка стърже с железни нокти.

Цинцинат се вълнуваше особено от съсредоточената увереност на звуците, от настойчивата сериозност, с която те преследваха в тишината на крепостната нощ — може би още далечна, но безспорно достижима цел. Възпирайки дишането си, той се плъзна с призрачна лекота като лист цигарена хартия... и на пръсти по лепкавото, вкопчващо се... към онзи ъгъл, откъдето като че ли... като че ли... но щом се приближи, разбра, че се е излъгал — чукането беше по-вдясно и горе; тръгна — и отново се обърка, подвел се от слуховата измама, когато звукът, преминавайки косо през главата, в бързината се обслужва не от това ухо.

Пристъпил несполучливо, Цинцинат закачи таблата, изправена на пода до стената: „Цинцинат!“ — каза таблата укорно. Тогава чукането спря с рязка внезапност, в която за слушателя имаше приятна разумност — и застанал неподвижно до стената, притиснал с палеца на крака лъжичката върху таблата и навел отпушената си, куха глава,

Цинцинат чувствуваше, че неизвестният копач също замря и се ослушва като него.

Половин минута по-късно, по-тихо, по-сдържано, но още по-изразително, по-умно, звуците се възобновиха. Като се обръщаше и полека отместваше стъпало от цинка, Цинцинат се опита отново да определи положението им: отдясно, ако застане с лице към вратата — да, отдясно, и във всеки случай са още далеч... Ето какво успя да заключи след дълго ослушване. Като тръгна най-сетне обратно към кревата за пантофите — не издържаше вече бос, — в мъглата сепна гръмконогия стол, който никога не нощуваше на едно и също място, и звуците отново се прекъснаха — този път окончателно, тоест може би щяха да продължат след предпазливо прекъсване, обаче утрото вече набираше сила и Цинцинат виждаше — с очите на привичната представа — как на столчето си в коридора, целият вдигнал пара от влагата и раззинвайки яркочервена уста, се протяга Родион.

Цялото утро Цинцинат се ослушваше и преценяваше с какво и как да изяви отношението си към звуците в случай, че се повторят. Навън се развилня — простичко, но с вкус режисирана — лятна буря, в килията бе тъмно като вечер, чуваше се гръм ту едър, объл, ту чуплив, с пукотевица, и светкавицата отпечатваше отражението на решетката в неочаквани места. По пладне се яви Родриг Иванович.

— Имате посещение — каза той, — но първо бих искал да узная...

— Кой е? — попита Цинцинат, като в същото време си помисли: само не сега... (тоест чуването да не се възобнови сега).

— Вижте какъв номер — каза директорът, — не съм сигурен дали ще желаете... Работата е там, че е дошла майка ви.

— Мама ли? — попита Цинцинат.

— Ами да — майка ви, майчето ви, мамахен — накратко, жената, която ви е родила. Ще я приемете ли? Решавайте бързо.

— Виждал съм я само веднъж през живота си — каза Цинцинат — и наистина, никакви чувства... не, не, не си заслужава, не бива, няма защо...

— Както искате — каза директорът и излезе.

След минута, като гугукаше любезно, той въведе дребничката, в черна мушама Цедилия Ц.

— Ще ви оставя насаме — добави той добродушно, — макар че това е против нашите правила, но има положения... изключения... майка и син... прекланям се...

Exit, като стъпваше заднишком, същински придворен.

В лъскавата си черна мушама и с такава също непромокаема шапка с отпусната периферия (която ѝ придаваше нещо буреносно-рибарско), Цецилия Ц. остана да стои наред килията, вперила ясен взор в сина си; тя се разкопча; шумно подсмръкна и каза с припрения си ситен бърбреж:

— Сприя, лапавица, мислех, никога няма да се изкатеря, отгоре по пътя потоци, потоци...

— Седнете — каза Цинцинат, — не стойте така.

— За друго не зная, ама е тихо при вас — продължи тя, като все подсмърчаше и силно, като с ренде търкаше с пръст под носа си, така че розовото му крайче се сбръчкваше и се клатеше. — Едно може да се каже — тихо е и доста чисто. При нас в приюта между другото няма толкова големи стаи за сам човек. Ах, постелята, миличък мой — в такъв вид ви е постелята!

Тя тръшна професионалната си чанта, пъргаво смъкна черните тънки плетени ръкавици от малките си подвижни ръце и като се наведе ниско над кревата, се залови да го застила наново, стелейки се като че ли и тя самата. Черен гръб с тюленова лъскавина, коланче, закърпени чорапи.

— Ето така е по-добре — каза тя, като се изправи, и сетне, сложила ръце на кръста, изви очи към отрупаната с книги маса.

Беше младолика, всичките ѝ черти даваха пример на Цинцинатовите, които по свой начин ги следваха; Цинцинат също смътно усещаше приликата, като гледаше остроносото ѝ лице, наклонения блясък на прозрачните очи. Посред доста откритите гърди се червенееше под ямичката надолу триъгълник луничав загар, но изобщо кожата беше същата, от която някога е бил скроен отрязъкът, послужил за Цинцинат — бледа, тънка, с вени небесен цвят.

— Леле, леле, и тук би трябвало... — изчурулика тя и бързо, както всичко, което вършеше, се залови за книгите, занарежда ги на купчинки. Заинтересувала се мимоходом от една картинка в разтвореното списание, тя измъкна от джоба на мушамата бобовиден калъф и отпуснала крайчетата на устните си, сложи пенсне. — Двайсет

и шеста година — промълви тя усмихната, — колко старо време, направо не ти се вярва.

(... две снимки: на едната белозъбият президент на гарата в Манчестър стиска ръката на превитата от годините правнучка на последния изобретател; на другата — двуглаво теле, родило се в някакво село край Дунава...)

Тя въздъхна без причина, отмести списанието, събори молива, не успя да го хване и произнесе: уп!

— Оставете — каза Цинцинат, — тук не може да съществува безредие, тук може да има само преместване.

— Ето — донесох ви (измъкна, като извади и хастара на джоба, пакетче от палтото си). Ето. Бонбони. Хапвайте си ги със здраве.

Седна и изду бузи.

— Катерих се, изкатерих се и се уморих — каза тя, като пресилено пъхтеше, а сетне застина, вгледана с неясен копнеж в паяжината горе.

— Защо сте дошли? — попита Цинцинат, като закрочи из килията. — Нито на вас ви е нужно, нито на мен. Защо? Нали това е глупаво и безинтересно. Нали прекрасно виждам, че сте същата пародия като всички, като всички. И щом ме залисват с такава умела пародия на майка... Обаче представете си например, че съм възложил надежда на някакъв далечен звук, как мога да вярвам в него, щом дори вие сте измама. Да бяхте казали на всичкото отгоре: армаганче. И защо ви е мокра мушамата, а обувките ви са сухи — нали това е небрежност. Предайте на реквизитора.

Тя — Припряно и виновно:

— Ама нали бях с галоши, долу в канцеларията ги оставих, честна дума...

— Ах, недейте, недейте. Само не се впускайте в обяснения. Играйте си ролята — повече чуруликане, повече безгрижие и няма що — ще мине.

— Дойдох, защото съм ваша майка — промълви тихо тя и Цинцинат се разсмя.

— Не, не, не изпадайте във фарс. Помнете, че тук има драма. Смешното си е смешно, но все пак не бива много да се отдалечавате от гарата: драмата може да си замине. Вие по-добре... да, ето какво, повторете, повторете ми впрочем преданието за моя баща. Нима той

наистина е потънал в мрака на нощта и никога не сте узнали нито кой е, нито откъде е — това е странно...

— Само гласа, лицето му не видях — отвърна тя все така тихо.

— Ето, ето, пригласяйте ми, смятам да го направим скитник, избягал моряк — с тъга продължи Цинцинат, като щракаше с пръсти и все крачеше, крачеше. — Или горски разбойник, гастролиращ в парка. Или запил се занаятчия, дърводелец... Хайде, измислете нещо по-скоро.

— Вие не разбирате — възкликна тя (във вълнението си стана и веднага седна отново), — да, не зная кой беше — скитник ли, беглец ли, всичко е възможно... Но как не разбирате това... да — беше празник, беше тъмно в парка и аз бях момиче, но нали работата не е там. Нали няма как да се излъжа! Човек, който изгаря жив, сигурно е убеден, че не се къпе в нашата Строп. Тоест искам да кажа: не бива, не бива да се излъжа... Ах, как не разбирате!

— Какво не разбирам?

— Ах, Цинцинат, той — също...

— Какво също?

— Той също като вас, Цинцинат...

Тя съвсем наведе лице, отрони пенснето в шепата си. Пауза.

— Откъде ви е известно това — мрачно попита Цинцинат, — как така веднага може да се забележи...

— Нищо повече няма да ви кажа — произнесе тя, без да вдига очи.

Цинцинат седна на кревата и се замисли. Майка му се изсекна с необикновен тръбен звук, който мъчно можеше да се очаква от такава дребна женица, и погледна нагоре към падината на прозореца. Небето очевидно се бе прояснило, чувствуваше се близкото присъствие на синева, слънцето бе прокарало своята ивичка по стената — ту побледняваща, ту разгаряща се отново.

— Сега има метличини в ръжта — бързо забъбри тя — и всичко е така дивно, облаците бързат, все тъй е неспокойно и светло. Живея далеч оттук, в Докторския, и когато пристигам при вас в града, когато пътувам през нивята със старата двуколка и виждам как блести Строп, и виждам този хълм с крепостта, и всичко — винаги ми се струва, че се повтаря, повтаря се някаква чудесна история, която все не смогвам и не умея да разбера — и все пак някой ми я повтаря толкова търпеливо!

Работя по цял ден в нашия приют, пет пари не давам за нищо, имам любовници, обожавам ледена лимонада, но оставих пушенето, защото имам разширена аорта — и ето седя при вас, седя при вас и не зная защо седя и защо рева, и защо разправям това, сега ще ми бъде горещо да бия път надолу с тази мушама и с вълнената рокля, слънцето съвсем ще се разбеснее след такава буря...

— Не, вие все пак сте само пародия — прошепна Цинцинат.

Тя въпросително се усмихна.

— Като този паяк, като тази решетка, като ей това биене на часовника — прошепна Цинцинат.

— Тъй ли било — каза тя и отново се изсекна. — Да, значи тъй било — повтори тя.

Двамата мълчаха, не се гледаха, а в същото време безсмислено гръмко биеше часовникът.

— Обърнете внимание, когато излезете — каза Цинцинат, — на часовника в коридора. Той е празен циферблат, но за сметка на това пазачът на всеки половин час избърсва старата стрелка и рисува нова — ето така живееш по боядисано време, а биенето се извършва от часовоя, именно затова се нарича така.

— А вие не се шегувайте — каза Цецилия Ц., — да знаете, има удивителни уловки. Ето спомням си: когато бях дете, излязоха на мода — ах, не само сред децата, но и сред възрастните — едни такива неща, казваха се „нетки“, и към тях бе редно да има значи специално огледало, не просто криво — абсолютно преиначено, нищо не може да се разбере, дупки, бъркотия, всичко се плъзга пред очите, но кривината му не е току-така, а нарочно направена... Или по-скоро към кривината му бяха така подбрани... Не, чакайте, лошо обяснявам. С една дума, вие имате ей такова диво огледало и цяла колекция различни нетки, тоест абсолютно нелепи предмети: всякакви безформени, шарени, на дупки, на петна, изпъстрени, буцести като някакви изкопаеми, но огледалото, което абсолютно разкривяваше обикновените предмети, сега значи получаваше истинска храна, тоест когато поставяхте един от тези неразбираеми и уродливи предмети така, че да се отразява в неразбираемото и уродливо огледало, беше чудесно; минус по минус — плюс, всичко се възстановяваше, всичко беше добре и ето че от безформената шарения в огледалото се оформяше дивен строен образ: цветя, кораб, фигура, някакъв пейзаж. Можеше — по поръчка — да

видите там собствения си портрет, тоест дава ви някаква кошмарна каша и тъкмо сега сте вие, но ключът от вас е в огледалото. Ах, спомням си колко весело беше и малко ужасно — ами ако нищо не излезе! — да вземеш в ръка такава нова неразбираема нетка и да я приближаваш до огледалото, да виждаш в него как ръката ти се разлага напълно за сметка на това как от безсмислената нетка се подрежда очарователна картина, ясна, ясна...

— Защо ми разказвате всичко това? — попита Цинцинат.

Тя мълчеше.

— Защо е всичко това? Нима не ви е известно, че тези дни, може би утре...

Той изведнъж забеляза израза на очите на Цецилия Ц. — мигновен, о, мигновен, но бе така, като че прониква навън нещо истинско, безспорно (в този свят, където всичко беше съмнително), като че се бе повдигнало крайчето на този ужасен живот и за миг беше лъснал хастарът. В погледа на майка си Цинцинат внезапно улови тази последна, сигурна, обясняваща всичко и предпазваща от всичко точка, която и у себе си умееше да напипа. За какво крещеше сега тази точка? О, без значение за какво, нека за ужас, за жалост... Но да го кажем по-добре: тя сама по себе си, тази точка, изразяваше такава буря от истина, че душата на Цинцинат не можеше да не се разбуни. Мигът се наклони и префуча. Цецилия Ц. стана, като направи невероятно малък жест, а именно разперила ръце със сочещи показалци, като че показваше размер — да кажем, дължината на младенец... После изведнъж се засуети, вдигна от пода черната си тумбеста чанта на дакелски крака, поправи клапана на джоба си.

— Ами ето — произнесе тя с предишния си чуруликащ говор, — поседях и да си вървя. Хапвайте си от моите бонбонки. Заседях се. Да тръгвам, време е.

— О, да, време е! — страховито развеселен кресна Родриг Иванович, който разтваряше широко вратата.

Наклонила глава, тя се плъзна навън. Цинцинат, разтреперан, направи крачка напред...

— Не се безпокойте — каза директорът, като вдигна длан, — тази малка акушерка никак не е опасна за нас. Назад!

— Но аз все пак... — подхвана Цинцинат.

— Ариер! — изрева Родриг Иванович.

От дълбините на коридора през това време се появи охранената раирана фигура на м'сю Пиер. Той идваше насам, усмихвайки се приятно отдалеч, като обаче леко възпираше крачка, с леко шарещи очи като у хора, които са попаднали на скандал, но не искат да подчертават това, и носеше игра на шашки пред себе си, кутия, под мишницата си един палячо, още нещо...

— Гости ли имахте? — учтиво се поинтересува той, когато директорът ги остави двамата с Цинцинат в килията. — Майчицата ви ли? Мда, мда. А сега аз, горкичкият, слабичкият м'сю Пиер, съм дошъл да ви поразвлека и сам да се поразвлека. Погледнете само как ви гледа. Поклони се на чичкото. Нали е забавен? Хайде, седни изправен, съименнико. А аз ви донесох още много приятни неща. Искате ли най-напред на шах? Да не би на карти? Да не би на котвичка? Изумителна игра! Хайде да ви науча!

XIII

Чака, чака и ето — в най-мъртвия нощен час звуците заработиха отново. Самичък в тъмнината, Цинцинат се усмихна. Напълно съм готов да допусна, че и те са измама, но толкова вярвам сега в тях, че и тях заразявам с истина.

Те бяха още по-твърди и по-точни, отколкото през миналата нощ; не блъскаха слепешката; как да се съмнява в тяхното приближаващо се, настъпателно движение? Скромността им! Умът! Тайнственото, пресметливо упорство! Дали с обикновена кирка, или е някакво чудновато оръдие (от амалгамата на най-неподходящо вещество и от всесилната човешка воля), но някой някак — това беше ясно — си пробиваше проход.

Беше студена нощ, сивият мазен отблясък на луната, като се делеше на квадрати, полягаше върху вътрешната страна на прозоречната долина; цялата крепост се усещаше като налята отвътре с гъст мрак и лъсната отвън от луната, с черни начупени сенки, които се смъкваха по скалистите склонове и безшумно рухваха в урвите; да, беше безстрастна каменна нощ, но в нея, в глухото ѝ лоно, като подкопаваше мощта ѝ, си пробиваше път нещо съвсем чуждо на нейния състав и система. Да не би това да са старите ти романтични бълнувания, Цинцинат?

Той взе покорния стол и доста силно удари с него по пода, после няколко пъти по стената — мъчейки се поне чрез ритъма да придаде някакъв смисъл на звука. И наистина промъкваният се в нощта отначало спря, като че преценяваше дали са враждебни отсрещните звуци, или не — и изведнъж възобнови работата си с такава тържествуваща живост на звука, която доказваше на Цинцинат, че откликът му е разбран.

Той се убеди — да, идват именно при него, него искат да спасят — и като продължаваше да почуква по най-болезнените места на камъка, предизвикваше — в друг диапазон и ключ — по-пълно, по-

сложно, по-сладко повторението на тези простички ритми, които бе предлагал.

Вече взе да мисли как да създаде азбука, когато забеляза, че не месечината, а друга, неканена светлина разрежда здрача — и тъкмо забеляза това, когато звуците се изтеглиха. Сетне доста време се рони нещо, но и то постепенно утихна и беше странно да си представиш, че толкова доскоро нощната тишина бе нарушавана от жаден, жарък, промъкващ се хитро живот, душещ отблизо й хъхрещо притиснатата си щипка — и отново ровещ настървено като куче, което напират към борсук.

През колебливата дрямка видя как влезе Родион — а беше вече следобед, когато се пробуди напълно — и както винаги помисли, че краят още не е днес, а нали можеше да бъде и днес, както можеше да бъде и утре, но утре е още далеч.

Целия ден се ослушва в шума на ушите си, като си стиска ръцете, тихо се здрависва сам със себе си; обикаля около масата, където се белееше неизпратеното още писмо; или си представяше мигновения, пресекващ дъха като пауза в този живот, поглед на вчерашната гостенка, или слушаше шумоленето на Емочка. Хайде, добре, пий тази помия от надежда, мътната сладка боза, надеждите ми не се сбъднаха, а нали си мислех, че поне сега, поне тук, където самотата е толкова на почит, то ще се разпадне само на двамина, на теб и на мен, а няма да се размножи, както се беше размножило — шумно, дребнаво, нелепо, дори не можах да се приближа до теб, твоят страшен баща за малко да ми претроши краката с тоягата си, затова ти пиша, това е последният опит да ти обясня какво става, Марфинка, направи необичайно усилие и разбери, макар и през мъгла, макар и с крайчеца на мозъка, но разбери какво става, Марфинка, разбери, че ще ме убиват, нима е толкова трудно, не искам от теб дълги вдовишки въздихания, траурни лилии, но те моля, необходимо ми е — сега, днес — ти да се изплашиш като дете, че ето с мен искат да сторят нещо страшно, долно, от което ти прилошава, и така изкрещяваш посред нощ, че дори когато чуваш как се приближава бавачката — „тихо, тихо“, — все още продължаваш да се дереш, ето колко страшно трябва да ти стане, Марфинка, нищо, че малко ме обичаш, но трябва да разбереш поне за миг, а после можеш отново да заспиш. Как да те раздвижиш? Ах, нашият живот с теб беше ужасен, ужасен и няма с това

да те раздвижа, много се старах в началото, но ти знаеш — темпото ни беше различно и аз веднага изостанах. Кажи ми колко ръце са мачкали меката плът, с която тъй щедро е обраснала твоята твърда, горчива, малка душа? Да, отново като привидение се връщам към твоите първи измени и с вой, раздрънкал вериги, плувам през тях. Целувките, които неволно съм съзирал. Целувките ви, които приличаха най-вече на някакво хранене, съсредоточено, нечисто и шумно. Или когато ти, примижвала, нагъваше пръскаща праскова и после, завършила, но гълтайки още, още с пълна уста, канибалка, разперваше пръсти, замаяният ти поглед блуждаеше, лъщяха възпалените устни, трепкаше брадичката, цялата в капки мътен сок, пропълзяващи върху оголената гърд, в същото време, когато приапът, който те насищаше, внезапно се обръщаше с конвулсивно проклятие, с превит гръб към мен, влезлият ненавреме в стаята. „За Марфинка са полезни всякакви плодове“ — с някаква сладкобълбукаща влага в гърлото говореше ти, събрана цялата в една влажна, сладка, проклета гънчица — и ако отново се връщам към всичко това, то е само за да се отърва, да го изтласкам от себе си, да се очистя — и още за да знаеш, за да знаеш... Какво? Вероятно все пак те вземам за някоя друга — като мисля, че ще ме разбереш, — както лудият взема влезлите си роднини за звезди, за логаритми, за хиени с увиснали задници — но има още безумци — те са неузвими! — които вземат самите себе си за безумци, и тогава кръгът се затваря. Марфинка, в някакъв такъв кръг се въртим с тебе — о, да можеше да се изскубнеш за миг — после ще се върнеш в него, обещавам ти, не се иска много от теб, но се изтръгни за миг и разбери, че ме убиват, че сме заобиколени от кукли и че самата ти си кукла. Не зная защо ме измъчвах много твоите измени, тоест по-точно всъщност зная защо, но не зная тези думи, които би трябвало да се подберат, за да разбереш защо се измъчвах толкова. Няма ги тези думи в онзи малък размер, който ти употребяваш за всекидневните си нужди. Но все пак отново ще опитам: „Мен ме убиват!“ Добре, всички заедно, още веднъж: „Мен ме убиват!“ Още веднъж: „... убиват!“ — искам така да напиша това, че да си затиснеш ушите — своите тънкокожи маймунски уши, които криеш под кичурите дивна женска коса, но аз ги зная, виждам ги, пощипвам ги, студени са, мачкам ги в неспокойните си пръсти, за да ги стопля някак, да ги оживя, да ги очовеча, да ги накарам да ме чуят. Марфинка, искам да настояваш за ново свиждане и тогава вече,

разбира се, ела сама, ела сама! Тъй нареченият живот е свършен, пред мен е само хлъзгавият ешафод, стражниците ми се изхитриха да ме докарат до такова състояние, че моят почерк — нали виждаш — е като пиан, но нищо, ще ми стигнат силите, Марфинка, за такъв разговор с теб, какъвто никога не сме водили, защото така е необходимо — да дойдеш още веднъж, — и не си мисли, че това писмо е измамно, аз ти пиша, Цинцинат, аз плача, Цинцинат, който всъщност обикаляше около масата, а сетне, когато Родион му донесе вечерята, каза:

— Ето това писмо. Ето това писмо ще ви помоля... Има адрес...

— По-добре да бяхте се научили като другите да плетете — измърмори Родион, — че да ми бяхте изплели фланела. Писател! Нали току-що се видяхте с жената.

— Ще се реша все пак да попитам — каза Цинцинат. — Има ли тук освен мен и този доста натрапчив Пиер още някакви затворници?

Родион поморавя, но премълча.

— Ами онзи селяк още ли не е пристигнал? — попита Цинцинат.

Родион тъкмо, вбесен, да затръшне вече скимтящата врата, но както и вчера — като шляпаше лепкаво с марокенените си пантофи, като трепкаше с раираните си телеса, хванал в ръце шах, карти, чашка, с която се лови подхвърляно топче...

— На симпатичния Родион най-сърдечни поздрави — с тънко гласче произнесе м'сю Пиер и без да променя крачката, тръскащ се, шляпац, влезе в килията.

— Виждам — каза той, като седнаше, — че симпатягата понесе писмо от вас. Сигурно същото, което беше вчера тук на масата? До съпругата ли? Не, не — просто дедукция, не чета чужди писма, макар че наистина то бе оставено на съвсем открито място, докато играехме на котвичка. Искате ли днес на шах?

Той разтвори вълнената кутия за шашки и с пухкавата си ръка с вирнато кутре нареди фигурите, направени яко — по старата арестантска рецепта — от средата на хляб, на която можеше да завиди дори камъкът.

— Самият аз съм ерген, но разбирам, естествено... Напред. Сега... бързичко... Добрите играчи никога не мислят много. Напред. Мярнах вашата съпруга — налята женичка, няма що, — а шията ѝ твърде хубава, обичам такива... А, чакайте. Заплеснах се, разрешете да местя другаде. Ей така ще е по-добре. Много си падам по жените, а те

пък как ме обичат, пущините, няма да ми повярвате. Ето вие пишете на вашата съпруга там за нейните очички, устнички. Наскоро, знаете ли, имах — защо да не мога да го изям? Ах, така ли било. Бива си ви, бива си ви. Хайде, добре, махам се. Та наскоро имах полово общуване с изключително здрава и разкошна особа. Какво удоволствие получаваш, когато някоя едра брюнетка... Ама какво е това? Хубава работа. Трябва да предупреждавате, може ли така? Хайде, другояче ще играя. Мда. Та разкошна, страстна — а аз, да ви кажа, не съм от заспалите, притежавам такава пружина, че — ух! Изобщо казано, от многобройните съблазни на живота, сякаш на игра, но заедно с това много сериозно се готвя постепенно да предоставя на вашето внимание съблазънта на любовта — не, чакайте, не съм решил още дали ще местя тук. Да, ще местя. Как — мат? Защо мат? Насам — не мога, насам — не мога, насам. Също не мога. Чакайте, но къде беше това по-рано? Не, още по-рано. А, виж, така е друго нещо. Прозяпал съм. Ще местя така. Да, червена роза, прехапана в устните, черни ажурни чорапи до ей тези места и друго ни-щич-ко — това го разбирам, това е най-висшето... а сега вместо любовни възторзи — влажни камъни, ръждиво желязо, а пред мен... нали знаете какво. Не съм забелязал. Ами ако сложа тук? Тук е по-добре. Играта все едно е моя, допускате грешка след грешка. Нека да ви е изменяла, но нали и вие сте я държали в прегръдките си. Когато се обръщат към мен за съвет, винаги казвам: господа, повече изобретателност. Няма нищо по-приятно например от това да се заобиколиш с огледала и да гледаш как кипи там работата — приказно! А ето това никак не е приказно. Честна дума, мислех, че съм местил не тук, а тук. Така че вие не сте могли... Назад, моля. Обичам при това да пуша пура и да говоря за незначителни работи, и тя също да говори — какво да се прави, известна развратност... Да — мъчно, страшно и обидно е да кажеш на всичко това „сбогом“ и да мислиш, че други също такива млади и сочни ще продължат да работят, да работят... — ех! — не зная вие как, но аз в смисъл на милувки обожавам това, което ние, борците, наричаме макарони: шляп по врата, и колкото е по-стегнато месото... Първо, мога да го изям, второ, просто мога да се махна; ами ей така. Чакайте, чакайте, все пак да помисля още. Какъв беше последният ход? Сложете го обратно и ме оставете да помисля. Глупости, няма никакъв мат. Вие според мен тук нещо, извинете, изментихте, ей това

беше тук или тук, а не тук, абсолютно съм сигурен. Хайде, сложете го, сложете...

Той уж случайно повали няколко фигури и като не се стърпя, изпъшка и разбърка останалите. Цинцинат седеше, подпрян на едната си ръка; замислено чоплеше коня, който в областта на шията беше като че готов да се върне в онази хлебна стихия, от която беше излязъл.

— На друга игра, на друга игра, не ви бива за шах — суетливо се развика м'сю Пиер и разтвори ярко боядисана дъска за игра на гъска.

Хвърли заровете и веднага скочи от три на двацет и седем, но после се наложи отново да слезе — за сметка на това от двацет и два на четирийсет и шест излетя Цинцинат. Играта се проточи. М'сю Пиер поруменяваше като малина, тропаше, ядосваше се, навираше се под масата за заровете и се измъкваше оттам, сложил ги на дланта си, като се кълнеше, че точно така били обърнати на пода.

— Защо миришете така? — попита Цинцинат с въздишка.

Дебеличкото лице на м'сю Пиер се изкриви от пресилена усмивка.

— Наследствено ми е — обясни той с достойнство, — краката ми малко се потят. Опитвах със стипца, не помага. Трябва да ви кажа, че макар да страдам от дете и макар че към всяко страдание да трябва да се отнасяме с уважение, досега никой така безцеремонно...

— Задушavam се — каза Цинцинат.

XIV

Те бяха още по-близо — и сега бързаха толкова, че би било грехота да ги разсейва с чукането на въпроси. И те продължиха по докъсно от вчера, и Цинцинат се бе проснал на плочите кръстом, по очи, като повален от слънчев удар, и поощрявайки маскирането на чувствата, ясно чрез слуха си виждаше тайния проход, удължаващ се с всяко човъркане, и усещаше, сякаш му облекчаваха тъмната, тегнеща болка в гърдите, как се разклащат камъните и вече гадаеше, загледан в стената, къде точно ще се пропука и ще зейне с трясък.

Още пропукваше и се ронеше, когато дойде Родион. След него, с балетни обувки на бос крак и с вълнена рокличка на шотландски карета, се шмугна Емочка и както се бе случвало неведнъж, се скри под масата, клекнала свита там, така че лепената ѝ коса, къдреца се в краищата, закриваше и лицето, и коленете, и дори глезените. Щом Родион се отдалечи, тя подскочи — и право към Цинцинат, който седеше на кревата, събори го, закатери се по него, беше се озъбила, на предните ѝ зъби се бе залепило парченце зелен лист.

— Седи мирно — каза Цинцинат, — уморен съм, цяла нощ не съм затворил очи — седи мирно и ми разкажи...

Емочка пъхтеше, заби чело в гърдите му; изпод разпилелите се и увиснали на една страна букли в задния отвор на роклята се оголи горната част на гърба с ладийката, променяща се от движението на плешките и цялата равномерно обраснала с белезникав мъх, който изглеждаше симетрично наресан.

Цинцинат я погали по топлатата глава, като се мъчеше да я привдигне. Тя го хвана за пръстите и почна да ги стиска и да ги допира до бързите си устни.

— Ама че си галена — сънливо каза Цинцинат, — хайде, стига, стига. Разкажи ми...

Но бе я обзел порив на детско буйство. Това мускулесто дете търкаляше Цинцинат като кутре.

— Престани! — извика Цинцинат. — Не те ли е срам!

— Утре — изведнъж каза тя, като го стискаше и бе вперила очи над носа му.

— Утре ще умра ли? — попита Цинцинат.

— Не, ще ви спася — замислено пророни Емочка (тя беше го яхнала).

— Виж, това е чудесно — каза Цинцинат, — отвред спасители! Отдавна беше време, че иначе ще се побъркам. Моля те, слез, тежиш ми, горещо ми е.

— Ще избягаме и вие ще се ожените за мен.

— Може би — когато пораснеш, но само че вече имам жена.

— Дебела, стара — каза Емочка.

Тя скочи от постелята и се затича покрай стените, както бягат танцьорките, в едър тръс, раздрусвайки коса, сетне скочи, като че летеше, и накрая се завъртя на място, разперила множество ръце.

— Скоро съм пак на училище — каза тя, сетне мигновено седна върху коленете на Цинцинат и начаса забравила всичко, потъна в ново занимание: залови се да чопли черната дълга коричка върху лъскавата си пищялка, коричката вече наполовина се беше отделила, белегът се розовееше нежно.

Присвил очи, Цинцинат гледаше наведения ѝ профил, очертан от пухкава ивица светлина, оборваше го дрямка.

— Ах, Емочка, помни, помни, помни какво си обещава. Утре! Кажи ми, как ще го направиш?

— Дайте си ухото — каза Емочка.

Като го прегърна с една ръка през врата, тя жарко, влажно и съвсем неразбираемо му забоботи в ухото.

— Нищо не чувам — каза Цинцинат.

Тя нетърпеливо отметна косата от лицето си и отново се долепи до него.

— Бу... бу... бу... — екливо боботеше тя и ето отскочи, завъртя се, и ето че вече си почиваше на леко разклатения трапец, събрала и изпънала пръсти като клин.

— Все пак много разчитам на това — през нарастваща дрямка избъбри Цинцинат и бавно отпусна мокрото си бучащо ухо на възглавницата.

Когато заспиваше, усети как тя се прехвърли през него — и сетне неясно му се привиждаше, че тя или някой друг безкрайно сгъва

някаква бляскава тъкан, хваща я за крайчетата и я сгъва, поглажда я с длан, отново я сгъва — и за минута се събуди от писъка на Емочка, която Родион тътреше навън.

Сетне му се стори, че предпазливо се възобновиха заветните звуци зад стената... колко рисковано! Нали е средата на деня... но те не можеха да се стърпят и тихичко се промъкваха все по-близо, по-близо до него, а той, уплашен, че стражниците ще чуят, започна да се разхожда, да тропа, да кашля, да си тананика и когато със силно разтупало се сърце седна на масата, звуците вече ги нямаше.

Привечер — както му бе станало навик — се появи м'сю Пиер с брокатена тубетейка; непринудено, като у дома си, полегна върху кревата на Цинцинат и като вдигна облак, докато разпали дългата си лула от морска пяна с резбовано подобие на пери, се облегна на лакът. Цинцинат бе седнал на масата, дояждаше вечерята си и излавяше сушените сливи от кафявия сок.

— Днес съм ги напудрил — бойко заяви м'сю Пиер, — така че моля без оплаквания и забележки. Хайде да продължим вчерашния разговор. Говорехме за насладите. Насладата от любов — каза м'сю Пиер — се постига по пътя на едно от, най-красивите и полезни физически упражнения, каквито изобщо са известни. Казах — постига се, но може би думата „добива се“ или „добиване“ ще е по-уместна, защото става дума именно за планомерно и упорито добиване на насладата, заложенa в самите недра на обработваното същество. В минути на отдих труженикът на любовта веднага поражда наблюдателя със соколовия израз на очите си, с веселия си нрав и със свежия цвят на лицето. Обърнете също внимание колко е плавна моята походка. И така, ние имаме пред себе си известно явление или редица явления, които могат да се обединят под общия термин любовна или еротична наслада.

Тогавa на пръсти, сочейки с жестове да не го забелязват, влезе директорът и, седна на столчето, което си беше донесъл.

М'сю Пиер обърна към него поглед, блеснал доброжелателно.

— Продължавайте, продължавайте — зашепна Родриг Иванович, — дойдох да послушам. Pardon, само минутка — да го поставя така, че да се опира на стената. Voilà. Уморих се все пак, а вие?

— Защото не сте свикнали — каза м'сю Пиер. — Та разрешете да продължа. Ние тук разговаряхме, Родриг Иванович, за насладите в

живота и в общи черти анализирахме ероса.

— Разбирам — каза директорът.

— Отбелязах следните точки... извинете, колега, ще повторя, но ми се иска да бъде интересно и за Родриг Иванович. Забелязал съм, Родриг Иванович, че за мъжа, осъден на смърт, е най-трудно да забрави жената, вкусното женско тяло.

— И лириката на лунните нощи — добави от себе си Родриг Иванович, като изгледа строго Цинцинат.

— А, не ми пречете обаче да развивам темата, ако поискате — после се изкажете. И така, продължавам. Освен любовните наслади има редица други и сега ще преминем към тях. Вероятно неведнъж сте чувствували как се разтварят гърдите ви през дивен пролетен ден, когато пъпките се наливат и пернатите певци огласят горичките, облечени с първите лепкави листенца. Ранните скромни цветенца кокетно надничат от тревата и сякаш искат да примамят страстния любител на природата, като шепнат боязливо: „Ах, недей, не ни късай, животът ни е кратък.“ Разтварят се и широко дишат гърдите в такъв ден, когато птичетата пеят и на първите дървета се появяват първите скромни листенца. Всичко се радва и всичко ликува.

— Майсторско описание на април — каза директорът, като тръсна бузи.

— Мисля, че всеки е изпитал това — продължи м'сю Пиер, — и сега, когато днес-утре ще се качим всички на ешафода, незабравимият спомен за такъв ден ни кара да извикаме: „О, върни се, върни се, дай ми отново да те преживея.“ Да те преживея — повтори м'сю Пиер, като доста откровено надникна в изписаното руло, което стискаше в шепа.

— По-нататък — каза м'сю Пиер — преминаваме към насладите от духовно естество. Спомнете си какво сте изпитвали в грандиозна картинна галерия или в музей, вие сте се спирали изведнъж и не сте можели да откъснете очи от някой пикантен торс — уви, от бронз или от мрамор. Това ние можем да наречем наслада от изкуството — тя заема доста голямо място в живота.

— И още как — изрече през нос Родриг Иванович и погледна Цинцинат.

— Гастрономическите наслади — продължи м'сю Пиер. — Вижте, ето — най-хубавите сортове овощия виснат от клоните на

дърветата; ето — месарят и неговият помощник тътрят свиня, тя квичи, сякаш я колят; ето — върху красива чиния дебело парче бяла сланина; ето — трапезно вино, вишновка; ето — рибка, — не зная как е за другите, но аз съм голям любител на платиката.

— Одобрявам — избоботи Родриг Иванович.

— Този чуден пир се налага да бъде изоставен. И още много неща се налага да изоставим: празничната музика; любимите нещица като фотоапарата или лулата; дружеските разговори; блаженството от удовлетворяването на естествените нужди, което някои поставят наравно с блаженството на любовта; пушенето... Какво друго. Любимите нещица — да, това вече го казах (отново се появи свитъкът хартия). Блаженството... и това казах. Е, също и други разни дреболии...

— Може ли да допълня още нещо? — раболепно попита директорът, но м'сю Пиер поклати глава:

— Не, напълно достатъчно. Струва ми се, че разгърнах пред вътрешния поглед на колегата такива далнини от чувствени царства...

— Искях само за яденето — забеляза полугласно директорът. — Тук според мен могат да се дадат известни подробности. Например en fait de potage^[1]. Мълча, мълча — сепнато довърши той, като срещна погледа на м'сю Пиер.

— Е, какво — обърна се м'сю Пиер към Цинцинат, — какво ще кажете за това?

— Наистина какво да кажа? — продума Цинцинат. — Приспивна, натрапчива нелепост.

— Непоправим е! — възкликна Родриг Иванович.

— Нарочно прави така — заяви със заплашителна порцеланова усмивка м'сю Пиер. — Повярвайте ми, той в достатъчна степен чувства целия чар на описаните от мен явления.

— ... Но не разбира някои неща — гладко вмъкна Родриг Иванович, — той не разбира, че ако сега честно бе признал своята заблуда, ако честно бе признал, че обича същото, което обичаме ние с вас, например за първо супа от костенурка — разправят, че било стихийно вкусно, — тоест само искам да отбележа, че ако беше признал честно и се беше разкажал, да, ако се бе разкажал — това е моята мисъл, — тогава за него би възникнала известна далечина — не искам да кажа надежда, но във всеки случай...

— Изпуснал съм за гимнастиката — зашепна м'сю Пиер, като си преглеждаше хартийката, — ама че досадно!

— Не, не, прекрасно го казахте, прекрасно — въздъхна Родриг Иванович, — по-добре не можеше. У мен се възродиха желанията, дремали десетки години. Вие какво — ще останете ли още! Или идвате с мен?

— С вас идвам. Той днес е просто опак. Дори не ме поглежда. Царства му предлагаш, а той се надува. Искам толкова малко — една думичка, кимване. Но какво да се прави. Хайде, Родриго.

Скоро след излизането им светлината угасна и Цинцинат в тъмното напипа кревата (неприятно, чужда пепел, но няма къде другаде да легне) и като разпукваше дългата мъка от всичките си хрущялчета и прешлени, се изопна целият; пое въздух и го поддържа четвърт минута. Може би просто зидари. Ремонтират. Слухова измама: може би всичко това става далеч, далеч (издиша). Лежеше по гръб, като мърдаше щръкналите изпод одеялото пръсти на краката си и извъръщаше лице ту към невъзможното спасение, ту към неизбежния ешафод. Светлината пламна отново.

Като почесваше червеникавите си гърди под ризата, довтаса Родион за столчето. Щом видя търсения предмет, без много да му мисли, седна на него, тежко изпуктя, с грамадна длан помачка наведеното си лице и очевидно се накани да захърка.

— Още ли не е пристигнал? — попита Цинцинат.

Родион веднага стана и излезе със столчето.

Мрак, мрак.

Дали защото от деня на съда измина един цялостен къс време: две седмици, дали защото приближаването на спасителните звуци обещавахе промяна в съдбата — но през тази нощ Цинцинат мислено се занимава с това, че направи преглед на часовете, прекарани в крепостта. Като отстъпваше неволно пред съблазънта от логично развитие, неволно (внимавай, Цинцинат!) сковавайки във верига това, което беше напълно безопасно като отделни, неизвестно към какво отнасящи се брънки, той придаваше смисъл на безсмисленото и живот на неживото. Върху фона на каменната тъмнина сега разрешавахе да се появяват осветените фигури на всичките си обичайни посетители... за пръв път, за пръв път въображението му бе толкова снизходително към тях. Появяваше се досадният съсед арестант с налятото лице,

лъскаво като восъчна ябълка, каквато тези дни му бе донесъл шурейт бърбица; появяваше се адвокатът, подвижен, сух, изваждащ маншетите си от ръкавите на фрака; появяваше се мрачният библиотекар и с черната си гладка перука дебелият Родриг Иванович, и Емочка, и цялото семейство на Марфинка, и Родион, и другите неясни пазачи и войници — и като ги извикваше — макар че не вярваше в тях, все пак ги извикваше, — Цинцинат им даваше право на живот, поддържаше ги, хранеше ги със себе си. Към всичко това се присъединяваше всеминутната възможност от връщането на вълнуващото чукане, действаща като разкъсващо очакване на музика — така че Цинцинат се намираше в странно, трепетно, опасно състояние — и с някакво нарастващо тържествуване биеше далечният часовник — и ето, излизаха от мрака, подаваха си ръце, сключваха кръга осветените фигури и като леко се накланяха встрани, навеждайки се, влачейки се взаимно, започваха — отначало с напън, с усилие — движение в кръг, което постепенно се разгръщаше, олекваше, ускоряваше се и ето вече се завъртя, завъртя — и чудовищните сенки от раменете и главите пробягваха, като се повтаряха, все по-пъргаво по каменните сводове и този неизбежен веселяк, който вдига високо крака в хорото, като размива останалите, по-благоприличните, отхвърляше върху стените грамадни черни ъгли от безобразните си колене.

---

[1] Да вземем супата (фр.) — Б.пр. ↑

XV

Утрото отмина тихо, но за сметка на това към пет следобед започна най-унищожителен трясък: този, който работеше, бързаше стръвно, громоляше безсрамно; впрочем не беше се приближил много от вчерашния ден.

Внезапно се случи нещо особено: като че рухна някаква вътрешна преграда и звуците вече се появяваха с такава релефност и сила (мигновено преминали от един план в друг — направо пред рампата), че стана ясно — те са тук, точно зад топящата се като лед стена, и ето сега, сега ще избият навън.

И тогава затворникът реши, че е време да действа. Страшно забързан, разтреперан, но все пак стремейки се да не губи самообладание, той извади и обу тези гумени обувки, тези платнени панталони и яке, с които беше, когато го арестуваха, намери носна кърпа, две носни кърпи, три носни кърпи (бегло преобразяване на кърпите в чаршафи, които се навързват един за друг); за всеки случай мушна в джоба си някаква връвчица с още усукана в нея дървена дръжка за носене на пакети (не се побираше, крайчето ѝ висеше), втурна се към постелята, за да бухне възглавницата и така да я покрие с одеялото, че да стане нещо като чучело на спящ; не стори това, а се хвърли към масата с намерение да грабне написаното, но и тук насред път промени намерението си, защото мислите му се объркваха от победоносното, бясно къртене... Той стоеше изопнат като стрела, вцепенен, когато, до съвършенство вплъзвайки мечтата му, жълтата стена на аршин от пода се пропука с формата на светкавица, веднага набъбна, блъскана отвътре, и внезапно изригна с трясък.

От черната дупка в облак дребни отломки се измъкна с кирка в ръка, целият обсипан с вар, целият извиващ се и пълзящ като дебела риба сред прахоляка, целият разлюлян от смях, м'сю Пиер и веднага след него — но рачешката, — с дебелия задник напред, с цепка, от която стърчеше фъндък сива вата, без редингота, също обсипан с всякакви боклуци, също примиращ от смях, Родриг Иванович, и

двамата се изтърколиха от дупката, седнаха на пода и вече неудържимо се задрусаха с всичките преходи от „хо-хо-хо“ до „кхи-кхи-кхи“ и обратно, с жални изписквания в интервалите между прихванията — блъскаха се един друг, поваляха се един върху друг...

— Ние, ние, ние сме — успя да пророни най-после м'сю Пиер, като обърна варното си лице към Цинцинат, при което жълтата му перучка с комично свиркане се надигна и падна.

— Ние сме — избъбри с неочакван фалцет Родриг Иванович и дебело се закикоти, вирнал меките си крака с невъзможните гамаши на ексцентрик.

— Уф! — произнесе м'сю Пиер и изведнъж се успокои, стана от пода и изтупвайки ръцете си, се озърна към дупката: — Ама поработихме двамата, Родриг Иванович! Ставайте, драги, стига вече. Каква работа падна! Много добре, сега можем дори да се възползуваме от този прекрасен тунел... Разрешете да ви поканя, мили съседе, при мен на чаша чай.

— Само да сте ме докоснали... — прощушна Цинцинат. И тъй като от едната страна, готов да го прегърне и да го тикне напред, бе застанал белият, потен м'сю Пиер, а от другата — също разтворил обятия, с голи плещи, със свободно висящ нагръдник — Родриг Иванович, и двамата като че се поклащаха леко, готови да го връхлетят, Цинцинат избра единствената възможна посока, именно тази, която му сочеха. М'сю Пиер лекичко го подтикваше отзад, като му помагаше да пропълзи в отвора.

— Хайде с нас — обърна се той към Родриг Иванович, но той отказа, като се оправда с разбъркания си тоалет.

Сплескан и примижал, Цинцинат пълзеше на четири крака, отзад пълзеше м'сю Пиер и отвред го избутваше, притискаше гръбнака, бодеше дланите, коленете му плътен мрак, изпълнен с ронлив пукот, на няколко пъти Цинцинат се натъкваше на стена и тогава м'сю Пиер го дърпаше за прасците, като го караше да се отмести назад от разклонението без изход, всяка минута ръб, издатина, кой знае какво болезнено блъсваше главата му и изобщо над него тегнеше толкова ужасна, безизходна мъка, че да не беше сумтящият, блъскащ го отзад спътник, тук щеше да легне и да умре. Но ето след дългото придвижване в тясната, въгленочерна тъма (на едно място отстрани червено фенерче мътно обля с лъскавина чернотата), след теснотията,

слепотата, задуха в далечината се провидя заобляща се бледа светлина: там имаше завой и най-сетне — изход; несръчно и кротко Цинцинат падна на каменния под — в пронизаната от слънце килия на м'сю Пиер.

— Заповядайте, моля — каза домакинят, като се измъкна след него. Веднага извади четка за дрехи и се зае чевръсто да чисти мигация Цинцинат, като деликатно съдържаше и смекчаваше движението си там, където можеше да бъде чувствително. При това наведен, като че го уплиташе в нещо, обикаляше около Цинцинат, който стоеше съвсем неподвижно, сразен от една необикновено проста мисъл, по-точно не от самата мисъл, а от това, че не беше му минала през ума по-рано.

— А аз с ваше позволение ще направя така — произнесе м'сю Пиер и съблече прашната си жилетка; за миг, уж случайно, напрегна ръка, изви очи към тюркоазно-белия си бицепс и разпространи присъщото си зловоние. Около лявото зърно на гърдите му имаше находчива татуировка — две зелени листенца, — така че самото зърно приличаше на розова пъпка (от марципан и захаросан плод). — Заповядайте, седнете — каза той, като си навличаше халата на ярки разлети петна — разполагайте се. Моята килия, както виждате, почти не се различава от вашата. Само я поддържам чиста и я украсявам... украсявам я с каквото мога. (Той леко се задъха като от вълнение.)

„Украсявам я.“ Стенният календар с акварелното изображение на крепостта при залез-слънце акуратно бе изпъчил малинова цифра. Юрганът, съшит от разноцветни ромбове, бе метнат върху кревата. Над него с кабари бяха закрепени снимки от лекия жанр и висеше кабинетна фотография на м'сю Пиер; от края на рамката бе разгърнало гофрирани гънки хартиено ветрило. На масата имаше крокодилов албум, златееше се циферблатът на пътен часовник и над лъскавия ръб на порцеланова чаша с немски пейзаж в различни посоки гледаха петшест градински теменужки. В ъгъла на килията до стената бе подпрян голям калъф, който сякаш съдържаше музикален инструмент.

— Изключително съм щастлив да ви посрещна — говореше м'сю Пиер, като се разхождаше назад-напред, и всеки път преминаваше през косата слънчева ивица, в която още се виеше варен прах. — Струва ми се, че през тази седмица се сприятелихме толкова, някак толкова хубаво, толкова топло се сближихме, както рядко се случва. Виждам,

интересува ви какво има вътре, нали? Ето, само (той си пое дъх) да си довърша думата, и тогава ще ви покажа... — Нашата дружба — продължи, като се разхождаше и леко се задъхваше м'сю Пиер, — нашата дружба разцъфтя в парниковата атмосфера на тъмницата, където се хранеше с еднакви тревоги и надежди. Мисля, че сега ви познавам по-добре от който и да било на света и, разбира се, по-интимно, отколкото ви е познавала вашата жена. Затова ми е особено мъчно, когато се поддавате на злобно чувство или бивате невнимателен към хората... Ето сега, когато толкова весело се появихме при вас, вие отново оскърбихте Родриг Иванович с престореното си безразличие към сюрприза, в който той вземаше толкова мило, енергично участие, а нали вече никак не е млад, има доста свои грижи. Не, не ми се говори сега за това... За мен е важно само да установя, че нито един ваш душевен оттенък не ми убягва, затова ми се струва не съвсем справедливо известно обвинение... За мен вие сте прозрачен, както — извинете за изисканото сравнение, — както поруменяващата годеница е прозрачна за погледа на опитния годеник. Не зная, нещо става с дишането ми, простете, ей сега ще ми мине. Но аз съм ви изучил толкова отблизо и — защо да крия — съм ви обикнал, силно съм ви обикнал и вие значи сте ме опознали, свикнали сте с мен — нещо повече, привързали сте се към мен, както аз към вас. Да постигна такава дружба, ето в какво се състоеше моята първа задача и очевидно я реших успешно. Успешно. Сега ще прием чай. Не разбирам защо не го донасят.

Той седна, като се държеше за гърдите, до масата срещу Цинцинат, но веднага отново скочи, измъкна изпод възглавницата кожена кесия, от кесията — велурено калъфче, от калъфчето — ключ, и се приближи до големия калъф, изправен в ъгъла.

— Виждам, че сте потресен от моята акуратност — каза той и предпазливо отпусна калъфа върху пода, калъфът се оказа тежък и тромав. — Но, да ви кажа, акуратността украсява живота на самотния човек, който по този начин доказва на себе си...

В разтворения калъф върху черно кадифе лежеше широка, светла брадва.

— ... доказва на самия себе си, че си има гнезденце... Гнезденце — продължи м'сю Пиер, като отново заключи калъфа, изправи го до стената и сам се подпря на него, — гнезденце, което той е заслужил,

свил, изпълнил с топлината си... Това изобщо е голяма философска тема, но по някои признаци ми се струва, че и на вас, както и на мен, не ви е до теми. Знаете ли какво? Ето ви моя съвет: чай ще си пийнем по-късно, а сега си идете и си полегнете, идете. И двамата сме млади, не бива да оставате повече тук. Утре ще ви обяснят, а сега си вървете. Аз също съм възбуден, също не се владея, вие трябва да разберете...

Цинцинат тихо заопипва заключената врата.

— Не, не — по нашия тунел. Нахалост ли се трудихме! Пълзешком, пълзешком. Ще окача нещо да закрия дупката, че е грозно така. Заповядайте...

— Мога сам — каза Цинцинат.

Той се промъкна в черния отвор и като шумолеше с натъртените си колене, запълзя на четири крака и проникваше все по-надълбоко в тясната тъмнина. М'сю Пиер подвижна екливо след него нещо за чая и очевидно спусна щора, защото Цинцинат веднага се почувствува отрязан от светлата килия, където бе току-що.

Загълтал мъчително грапавия въздух, като се натъкваше на нещо остро — и очакваше без особен страх срутване, — Цинцинат слепешката се промъкваше през лъкатушния проход и попадеше в каменни ниши, като кротко отстъпващо животно се връщаше заднишком и напипал продължението на прохода, пълзеше по-нататък. Нямахше търпение да легне на меко, пък било то и на неговия креват, да се завие през глава и да не мисли за нищо. Това обратно пътешествие се проточи толкова, че като дереше рамене, той се разбърза, доколкото му позволяваше постоянното предчувствие за задънена стена. Задухът го замайваше и по едно време реши да спре, да се отпусне, да си представи, че е в кревата, и при тази мисъл може би да заспи, но тогава дъното, по което пълзеше, се наклони надолу под доста осезаем тъгъл и ето отпред се мярна червеникаво-блестяща пролука, лъхна го влага, плесен, като че от недрата на крепостната стена бе преминал в естествена пещера, от ниския свод над него, всеки на нокътче, с главицата надолу, завили се с криле, висяха в редица като сбръчкани плодове прилепи в очакване на своето участие — пролуката пламенеещо се разтвори и го облъхна свежият дъх на вечерта и Цинцинат се измъкна на свобода от пролуката в скалата.

Озова се на един от многото тревисти полегати склонове, които като изострени тъмнозелени вълни ближеха на различна височина

скалите и стените на възправилата се крепост. В първата минута направо му се зави свят от свободата, височината и простора, той, вкопчил се въз влажния чим, едва ли забелязваше нещо, освен че лястовичките цвърчат силно, вечерно, като стрижат с черните си ножици боядисания въздух, че залезното зарево е обхванало половината небе, че над тила му със страшна бързина се издига сляпата каменна стръмнина на крепостта, от която се бе изцедил като капка, а под краката му — кошмарни урви, плъзнала като детелина мъгла.

Щом уталожил дъха си, щом овладял подскочането в очите и треперенето на тялото си, с напора от ахаща, ухаща, широко и далеко разляла се волност, той залепил гръб за канарата и обиколил с поглед димящата околност. Далеч долу, където здрачът вече се бе утаил, в струите мъгла едва се мержелееше ажурната гърбица на моста. А там, от другата страна, синият град в омара, с прозорци като разпалени въгленчета или вземаше още на заем блясък от залеза, или вече светеше за своя сметка, и можеше да се различи как светваха и се нанизваха постепенно мънистата от фенери по улица Стръмна и тънката арка в горния ѝ край бе необикновено ясна. Оттатък града всичко трепкаше мъгливо, нагъваше се, изплъзваше се и над невидимите градини, в розовата дълбина на небето, стояха на върволица прозрачно огнени облачета, точеше се един дълъг лилав облак с горящи прорези по долния край и докато Цинцинат гледаше, там, там в далечината, пламна във венецианско зелено обрасналият с дъбак хълм и полека се затъмни.

Пиян, слаб, плъзгайки се по коравия чим и балансирайки, той пое надолу и към него веднага иззад скалната издатина, където предупреждаващо шушнеша траурен трънак, изскочи Емочка, с лице и крака, розови от залеза, и като го стисна здраво за ръката, го повлече надолу. Във всичките ѝ движения личеше вълнение, възторжена забързаност.

— Къде отиваме? Надолу ли? — задъхано питаше Цинцинат, като се смееше от нетърпение.

Тя бързо го поведе покрай стената. В стената се отвори малка зелена врата. Надолу водеха стъпала, незабелязано изредили се под краката. Отново скръцна врата; зад нея зееше възтъмен проход, където имаше сандъци, гардероб, изправена до стената стълба и миришеше на

газ; оказа се, че от задния вход са проникнали в директорската квартира, защото — без вече толкова да му стиска пръстите, като ги изпускаше разсеяно — Емочка го водеше към трапезарията, където до осветената овална маса бяха насядали всички и пиеха чай. Салфетката на Родриг Иванович покриваше широко гърдите му; жена му — кльощава, луничава, с бели ресници — предаваше гевречетата на м'сю Пиер, който се бе пременил в руска рубашка на петлета; до самовара в кошничка бяха оставени кълбета цветна прежда и бляскаха стъклени куки. Остроноса бабичка с боне и с черна пелерина се бе накокошила в края на масата.

Щом зърна Цинцинат, директорът зяпна и нещо потече от крайчето на устата му.

— Пфу, лудетина! — с лек немски акцент проговори директоршата.

М'сю Пиер, като си разбъркваше чая, свенливо наведе очи.

— Ама наистина, какви са тези лудории? — през пъпешовия сок произнесе Родриг Иванович. — Да не говорим, че това е извън всякакви правила!

— Оставете — каза м'сю Пиер, без да вдига очи. — Нали и двамата са деца.

— Ваканцията свършва, та й се иска да полудува — бързо избъбри директоршата.

Емочка, която нарочно тътреше стола, като се въртеше и облизваше, седна на масата и забравила завинаги за Цинцинат, се залови да посипва със захар, веднага пооранжевяващ, мъхнат резен пъпеш, в който сетне щастливо се впи, държеше го от двата края, стигащи до ушите й, и блъскаше с лакът съседа. Съседът продължаваше да си сърба чая и придържаше между показалеца и средния си пръст стърчащата лъжичка, но незабелязано спусна лявата си ръка под масата.

— Ай — трепна от гъдела Емочка, без впрочем да се отделя от пъпеша.

— Засега седнете ей там — каза директорът, като посочи с ножа за плодове зеленото кресло, сложено отделно сред полумрака на дамаската до диплите на завесата. — Когато свършим, ще ви отведе отгук. Ама сядайте де, ви казвам. Какво ви е? Какво му е? Ама че неразбран човек!

М'сю Пиер се наклони към Родриг Иванович и леко изчервен, му съобщи нещо.

Гърлото на директора направо изгърмя:

— Е, честито, честито — каза той, като едва възпираше поривите на гласа си. — Радостно!... Отдавна беше време... Ние всички... — Той погледна Цинцинат и вече се накани тържествено.

— Не, рано е още, приятелю, не ме притеснявайте — прошепна м'сю Пиер и го докосна по ръкава.

— Във всеки случай няма да се откажете от втора чашка чай — игриво произнесе Родриг Иванович, а сетне, като помисли и помляска, се обърна към Цинцинат: — Ей, вие там. Можете засега да прегледате албума. Дете, дай му албума. По случай нейното (жест с ножа) завръщане в училището нашият скъп гост и направи... й направи... Пардон, Пьотр Петрович, забравих как го казахте.

— Фотохороскоп — скромно отвърна м'сю Пиер.

— Да оставя ли лимончето? — попита директоршата.

Висящата газена лампа, оставяйки в тъмнина дълбините на трапезарията (където само припламваше, като отчупваше едри секунди, отблясъкът от махалото), изливаше върху уютно сервираната маса домашна светлина, преминаваща в звън от чайно естество.

XVI

Спокойствие. Паякът изсмука малката пеперудка с бял мъх и три стайни мухи, но още не беше се заситил напълно и все поглеждаше към вратата. Спокойствие. Цинцинат беше целият в цицини и синини. Спокойствие, нищо не се е случило. Снощи, когато го върнаха обратно в килията, двама служители завършваха замазването на мястото, където преди това бе зейнала дупката. Сега то личеше само от един поглед към ослепялата, оглушала и уплътнила се стена.

Друга останка от вчерашния ден беше крокодилският албум с масивен тъмносребърен монограм, който бе взел със себе си в смирената си разсеяност: албум не какъв да е, а именно фотохороскоп, съставен от изобретателния м'сю Пиер, тоест серия от снимки, представящи с естествена постепенност целия предстоящ живот на дадената персона. Как се правеше това? Ами ето как. Силно подправените снимки на днешното лице на Емочка се допълваха с части от чужди снимки — заради тоалетите, мебелировките, пейзажите, — така че се образуваше цялата бутафория на бъдещето ѝ. Поред наместени в многогълните прозорчета на каменно-плътния картон със златен обреза и снабдени със ситно изписани дати, тези отчетливи и на пръв поглед истински фотографии представяха Емочка отначало каквато си беше днес, по-нататък — след завършване на училището, тоест след три години, скромна девойка, с куфарче на балерина в ръката, след това — на шестнайсет години, в пачка, с розови крилца на гърба, свободно седяща на стол, с вдигната чаша, сред бледи гуляйджии, след това — на осемнайсет, във фатален траур, до парапета над каскадата, след това... ах, в още много видове и пози, чак до най-последната — лежащата.

С помощта на ретуша и на другите фотографски фокуси като че се постигаше последователната промяна в лицето на Емочка (майсторът впрочем използваше снимки на майка ѝ), но стига да погледнеш по-отблизо, и ставаше безобразно ясна цялата недодяланост на тази пародия спрямо действието на времето. Емочка, когато

излизаше от театъра с кожено манто и с цветя, притиснати до рамото, имаше крака, които никога не бяха танцували, а на следващата снимка, която я изобразяваше вече във венчална омара, до нея бе застанал младоженецът, строен и висок, но със закръглената физиономия на м'сю Пиер. На трийсет години ѝ се появяваха условни бръчки, прокарани безсмислено, безжизнено, без да се знае истинското им значение, но говорещи на познавача съвсем странни неща, както се случва, че случайното движение на клоните съвпада с жеста, разбираем за глухонемия. А на четирийсет години Емочка умираше — и тук позволете да ви поздравя с обратната грешка; лицето ѝ на смъртния одър никак не би могло да мине за лице на смъртта!

Родион отнесе този албум, като мърмореше, че госпожицата ей сега заминава, а когато се яви отново, сметна за необходимо да съобщи, че госпожицата е заминала.

(С въздишка.) „Замина!... (На паяка.) Стига ти толкоз... (Показва си дланите.) Нищо нямам. (Отново на Цинцинат.) Скучно, ей, че ще ни бъде скучно без щерката, ама как търчеше, как пееше песни нашата глезанка, златното ни цветенце. (След пауза с друг тон.) Какво тъй днес, господинчо мили, не задавате никакви такива заядливи въпроси? А?“

„Ха така“ — сам внушително си отговори Родион и с достойнство се отдалечи.

А следобеда, съвсем официален, вече не с арестантски дрехи, а с кадифена куртка, с артистична фльонга на врата и с нови, с високи токове, поскъръцащи крадешком ботуши с лъскави кончови (които по нещо го уподобяваха на оперен горски), влезе м'сю Пиер, а след него, като почитателно му отстъпваше предно място в придвижването, в разговора и във всичко — Родриг Иванович, и с чанта под мишница адвокатът. И тримата се наместиха около масата в плетени кресла (от приемната). Цинцинат отначало ходеше из килията, като се бореше със срамния страх, но после също седна.

Адвокатът немного сръчно (тази несръчност обаче беше изпитана, привична) се зае с чантата, като отдръпваше черната ѝ буза, хванал я частично на коленете си, частично подпрял я на масата, и като я изпускаше ту от едната точка, ту от другата, извади голям бележник, заключи я или по-точно затвори твърде податливата и поради това невинаги улучваща зъбеца чанта; уж я остави на масата, но размисли и

я хвана за врата, пушна я на пода, като я подпря в седнало положение на пиян до крака на креслото си; бързо извади — май от петлицата — емайлиран молив, разтвори със замах бележника върху масата и без да обръща внимание на никого и на нищо, започна равномерно да изписва леко закрепените страници, но именно това невнимание към всичко наоколо дебело подчертаваше връзката между бързината на неговия молив и това заседание, на което се бяха събрали тук.

Родриг Иванович седеше в креслото, леко облегнат — с натиск върху плътната облегалка караше цялото кресло да пука — и отпуснал едната си лилава лапа върху страничната облегалка, а другата мушна под ревера на редингота; от време на време извършваше такова движение с провисналите си бузи и с напудрената си като локум брадичка, като че ги освобождаваше от някаква лепкава засмукваща среда.

М'сю Пиер, седнал между тях, си наля вода от гарафата, сетне внимателно-внимателно отпусна върху масата дланите си с преплетени пръсти (фалшивият аквамарин блесна на кутрето му) и свел дълги ресници, десетина секунди благоговейно обмисля как да започне речта си.

— Уважаеми господа — без да вдига очи, с тънък глас изрече най-сетне м'сю Пиер, — най-напред и преди всичко ми разрешете да обрисувам с два-три сполучливи щриха това, което вече е изпълнено от мен.

— Молим — избоботи директорът и строго изскърца с креслото.

— На вас, разбира се, са ви известни причините за онази забавна мистификация, която се изисква от традициите на нашето изкуство. Наистина. Какво би било, ако бях се разкрил на бърза ръка и бях предложил своята дружба на Цинцинат Ц.? Нали това би значило, господа, със сигурност да го отблъсна, да го изплаша, да го настроя против себе си — тоест да извърша съдбовна грешка.

Докладчикът отпи от чашата и внимателно я остави.

— Няма да обяснявам — продължи той, като замахна с ресници — колко скъпоценна е за общия успех атмосферата на топла дружеска близост, която постепенно, с помощта на търпението и гальовността се създава между осъдения и изпълнителя на присъдата. Трудно, дори невъзможно е да си припомним без потрес варварството на отдавна отминалите дни, когато тези двамата, без изобщо да се познават, но

свързани от неумолимия закон, се срещали лице в лице едва в последния миг преди самото тайнство. Всичко това се промени, също както се промени с течение на вековете древното, диво сключване на браковете, приличащо повече на заклание — когато покорната девственица бе хвърляна от родителите в шатрата на непознатия.

(Цинцинат намери в джоба си станиолова хартийка от шоколад и взе да я мачка.)

— И ето, господа, за да осигуря най-дружески отношения с осъдения, аз се настаних в също такава мрачна килия като неговата, в образа на също такъв, да не кажа и на повече пазен затворник. Невинната ми измама не можеше да не сполучи, затова би било странно да изпитвам каквито и да било угризения, но аз не желая дори най-малката капка горчивина на дъното на нашата дружба. Въпреки присъствието на очевидци и съзнанието за своята конкретна правота аз ви моля (той подаде ръка на Цинцинат) за извинение.

— Да, това е истинска деликатност — полугласно произнесе директорът, възпалените му жабешки очи се навлажниха; той извади сгънатата кърпа, вдигна я до трепкация си клепач, ала се отказа и вместо това сърдито и очаквателно се втренчи в Цинцинат. Адвокатът също погледна, но набързо, като при това беззвучно мърдаше устни, заприличали на неговия почерк, тоест без да се прекъсва връзката с реда, отделил се от хартията, и ето отново готов да се втурне понататък по нея.

— Ръката! — поморавял, с напън извика директорът и така тресна по масата, че се натърти.

— Не, не го принуждавайте, ако не иска — каза спокойно м'сю Пиер. — Нали това е само проформа. Да продължим.

— Кроткият! — проромоли Родриг Иванович, като хвърли изпод вежди влажен като целувка поглед на м'сю Пиер.

— Да продължим — каза м'сю Пиер. — През това време сполучих тясно да се сближа със съседа. Ние прекарвахме...

Цинцинат погледна под масата. М'сю Пиер, кой знае защо, се обърка, размърда се на стола и хвърли поглед надолу. Директорът, надигнал кранчето на мушамата, погледна също натам и сетне подозрително изгледа Цинцинат, Адвокатът на свой ред се шмугна, след което огледа всички и отново взе да пише. Цинцинат се изправи. (Нищо особено — бе изпуснал сребрилата топчица.)

— Ние прекарвахме — продължи м'сю Пиер с обиден глас — дълги вечери заедно в непрекъснати разговори, в игри и всякакви развлечения. Ние като деца се състезавахме по сила; аз, слабичкият, клетият м'сю Пиер, разбира се, о, разбира се, отстъпвах пред могъщия си връстник. Ние правехме разбор на всичко — на еротиката и на други възвишени неща — и часовете прелитаха като минути, минутите като часове. Понякога в тихо мълчание...

Тук Родриг Иванович изведнъж прихна басово:

— Imprayable^[1], това се подразбира — прошепна той, с леко закъснение оценил шегата.

— ... Понякога в тихо мълчание седяхме един до друг, почти прегърнати в тихия здрач, всеки потънал в своите мисли, и двамата се сливахме като реки, щом отворехме уста. Споделях с него сърдечния си опит, учех го на изкуството на шахматната игра, веселях го със съвременен виц. Така ни течаха дните. Резултатът е налице. Ние се заобичахме и устройството на душата на Цинцинат ми е също така известно, както устройството на неговия врат. По такъв начин не някой чужд, страшен чичо, а мил приятел ще му помогне да изкачи червените стъпала и той без страх ще се остави на мен — завинаги, през цялата смърт. Да бъде изпълнена волята на публиката! (Той стана; стана и директорът; адвокатът, погълнат от писането, само леко се повдигна.) Така. Ще ви помоля сега, Родриг Иванович, официално да обявите моето звание, да ме представите.

Директорът припряно сложи очила, разглади някаква хартийка и като изсили глас, се обърна към Цинцинат:

— Да... Това е м'сю Пиер... Vref^[2]... Ръководителят на смъртното наказание... Благодаря за честта — добави той, като обърка нещо, и с учуден израз на лицето отново се отпусна в креслото.

— Е, вие нещо не твърде — изрече недоволно м'сю Пиер. — Нали съществуват известни официални форми, които трябва да се спазват. Изобщо не съм педант, но в толкова важна минута... Няма какво да слагате ръка на гърдите, изложихте се, драги. Не, не, седете си, достатъчно. Сега да преминем... Роман Висарионович, къде е програмката?

— Че нали ви я дадох — бодро заяви адвокатът, — но впрочем... — И той бръкна в чантата.

— Намерих я, не се безпокойте — каза м'сю Пиер, — и така... Представлението е определено за вдругиден... на Интересния площад. Не можах да изберат по-свестен... Чудно нещо! (Продължава да чете, като си мърмори под носа.) Допускат се пълнолетни... Билетите от цирковия абонамент важат... Така, така, така... Ръководителят на смъртното наказание — в червени еленови... е, за това, да речем, имат много здраве, пак са прекалили както винаги... (На Цинцинат.) Значи — вдругиден. Разбрахте ли? А утре — както го изисква прекрасният обичай — ще трябва двамата с вас да тръгнем с визити при градските първенци — струва ми се, списъчето е у вас, Родриг Иванович.

Родриг Иванович взе да се удря по разните части на обвитото с вата тяло, облещил очи и, кой знае защо, станал прав. Най-сетне листчето се намери.

— Ммм, добре — каза м'сю Пиер, — приложете това към делото, Роман Висарионович. Май това беше. Сега според закона думата се дава...

— Ах, не, *c'est vraiment superflu*^[3] — избърза да го прекъсне Родриг Иванович. — Нали този закон е много остарял.

— Според закона — твърдо повтори м'сю Пиер, като се обърна към Цинцинат — думата се предоставя на вас.

— Честният! — с прекъслечен глас произнесе директорът, като си друсаше бузите.

Последва мълчание. Адвокатът пишеше толкова бързо, че човек го заболяваха очите от мяркането на молива му.

— Ще изчакам една пълна минута — каза м'сю Пиер, поставил дебелия си часовник на масата пред себе си.

Адвокатът поривисто въздъхна; започна да събира ситно изписаните листи.

Минутата отмина.

— Заседанието е приключено — каза м'сю Пиер, — да вървим, господа. Дайте ми протокола, Роман Висарионович, преди да го отнесете за хектографиране. Не, по-късно, сега очите ми се измориха.

— Да си призная — каза директорът, — понякога неволно съжалявам, че бе извадена от употреба сис... — Той до вратата се наведе към ухото на м'сю Пиер.

— За какво става дума, Родриг Иванович? — ревниво се поинтересува адвокатът. Директорът пошепна и на него.

— Да, наистина — съгласи се адвокатът, — впрочем закончето може да се заобиколи. Например ако се разтегли за няколко пъти...

— Ей, ей — каза м'сю Пиер, — по-полека, палячовци. Аз не си играя на резки.

— Не, ние просто така, теоретически — подмилкващо се усмихна директорът, — защото по-рано, когато можеше да се прилага...

Вратата се затръшна, гласовете се отдалечиха.

Но почти в същия миг при Цинцинат се яви още един гост, библиотекарят, дошъл да прибере книгите. Неговото дълго, бледо лице с ореол от прашно-черна коса около плешивината, дългата му треперлива снага в синкава платнена жилетка, дългите крака във възкъси панталони — всичко това оставяше странно, болезнено впечатление, като че са го били прискрипчили и сплескали. На Цинцинат обаче му се струваше, че заедно с праха от книгите върху него е полепнал тънък слой от нещо близко до човешкото.

— Вие сигурно сте чули — каза Цинцинат, — вдругиден е моето унищожение. Няма повече да вземам книги.

— Няма повече да вземате — потвърди библиотекарят.

Цинцинат продължи:

— Искан ми се да оплевея няколко буренчета-истини. Имате ли време? Искан да кажа, че сега, когато знам със сигурност... Какъв чар имаше в онова незнание, което толкова ме потискаше... Книги вече не...

— Нещо митологично? — предложи библиотекарят.

— Не, няма смисъл. Някак не ми е до четене.

— Някои вземат — каза библиотекарят.

— Да, знам, но наистина не си струва.

— За последната нощ — с усилие довърши мисълта си библиотекарят.

— Днес сте страшно разговорлив — усмихна се Цинцинат. — Не, приберете всичко това. Не можах да надвия Quercus! Да, тъкмо стана дума: тук по грешка... тези томчета... на арабски ли са, не знам... но аз, уви, не успях да изуча източните езици.

— Жалко — каза библиотекарят.

— Нищо, душата ще навакса. Чакайте, не си отивайте още. Макар да зная, че сте само така — само сте подвързан в човешка кожа,

все пак... задоволявам се с малко... Вдругиден...
Но треперлив, библиотекарят излезе.

---

[1] Забавно (фр.). — Б.пр. ↑

[2] Накратко (фр.). — Б.пр. ↑

[3] Наистина е излишно (фр.). — Б.пр. ↑

XVII

Обичаят изискваше преди смъртното наказание неговият пасивен и неговият активен участник заедно да се явят на кратко прощално посещение при всички най-важни чиновници, но за ускоряване на ритуала бе решено, че тези лица ще се съберат в извънградската къща на заместник-управителя на града (самият управител, негов племенник, отсъствуваше — гостуваше у приятели в Притомск) и че за вечеря, без церемонии, там ще пристигнат Цинцинат и м'сю Пиер.

Беше тъмна нощ със силен топъл вятър, когато те двамата с еднакви наметала, пеш, съпровождани от шестима войници с алебарди и фенери, преминаха през моста за спящия град и като прекосиха главните улици, по скалистите пътеки между шумящите градини тръгнаха да се качват нагоре по склона.

(Още на моста Цинцинат се обърна, освободи главата си от качулката на наметалото: синята, сложна грамада на крепостта с многото кули се издигаше в матовото небе, където кайсиената луна бе зачеркната от облак. Тъмнината над моста мигаше и се бърчеше от прилепите.

— Вие обещахте... — прошепна м'сю Пиер, като му стисна леко лакътя, и Цинцинат отново си нахлупи пашкула.)

Тази нощна разходка, която изглеждаше, че ще бъде толкова изобилна на печални, безгрижни, пеещи, шепнещи впечатления — защото какво е споменът, ако не душата на впечатлението, — се оказа всъщност неясна, незначителна и префуча толкова бързо, както бива само сред твърде позната местност, в мрака, когато разноцветните дневни дробни се заменят от целите числа на нощта.

В края на тясната и мрачна алея, където пукаше чакълът и миришеше на смрика, изведнъж се появи театрално осветен вход с белезникави колони, с фризове по фронтоната, с лаврови дръвчета в качета и след като едва се забавиха във вестибюла, където прехвъркваха сякаш райски птици слугите, ронещи пера върху черно-

белите плочи — Цинцинат и м'сю Пиер преминаха в залата, бучаща от многолюдното сборище. Тук бяха всички.

Тук изпъкваше с характерната си буйна коса завеждащият градските фонтани; тук припламваше с тежките си златни ордени черният мундир на шефа на телеграфистите; тук се намираше руменият, с неприличен нос началник на снабдяването; и с италианското фамилно име укротителят на лъвовете; и съдията, глух старец; и със зелени лачени обувки управителят на парковете; и множество още други свръхтежки, именити, беловласи личности с отблъскващи лица. Дами липсваха, ако не се смята настоящата на учебния окръг, малко пълна, със сив редингот мъжка кройка, възрастна жена с големи плоски бузи и гладка, лъскава като стомана прическа.

Някой сред общ смях се подхлъзна на паркета. Полилеят изпусна една от своите свещи. Върху малкия ковчег, вече изложен за оглед, някой бе положил букет. Застанал отстрани с Цинцинат, м'сю Пиер посочи тези явления на своя възпитаник.

Но ето че домакинът, мургав старец с къса остра брадичка, плесна с ръце, вратите се разтвориха и всички преминаха в трапезарията. М'сю Пиер и Цинцинат бяха настанени един до друг начело на ослепителната трапеза и отначало сдържано, без да нарушат приличието, с доброжелателно любопитство, преминаващо у някои в скрито умиление, всички почнаха да поглеждат еднакво, с хамлетовски вид, облечената двоица; след това, тъй като върху устните на м'сю Пиер взе да се разгаря усмивка и той започна да говори, погледите на гостите все по-откровено се насочваха към него и Цинцинат, който, без да бърза, усърдно и съсредоточено — като че търсеше решението на задача — балансираше ножа за рибата по различни начини, ту върху солницата, ту върху извивката на вилицата, ту го изправяше до кристалната вазичка с бяла роза, украсяваща неговия прибор за разлика от останалите.

Слугите, комплектувани от най-чевръстите контета в града — най-добрите представители на неговата малинова младеж, — пъргаво разнасяха ястията (като понякога дори прехвърчаваха с блюдото над масата) и общото внимание бе привлечено от учтивата грижовност, с която м'сю Пиер ухажваше Цинцинат, веднага променяйки разговорната си усмивка с минутна сериозност, докато внимателно слагаше вкусното късче в чинията му — след което, с предишния

закачлив блясък върху розовото неокосмено лице, продължаваше да води извънредно остроумен разговор с цялата маса — и изведнъж, наскоро думата, леко привлече се, да грабва сосиерата или съдинката с пипера, поглеждайки въпросително Цинцинат, който впрочем не докосваше никакво ядене, а все така тихо, внимателно и усърдно местеше ножа.

— Вашата бележка — весело каза м'сю Пиер, като се обърна към началника на градското движение, който го бе прекъснал и сега предвкушваше очарователна реплика, — вашата забележка ми напомни известния анекдот за лекарската тайна.

— Разкажете, ние не го знаем, ах, разкажете го — насочиха се към него гласове от всички страни.

— Моля — каза м'сю Пиер. — Отива при гинеколога...

— Ще прощавате, дете се бъркам — каза укротителят на лъвовете (прошарен мустакат мъж с пурпурна орденска лента), — но утвърден ли е господинът, че таз анекдота е целева за ушите... — Той изразително посочи Цинцинат с очи.

— Оставете, оставете — строго отвърна м'сю Пиер, — аз никога не бих си разрешил дори най-малката непристойност в присъствието... Значи една старичка дама отива на гинеколог (м'сю Пиер леко издаде долната си устна), „Имам, казва, доста сериозна болест и се страхувам, че ще умра от нея,“ — „Симптомите?“ — пита докторът. „Главата ми трепери, докторе...“ — М'сю Пиер, като фъфлеше и трепереше, изобрази старицата.

Гръмна смях. На другия край на трапезата глухият съдия, страдалчески изкривил лице като от запек, на смях въвираше голямото си сиво ухо в лицето на егоиста, свой съсед, превиващ се от смях, и като го дърпаше за ръкава, го умоляваше да съобщи какво е разказал м'сю Пиер, който в същото време през цялата дължина на масата лениво следеше съдбата на своя анекдот и примигна едва когато някой най-сетне удовлетвори любопитството на клетника.

— Вашият удивителен афоризъм, че животът е една лекарска тайна — подхвана завеждащ фонтаните, който така пръскаше ситни слюнки, че около устата му се извиваше дъга, — може да бъде чудесно приложен към странния случай, станал тези дни в семейството на моя секретар. Представете си...

— Как е, Цинцинат, плашиш ли се? — със състрадателен полушепот попита един от бляскавите слуги, докато наливаше вино на Цинцинат; той вдигна поглед; беше неговият шурей шегобиецът. — Плашиш се, нали? Я му гаврътни преди венчавката...

— Какво си позволявате? — студено пресече бърбреца м'сю Пиер и той прегърбен отстъпи, и ето вече се наведе с бутилката си през рамото на следващия гост.

— Господа! — възкликна домакинът, като се привдигна и застана с чаша бледожълта ледена напитка в ръката на равнището на колосания си нагръдник. — Предлагам наздравица за...

— Горчиво! — подвикна някой и останалите подхванаха вика.

— ... На брудершафт, заклинам ви... — с променен глас, тихо, с лице, изкривено в молба, се обърна м'сю Пиер към Цинцинат, — не ми отказвайте това, заклинам ви, така се прави винаги, винаги...

Цинцинат безучастно докосваше провисналите на коси тръбички краища на мократа бяла роза, която машинално бе извадил от съборената ваза.

— ... В края на краищата имам право да изисквам — трескаво прошепна м'сю Пиер и изведнъж с рязък, пресилен смях изля от чашата си капка вино върху темето на Цинцинат, а сетне ръсна и себе си.

— Браво, браво! — екнаха викове наоколо и съсед се обръщаше към съседа, изразявайки с патетична мимика почуда, възхищение, звънваха, чукнали се, нечупливите чаши, ябълки колкото детска глава ярко се трупаха сред прашносините чепки грозде върху наперения сребърен кораб, масата се издигаше като полегата елмазена планина, из мъглите на живописата върху тавана пътешествуваше многоръкият полилей, разплакан, бликащ лъчи, без да намира пристан.

— Трогнат съм, трогнат съм — повтаряше м'сю Пиер, до него се приближаваха поред, поздравяваха го. Някои при това се препъваха, тук-там пееха. Шефът на градските пожарникари беше неприлично пиян; в залисията двама слуги се мъчеха незабелязано да го извлекат навън, но той пожертвува задните поли на фрака си, както гущерът опашката си, и остана. Почтената настоятелка, като се изчервяваше на петна, като се отмяташе безмълвно и напрегнато на облегалката на стола, се бранеше от началника на снабдяването, който закачливо насочваше към нея пръста си, приличащ на морков, сякаш се канеше

да я прободете или да я погъделичка, и повтаряше: „Гъди-гъди-гъди-гъди!“

— Хайде да излезем на терасата, господа — провъзгласи домакинят и тогава братът на Марфинка и синът на доктор Синеоков дръпнаха завесата, дървените ѝ халки изтрещяха; сред люлеещата се светлина на изрисувани улични лампи се разкри каменна площадка, преградена в дълбочина от кегловидните стълбчета на парапета, между които гъсто се чернееха двойни късчета от нощта.

Ситите мъркащи гости се разположиха в ниските кресла. Някои се навъртаха около колоните, други край парапета. Там бе и Цинцинат, който въртеше в пръстите си мумия на пура, и до него, без да го поглежда, но като го докосваше непрекъснато ту с гръб, ту с хълбок, м'сю Пиер говореше сред одобрителните възгласи на слушателите:

— Фотографията и риболовът — ето моите най-важни увлечения. Колкото и да ви се види странно, за мен славата, почестите са нищо в сравнение със селската тишина. Ето вие недоверчиво се усмихвате, драги ми господине (между другото се обърна той към един от гостите, който веднага се отрече от усмивката си), но ви се кълна, че е така, а аз не се кълна на вятъра. Тази любов към природата ми завеща моят татко, който също не умееше да лъже. Мнозина от вас, разбира се, го помнят и могат да потвърдят дори писмено, ако се наложи.

Застанал до парапета, Цинцинат неясно се вглеждаше в тъмнината — и ето че като по поръчка тъмнината примамливо побледня, защото чистата сега и висока луна се изплъзна от астраганените облачета, покри с лак храсталаците и пламна в езерата с трели от светлина. Изведнъж с рязко движение на душата си Цинцинат разбра, че се намира в самото сърце на Тамарини градини, толкова паметни за него и изглеждащи толкова недостижими; мигновено свързал едно с друго, разбра, че неведнъж бе минавал оттук с Марфинка покрай същата тази къща, в която се намираще сега и която тогава му се явяваше като бяла вила със заковани прозорци, прозираща сред листака на хълмчето... Сега, като оглеждаше местността с угрижен поглед, той без усилие освобождаваше от обвивката на нощната мъгла познатите полянки или, напротив, избърсваше от тях излишния лунен прах, за да ги направи точно такива, каквито бяха в паметта му. Като реставрираше изчернената от саждите на нощта картина, виждаше как по стария начин се разпределят горичките,

пътеките, ручейте... В далечината, опиращи в металното небе, бяха застинали на гигантски вълни примамливи хълмове сред синкавия блясък и сред гънките на мрака...

— Балкон, луна, той и тя — каза м'сю Пиер, усмихвайки се на Цинцинат, който сега забеляза, че всички го гледат с гальовно, очаквателно внимание.

— На пейзажа ли се любувате? — мазно изрече, положил ръце на гърба, управителят на парковете. — Вие... — Той млъкна и като че леко смутен, се обърна към м'сю Пиер: — Извинете, ще разрешите ли? Аз всъщност не бях представен...

— Ах, моля ви, моето разрешение не е необходимо — учтиво отвърна м'сю Пиер, докосна Цинцинат и тихо каза: — Този господин иска да поговори с теб.

— Пейзажът... На пейзажа ли се любувате? — повтори, като се окашля в шепа, управителят на парковете. — Но сега малко нещо се вижда. Почакайте само, точно в полунощ — това ми обеща главният инженер... Никита Лукич! Ей, Никита Лукич!

— Аз го замествам — с бодър глас се обади Никита Лукич и се наведе напред, като услужливо, въпросително и радостно обръщаше ту към един, ту към друг своето младолико, месесто лице с бели мустаци като четчица и удобно положил ръце върху раменете на управителя на парковете и на м'сю Пиер, между които надничаше, зачака.

— Тъкмо разказвах, Никита Лукич, че обещахте точно в полунощ по случай...

— Ама разбира се — сочно отсече главният инженер. — Всякак ще има сюрприз. Не берете грижа. А колко стана часът, момчета?

Той освободи чуждите рамене от натиска на широките си ръце и угрижено потъна из стаите.

— Ето, след някакви си осем часа вече ще бъдем на площада — каза м'сю Пиер и отново натисна капачето на джобния си часовник. — Ще се наложи да поспим малко. Не ти ли е студено, мили? Господинът каза, че ще има сюрприз. Наистина много ни глежат. Тази рибка на вечерята беше безподобна.

— Стига, спрете се — дочу се niskият глас на настоятелката, насочила генералския си гръб и кифличката на побелялата си перука право към м'сю Пиер, както отстъпваше пред показалеца на началника на снабдяването.

— Гъди-гъди-гъди — закачливо писукаше той, — гъди-гъди-гъди.

— По-кратко, мадам — извика м'сю Пиер, — мазолите ми не са за обществено ползуване.

— Чаровна жена — съвсем безизразно, между другото отбеляза началникът на снабдяването и като подскачаше леко, се насочи към групата мъже, застанали до колоната — сянката му се смеси с техните сенки, ветрецът залюля хартиените фенери и от мрака се отделяше туръка, важно засукваща мустак, ту чашка, вдигната до старчески рибешки устни, които се напъваха да стигнат захарта на дъното.

— Внимание! — извика внезапно домакинът, като профуча вихрено между гостите.

Отначало в градината, сетне по-нататък, после още по-далече, покрай алеите, в дъбравите, из полянките и ливадите, поотделно и на групи се запалваха рубинени, сапфирени, топазени светлинки, които постепенно изпълваха нощта с пъстрите си мъниста. Гостите заахкаха. М'сю Пиер, вдишал със свистене въздух, сграбчи Цинцинат за китката. Светлинните заемаха все по-голяма площ: ето проточиха се по дължината на отдалечената долина, ето че се прехвърлиха във вид на дълга брошка от другата страна, ето вече наизскачаха по първите склонове, а сетне се закатериха по хълмовете, като се промъкваха в най-скритите гънки, душеха върховете, прехвърляха се през тях!

— Ах, колко чудесно! — прошепна м'сю Пиер, притиснал за миг бузата си до бузата на Цинцинат.

Гостите заръкопляскаха. В продължение на три минути светиха разноцветно към милион крушки, умело наредени в тревата, на клоните, по скалите и разположени по такъв начин, че по целия нощен пейзаж да образуват разкрит нашироко монограм от П. и Ц., обаче не съвсем сполучлив. След това угаснаха всичките изведнъж и непроницаемата тъмнина се приближи до терасата.

Когато инженер Никита Лукич се появи отново, го наобиколиха и искаха да го подхвърлят на ръце. Но беше време вече да мислят за заслужена почивка. Преди гостите да си затръгват, домакинът предложи м'сю Пиер и Цинцинат да бъдат фотографирани до парапета. М'сю Пиер, макар и сниман, все пак сам ръководеше операцията. Светлинният взрив озари белия профил на Цинцинат и безокото лице до него. Лично домакинът подаде наметалата и излезе да

ги изпрати. Във вестибюла мрачните войници громоляха сънено и си вземаха алебардите.

— Неописуемо съм поласкан от посещението — обърна се на раздяла домакинът към Цинцинат. — Утре — по-точно тази сутрин — ще бъда там, разбира се, и не само като официално лице, но и като частно. Моят племенник ми каза, че се очаквало голямо струпване на публика. — Е, наслука — в промеждутъка между трикратното разцелуване каза той на м'сю Пиер.

Цинцинат и м'сю Пиер, съпроводжани от войниците, навлязоха в алеята.

— Ти, общо взето, си добро момче — произнесе м'сю Пиер, когато малко се отдалечиха, — само защо винаги някак... Твоята свенливост оставя най-тягостно впечатление у външните хора. Не зная как е за теб — добави той, — но макар че аз, разбира се, съм във възторг от тази илюминация и тъй нататък, ми се появиха киселини и подозирам, че далеч не всичко е било приготвено с краве масло.

Вървяха дълго. Беше много тихо и мъгливо.

„Чук-чук-чук“ — неясно се дочу някъде отляво, когато слизаха по улица Стръмна. — „Чук-чук-чук.“

— Подлеци — измърмори м'ею Пиер. — А се клеа, че е вече готово.

Най-сетне преминаха през моста и започнаха да се изкачват нагоре. Вече бяха прибрали луната и гъстите кули на крепостта се сливаха с облаците. Горе до трите порти по халат и нощен калпак ги чакаше Родриг Иванович.

— Е, как беше? — попита нетърпеливо той.

— Само вие ни липсвахте — сухо рече м'сю Пиер.

XVIII

„Полегнах, не заспах, само се намръзнах и сега — ето го утрото (бързо, неясно, без да довършва думите — както бягащият оставя непълна следа от подметката си — пишеше Цинцинат), сега въздухът е бледен и аз толкова зъзна, че според мен отвлеченото понятие «студ» трябва да има формата на моето тяло, а сега ще дойдат да ме вземат. Срамувам се, че ме е страх, а жестоко ме е страх — без да спира нито за минута, страхът препуска с ужасяващ шум през мен като поток и тялото трепери като мост над водопад, и трябва да говоря много високо, за да се чуя през този шум. Срамувам се, душата ми се опозори, това не би трябвало, не би трябвало да бъде, би трябвало да... — само върху кората на руския език е могло да порасне това гъбно бърнесто условно — о, колко ме е срам, че ме занимават, че държат душата ми за полата ей такива подробности, подрасти, въвират се мокри да се сбогуват, въвират се някакви спомени: аз, дете с книга, седя на припека до бягащата с шум вода, когато водата хвърля колеблив отблясък върху равните редове стари, стари стихове — о, как на залез ние пак... — а всъщност зная, че не бива за това... — и още по-суеверно! — нито спомени, нито боязън, нито това страстно хълцане... и още по-суеверно! — и аз толкова се надявах, че всичко ще бъде подредено, всичко ще е просто и чисто. Нали зная, че ужасът от смъртта е просто само така, нещо безвредно, може би здравословно за душата потрепване, задавен вопъл на новородено или бесен отказ да бъде изпуснатата играчката и че са живели някога из пещерите, където звънти вечна капка и висят сталактити, смърторадостни мъдреци, които — объркани глави наистина, а по свой начин са преодолели — и макар че зная всичко това, зная и още едно важно, най-важното нещо, което никой тук не знае — все пак гледайте, кукли, колко ме е страх, как всичко у мен трепери и бучи, и препуска — и сега ще дойдат да ме поведат, а аз не съм готов, срам ме е...“

Цинцинат стана, затича се и тресна главата си в стената, но истинският Цинцинат седеше по халат до масата и гледаше в стената,

като си дъвчеше молива, и ето, леко потътрил крака под масата, продължи да пише — малко по-бавно:

„Запазете тези листове — не зная кого моля, — но запазете тези листове — уверявам ви, има такъв закон, това е законно, проверете, ще видите! — нека си стоят — какво ще ви стане? — а аз толкова, толкова моля — последното ми желание не бива да не се изпълни. Необходима ми е поне теоретическа възможност да имам читател, защото наистина ще е по-добре да ги накъсам. Ето това беше необходимо да изкажа. Сега е време да се стягам.“

Той отново спря. Вече в килията напълно се бе развиделило и по разположението на светлината Цинцинат знаеше, че сега ще бие пет и половина. Като дочака отдалечения звън, той продължи да пише — но сега вече съвсем бавно и прекъслечно, сякаш бе изразходвал себе си целия за някакво първоначално възклицание.

„Думите ми тъпчат на място — пишеше Цинцинат. — Завист към поетите. Колко ли е хубаво да префучиш по страницата и направо от страницата, където остава да бяга само сянката, да се вдигнеш — и право в синевата. Нечистоплътността на екзекуцията, на всички манипулации преди и след това. Какво студено острие, колко гладка топоришка. С късче шкурка. Предполагам, че болката от раздялата ще бъде червена, гръмка. Написаната мисъл по-малко те притиска, макар че има някои като раков тумор: изразиш я, изрежеш я и отново пораства, по-люта отпреди. Мъчно ми е да си представя, че тази сутрин, след час или два...“

Но изминаха и два часа, и повече, като да няма нищо. Родион донесе закуската, почисти килията, подстри молива, нахрани паяка, изнесе кофата. Цинцинат нищо не попита, но когато Родион излезе и времето се затъркаля по-нататък в обичайния си ситен тръс, той разбра, че отново са го излъгали, че без нужда е напрягал толкова душата си и че всичко си е останало все толкова неопределено, лепкаво и безсмислено, каквото си беше.

Часовникът току-що удари три или четири (задрямал, без да се събуди напълно, не преброи ударите, а само приблизително запомни звуковата им сума), когато вратата изведнъж се разтвори и влезе Марфинка. Тя бе румена, отзад гребенът ѝ бе изскочил, тесният корсаж на черната ѝ кадифена рокля се надигаше — при това нещо на нея бе не както трябва, това я изкривяваше, тя все се оправяше, дърпаше си

роклята или на място бързо-бързо въртеше бедра, като че нещо долу не ѝ бе в ред, не и бе удобно.

— Метличините са за теб — каза тя, като хвърли синия букет на масата и почти едновременно, чевръсто отметнала полата от коляното си, постави пълничкия си крак с бял чорап върху столчето, издърпа го до мястото, където ластикът бе оставил релефна следа върху трепкащата нежна сланина. — А колко мъчно беше да си издействам разрешение! Наложих се, разбира се, да направя малък компромис — накратко, обикновената история. Е, как си ти, мой клети Цинцинатик?

— Да си призная, не те очаквах — каза Цинцинат. — Седни някъде.

— От вчера действувам, а днес си казах: да пукна, ако не вляза. Цял час ме забави този твой директор — между другото страшно те хвалеше. Ах, колко бързах днес, колко се страхувах, че ще закъснея. Заранта на площад Интересни беше нещо ужасно.

— Защо го отложиха? — попита Цинцинат.

— Ами казват, всички били уморени, не си доспали. Да знаеш, публиката не искаше да се разотива. Трябва да се гордееш.

Продълговати, чудно полирани сълзи пропълзяха по бузите на Марфинка, по брадичката ѝ, гъвкаво следвайки всички извивки — една дори се стече до трапчинката над ключицата... но очите ѝ гледаха все така кръгло, кръглите пръстчета с бели петънца на ноктите бяха разперени и тънките устни се движеха бързо, говореха своето.

— Някои уверяват, че сега за дълго било отложено, ама от никого не можеш да разбереш истината. Изобщо не можеш да си представиш колко слухове, каква безсмислица...

— Но защо плачеш? — попита Цинцинат, като се поусмихна.

— И аз не зная, съсипах се... (С гръден глас.) Омръзнахте ми всички. Цинцинат, Цинцинат — ама и ти ги забърка едни... Какво приказват за тебе — направо ужас! Ах, чувай... — изведнъж промени тя бяга на говора си, заусмихва се, като примляскваше и си поправяше косата: — Тези дни — кога ли беше? Да, онзи ден идва при мен ни в клин, ни в ръкав една такава мадама, нещо като докторка май, съвсем непозната, с ужасна мушама и започва: тъй и тъй... работата е там... нали ме разбирате... Аз ѝ казвам: не, засега не разбирам нищо. Тя — ах, не, аз ви познавам, вие не ме знаете... Аз ѝ казвам... — Марфинка, като имитираше събеседничката си, изпадаше в суетлив и безсмислен

тон, но трезво удряше спирачки на разточените места: „аз ѝ казвам“ — и когато вече предаваше своя говор, се изобразяваше спокойна като сняг. — Накратко, тя взе да ме убеждава, че била твоята майка, макар че според мен дори по възраст не подхожда, но все едно, и че безумно се страхувала от преследвания, уж значи я били разпитвали и всякак я тормозили. Аз и казвам: какво общо имам аз и защо всъщност сте искали да ме видите? Тя — ах, не, така и така, зная, че сте страшно добра, че вие ще сторите всичко... Тогава ѝ казвам: защо всъщност смятате, че съм добра? Тя — така и така, ах, не, ах, да... И ето моли не можело ли да ѝ дам такава бележка значи. С ръце и крака се подписвам, че тя никога не е идвала у нас, не се е виждала с теб... Да знаеш, Марфинка толкова я досмеша, толкова! Мисля си (с провлачено ниско гласче), че тази ще е някоя ненормална, смахната, нали? Във всеки случай аз, разбира се, нищо не ѝ дадох. Виктор и другите казаха, че това би било твърде компроментантно — че значи съм знаела всяка твоя крачка, щом зная, че не сте се познавали, — и тя си отиде май доста сконфузена.

— Но наистина е била моята майка — каза Цинцинат.

— Възможно, възможно. В края на краищата това не е толкова важно. Но защо си така умърлушен, кисел, Цин Цин? Мислех, че ще ми се зарадваш, а ти...

Тя погледна кревата, сетне вратата.

— Не зная какви са правилата — каза тя полугласно, — но ако ти е нужно, Цинцинатик, моля, само по-бързичко.

— Остави. Ама че глупости — каза Цинцинат.

— Е, както искате. Само пожелах да ти доставя удоволствие, щом това е последната ни среща и тъй нататък. Ах, да знаеш, предлагат ми женитба — хайде, познай кой? Никога не можеш отгатна — помниш ли, имаше един стар пергиш, по едно време живееше до нас, все ни усмърдяваше с лулата си през стобора и надзърташе, когато се качвах на ябълката? Бива си го, а? И най-важното — съвсем сериозно! Как ли няма да се омъжа за него, за туй раздърпано плашило, пфу! Изобщо чувствавам, че трябва хубавичко, хубавичко да си отпочина — да затворя очи, нали знаеш, да се изтегна, да не мисля за нищо, — да си почина, да си почина и, разбира се, съвсем сама или с човек, който наистина да се грижи, да разбира всичко, всичко...

Отново блеснаха късите ѝ корави ресници и запълзяха сълзи, запъплиха змиевидно по трапчинките на ябълково румените ѝ бузи.

Цинцинат взе една от тези сълзи и я опита: не беше солена, нито сладка — просто капка стайна вода. Цинцинат не стори това.

Внезапно вратата изквича, открехна се, червеникав пръст помами Марфинка. Тя бързо се приближи към вратата.

— Какво искате, рано е още, обещаха ми цял час — прошепна тя забързано. Възразиха ѝ нещо.

— Дума да не става! — каза тя възмутено. — Точно така предайте. Съгласих се само с дирек...

Прекъснаха я; тя се вслуша в настойчивото мърморене; сведе очи, като се мръщеше и ровеше пода с обувка.

— Хайде, добре — възгрубо тръсна тя и с някаква невинна живост се извърна към мъжа си: — След пет минутки ще се върна, Цинцинатик.

(Докато тя отсъствуваше, той си помисли, че не само още не е пристъпил към неотложния, към важния разговор с нея, но че не можеше сега дори да изрази това важно... Заедно с това сърцето го болеше и все същият спомен скимтеше в ъгъла — а бе време, време беше да поотвикне от тази мъка.)

Тя се върна едва след три четвърти час, кой знае за какво презрително усмихвайки се под нос, постави крака си на стола, шляпна с ластика и дръпна сърдито диплите около талията си, седна на масата, както бе седяла одева.

— Жалко — произнесе тя, като се подсмиваше, и започна да прехвърля сините цветя на масата. — Хайде, кажи ми нещо, Цинцинатик, петленце мое, нали... Да знаеш, аз ги набрах, не обичам маковете, а тези са чудни. Не се бутай, щом не те бива — с друг тон неочаквано добави тя, като присви очи. — Не, Цин-Цин, не говоря за теб. (Въздъхна.) Хайде, кажи ми нещо, утеши ме.

— Ти моето писмо... — подхвана Цинцинат и се покашля. — Ти прочете ли внимателно моето писмо?

— Моля те — възкликна Марфинка и се хвана за слепоочията, — само недей за писмото.

— Не, ще говорим — каза Цинцинат.

Тя скочи, трескаво си заоправя роклята и заговори прекъслечно, леко фъфлещо, както говореше, когато се ядосваше:

— Това е ужасно писмо, това е някакво бълнуване, все едно, не го разбрах, да си помисли човек, че си седял тук с бутилка на масата и си го писал. Не исках за това писмо, но щом ти... Нали сигурно вече са го прочели надзирателите, преписали са го, казали са: аха! Тя е с него, щом ѝ пише така. Разбери, нищо не искам да зная за твоите работи, нямаш право да пращаш такива писма до мен, да ми натрапваш своите престъпления...

— Не съм ти писал нищо престъпно — каза Цинцинат.

— Ти мислиш така, но всички изпаднаха в ужас от твоето писмо — просто в ужас! Аз, глупачката, може нищо да не разбирам от закони, но и аз почувствувах с усета си, че всяка твоя дума е невъзможна, недопустима... Ах, Цинцинатик, в какво положение ме поставяш — и децата, помисли за децата... Чуй, хайде, чуй ме за миг — продължи тя с такъв плам, че говорът ѝ ставаше съвсем неразбираем, — откажи се от всичко. Кажим, че не си виновен, ами че просто си се изфукал, кажи им, разкай се, направи това — дори да не си спасиш главата, но помисли за мен, вече с пръст ме сочат: ей я вдовицата, ей я!

— Чакай, Марфинка. Не мога да те разбера. За какво да се разкая?

— Ха така! Уплитай ме, задавай ми коварни... Че нали ако знаех за какво, щях да ти бъда съучастничка. Това е ясно. Не, стига, стига. Безумно се страхувам от всичко това. Кажим ми за последен път — нима не искаш заради мен, заради всички нас...

— Сбогом, Марфинка — каза Цинцинат.

Тя се замисли, седна, облакът ѝ се на дясната си ръка, а с лявата рисуваше своя свят върху масата.

— Колко лошо, колко тежко — избъбри тя и въздъхна дълбоко, дълбоко. Намръщи се и прокара река с нокът. — Мислех, че срещата ни ще мине съвсем другояче. Бях готова всичко да ти дам. За какво ли! Е, няма накъде. (Реката се вля в морето — от ръба на масата.) Да знаеш, отивам си с мъка на сърцето. Добре, но как ще се измъкна? — изведнъж невинно и дори весело се сепна тя. — Няма да дойдат много скоро да ме вземат, издействувах си куп време.

— Не се безпокой — каза Цинцинат, — всяка наша дума... Ей сега ще отключат.

Той не се излъга.

— Сбогом, сбогом — забъбли Марфинка. — Чакайте, не ме награбвайте, нека се сбогувам с мъжа си. Сбогом. Ако ти потрябва нещо в смисъл на ризки или нещо... Да, децата казаха силно, силно да те целуна. Имаше още нещо... Ах, едва не забравих: татко взе твоето канче, което ти бях подарила, и каза, че ти тук...

— Побързай, мадамче — прекъсна я Родион, като я изтикваше с фамилиарно коляно към изхода.

XIX

На другата сутрин му донесоха вестници — и това му напомни за първите дни в затвора. Веднага се натъкна на цветна снимка: под синьото небе — площад, толкова гъсто пъстреещ от публика, че се виждаше само крайчето на тъмночервения ешафод. В колонката, която се отнасяше до смъртното наказание, половината редове бяха заличени, а от другата Цинцинат измъкна само това, което вече знаеше от Марфинка — че маестрото не е съвсем здрав и че представлението е отложено — може би за дълго.

— Ама пък армаган ти нося днеска — каза Родион не на Цинцинат, а на паяка.

Бе понесъл с две ръце твърде предпазливо, но и с отвращение (грижовността го караше да притисне товара си до гърдите, страхът — да го отстрани) сграбчения на топка пешкир, в който нещо голямо шаваше и шумолеше.

— На прозореца в кулата го сбарах. Същинско страшилище! Я го как рита, не се удържа...

Имаше намерение да премести стола както винаги, та сетне, като стъпи на него, да подаде жертвата на лакомия паяк в яката мрежа, паякът вече се надуваше, усетил плячката, но стана беля — без да иска, изпусна от грубите си плашливи пръсти най-важната гънка на пешкира и веднага извика, целият настръхнал, както викат и настръхват тези, на които не само прилепът, но и най-обикновената домашна мишка вдъхва отвращение и ужас. От пешкира изскочи нещо голямо, тъмно, мустакато и тогава Родион изрева с пълно гърло, като тъпчеше на място в страха си да не го изтърве, но без да смее да го хване. Пешкирът падна; пленницата обаче увисна на маншета на Родион, вкопчила се с шестте си лепкави крачета.

Беше просто нощна пеперуда — обаче каква! — едра колкото мъжка длан, с плътни, отдолу сивкави, тъмнокафяви крила, на места като че посипани с прах, всяко беше украсено по средата с кръгло петно като око, преливащо в стоманен цвят. Тя ту вкопчваше, ту

отлепваше членести крачета с мъхести гащички и бавно поклащаше вдигнатите перки на крилата, по които отдолу се провиждаха същите ококорени петна и вълниста шарка по пепелявите краища, и сякаш пипнешком запълзя по ръкава му, а Родион през това време, съвсем пощурял, отхвърляше, отритваше собствената си ръка, все нареждаше: „Мани я! Мани я!“ — и се блещеше. Щом стигна до лакътя, пеперудата беззвучно запляска, тежките крила май повлякоха тялото и върху сгъвката на лакътя се преобърна с крилата надолу, все още здраво вкопчена в ръкава — сега можеше да се огледа надипленото ѝ, с по-светли места кафеникаво коремче, катеричата ѝ муцунка, очите като две черни сачми и приличащите на заострени ушички пипала.

— Ох, махни я! — обезумял се завайка Родион. От лудешкото му движение великолепното насекомо се откъсна, удари се в масата, спря се върху нея трепкащо-мощно и изведнъж излитна от края. „Но за мен е толкова тъмен вашият ден, тъй напразно разбудихте моята дрямка.“ Полетът — гмуркащ се, натезал — не продължи много. Родион вдигна пешкира и като го размахваше диво, се мъчеше да повали сляпата пеперуда, но тя внезапно се изгуби, човек би казал, че самият въздух я погълна.

Родион я потърси, не я намери и застана посред килията, обърна се към Цинцинат.

— А? Брей, че шмекерка! — възкликна той след изразително мълчание. Плюна, поклати глава и извади силно чукаща кибритена кутийка с оставени в резерва мухи, с които разочарованото животно трябваше да се задоволи. Но Цинцинат прекрасно бе видял къде бе кацнала.

Когато Родион си отиде най-последно, като сърдито сваляше в движение брадата си заедно с чорлавия калпак коса, Цинцинат се премести от кревата към масата. Съжали, че бе избързал да предаде всички книги, и от нямане какво да прави седна да пише.

„Всичко съвпадна — пишеше той, — тоест всичко ме измами, всичкото това театрално, жалко — обещанията на палавниците, влажният поглед на майката, чукането зад стената, доброжелателността на съседа, накрая — хълмовете, покрили се със смъртоносен обрив... Всичко ме измами и се сля, всичко. Ето я задънената улица на тукашния живот — и не в нейните тесни рамки трябваше да диря спасението. Странно е, че търсех спасение. Също

като човек, който се вайка, че наскоро насън е изгубил вещ, която всъщност никога не е имал, или се надява, че утре ще му се присъни нейното намиране. Така се създава математиката; тя си има своя пагубен недостатък. Аз го открих. Открих дупчицата в живота — там, където някога се е бил отчупил, където е бил запоен с нещо друго, наистина живо, важно и огромно — колко обемни епитети са ми нужни, за да ги изпълня с кристален смисъл... по-добре да не довършвам, че отново ще се объркам. В тази непоправима дупчица е загнило — о, струва ми се, че все пак ще изразя всичко за съня, за сливането, за разпада — не, отново се изплъзна — по-добрата част от думите ми са забягнали и не се откликват на тръбата, а другите са сакати. Ах, ако знаех, че толкова дълго ще остана тук, щях да започна от «а, б» и постепенно, по магистралния път на свързващите понятия, щях да стигна, щях да доизградя, душата ми щеше да се съгради в думи... Всичко, каквото съм написал досега тук, е само пяната на моето вълнение, напразен порив — именно защото бързах толкова. Но сега, когато съм закален, когато почти не ме плаши...“

С това страницата приключи и Цинцинат разбра, че хартията му се е свършила. Впрочем намери още един лист.

„... смъртта“ — като продължаваше фразата, написа той, но веднага зачеркна тази дума; трябваше другояче, по-точно: смъртното наказание, може би болката, раздялата — нещо такова; като въртеше огризката от молива, той се замисли, а за края на масата се бе залепило кафяво пухче, там, където тя наскоро бе потрепвала, и Цинцинат, щом си спомни за нея, се отдалечи от масата, остави там белия лист с единствената, и то зачеркната дума и се наведе (престорил се, че си оправя пантофа отзад) до кревата, на чийто железен крак най-отдолу бе кацнала тя, спяща, разперила зрящи крила в тържествено неуязвимо вцепенение, само бе жалко за мъхестия ѝ гръб, където прашецът на едно място се бе ожулил, така че се бе образувала мъничка плешивина, лъскава като орехче — но грамадните тъмни крила с пепелявата им ивица и с вечно разтворените очи бяха неприкосновени — горните, леко сведени, похлупваха отчасти долните и в този наклон би имало сънливо безволие, ако не беше единната прямота на предните очертания и свършената симетрия на всички раздалечаващи се черти — толкова обаятелна, че Цинцинат не се удържа, прокара крайчето на пръста си по сивкавия ръб на дясното крило до основата му, сетне по

ръба на лявото (Нежна твърдост! Неподатлива нежност!) — но пеперудата не се събуди и той се изправи, отдръпна се с лека въздишка, отново се канеше да седне на масата, когато изведнъж изскърца ключ в бравата и като квичеше, громолеше и скърцаше по всички правила на затворническия контрапункт, вратата се отвори. Надникна, а сетне влезе целият розов м'сю Пиер в ловджийското си с грахов цвят костюмче, след него още двамина, в които бе почти невъзможно да се познаят директорът и адвокатът; посърнали, помъртвели, двамата облечени в дълги сиви ризи, обути с подпетени калеври — без всякакъв грим, без подплънки и перуки, със сълзящи очи, с провиждащо се през откровените дрипи хилаво тяло — те си приличаха, така се оказа, еднакво се въртяха еднаквите главици на тънкуляви вратлета, бледо плешиви главици на буци със сивкави пунктури и с щръкнали от двете страни уши.

Красиво начервеният м'сю Пиер се поклони, събра лачените си кончови и каза със смешен тънък глас:

— Каретата чака, заповядайте.

— Закъде? — попита Цинцинат, наистина не разбрал веднага, толкова беше сигурен, че непременно ще бъде на разсъмване.

— Закъде, закъде... — имитира го м'сю Пиер — нали знаете закъде. Да правим кръц-кръц.

— Но нали няма да е на минутата — каза Цинцинат, зачуден сам на думите си, — аз не съм напълно готов... (Цинцинат, ти ли си това?)

— Не, именно на минутата. Бива ли така, драги, имаше почти три седмици, за да се подготвиш. Хайде, стига вече. Ето ги моите помощници, Родя и Рома, препоръчвам ги от сърце. Наглед са кекави юнаци, но пък се стараят.

— Тъй вярно — изреваха юнаците.

— За малко да ми изхвърчи от ума — продължи м'сю Пиер, — по закон още ти се разрешава. Роман, приятелю, дай ми списъка.

Роман, като преувеличено се разбърза, извади от подплатата на каскета си сгънато на две картонче с траурен кант; докато го измъкваше, Родриг механично се опипваше, уж че си бъркаше из пазвата, тъпо загледан в другаря си.

— Ето тук за опростяване на работата — каза м'сю Пиер — е готово менюто на последните желания. Можеш да си избереш едно и само едно. Ще ти ги прочета на глас. Ето: чаша вино; кратко

пребиваване в тоалетната; бърз оглед на затворническата колекция от снимки с особено естество; или... ама какво е това... изготвяне на обръщение към дирекцията с изразяване... с изразяване на благодарност за внимателното... А, без тези работи — ти си го вмъкнал, Родриг, подлец такъв. Не разбирам кой те е карал. В официален документ. Спрямо мене това е повече от възмутително — след като съм толкова прецизен в смисъл на законите, толкова се старая...

М'сю Пиер, кипнал, плесна картончето на пода, Родриг начаса го вдигна, поглади го, като мрънкаше виновно:

— Ама не се ядосвайте... не съм аз, този палячо Ромка... нали зная реда. Тук всичко си е редовно... дежурните желания... а може и по поръчка...

— Възмутително! Нетърпимо! — кряскаше м'сю Пиер, като крачеше из килията. — Не се чувствавам добре, обаче си изпълнявам задълженията. Гощават ме с развалена риба, пробутват ми някаква уличница, държат се с мен направо безобразно, а после искат от мен изрядна работа. А, не! Баста! Чашата на дългото ми търпение е изпита! Направо отказвам — правете каквото искате, сечете, кълцайте, справяйте се както си знаете, чупете ми инструмента...

— Публиката е луда по вас — изрече подмазвачът Роман, — умоляваме ви, успокойте се, маестро. Ако има нещо не в ред, то е в резултат на недомислие, на глупост, на прекалено усърдна глупост — и нищо друго! Хайде, простете ни. Галенико на жените, всеобщи любимецо, сменете гневния израз на лицето си с усмивка, с която той е свикнал от...

— Хайде, хайде, бърбовецо — вече омеквайки, измърмори м'сю Пиер, — във всеки случай по-добросъвестно си гледам работата от някои други. Добре, прощавам ви. Но все пак трябва да решим за това проклето последно желание. Е, какво си избра? — попита той Цинцинат (незабелязано приседнал на кревата). — По-живо, по-живо. Искам най-сетне да се отърва, а нервните няма защо да гледат.

— Да допиша нещо — прошепна полувъпросително Цинцинат, но после се смръщи, напрегнал мисълта си, и изведнъж разбра, че всъщност вече всичко е дописано.

— Не го разбирам какво говори — каза м'сю Пиер. — Може някой да го разбира, но аз — не.

Цинцинат вдигна глава.

— Вижте какво — произнесе той отчетливо, — моля за три минути — излезте през това време или поне млъкнете, — да, три минути антракт, след което, така да бъде, ще доиграя с вас тази безсмислена пиеса.

— Последно — две и половина — каза м'сю Пиер и извади дебелото си часовниче, — хайде отстъпи половинка, а, братко? Не желаш ли? Добре, граби ме — съгласен съм.

Той се подпря в непринудена поза на стената; Роман и Родриг последваха примера му, но кракът на Родриг се подгъна и той за малко да падне — като при това панически погледна маестрото.

— Шшт, калпазанино — изсъска му м'сю Пиер. — И изобщо какво сте се разпуснали такива? Я ръцете въвн от джобовете! Да си опичате ума... (С ръмжене седна на стола.) Има за тебе работа тук, Родка — можеш полека-лека да започваш да почистваш; само да не вдигаш много шум.

Подадоха метлата на Родриг през вратата и той се развъртя.

Най-напред с края на метлата изби напълно решетката в дъното на прозореца, дочу се като от бездна далечно, слабо ура и в килията лъхна свеж въздух — листата литнаха от масата и Родриг ги бръсна в ъгъла. Сетне отново с метлата смъкна сивата дебела паяжина и с нея паяка, който бе лелеян някога. От нямане какво да прави с паяка се зае Роман. Изработен грубо, но забавно, той се състоеше от обло плюшено тяло с ритаци пружинени крачета и с дълъг ластик, проточил се от средата на гърба, тъкмо за ластика го държеше Роман, като си движеше ръцете нагоре-надолу във въздуха. М'сю Пиер изкриво хвърли порцеланов поглед към играчката и Роман, вдигнал вежди, набързо я мушна в джоба си. През това време Родриг понечи да издърпа чекмеджето на масата, натисна го, блъсна го и масата се пукна по средата. В същото време и столът, на който седеше м'сю Пиер, издаде жален звук, нещо поддаде и м'сю Пиер за малко да си изпусне часовника. Таванът взе да се рони. По стената лъкатушно пробяга пукнатина. Ненужната вече килия по най-явен начин се разрушаваше.

— ... петдесет и осем, петдесет и девет, шейсет — довърши м'сю Пиер, — това е. Моля, ставай. Вън времето е чудесно, пътуването ще бъде от най-приятните, друг на твое място имаше да припира.

— Още миг. Напушва ме смях, като гледам колко позорно ми треперят ръцете, но не мога да спра или да скрия това — да, те треперят, и толкова. Вие ще унищожите моите книжа, ще изметете боклука, пеперудата нощес ще излети през строшения прозорец — така че от мен не ще остане нищо сред тези четири стени, готови още сега да рухнат. Но вече тленът и забравата не ме вълнуват, аз чувствавам само едно — страх, страх, недостоен, напразен...

Всичко това Цинцинат не произнесе в действителност, той мълчаливо се преобуваше. На челото му се беше издула жила, върху нея падаха светли къдрици, рубашката му беше с широко отворена бродирана яка, придаваща нещо необикновено младичко на шията, на зачервеното му лице със светли потрепващи мустаци.

— Тръгваме вече! — изписка м'сю Пиер.

Цинцинат, като се мъчеше нищо и никого да не закачи, като стъпваше сякаш по гол наклонен лед, се измъкна най-сетне от килията, която вече всъщност не съществуваше.

XX

Поведоха Цинцинат по каменните преходи. Ту отпред, ту отзад изскачаше обезумяло ехо — убежищата му се срутваха. Често попадаха в области от мрак, тъй като крушките бяха изгорели. М'сю Пиер настояваше да вървят в крак.

Ето към тях се присъединиха неколцина войници с кучешки маски според регламента, тогава Родриг и Роман с разрешението на господаря си избързаха, напред — с големи, доволни крачки, делово размахваха ръце, изпреварваха се и с врява се скриха зад ъгъла.

Внезапно, уви, отвикнал да ходи, Цинцинат бе подкрепян от м'сю Пиер и от войника с муцуна на хрътка. Много дълго изкачваха стълбища — сигурно крепостта бе сполетяна от лек удар, защото слизащите надолу стълбища се издигаха и обратното. Наново се проточиха коридори, но по-обитаеми наглед, тоест явно показващи — или с линолеума си, или с тапетите, или с пътна чанта до стената, — че съседствуват с жилищни помещения. До един завой дори ги лъхна на зеле. По-нататък преминаха покрай стъклена врата, на която пишеше „анцелария“, и след нов период тъма се озоваха внезапно в гръмнал от обедно слънце двор.

По време на цялото това пътешествие Цинцинат се занимаваше само да овладява своя задавен, разкъсващ, нежелаещ нищо да знае страх. Разбираше, че страхът го въвлича тъкмо в тази лъжлива логика на нещата, която се бе изработила около него и от която още през онова утро като че бе успял да излезе. Самата мисъл как този закръгленичък, румен ловец ще го съсича, беше вече непозволителна слабост, мъчително вмъкваща Цинцинат в пагубния за него ред. Той напълно разбираше това, но като човек, който не може да се удържи да не възрази на халюцинациите си, макар да знае чудесно, че целият маскаррад става в неговия мозък — Цинцинат напразно се мъчеше да надприказва своя страх, макар да знаеше, че трябва да се радва на пробуждането, чието приближаване се долавяше в едва забележимите явления, в особения отпечатък върху принадлежностите на живота, в

тази обща неустойчивост, в някакъв порок на всичко видимо, но слънцето все още бе правдоподобно, светът все още се държеше, вещите все още спазваха външно приличие.

Вън до третите порти чакаше кола. Войниците не отидоха по-нататък, а насядаха на гредите, струпани край стената, и насваляха платнените си маски. Около портите плашливо се свиваше затворническата прислуга, семействата на пазачите — изскачаха боси дечурлига, зазяпани в апарата, и веднага се втурваха обратно — скарваха им се майките със забрадки, жежка светлина позлатяваше разпиляната слама, миришеше на напечена коприва, а отстрани се трупаха дузина сдържано изгракващи гъски.

— Е, да потегляме — бодро — каза м'сю Пиер и надяна граховата си шапка с перо от фазан.

В старата очукана каляска, която със скърцане остро се наклони, когато чевръстият м'сю Пиер сложи крак на стъпалото, бе запретната дореста кранта, озъбена, с лъскавочерни от мухите охлузени рани по остриите издатини на бедрата, цялата толкова кльощава, с такива ребра, че туловището ѝ изглеждаше направо обхванато от редица обръчи. В гривата си имаше червена панделка. М'сю Пиер се отдръпна, за да стори място на Цинцинат, и попита дали не му пречи тежкият калъф, който сетне бе поставен в краката им.

— Постарай се да не го настъпваш, приятелче — добави той. На капрата се покатериха Родриг и Роман. Родриг, който хвана поводите като кочияш, плесна с дългия камшик, конят се напъна, не можа да поеме от първия път и приклезна. Неуместно отекна нестройното ура на служителите. — Надигнал се и наведен напред, Родриг шибна вирналата се муцуна и когато каляската конвулсивно се дръпна, падна от тласъка почти по гръб на капрата, като дърпаше поводите и викаше „тпру“.

— Полека, полека — с усмивка каза м'сю Пиер и докосна гърба му с пухкава ръка в контешка ръкавица.

Бледият път се увиваше в, долнопробна живописност няколко пъти около основите на крепостта. Наклонът на места бе стръмен и тогава Родриг припряно издърпваше скърцащата ръчка на спирачката. М'сю Пиер, отпуснал ръце върху дръжката на бастуна си с муцуна на булдог, весело оглеждаше скалите, зелените склонове между тях, детелината, и лозята, въртележката от бял прах и заедно с това галеше

с поглед профила на Цинцинат, който все още се бореше. Хилавите, сиви, превити гърбове на седящите на капрата бяха съвсем еднакви. Копитата шляпаха, пляскаха. Като спътници се въртяха стършелци. Колата от време на време изпреварваше бързаци поклонници (например затворническият готвач и жена му), които се поспирваха, закрили лица от слънцето и праха, а сетне ускоряваха крачка. Още един завой на пътя — и той се проточи към моста, като напълно се отвърза от бавно въртящата се крепост (вече застанала съвсем зле, перспективата се бе разместила, нещо се кандилкаше...)

— Съжалявам, че така избухнах — умилно говореше м'сю Пиер. — Не ми се сърди, пиленце мое. Нали разбираш колко е обидна чуждата разпасаност, когато ти самият влагаш цялата си душа в работата.

Изгромоляха по моста. Вестта за смъртното наказание започна да се пръска из града едва сега. След колата тичаха червени и сини момчетии. Мнимият смахнат, едно старче еврейн, вече от много години ловящо несъществуваща риба в безводната река, заприбира партакешите си, бързаше да се присъедини още към първата група граждани, запътили се за Интересния площад.

— ... но не си заслужава да си спомняме за това — говореше м'сю Пиер, — хората с натура като моята са сприхави, но бързо им минава. По-добре да обърнем внимание на поведението на прекрасния пол.

Няколко девойки без шапки, като бързаха и пискаха, изкупиха всичките цветя на тлъстата цветарка с кафяви гърди и най-пъргавата успя да замери колата с букет, като едва не свали каскета от главата на Роман. М'сю Пиер я заплаши с пръстче.

Кобилата, извила голямо мътно око към плоските петнисти песове, стелещи се до нейните копита, пряко сили ги мъкнеше нагоре по Садовая и тълпата вече ги настигаше — по колата удари още един букет. Но ето свърнаха надясно по Матюхинска, покрай огромните развалини на древната фабрика, сетне по Телеграфна, вече звънтяща, плачеща, дудукаща със звуците на настройваните инструменти — и по-нататък — по непавираната шушнеца пресечка, покрай градинката, където от скамейките се вдигнаха двама мъже с цивилни дрехи, с брадички, щом видяха каляската, и жестикулирайки силно, взеха да си я сочат взаимно — страшно възбудени, с квадратни рамене — и ето,

завтекоха се, като усилено и ъгловато размахваха крака, и те натам, накъдето тичаха всички. Зад градинката една бяла дебела статуя се бе разцепила на две — вестниците бяха писали, че от светкавица.

— Ей сега ще минем покрай твоята къща — много тихо каза м'сю Пиер.

Роман се завъртя на капрата и обърна се назад, към Цинцинат, подвикна:

— Ей сега ще минем покрай вашата къща. — И веднага се обърна отново, подскачайки от удоволствие, седнал като момче.

Цинцинат не искаше да гледа, но все пак погледна. Марфинка, седнала в клоните на безплодната ябълка, махаше с кърпичка, а в съседната градина сред слънчогледите и слеза махаше с ръкав плашило с продънен цилиндър. Стената на къщата, особено там, където преди играеше сянката от листата, странно се бе откъртила, а част от покрива... Отминаха.

— Ти все пак си някак безсърдечен — каза м'сю Пиер, въздъхвайки, и нетърпеливо мушна с бастуна си коларя, който се надигна и с бесни удари на бича постигна чудо: крантата препусна в галоп.

Сега пътуваха по булеварда. Вълнението в града растеше. Разноцветните фасади на къщите, разлюлени и плющящи, припряно се украсяваха с приветствени плакати. Една къщурка бе особено нагиздена: там вратата се отвори бързо, излезе юноша, изпращаше го цялото семейство — тъкмо днес бе достигнал присъствената възраст, майка му се смееше през сълзи, бабата му тикаше пакет в торбата, малкият му брат му подаваше тояжката. По старинните каменни мостчета над улицата (някога толкова спасителни за пешеходците, а сега употребявани само от зяпачите и от началниците на улиците) вече се блъскаха фотографи. М'сю Пиер повдигаше шапка. Контетата с лъскави „часовничета“ изпреварваха каляската и надничаха в нея. От кафенето изтърча някакъв с червени шалвари и с кофа конфети, но неулучил, обля в цветна виелица завтеклия се от отсрещния тротоар, подстриган равно юнак с хляб и сол върху блюдо.

От статуята на капитан Сънни бяха останали само краката до бедрата, заобиколени с рози — очевидно също я бе ударила бурята. Някъде напред духов оркестър пердашеше марша „Гълъбчето“. През цялото небе на тласъци се местеха бели облаци — според мен те се

повтарят, според мен са само три вида, според мен всичко това е мрежесто и подозрително позеленяло...

— Ей, ей, моля без глупости — каза м'сю Пиер. — Без да ми припадаш. Това е недостойно за мъж.

Ето че пристигнаха. Публиката сравнително не беше много, но притокът ѝ продължаваше непрекъснато. В центъра на квадратния площад — не, именно не в самия център, именно това беше отвратителното — стърчеше пурпурният подиум на ешафода. Малко по-встрани скромно бе спряла стара държавна бричка с електрически двигател. Духовият оркестър очевидно свиреше с все сила, еднокракият инвалид диригент страстно размахваше ръце, но сега не се чуваше никакъв звук.

М'сю Пиер, надигнал тлъсти раменца, излезе грациозно от каляската и начаса се обърна, искаше да помогне на Цинцинат, но Цинцинат слезе от другата страна. В тълпата зашъткаха.

Родриг и Роман скочиха от капрата; и тримата заизбутваха Цинцинат.

— Сам — каза Цинцинат.

До ешафода имаше към два̀сет крачки и за да не го докосва никой, Цинцинат бе принуден да се затича. В тълпата залая куче. Щом достигна яркочервените стъпала, Цинцинат спря. М'сю Пиер го подхвана под лакътя.

— Сам — каза Цинцинат.

Той се изкачи на подиума, където именно се намираше ешафодът, тоест полегат, гладък дъбов дънер с такива размери, че на него свободно можеше да легне човек с разперени ръце. М'сю Пиер също се изкачи. Публиката забръмча.

Докато шетаха с кофите и насипваха дървени стърготини, Цинцинат не знаеше какво да прави, опря се на дървените перила, но почувствувал, че те целите се тресат от ситни тръпки и че някакви хора отдолу опипват любопитно пицялите му, отдръпна се и задъхан, облизвайки устни, някак неумело скръсти ръце на гърдите, сякаш за пръв път ги слагаше така, и се залови да гледа насам-натам. Нещо се бе случило с осветлението — нещо не бе в ред със слънцето и част от небето се разтърсваше. Площадът бе обиколен с тополи, не гъвкави, тромави — едната от тях много бавно...

Но ето че през тълпата отново премина шум: Родриг и Роман, като се препъваха и се блъскаха, с пъхтене и пухтене, трмаво изтътриха и стовариха тежкия калъф върху дъските. М'сю Пиер си съблече куртката и се оказа по долна фланелка без ръкави. Върху белия му бицепс беше изобразена тюркоазна жена, а в един от първите редове на тълпата, блъскаща се въпреки убеждаванията на пожарникарите до самия ешафод, бе застанала същата тази жена от плът, и нейните две сестри, а също старчето с въдицата, и почернялата цветарка, и младежът с тояжката, и един от шуреите на Цинцинат, и библиотекарят, четящ вестник, и здравенякът инженер Никита Лукич — и освен тях Цинцинат забеляза човека, когото някога срещаше всяка сутрин по пътя за училищната градина, но не му знаеше името. След тези първи редове следваха редове по-посредствени, в смисъл на неясни очи и лица, а по-нататък — най-далечните бяха вече съвсем грозно наплескани върху задния фон на площада. Ето че се катурна още една топола.

Изведнъж оркестърът замлъкна — или по-точно: когато той замлъкна, изведнъж се почувствува, че досега бе свирил през цялото време. Един от музикантите, пълен, кротък, разединил своя инструмент, изтърсваше слюнката от лъскавите му стави. Зад оркестъра се зеленееше безжизнена алегорична далечина: портик, скали, сапунена каскада.

На подиума ловко и енергично (така че Цинцинат се отдръпна) скочи заместник-управителят на града и небрежно поставил единия си високо вдигнат крак върху ешафода (владееше непринуденото красноречие), високо обяви:

— Граждани! Малка забележка. Напоследък по нашите улици се забелязва стремеж на някои лица от младото поколение да крачат толкова бързо, че се налага ние, старците, да им правим път и да нагазваме в локвите. Освен това искам да кажа, че вдругиден на ъгъла на Първи булевард и на Бригадна се открива изложба на мебели и изразявам твърдата надежда да видя всички ви на нея. Напомням също, че тази вечер се играе с грамаден успех по злободневността си операта-фарс „Съкрати се, Сократче“. Също така има молба да ви съобщя, че Китерският склад е получил голям избор от дамски колани и че предложението може да не се повтори. Сега отстъпвам място на

другите изпълнители и се надявам, граждани, че всички вие сте добре със здравето и че нямате нужда от нищо.

Също така пъргаво той се провря между подпорките на перилата, скочи от подиума сред одобрителния говор. М'сю Пиер, вече надянал бяла престилка (под която странно се подаваха кончовите на ботушите), грижливо си избърсваше ръцете с пешкира, като поглеждаше спокойно и благожелателно наоколо. Щом заместник-управителят свърши, той хвърли пешкира на асистентите си и пристъпи към Цинцинат.

(Разлюляха се и замряха черните квадратни мутри на фотографите.)

— Никакво вълнение, никакви капризи, моля — изрече м'сю Пиер. — Преди всичко ще трябва да съблечем ризката.

— Сам — каза Цинцинат.

— Точно така. Вземете ризката. Сега ще покажа как трябва да легнете.

М'сю Пиер се стовари върху ешафода. През публиката премина шум.

— Ясно ли е? — попита м'сю Пиер, скочи и си заоправя престилката (отзад се бе развързала, Родриг помогна да я вържат). Мда. Пристъпваме. Светлината е малко ярка... Ако обичате... Ето така, благодаря. Още може би съвсем мъничко... Чудесно! Сега ще те помоля да легнеш.

— Сам, сам — каза Цинцинат и легна по очи, както му бяха показали, но начаса си закри тила с ръце.

— Ей, че глупаче — каза отгоре му м'сю Пиер, — че как ще мога така... (Да, дайте след това веднага кофата.) И изобщо защо е това стягане на мускулите, няма нужда от никакво налягане. Съвсем свободно. Ръцете си прибери, моля... (Дайте.) Съвсем се отпусни и брой на глас.

— До десет — каза Цинцинат.

— Не разбирам, приятелче? — май попита м'сю Пиер и добави тихо, като вече почваше да стене: — Дръпнете се малко, господа.

— До десет — повтори Цинцинат, разперил ръце.

— Аз още нищо не правя — произнесе м'сю Пиер с някакво странично дрезгаво усилие и вече пробяга сянка по дъските, когато Цинцинат гръмко и твърдо започна да брой: единият Цинцинат

броеше, а другият Цинцинат вече беше престанал да слуша отдалечаващия се звън на ненужното броене — и с неизпитана дотогава яснота, в началото дори болезнена по своя наплив, но после препълнила естеството му с веселие, си помисли: „Защо съм тук? Защо лежа така?“ И като си зададе този прост въпрос, отвърна с това, че се надигна и се огледа.

Наоколо всичко бе в странна бъркотия. През кръста на все още въртящия се палач прозираха перилата. Сгърчен на стъпалото, повръщаше бледият библиотекар. Зрителите бяха съвсем, съвсем прозрачни и вече не ги биваше за нищо, и всички поемаха нанякъде един през друг — само задните нарисувани редове си оставаха на място. Цинцинат бавно се спусна от подиума и тръгна по меката смет. Настигна го многократно умалилият се Роман, той беше и Родриг:

— Кво правите! — хъхреше той, подскачайки. — Не може, не може! Не е честно спрямо него, спрямо всички... Върнете се, легнете — нали лежахте, всичко беше готово, всичко беше свършено!

Цинцинат го отстрани и той, унило възкликнал, отскочи, вече замислен само за собственото си спасение.

Малко бе останало от площада. Подиумът отдавна бе рухнал сред облак червеникав прахоляк. Последна префуча жена с черен шал, понесла на ръце мъничкия палач като някоя личинка. Нападалите дървета се бяха проснали без всякакъв релеф, а останалите, още прави, също плоски, със странична сянка по стеблото за илюзия на заобленост, едва се удържаха с клони за разкъсващите се мрежи на небето. Всичко се разкапваше. Всичко падаше. Винтов вихър подемаше и завърташе прах, парцали, боядисани трески, дребни парченца от позлатен гипс, картонени тухли, афиши; летеше суха мъгла; и Цинцинат тръгна сред праха и падналите вещи, сред трепкащите платна, насочил се натам, където, съдейки по гласовете, стояха същества, подобни на него.

ДРУГИ БРЕГОВЕ

Посвещавам на жена си

ПРЕДГОВОР КЪМ РУСКОТО ИЗДАНИЕ НА „ДРУГИ БРЕГОВЕ“

Предлаганата на читателя автобиография обхваща период от близо четирийсет години — от първите години на века до май 1940-а, когато авторът се пресели от Европа в Съединените щати. Целта е крайно точно да опише миналото и да намери в него опорните точки, а именно: развитието и повторението на тайните теми в явната съдба. Опитах се да дам на Мнемозина^[1] не само свобода, но и закон.

Основа и отчасти оригинал на тази книга е нейното американско издание „Conclusive Evidence“^[2]. Владеейки от най-ранна възраст до съвършенство и английски, и френски, за целите на писателството бих преминал без усилия от руски на чужд език, ако например бях Джоузеф Конрад; който, преди да започне да пише на английски, не е оставил никаква следа в родната си (полска) литература, а на избрания език (английски) изкусно е използвал готовите формули. Когато през 1940 година реших да премина на английски, нещастieto ми се състоеше в това, че преди, в продължение на петнайсет и повече години, бях писал на руски и през това време бях наложил свой отпечатък върху оръдието си, върху посредника си. Преминавайки на друг език, по този начин се отказвах не от езика на Авакум, Пушкин, Толстой — или на Иванов, на бавачката, на руската публицистика — накратко казано, не от общия език, а от индивидуалното си, кръвно наречие. Дългогодишният навик да се изразявам по свой начин не ми позволяваше да се задоволявам с шаблони на новоизбрания език и чудовищните трудности на предстоящото превъплъщаване, и ужасът от раздялата с живото, опитомено същество ме хвърли отначало в такова състояние, което няма защо да обяснявам надълго; ще кажа само, че преди мен нито един писател на определено равнище не го е изпитвал.

Виждам непоносими недостатъци в такива мои английски произведения като например „The Real Life of Sebastian Knight“^[3];

отчасти ме задоволява „Bend Sinis-ter“^[4] и някои отделни разкази, печатани от време на време в списание „The New Yorker“. Книгата „Conclusive Evidence“ бе писана дълго и с особена мъка, тъй като паметта ми имаше една нагласа — на руския с неговите музикални недомлъвки, — а ѝ се натрапваше друга, английска, подробна. В получената се книга някои дребни части от механизма бяха със съмнителна здравина, но ми се струваше, че като цяло работи доста добре, докато не се захванах с безумното начинание да превода „Conclusive Evidence“ на предишния си основен език. Проявиха се такива недостатъци, някоя фраза се облеци толкова отвратително, имаше толкова много и пропуски, и излишни обяснения, че точният превод на руски език щеше да е карикатура на Мнемозина. Затова запазих общия мотив, но промених и допълних много неща. Предлаганата руска книга се отнася към английския текст както ръкописните букви към курсива, или както се отнася към стилизирания профил гледащото в упор лице: „Разрешете да ви се представя — каза спътникът ми без усмивка, — казвам се N.“ Разговорихме се. Пътната нощ прелетя неусетно. „Такива ми ти работи, господине“ — завърши той с въздишка. Вън зад прозореца на вагона вече димеше навъсенният ден, мяркаха се печални горички, белееше се небето над някакво предградие, тук-там още светеха или вече бяха светнали прозорците на отдалечените къщи...

Ето звука на пътеводната нота.

---

[1] Муза на паметта в гръцката митология. — Б.пр. ↑

[2] Убедително доказателство (англ.). — Б.пр. ↑

[3] „Истинският живот на Себастиан Найт“ (англ.). — Б.пр. ↑

[4] „Под знака на незаконородените“ (англ.). — Б.пр. ↑

ПЪРВА ГЛАВА

Люлката се поклаща над бездна. Заглушавайки шепота на вдъхновените суеверия, здравият разум ни говори, че животът е само зирка слаба светлина между две идеално черни вечности. В чернотата им няма никаква разлика, но в преджизнената бездна ни е присъщо да се вглеждаме с по-малък смут, отколкото в тази, в която летим със скорост четири хиляди и петстотин удара на сърцето в час. Впрочем познавах един чувствителен младеж, страдащ от хронофобия и спрямо безкрайното минало. С терзание, направо паническо, той гледаше домашния филм, заснет месец преди раждането му, и виждаше познатия си свят, същите мебели, същите хора; но си даваше сметка, че още го няма в този свят, че никой не забелязва липсата му, и това не тежи никому. Особено натрапчив и страшен бе видът на току-що купената детска количка, застанала пред вратата със самодоволната неподвижност на ковчег; количката беше празна, като че „при превръщането на времето в мнимата величина на миналото“, както сполучливо се изрази младият ми читател, бяха изчезнали дори костите му.

Младостта, разбира се, е много податлива на такива видения. И напълно естествено: щом няма стабилна догма, която да подкрепи свободната мисъл, появява се нещо детинско в повишената чувствителност към обратната или предната вечност. Обаче на зряла възраст обикновеният читател така свиква със загадките на всекидневния живот, че се отнася с безразличие към двата черни вакуума, между които му се усмихва миражът, а той го взема за пейзаж. Затова да ограничим въображението. Само незаспалите деца или някой гениален грохнал старец могат да се наслаждават на дивните му и мъчителни дарове.

За да бъде човешки поносим възторгът от живота, хайде (казва читателят) някак да го ограничим.

Въставам решително против всичко това. Готов съм да манифестирам пред своето земно естество с груб надпис под дъжда като засегнат служител. Колко пъти за малко да си изкълча ума, напъвайки се да забележа поне най-слабия лъч на личното сред безличната тъма от двете страни на живота! Готов бях да споделя вярата на последния шаман, само и само да не се откажа от вътрешното си убеждение, че не се съзирам във вечността само поради земното време, заобиколило живота с висока стена. Изкатервах се мислено до сивата от звезди далечина — но дланта ми се плъзваше все по същата непроницаема гладка повърхност. Струва ми се, че опитах всички начини освен самоубийството. Отказвах се от лицето си, за да проникна като най-обикновено привидение в света, съществувал преди мен. Примирявах се с унизителното съседство на романистките, бръщолевещи за разни йоги и атлантиди. Търпях дори отчетите за спиритичните преживелици на някакви английски полковници на служба в Индия, дете доста ясно помнели предишните си възплъщения под ивите на Лхаса^[1]. В търсенето на ключ и разгадка задълбавах в най-ранните си сънища — и щом заговорих за сънищата, моля да се отбележи, че категорично отхвърлям фройдовщината и цялата ѝ назадничава средновековна основа с маниакалното ѝ ровене за полова символика, с мрачните ѝ ембриончета, които дебнат от природните си засади мрачното родителско съвкупление.

В началото на изследванията ми върху миналото не бях разбрал още, че безграничното на пръв поглед време всъщност представлява кръгла крепост. Като не можах да проникна в своята вечност, обърнах се към изучаване на крайграничната ѝ ивица — най-ранното си детство. Виждам пробуждането на самосъзнанието като върволица просветвания с намаляващи паузи. Те се сливат в цветни отвори, в географски форми. Научих се да броя и да говоря почти едновременно и откритието, че аз съм аз, а моите родители са те, се свърза у мен непосредствено с понятието за отношението на тяхната възраст към моята. Ето включвам този ток и съдейки по плътността на слънчевата светлина, която веднага залива паметта ми по длановидния ѝ рисунък, явно в зависимост от прераждането и трепета на лопатовидните дъбови листи, през които тя пада върху пясъка, смятам, че моето самооткриване е станало на село, през лятото, когато съм задал някакви въпроси и съм сравнил наум точните отговори, получени от

баща ми и майка ми — между които се появявам изведнъж на сенчестата паркова алея. Всичко това отговаря на теорията за онтогеничното повторение на изминатото. А филогенично у първия човек самоосъзнаването не може да не е съвпаднало с появата на чувството за време.

Тогава, веднага щом добитата формула на моята възраст, свежозелената тройка върху златен фон се среща в слънчевото течение на алеята с родителските цифри, със сенчестите трийсет и три и двама и седем, аз изпитах животворен потрес. При това второ кръщение, по-действително от първото (извършено сред воплите на полуудавения полувиктор — мама успяла звънко, иззад вратата, да поправи пипкавия протопоп Константин Ветвеницки), се почувствувах потопен в блеснала и неподвижна среда, а именно в чистата стихия на времето, която споделях — както споделяш сред вълните ярката морска вода — с другите къпеци се в нея съществува. Тъкмо тогава разбрах изведнъж, че двама и седем годишното създание в нещо бяло-розово и меко, хванало лявата ми ръка — е моята майка, а трийсет и три годишното създание в бяло-златно и твърдо, стиснало дясната ми ръка — е баща ми. Те вървяха, между тях вървах аз, ту ситнех пъргаво, ту пристъпах от слънчево резенче до слънчево резенче и отново ситнех посред пътеката, в която сега от смехотворната далечина разпознавам една от алеите — дълга, права; оброчена от дъбчета — те прерязваха „новата“ част от огромния парк в нашето петербургско имение. Беше на рождения ден на татко, на двама и първи юли, според нашия календар, 1902 година: загледан натам от страшно далечния, почти необитаем хребет на времето, се виждам през този ден възторжено да празнувам зараждането на сетивния живот. Преди това двамата ми водачи, и левият, и десният, дори да са съществували в мъглявините на моето най-ранно детство, са се появявали там само инкогнито, като нежни аноними, но сега, при съзвучието на трите цифри, стегнатата, обла, издуто-лъскава кавалергардска ризница върху гърдите и гърба на татко изгря като слънце, а отляво като дневна луна увисна чадърчето на мама; и после в течение на много години продължих живо да се интересувам от възрастта на родителите си, да я държа пред погледа си като неспокоен пътник, който, за да провери новия си часовник, все пита спътниците си колко е часът.

Ще отбележа мимоходом, че баща ми беше отбил воинската си служба доста преди моето раждане, а през този бележит ден вероятно бе облякъл полковите си регалии като празнична шега. На тази шега значи дължа първия проблясък на пълноценното си съзнание — което също има рекапитуларен смисъл, тъй като първите същества, усетили течението на времето, безспорно са били и първите, които са умеели да се усмихват.

---

[1] Или Ласа — столица на Тибет; седалище на далай лама. —
Б.р. ↑

Първобитната пещера, а не модното лоно — такъв е (напук на виенските мистици) изгледът на моите игри, когато бях на три-четири години. Пред мен се възправи големият диван с детелинова шарка по белия кретон в една от гостните на нашата селска къща; това е масив от предисторическата ера. Историята води началото си непосредствено от него, от флората на прекрасния архипелаг, където едрата хортензия в обемна саксия със следи от пръст скрива до половината зад облаците на бледосините си и бледозелени чепки пиедестала на мраморната Диана, върху който е кацнала муха.

Точно над дивана виси батална гравюра с рамка от черно дърво, тя набелязва друг исторически етап. Застанал върху пружинирация кретон, извличах от нейната смес на епизодично и алегорично разни фигури, чийто смисъл ми се разкриваше с течение на годините, ранения барабанчик, трофеите, падналия кон, мустакатите мъже с щикове и неуязвимия сред тази застинала бъркотия обръснат император в походен редингот върху фона на пищния щаб.

С помощта на някой от големите (комуто се налагаше да действа отначало с две ръце, а после с мощно коляно) диванът се отместваше малко от стената (здравейте, дупчици на щепсела). От валчестите странични облегалки на дивана се правеше покривът; тежките възглавници се изправяха от двете страни. Пълзенето на четири крака по този непроницаемо чер тунел беше приказна наслада. Ставаше задушно и страшно, в коляното ми се вливаше орехова черупка, но все пак се бавех в тази потискаща тъмнина, ослушан в тъпия шум в ушите си, в разсъдливия шум на самотата, толкова познат на малките деца, увлечени от играта в някой пращен, тъжно-самотен ъгъл. Тъмнината се превръщаше в слепота, слепотата се разискряше по някакъв свой начин; и целият лумнал отвътре, с тръпки от сладък ужас, тропайки с коленца и дланички, бързах към изхода и повалях възглавницата. По-мечтателна и по-изтънчена беше друга моя пещерна игра — когато се будех по-рано от обичайното, правех шатра от чаршафа и одеялото и давах воля на въображението си сред бледата

светлина, сред платнените и бархетните лавини, в чиито гънки ми се привиждаха примамливо допотопни далнини, силуети на сънени животни. И ето възкръсва образът на детското ми креватче със свалящи се мрежи от пухкав шнур на двете страни, за да не падне авторът; на свой ред този образ насочва паметта ми към друго сутрешно приключение. Как се захласнах понякога по някое възхитително здраво червено кристално яйце, оцеляло от кой знае какъв незапомнен Великден! Подъвквах крайчеца на чаршафа така, че добре да се намокри, увивах стегнато ръбестото си съкровище и продължавах да ближа увитите му плоскости, като гледах как пламтящата руменина постепенно избива през влажната тъкан и все по-наситено се аленее. Рядко съм сполучвал така непосредствено да се изпълвам с красота.

Допускам, че съм неумерено привързан към най-ранните си впечатления, но как да не им бъда признателен? Те ми отвориха път до истинския рай от сетивни и зрителни откровения. И все съм коленичил — в класическата детска поза! На пода, на леглото, над играчката, над нищо. Веднъж, по време на пътуване в чужбина, сред някаква нощ изобщо, бях застанал именно така върху възглавницата до прозореца на спалното купе: сигурно е било през 1903 година, между предишния Париж и предишната Ривиера, в отдавна несъществуващия тежкозвънен *train de luxe*^[1], чиито вагони бяха боядисани долу в цвета на кафе, а горе — на каймак. Вероятно съм успял да откопча и да тикна нагоре твърдата щампосана щора над леглото. С неописуемо примряла душа гледах през стъклото шепата далечни елмазени светлини, които примигваха сред черната мъгла на далечните хълмове, а след това сякаш се плъзнаха в някакъв кадифен джоб. По-късно раздавах такива скъпоценности на героите от книгите си, за да се отърва някак от бремето на това богатство. Загадъчно-болезненото блаженство не се е оттекло през този половин век, щом и сега се връщам към тези първични чувства. Те принадлежат към хармонията на моето тъй съвършено, тъй щастливо детство и благодарение на тази хармония с вълшебна лекота, от само себе си, без поетична намеса се утаяват в паметта ми направо като белови. Мнемозина започва да капризничи и да криви лице само тогава, когато стигам до главите от младостта. И ето още виждане: струва ми се, че в смисъл на това ранно поемане от света руските деца от моето поколение и от моята среда

бяха ощастливени наистина с гениална възприемчивост, сякаш съдбата, предвиждайки катастрофата, която щеше веднъж завинаги да помете очарователните декори, честно се опитваше да компенсира бъдещите загуби, дарявайки душите им и с това, което за възрастта им още не им се полагаше. И когато всички запаси и изходни материали бяха осигурени, гениалността изчезна, както се случва с вундеркиндите в тесния смисъл на думата — с някое къдравко, миловидно момче, което дирижира оркестър или укротява огромния тътнещ роял до някоя палма на осветената като Африка сцена, но покъсно се превръща в съвсем второстепенен, възплешив музикант с тъжни очи и с някакъв почти непознат вътрешен тумор, с нещо тежко и смътно уродливо в очертанията на евнуските си бедра. Така е, но все пак индивидуалната тайна е жива и не престава да безпокои мемоариста. Нито в средата, нито в наследствеността мога да напипам скрития инструмент, отпечатал в началото на живота ми този неповторим воден знак, който съзирам само ако го вдигна към светлината на изкуството.

---

[1] Експрес (фр.). — Б.а. ↑

За да разположа правилно във времето някои мои ранни спомени, се налага да се ориентирам по кометите и по затъмненията, както постъпва историкът, когато датира откъслеците от саги. Но в някои случаи хронологията поляга в краката ми с любов. Виждам например такава картина: катеря се като жаба по черните, мокри крайморски скали; мис Норкът, морна и печална гувернантка, мислейки, че я следвам, се отдалечава с брат ми покрай брега; катеря се и повтарям като някакво пламенно, красноречиво, утоляващо душата ми заклинание обикновената английска дума „чайлдхуд“ (детство); познатият звук постепенно става нов, особен и накрая се омагьосва, когато в моя малък, препълнен и кипящ мозък към него се присъединяват и други „худ“ — „Робин Худ“ и „Литъл Ред Райдинг Худ“ (Червената шапчица), и кафявата какавида („худ“) на гърбавата фея. В скалата има впадинки, пълни с топла морска водичка, и както си приказвам сам, сякаш правя магия на тези лазурни купели.

Това място, разбира се, е Абадия^[1], на Адриатика. Малко по-рано в кафенето на фиумското пристанище, когато вече ни сервираха поръчката, татко видя на съседната маса двамина японски офицери — и веднага си излязохме, обаче успях да лапна цяла топка лимонов сладолед, която така и отнесох под набъбващото си от болка небце. Значи е 1904 година, на пет години съм. Лондонското списание, за което се е абонирала мис Норкът, с наслада възпроизвежда рисунките на японските кореспонденти, които показват как ще потъват наглед съвсем подобните на играчки — поради стила на японската живопис — влакове на русите, ако те решат да прекарат релси по байкалския лед.

Впрочем в паметта ми има и по-ранна връзка с тази война. Веднъж в началото на същата година в нашата петербургска къща ме поведоха надолу от детската стая към бащиния кабинет да ме представят на генерал Куропаткин, с когото баща ми беше в приятелски отношения. В желанието си да ме позабавлява набитият гост изсипа до себе си на отоманката десетина кибритени клечки и ги

нареди на хоризонтална черта, като повтаряше: „Ето — това е морето, когато е тихо.“ После бързо склучи под ъгъл всяка двойка клечки, хоризонтът се превърна в начупена линия и той рече: „А ето — това е морето през буря.“ Насмете клечките и се накани да покаже друг фокус — може би по-хубав, но ни попречиха. Слугата въведе адютанта му, който му доложи нещо. Куропаткин изпъшка напрегнато и както се казва, на бърза ръка скочи от отоманката, при което разпилените клечки подскочиха след него. През този ден беше назначен за върховен главнокомандуващ на Далекотоизточната армия.

Петнайсет години по-късно малкият магичен случай с клечките получи особения си епилог. По време на бягството на баща ми от завзетия от болшевиките Петербург на юг през една снежна нощ, когато преминавал някакъв мост, го спрял селянин с прошарена брада и с тежък овчи кожух. Старецът поискал огънче, но баща ми нямал кибрит. Изведнъж те се познали. Не е там работата дали изпадналият на вид Куропаткин е успял, или не, да избегне съветския си край (енциклопедията мълчи, сякаш се е задавила с кръв). По-интересното за мен е логичното развитие на темата за кибритените клечки. Онези някогашните, вълшебните, които ми беше показал, отдавна са се изгубили; погина и неговата армия; някъде потъна всичко; потъна, както пропадаха през слюдения тънък лед моите локомотиви с пружинка, когато, доколкото си спомням, се мъчех да ги пускам по замръзналите локви в градината на висбаденския хотел през зимата на 1904–1905 година. Именно да открие и да проследи през целия си живот развитието на такива тематични плетеници е според мен най-важната задача на мемоариста.

---

[1] Курортно градче в Италия близо до гр. Фиуме. — Б.р. ↑

Посещавахме различни курорти, морски и минерални, всяка есен, но никога не бяхме оставали толкова дълго — цяла година — в странство, както тогава, и аз, шестгодишен, можах за пръв път истински да изпитам дъхтящия на дървесен дим възторг от завръщането в родината — отново по милост на съдбата една от прекрасните репетиции, заменили представлението, което според мен може вече да не се състои, макар че май го изисква музикалното финално решение на живота.

И така, преминаваме към лятото на 1905 година: мама с трите деца е в петербургското имение; политически ангажименти задържат татко в столицата. През едно от кратките си посещения при нас във Вира той забеляза, че двамата с брат ми отлично четем и пишем на английски, но не знаем руската азбука (спомням си, не можех да прочета на руски нищо освен такива думи като „какао“). Бе решено всеки ден да идва селският учител да ни преподава уроци и да ни води на разходка.

С какъв весел звук в унисон със слънчевата и солена нота на свирката, украсила бялото ми матроско костюмче, ме зове дивното ми детство за възобновена среща с бодрия Василий Мартинович! Той имаше широконосо лице, толстоевски тип, плешива глава с пух, руси мустаци и светлосини очи с цвета на чашата ми за мляко, с малък интересен израстък върху единия клепач. Ръкостискането му беше силно и влажно. Носеше черна лента, завързана либерално на фльонга, и лустриново сако. Към мен, детето, се обръщаше на „ви“ като голям към голям, тоест по съвсем нов начин — не с някак отблъскващата интонация на нашите слуги и разбира се, не с особената пронизваща нежност, звънтяща в гласа на мама (когато се случеше да изгубя най-мъничкия си пътник от влачето или ме изгаряше температура и тя преминаваше на „ви“, сякаш крехкото „ти“ не би издържало нейното обожание). Той беше, както казваха моите лели, попарвайки човека със съскането на ужаса си като с вряла вода, „червен“; татко го бил измъкнал от някаква политическа история (а после, при Ленин, както

се чу, бил разстрелян като есер). Покоряваше ме с чудесата на краснописа, когато, изписвайки „покой“ или „люди“^[1], придаваше някаква органична плътност на една или друга извивка, сякаш бяха готови да оживеят ганглии, мастиленосини вени. През време на полските разходки съзреше ли косачи, им викваше със сочния си баритон: „Помага бог!“ Из дебрите на нашите гори, жестикулирайки разпалено, говореше за човеколюбието, за свободата, за ужасите на войната и за тежката необходимост тираните да бъдат взривявани с динамит. Когато обаче ме тъпчеше с цитати от „Долу оръжието!“ на добронамерената, но бездарна Берта Зутнер^[2], горещо въставах в защита на кръвопролитията, спасявайки детския си свят на пистолетчетата с тапи и рицарите от двора на крал Артур.

С помощта на Василий Мартинович Мнемозина може да се движи и по-нататък по личната си пътека край общата история. Година и половина след Виборгското възвание (1906)^[3] тате прекара три месеца в Крести в удобна килия с книгите си, с милеровата си гимнастика и с надувна гумена вана, изучавайки италиански език и поддържайки незаконна кореспонденция с мама (върху тесни свитъчета от тоалетна хартия), пренасяна от предания приятел на семейството ни А. И. Каминка. Бяхме на село, когато го пуснаха; Василий Мартинович ръководеше тържественото посрещане, като бе украсил черния път с арки от зеленина и с откровено червени ленти. Мама идваше заедно с татко от гара Сиверска, а ние, децата, потеглихме насреща им; припомняйки си именно този ден, с празнична яснота възстановявам родния като кръвообращението ми път от нашата Вира до село Рождествено, отвъд Оредеж; червеникавия път — отначало между Стария парк и Новия, сетне под колонада от дебели бреси, покрай неожънати ниви — и по-нататък завоя, склона към реката, искряща между брокатената тиня, моста, разбъбрил се изведнъж под копитата, ослепителния блясък на консервената кутия, оставена от въдичар върху парапета, бялата къща на вуйчо върху моравата на хълма, другия мост през ръкава на Оредеж, другия хълм с липите, с розовата черква, с мраморната гробница на Рукавишникови; накрая: шосето през селото, оброчено по руски с остра светла трева с песьчливи плешивини и с китки люляци покрай мъшасалите къщи; знамената пред новата тухлена сграда на селското училище редом със старото, дървеното; и при устремното ни препускане черното белозъбо

кученце, изскочило отнякъде с невероятна скорост, но без звук, запазило лая си до мига, когато каляската стигне до него.

---

[1] Название на буквите „п“ и „л“ в старославянската азбука. — Б.пр. ↑

[2] Австрийска писателка (1843–1914), пацифистка. Удостоена е Нобеловата награда за мир през 1905 г. — Б.р. ↑

[3] Възвание на група депутати от Първата държавна дума към руския народ да не плаща данъци и да не постъпва на служба в армията в знак на протест против разпускането на Думата. Подписалите възванието депутати са осъдени на 3 месеца затвор. — Б.пр. ↑

През тези необикновени първи десет години на века фантастично се смесваше новото със старото, либералното с патриархалното. Фаталната нищета с фаталистичното богатство. Неведнъж се бе случвало по време на закуска в обширната, с много прозорци трапезария във Вира, облицована с орехова ламперия, бюфетчикът Алексей да се наведе с угрижен вид към баща ми, съобщавайки му шепнешком (ако имаше гости, шепотът ставаше особено фъфлещ), че са дошли селяни и го молят да излезе при тях. Татко бързо преместваше салфетката от коленете си върху покривката, извиняваше се на мама и ставаше от масата. Един от източните прозорци гледаше към края на градината пред главния вход; оттам долиташе учтиво бръмчене — невидимата тумба приветствуваше господаря. Прозорците бяха затворени заради горещината и смисълът на преговорите не можеше да се разбере; селяните вероятно искаха разрешение да окосят или да отсекат нещо и ако татко веднага се съгласеше, както често се случваше, говорът се надигаше отново и по старинния руски обичай яките ръце разлюляваха тате и го подхвърляха няколко пъти.

В трапезарията междувременно ни казваха — на мен и братчето ми — да продължаваме яденето. Мама, готова да хване с два пръста от вилицата късчето говеждо, надничаше долу, под воланите на покривката, там ли е нейният сърдит и капризен дакел. „Un jour ils vont le laisser tomber“^[1], отбелязваше M-lle Golay, наперена стара песимистка, някогашна гувернантка на мама, продължаваща да живее в дома ни, винаги киснатата, винаги в ужасни отношения с детските англичанки и францужойки. Внезапно, загледан от мястото си през източния прозорец, ставах очевидец на забележителен случай на левитация. Там, зад стъклото, се появяваше за секунда в легнало положение, тържествено и удобно просната във въздуха, едрата фигура на татко; белият му костюм леко се ветрееше, прекрасното му невъзмутимо лице бе извърнато към небето. Два, три пъти той се възнасяше сред възклицанията и „ура“-то на невидимите подхвърлящи,

третият полет бе още по-висок от втория и ето за последен път го виждам излегнат по гръб върху индиговия фон на знойното пладнє също като онези небесни обитатели, внушителни по размери, с одеяния, поразяващи с изобилните си и могъщи дипли, дето се реят по черковните сводове сред звездите, докато долу една от друга се запалват восъчните свещи в смъртните ръце и образуват рой светлинки сред омарата на тамяна, и йерейят чете за упокой и памет, и лъскавите траурни лилии закриват лицето на тогова, който лежи там сред сдаващите светлинки в още незатворения ковчег.

---

[1] Някой ден ще го изпуснат (фр.). — Б.пр. ↑

ВТОРА ГЛАВА

Винаги съм бил предразположен към леки, но неизлечими халюцинации. Едни са слухови, други са зрителни, но ползата е никаква. Пророческите гласове, възпирали Сократ и поощрявали Жана д'Арк, в моя случай се свеждат до такива откъслечни дреболии, дето — вдигнал телефонната слушалка — начаса ги прекъсващ, понеже не искаш да подслушваш чуждите глупости. Така, преди да потъна в сън, но още в пълно съзнание, често дочувам как в съседната част на мозъка ми непринудено се води някакъв чудноват едностранен разговор, който няма нищо общо с действителното течение на мисълта ми. С други думи, включва се неизвестен абонат, безличен паразит; хладният му, съвсем външен глас произнася думи и фрази, ненасочени към мен и с толкова плоско съдържание, че не се решавам да посоча пример, за да не изостря, без да искам, поне с малко смисъл тъпотата на това мърморене. Той си има и зрителен еквивалент — в някои предсънни образи, които ми досаждат особено след някоя пипкава работа. Нямам предвид, разбира се, „вътрешната снимка“ — лицето на умрелия ти родител, възникваща в тъмнината с телесна яснота, ако се положи страстно, героично усилие; не говоря и за тъй наречените *muscal volitantes*^[1] — сенки от микроскопични пращинки върху кристалчето на окото, които плават косо на прозрачни възелчета в зрителното поле и отново започват от същия ъгъл, щом примигнеш. Към тях по-скоро се доближава — до тези подсъзнателни увеселения, за които неприятно става дума — може би ярко просветващата в мрака рана от удълженото впечатление, нанесена от светлината на току-що угасената лампа, преди да се изгуби напълно. От рубинените оптични стигми^[2] у мен израстваха Рубенсови, Рембрандови платна и цели пламтящи градове. Никакъв особен подтик не е нужен за появата на тези живописни призраци, които полека и бавно се разгръщат пред затворените очи. Движението и смяната им се извършва извън всякаква зависимост от желанието на наблюдателя и всъщност се различават от сънищата само с някак лепливата си новота, присъща на ваденките, и с това също, разбира се, че си даваш точна сметка за всичките им

фантастични фази. Понякога са уродливи: натрапи ти се например средновековен груб профил, разгорещен от вино дребосък, безочливо растящо ухо или грозна ноздра. Но понякога точно преди унеса върху багрите падне пухкава пепел и тогава фотизмите^[3] ми успокоително отплават, някой сневе по наметало сред кошери, иззад платнохода се лилавеят тънещи в омара острови, пада сняг, отлитат тежки птици.

Освен всичко съм необикновено надарен с тъй наречената *audition colorée* — с цветен слух. Бих могъл да подлудя и най-търпеливия читател с невероятни подробности, но ще се огранича само с няколко думи за руската азбука: латинската съм разгледал в английския оригинал на тази книга.

Не зная впрочем дали е правилно в случая да говоря за „слух“: цветното усещане се създава според мен по-сетивно чрез устата, едва ли не по вкусов път. За да определя из основи оцветяването на буквата, трябва да я опитам, да я оставя да набъбне или да излъхне аромата си в устата ми, докато си представям зрителната ѝ шарка. Изключително сложният въпрос как и защо най-малкото несъвпадение между разноезичните изписвания на еднозвучна буква променя и цветното впечатление от нея (или казано другояче, по какъв точно начин във възприемането на буквата се сливат нейният звук, цвят и форма) може някак да достига понятието „структурни“ багри в природата. Интересно е, че в по-голямата си част руските другояче изписвани букви, но идентични като звук, се характеризират с по-убити тонове в сравнение с латинските.

Черно-кафявата група се състои от: плътното, без галския гланц А; доста равното (в сравнение с раздробеното R) Р; здравето каучуково Г; Ж, различно от френското J, както натуралният шоколад от млечния; тъмнокафявото, полирано Я. В белезникавата група буквите Л, Н, О, Х, Э представляват в този смисъл доста бледа диета от фиде, смоленска каша, бадемово мляко, суха франзела и шведски хляб. Групата мътни междинни оттенъци е образувана от клизменото Ч, пухкаво-сивото Ш и същото, но и леко жълтеникаво Щ.

Преминавайки към спектъра, намираме: червената група с вишнево-тухленото Б (по-гъсто от В), алено-розовото М и телесно-възрозовото (малко по-жълтеникаво от V) В; жълтата група с леко оранжевото Е, охровото Е, с бледожълтото до розово Д, още по-светлото И, златистото У и месинговото Ю; зелената група с гуашевото

П, с прашно-елшовото Ф и пастелното Т (всичко това по-сухо от латинските им еднозвучни); и накрая синята, преминаваща към виолетово група с тенекиеното Ц, влажно-синкавото С, боровинковото К и лъскаво-люляковото З. Такава е моята азбучна дъга (ВЕЕПСКЗ).

Ще нарекат претенциозна изповедта на синестета тези, които са защитени от подобни преливания и смесване на сетивата с по-плътни преградки, отколкото съм защитен аз. Но на моята майка всичко ѝ се стори съвсем естествено, когато това мое качество се разкри за първи път: карах шестата или седмата година, правех кула от разноцветни азбучни кубчета и между другото отбелязах, че те са оцветени неправилно. Начаса изяснихме, че моите букви невинаги са същият цвят като нейните; съгласните тя виждаше доста неясно, но за сметка на това музикалните ноти бяха за нея като жълти, червени, лилави стъкълца, докато у мен не събуждаха никакви хроматизми. Трябва да кажа, че двамата ми родители имаха абсолютен слух: но, уви, за мен музиката винаги е била и ще бъде произволно натрупване на варварски звуци. В краен случай мога да разбера и да приема циганогласата цигулка или някое влажно съзвучие на арфа в „Бохеми“ плюс разните испански спазми и звънтеж — но концертният роял с опашките на фрака и абсолютно всичките духови работи и анаконди в малки дози пораждат у мен скука, а в големи — оголване на всичките ми нерви и дори диария.

Нежната ми и весела майка всячески поощряваше ненаситното ми зрение. Колко ярки акварели бе рисувала пред мен, за мен! Какво откровение бе, когато от леката смесица на червеното и синьото израстваше храст кичест люляк в райски цъфтеж! Каква мъка и страдание изпитвах, когато моите опити, моите мокри, мрачновиолетово-зелени картини ужасно се изкорубваха или се навиваха, сякаш се криеха от мен в друго, лошо измерение! Колко обичах пръстените на мамината ръка, нейните гривни! Понякога в петербургската ни къща тя вадеше от тайното скривалище в стената на най-далечната стая цяла камара скъпоценности, за да ме позабавлява преди сън. Тогава бях съвсем малък и обаянието на тези струящи диадеми и огърлици ми се виждаше не по-малко загадъчно от празничните илюминации, когато в памучната тишина на зимната нощ гигантски монограми и венци от цветни електрически крушки —

сапфирени, изумрудени, рубинови — припламваха безшумно над
обрамчените в сняг корнизи на къщите.

---

[1] Прелитащи мухи (фр.). — Б.а. ↑

[2] Белег от рана, дамга от нажежено желязо (гр.). — Б.пр. ↑

[3] Вторични усещания за цвят или светлина, предизвикани не от
зрителни, а от други възприятия. — Б.пр. ↑

Честите детски болести още повече ме сближаваха с мама. През детството, почти до десетгодишната ми възраст, бях обременен от изключителни и дори чудовищни способности по математика, които бързо угаснаха през училищните години и съвсем изчезнаха през рядко бездарната ми във всяко отношение младост (от петнайсет до двайсет и пет години). Математиката играеше страховита роля в моите ангини и скарлатини, когато заедно с вдигането на живачния стълб в термометъра в мозъка ми безпощадно се издуваха грамадни балони и многозначни цифри. Непредпазливият гуверньор бе избързал да ми обясни — на осем години — логаритмите, а в едно от детските ми английски списания се случи и съобщение за някакъв феноменален индус, който точно за две секунди можел да извлече корен седемнайсети от такова например приятно число като 3529471145760275132301897342055866171392 (май е 212, но няма значение). Не можех да се отърва от тези чудовища, израснали в моите кошмари, които сякаш ме изтласкваха от мен самия и по време на тази безнадеждна борба надигах глава от възглавницата, за да обясня състоянието си на мама. През разместените от логиката на треската думи тя разпознаваше всичко, каквото бе запомнила от своята борба със смъртта през детството си и по някакъв начин помагаше на моята разкъсваща се вселена да си възвърне класическия Нютонов образ.

За бъдещия тесен специалист литератор би било интересно да проследи как именно се е променил при предаването му на литературен герой (в романа ми „Дар“) един случай от детството на автора. След дълга болест лежах в постелята зашеметен, слаб, когато изведнъж ме споходи блажено чувство за лекота и спокойствие. Знаех, че мама е тръгнала да ми купува поредния подарък: планомерната всекидневност на даренията придаваше чар и смисъл на бавните ми оздравявания. Какво ми предстоеше да получа този път — не можех да отгатна, но през магичния кристал на моето настроение със свръхчувствителна яснота виждах шейната й, отдалечаваща се по Большая морская в посока към Невски (сега булевард някой си

Октомври, в който учуден се влива Херцен). Различавах всичко: дорестия бързоног кон, чувах неговото пръхтене, ритмичното пльокане на скротума му и твърдия тропот на омръзналите се буци пръст и сняг по предницата на шейната. Пред моите очи, както и пред мамините, се ширеше огромният задник на кочияша със синьото набрано ватирано палто, с пътния часовник в кожен калъф, повесен от колана; часовникът показваше два и дваисет. Мама с воал, с палто от морски котки вдигаше маншона към лицето си с грациозно-гравюрното движение на елегантна петербургска дама, литнала в открита шейна; мечата кожа бе закопчана отзад за двата ъгъла на ниската облегалка, за която се държеше, застанал прав, нашият лакей с кокардата.

Без да изпускам шейната от фокуса на ясновидството си, спрях пред магазина на Тройман на Невски, където се продаваха канцеларски стоки, примамливи карти за игра и безвкусни дреболийки от метал и камък. След няколко минути мама излезе, съпроводвана от слугата: той носеше покупката след нея, тя ми се стори обикновен молив „Фабер“, така че дори се учудих на нищожния подарък и на това, че тя самата не може да носи толкова малко нещо. Докато нашият лакей отново я замяташе с кожата, гледах парата, издишвана от всички, включително и от коня. Виждах и познатата гримаска на мама: тя имаше навика да подухва с устни, за да се отлепи твърде тясната воалетка, и ето сега, когато написах това, нежното мрежесто усещане за студената ѝ буза под моите устни се връща при мен, лети възторжено, стремглаво от снежносиньото, синьопрозоречно (още щорите не са спуснати) минало.

Ето тя влезе в спалнята при мен и се спря с лека лукава усмивка. В прегръдките си държеше голям, издължен пакет. Размерът му бе толкова силно скъсен във видението ми може би защото подсъзнателно се бях поправил поради отворителната възможност нещата да са запазили известна склонност към гигантизъм от доскорошното ми бълнуване. Но не: моливът наистина се оказа жълт дървен гигант, дълъг към два аршина и съответно дебел. Това рекламно чудовище бе висяло на витрината на Тройман като дирижабъл и мама знаеше, че отдавна мечтаех за него, както мечтаех за всичко, каквото не можеше или не беше редно да се купи за пари (наложило се продавачът най-напред да пита някой си доктор Либнер, сякаш проблемът бил наистина медицински). Помня секундата ужасно съмнение: от графит

ли е острието, или е имитация? Не, беше истински графит. Не стига това, ами когато няколко години по-късно пробих дупка в хълбока на гиганта, с радост се убедих, че гръбначният графит преминава, през цялата дължина: да отдадем дължимото на Фабер и Либнер, от тяхна страна това бе чисто „изкуство за изкуството“.

„О, ами да — повтаряше мама, когато се случеше да споделя с нея някое необичайно чувство или наблюдение, — ами да, познато ми е...“ И с непосредственост, предизвикваща тръпки, обсъждаше телепатията, сънищата, спиритичните масички, странното усещане за „вече вижданото“ (le déjà vu). Сред далечните ѝ предци, сибирските Рукавишникови (които не бива да се бъркат с известните московски търговци със същото име), имало староверци и нещо твърдо сектантско звучеше в съпротивата ѝ срещу, обредите на православната черква. Тя обичаше Евангелието с някаква вдъхновена любов, обаче изобщо не се нуждаеше от опората на догмата; страшната беззащитност на душата във вечността и липсата на свое кътче там просто не я интересуваше. Нейната проникновена и наивна вяра еднакво приемаше и съществуването на вечното, и невъзможността то да бъде осмислено в условията на временното. Вярваше, че единствено достъпното за земната душа е да съзира в далечината през мъглата и бляновете на живота проблясъка на нещо *истинско*. Така хората с особено неудържимо дневно мислене понякога усещат насън, някъде извън интригуващата бъркотия и нелепост на виденията, стройната действителност на отминалата и на предстоящата видимост.

Обичай от все сърце, а в останалото се довери на съдбата — такава беше простичкото ѝ правило. „Ето запомни“ — казваше тя с тайнствен вид, предлагайки на вниманието ми някоя съкровена подробност: чучулига, литнала в мътноседефеното небе на безслънчевия пролетен ден, блясъка на нощните светкавици, които заснемаха в различни пози далечната горичка, багрите на кленовите листа върху палитрата на мократа тераса, клинописа на птичата разходка по пресния сняг. Сякаш предчувствайки, че веществената част на нейния свят скоро ще трябва да погине, тя се отнасяше с невероятно внимание към всички белези на миналото, пръснати по родовото ѝ имение и по съседното, на свекърва ѝ, по земите на брат ѝ отгатак реката. Родителите ѝ и двамата починали от рак наскоро след нейната сватба, а преди това умрели седем от деветте им деца и паметта за целия този изобилен далечен живот, смесвайки се с веселите велосипеди и с дървените чукове за крокет от нейното моминство, украсяваше с митологични винетки Вира, Ватово и Рождествено на подробната, но малко фантастична карта. По такъв начин наследих една възхитителна фата моргана, всичките хубости на неотнимаемите богатства, призрачното имущество — и това се оказа прекрасна закалка за предназначения ми загуби. Майчините следи и белези ми бяха също тъй свидни, както и на нея, така че сега в паметта ми е сместена и стаята, предоставена на нейната майка за химическа лаборатория, и отбелязаното тогава с млада, сега почти шейсетгодишна липа нагорнище към село Грязно, преди завоя към големия Даймешченски друм — толкова стръмно нагорнище, че велосипедистите трябваше да се спешават, където, катерейки се редом с нея, ѝ направил предложение татко, и старата площадка за тенис едва ли не от каренинските времена, свидетелка на благоприлични прехвърляния, а по време на детството ми вече обраснала с плевели и с отровни гъби.

Новата площадка за тенис — в края на онази тясна и дълга редица от възлести дъбчета, за които говорих вече — беше направена

по всичките правила на строителното изкуство от работници, изписани от Източна Прусия. Виждам мама как праща топката в мрежата и тропва с краче в ниска бяла обувка. Ръководството на Майерс за игра на лоун-тенис вятърът прелиства на зелената скамейка. С добросъвестно глупави усилия бели пеперудки си пробиват път през оградната мрежа около корта. Леката блуза и тясната памучна пола на мама (тя играе с мен срещу татко и брат ми и аз се ядосвам на пропуските ѝ) принадлежат на същата епоха, от която са и ризите и панталоните от каша на мъжете. По-встрани, отатък разцъфналата ливада около площадката, минаващите с каруци селяни гледат с почиттелно учудване пъргавите господата също както са гледали волата или серсото през осемнайсети век. Татко има силен прав удар в класическия стил на английските играчи от онова време и като сверява със споменатата книга, все пита мен и брат ми дали ни е осенила благодатта — дали усещаме драйва^[1] от китката чак до рамото, както би трябвало.

Мама обичаше и всякакви други игри, а най-вече главоблъсканиците и картите. Под умело витаещите ѝ ръце от хилядите изрязани парченца върху масата за карти постепенно възникваше картина от английския ловен живот и това, което отначало приличаше на конски крак, се оказваше част от планински бряст, а някъде неприлягащото бутонче (мамина дума за всяко заоблено нещо) изведнъж пасваше точно на петнистата конска задница и учудващо добре запълваше белотата, по-точно синевата, тъй като сукното на масичката за карти беше синьо. Това точно попълване ми доставяше като на зрител някакво и абстрактно, и осезателно удоволствие.

В началото на второто десетилетие от века бе я обзела страст към хазартните игри, особено към покера; последният беше внесен в Петербург благодарение на дипломатическия корпус, но по пътя от далечната Америка, преминавайки през сравнително близкия Париж, той стигна до нас с френските наименования на комбинациите като например *brelan* и *couleur*. Технически казано, това бе тъй нареченият *draw poker* с доста честите *jackpot*^[2] — и с джокера, който заместваше всяка карта. Мама понякога играеше до четири сутринта и по-късно си спомняше с наивен ужас как шофьорът я чакал през цялата мразовита нощ; всъщност чаят с ром в съчувствената кухня доста разкрасяваше тези вигилии^[3].

Най-любимото ѝ лятно занимание беше ходенето за гъби. В оригинала на тази книга ми се наложи да подчертая разбираемостта от само себе си за руския читател отсъствие на гастрономическо значение в тази работа. Но като се разговорих с московчани и с други руски провинциалисти, забелязах, че и те не разбират напълно някои тънкости, като например това, че гъбите козарки или, да речем, червените млечници и изобщо всичките примитивни агарикови с пластинчат хименофор напълно биваха игнорирани от познавачите, които беряха само класически здраво и заоблено изградените видове от рода *Boletus*, манатарката, брезовките, масловките. В кишаво време, особено през август, гъмжило от тези чудни растенийца наникваха из дебрите на парка, като ги насищаха с този мочурлив, засищащ мирис — смес от дъх на мъхове, на спарена шума и на компост от теменужки, — от който трепват и се издуват ноздрите на петербуржеца. Но през някои дни се налагаше дълго да се взираш и да шариш, докато откриеш семейство манатарки с тесни шапчици или мрамороподобен „хусар“, или блатната форма на хилавата белезникава брезовка.

Под ръмязия дъждец мама се впускаше самичка в дълъг път, взела кошничка — вечно изцапана отвътре в лилаво от боровинки. След около три часа от градинската площадка можеше да се види спретнатата ѝ фигура с наметало с качулка как се приближава от мъглата на алеята; бисерният прах от ръмежа върху зеленикавокафявата вълна на наметалото образуваше около нея нещо като димен ореол. Ето, излязла от капещите и шумолящи сводове на парка, тя ме забелязва и лицето ѝ веднага придобива странен, огорчен вид, което на пръв поглед би трябвало да означава несполука, но всъщност само скрива ревниво сдържаното щастие, гъбния късмет. Щом стига до мен, тя въздъхва от преувеличена умора и ръката, и рамото ѝ отведнъж провисват, отпускат кошничката едва ли не до земята, за да подчертаят нейната тежест, нейната приказна пълнота.

До бялата, хлъзгава от влага градинска пейка с облегалка тя нарежда гъбите на концентрични кръгове върху облата желязна маса с дупка за оттичане по средата. Брои ги и ги сортира. Старите, омекнали отдолу, се изхвърлят; младите и здравите се обграждат с всячески грижи. След минута слугата ще ги отнесе в незнайно и безинтересно за нея място, но сега може да стои и тихо да им се радва. Спускайки се в червената бездна от навъсени облаци, точно преди залез се случваше

слънцето да хвърли живописен лъч в градината и гъбите на масата лъсваха; върху някоя червена или кехлибаренокафява шапчица личеше залепнала тревичка; по някое защриховано извито краче бе полепнал по рождение мъх; и мъничката гъсеничка на педомерката, тръгнала към края на масата, като че наистина мереше нещо с две пръстчета на детска ръка, изопваше се бавно нагоре и търсеше неизвестния храст, от който се бе изтърсила.

---

[1] Подаването (англ.). — Б.пр. ↑

[2] Термини от покера; дро покер — покер с изтегляне на карти. — Б.пр. ↑

[3] Всенощно бдение при католиците, в древния Рим — нощна стража. — Б.пр. ↑

Всичко, което се отнасяше до домакинството, занимаваше мама толкова малко, сякаш тя живееше в хотел. Татко също нямаше жилка на къщовник. Той обаче поръчваше закуските и обедите. Този ритуал се извършваше на трапезата след десерта. Бюфетчикът донасяше черното албумче. Тате го разтваряше с лека въздишка и като поразмислеше, вписваше менюто за утре с изящния си плавен почерк. Имаше навика да оставя химическия молив или стилото да трепкат бързо-бързо във въздуха над самата хартия, докато обмисляше следващото хребетче от думи. На въпросителните му изброявания на блюдата мама отговаряше с неопределено кимване или се намръщваше. Официално за икономка се броеше Елена Борисовна, някогашната бавачка на мама, престаряла бабичка, много ниска, приличаща на унила костенурка, с големи крака, с дребна главица, с напълно угаснал мътнокафяв поглед и студена кожа като на забравена в килера ябълка. Вярно, не ми беше разказвала, кой знае защо, за Бова, но и не пиеше, както си е пийвала Арина Родионовна (впрочем взета за Олинка Пушкина от Суйда, наблизо до нас). Беше седемдесет години по-стара от мен, излъхваше лек, но непоносим мирис — смесица от кафе и тлен — и през последните години у нея се бе появило патологично скъперничество, през чието развитие скришом от нея се въведе друг домашен ред, учреден в лакейската стая. Сърцето ѝ нямаше да издържи, ако узнаеше, че властта ѝ виси в пространството заедно с халката ѝ с ключовете от килерите, и мама се мъчеше с нежност към нея да пропъди подозрението, проникващо в отслабващия ум на старицата. Тя управляваше непоколебимо някакво свое далечно, спарено малко царство — напълно отвлечено, разбира се, иначе да сме умрели от глад: виждам я как търпеливо трополи натам по дългите жълти коридори под присмехулния поглед на слугите, отнасяйки в тайния си килер отчупена бисквита, намерена в някоя чиния. В същото време при липсата на какъвто и да било надзор над щата от петдесет и повече човека и в имението, и в петербургската къща вилнееше весела оргия от кражби. Според думите на

всезнаещите наши стари лели главатарите бяха готвачът Николай Андреич и старият градинар Егор — двамата необикновено свестни наглед, с очила, с прошарени слепоочия — накратко, прекрасно гримирани като предани слуги. Никой не вярваше на доносите на старите жени, но уви, те казваха истината. Николай Андреич бе гений на закупките и както веднъж се изясни, доста известен в петербургските спиритични среди медиум; Егор (и сега чувам черноземно-спаначния му бас, когато в градината се мъчеше да отклони лакомото ми внимание от деликатесните ягоди с вкус на ананас към обикновените) тихомълком продаваше господарските цветя и плодове толкова изкусно, че успя да спечели за нова къща на Сиверска; вуйчо ми Рукавишников веднъж бе ходил да я види и се върна с удивено лице. При равномерния поток от чудовищни и необясними сметки баща ми изпитваше като юрист и държавник особена досада от неумението си да се справи с икономическите неуредици у дома си. Но всеки път, когато се разкриеше явна злоупотреба, все нещо попречваше на възмездието. Когато здравият разум изискваше да бъде прогонен мошеникът камериер, начаса се оказваше, че синът му, чернооко момче на моите години, е на смъртно легло — и всичко избледняваше пред необходимостта да се свика консилиум от най-добрите лекари в столицата. Отвлечан ту от едно, ту от друго, тате остави най-сетне домакинството ни в състояние на неустойчиво равновесие и дори се научи да го възприема откъм веселата му страна, а мама се радваше, че като си затварят очите, спасяват безумния свят на нейната стара бавачка, която отнасяше в своята вечност по притъмняващите коридори вече дори не бисквитка, а шепя сухи трохи. Мама добре разбираше болката от разрушените илюзии. Най-малкото разочарование при нея придобиваше размерите на съдбовно злощастие. Веднъж по Коледа, три месеца преди раждането на четвъртото ѝ дете, тя бе останала на легло поради леко неразположение. Според английския обичай гувернантката връзваше за нашите креватчета в нощта на Бъдни вечер, докато спяхме, по един чорап, натъпкан с подаръци, а по случай празника ни събуждаше лично майка ни и като споделяше радостта не само с децата си, но и със спомена за своето детство, се наслаждаваше на нашите възторзи сред шумолящото развиване на какви ли не вълшебни дреболии от магазина на Пето. Онзи път ни накара обаче да ѝ обещаем, че в девет сутринта

ще отнесем чорапите неначенати в нейната стая и там ще ги разтворим. Аз карах седмата година, брат ми шестата и като се събудихме рано, бързо се наговорихме, сключвайки безумен съюз — и двамата се втурнахме към чорапите, вързани при краката ни. През опънатата на ъгли и заоблени издутини коприна ръцете ни напипаха сегментите на съдържанието, пукащата увивна хартия. Наизвадихме всичко, развързахме го, развихме го, огледахме го на смуглоснежната светлина, която проникваше през диплите на щорите — и после го опаковахме наново, натикахме го обратно в чорапите, с които се явихме в определеното време при мама. Седнали при нея на осветената ѝ постеля, незащитени с нищо от доволните ѝ очи, се опитахме да дадем очакваното от публиката представление. Но толкова бяхме омачкали меката розова хартия, толкова уродливо бяхме вързали панделките и толкова любителски изобразявахме учудване и възторг (и сега виждам брат си как извърта очи и възкликва с интонацията на нашата францужойка: „Ah, que c'est beau!“^[1]), че като ни понаблюдава около минута, клетият зрител избухна в ридания. Изминаха десет години. През Първата световна война (Поанкаре с кожени гамаши, кал, здраве желаем, горкият наследник с черкезка дреха, едрите му сестри, ужасно облечени, с големи свенливи шапки, с хилядите си лични шегички) моята майка много добросъвестно, обаче доста неумело организира собствен лазарет също като другите петербургски дами — и ето, спомням си я с омразната ѝ униформа на сестра как ридает със същите детски сълзи заради фалша на модното милосърдие, заради мъчителната, каменната, абсолютно непроницаема кротост на осакатените войници. И още по-късно — о, много по-късно, — докато се връщаше мислено в миналото, тя често се обвиняваше (според мен несправедливо), че е била по-малко чувствителна към огромната човешка мъка на земята, отколкото към бремето, от чувства, които човек стоварва върху всичко невинно-безпомощно като например старите алеи, старите коне, старите кучета.

Лелите ми критикуваха вострастеността ѝ в кафявите дакели. В албумите с фотографии, подробно илюстриращи младите ѝ години, сред пикниците, крокетите, това не е излязло добре, сред спортистките с буфан ръкави и гарсонетките, сред старите слуги в стойка „мирно“, тя в бебешката люлка, някакви мъгляви елхи, някаква перспектива от върволица стаи — рядко някоя група минаваше без дакел с разплута от

темперамент задница на гъвкавото тяло и винаги с все същия странен, психопатско-звезден поглед, какъвто има тази порода на семейните снимки. През ранното си детство заварих на припек из градината Лулу и Бокс Първи, майката и сина, толкова престарели, че отдавна бе забравена кръвосмесителната им връзка, озадачила навремето някогашните деца. Към 1904 година татко докара от Мюнхенската изложба рижо кутре, Трейни, тя порасна и стана учудващо красива за дакел. През 1915 година ѝ се парализираха задните крака и докато мама не се реши да я отпрати на онзи свят с инжекция, клетата кучка унило се тътреше по паркета като *cul-de-jatte*^[2]. Сетне някой ни подари внука или правнука на Чеховите Хинина и Бром. Това окончателно дакелче (представляващо една от малкото брънки между мен и руските класици) ни последва в изгнанието и дори през 1930 година в Прага, където овдовялата ми майка преживяваше с мъничка пенсия, можеше да бъде видяно как крета по сивкавата зимна улица далеч след умислената си господарка — старият, все още сърдит Бокс Втори — емигрантско куче с дълъг телен намордник и с кърпено палтенце.

Живеех далеч от мама, в Германия или във Франция, и не можех често да я навещавам. Не бях при нея и когато умря през май 1939 година. Всеки път, щом успеех да посетя Прага, през първата секунда на срещата изпитвах болка, смут, пропадане, както когато се налага да направиш усилие, за да настигнеш времето, избързало напред през раздялата, и да възстановиш любимите черти на неостаряващия образец в сърцето си. Квартирата, в която тя живееше с внука си и с Евгения Константиновна Г., най-близката ѝ приятелка, беше донемайкъде жалка. Мушамените тетрадки, в които преписваше дълги години харесалите ѝ стихове, се трупаха по събраните от кол и въже грохнали мебели. Ужасно бързо опърпващите се томчета на емигрантските издания бяха съседни на отливката от ръката на тате. До диванчето ѝ, нощем служещо за постеля, един сандък, обърнат с дъното нагоре и покрит със зелен плат, ѝ заместваше масичката, на него бяха наредени малки неясни снимки с разпадащи се рамки. Впрочем тя едва ли се нуждаеше от тях, защото оригиналът на живота ѝ не беше изгубен. Както пътуваща трупа разкарва със себе си — понеже не са забравени репликите — и джоните през буря, и замъка сред мъглата, и прекрасния остров, така тя носеше у себе си всичко, каквото душата ѝ бе скътала за този сив ден. Виждам я съвсем ясно,

седнала на масата за чай, как съзерцава с една карта в ръката някаква фаза от пасианса; с другата ръка се е облакътвила на масата и пак с нея, притиснала сгъвката на палеца отстрани до брадичката си, държи до устата си цигара, собственоръчно напълнена. На безименния пръст на дясната ръка — с нея слага сега картата — гори блясъкът на две златни халки: венчалният пръстен на баща ми, прекалено широк за нея, е завързан за нейния с чер конец.

Когато сънувам умрелите, те винаги са мълчаливи, угрижени, неясно потиснати от нещо, макар в живота именно усмивката да е била най-истинското в скъпите им черти. Срецам се с тях без учудване в места и сред обстановка, в които никога не са били през живота си — например в къщата на човек, с когото съм се запознал по-късно. Седят отстрани, мрачно свели поглед, сякаш смъртта е тъмно петно, позорна семейна тайна. И разбира се, не там и тогава, не в тези космати сънища, се предоставя на смъртния рядък случай да надникне отвъд пределите си, не, такъв случай ни се предоставя наяве, когато сме сред пълния блясък на съзнанието, в минутите на радост, на сила и сполука — на мачтата, на превала, на работната маса... И макар че малко неща различаваш през мъглата, все пак блажено искаш да вярваш, че гледаш натам, накъдето трябва.

---

[1] Ах, колко красиво! (фр.) — Б.а. ↑

[2] Безнога (фр.). — Б.а. ↑

ΤΡΕΤΑ ΓΛΑΒΑ

Осемнайсетгодишен напуснал Петербург, аз (ето пример на галицизъм) бях твърде млад в Русия, за да проявя каквото и да било любопитство към родословието си; сега съжалявам за това по технически съображения: при яснотата на личната ми памет неяснотата на семейната се отразява върху равновесието на думите. Вече в емиграция ме снабди с някои забавни сведения братовчедът на баща ми Владимир Викторович Голубцов, голям любител на такива издирвания. Според него излизаше, че старият дворянски род Набокови е произлязъл не от някакви си псковчани, живели някак настрана, на *обочието*^[1], и не от кривобоки, *набоки*^[2], а от порусения преди шестстотин години дребен татарски княз на име Набок. Баба, майката на баща ми, по баща беше баронеса Корф, произхождаше от старинен германски (вестфалски) род и намираще някаква протичка радост в това, че уж по името на неин далечен працядо кръстоносец бил назован остров Корфу. Тези корфовци се натурализирали още през осемнайсети век и сред тях енциклопедиите отбелязват мнозина видни хора. По бащина линия се намираме в разнообразна роднинска връзка или близост с Аксакови, Шишкови, Пушчини, Данзас. Мисля, било е вече почти тъмно, когато по скърцащия сняг са качили ранения в каретата на Гекерн. Сред предците ми е имало много хора на царска служба; има обсипани с брилянтни награди участници в славните войни; има един сибирски златодобивник и милионер (Василий Рукавишников, дядото на моята майка Елена Ивановна); има един научен президент на медико-хирургичната академия (Николай Козлов, другият ѝ дядо); има един герой от Фридландското, Бородинското, Лайпцигското и много други сражения генерал от инфантерията^[3] Иван Набоков (брат на моя працядо), пак той директор на Чесменския дом за престарели и инвалиди и комендант на Санкт-Петербургската крепост — същата, в която бил затворен опасният Достоевски (рапортите на добрия Иван Александрович до царя са напечатани — струва ми се, в „Красный Архив“); има един министър на

правосъдието Дмитрий Николаевич Набоков (моят дядо); и най-сетне известният общественик Владимир Дмитриевич (моят баща).

Гербът на Набокови представлява нещо като дъска за шашки с два мечока, които я държат от двете страни: покана за шах пред камината след лов в родовите гори; Рукавишниковият, по-нов, представлява стилизирана доменна пещ. Интересно е, че уралските находища, фабриките в Алапаевск, решаващите дялове от тях — всичко това бе рухнало отдавна, когато през трийсетте години на този век в Берлин на многобройните потомци на композитора Граун (най-вече някакви германски барони и италиански графове, които за малко да убедят съда, че всички Набокови са измрели) се падна след всичките девалвации някакво наследство от предвидливо замразените доходи от неговите скъпоценни табакери. Този мой далечен прадядо, Карл-Хенрих Граун (1701–1759), талантлив кариерист, автор на известната оратория „Смъртта на Исус“, смятана от съвременните му германци за ненадмината, помощник на Фридрих Велики в писането на опери, е изобразен сред другите приближени (сред тях и Волтер) да слуша кралската флейта на прословутата картина на Менцел, която ме преследваше през емиграцията във всички берлински пансионати. На младини Граун притежавал чудесен тенор; веднъж, както пеел в някаква опера, написана от брауншвайгския капелмайстор Шурман, на премиерата сменил местата, които не му харесвали, със създадени от самия него арии. Само тук чувствавам някаква искра на сродство между мен и този процъфтял музикален деец. Доста по-близък ми е друг мой прадядо, Николай Иларионович Козлов (1814–1889), патолог, автор на такива трудове като „За развитието на идеята за болестта“ или „Стесняване на вратния отвор при умопобъркани и самоубийци“ — в известен смисъл забавен прототип на моите литературни и лепидоптерологични^[4] работи. Дъщеря му Олга Николаевна беше моя баба; бил съм сукалче, когато тя се споминала. Другата му дъщеря, Прасковия Николаевна, се омъжила за известния сифилидолог Тарновски и самата тя писала много по половите въпроси; тя умря през 1913 година, доколкото си спомням, и нейните странни, ясно произнесени последни думи били: „Сега разбирам: всичко е вода.“ За нея, както и за разните чудати, понякога и страшни Рукавишникови, мама имаше много спомени... Обичам скачването на времената: когато тя, малко момиченце, гостувала у дядо си, стария Василий

Рукавишников, в неговото кримско имение, Айвазовски, много посредствен, но твърде прочут маринист от онова време, разказвал в нейно присъствие как като младеж бил виждал Пушкин и високата му жена, и докато разказвал това, върху сивия цилиндър на художника паднала варна капка от прелетяла птица; моретата му тъмно се сивееха из разните кътове на петербургската (а по-късно и на селската) ни къща и Александър Бенуа, като минаваше покрай тях и покрай мъртвилото на брат си академик Алберт, както и покрай „Топящ се лед“ на Крижицки, където нищо не се топеше, и покрай грамадния зализан Перовски „Прибой“ в салона, правеше нещо като наочници с ръцете си и някак музикално-мургаво мучеше: „Non, non, non, c'est affreux^[5], каква суша, закрийте ги с нещо“ — и с облекчение влизаше в кабинета на мама, където неговите наистина омайни — набъбналата от дъжд „Бретан“ и рижаво-зелената „Версай“ бяха окачени до „вкусните“, както се изразяваха тогава, „Турци“ на Бакст и до акварелната „Дъга“ на Сомов сред мокри брези.

---

[1] Окраина, край (рус). — Б.пр. ↑

[2] На една страна, встрани (рус). — Б.пр. ↑

[3] Висш генералски чин в царската пехотна армия. — Б.пр. ↑

[4] Лепидоптери — люспокрили (насекоми), пеперуди (лат.). — Б.пр. ↑

[5] Не, не, не, това е ужасно (фр.). — Б.а. ↑

Две баронеси Корф са оставили следа в съдебните хроники на Париж; едната, братовчедка на моя прапрадядо, женен за дъщерята на Граун, била онази руска дама, която, намирайки се в Париж през 1791 година, услужила с паспорта и с пътната си карета (току-що направена по поръчка, великолепна, с високи червени колела, тапицирана отвътре с бяло утрехтско кадифе, със зелени щори и всякакви удобства, шестместна) на кралското семейство за прочутото му бягство във Варен (Мария Антоанета пътувала като мадам Де Корф или като нейна камериерка, кралят — или като гувернант на двете ѝ деца, или като лакей). Другата, моята прабаба, половин век по-късно се забъркала в по-малко трагичен маскарад, прочетох тази история в доста пошлото френско списание „Illustration“ от 1859 г., стр. 251. Граф Де Морни давал маскен бал; на него поканил — цитирам източника — „une noble dame que la Russie a prêtée cet hiver à la France“^[1] — баронеса Корф с двете ѝ дъщери. Мъжът ѝ, Фердинанд Корф (1805–1869, праправнук на Граун по женска линия (очевидно не е бил наблизно, но за сметка на това с тях бил приятелят на семейството и годеник на една от дъщерите) на Мария Фердинандовна, 1842–1926), моят бъдещ дядо Дмитрий Набоков (1827–1904). За девойките по случай бала били поръчани костюми на цветарки по 225 франка единият, което тогава представлявало, по явно подривно марксистката забележка на репортера, шестстотин четирийсет и три дни „de nourriture, de loyer et d’entretien du père Срепін“ (стойността на прехраната, жилището и обувките); очевидно тогава работникът е живял евтино. Обаче костюмите се сторили на баронесата прекалено деколтирани и тя отказала да ги вземе. Шивачката изпратила „huissier“ — съдебен пристав, след което моята прабаба, жена с буен нрав (и не чак толкова добродетелна, колкото би си помислил човек от реакцията ѝ спрямо големите деколтета), дала шивачката под съд с оплакване, че безочливите мамзели, донесли премените, в отговор на думите ѝ — такива деколтета не приличат на благородни девици, „se sont permis d’exposer des théories égalitaires du plus mauvais goût“ (си позволили да

изкажат твърде вулгарни демократични теории). Освен това добавила, че вече било късно да се поръчват други костюми — и ридаещите дъщери не отишли на бала; че приставът и помагачите му се разположили в креслата, предоставяйки столовете на дамите; а най-вече, че този пристав посмял да заплашва с арест господин Набоков, „conseiller d’Etat, homme sage et plein de mesure“ (статски съветник, разсъдлив и уравновесен човек) само защото той се опитал да изхвърли пристава през прозореца. Не зная как е могло да се случи, но шивачката загубила делото, при което се наложило не само да върне парите за костюмите, но и да брой на ищцата и хиляда франка за моралните щети. И сметката на фамозната таратайка, представена от каретния майстор през пролетта на 1791 г. (за 5944 ливри), така си и останала неплатена.

През 1878 година Дмитрий Николаевич бил назначен за министър на правосъдието. За една от заслугите му се смята законът от 12 юни 1884 година, който временно прекратил натиска на реакционерите върху съда със съдебни заседатели. Когато през 1885 година излязъл в оставка, Александър Трети му предложил да избере: или графска титла, или парично възнаграждение; благоразумният Набоков избрал второто. През същата година „Вестник Европы“ така се изразил за неговата дейност: „Той се прояви като капитан на кораб по време на силна буря — изхвърли част от товара в морето, за да спаси останалото“ — което в смисъл на контрапункт изящно е съзвучно с началото на кариерата му, когато бъдещият законодател за малко в яда си да изхвърли през прозореца представителя на закона.

Към края на живота умът на Дмитрий Николаевич се бе помътил. Разбираше, че е тежко болен, но вярваше, че ще се съвземе, ако остане да живее на Ривиерата; лекарите обаче смятаха, че се нуждае от планински или от северен климат. Неяде из Италия бе избягал от надзора на лекаря и доста дълго се бе лутал като някакъв Лир, хулейки децата си, за радост на случайните минувачи. През 1903 година моята майка, единственият човек, с чийто надзор той се примиряваше, му стана болногледачка в Ница; брат ми и аз — той караше четвъртата, аз — петата си година — живеехме също там с англичанката мис Норкът. Помня как в блясъка на утрото прозорците дрънчаха от устремния морски вятър и каква чудовищна, неопикуема болка беше, когато капка разтопен червен восък падна върху ръката ми. С помощта на свещ,

чието пламъче беше изумително бледо на слънцето, което обливаше каменните плочи, току-що тъй хубаво бях превръщал топящите се цветни късчета в дивно миришещи карминени, изумрудени, бронзови петна. Мис Норкът беше в градината с брат ми; на отчаяния ми рев дотича с шумящите си коприни мама и някъде далеч, на същата или на съседна тераса, дядо в двуколесното си кресло чукаше с бастуна по звънкия плочник. Не й беше лесно с него. Той хулеше наред с най-долни думи. Вземаше служителя, който го взеше по Promenade des Anglais^[2], за омразния свой колега — за Лорис-Меликов, умрял преди петнайсет години в същата Ница. „Qui est cette femme? Chassez-la!“^[3] — изкрещяваше той на мама, като сочеше с треперещ пръст белгийската или холандската кралица, спряла да попита за здравето му. Смътно се виждам как изтичам до креслото му, за да му покажа красиво камъче — което той бавно оглежда и бавно поставя в устата си. Ужасно съжалявам, че малко съм разпитвал мама по-късно за това странно време от началото на моето съзнание и от края на дядовото.

Все по-продължителни и по-продължителни ставаха пристъпите на безумие. През време на едно такова помътняване на всички чувства той бе откаран в Русия. Мама камуфлира една стая като неговата спалня в Ница. Потърсиха подобни мебели, напълниха вазите с изписани от юг цветя и този ъгъл от стената (особено ми харесва тази подробност), който можеше да се зърне от прозореца, беше боядисан в бляскаво бял цвят, така че при всяко временно проясняване на разсъдъка болният се виждаше в безопасност, сред блясъка и мимозите на илюзорната Ривиера, художествено представена от моята майка, и си умря кротко, без да чува голите руски брези, мартенския шумол на вейките им около къщата.

---

[1] Благородна дама, която Русия през тази зима зае на Франция (фр.). — Б.а. ↑

[2] Букв. „Английска разходка“, крайбрежна улица в Ница (фр.). — Б.а. ↑

[3] Коя е тази жена? Махнете я! (Фр.) — Б.а. ↑

Баща ми е пораснал в държавните апартаменти срещу Зимния дворец. Той имаше трима братя, Дмитрий (женен в първия си брак за госпожица от рода Фалц-Фейн), Сергей (женен за Тучкова) и Константин (безразличен към жените, с което поразително се различаваше от всичките си братя). От петте му сестри Наталия бе омъжена за Петерсон, Вера — за Пихачов, Нина — за барон Раушен фон Траубенберг (а след това за адмирал Коломейцев), Елизавета — за княз Витгенщайн, Надежда — за Боилярлярски. В началото на второто десетилетие от века имах, така да се каже, дадени, т.е. влезли в сферата на родовото ми съзнание и установили се там в познат звезден орнамент тринайсет братовчеди (с повечето от които по различно време бях приятел) и шест братовчедки (в повечето от които бях явно или тайно влюбен). С някои от тези семейства дали поради взаимна симпатия или поради съседство на имотите, се виждахме много често, отколкото с другите. Пикниците, спектаклите, бурните игри, нашият тайнствен вирски парк, очарователното бабино Батово, великолепните имения на Витгенщайн — Дружноселие оттатък гара Сиверска и Каменка в Подолска губерния, — всичко това е останало като идиличен гравюрен фон в паметта, която намира сега подобен рисунок само в най-старата руска литература.

От страна на мама имах само един близък роднина — единствения ѝ останал жив брат Василий Иванович Рукавишников; той беше дипломат, както и сватът му Константин Дмитриевич Набоков, когото споменах по-горе и сега искам по-подробно да възкреса в мислите си — преди да повикам по-живия, но в тъжния и таен смисъл по-едностихиен образ на Василий Иванович.

Константин Дмитриевич беше възмършав, важен, с тревожни очи, доста меланхоличен самотник, живееше в клубна квартира в Лондон сред снимките на някакви млади английски офицери и се бореше без особен успех срещу съперника си по сполука в посолството Саблин. Като отговорил веднъж: „Не, благодаря, отивам наблизо“ — а в другия случай като променил плановете си и върнал билета, той два пъти през живота си бе избягнал насилствена смърт: първия път в Москва, когато му предложил да го вземе в каляската си великият княз Сергей Александрович, обречен минута по-късно да се срещне с Каляев^[1]; втория път, когато се канел да отплава за Америка с „Титаник“, обречен да се срещне с айсберг. Умря през двайсетте години от течение в една лондонска болница, в която ветровете си даваха среща, простинал след лека операция. Публикува доста четивните „Злополучни приключения на Дипломата“ и преведе на английски „Борис Годунов“. Веднъж през 1940 година в Ню Йорк, където веднага след пристигането си в Америка имах щастието да се потопя в истински рай от научни изследвания, слязох с асансьора от петия етаж на американския Музей по естествознание, където прекарвах цели дни в ентомологичната лаборатория, и внезапно — с мисълта, че може да съм си преуморил мозъка — видях фамилното си име, изписано с големи златни букви върху фреската на вестибюлната зала. Вгледах се по-внимателно и фамилията се съчета с изображението на Константин Дмитриевич: млад, поразкрасен, с испанска брадичка, той участва заедно с Вите, с Коростовцов и с японските делегати в подписването на Портсмутския мир^[2] под благодушната егида на Теодор Рузвелт — в чиято памет е построен

музеят. Но Василий Иванович Рукавишников не е изобразен никъде и тук идва неговият ред да бъде обрисуван поне с моето цветно мастило.

Имението му с къща от александровските времена, бяла, със симетрични крила, с колони по фасадата, по антифронтоната, се издигаше сред липи и дъбове на стръмния хълм с морава отатък река Оредеж срещу нашата Вира. През ранното ми детство вуйчо Вася и всичко, каквото му принадлежеше — множеството порцеланови петнисти котки в огледалния вестибюл на къщата му, неговите пръстени и копчета за ръкавели, невероятните лилави карамфили в оранжерията му, урните в романтичния парк, цялата горичка череша, остъклена за защита от климата на Петербургска губерния, и самата му сянка, която с незнаен, уж египетски фокус той умееше да кара да се гърчи върху пясъка без ни най-малко движение от своя страна, — всичко това ми се струваше, да принадлежи не към света на възрастните, а към света на моите влакове с пружина, клоуни, книжки с картинки, разните одушевени детски нещица, и изпитвах такова чувство, както когато в нагизден чуждестранен град, под лъчистия от уличните светлини дъжд изведнъж се натъквах като дете с кафяви меки ръкавици на съвсем приказен магазин за играчки или за пеперуди. Той се появяваше в Русия само лете, и то не всяка година, тогава се издигаше флаг с фантастични цветове върху неговата къща и почти всеки ден на връщане от разходка можех да видя как каляската му преминава по моста към нас и прелита покрай елхите в парка. На закуска у нас винаги имаше много хора, после всички те минаваха в гостната или на верандата, а той оставаше още малко в опустялата слънчева трапезария, сядаше на виенския стол, застъпил решетестото си отражение, вземаше ме на колене и с всякакви смешни думи галеше милото дете и, кой знае защо, се радвах, когато тате извикваше отдалеч: „Вася, on vous attend“^[3] — а слугите с нахални лица раздигаха трапезата и изпълнена със страдание, Елена Борисовна дебнеше да измъкне изпод ръцете им, за да отнесе и да скрие, половин ябълка, кифличка, самотна репичка в соса. Веднъж, след като не бяхме се виждали година и половина, с брат си и с гувернанта заминах да го посрещна на гарата. Сигурно съм карал единайсетата си година и ето, въздъхнаха и спряха дългите кафяви вагони на „Норд-експреса“ — който вуйчо подкупваше, за да спре на вилната гаричка, и страшно бързо от багажния вагон се изнасяха многобройните му сандъци, — и

ето че той самият слезе по подвижната стълбичка с килимчето, хвърли бърз поглед към мен и избъбри: „Que vous êtes devenu jaune et laid, mon pauvre garçon!“ (Колко си прежълтяло, колко си погрозняло, клетото ми момче!) На петнайсетия ми рожден ден ме дръпна настрана и доста мрачно на своя отривист, точен, старомоден френски език ме обяви за свой наследник. Добави, че ще изгори имението си до основи, ако германците — това беше през 1914 г. — стигнат някога до нашите места. „А сега — каза той — можеш да са вървиш, аудиенцията е завършена, je n'ai plus rien à vous dire.“^[4]

Виждам като на картина спретнатата му дребна, тънка, приятна фигура, възмургавото лице, синьо-зелените очи с ръждиви петънца, тъмните бухнали мустаци, тъмната къса коса; виждам и много подвижната адамова ябълка между колосаните ъгълчета на яката и змиеобразния пръстен с опал върху възела на светлата вратовръзка. Носеше опали и по пръстите си, а на черно-косматата си китка — златна верижка. В петлицата на бледосивкавото или с някакъв друг пастелен оттенък сако почти винаги имаше карамфил, който понякога бързо помирисваше — с движението на птица, понечила внезапно да порови с човка раменния си пух. Както вече казах, той се появяваше при нас на село само лете (помня не повече от две-три срещи с него в чужбина) и тъкмо през това горещо преливане в скъпоценния камък на миналото време си го представям сега — ето го, присяда на стъпалото на верандата за още една снимка (колко обичаха да се снимат тогава, колко се мъчеха да спрат отминаващото!) и седи със сянка от лаврите върху белия мек плат на панталона, с ръце, положени върху дръжката на бастуна, със слънце върху изпъкналото, луничаво чело в ореола на тикнатата назад гарсонетка.

През есента се завръщаше в чужбина, в Рим, в Париж, в Биариц, в Лондон, в Ню Йорк; в своите южни имения — в италианската си вила, в пиренейския си замък край Раи; и имаше едно прочуто през детството ми негово пътуване до Египет, откъдето той всеки ден ми изпращаше гланцирани картички с едрокраки фараони, наседали един до друг, и с вечерни отражения на силуетни палми в розовия Нил, през който рязко и раздърпано минаваше странно грозният му, целият бодлив, див, *кряскащ*, т.е. съвсем неприличащ на него самия почерк. И отново през юни, на възхитителния север, когато весело цъфтеше млечната песекиня, която носеше името на безумния Батюшков, и

слънцето приличаше след поредния проливен дъжд, едри, синкавочерни с бяла превръзка пеперуди (източен подвид на тополовата нимфа) плаваха ниско на кръгове над апетитната пътна кал, от която ги пропъждаше неговата литнала към нас каляска. С обещание за дивен подарък в гласа, като пристъпваше превзето с малките си крачета в бели обувки на високи токове, ме отвеждаше до най-близката липичка и изящно откъснал листо, ми го подаваше с думите: „Pour mon neveu, la chose la plus belle au monde — une feuille verte.“^[5] Или от Ню Йорк ми донасяше събрани в книжки цветни серии — смешните приключения на Buster Brown, сега забравено момче с червеникав костюм, с голяма, извадена отгоре яка на ризата и с черна вратовръзка на фльонга; ако погледнеш отблизо, можеха да се различат съвсем отделни малинови точки, от които се състоеше цветът на ризата му. Всяко приключение завършваше за малкия Браун с феноменален пердах, при което майка му, дама с тънка талия и с тежка ръка, грабваше каквото ѝ падне — обувка, четка за коса, чадър, който се счупваше от удара, дори палката на услужлив полицай — и какви облаци прах изтрупваше тя от жертвата, праметната на корем върху коляното и! Тъй като през живота ми никой никога не ме беше пляскал, тези наказания ми се струваха чудато, екзотично, но доста еднообразно изтезание — по-безинтересно от, да речем, заравянето на врага с изразителните очи чак до брадичката в пясъка на кактусовата пустиня както на офорта върху корицата на едно от лондонските издания на Майн Рид.

---

[1] И. П. Каляев (1877–1905) — руски революционер, от 1903 г. член на есерската бойна организация, убил през 1905 г. московския генерал-губернатор великия княз Сергей Александрович и обесен същата година. — Б.пр. ↑

[2] С него завършва Руско-японската война 1904–1905 г. Сключен е в Портсмут, САЩ, на 5.09.1905 г. — Б.пр. ↑

[3] Чакат ви (фр.). — Б.а. ↑

[4] Няма какво повече да ви кажа (фр.). — Б.пр. ↑

[5] На моя племенник — най-прекрасното нещо на света — зелен лист (фр.). — Б.а. ↑

Василий Иванович водеше празен и безпокоен живот. Дипломатическите му занимания, най-вече в нашето посолство в Рим, бяха от доста мъгляво естество. Споменаваше впрочем, че е майстор по разгадаването на шифри от пет езика. Веднъж го подложихме на изпитание и наистина твърде бързо превърна „5. 13 24. 11 13. 16 9. 13. 5. 5. 13 24. 11“ в началните думи от известия монолог на Хамлет. С розов фрак, яхнал прелитаща преградите грамадна дореста кобила, той участвуваше в лов на лисици в Италия, в Англия. Загърнат в кожи, веднъж се опита да пропътува с автомобил от Петербург до По, но заседна в Полша. С черното си наметало (бързал за бал) летял с аероплан от шперплат и тел и едва не загинал, когато апаратът му се разбил в Бискайските скали. (Все се интересувах как е реагирал, когато се е свестил, клетият летец, дал под наем аероплана си. „Il sanglotait“^[1], като помисли, отвърна вуйчо.) Той пишеше романи — меланхолично-ромонлива музика и френски стихове, при което хладнокръвно игнорираше всички правила за беззвучното „е“. Беше играч и изключително добре блъфираше на покер.

Недостатъците и странностите му дразнеха моя деен и праволинеен баща, който много се ядоса, когато например научи, че в някакъв чуждестранен бардак, където младият Г., неопитен и беден приятел на Василий Иванович, бил ограбен от мошеник картоиграч. Василий Иванович, който отбираше от фокуси, седнал да играе с мошеника и преспокойно го измамил в картите, за да помогне на приятеля си. Понеже страдаше от нервно заекване при звуците, които се образуват с устни, не се бе поколебал да преименува кочияша си Пьотр в Лев — и баща ми го нарече феодал. На руски се изразяваше престорено мъчително, предпочитайки в разговор смесица от френски, английски и италиански. Всяко преминаване на руски му служеше като средство за издевателство, което се състоеше в това да изопачи или неуместно да употреби простонароден израз, поговорка, афоризъм. Помня как веднъж на трапезата, правейки равносметка на разнообразните си тегоби — мъчела го сenna хрема, отлетял един от

пауните му, изгубила се любимата му хрътка, — той въздъхна и изрече: „Je suis comme une^[2] тревичка в полето!“ — с такъв вид, като че наистина съществуваше такава поговорка.

Уверяваше, че страда от неизлечима сърдечна болест и че за облекчаване на пристъпа трябва да ляга по гръб на пода. Никой, дори мнителната ми майка, не вземаше на сериозно това и когато през зимата на 1916 година, само четирийсет и пет годишен, той наистина умря от гръдна жаба — съвсем самотен, в мрачна клиника край Париж, — с какво парливо чувство си припомняхме случките, които ни се струваха празно чудачество, глупави сцени — когато понякога непредупреденият бюфетчик внасяше следобедното кафе на изрисуван с божури поднос и баща ми поглеждаше изкриво проснатото наред килима тяло на шурей си, а сетне с любопитство — разтанцувалия се поднос в ръцете на още спокойния наглед слуга.

От другите, по-съкровени терзания, които го мъчеха, той търсеше облекчение — ако разбирам правилно тези странни неща — в религията: отначало, струва ми се, в някакъв клон на руското сектантство, а сетне очевидно в католичеството; около пет години преди смъртта му мама и братовчедката на татко Екатерина Дмитриевна Данзас не могли да заспят в купето си от (руладите) и рева на латински химни, заглушаващи шума на влака — и малко се стъписали, когато научили, че Василий Иванович пее преди заспиване в съседното купе. А явно е била крайно необходима помощ при неговата натура. На живописната му неврастения би подходило да е съчетана с гениалност, но той беше само аристократичен лаик. На младини много патил от баща си, Иван Василиевич, странен, мъчен човек, безжалостен към него. На старите снимки изглеждаше достолепен господин с ланец на мирови съдия, а в живота бил тревожно-развихрящ се чудак, луд по лова, с разни приумици, със собствена гимназия за синовете си, в която преподавали най-добрите петербургски професори, с частен театър, в който играели Варламов и Давидов, с картинна галерия — три четвърти пълна с всякакви боклуци. Според по-късните разкази на мама бесният му нрав заплашвал едва ли не живота на сина му и в мрачния му кабинет се разигравали ужасни сцени. Имението в Рождествено, купено от него всъщност за първородния, рано починал син — бе с къща, построена върху развалините на двореца, в който Петър Първи, изявил се като

отвратителен тиран, заточил някога сина си Алексей. Сега това беше очарователна, необикновена сграда. След повече от четирийсет години с лекота възстановявам и общото впечатление, и подробностите в паметта си: шахматния мраморен под в прохладната еклива зала, небесната светлина отгоре, белите галерийки, саркофага в единия ъгъл на гостната, органа в другия, яркия аромат на оранжерийните цветя навред, лилавите завеси в кабинета, ръчичката от слонова кост за чесане на гърба — и вече отнасящата се към друга глава от тази книга незабравима колонада на задната фасада, под чийто романтичен свод през 1915 година се съсредоточиха най-щастливите часове от моята щастлива младост.

След 1914 година не съм го виждал повече. Тогава за последен път замина за чужбина и две години по-късно умря там, като ми остави милионен капитал и петербургското си имение Рождественено с тази бяла грамадна къща на зеления хълм, с гористия парк зад нея, с още по-обширните гори, синеещи се зад нивите, и с неколкотостотин десетини великолепни торфени блата, в които се срещаха чудесни видове северни пеперуди и всякакъв аксаково-тургенево-толстоевски дивеч. Не зная как е сега, но преди Втората световна война къщата по донесенията на пътешествениците все още си стояла за художествено-исторически показ пред чуждестранните туристи, които пътували по Варшавското шосе покрай моя хълм, където — на шестдесет версти от Петербург — оттатък единия ръкав на река Оредеж е разположено село Рождественено, а оттатък другия — нашата Вира. Реката на места е застлана от бруката на жабуняка и на водните лилии, а по-нататък, по лъките ѝ, сякаш се вграждат в облачносинкавата ѝ вода матовочерните отражения на елховия гъсталак по върховете на стръмните червени брегове, където от дупките си изхвъркват бързолети и лъхти на песекия, а тръгнеш ли надолу, покрай високия ни парк, ще стигнеш най-сетне бента на воденицата — и тук, загледаш ли се над парапета в бурната пяна, те обзема такова чувство, сякаш плаваш назад и назад, застанал на самата кърма на времето.

---

[1] Той се разрида (фр.). — Б.а. ↑

[2] Аз съм като... (Фр.) — Б.пр. ↑

На това място в американската и великобританската версия на тази книга за назидание на безгрижния чужденец, навремето получил благодарение на умните пропагандисти и тъпите спътници^[1] чисто съветска представа за нашето руско минало (или просто изгубил парите си в някой местен банков фалит и затова смятащ, че ме „разбира“), си позволих малко отстъпление, което давам тук само за пълнота; то всъщност ще се стори твърде очевидно за руския читател — поне за свободния руски читател от моето поколение:

„Моето отдавнашно несъгласие със съветската диктатура ни най-малко не е свързано с имуществени въпроси. Презирам зубъра русин, който мрази комунистите, понеже му били откраднали паричките и земите. Моята мъка по родината е само своеобразна хипертрофия на мъката по безвъзвратното детство.“

И друго:

Запазвам си правото да тъгувам по екологичната ниша — в планините на моята Америка да въздишам по Северна Русия.

---

[1] Попутчик — термин в СССР през 20-30-те години за означаване на временен съмишленик, употребяван предимно спрямо писатели и др. дейци на изкуството. — Б.пр. ↑

Бях на седемнайсет години; втората любов и първите нощни безпокойства занимаваха цялото ми свободно време, за материалната страна на живота през ум не ми минаваше — пък и върху фона на общото благополучие на семейството ми никакво наследство не можеше особено да изпъкне, но сега ми е съвсем странно и дори ми е малко неприятно да мисля, че през кратката година, докато владеех това обречено наследство, бях твърде погълнат от баналностите на младостта — губеща вече първичните си багри, — за да изпитам каквото и да било допълнително удоволствие от веществената собственост върху къщата и дебрите, които душата ми и без това владееше, или каквато и да било досада, когато болшевишкият преврат за една нощ унищожи тази веществена собственост. Неприятно ми е — все едно, че съм постъпил неблагодарно към вуйчо Вася, погледнал съм го него, чудака, със снизходителна усмивка, с каквато го гледаха дори тези, които го обичаха. И вече с истинска обич да си спомням как нашият швейцарец гувернант, набитият и обикновено добродушен Ноазие, пръскаше отровен сарказъм, като анализираше веднъж френските стихове и музиката на вуйчо — „Octobre“ — най-хубавия му романс. Беше написал тази може би банална, но мелодично-ромоняща творба една есен в замъка си край По, в Долните Пиренеи, доколкото си спомням, наблизко до имението на Ростан, покрай което минавахме по пътя от Биариц. Имението се наричаше Перпиня — той го бе завещал на някакъв италианец. Загледан от терасата към лозята, жлътнали се надолу по склоновете, към възвишенията, обвити в лилаво от далечината, измъчван от астма, от прескачащ пулс, от студени тръпки, от някакво Прустово оголване на всичките сетива (в лице приличаше донякъде на Пруст), клетият Рука — както го наричаха приятелите му чужденци — бе платил мъчителна дан на есенните багри — „chapelle ardente de feuilles aux tons violents“^[1], както бе избликло у него — и единственият, който бе запомнил романа от начало до край; беше моят брат, тогава несимпатичен шишко с очила, комуто Василий Иванович почти не обръщаше внимание и който

поради смъртта си не може сега да ми помогне да възстановя забравените думи.

„L’air transparent fait monter de la plaine“^[2]... с висок тенор пееше Василий Иванович, пристигнал за закуската, седнал пред белия роял, наполовина отразен в светлия паркет на вирската гостна — и ако аз със сакчето за пеперуди от зелен тюл в тази минута се връщах към къщи през парка (край който по зигзага на младите елхи току-що бе прелетял асирийският профил на вуйчовия кочияш — кадифен бюст, малинови ръкави — и вуйчовата гарсонетка), ужасно жалните, преливащи се звуци: „Un vol de tourterelles strie le ciel tendre, les chrysanthèmes se parent pour la Toussaint...“^[3] — доплуваха до мен сред витите сенки на дишащата в такт алея и в края ѝ пред мен се разкриваше червеният пясък на градинската площадка с ъгъла на зелената къща, от чийто страничен прозорец като от рана се лееше тази музика, тази песен.

---

[1] Параклис от огнецветни листи (фр.). — Б.а. ↑

[2] Прозрачният въздух донася от равнината (фр.). — Б.а. ↑

[3] Ято гълъби щрихира нежното небе, хризантемите се гиздят за празника на Все светии (фр.). — Б.а. ↑

Още бог знае в каква ранна възраст се научих да заклинам и да съживявам миналото — още когато всъщност нямах никакво минало. Тази страстна енергия на паметта според мен притежава някаква патологична основа — наистина прекалено ярко се възпроизвеждат в изпълнения ми със слънце мозък разноцветните стъкла на верандата, гонгът за закуска и нещо, което винаги докосвах на минаване — пружиниращото обло място в синьото сукно на масичката за карти, то при натискане с пръст с приятна конвулсия моментално изхвърля едно тайно чекмедженце, където са наредени червени и зелени жетони и има някакво ключе, разделено навеки от напълно забравена, а може би вече несъществуваща ключалка. Смятам освен това, че способността ми да нося със себе си миналото е наследствена черта. Имаха я и Рукавишникови, и Набокови. На едно място в гората по една от старите пътеки за Батово с мостче през потока и една загнила откъм края греда, с определена точка на тази греда, на пети август стар стил 1883 година изведнъж кацнала, разтворила копринено-пурпурни крила с паунови очи и била хваната от сръчния германец гувернант на тези предишни набоковски момчета изключително рядката за нашите краища пеперуда дневно пауново око. Татко дори някак пламваше, когато с него се застоявахме на това мостче, прехвърляше и разиграваше цялата сцена още от началото — как пеперудата дишала върху гредата, как нито той, нито братята му се решаваха да посегнат със сакчето и как сред напрегнатата тишина германецът пипнешком измъкнал сакчето от ръцете му, без да сваля поглед от благородното насекомо.

В адриатическата вила, която през лятото на 1904 година споделяхме с Петерсонови (до ден-днешен я разпознавам по голямата бяла кула на изгледите от Абация), потънал в мечти по време на сиестата, при спуснати щори, в детското си легло, се обръщах по корем — и грижливо, обичливо, безнадеждно, с художествено съвършени подробности (мъчно съпоставими с нелепо малкия брой на съзнателните ми години) петилетният изгнаник чертаеше, с пръст по

възглавницата пътя покрай високия парк, локвата с нападали цветове и с мъртвия бръмбар, зелените стълбове и навеса над входа, всичките му стъпала и непременно, кой знае защо, блесналата между коловозите скъпоценна конска подкова като онази, която имах късмет да намеря веднъж — и при това душата ми се късаше, както се къса и сега. Хайде, обяснете ми, днешни шутове-психолози, тази пронизваща репетиция на носталгията!

Помня и още нещо. На осем години съм. Василий Иванович взема от диванчето в нашата класна стая книга от серията *Bibliothèque Rose*. Изведнъж с блажен стон намира в нея любимото си място от детските години — „Sophie n’était pas jolie...“^[1], и четирийсет години по-късно аз изстенах по същия начин, когато в чужда детска стая случайно се натъкнах на същата книжка за момчетата и момичетата, живели преди сто години във Франция онзи стилизиран *vie de château*^[2], към който *M-me de Sêgur, née Rastopchine*^[3] добросъвестно приравнява детството си в Русия, поради което именно възниква, въпреки вулгарната сантименталност на всички тези „*Les Malheurs de Sophie*“, „*Les Petites Filles Modèles*“, „*Les Vacances*“^[4], тънката връзка с руския бит в именията. Но моето положение е по-сложно от вуйчовото, защото, когато отново чета как Софи си подстригва веждите или как майка ѝ с невероятен кринолин на приложената картинка с невероятно апетитни манипулации връща зрението на куклата и после с вик потъва при корабокрушението на път за Америка, а братовчедът Пол под необитаемата палма изсмуква змийската отрова от крака на капитана — когато отново чета всичките тези нелепости, не само изживявам тъжното упоение на вуйчо, но в душата ми изниква и собственият ми спомен как той го преживяваше. Виждам класната ни стая на село, тюркоазните рози на тапетите, ъгъла на кахлената печка, отворения прозорец: той се отразява заедно с част от улука отвън в овалното огледало над канапето, където е седнал вуйчо Вася и едва ли не риде над опърпаната розова книжка. Усещането за безкрайна лекота, за благоденствие, за гъста лятна топлина залива паметта ми и образува такава бляскава действителност, че в сравнение с нея писалката „Паркер“ в ръката ми и самата ми ръка с гланц на вече петнистата кожа ми се струват доста нескопосна лъжа. Огледалото е наситено с юлски ден. Сянка от листа играе върху бялата на сини мелници печка. Долетялата земна пчела като топка на ластик се блъска

във всичките ъгли с гипсови украшения по тавана и успешно отскача обратно през прозореца. Всичко е, както трябва да бъде, и нищо никога няма да се промени, и никой никога няма да умре.

---

[1] Софи не беше хубава... (Фр.) — Б.а. ↑

[2] Живот в замък (фр.). — Б.а. ↑

[3] Мадам Да Сегюр, по баща Растопчина (фр.). — Б.а. ↑

[4] „Лудориите на Софи“, „Примерни момичета“, „Ваканция“ (фр.). — Б.а. ↑

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Във всекидневието на семейства като нашето имаше една отдавнашна склонност към всичко английско: тази дума, ще отбележа, се произнасяше у нас с класическото ударение на (първата сричка), а баба, М. Ф. Набокова, я произнасяше съвсем като едно време: аглицко. Катраненият лондонски сапун, черен като въглен в сух вид, а в мокър — кехлибарен срещу светлината, беше хлъзгав участник в утринните ни водни процедури, за които използвахме надувни гумени вани — също от Англия. Слугата насапунисваше всяко момче от ушите до петите със специална оранжевочервена гъба, сетне няколко пъти го обливаше с топла вода от голяма бяла кана, обвита от черна порцеланова лоза. Взех този мой гумен tub, когато емигрирахме, и вече сто пъти лепен, той беше за мен истинско спасение в безбройните ми европейски пансионати: няма нищо по-мръсно от общата френска баня с изключение на германската.

По време на брекфаста^[1] яркият петмез, golden syrup, се навиваше на лъскави пръстени около лъжицата, а оттам се плъзваше като змия върху намазания със селско масло черен руски хляб. Миехме си зъбите с лондонска паста, която излизаше на плоска лента от тубата. Безкрайна върволица удобни, здрави изделия и всякакви приятни вещи за различни игри, както и различни хранителни продукти се стичаха към нас от Английския магазин на Невски. Имаше и кексове, и нишадър, и карти за покер, и какао, и спортни сака от каша на ярки райета, и чудни скърцащи футболни топки, и бели като талк, с девствен мъх топки за тенис с опаковка, достойна за най-изтънчени плодове. Райската градина за мен беше като британска колония.

Научих се да чета на английски по-рано, отколкото на руски; малко неприятно за непетербургския слух — а и за мен самия, когато се слушам на плоча — гнусливо произношение в разговорния руски език се е запазило у мен и до ден-днешен. (Помня при първата ни среща, май 1945 година, в Америка, биологът Добжански наивно ми подметна: „Здравата сте забравили родния език, уважаеми“.) Първите ми английски другари бяха скромните герои от граматиката — кафява

книга с мастилено петно по цялата корица: Ben, Dan, Sam и Ned. Вечно се изясняваше до безкрай тяхната самоличност и местопребиваване. „Who is Ben?“, „He is Dan“, „Sam is in bed“, „Is Ned in bed?“^[2] и тям подобни. Тъй като в началото авторът е бил принуден да използва едносрични думи, представата ми за тези лица беше объркана и суха, но сетне въображението ми дойде на помощ и аз ги видях. Плосколици, плоскостъпни, саможиви диванета, болезнено горди с оскъдните си инструменти (Ben has an axe^[3]), те с отпусната подводна походка бавно крачат край най-задните кулиси на сценичната ми памет; и ето, пред далекогледите ми очи израстват буквите от граматиката като безумна азбука от таблицата на очния лекар.

Класната ни стая е нашарена от начупени слънчеви лъчи. Брат ми смирено слуша конското на англичанката. В запотен стъклен буркан с марля няколко пъстри гъсеници с шипове методично пасат копривените листа и понякога отделят интересни зелени цилиндърчета изпражнения. Карираната мушама върху кръглата маса мирише на лепило. Мастилото мирише на сушени сини сливи. Виктория Артуровна мирише на Виктория Артуровна. Кървавочервеният спирт в големия външен термометър възхитен сочи 24° по Реомюр на сянка. През прозореца се виждат надничарките със забрадки, те плевят ту пълзешком, ту клекнали, ту коленичили алеите в градината: до копаенето на държавните канали има още доста време. Авлигите в зеленината се обаждат със златистия си, припрян, четиризвучен вик.

Ето минава Ned, той посредством играе помощник-градинар. По-нататък думите, се удължаваха, а към края на граматиката истинското свързано разказче се развиваше с възрастни фрази за награда на малкия читател. Сладко ме вълнуваше мисълта, че и аз ще мога някога да стигна до толкова бляскаво съвършенство. Тази магия още живее у мен — и ако днес ми попадне учебник, най-напред надничам в края му — в бъдещето на прилежния ученик.

---

[1] Закуска (англ.). — Б.пр. ↑

[2] Кой е Бен? Това е Дан. Сам е в леглото. В леглото ли е Нед? (Англ.) — Б.а. ↑

[3] Бен има брадва (англ.). — Б.а. ↑

Лятна здрачина („здрачина“ — какъв морен люляков звук!).
 Време на действието: топяща се точка сред първото десетилетие на нашия век. Място: петдесет и девет градуса северна ширина, смятано от екватора, и сто източна дължина, смятано от връхчето на моето перо. Юнският ден продължи цяла вечност, преди да угасне: небето, високите цветя, неподвижните води — всичко това някак увисваше в безкрайното замиране на вечерта, което не стигаше края си, а се проточваше още и още с тъжното мучене на крава от далечната ливада или с мъчителния крясък на птица оттатък речната низина, откъм просторното мъгливо мъшасало блато, толкова недостижимо и тайнствено, че още децата на Рукавишникови го бяха нарекли Америка.

Брат ми е вече в леглото; мама в гостната ми чете английска приказка преди лягане. Колкото повече приближава страшното място, където ужасна, може би фатална опасност дебне Тристан зад хълма, тя забавя четенето, многозначително разделя думите и преди да обърне страницата, тайнствено слага върху нея малката си бяла ръка с пръстена, украсен с елмаз и розов рубин; в прозрачните им плоскости, ако бях гледал тогава по-зорко, можех да различа стаи, хора, светлини, дъжд, площад — цялата ера на емигрантския ми живот, който предстоеше да преживея с парите, получени за този пръстен.

Имаше книги за рицари, чиито ужасни — но учудващо предпазени от инфекции — рани се промиваха от млади дами в пещерите. Застанали на една скала и облъхвани от средновековен вятър, младеж с обтегната дреха и вълнистокоса дева гледаха в далечината към овалните Острови на блаженството. Една картинка с някакво огледало ме плашеше и винаги толкова бързо извъръцах очи от нея, че сега почти не я помня. Имаше умишлено трогателни, алегорично възвишени повести, скалпени от малоизвестни англичанки за своите племенници и племеннички. Особено ми харесваше, когато текстът, прозаичен или стихотворен, само коментираше картинките. Живо си спомням например приключенията

на американския Холивог. Той представляваше едра кукла от мъжки пол с малинов панталон и светлосин фрак, с черно лице, с широки устни от червен бархет и с две копчета за бельо вместо очи. Пет дървени кукли с подвижни стави образуваха скромния му харем. От тях двете по-големи си бяха измайсторили рокли от американското знаме: Пеги си беше взела достолепните ивици, а Сара Джейн — грациозните звезди, и тогава почувствувах романтично парване, защото нежносиният плат особено женствено обгръщаше неутралната ѝ снага. Двете други кукли, близначки, и петата, миньончето Миджет, бяха останали съвсем голи и следователно безполови.

На Бъдни вечер играчките се събудиха и тъй нататък. Някакъв чорлав нахалник, излетял на пружини от нашарената си кутия, явно бе стреснал и дори ударил Сара Джейн и това беше неприятно (понякога на гости си харесвах някое момиченце, а то си прищипваше пръста или се препъваше и изведнъж се превръщаше в страшен морав изрод — зейнала уста, бръчки). След това срещнаха печалното източно човече, което страдаше в чуждата му Америка. Излезли на улицата, нашите приятели се замеряха със снежни топки. В другите серии те пътуваха с велосипеди до страната на бежовите канибали или се возеха на глътнал бастун червен автомобил от онези времена (около 1906 година) и Сара Джейн беше докарана с изумруден воал, който напълно ме покори. Веднъж Холивог направи за себе си и за четири от куклите си дирижабъл от жълта коприна, а за миниатюрния Миджет собствен малък въздушен балон. Колкото и да беше увлекателно пътешествието на Доливоговата група, друго ме вълнуваше: с изгаряща завист гледах аеронавта лилипут, тъй като в гибелната черна бездна, сред снежинките и звездите, този щастливец се рееше далеч от всички, съвсем сам.

След това виждам: насред къщата, от дългото, залоподобно помещение или вътрешна галерия веднага след вестибюла към втория етаж израства и се издига широка и полегатата желязна стълба; паркетна площадка на втория етаж като палуба обрамчва стълбището от четирите страни, а горе е стъкленият свод и бледозеленото небе. Мама ме води за ръка към стълбата, аз се бавя и се мъча да се плъзгам след нея, тътря крака и се пързаям по плочите; тя със смях ме дърпа към балюстрадата; тук обичах да се промушвам под извивката между първото и второто стълбче и всяко лято раменете и гърбът ми все по-трудно се провираха, все по-болезнено: сега дори призракът ми надали би се промушил.

Следващата част от вечерния обред се състоеше в изкачване по стълбите със затворени очи: „Step“ (стъпало), повтаряше мама и ме водеше бавно нагоре. „Step, step“ — и в собствената ми тъмнина изпитвах лунатична сладост да вдигам крак и да пристъпвам. Омаята ставаше все по-забавна, защото не знаех, не исках да зная къде свършват стъпалата. „Step“ — казваше мама с все същия глас и излъган от него, един път повече — високо-високо, за да не се препъна — вдигах крак и за миг дъхът ми секваше от призрачната твърдина на липсващото стъпало, от неочакваната дълбочина на достигнатата площадка. Страх ме побива при мисълта как би „изтълкувал“ някой мрачен кретен фройдист тези деликатни детски вдъхновения.

С учудваща системност умеех да протакам лягането. На горната площадка, където от четирите страни се белееха вратите на многобройните стаи, мама ме предаваше на Виктория Артуровна или на французойката. Вкъщи имахме пет бани и освен тях много старинни скринообразни умивалници с педал: помня как след плач, засрамен от зачервените си очи, издирвах такъв старик в тъмния му ъгъл и като натиснех крачния педал, сляпото фонтанче нежно напипваше подпухналите ми клепачи и запушения ми нос. Клозетите както навсякъде в Европа бяха отделно от баните и един от тях, долу, в деловото крило на къщата, беше чак странно разкошен, но и мрачен с

дъбовата си ламперия, с тронния подиум и с дебелия пурпурно-кадифен шнур: дръпнеш надолу пискюла, и нещо сдържано-музикално изшуртява и преглъща в дълбините; през готическия прозорец можеше да се види вечерницата и да се чуят славеите в старите неендемични^[1] тополи зад къщата; тъкмо там през годините на люляците и мъглата пишех стихове — и по-късно пренесох цялото съоръжение в първата си повест, както се пренася разглобен замък през океана. Но през ранното време, за което става дума сега, ми бе определено значително по-скромно място на втория етаж, доста случайно разположено в нишата на коридорчето между панера за бельо с капак (как си спомних сега скърцането му!) и вратата за банята към детската стая. Държах тази врата откритата, играех си с нея, загледан със сънени очи в парата над пълната вана, във витража на прозореца зад нея с двамата рицари, състоящи се от цветни правоъгълници, в предлинеевата нощна пеперуда, която се блъскаше в тенекиения отражател на газената лампа, а жълтата ѝ светлина през парата озаряваше приказно флотилията във ваната: големия приятен плаващ термометър с дървена рамка и с подгизнала връвчица, промушена през оченцето на дръжката, целулоидния лебед, лодчицата и мене в нея с тристановата арфа. Приведен от удобната дъска, подпирях чело в безкрайно познатия ръб на вратата и леко я движех насам-натам с притиснатата си глава. Сънният ритъм ме обгръщаше целия; капеше кранът, барабанеше пеперудата; и още оттогава, подготвяйки съчетанията на звуковете и зрителните шарки, вторачвах поглед в линолеума и намирах на стъпаловидния рисунък на лабиринта му щитове и пряпорци, назъбени стени, шлемове в профил. Обръщам се към всички родители и наставници — никога не казвайте на детето: „Побързай!“

Последният етап от пътешествието ми настъпваше, когато, окъпан и избърсан, доплавах най-сетне до островчето на постелята. От верандата, където без мен се водеше примамлив живот, мама се качваше да ми пожелае лека нощ. Коленичил на възглавницата, в която след половин минута щеше да потъне звънналата ми от сънливост глава, без мисъл изричах английската молитва за деца, предлагаща в хорей със съседни мъжки рими на кроткия Исус да благослови малкото дете. В съчетание с православната иконка над главата ми, на която се съзираше мургав светия в прореза на тъмното фолио, всичко това образуваше доста поетична смесица. Гореше свещ и пред мен, пред

иконката, върху колебливата стена се люшкеше сянката от камъшовия параван и ту се замъгляваше, ту литваше към мен акварелният пейзаж — приказна гора, през стройния ѝ гъсталак се вие тайнствена пътечка; момчето в приказката се е пренесло на тази нарисувана пътечка право от кревата и потъва сред дебрите с дървеното си конче; аз накъсвах молитвата, присядах на петите си, отпуснат в напудрената си, преддремна, блажена мъгла и премислях как да се прехвърля от възглавницата в картината, в омагьосаната гора — където наистина се намерих след време.

---

[1] Ендеми — животни или растения, които се срещат само в определена местност. — Б.пр. ↑

Несъразмерно дълга върволица английски бони и гувернантки — едни безсилно кършат ръце, други са загадъчно усмихнати — ме посрещат при прехода ми през реката на годините, сякаш съм Бодлеровият Дон Жуан, целият в черно. Бях мъчно, своенравно, до прекрасна крайност разглежено дете. (Глезете повече децата си, господа, не знаете какво ги очаква!) Мога да си представя как им е било скучно на тези клетки възпитателки с мен, какви дълги писма са писали в тишината на скучните си стаи. Сега чета лекции по европейска литература в един американски университет на триста студенти.

Мис Рейчъл, най-обикновена дебелана в престилка, си я спомням само с английските бисквити (в тенекиена кутия, облепена със синя хартиена лента, бадемове отгоре и безлично-сухарни отдолу), с които тя ни хранеше — тригодишни и двегодишни — преди съм (всъщност думата „храня“, „храна“ предизвиква в устата ми вкус на някаква топла, сладка кашичка — вероятно едно съвсем старинно руско възпоминание, свързано с бавачка). Споменах вече доста строгата мис Клейтън, Виктория Артуровна: понякога съм се изтегнал или съм се прегърбил, а тя ме мушне с кокалчетата на пръстите си в кръста или самата тя неприятно разкърши и изпъчи снага, за да покаже как трябва да застана. Имахме една морна, чернокоса красавица със сини морски очи, мис Норкът, която изгуби веднъж на плажа в Ница бледата си ръкавица от тънка кожа и аз дълго я търсих сред разните пъстри камъчета, мидички и съвсем изгладените и облагородени от морето стъкълца от бутилки; после се разбра, че била лесбийка, и се поделихме с нея в Абация. Имахме една дребна, кисната, малокръвна и късогледа мис Хънт, чието кратко пребиваване у нас във Висбаден завърши в деня, когато ние, петгодишният и четиригодишният, избягахме от нейния надзор и по някакъв начин се качихме с тълпата туристи на парахода, който ни отнесе доста надалеч по Рейн, докато не ни пресрещнаха на един от кейовете. Сетне отново Виктория Артуровна. Помня също ужасната старица, която ми четеше на глас

повестта на Мария Корели^[1] „Мощният Атом“ — какво се случило с едно добро момче, което лошите му родители искали да направят безбожник. Имаше и други. Върволицата им завива зад ъгъла и се изгубва, а възпитанието ми преминава във френски и в руски ръце. Малкото часове, които ми оставаха за английската стихия, се посвещаваха на уроците с мистър Бърнес и с мистър Къмингс, които не живееха у нас, а бяха приходящи, идваха у нас, на улица Морская (№47), където имахме триетажна къща от розов гранит с цветна ивица мозайка над горните прозорци. След революцията в нея се настанила някаква датска агенция — а дали къщата съществува още, не знам. Там съм се родил — в последната стая (ако се брои откъм площада, обратно на номерацията) на втория етаж — там, където беше малкото скривалище със скъпоценностите на мама; портиерът Устин лично повел към него въстаналия народ през всичките стаи в ноември 1917 година.

---

[1] Английска писателка (1864–1924). Романът е преведен своевременно на български под заглавието „Лионел и Жасмина“. — Б.р. ↑

Бърнес беше снажен, светлоок шотландец с права жълта коса и с лице на цвят като прясна шунка. Заран преподаваше в някакво училище, а за останалото време вземаше повече частни уроци, отколкото можеха да се поберат в един ден. При пътуването от единия край на града до другия той зависеше изцяло от жалките, жвакащи из калта брички и пак добре, ако попаднеш на първия урок със закъснение до четвърт час, а за втория закъсняваше два пъти повече; за урока в четири стигаше вече към пет и половина. Всичко това правеше чакането още по-отегчително; часовете му бяха твърде скучни и аз все се надявах, че поне този път свръхчовешката упоритост на закъснелия пътник няма да превъзмогне сивата стена на фъртуната, която се сгъстяваше пред него. Това бе само присъщо на осемгодишната възраст чувство и възобновяването му едва ли се предвиждаше през зрялата възраст; обаче ми се случи да изпитам нещо твърде подобно след двайсет и пет години, когато в чуждия, омразен Берлин, принуден аз самият да преподавам английски език, седях вкъщи да чакам един особено настойчив и бездарен ученик, който се появяваше в края на краищата с каменна неизбежност (и невероятно грижливо сгъваше палтото си с хубава подплата като пакет върху стола) въпреки всичките барикади, които мислено издигах по дългия му и труден път.

Самата тъмнина на зимното свечеряване над улицата ми се струваше допълнителен резултат от усилията на мистър Бърнес да стигне у нас. Явяваше се камериерът, щракваше електричеството, безшумно спускаше пищносините щори, изтракваша халките на цветните завеси и той си отиваше. Силното тиктакане на достолепния стенен часовник с медно махало в нашата класна стая постепенно придобиваше тягостна интонация. Късите панталонки ме стягаха в слабините, а черните ръбести плетени чорапи ми жулеха под коленете, на всичкото отгоре чувствавах и желание да отида донякъде, но ме мързеше да го удовлетвори. Имах нужда — както се изразяваше бавачката на сестрите ми, която следваше тяхната англичанка по техническите въпроси — от „набаван“ (number one, за разлика от по-

сериозното „набату“, number two — дано не ме укори благоприличният руски читател заради изобилието от хигиенни подробности в тази глава: няма детство без тях). Тягостно минаваше цял час — Бърнес още го нямаше. Брат ми отиваше в стаята на Mademoiselle, тя там му четеше вече познатия ми „Генерал Дуракин“. Излизах от горния, „детския“ етаж и вяло прегръщах лакираната балюстрада в мътен транс, с леко зяпнала уста се плъзгах надолу по нажежаващите се перила на стълбището към втория етаж, където се намираха стаите на родителите ми. („Интересно, ще се хване ли на тази примамка фройдистът с гнил мозък?“) Обикновено по това време ги нямаше: мама често излизаше, татко беше в редакцията или на заседание — и в здрачното вцепенение на кабинета му младите ми сетива се подлагаха — не зная как да се изразя — на телеологично, целесъобразно въздействие, сякаш събраните в полумрака познати предмети съзнателно и далновидно се мъчеха да създадат един определен образ, който и сега е отпечатан в мозъка ми: често чувствавах тази безшумна дейност на вещите спрямо себе си в минутите на празно, неопределено свободно време. Часовникът на писалището ме гледаше с всичките си фосфорични очички. Тук и там, с отблясък върху бронза, с петно като око върху черното дърво, с лъскавина върху стъклото на фотографията, с гланц по платната на картините се отразяваше в полумрака случаен лъч, проникнал от улицата, където вече горяха лунните глобуси на газта. Сенки, сякаш сенки на самата виелица, сновяха по тавана. Нервите ми се опъваха от сухия звук по мрамора на масичката — ако паднеше листенце от престарялата хризантема.

Будоарът на мама имаше издадена част, която се наричаше еркер, и оттам се виждаше Морская чак до Мариинския площад. Притиснал устни до тънката дантелена завеса, лекичко се наслаждавах през тюла на студеното стъкло. Само след десет години, в началните дни на революцията, наблюдавах от този еркер улична престрелка и за пръв път видях убит човек: носеха го, кракът му висеше и някой от живите се мъчеше да смъкне ботуша от него, а другите грубо го пъдеха, но сега нямаше какво да наблюдавам освен утихналата улица, лилавотъмна въпреки наниза от ярки луни, увиснали над нея; около най-близката от тях плаваха снежинки и леко се въртяха в някакво изящно, едва ли не нарочно забавено движение, сякаш да покажат как се прави това и колко е лесно. От другия еркерен прозорец се

заглеждах в по-гъстия валеж на осветения сняг и тогава стъклената ми издатина започваше да се издига като балон. Рядко минаваха файтони; премествах се на третия прозорец и ето че една шейна се спираше точно долу и ми се мярваше неприличният лисичи калпак на Бърнес.

Изпреварвайки нахлуването му, бързах да се върна в класната стая и вече оттам чувах как по дългия коридор се приближават енергичните крачки на изпитания бързоходец. Какъвто и студ да стягаше вълн, челото му цяло блестеше в перлена пот. Урокът протичаше така: през първия четвърт час мълчаливо поправяше домашното ми от предния път, втория четвърт час посвещаваше на диктовка, а сетне, трескаво сверил джобния си часовник със стенния, се захващаше да пише поредното упражнение с бързия си закръглен почерк, като натискаше със страшна сила плюещото перо. Точно преди да си тръгне, изпросвах любимото си мъчение. Хванал в юмука си като пушен бут моята малка ръка, той декламираше един лимерик (нещо като частушка от пет стиха с много строга форма) за lady from Russia^[1], която пищяла, screamed, когато я стискали, crushed her, и чарът се състоеше в това, че при повтарянето на думата „screamed“ Бърнес все по-силно ми стискаше ръката, така че никога не издържах лимерика до края. Ето го перифразиран от мен:

*Ето странната дама от Краков:
тя пищи от ръкостискане всякакво,
пищи предварително,
пищи изумително —
но пищенето и не е все еднакво.*

---

[1] Дамата от Русия. — Б.пр. ↑

Кротък, прегърбен, брадат, със старомодно държане, със зеленикаво-кафеникаво пардесю-лоден, което му служеше за демисезонна връхна дреха, мистър Къмингс е бил някога домашен учител по рисуване на моята майка и ми се струваше осемдесетгодишен старец, макар че в онези години е нямал дори четирийсет и пет — през 1907–1908, когато идваше да ми дава уроци по перспектива (с небрежен жест бръсваше остатъците от гумата и страшно елегантно държеше молива, който с вълшебни щрихи събираше в една безкрайно отдалечена точка дъното на някаква дивна зала, но кой знае защо, изобщо без мебели). Май беше попаднал в Русия като чуждестранен кореспондент — илюстратор на лондонския Graphic. Разправяха, че личният му живот бил омрачен от нещастия. Тъгата и кротостта прикриваха оскъдността на таланта му. Малките му акварели — полски пейзажи, вечерна река и тям подобни, — придобити от членовете на нашето семейство и от домочадието, събираха праха по ъглите, изтиквани все по-далеч, докато не ги закриеше студената компания на копенхагенски животинки или снимките в нови рамчици. Откак се научих да туширам страничната част на куба и при триене с гумата да не превръщам с пукот хартията в хармоника, симпатичният старец се задоволяваше просто да рисува пред мен своите райски ярки изгледи. По-късно, от десет до петнайсетгодишна възраст, ми даваха уроци други художници: най-напред известният Яремич, който ме караше по-смело и по-свободно, „с широки мазки“ да възпроизвеждам в цветове някакви току-що криво-ляво направени от него пластилинови фигурки, а след това — прочутият Добужински, който не само ме учеше да намирам съотношенията между тънките вейки на оголеното дърво и да извличам нужните скъпоценни шарки от тези съотношения, и за когото през зрелите години си спомнях с благодарност не само когато се налагаше подробно да рисувам, взрян в микроскопа, някаква още непозната структура в органите на пеперудата, но ми внуши и някои правила за равновесие и взаимна хармония, може би полезни и в

литературната ми работа. От чисто емоционална страна в смисъл на *весели багри*, толкова близки на децата, старият Къмингс заема почетно кътче в паметта ми. Той бе още по-голям майстор от мама — с чудна сръчност обираше с мократа черна четчица няколко бои една след друга, следван от бързия звън на белите емайлирани панички, в които някои от боичките, например червените и жълтите, бяха с дълбоки вдлъбнатини от честата им употреба. Насъбрала разноцветен мед, четката преставаше да се върти и да се топва и с две-три сочни мазки овлажняваше листа с равномерен слой оранжево небе, в което, докато още не бе изсъхнало, се очертаваше дълъг акулски облак, черно-лилав на цвят: „And that’s all, dearie — това е, миличък, нищо сложно.“

Уви, веднъж го помолих да ми нарисова международния експрес. Наблюдавах през костеливото му рамо движенията на бързия молив, който очертаваше ветрилоподобна скара за чистене на сняг, или още наречена скотоловка, и предните прекалено красиви фарове за такъв локомотив, който вероятно е могъл да се купи за Сибирската железница, след като е пресякъл Америка през Юта в шестдесетте години на миналия век. След този локомотив се появи пет вагона, които много ме разочароваха с най-обикновения си и беден вид. Щом свърши с тях, той се върна към локомотива, старателно зацрихова обилния пушек, блъвнал от преувеличения комин, кривна глава на една страна и като се полюбува на произведението си, ми го подаде, приятно засмян. Мъчех се да изглеждам много доволен. Беше забравил тендера.

Четвърт век по-късно имах случай да узная две неща: че покойният Бърнес, който сякаш не знаеше нищо друго освен диктовките и глупавата частушка, е бил твърде ценен от единбургските специалисти преводач на руска поезия, на стиховете, които още от дете бяха станали за мен олтар, живот и безумие; и че моят кротък Къмингс, комуто щедро дарявах съвременници от вида на престарелите Рукавишникови и грохналия слуга Казимир с бакенбардите (който умееше и обичаше да отхапва опашките на новородени кученца фокстериери), щастливо се оженил *dans la force de l’âge*^[1], тоест на моите сегашни години, за една млада естонка горедолу по времето, когато се ожених и аз (през 1925 година). Тези новини странно ме потресоха, сякаш животът бе посегнал на

творческите ми права, на моя печат и подпис, и бе продължил лъкатушния си ход извън тази моя лична граница, която Мнемозина бе прокарала толкова изящно с толкова икономични средства.

---

[1] В разцвета на силите (фр.). — Б.а. ↑

ΠΕΤΑ ΓΛΑΒΑ

В студена стая, в ръцете на белетриста умира Мнемозина. Забелязвал съм неведнъж, че щом подаря на измисления си герой някоя подробност от своето детство, тя започва да помътнява и да се изличава от паметта ми. Благополучно пренесените в някой разказ цели къщи рухват в душата ми съвсем беззвучно като при взрив в нямото кино. Така вписаният в началото на „Защита Лужин“ образ на моята френска гувернантка загива за мен в чуждата среда, натрапена ѝ от автора. Ето един опит да спася каквото е оцеляло от този образ.

Бях на шест години, брат ми на пет, когато през 1905 година при нас пристигна Mademoiselle. Тя ми се стори огромна и наистина беше много дебела. Виждам бухналата ѝ прическа с непризнати бели нишки в тъмната коса, трите — само три, но какви! — бръчки върху суровото чело, гъстите мъжки вежди над сивите очи — с цвета на стоманеното ѝ часовниче — зад стъклата на пенснето с черна рамка; виждам дебелите ѝ ноздри, зачатъчните мустачки и равномерната червенина на едрото ѝ лице, която се сгъстяваше в прилив на гняв до моравост в околностите на третата ѝ, най-обширна брадичка, толкова величествено разположена право върху високия скат на блузата ѝ с безбройни дипло. Ето тя се готви да ни чете; придърпва на тласъци креслото на верандата, незабелязано изпитвайки здравината му, и пристъпва към акта на сядането: пачата под долната ѝ челюст се залюлява, чудовищните ѝ телеса с трите костени копчета на хълбока внимателно се отпускат странишком и накрая цялата ѝ разлюляна маса се предава на камъшовата седалка, която от страх избухва в скърцания и пукот.

Зимата, когато тя пристигна при нас, беше единствената, прекарана от семейството ни на село, и всичко беше ново и весело — и валенките, и снежните човеци, и гигантските сини ледени висулки, проточили се от покрива на червения хамбар, и мирисът на студ и смола, и бумтенето на печките в къщата, където сред разни приятни занимания тихо завършваше бурното царство на мис Робинсън. Годината, както е известно, беше революционна, с бунтове, с надежди, със стачки из градовете и баща ми правилно беше преценил, че за

семейството му ще е по-спокойно във Вира. Наистина из околните села както и навсякъде имаше хулигани и пияници — а през следващата година дори се случи така, че зимни пакостници нахлули в заключената къща и откраднали разни дреболии от иконостасите, — но, общо взето, отношенията ни с местните селяни бяха идилични: като всеки безкористен господар либерал баща ми вършеше безброй добрини в границите на фаталното неравенство.

Не участвах в посрещането ѝ на гара Сиверска, която се намираще на девет версти от нас; сега обаче изпращам призрачния си представител и чрез него я виждам ясно как слиза от жълтия вагон в здрачната тишина на потъналата в сняг гаричка, в дълбините на хиперборейската страна; и какво чувства в този миг. Руският ѝ речник се състоеше от една кратка дума — същата неразраснала се в нищо неразменяема дума, която десет години по-късно откара обратно в родната си Лозана. Тази най-обикновена дума „къде“ се превръщаше при нея в „кидие“, изпълваше се с магичен смисъл, звучеше като грака на изгубила се птица и придобиваше толкова въпросителна и заклинателна сила, че удовлетворяваше всичките ѝ нужди. „Кидие, кидие?“ — пропяваше тя, като настояваше не само за определяне на мястото, но изразяваше и бездна от тъга — самота, страх, бедност, болест и молба да я откарат в обетованата земя, където най-сетне ще я разберат и оценят.

Безплътният представител на автора ѝ предлага невидимата си ръка. Тя е с палто, имитация на кожи от морски котки, шапката ѝ е с птица. По перона се усуква снежен вихър. Накъде? Нарядко треперливо и с вой в унисон с вихрушката се отваря вратата на чакалнята; оттам избухва светла пара, почти толкова гъста като тази, която изскача през комина на шумно пъхтящия локомотив. „Et je me tenais là abandonnée de tous, pareille à la Contesse Karénine“^[1], красноречиво, макар и не съвсем точно, се оплакваше по-късно. Но ето, появява се истинският ѝ спасител, нашият кочияш Захар, снажен, с надупчено от сипаница лице, с черни мустаци, по външност същински Петър Първи, чудак, шегобиец, докаран в овчи кожух, с ръкавици, мушнати в червения пояс. Чувам как добросъвестно скърца снегът под валенките му, докато той се занимава с багажа на „мадмазелата“, с такъмките, които подрънкват в тъмнината, и с носа си, заради който заобикаля шейната и мощно го облекчава с нашенския похват чрез

стисване и тръскане. Пътешественичката бавно, тромаво, измъчвана от мрачни предчувствия, хваната за помощника си, се настанява в крехката шейна. Ето мушва юмруци в плюшения маншон, ето Захар подвиква на конете, ето пристъпват, напрегнали мускули, враните Зойка и Зинка и ето Mademoiselle се дръпва с целия си корпус назад — шейната е потеглила, изтръгнала се е от материалния плътски свят, за да потече плавно в обратната посока, едва докосвайки безплътната снежна пъртина.

От светлината на гаровия фенер чудовищно преувеличената сянка — с маншон и шапка, прилична на лебед, — бързолетно препуска по преспите пред шейната, сетне я изпреварва вторична сянка там, където шейната се пресреща с последния фенер, и всичко изчезва: пътешественичката потъва в нещото, което по-късно, разказвайки за своите приключения, с ужас наричаше „степ“. Не е ли наистина тя *la jeune Sibérienne*^[2]? Сред непознатата мъгла я гледат като жълти вълчи очи изменчивите светлилки (сега ще минем вехтото селце в дола, пред него ясно е изписано — през 1840 година, струва ми се, — на леко прогнилата, но яка дъска: 116 души, макар че и трийсет няма). Горката чужденка усеща, че замръзва „до центъра на мозъка“ — защото хвърчи с крилете на възможно най-глупавите хиперболи, когато не следва общоприетите благоразумия. Понякога се оглежда, за да се увери, че втората шейна с нейния черен сандък и с кутията за шапки я следва, без да се приближава и без да се отдалечава като онези весели корабни призраци, описани от полярните мореплаватели.

Да не забравим и пълната луна. Ето я — леко и бързо се плъзга огледална изпод астраганените облачета, обагрени от браздулици с цвета на дъгата. Дивното светило глазира синкавите коловози на пътя, където всяка блеснала буца е подчертана от пламтяща сянка.

Съвсем омайно, съвсем безлюдно. Но аз какво правя сред тази стереоскопична феерия? Как съм попаднал тук? Като в тежък сън шейната се отдалечава и оставя сред страшните руски снегове моя двойник с американското палто, подплатено с вигон. Шейната се е изгубила; нейните звънчета са — единствено раковинният шум на кръвта в моите уши. Да бързаеме вкъщи — отвъд спасителния океан! Обаче двойникът ми се бави. Тихо е, всичко е омагьосано от светлия диск над руската пустиня на моето минало. Снегът — той е истински

на пипане; когато се навеждам, за да си гребна, половин век живот се изронва на мразовит прах между пръстите ми.

---

[1] И така, стоях изоставена от всички, досуц като графиня Каренина (фр). — Б.а. ↑

[2] Млада сибирячка (фр.). — Б.а. ↑

В гостната се появява газена лампа върху бял изваян пиедестал. Тя се приближава — и ето, спусна се. Ръката на Мнемозина — този път с памучната ръкавица на бюфетчика Алексей — я поставя, пълна догоре, с пламъче като перуника, наред кръглата маса. Увенчава я розов абажур с волани, околосветно украсен по коприната с полупрозрачни картинчици на зимни маркизки игри. Вратата към преходното кабинетче е отворена, оттам се лее жълт паркет през овалното огледало над дивана от карелска бреза (с всичко това неведнъж съм мебелирал детството на героите си). На тази маса рисуваме. Върху шкафчето в нишата е изгърбила лъскав гръбнак порцеланова маймуна с бледосив плод в ръката — тя страшно прилича на А. Ф. Кони^[1], захапал ябълка. Висулките на полилея току подрънкват, вероятно защото горе местят нещо в бъдещата стая на Mademoiselle. Старата Робинсън, която не понасям (но все пак е за предпочитане пред неизвестната францужойка), оставя книгата и гледа часовника: натрупал е голям сняг и изобщо много неща очакват нейната заместничка.

Лилавият молив е станал толкова къс от честата употреба, че едвам го държа. Синият прокарва хоризонта на всяко море. Светлосиният е ужасно чуплив: клатецото се млечно връхче се крепи от една щръкнала тресчица. Зеленият със спирално движение произвежда липа — или дим от къщурка, в която се готви спанак. Жълтият е безнадеждно строшен. Оранжевият създава слънце, което залязва зад морския хоризонт. Червената огризка е може би още покъса от лилавата. И от всички само белият молив е запазил девствената си дължина — докато не се досетих, че този албинос, който сякаш не оставя следи по хартията, всъщност е идеалното средство, защото, както го движа, мога да си въобразя незримото създаване на истински, възрастни картини без намесата на собствената ми детинска живопис.

Уви, и тези моливи раздадох на измислените деца. Как се е разляло всичко, как е избледняло! Не помня дали съм давал някому Бокс Първи, любимеца на икономката, надживял своята Лулу-Йокаста.

Той спи на везаната възглавница в края на дивана. Побелялата му муцуна с дакелската брадавица до устата е мушната под бедрото, от време на време все още якият му гръден кош се надига от дълбока въздишка. Толкова е стар, толкова застлан отвътре със сънища за миризмите на миналото, че не помръдва, когато шейната с пътешественичката и шейната с нейния багаж пристигат пред къщи и еквивият вестибюл с железните решетки се оживява. А толкова се надявах, че няма да пристигне!

---

[1] А. Ф. Кони (1844–1927) — юрист и общественик, автор на очерци и спомени. — Б.пр. ↑

Съвсем друго куче, не стайно, добродушният родоначалник на свирепото, но продажно семейство на договете-пазачи, пускани от веригата само нощем, изигра приятна за него роля в произшествието, което се случи може би още на другия ден след пристигането на Mademoiselle. Случи се така, че с брат ми Сергей бяхме оставени изцяло на нея. Мама непредвидливо бе заминала за няколко дни за Петербург — безпокояха я събитията през онази година, освен това чакаше четвърто дете и беше много нервна. Робинсън, вместо да помогне на Mademoiselle да свикне с обстановката, дали също замина, или бе отстъпена на тригодишната ми сестра — момчетата и момичетата у нас се отглеждаха отделени както в старо време. За да изразим нашето недоволство, предложих на склонния да ме следва във всичко мой брат да повторим висбаденското си изпълнение, когато сред шумола на ярките сухи листа толкова успешно бяхме избягали на пристанището от мис Хънт, а сетне разправяхме врели-некипели на американките в рейнското параходче. Но сега вместо гиздава есен се ширеше снежна пустиня и не помня как си представях, че ще стигнем от Вира до гара Сиверска, където вероятно (както ми се струва сега, щом поровя в паметта си) съм имал намерение да се качим с брат ми на влака за Петербург. Това ставаше вече следобеда, току-що се бяхме върнали от първото си излизане навън с Mademoiselle и кипяхме от възмущение и омраза. Да се борим със слабо познатия ни език и на всичко отгоре да бъдем лишени от всичките си обичайни забавления — с това, както обясних на брат си, не можем да се примирим. Въпреки слънцето и тихото време тя ни накара да навлечем неща, които не обличахме и в най-големите виелици — някакви ужасни гамаши и качулки, които сковаваха движенията ни. Не ни позволи да газим из белите пухкави преспи на мястото на летните лехи, нито да се промъкваме под вълшебното бreme на елхите и да ги разтърсваме. La bonne promenad^[1], която тя ни беше обещала, се превърна в чинно ходене назад-напред по опесъчения сняг на градинската площадка. Щом се върнахме от разходката, я оставихме да пъхти и да си събува

ботите в преддверието, а ние изтърчахме през цялата къща към противоположната веранда, откъдето наново изскочихме в двора, преценили вярно, че тя ще ни търси дълго из гардеробите и зад диваните на още слабоизвестните ѝ стаи. Споменатият дог тъкмо изследваше близката преспа, но жълтите му очи ни забелязаха — и с радостни скокове той се присъедини към нас.

Преминахме тримата по полуутъпканата пътека, скоро свърнахме през пухкавия сняг към пътя и поехме обиколно към тъй наречената Песчанка, откъдето можеше да се стигне до гарата, без да се прекосява село Рождествено. През това време слънцето залезе и скоро стана съвсем тъмно. Брат ми взе да се оплаква, че е измръзнал и се е уморил, и аз му помогнах да възседне дога, единствения член на експедицията, който беше все така весел. Брат ми съвсем безмълвен току се изхлузваше от неудобния си кон и лунната светлина като в страшна приказка се прерязваше от черните сенки на крайпътните гигантски дървета. Изведнъж ни настигна слуга с фенер, качи ни в шейната и ни откара вкъщи. Mademoiselle бе застанала пред входа и възкликваше безумното си „кидие“. Шмугнах се покрай нея. Брат ми се разрева и се предаде. Догът, който впрочем се казваше Турка, се върна към прекъснатите си изследвания сред удобните и осведомителни преспи.

---

[1] Чудесната разходка (фр.). — Б.а. ↑

През детството най-добре виждаме ръцете на хората, защото те, тези познати ръце, кръжат на равнището на ръста ни; мадмоазелините бяха неприятни с жабешката лъскавина на опънатата кожа върху горната страна, обсипана вече със старчески синапени петънца. Преди нея никой не беше ме пощипвал по бузата — това беше отвратително чуждестранно усещане, — а тя започна именно така — може би като белег на мигновеното си благоразположение. Всичките й превземки, толкова нови за мен след доста еднообразните и сдържани жестове на нашите англичанки, ясно възникват пред мен, щом си представя ръцете й; начинът й да остри моливите с ножче към себе си, към огромната си безплодна гръд, облечена в зелената вълна на елека върху блузата; начинът й да си почесва ухото — изведнъж мушваше кутрето си там и то бързо-бързо трепкаше вътре. И друго — обредът, който се спазваше при издаването на чиста тетрадка: с всякогашното си леко астматично пъхтене, рибешки заоблила устни, правеше полето, тоест рязко прокарваше с нокътя на палеца вертикална черта и по нея сгъваше страницата, след което тетрадката с едно движение се завърташе около оста си, за да се обърне към мен. В любимата ми сардониксова перодръжка тя слагаше ново перо за мен и с влажно свистене наплюнчваше лъскавото му острие, преди деликатно да го топне в мастилницата. Перодръжката с още чисто сребърното, едва до половина посиняло перо, най-сетне ми се връчваше и с наслада от ясните букви — особено защото предишната тетрадка безнадеждно бе завършила с различни задрасквания и безобразия — аз изписвах „Dictée“, докато Mademoiselle ровеше из учебника за нещо по-мъчно и по-дълго.

Декорите междувременно се променят. Заскреженото дърво и яркосинята преспа са изнесени от безмълвния бутафор. Градината е в бяло-розово-лилав цвят, слънцето опъва върху ръката си ажурния чорап на алеята — всичко е здраво, всичко е прекрасно, млякото е изпито, три и половина е, Mademoiselle ни чете на верандата, където рогозките и плетените столове миришат от жегата на вафли и на ванилия. Летният ден минава през ромбовете и квадратите на цветните стъкла и пада като драгоценна фреска върху варосаните первази на прозорците, оживява с арлекинови кръпки грубото платно на едно от дългите диванчета, разположени отстрани на верандата. Ето мястото, ето времето, когато Mademoiselle проявява съкровената си същност.

Какво невероятно количество книги и книжлета ни изпрочете тя на тази веранда, до тази кръгла маса, покрита с мушама! Изящният ѝ глас течеше ли, течеше, без никога да отслабва, без никакво запъване; това беше изумителна читална машина, която никак не зависеше от болните ѝ бронхи. Така изслушахме и мадам Дьо Сегюр, и Доде, и безкрайните с отделящи се корици романи на Дюма, и Жул Верн с разкошна подвързия, и Виктор Юго, и какво ли не още. Тя се сливаше с креслото си също тъй плътно, също тъй органично, както, да кажем, горната част на кентавъра с долната. От неподвижното възвишение струеше глас; само устните и най-малката — но истинската — от брадичките ѝ се движеха. Чеховското ѝ пенсне очертаваше черни кръгове около сведените ѝ очи и клепачите ѝ много приличаха на тази брадичка-подковка. Понякога на челото ѝ кацваше муха и тогава и трите ѝ бръчки подскачаха едновременно, но нищо друго не можеше да раздвижи това лице, което тъй често рисувах скришом, тъй като простата му симетрия привличаше моя молив доста по-силно от вазата с градински теменужки, която уж ми служеше за модел.

Вниманието ми се отплесваше — и тъкмо тогава рядко чистият ѝ ритмичен глас изпълняваше истинската си мисия. Гледах стръмния летен облак — и много години по-късно можех ясно да възпроизведа пред очите си очертанятията на този бухнал каймак сред лятната синева.

Запомнил съм навеки високите ботуши, каскета и разкопчаната жилетка на градинаря, който подпираше божурите със зелени летвички. По пясъка пробягваше стърчиопашка, спираше се, сякаш си бе припомнила нещо, и заситняше по-нататък. Кацналата върху горното стъпало на верандата пеперуда-полигония внезапно отваряше на припека назъбените си бронзови крила, мигновено ги затваряше, за да покаже бялото петънце върху въгленочерната им вътрешна част, блясваше отново — и вече я нямаше. Но постоянен източник на омая през часовете за четене на вирската веранда бяха тези цветни стъкла, тази прозрачна арлекинада! Градината и близкият край на парка, преминали през вълшебната им призма, се изпълваха с някаква тишина и унес. Погледнеш през синия правоъгълник — и пясъкът се превръща в пепел, траурни дървета плават из тропическо небе. През зеления паралелепипед зеленината на елхите ставаше по-ярка от зеленината на липите. В жълтия ромб сенките бяха като силен чай, а слънцето като слаб. В червения триъгълник тъмнорубиненият листак се сгъстяваше над розовия варовик на алеите. Когато след всички тези наслади се обърнеш към някое от малките квадратчета обикновено безцветно стъкло със самотно дребно или дългокрако комарче в ъгъла, се чувствуваш така, сякаш поемаш глътка вода, когато не ти се пие, и трезво се белее пейката под познатите хвойнови клони, но от всичките прозорчета тъкмо през него мъчително жадуваха да погледнат моите герои изгнаници.

Mademoiselle никога не научи колко силна беше магията на равномерно ромонещия ѝ глас. По-късно, след завръщането и в Швейцария, претенциите ѝ към миналото се оказаха съвсем други: „Ah, comme on s’aimait“^[1] — въздишаше тя и си спомняше: „Колко ни беше весело заедно! А как ти ми доверяваше своите детски огорчения!“ (Никога!) „А уютното кътче в моята стая, където обичаше да се наместваш, толкова топло и спокойно ти беше там...“

Стаята на Mademoiselle и във Вира, и в Петербург беше странно и дори страховито място. В лютивата мъгла на този парник, където покрай останалите изпарения намирисваше отнякъде на поръждавели ябълки, мътно светеше лампа и по масичките проблясваха необикновени предмети: лакирана кутийка със захарни пръчки с вкус на сладника, тя ги режеше с джобно ножче на парченца — те бяха едно от любимите ѝ лакомства; самата Помона^[2] украсяваше заоблена

тенекийка със слепнал друпс — друга нейна страст; дебела топка от слепнали сребърни станиоли на безбройните шоколадени блокчета и парички, които тя ядеше в постелята; цветна снимка — швейцарско езеро и замък с люспи седеф вместо прозорци; няколко кабинетни снимки — на покойния ѝ племенник, на неговата майка (беше се подписала „Mater Dolorosa“^[3]), на тайнствен мустакат мъж, Monsieur de Marante, принуден от семейството си да се ожени за богата вдовица; над всички тях цареше портрет в рамка, обсипана с фалшиви камъни: на него в полупрофил бе заснета стройна млада брюнетка с рокля по тялото, с твърда надежда в очите и с гребен в разкошната прическа. „Имах плитка до петите, ей толкова дебела“ — изричаше с патос Mademoiselle, защото именно тя е била тази бодра матова госпожица, но напразно недоверчивото око се силеше да измъкне от сегашните стереоптични очертания погълнатия от тях тънък силует. Ние с брат ми, уви, бяхме сподобени с тъкмо обратните откровения — което не можеха да видят големите, гледащи само облечената в непроницаеми доспехи дневна Mademoiselle, виждахме ние, всезнаещите деца, когато се случеше на единия или на другия да сънува кошмар и разбудена от зверския вопъл, тя се появише от съседната стая боса, рошава, вдигнала пред себе си свещта, която с примигването си превръщаше в люспи златните капки по кървавочервения ѝ халат, който не прикриваше чудовищните ѝ подрусвания: в такава минута тя ни се струваше истинско въплъщение на Йезавел от „Athalie“, глупашката трагедия на Расин, откъси от която ние, разбира се, трябваше да знаем наизуст заедно с всякакви други псевдокласически измишльотини.

---

[1] Ах, колко се обичахме (фр.). — Б.а. ↑

[2] Богиня на плодовете при древните римляни. — Б.пр. ↑

[3] Скърбящата майка (лат.). — Б.а. ↑

Цял живот към заспивал с огромни усилия и с отвращение. Хората, които оставят вестника и моментално някак ей така започват да хъркат във влака, са ми също тъй неразбираеми, както например хората, които някъде „издигат кандидатурата си“ или влизат в масонски ложи, или изобщо се присъединяват към каквито и да било организации, за да се разтворят енергично в тях. Знам, че е полезно да се спи, но не мога да свикна с тази измяна към разсъдъка, с този всекинощен, доста смехотворен разрыв със собственото си съзнание. През зрелите години това при мен се сведе приблизително до чувството, каквото изпитвах пред операция с пълна упойка, но през детството предстоящият сън бе за мен като палач с маска, с брадва в черен калъф и с добродушно-безсърдечен помощник, на когото безпомощният крал прехапва пръста. Единствената ми опора в тъмнината бе пролуката на леко откренатата врата към съседната стая, където светеше една крушка от полилея на тавана и където Mademoiselle идваше от дневното си леговище към десет вечерта да спи. Без този вертикал кротка светлина не би имало за какво да се хващам в тъмнината, където главата ми се маеше и сякаш се топеше. Учудващо приятна перспектива за мен бе съботната нощ, тази единствена нощ през седмицата, когато Mademoiselle, привърженичка на старата хигиенна школа, съзираща в английските ни навици само извор на простуди, си позволяваше разкоша и риска да вземе вана — и така удължаваше почти с цял час съществуването на моята крехка ивичка светлина. В петербургската къща определената за нея баня се намираше в края на два пъти завиващия коридор, на двајсетина удара на сърцето от моята възглавница и аз, разкъсван между страха, че ще й хрумне да скъси тържественото си къпане, и завистта към спокойно дишания ми брат зад паравана, никога не успях да се възползувам от повечето време и да заспя, докато светлинната пролука в тъмнината все още оставаше залог поне за точица от моето аз сред бездната. И най-сетне те отекваха, тези неумолими крачки: ето, тежко се приближават по коридора и достигнали последния завой, принуждават

някакво бързо предметче да издрънчи безрадостно, да сподели от рафтчето си моето безсъние. Ето — влиза в съседната стая. Извършва се бърз преглед и размяна, на светлинните ценности: свещицата до кревата ѝ скромно продължава делото на лампата, която с пукот взема две стъпала нагоре допълнителна дивна светлина, веднага я отрича и със същия пукот угасва. Вертикалата ми още се крепи, но колко е смътна и слаба, колко неприятно трепка всеки път, когато мадемоазелиният креват изскърцва... Настъпва период на упадък: тя чете Бурже в постелята. Чувам сребристия шумол на оголвания шоколад и стърженето на ножа за плодове, който разрязва страниците на новия брой на *Revue des Deux Mondes*. Дори различавам познатото зърнесто подсвирване на дишането ѝ. И през цялото време сред ужасни мъки се силя да примамя омразния сън, защото зная какво ще се случи ей сега. Всяка минута отварям очи, за да проверя тук ли е моят мътен лъч. Раят — това е мястото, където безсънният съсед чете безкрайна книга при светлината на вечна свещ! И това наистина се случва; щраква калъфът на пенснето; списанието, шумва и се премества на нощната масичка; *Mademoiselle* бурно духва; първия път превилото се пламъче се изправя наново; при втория повей светлината загива. Каdifеният убийствен мрак не се прекъсва от нищо освен от личните ми беззвучни фойерверки и губя ориентация, постелята ми тихо се завърта, в паничен трепет сядам и се вирам в тъмнината. Господи, нали знаят, че не мога да заспя без точица светлина — че лудостта, безумието, смъртта е именно тази съвършено черна чернилка! Но ето, постепенно се приспособявам към нея, погледът ми отделя действителното блещукане на ентопичната шлака и продълговатите бледнини, които сякаш плаваха нанякъде в безпаметността, стигат брега и се превръщат в слабо, но безценно просветващи вдлъбнатини между диплите на завесите, зад които будуват уличните фенери.

Неразбираеми, нищожни изглеждаха тези нощни несгоди пред възхитителните сутрини, когато не само нощта, но и зимата се продънваше в мократа синева на Нева и ме облъхваше в лицето възграпавата пролет на северната палеарктика, и можех да премина от кожухчето от боброви кожи към синьото палто с котвички на медните копчета. Покривите бляскаха, тътнеше Исакиевската катедрала и никъде не съм виждал такава лилава киша като по петербургските

паважи. On se promenait en voiture — или en équipage^[1], както се изразяваха по старинен начин руските семейства. Плющът с цвят на сини сливи величествено се издува върху гърдите на Mademoiselle, разположила се на задната седалка в откритото ландо с моето тържествуващо и разплакано братче, което аз, седнал отсреща му, понякога накрая сритвам под общото забележително ни одеяло — още вкъщи сме се спречкали; впрочем не го тормозех често, но и никакво приятелство нямаше помежду ни — дотолкова, че дори нямахме имена един за друг — Володя, Серьожа, — и със странно чувство си мисля сега, че бих могъл подробно да опиша детството и юношеството си, без нито веднъж да го спомена. Ландото бърза напред, конете тичат устремно, хладно ми е на шията и леко ми прилошава; издути от вятъра високо над лицето ми, на възгата над Морская при Арката, три ивици полупрозрачни платнища — бледочервена, бледосиня и просто избеляла — с усилията на слънцето и на пробягващите сенки се отърсват от случайната връзка с някакъв неприсъствен ден, но за сметка на това сега, в столицата на паметта ми, безспорно празнуват пъстротата на онзи пролетен ден, чаткането на копитата по паважа, началото на дребната шарка, разрошеното от невския вятър крило на птицата с едничко червено око върху шапката на Mademoiselle.

---

[1] Излизахме на разходка с каляска — с файтон (фр.). — Б.а. ↑

Тя прекара с нас към осем години и уроците ставаха все по-редки, а характерът ѝ все по-тежък. Като непоклатима скала е в сравнение с прилива и отлива на английски гувернантки и руски възпитатели, минали през нас; с тях всички беше в лоши отношения. Претекстите за обидите ѝ биваха безкрайно нюансирани. Лете на трапезата сядохме не по-малко от дванайсет души, а на имените и рождените ни дни имаше поне три пъти повече хора и въпросът къде ще я сложат, беше животрептущ за нея. От Батово с покрити ланда и с пътни коли пристигаха Набокови Лярски, Раушови, от Рождествено — Василий Иванович, хванал се за пояса на кочияша (което татко смяташе за неприлично), от Дружноселие — Витгенщайнови, от Матюшино — Пихачови; идваха и различни далечни роднини на баща ми и майка ми, компаньонки, управители, гувернантки и гувернанти; докторът от Рождествено пристигаше с лекия си кабриолет с впрегнато високошиесто цирково пони с гривка като четка за зъби; в прохладния вестибюл звучно се секнеше и опаковаше всичко това в кърпата си; проверяваше във високите огледала бялата си копринена вратовръзка милият Василий Мартинович, донесъл в зависимост от сезона любимите цветя на мама или на татко — зеленикави влажни момини сълзи в жилаво скърцащ букет или едра стиска метличини, сякаш изплакнати със синка, завързани с алена панделка. Интересно кой ще забележи, че този пасаж е изграден във Флоберов стил.

Особено зорко следеше Mademoiselle една от най-бедните роднини по Набокова линия, Надежда Илинична Назимова, стара мома, която всяко лято чергаруваше от едно имение в друго и минаваше за художничка — тя пирографираше цветни руски тройки върху дърво и си кореспондираше със старославянски букви с колегите си по членство в някакъв черносотнически съюз. С рядка коса, с бретон, с грамадно лице, ягодово на цвят, така изкривено встрани от простуда през печалната ѝ младост, че говорът ѝ сякаш звучеше през рупор и изглеждаше насочен към собственото ѝ ляво ухо; тя беше уродлива и много дебела, по фигура приличаше на снежен човек, тоест

беше по-зле сложена от Mademoiselle. Когато се случеше тези две дами да се устремят една срещу друга по широката паркова алея и безмълвно да се разминат — Надежда Илинична с репей, боднат за освежаване в косата, а Mademoiselle с чадърчето си от моаре, двете с копринени колани и обемни поли, които ритмично метяха наляво-надясно пясъка, те много приличаха на онези два тумбести електрически трамвайни вагона, които тъй еднообразно и невъзмутимо се разминаваха по моста над ледената пустиня на Нева. „Je suis une sylphide à coté de ce monstre“^[1] — презрително изричаше Mademoiselle. Когато на другата се удадеше да заеме по-хубаво място на празничната трапеза, устните на Mademoiselle се извиваха в треперлива иронична усмивка и ако се случеше някой неин простодушен „визави“ да ѝ отговори любезно с усмивка, тя бързо разтърсваше глава, сякаш се освобождаваше от дълбок размисъл, и произнасяше: „Excusez-moi, je souriais à mes tristes pensées.“^[2]

Природата се бе погрижила да я дари с всичко, което изостря уязвимостта. Към края на пребиваването си у нас започна да оглушава. Случваше се на трапезата да забележим с моя брат как две едри сълзи пропълзяват по големите ѝ бузи. „Нищо, не ми обръщайте внимание“ — промълвяваше тя и продължаваше да яде, докато не започнеш да се дави в сълзи; тогава изхълцваше ужасно, ставаше и почти пипнешком излизаше от трапезарията. Съвсем постепенно стигахме до нищожната причина за нейната мъка: тя например все повече се убеждаваше, че дори общият разговор от време на време да се водеше на френски, това се вършеше нарочно за дяволско развлечение — да не я оставят тя да насочва и да украсява темата. Клетницата толкова бързаше да се влее в разбираемия за нея говор, преди той да се върне в руския хаос, че неизменно изпадаше в неудобно положение. „А как е вашият парламент, Monsieur Nabokoff?“ — бодро изтърсваше тя, макар от времето на Първата Дума да бяха изминали много години. Друг път ѝ се струваше, че става дума за музика и тя многозначително ни сервираше: „Моля ви, и в тишината съществува мелодия! Веднъж, в една дива алпийска долина, аз — няма да повярвате, но е факт — чух тишината.“ Неволна последица от такива реплики — особено когато бе започнал да я подвежда отслабващият слух и тя отговаряше на въображаем въпрос. Възникваше мъчителна пауза, а съвсем не пламваше бляскава, лека canserie^[3]. А всъщност френският ѝ сам по

себе си бе толкова обаятелен! Нима не можехме да забравим повърхностното ѝ образование, плоските ѝ разсъждения, озлобения ѝ нрав, когато тази бисерна реч ромонеше и блещукаше, също тъй лишена от дълбока мисъл и от поезия, както стихчетата на любимците ѝ Ламартин и Копе! Към истинската френска литература се приобщих не чрез нея, а чрез рано откритите книги в бащината библиотека; въпреки това искам да подчертая колко много съм ѝ задължен, колко подбуждащо и плодотворно ми въздействуваха прозрачните звуци на нейния език, подобен на святкането на онези кристални соли, които се предписват за пречистване на кръвта. Именно поради това ми е толкова тъжно да мисля днес колко е страдала, като е знаела, че никой не цени славеевия глас, излизащ от слонското ѝ тяло. Забави се с години у нас с вечната надежда, че някак по чудо ще се превърне в *grande précieuse*^[4], царуваща в позлатена гостна и омайваща с блясъка на ума си поети, държавници, пътешественици.

И щеше да живее и да се надява, ако не беше Ленски, розов, пълнолик студент с червеникава брадичка, със синкава обръсната глава и добри късогледни очи, който в началото на второто десетилетие живееше у нас като частен учител. Той имаше неколцина предшественици, *Mademoiselle* не бе обичала никого от тях, но за Ленски казваше, че той е *le comble*^[5] — няма къде повече. Бе доста недодялан одесчанин с чисти идеали и макар да се прекланяше пред моя баща, откровено порицаваше някои подробности в бита ни като например лакеите със сини ливреи, живеещите у нас бедни роднини с реакционни възгледи, „снобщината“ на някои от развлеченията ни и, уви, френския език, неуместен според него в дома на един демократ. *Mademoiselle*, на която през цялото времена съвместното им преживяване през ум не ѝ мина, че Ленски не знае думица френски, реши, че щом той на всичко ѝ отговаря с мучене (поради липса на други възможности чудакът се мъчеше поне да го германизира), върши това с намерението грубо да я оскърби и да я изложи пред всички — защото нали няма кой да се застъпи за нея. Това бяха незабравими сцени и постоянното им повтаряне не правеше чест нито на едната, нито на другата страна. С най-сладък тон, но вече със зловещо потреперващи устни, *Mademoiselle* молеше съседа да ѝ подаде хляба и съседът ѝ кимваше, като измърморваше нещо от рода на „их денке зо аух“^[6] и спокойно продължаваше да си сърба супата; в такива моменти

у Надежда Илинична, която не прощаваше на Mademoiselle опожаряването на Москва, а на Ленски разпъването на Христа, злорадството се бореше със съчувствието. Най-сетне с преувеличено рязко движение Mademoiselle се устремяваше през чинията на Ленски към кошничката с фразели и се изтегляше обратно отново през него, като извикваше „Merci, Monsieur!“ с такъв убийствен тон, че обрасналите в мъх уши на Ленски ставаха по-алени от мушката. „Скот! Нахалник! Нихилист!“ — през хълцане се оплакваше тя на брат ми, седнал кротко на постелята ѝ — която отдавна се бе преместила от съседната до нас стая в отделна, само нейна.

В петербургската ни къща имаше малък воден асансьор, който пълзеше по дебело въже до третия етаж покрай бавно слизащите надолу мокри петна и пукнатини по вътрешната жълтеникава стена, странно различаваща се от гранита на фронта, но почти същата като на другата ни къща в двора, където бяха служебните помещения и май се даваха под наем разни канцеларии, ако се съди по зелените стъклени абажури, светнали сред ватната тъмнина в онези скучни прозорци извън нашия свят. Като намекуваше оскърбително за тежината ѝ, този асансьор често стачкуваше и Mademoiselle биваше принудена с множество астматични паузи да се изкачва по стълбите. Срещу ѝ по стълбището малко тромаво, но забързано изтичваше Ленски и в продължение на две зими тя ни доказваше, че на минаване покрай нея непременно ще я блъсне, ще я удари, ще я събори, ще стъпче безжизненото ѝ тяло. Все по-често тя напускаше трапезата — и някой сладолед или еклер, за който би съжалила, дипломатично ѝ се изпращаше в стаята. От дълбините на сякаш все по-отдалечаващата се нейна стая тя пишеше на мама писма по шестнайсет страници, мама веднага тичаше при нея и я заварваше да нарежда трагично куфара си в присъствието на потиснатия Серьожа. И веднъж я оставиха да си нареди нещата.

---

[1] Аз съм силфида в сравнение с това чудовище (фр.). — Б.а. ↑

[2] Извинете, усмихвах се на тъжните си мисли (фр.). — Б.а. ↑

[3] Разговор (фр.). — Б.а. ↑

[4] Домакия на салон (фр.). — Б.а. ↑

[5] Минава всички граници (фр.). — Б.а. ↑

[6] Съгласен съм с вас (нем.). — Б.а. ↑

Тя се прехвърли другаде, виждахме се понякога, а в началото на Първата световна война се завърна в Швейцария. Съветската революция ни прехвърли за година и половина в Крим, а оттам завинаги заминахме за чужбина. Аз учих в Англия, в Кеймбриджкия университет, и веднъж по време на зимната ваканция, през 1921 г., струва ми се, заминах с един другар за Швейцария да карам ски — и на връщане в Лозана посетих Mademoiselle.

Надебеляла още повече, съвсем побеляла и почти напълно глуха, тя ме посрещна с бурни излияния. Трябва да беше към седемдесетгодишна — винаги бе крила възрастта си с някаква страст и би могла да каже „l'âge est mon seul trésor“^[1]. Изображението на Тилънския замък бе заменено от недодялана тройка коне, пирографирана върху лакирана кутийка. С такъв плам си спомняше живота си в Русия, сякаш там беше изгубената ѝ родина. Може и така да е: в Лозана живееше цяла колония такива някогашни гувернантки, вече доста възрастни; те се държаха една за друга и ревниво се перчеха със спомените си за миналото, като образуваха странен носталгичен остров сред чуждата им стихия: „Аржентинците изнасилваха всичките ни млади девойки“ — уверяваше все още красноречивата Mademoiselle. Най-добра приятелка сега ѝ беше една съсухрена бабичка, същинска мумия на дете, някогашната гувернантка на майка ми, Mlle Golay, която също се беше върнала в Швейцария, а двете не си говореха изобщо, докато живееха у нас. Човек винаги се чувства у дома си в своето минало, с което отчасти се обяснява почти посмъртната любов на тези клетки създания към далечната и, между нас казано, доста страшна страна, която не познаваха истински и в която, не бяха намерили никакво щастие.

Тъй като разговорът мъчително се затрудняваше от глухотата на Mademoiselle, с приятеля ми решихме още същия ден да ѝ донесем апарат, за който явно не ѝ стигаха средства. Отначало тя нагласи неправилно сложния уред, което впрочем не ѝ попречи да вдигне към мен влажен поглед, по възможност изобразяващ учудване и възторг.

Кълнеше се, че чува дори шепота ми. А всъщност това беше невъзможно, тъй като, озадачен и огорчен от поведението на машинката, не бях произнесъл нито дума, а дори да бях заговорил, щях да ѝ предложа да благодари на другаря ми, платил апарата. Може да беше чула същото онова мълчание, в което се била вслушвала някога в усамотената долина: тогава е лъгала себе си, сега — мен.

Преди да напусна Лозана, излязох да се разходя около езерото през студената мъглива вечер. На едно място някакъв особено унил фенер разводняваше мъглата и на минаване през мътната му аура мъглата се превръщаше в бисерен дъжд. Припомних си: „*Il pleut toujours en Suisse*“^[2] — твърдение, което някога разплакваше *Mademoiselle*. „*Mais non* — казваше тя, — *il fait si beau, si beau*“^[3] и от обида не можеше да определи по-точно това „beau“. Зад парапета по водата минаваха едри браздулици почти вълни — някога нейде наблизко едва не загинала по време на буря Жули дьо Волмар^[4]. Както се вирах в тежко плискащата се вода, различих нещо голямо и бяло. Беше стар, затлъстял, непохватен лебед, приличен на папуняк. Мъчеше се да се вмъкне във вързаната за брега лодка, но все не успяваше. Безпомощното пляскане на крилата му, триещият се звук на тялото му в борда, клатушкането и шляпането на лодката, мушаменият блясък на черната вълна под лъча на фенера — всичко това ми се стори изпълнено със странна многозначителност също като насън, когато виждаш, че някой вдига пръст до устните, а сетне посочва настрани, но не успяваш да видиш какво и ужасен, се събуждаш.

Споменът за тази мрачна разходка скоро бе заслонен от други впечатления, но когато две години по-късно научих за смъртта на сиротната старица (дали съм успял да я освободя от произведенията си — не зная), първото, което се възправи пред мен, не бяха нито брадичките ѝ, нито пълнотата ѝ, дори не музиката на френския ѝ говор, а именно този нещастен, късен, тройствен образ: лодката, лебедът, вълната.

---

[1] Годиците са едничкото ми богатство (фр.). — Б.а. ↑

[2] В Швейцария винаги вали (фр.). — Б.а. ↑

[3] О не, времето там е толкова хубаво (фр.). — Б.а. ↑

[4] Героиня от „Жули, или Новата Елоиз“ (нап. през 1761 г.) на Ж.-Ж. Русо. — Б.пр. ↑

ШЕСТА ГЛАВА

Събудиш се през някое лятно утро и веднага с детински трепет погледнеш: каква ли е пролуката през кепенците? Ако е воднисто-бледа, се стоварваш обратно на възглавницата: не си заслужава дори да разтваряш кепенците, зад които отнапред съзираш цялата досадна картина — оловно небе, набраздена локва, потъмнял чакъл, кафеникава каша от нападали цветове под люляковите храсти и преждевременно посърнало листо от дървото, плоско залепнало на мократа градинска пейка! Но ако кепенците примижаваха от ослепително росен блясък, веднага карах прозореца да ми даде съкровището си: с един замах стаята се разцепваше на слънце и сянка. Напоените със слънце брезови листа поразяваха погледа с прозрачността на светлозелено грозде; елховите иглици кадифено изпъкваха върху синевата и тази синева бе толкова наситена, че успях да се насладя на подобна едва много години по-късно в планинската борова зона на Колорадо.

От детинство утринният блясък в прозореца ми говори едно и само едно: има ли слънце — ще има и пеперуди. Всичко се започна, когато карах седмата година, и се започна доста банално. Върху кичестия люляк пред верандата на едното крило видях първия си махаон — пеперудата-полумесец, до ден-днешен аоничното обаяние на тези голи гласни ме изпълва с някакъв възторжен ек! Великолепното бледожълто животно, на черни и сини стъпаловидни петна, с папагалско оченце над всяка от двойката черно-жълтеникави шпори висеше от светлата се малиново-лилава чепка и опивайки се от нея, през цялото време конвулсивно припляскваше с грамадните си крила. Стенех от желание. Един от слугите — същият Устин, който беше портиер в петербургската ни къща, но кой знае защо, се бе озовал това лято във Вира — чевръсто хвана пеперудата с униформената си фуражка и тази фуражка с пляката бе затворена в гардероба, където пленничката през нощта би трябвало да умре от нафталина, но когато на другата заран Mademoiselle отвори гардероба, за да вземе нещо, пеперудата излетя с мощен шумол право в лицето ѝ, сетне се насочи

към разтворения прозорец и ето, като се гмуркаше и кръжеше, започна да се превръща в златна точка и все продължи да лети на изток, над тайгата и тундрата, към Вологда, Вятка и Перм, а оттам — през суровия Урал, през Якутск и Верхнеколимск — където изгуби едната си шпора — към прекрасния остров Свети Лаврентий и през Аляска към Доусън, и на юг, покрай Скалистите планини, където най-сетне след четирийсетгодишно преследване я настигнах и с удар на сакчето я „отнесох“ от яркожълтото глухарче заедно с глухарчето, в яркозелената горичка, заедно с горичката, високо над Боулдър.

Случваше се да влети в стаята

*и пеперудата копринно
да шумоли и да трепти
по светлосиния таван.^[1]*

Цитирам по памет изумителните стихове на Бунин (единствения руски поет освен Фет, който „вижда“ пеперудите). Случваше се някоя голяма гланцовочервена гъсеница да прекоси пътеката и да се озърне към мен. А скоро след историята с гардероба намерих едър кадифен сфинкс със здраво вкопчени крачета на прозореца на главния вход и мама го умъртви с етер. По-късно прилагах различни други средства, но и досега най-малкият полъх с мириса на онова, най-първото, веднага разтваря пред мен вратата на миналото; вече младеж, упоен с етер за операция от апандисит, в наркотичния си сън се видях дете с неестествено прав път в косата, с твърде празнично моряшко костюмче, напрегнато разглеждащо под ръководството на твърде трогнатата ми майка току-що уловен екземпляр на едроока копринарка. Образът беше подчертано ярък като на рекламна картинка, приложена към полезно забавление, макар че нямаше нищо особено забавно в това, че изопнат и разпънат бях всъщност аз, който сънуваше тези неща — мокрия, просмукан с леден етер памук, потъмнял от него, главата на копринарката сякаш с катерича муцунка и ушички, с перести пипалца, и последната тръпка на проснатото ѝ телце, и коравия пукот на карфицата, правилно проникваща в мъхнатото гръбче, и внимателното пропъхване на доста едрото същество през корковата пролука на притискащите за изправяне плоскости, и

симетричното разполагане под забодена чертожна хартия на широките, плоски, гъсто опрашени крила с матови прозорчета и с вълнисти орхидейни по тон шарки.

---

[1] Превод Я. Димов. ↑

В петербургската ни къща баща ми имаше голяма библиотека; там постепенно преминаваше по нещо и от вирската, където стените на вътрешната галерия, посред която стълбицето отиваше нагоре, бяха запълнени с книжни рафтове: допълнителни залежи се намираха в един от килерите на горния палубовиден етаж. Бях към осемгодишен, когато, ровейки там, сред „Живописное обозрение“ и „Graphic“ с мраморни подвързии, сред хербариите с плоски теменужки и копринени еделвайси, сред албумите, от които с тропот изпадаха корави, златни отстриани фотографии, непознати хора с ордени, сред разните прашасали разпилени игри от рода на халмата, намерих чудни книги, купувани от баба ми Рукавишникова през дните, когато частни учители на децата ѝ са били зоологът Шимкевич и други знаменитости. Помня такива куриози, като гигантските кафяви томове на монументалното произведение на Албертус Себ (*Locupletissimi Rerum Naturalium Thesauri Accurata Descriptio...*), Амстердам, около 1750 година; по жълтеникавите им, грубо грапави страници бяха гравирани змии, раковини и странни пеперуди с изпъкнали стави, в една стъкленица се виждаше закачен за врата зародиш на етиопско бебе от женски пол; с часове разглеждах хидрата на таблица С11 — седемте ѝ драконски глави със седем дълги врата, дебелилото ѝ пъпчиво тяло и спираловидната опашка. Свалях надолу в прегръдките си от вълшебния килер в ъгловото кабинетче безценни томове: сред тях и чаровните изображения на суринамски насекоми в труда на Мария Сибила Мериан (1647–1717) и *Die Schmetterlinge* (Ерланген, 1777) на гениалния Еспер, както и Боадювалевите *Îcônes Historiques de Lépidoptères Nouveaux ou Peu Connus*; (Париж, 1832 г. и по-късно). Още по-силно ме вълнуваха трудовете от втората половина на деветнайсети век — *Natural History of British Butterflies and Moths* на Нюман, *Die Gross-Schmetterlinge Europas* на Хофман, чудесните *Mémoires* на великия княз Николай Михайлович и на неговите сътрудници, посветени на руско-азиатските пеперуди, с несравнимо

прекрасните илюстрации на Кавригин, Рибакон, Ланг, и класическият труд на великия американец Скудър Butterflies of New England.

Още от момче ме увличаха ентомологичните списания, особено английските, които тогава бяха най-добрите. Беше времето, когато в систематиката станаха коренни промени. Преди това, от средата на миналия век, ентомологията в Европа бе придобила велика простота и точност, като се превръщаше в добре организирана дейност, ръководена от германци: върховният жрец, прочутият Щаудингер, бе начело на най-голямата фирма, която продаваше насекоми, в негов интерес беше да не усложнява класификацията на пеперудите; дори и днес, половин век след смъртта му, средноевропейската, а също и руската лепидоптерология (впрочем почти несъществуваща при Съветите) не е успяла докрай да се отърси от хипнотичното въздействие на авторитета му. Щаудингер беше още жив, когато школата му започна да губи научното си значение за света. Докато той и неговите привърженици консервативно се придържаха към видовете и родовите названия, станали неприкосновени от дългата употреба, и класифицираха пеперудите само по признаците, достъпни за невъоръженото око на любителя, англо-американските учени въвеждаха номенклатурни промени, а те произтичаха от строго приложения закон за приоритета, и таксономични промени, базираци се върху търпеливото проучване на сложните органи под микроскоп. Германците се мъчеха да не забелязват новите течения и продължаваха да принизяват ентомологията едва ли не до равнището на филателията. Грижата на щаудингерианците за „обикновения колекционер“, който да не е принуждаван да препарира, забавно напомня грижите на съвременните издатели за „обикновения читател“ — той да не бъде каран да мисли.

По онова време се набелязва и друга, по-обща промяна. Викторианското и щаудингеровското понятие за вида като за продукт на еволюцията, сервиран на колекционера от природата върху поднос, тоест като нещо затворено и еднообразно по състав само с известни външни разновидности (полярни, островни, планински), бе заменено от новото понятие за многообразния, течащ, топящ се в краищата вид, който органично се състои от географски раси (подвидове); другояче казано, видът включи разновидности. Тези по-гъвкави похвати на класификацията по-добре изразяваха еволюционната страна на нещата

и в същото време биологичните изследвания на люспокрилите бяха усъвършенствувани до нечувани подробности, и отвеждаха до онези задънени улици на природата, където ни се привижда нейната най-важна тайна. В този смисъл загадката на „мимикрията“ винаги ме е запленивала — и тук английските и руските учени си поделят лаврите — за малко да напиша „ларвите“ — по равно. Как да обясним, че забележителната гъсеница на буковата нощенка, дарена при възрастния си стадий със странни членести придатъци и с други особености, маскира гъсеничната си същност с това, че се захваща „да играе“ двойната роля на някакво дългокрако, гърчещо се насекомо, и на мравка, уж изяждаща насекомото — нима е комбинация, предназначена да измами птичето око? Как да обясним, че южноамериканската пеперуда-преструвана, която абсолютно прилича по външност и по обагряне на местната синя оса, ѝ подражава в това, че ходи като нея, нервно движейки пипала? И колко още битови актьори има сред пеперудите. А какво ще кажете за художествената съвест на природата, когато, без да се задоволява с това, че от затворилата крилца пеперуда калима тя прави учудващо подобие на сух лист с жилчици и стебълце, свръх всичко останало прибавя върху това „есенно“ крило допълнително възпроизвеждане на дупчиците, каквито личинките на бръмбарите прояждат именно в такива листа! По-късно имах случай да изкажа мнението, че „естественият подбор“ в грубия смисъл на Дарвин не може да обясни постоянно срещащото се математически невероятно съвпадение поне на три фактора за подражание у едно същество — във формата, цвета и поведението (тоест в костюма, грима и мимиката); от друга страна обаче и „борбата за съществуване“ няма нищо общо, тъй като понякога защитната измама е изведена до такива върхове на художествено майсторство, които са далеч под възможностите за оценка от страна на хипотетичния враг — на птицата например или на гущера: значи няма кого да лъжат освен може би начеващия природолюбител. По такъв начин още от момче намирах в природата това сложно и „безполезно“, което по-късно търсех и в другата възхитителна измама — в изкуството.

Сред множеството човешки чувства — надеждата, която прокужда съня, прекрасното ѝ осъществяване въпреки оцелелия сняг по сенчестите места, тревогите на тщеславието и тишината на постигнатата цел — половинвековните ми приключения с пеперудите, ловни и лабораторни, при мен са на едно от най-почетните места. Докато в ролята на писател намирам удоволствие само в личните светкавици и в пресъздаването им според възможностите си, аз — да си призная — пламвам от необяснимо вълнение, когато прехвърлям наум ентомологичните си открития: изтощителните усилия, промените, които съм внесъл в систематиката, революцията с наказването на колегите в светлия кръг на микроскопа, образа и вибрацията на всички редки пеперуди, които лично съм хванал и описал и оттук нататък безсмъртното си име в измисленото от мен латинско название или пак то, но с малка буква и с латинско „i“ накрая в означението на пеперудите, наречени в моя чест. И някъде на хоризонта на тази гордост в спомена ми греят всички тези необикновени, баснословни места — северните тресавища, южните степи, планините, високи по четиринайсет хиляди фута, — всички, които съм пребродил със сакче в ръце и като стройно дете със сламена шапка, и като младеж с въжени подметки, и като петдесетгодишен дебелак по шорти.

Рано разбрах това, което тъй добре бе разбрала майка ми във връзка с манатарките: че в такъв случай човек трябва да бъде самичък. През цялото си детство и юношество маниакално избягвах всякакви спътници и, естествено, нищо на този свят освен дъжда не можеше да попречи на сутрешната ми петчасова разходка. Майка ми предупреждаваше гуверньорите и гувернантките, че утрото ми принадлежи изцяло — и те благоразумно не ми пречеха. По този повод си спомням: в Тенишевското училище имах един трогателен другар, един отпуснат пелтек с дълго бледо лице; другите му се подиграваха, а на мен, с моите яки юмруци, ми харесваше от чисто спортни подбуди да го браня. Едно лято късно вечерта, целият в прах, с разкъравено

коляно, той неочаквано се появи при нас във Вира. Баща му се споминал наскоро, семейството му се оказало разорено и поради липса на пари за влака клетникът изминал близо четирийсет версти с велосипед. На другата заран станах рано-рано и направих всичко възможно да се измъкна незабелязано от къщи. Отчаяно тихо събрах ловните си принадлежности: — сакчето, желязната кутия, с ремъка, пликите и кутийките за улова — и изскочих навън през прозореца на класната стая. Щом нагазих в гъсталака, почувствувах, че съм спасен, но продължавах да крача бързо с разтреперани прасци и със сълзи в очите, като през парещата призма на срама си представях кроткия гостенин с дългия бледен нос и с траурната вратовръзка как се помайва из градината, как от нямане каква да прави потупва изплезилите език от жегата кучета — и се мъчи някак да оправдае жестокото ми отсъствие.

Май само моите родители разбираха безумната ми, мрачна страст. Случваше се моят толкова невъзмутим баща изведнъж с разкривено лице да се втурне от верандата в стаята ми, да грабне сакчето и да хукне обратно, за да се върне десетина минути по-късно с провлачения стон „аааа“ — изпуснал чудесен ел-албум! Дали защото „чистата наука“ само отегчава или размива интелигентния еснаф, но с изключение на моите родители си припомням само неразбиране, раздражение и подигравки заради моите пеперуди. Щом дори такъв заклет любител на природата като Аксаков е могъл в изключително бездарното си „Колекциониране на пеперуди“ (приложението към студентските му „Спомени“) да изпъстри добронамерените си дрънканици с всякакви нелепости (не зная дали е бил по-наясно за разните славянофилски бърнета и мъздруги), можем да си представим невежеството на обикновения образован човек по този въпрос. Досега с безпомощна досада си спомням как селският ни лекар, милият доктор Розанов, на когото като на учен човек аз, десетгодишен, оставих да наглежда скъпоценните какавиди на рядка ноценка (пътувахме в чужбина и не се реших да ги взема), преспойно ми писа в Биариц, че прекрасно се били излюпили — но всъщност вероятно ги бе изяла мишка, защото след завръщането измамникът тържествено ми поднесе някакви охлузени копривни пеперуди, кой знае защо, увити в памук, сигурно селските дечурлига му ги бяха наловили из градините. Рано се разкри за мен и нещо друго, именно че

ентомологът, смирено зает с работата си, непременно събужда някакви странни чувства у ближните си. Наканим се да идем на пикник с братовчедите си и аз, понеже знам, че наблизко до избраната горичка има чудесно резерватче, тихомълком, без да преча на никого, но като чувствавам вече, че опъвам нервите на близките си, предварително съм понесъл скромните си принадлежности към дългата пътна кола, миришеща на катран, или към червения автомобил, лъхтящ на чай (така миришеше бензинът през 1910 година), и току някоя възрастна наша роднина или чужда мустаката гувернантка се обади: „Vraiment, Volodya^[1], защо поне този път не оставиш сакчето вкъщи. Нали ще играете на каш-каш и на полицаи и разбойници — за какво са ти тези пеперуди? Нима ти харесва да разваляш удоволствието на всички?“ до крайпътния знак „Nach Vscdenlaube“ в Бад Кисинген (Бавария) тъкмо бях настигнал излезлия на разходка татко и монументалния бледолик Муромцев, доскорошен председател на Първата Дума, когато той обърна мраморната си глава към мен и важно изрече: „И умната, момче, само да не се разтичаш подир пеперудите: това разваля ритъма на разходката.“ На тясната от ароматните храсти пътечка от Гаспра (Крим) към морето през ранната пролет на 1918 година някакъв (...) часовой, куц глупак с обеща на едното ухо, искаше да ме арестува, задето уж съм бил сигнализиран със сакчето на английските кораби. През лятото на 1929 година, когато гонех пеперудите из Източните Пиренеи, май нямаше случай да мина пеш през някое село със сакче в ръката и когато се обърна, да не видя вцепеняващи се по пътя ми обитатели, сякаш аз бях Содом, а те жени на Лот. Още десет години по-късно в Крайморските Алпи забелязах веднъж как след мен лъкатушно-тихо, змийски се люшка тревата и като се върнах, настъпих един тлъст полски стражар, убеден, че незаконно ловя пойни птици за продан. Америка изрази май още по-нездрав интерес към мен. Навъсените фермери с безмълвен жест ми посочваха надписа „Риболовът забранен“; от прелитащите по шосето автомобили ехтеше подигравателен рев; сънените кучета, безразлични дори към най-зловонния бродяга, се надигаха и с ръмжене се насочваха срещу ми; дечицата истерично питаха — какво прави чичото? — своите озадачени майки; старите опитни туристи искаха да знаят дали не съм рибар и дали не събирам щурчета за стръв; списание „Лайф“ ме потърси по телефона да ме пита дали не искам да ми направят цветна

снимка как преследвам популярните пеперуди с популярен обяснителен текст; и веднъж в пустинята, някъде из Ню Мексико, сред високите юки с лилийни цветове и настръхнали кактуси две-три мили подир мен вървя огромна врана кобила.

Когато се откъснех от преследвачите и свърнех от мекия червеникав път в парка, за да стигна през него до нивята и до гората, оживлението и блясъкът на лятото за мен бяха като съчувствен трепет от страна на единокдушната природа. Тук през пролетта високо и слабо се виеше сред елхите копринено-лазурната синевка; едва забележимата тъмна малинова пеперуда със зелена подплата навестяваше разцъфналите боровинки; през откритите места бързаше бялата зорница с оранжеви крайчета на крилата; сега обаче през юни там, където имаше сенки и трева, покрай пътеките до мостчетата, тихо пърхаше черно-ръждивата кадифянка, появяваща се с тайнствено постоянство само през година; и пак по същите места се отпускате на припека, разтвори крилца върху листата на младите трепетлики червено-черната, напръскана с бяло еуфидриа. Ето, събрала крилца, полупрозрачна, с графитни жилки, бялата овощна пеперуда е кацнала върху разцъфтелия само от погледа на спомена ми крайпътен репей, а от него излитат и се стрелват нагоре един след друг два семеца на червената лицена; все по-високо и по-високо се издигат те, бият се, а сетне победителят се завръща върху своето цветче, където вместо овощната пеперуда се мъдри пъргава, рижава, изумрудено-седефена отдолу аглаева седефка. Всички те бяха обикновени насекоми, обаче внезапно можеше да спре дъха ми появата на нещо отдавна мечтано, необикновено. Помня как веднъж забелязах на клонка до вратичката във външната ограда на парка притежаваната от мен само в купени екземпляри най-безценна, тъмнокафява, украсена с тънък бял зигзаг отгоре, текла синевка. Преди мен в губернията я бяха забелязвали само веднъж и изобщо тя беше чаровна рядкост. Примрях. Не ми беше на сгода да я захлупя — бе кацнала близо до дясното ми рамо, и аз с безкрайни предпазни мерки започнах да прехвърлям зад гърба си сакчето от едната ръка в другата; синевката междуременно ме изчакваше с хитър израз на крилцата: те бяха плътно стиснати и долните, снабдени с опашчици, подобни на мустачета, се триеха едно в

друго с дискообразно движение — може би със звук, твърде висок по тон, за да го долови човек. Най-сетне сакчето със замах изфуча над нея. Всички сме чували стона на тенисиста, когато на ръба на победата губи, пропуснал лека топка, и с ужасни страдания се изстъпва на пръсти, отметнал глава и залепил длан на челото си. Всички сме виждали лицето на прочут grosмайстор, когато изведнъж местният любител Борис Исидорович Шах му вземе дамата. Но нямаше кой да ме види, когато изтърсвах клонката от мрежичката и гледах дупката в тюла.

---

[1] Наистина, Володя (фр.). — Б.а. ↑

Утринната несполука се компенсираше понякога от лов по здрач или през нощта. В крайната алея на парка лилавият цвят на люляка, до който стоях в очакване на вечерниците, преминаваше в рехавопепеляво, докато денят угасваше бавно, мъглата се разливаше на мляко из полето и младата луна с цвят на Ю висеше в акварелното небе с цвят на В. Из много градини съм стоял така след време — в Атина, Антибите, Атланта, Лос Анджелис, — но никога, никога не съм премалявал от такива магьосни чувства както тогава, пред изпепеляващия се люляк. И ето, започваше се: равномерно бръмчене преминаваше от цветче на цветче и като мержелеец се призрак увисваше розово-маслинената вечерница, същинско колибри над венчето, от което пиеше във въздуха с дългото си хоботче. Красивата ѝ гъсеница, миниатюрна кобра с очилати петна върху предните сегменти, които умееше забавно да издува, се въдеше през август из влажните места, по високите розови цветчета на петровия кръст. Така всяко време на деня и на годината си имаше свой чар. През мрачните нощи късно есента, под ледения дъжд, ловях ноценки с примамка, намазвах дънерите в градината с ароматна смес от петмез, бира и ром: сред мокрия черен мрак фенерът ми театрално осветяваше лъскаво-лепкавите пукнатини по кората на дъба, където по три-четири на всеки дънер приказно прекрасните ноценки катокали пиеха опияняващата сладост на кората, нервно привдигнали като дневните, пеперуди едрите си полуразтворени крила и показваха невероятния яркомалинов атлаз с черна превръзка на задните изпод лишаевидните предни, „Катокала адултера!“ — възторжено се дерях аз по посока на осветения прозорец и препъвайки се, тичах към къщи да покажа, плячката на баща си.

Паркът, който отделяше къщата от полята и горите, беше див и гъсто обраснал в крайречната си част. Из онези места изминаваха лосове, което по-малко сърдеше нашия пазач Иван, достолепен плещест старец с широка брада, отколкото беззаконното самовнедряване на случайни летовници. Имаше и прави пътеки, и лъкатушни, всички те се преплитаха като в лабиринт. През първите години на изгнанието си мама и аз можехме още без усилие да обходим мислено целия парк, и старата, и новата част, но сега вече забелязвам, че Мнемозина започва да се сбърква и смутено да се спира сред мъглата, където като на старинни карти личат обвити в облак тайнствени бели петна — тера инкогнита.

Из неожънатите нивя отгатак парка въздухът гъмжеше от пеперуди сред дивното изобилие от маргарити, скабиози, камбанки — всичко това се плъзга сега като пъстроцветна омара пред очите ми, напомня онези прелитащи покрай широките прозорци на вагон-ресторанта безкрайно омайни ливади, които никога не ще изследва пленникът пътник. А отгатак нивята като тъмна стена се възправяше гората. Бродех с часове из дебрите, обичах да намирам дребните педомерки, принадлежащи към рода „еупитеция“: тези нежни нощни същества с размер колкото нокътче денем залепват за дървесната кора, разперили бледи крилца и повдигнали мънички коремчета. Описани са огромно количество техни видове и въпреки че природата е оцветила тези пеперудки в сивкаво (като при това точно обособява ливреята на всеки вид), гъсеничките им — а те живеят по ниските растения — са с ярките багри на цветните листенца. Бавно се движех из слънчевата зеленина, оглеждах от всички страни дънер след дънер — о, колко мечтаех през онези години да открия нов вид еупитеция! Шареното ми въображение, което сякаш ми се подмазваше и се водеше по детинския ми ум (а всъщност някъде зад сцената в конспиративна тишина грижливо готвеше разпределението на събитията от моето далечно бъдеще), ми поднасяше призрачни извадки с дребен шрифт: „Единственият известен екземпляр *Enpithecia petropolitanata* е бил

уловен от руския ученик (или «от младия колекционер...», или още по-добре «от автора на...») в Царскоселска околия на Петербургска губерния през 1912 г.... 1913 г.... 1914 г....“

А сетне настъпи едно неспокойно юнско утро, когато почувствувах необходимостта из основи да изследвам обширната блатиста местност отгатък Оредеж. Като изминах пет-шест версти покрай реката, накрая я прекосих по гъвкавото-дъсчено мостче, откъдето се виждаха къщурките по близкия пясъчен склон, песекинята, жълтите греди на зеления бряг и пъстрите петна дрехи, нахвърляни от селските момиченца, които бляскаха и се белееха из плитката вода, кряскаха, гмуркаха се, плискаха се, без да обръщат ни най-малко внимание на минувача, сякаш той бе сегашният ми безплътен пратеник.

На противоположния нисък бряг, където започваше арктиката, гъсто сборище дребни пеперудки, най-вече мъжки синевки, пиянствуваше върху черната кал, мазно изпогазена и наторена от кравите, и целият лазурен рой се вдигна във въздуха изпод краката ми, сетне, поблещукал, отново се спусна долу след отминаването ми.

Пробих си път сред раздърпаните ниски борчета и стигнах моя мъхест, сивкав и ръждив рай. Преди слухът ми да долови характерното жужене на двукрилите, примляскването край туфите, сподавения крясък на голямата бекасица, бях заобиколен от тези полярни пеперуди, които познавах само от научните списания, тъй като разните шметерлингсбухи^[1] с картинки за средноевропейските наивници, ако изобщо споменаваха тези северни рядкости, не смятаха за необходимо да ги илюстрират — „защото обикновеният любител едва ли ще се натъкне на тях“ — фраза, която ме вбесява и в пошлите ботанични атласи, употребена спрямо редките растения. Не само ги виждах пред очите си, не само живи, а и в естествено хармоничното им взаимоотношение с родната среда. Струва ми се, че това остро и някак приятно вълнуващо усещане за екологично единство, толкова добре познато на съвременните природолюбители, представлява ново или най-малкото по нов начин осъзнато чувство — и само тук, по тази линия, парадоксално се набелязва възможност да възникне синтез между идеята за личността и идеята за общността.

Над храстчетата боровинки с матови зрънца, някак чрез зрението стипчиви и за устата; над кафявия блясък на парливо студените

прозорчета вода, където кракът пропадеше изведнъж; над дивите, самотно празнични, изправени като свещи нощни теменужки, се плъзгаше в нисък полет тъмнокафява до леко лилава северна седефка, прелиташе боровинкова жълта ливадна пеперуда, оброчена с черно и розово, между разкривените борчета пърхаха великолепно мургави енеисови сатириди. Едва забелязвайки ухапванията на комарите, които като чер хайвер изведнъж покриваха голата ми до лакътя ръка, заставах на едно коляно, за да стисна с два пръста с мучене на най-сладко удовлетворение, да хвана през мрежичката трепетната топчица синя със сребърни точки отдолу рядкост и грижливо да освободя бляскавия малък мъртвец от гънките — а дори и върху мрежата кацаха обезумелите от близостта ми комари. Пръстите ми миришеха на пеперуди — на ванилия, на лимон, на мускус, — краката ми се измокриха до слабините, устните ми се напукаха, сърцето ми биеше трескаво, но аз все вървах и вървах, стиснал готовото за удар сакче. Най-сетне стигнах края на блатото. Склонът зад него пламтеше целият от местни цветя — от лупина, кандилки, пенстемон; лилията марипоза сияеше под пондерозовия бор; далеч горе, над границата на дървесната растителност, облите сенки на летните облаци бързаха по матовозелените планински ливади, а зад тях се издигаше скалистосив, на петна от снега, Longs Peak^[2].

Далеч се залутах, но нали миналото ми е винаги подръка, частица от бъдното е също с мен. В цветущите дебри на аризонските каньони, високо над рудоносните склонове на Сен-Мигелските планини, край езерата на Тетонския резерват и из много други сурови и прекрасни местности, където всички пътеки и урви са ми познати, всяко лято летят и ще летят откритите от мен, описаните от мен видове и подвидове. „Моето име носи“ — не, не река, а пеперуда в Аляска, друга в Бразилия, трета в Юта, където я хванах високо в планината, на прозореца на хотела за скиори — онази *Eurithesia pavlovici McDunnough*, която тайнствено завършва тематичната серия, започнала в петербургската гора. Да си призная, не вярвам в мимолетността на времето — на лекото, плавно, персийско време! Научил съм се така да съвам този вълшебен килим, че едната шарка да съпада с другата. Дали ще се препъне, или не скъпят посетител, си е негова работа. И най-висшата наслада за мен е — извън дяволското време, но дори твърде вътре в божественото пространство — някой избран наслука

пейзаж, все едно в коя географска ивица, в тундрата или сред пелина, или дори сред остатъците от някоя стара борова гора край железопътната линия между мъртвите в този контекст Олбъни и Скънектъди (там лети един от любимите ми кръщелници, моят син samuelis) — накратко, всяко кътче на земята, където мога да бъда в компанията на пеперудите и на хранещите ги растения. Ето това е блаженство и в него има нещо, което не се поддава напълно на определяне. Това е като някаква мигновена физическа пустота, накъдето се устремява, за да я запълни, всичко, каквото обичам на света. Това е като мигновения трепет на умиление и благодарност, обърната, както се казва в официалните американски препоръки, to whom it may concern^[3] — не зная към кого и към какво — дали към гениалния контрапункт на човешката съдба или към благосклонните духове, лелеещи земния щастливец.

---

[1] Книги за пеперуди (нем.). — Б.пр. ↑

[2] Планински връх в Колорадо (англ.). — Б.а. ↑

[3] Към този, за когото може да се отнася (англ.). — Б.а. ↑

СЕДМА ГЛАВА

В железопътната агенция на Невски беше изложен модел два аршина на кафяв спален вагон: международните композиции по онова време се боядисваха така, че да имитират дъбова ламперия, и този чудесен, тежък на вид предмет с меден надпис под прозорците далеч надминаваше в подробното си правдоподобие всичките ми хубави, но явно тенекиени и обобщени влачета с пружинки. Майка ми опита да го купи; уви, служителят белгиец беше неумолим. По време на утринната разходка с гувернантката или с възпитателя винаги се спирах и се молех пред него. Да имам в такъв портативен вид, да държа в ръцете си просто ей така вагона, който почти всяка есен ни отнасяше в чужбина, бе едва ли не същото като да бъда и машинист, и пътник, и цветните светлини, и прелитащата гара с неподвижни фигури, и шлифованите до копринен блясък релси, и тунел в планината. Отвън през витрината моделът беше по-достъпен за влюбения поглед, отколкото отвътре, от помещението, където се пречкаха някакви плаката. През пролуките на прозорците можеше да се огледа синята тапицерия на диванчетата, червеникавата шлифовка и щампованият скай на вътрешните стени, вградените в тях огледала, лампите с форма на лалета. Широките прозорци се редуваха с потесни, ту единични, ту по двойки. В някои купета постелите бяха разстлани!

Тогавашният величествен „Норд-експрес“ (след Първата световна война вече не беше същият), състоящ се изключително от такива международни вагони, се движеше само два пъти седмично и откарваше пътешествениците от Петербург в Париж; бих казал право в Париж, ако не беше необходимостта — о, не да се прекачат, а да бъдат премествани в съвсем същата кафява композиция на руско-германската граница (Вержболово-Ейдкунен), където широкият руски коловоз се заменяше с тясната европейска линия, а брезовите дърва — с въглища.

В паметта си мога да разплета най-малкото пет такива пътешествия до Париж с Ривиерата или Биариц накрая. Избирам само това през 1909-а година. Струва ми се, че сестрите ми —

шестгодишната Олга и тригодишната Елена — останаха в Петербург, наглеждани от бавачки и лели. (Според думите на Елена не съм прав: те също били участвували в това пътуване.) Татко с пътно каскетче и велурени ръкавици е седнал с книга в ръка в купето, в което пътуват с Макс, тогавашния ни гуверньор. Брат ми Сергей и аз сме отделени от тях с обща за двете купета тоалетна стаичка. Следващото купе, съседно с нашето, е заето от мама и нейната възрастна камериерка Наташа и с потиснатия дакел. Нечетният Осип, камериерът на татко (десет години по-късно педантично разстрелян от болшевиките, задето взел нашите велосипеди, а не ги предал на народа) дели четвъртото купе с външен човек — с френския актьор Фероди.

През април същата година Пири достигна до Северния полюс. През май в Париж пъх Шаляпин. През юни, угрижен от слуховете за новоизлюпените цепелини, американският военен министър заяви, че Съединените щати имат намерение да създадат въздушен флот. През юли Блерио с моноплана си прелетя от Кале до Дувър (с малко отклонение — изгубил посоката). Сега беше август. Елхите и блатата на Северозападна Русия отминаха на свой ред и на другия ден при леко увеличената скорост се смениха с германски борове и калуна. На подвижната масичка мама играе с мен на карти. Макар че денят още не е започнал да притъмнява, нашите карти, чашата, нишадърът във флакончето и — в друг оптичен план — ключалката на куфара демонстративно се отразяват в стъклото на прозореца. През поля и гори, в изненадващите урви, посред бягащите къщурки, призрачни, частично представени картоиграчи залагат никелови и стъклени жетони, които плавно се хлъзгат по пейзажа. Интересно е, че ето сега в Орегон, през 1953 година, където пиша това, виждам в огледалото на хотелската стая същите тези копчета на същия, сега петдесетгодишен, майчин несесер от свинска кожа с монограм, който мама е носила още през сватбеното си пътешествие и който половин век по-късно аз нося със себе си: това, че от предишните ни вещи са оцелели само пътните, е логично и символично.

„Стига вече, а? Ти май се умори“ — казва мама, а след това се замисля, като бавно размесва картите. Вратата към коридора е отворена, през коридорния прозорец се виждат телеграфните жици — шест тънки черни черти върху бледното небе, — които се вдигат все по-високо, с трогателно упорство, всеки миг ще стигнат горния край на

рамката, но пак ги поваля с един удар злобният стълб и се налага отново да тръгват с нов устрем отдолу.

Когато по време на такива пътувания се случеше „Норд-експресът“ да забави ход, за да пропълзи величаво през някой голям немски град, където едва не задява фронтоните на къщите, изпитвах двойна наслада, каквато задънената последна гара не можеше да ми достави. Виждах как целият град с трамваите като играчки, със зелените си липи на овални поставки от пръст и с тухлените си стени с олющени стари реклами на мебелисти и пренос-превоз влиза в нашето купе, вдига се в стенните огледала и изпълва до горе коридорните прозорци. Този допир между експреса и града ми даваше и повод да си представя, че съм ей онзи пешеходец и от негово име да се опиянявам от вида на дългите кафяви романтични вагони с черните хармоники помежду им и с огнените от залеза метални букви („Compagnie Internationale...“); те бавно преминават през делничната улица и постепенно завиват и всички прозорци припламват край последните къщи.

Понякога това пренареждане на зрителните впечатления ми откъщаваше. След дългата върволица колебливи, тесни сини коридори, които се изплъзваха изпод краката ми, спретнатите маси до широките прозорци на вагон-ресторанта с белите конуси на сгънатите салфетки и аквамариновите бутилки с минерална вода отначало изглеждаха прохладно и стабилно убежище, където всичко примамваше — и перката на вентилатора, и фигурките швейцарски шоколад в лилав станиол до приборите и дори мирисът и люлеенето на многоокия бульон в дебелоустите купи, но с приближаването на фаталното последно ястие все по-натрапчиво се усещаше, че прозрачният вагон с цялото си съдържание, включително и потните, клатушкащи се еквилибристи-лакеи (колко ужасно напираше единият върху масата, пропускайки другия зад себе си), е инкрустиран немарливо и невнимателно в пейзажа, докато този пейзаж сам по себе си се намира в сложно многообразно движение — дневната луна бодро пътува заедно с нас, до равнището на чинията на плавно ветрило се разтварят ливадите в далечината, близките дървета пък летят насреща с невидими люлки и изведнъж в съвсем друг бяг се отдалечават на скокове, като се превръщат в зелени кенгурата, докато през същото време успоредният коловоз се слива с друг, а сетне с нашия и зад него

насипът с примигащата трева мъчително се надига, надига — докато цялата тази бъркотия от скорости не принудеше младия наблюдател да върне току-що погълнатия омлет с горещо сладко.

Едва през нощта се оправдаваше напълно вълшебното название „Compagnie Internationale des Wagons-Lits et des Grands Express Européens“^[1]. От моята постеля под леглото на брат ми (Спеше ли той? Беше ли изобщо там?) наблюдавах в полумрака на купето как плахо се движеха и доникъде не стигаха предметите, частите от предмети, сенките, частите от сенки. Нещо дървено пукаше леко и скърцаше. До вратата на тоалетната се люлееха на закачалката дрехи или сенки от дрехи, в такт с тях се люлееше пискюлът на синия абажур, закрил отдолу лампата на тавана, която будуваше над лазурния плат. Тези клатушканици и размествания, тези нерешителни приближавания и въвлечения трудно се съчетаваха във въображението ми с дивия полет на нощта вън, която — знаех — препускаше стремглаво сред дългите искри.

И вкъщи се мъчех, да примамвам съня, като пусках съзнанието си в някакъв привичен кръг — представях си например, че съм машинист на влак, а тук наистина влакът ме носеше напред. Реалността, прихлупена от дрямката, блажено забулваше съзнанието ми, докато подреждах всичко толкова хубаво — безгрижните пътници (грижата бе моя, грижата ме омайваше) се гордееха с машиниста си властелин, пушеха цигари, разменяха си разбиращи усмивки, лягаха си, дремеха, а обслужващият персонал (всъщност нямаше къде да го дяна) след тях гуляеше във вагон-ресторанта; самият аз с очила на автомобилен състезател и целият в машинно масло и сажди се подавах от локомотива и се напругах да зърна през вятъра рубинената точка в черната далечина. Но сетне, вече насън, виждах съвсем, съвсем друго — цветното стъклено топче, което се беше търкуло под рояла, или локомотивчето играчка — паднало на една страна, то още продължаваше да върти бодро бръмчащите си колела.

Сънят ми понякога се прекъсваше, когато влакът забавяше ход. Тихо крачеха светлините покрай нас; на минаване всяка от тях надникваше през една и съща пролука и светлинният пергел полека измерваше мрака на купето. Влакът се спираше с проточена въздишка на уестингхаузовите си спирачки. Отгоре внезапно падаше нещо (например очилата на брат ми). Най-интересното бе да пропълзя до

другия край на леглото — съпровождан от преобърнатата завивка, — да откача внимателно щорката от долното копче и да я вдигна до половината (по-нататък не я пускаше ръбът на горното легло). Вън се ширеше приказен свят — приказен, защото го издебвах случайно и незаконно, без ни най-малката възможност да взема участие в него. Като сателити на огромна планета бледните нощни пеперуди се въртяха около газовия фенер. Разлистен на части вестник пътуваше, подкарван от тласъците на вятъра, по излъсканата пейка. Някъде от вагона се дочуваха сподавени гласове, уютно покашляне. Нищо особено забележително нямаше в случайната част от безименната гара, невинно разголена пред мен и студена като краката ми, но, кой знае защо, не можех да се откъсна от нея, докато тя самата не отпътуваше — боже мой, колко гладко се отделяше от мястото си моят вълшебен „Норд-експрес“.

На другата заран вече се белееше и препускаше край нас мътната Белгия; кафето с мляко и отвратителен каймак някак бе в унисон с изгледа през прозореца, с мокрите нивя, с осакатените иви по радиуса на канавката, с колоната тополи, зачеркнати от ивица мъгла. Влакът пристигаше в Париж към четири следобед и дори ако само пренощувахме там, винаги успявах да си купя нещо, например малка медна Айфелова кула, доста грубо покрита със сребърна боя — преди да вземем по обед „Сюд-експреса“, който по пътя за Мадрид ни закарваше към десет вечерта в Биариц, на няколко километра от испанската граница.

---

[1] Международна компания за спални вагони и европейски експреси за далечни маршрути (фр.). — Б.а. ↑

През онези години Биариц още пазеше изтънчената си същност. Прашните храсти къпини и буренясалите terrains à vendre^[1], пълни с чудесни педомерки, обрамчваха белия път към нашата вила. Карлтон тогава още се строеше и съдено било да изминат трийсет и шест години, преди генерал Макроски да заеме кралските апартаменти в „Отел дю Пале“, построен на мястото на двореца, където през шейсетте години невероятно гъвкавият медиум Daniel Home, както разправят, бил хванат да гали с босо стъпало („с дланта“ на извикания дух) императрица Евгения по доверчивата буза. Върху плочника пред казиното опърпана възрастна цветарка с възлилави вежди сръчно вдяваше в петлицата на някой потентат^[2] в цивилни дрехи неразпукнат карамфил — той извиваше очи към леките ѝ пръсти и гушата му се издуваше отляво. Покрай улицата по задната линия на плажа, извърнат към морския блясък, платнените столове бяха заети от родителите на децата, които си играеха отпред на пясъка. Делегатът читател лесно ще ме забележи сред тях: застанал съм на голите си колене и се мъча с помощта на лупа да запаля камерен в пясъка гребен. Котешките бели панталони на мъжете днес биха изглеждали комично, свили се от пране; дамите през летния сезон на онази година носеха бели или сивкаво-перлени леки манта с копринени ревери, широкополи шапки с високо дъно, гъсто избродирани бели воали — и всичко с дантелени волани: блузките, ръкавите, чадърите. От морския вятър устните ставаха солени: плажът трепкаше като цветна леха и безумно бързо през него прелиташе случайна пеперуда, оранжева, с черни ръбчета на крилата. Сновяха продавачи на различни съблазнителни боклуци — фъстъци, малко по-сладки от морето, вити захарни пръчици, захаросани теменужки, нежнозелен сладолед и грамадни крехки вдлъбнати вафли в червена тенекиена бъчвичка: старият вафладжия с това тежко нещо върху превития си гръб крачеше бързо в ситния пясък, а когато го извикваха, той го хващаше за ремъка, сваляше го от рамото си на пясъка и слагаше изправен червения си съд, сетне обърсваше потта от лицето си и като получеше едно су, с пръст

привеждаше в пукащо движение стрелката на лотарийния късмет, а тя се въртеше по циферблат върху капака на бъчвичката: фортуната трябваше да определи размера на порцията и колкото по-голямо парче вафла излизаше, толкова по-мъчно ми ставаше за продавача.

Ритуалът на къпането се извършваше в друга част на плажа. Професионалните бениери, яки баски с черни бански костюми, помагаша на дамите и на децата да преодоляват страха и прибоя. Бениерът поставяше клиента гърбом към връхлитащата вълна и го държеше за ръка, докато премятащата се зелена и пенлива грамада бурно се стоварваше отзад и с мощния си удар или поваляше клиента, или го възнасяше към мокрото, разтрошено слънце заедно с тюлена-спасител. След няколко такива схватки със стихията лъскавият бениер те повеждаше — запъхтян, влажно сумтящ, треперещ от студ — към изгадената от отлива ивица пясък, където незабравима босонога старица със сива четина на брадичката, митичната майка на всичките тези океански баняджии, бързо дръпваше от въжето и те намяташе с мъхеста хавлия с качулка. В кабинката от борови дъски те поемаше друг прислужник, гърбушко с лъчисти бръчици; той ти помагаше да се измъкнеш от подгизналия, хлъзгав, натежал от полепналия пясък бански костюм и ти донасяше леген с упоително топла вода за изплакване на краката. От него научих и завинаги запазих в една стъклена преградка на паметта си, че пеперуда на езика на баските е „мизери-колетея“.

---

[1] Парцел за продан (фр.). — Б.а. ↑

[2] Властник, велможа (от лат.). — Б.пр. ↑

Веднъж, както си играех на плажа, се оказа, че действувам с лопатката до френското момиченце Колет. Щеше да навърши десет години през ноември, а аз ги бях навършил през април. Тя важно ми обърна внимание на една нащърбена отломка от лилава мидичка, одраскала тясното ѝ стъпало с издължени пръсти. „Je suis Parisienne — обяви тя — et vous — are you English?“^[1] В светлозелените ѝ очи в кръг около зеницата бяха пръснати ръждиви точици, сякаш през очите ѝ преплуваха част от луничките, обсипали елфовидното ѝ, изящно личице с чипо носле. Тъй като бе облечена по тогавашната английска мода със син пуловер и със син тесен трикотажен панталон, навит над коленете, предишните дни я бях взел за момче, а сега, като слушах поривистото ѝ чуруликане, с учудване съзрях гривничката на слабата ѝ китка, копринените масури на кестенявата коса, провесили се изпод матроската баретка.

Две години преди това, на същия този плаж, бях пламенно увлечен по друга своя връстничка — очарователната, прасковено загоряла, с бенка под сърцето, невероятно капризната Зина, дъщеря на лекар сърбин, а още по-рано в Болие, когато бях на около пет години, бях влюбен в румънско тъмнооко момиченце със странното фамилно име Гика. Но щом се запознах с Колет, разбрах, че това е истинското. В сравнение с другите деца, с които играех на плажа в Биариц, в нея имаше някакво затрогващо вълшебство; разбирах между другото, че не е щастлива като мен, не е толкова обичана: синината върху леко защрихованата ѝ от мъх китка ме подтикваше към ужасни догадки. Веднъж ми каза по повод на изпуснат рак: „Ужасно щипе, като моята майка.“ Измислях разни героични начини да я спася от нейните родители — от господина с почернените мустаци и от дамата с овално, „направено“, сякаш емайлирано лице. Мама попита за тях някакъв свой познат и той ѝ отговори, като вдигна рамене: „Ce sont des bourgeois de Paris,“^[2] По свой начин си обясних тази пренебрежителна оценка, защото знаех, че те са пристигнали от Париж в Биариц със синьо-жълтата си лимузина (което не се случваше толкова често през

1909 година), а момиченцето с фокстериера и с англичанката гувернантка били пратени в скучен „седащ“ вагон на най-обикновен rapid^[3]. Фокстериерът беше екзалтирана кучка със звънче на нашийника и вечно въртеше задница. От чиста жизнерадост понякога лочеше морска вода, гребната в синята кофичка на Колет: виждам ярката рисунка на кофичката — платноходка, залез и фар, — но не мога да си припомня името на кучето и ми е много досадно.

През двата месеца в Биариц страстта ми към нея за малко да надмине увлечението по пеперудите. Виждах я само на плажа, но мислех за нея постоянно. Ако се появеше разплакана, кипвах в безпомощно страдание. Не можех да изтрепя комарите, които бяха изпохапали тънкото ѝ вратле, но за сметка на това успешно набих едно червенокосо момче, което веднъж я обиди. Тя ми даваше топли от дланта ѝ стъклени бонбонки. Веднъж двамата се бяхме навели над морска звезда, навитите крайчета на буклите ѝ загъделичкаха ухото ми и изведнъж тя ме целуна по бузата. От вълнение можах само да измънкам: „You little monkey.“^[4]

Имах една златна монета, луидор, и не се съмнявах, че ще ни стигне за бягството. Къде се канех всъщност да откарам Колет? В Испания ли? В Америка ли? В планините над По? „Là-bas, là-bas, dans la montagne“^[5], както бе пяла Кармен в наскоро слушаната опера. Помня странната, сякаш бях възрастен, прозрачно-безсънна нощ; лежах в постелята, ослушвах се в повтарящото се бухтене на океана и изготвях плана за бягството. Океанът се надигаше, слепешком шареше из тъмнината и тежко се стоварваше по очи.

За самото бягство почти нямам какво да кажа. В паметта ми са само отделни проблясъци: Колет откъм завета на плющящата палатка послушно обува платненки, докато аз тикам в кафяв хартиен плик съгваемото си сакче за лов на андалуски пеперуди. Като се спасявахме от преследвачите; се мушнахме в черната тъмнина на малкото кино до казиното — това, разбира се, беше съвсем незаконно. Там седяхме, нежно сплели ръце над фокстериера, който подрънкваше звънчето си върху коленете на Колет, и гледахме изключително увлекателния филм, който пробягваше, примигваше като черен дъжд върху бялото платно — за бой на бикове в Сан Себастиан. Последният проблясък: гуверньорът ме отвежда по улицата, дългите му крака се движат със законителна целеустременост; деветгодишният ми брат, когото води с

другата ръка, час по час избързва напред и като бухалче с големите си очила се вира с ужас и любопитство в невъзмутимия престъпник.

Сред дреболиите, закупени преди заминаването ми от Биариц, най обичах не бичето от чер камък с позлатени рога и не асортимента от екливи раковини, а едно доста символично, както става ясно сега, предметче — перодръжка от морска пяна с кристалче в микроскопичното прозорче откъм свободния край. Ако си затвориш едното око и притиснеш другото до кристалчето, но така, че да не ти пречи лъчистият отблясък на собствените ти ресници, през вълшебния отвор можеше да видиш цветна фотография на залива и на скалата, увенчана от фара. И тогава, при този най-сладък трепет на Мнемозина, се случва чудо: отново се мъча да си припомня името на фокстериера — и ето, заклинанието подействува! От онова далечно крайбрежие, от гладко проблясващите вечерни пясъци на миналото, където всяка вдлъбнатина от петата на Петкан се изпълва с вода и залез, стига до мен, лети, отеква в звънкия въздух: Флос, Флос, Флос!

На път за Русия се спряхме за един ден в Париж, където Колет вече бе успяла да се завърне. Там в червеникавия, вече надянал ръкавици парк, под студената небесна синева, сигурно по уговорка между нейната гувернантка и нашия Макс, видях Колет за последен път. Тя се появи с обръч, всичко в нея беше изящно и спретнато, в унисон с есенното парижко *tenue-de-ville-pour-fillettes*^[6]. Тя взе от ръцете на гувернантката си и предаде на моя доволен брат прощален подарък — кутийка с дражета, бадем с оцветена захар — и той, разбира се, бе предназначен само за мен; погледна ме и начаса се завтече нанякъде, като караше с пръчица по чакъла на алеята своя бляскав обръч през пъстрите слънчеви петна около басейна, цял в листа, нападали от кестените и яворите. Тези листа в паметта ми се смесват с кожата на нейните обувки и ръкавици и доколкото си спомням, имаше още някаква подробност — дали панделка на шотландската ѝ шапчица или орнамент на чорапите ѝ, — като пъстрите спирали в онези малки стъклени топчета, с които си играят чуждестранните деца. И ето сега стоя и държа тази скъпоценност, без да зная къде да я приложа, а през това време тя тича все по-бързо около мен и търкаля вълшебния си обръч, накрая се стапя сред тънките сенки, падащи върху парковия чакъл от плетеницата на телените дъгички, с която са заобиколени астрите в лехата.

-
- [1] Аз съм парижанка, а вие англичанин ли сте? (Фр., англ.). — Б.а. ↑
- [2] Те са буржоа от Париж (фр.). — Б.а. ↑
- [3] Бърз влак (фр.). — Б.а. ↑
- [4] Ти си малка маймунка (англ.). — Б.а. ↑
- [5] Натам, натам към — планините (фр.). — Б.а. ↑
- [6] Градско облекло за момиченца (фр.). — Б.а. ↑

ΟΣΜΑ ΓΛΑΒΑ

Сега тук ще демонстрират магичния фенер, но най-напред ми позволете да направя малко въведение.

Роден съм на 10 април 1899 година стар стил в Петербург; брат ми Сергей е роден също там, на 28 февруари следващата година. Колкото по-големи ставахме, толкова повече англичанките и французойките постепенно бяха измествани от родни възпитатели и частни учители, като при ангажирането им татко сякаш следваше остроумния план всеки път да избира представител на друго съсловие или племе.

Предисторически елемент в този списък беше милият ни Василий Мартинович, селският учител, който идваше да ни запознава с руската писменост през лятото на 1905 година. Той ми помага да свържа цялата серия, тъй като последният ми спомен за него е от великденската ваканция през 1915 година, когато брат ми и аз пристигнахме да караме ски в нашата заснежена Вира с татко и Волгин, най-последния ни и най-лош гуверньор. Скъпият Василий Мартинович ни покани „да хапнем“; хапването се оказа истински банкет, приготвен от самия него, включително и великолепият жълтеникав сметанов сладолед, за чието производство той имаше специална машинка. В паметта ми ярко възкръсват скулптурните бръчки на зачервеното му чело и прекрасно имитирания израз на удоволствие върху лицето на баща ми при появата на заека в сметана — той не понасяше това ястие. Стаята на Василий Мартинович в тухлената сграда на образцовото училище, построено от баща ми, беше с горещо напалена печка. Новите ми скиорски обуца при стапянето на снега по тях се оказаха не толкова непромокаеми, колкото се очакваше, и усещането за влага, която стягаше глезените ми, неприятно се съчетаваше с топлината на вълнената риза. С очи, още сълзящи от ослепителния сняг, се мъчех да разчета окачения на стената тъй наречен „печатарски“ портрет на Лев Толстой, тоест портрет, направен от печатарски текст, в дадения случай от „Господар и Работник“, употребен изцяло за изображението на автора, при което

личеше поразителна прилика със самия Василий Мартинович. Вече пристъпихме към злополучния заек, когато вратата се разтвори и запъхтият, заскрежен, омотан в женски шал слуга от Ватово Христофор внесе странишком, с глупава усмивка, голяма кошница с щръкнали бутилки и с всякакво ядене — баба, зимуваща в своето Ватово, от нетактичност бе сметнала за необходимо да ни го прати за в случай, че нашият Василий Мартинович ни е оставил гладни. Преди домакинът да успее да се засегне, татко нареди на лакея да се връща обратно с неразтворената си кошница и с кратка бележка на френски, вероятно смаяла баба, както я смайваха всички постъпки на сина ѝ. С дантелените си ръкавици без пръсти, с широкия си копринен пеньоар, напудрена, с кръгло очертана като за украса черна бенка върху розовата буза, тя беше като стилизирана фигура в малък исторически музей и също такъв експонат изглеждаше синьото ѝ диванче, на което лежеше по цял ден и си вееше с ветрилото от слонова кост, вземаше си от кръглите бонбони и вечно се оплакваше, че някакви мрачни сили са омагьосали най-любимия от синовете ѝ и са го отклонили от бляскавата чиновническа кариера. Особено недоумяваше как така баща ми, който толкова ценеше удоволствията, достъпни само при голям капитал, може да рискува богатството си и да стане либерал, тоест поборник за революцията, която (както съвсем правилно бе предугадила) в края на краищата ще го докара до нищета.

Василий Мартинович беше син на дърводелец. Следващата картинка в магическия ми фенер представя един младеж, когото ще назова А., син на дякон. По време на разходките с брат ми и с мен през студеното лято на 1907 година той носеше черно наметало със сребърна катарампа под брадата. Из горските гъсталаци, на затънтената пътека под дървото, на което някога се бе обесил тайнствен бродяга, А. ни забавляваше с доста кощунствено представление. Като изобразяваше нещо демонично и пляскаше с черните си вампирски криле, той бавно се виеше около старата мрачна трепетлика, пряка участничка в драмата. През едно влажно утро по време на този танц на наметалото случайно му паднаха очилата и докато му помагах да ги търси, намерих в подножието на дървото самец и самка на твърде рядката из нашите краища амурска вечерница — двойка току-що излюпени, възхитително кадифени лилаво-сиви същества, кротко увиснали *in sorula* на една тревичка, за която се бяха вкопчили с чинчиловите си крачета. През есента на същата година А. замина с нас за Биариц и там внезапно ни напусна, като остави върху възглавницата си вместо прощална бележка самобръсначката си „Жилет“ от ранния тип, голямо изобретение за времето, бяхме му я подарили за именния ден. Рядко ми се случва да не зная кой спомен е мой собствен, а кой само е минал през мен, а всъщност е от втора ръка; тук се колебаем: много години по-късно майка ми със смях разказваше за пламенната любов, която, без да иска, запалила у него. Май си припомням откренатата врата за гостната и там, на зеления килим, нашия А. на колене, едва ли не кърши ръце пред моята вцепенена от учудване майка, обаче тази подробност, че наред с жестикулацията на клетника съзирам замаха на романтичното му наметало, ме кара да мисля, че може да съм пренесъл горския танц в слънчевата стая на квартирата ни в Биариц, където пред прозорците ни в една отделена част от площада местният въздухоплавател Sigismond Lejoyeux надуваше огромен жълт балон.

Следващият ни гуверньор — през зимата на 1907 година — беше украинец, симпатичен човек с тъмни мустаци и светла усмивка. Той също знаеше разни номера — например един чуден фокус с изчезване на монета. Монетата, поставена върху лист хартия, се затваря със стъклена чаша и веднага изчезва. Вземате обикновена чаша. Внимателно залепвате отвора с кръгче карирана или на редове хартия, изрязана точно по периферията на чашата. Върху същата хартия на масата слагате монетата. С бързо движение покривате монетата с пригответената чаша. При това внимавайте каретата или редовете на хартията и на чашата да съвпадат. Иначе няма да възникне илюзията за изчезването. Съвпадението на шарките е едно от чудесата на природата. Чудесата на природата ме занимаваха отрано. През един от почивните дни на горкия фокусник му се случил сърдечен припадък на улицата и като го намерила на тротоара, полицията, без много да му мисли, го затвори в ареста с десетина пияници.

Следващата картинка изглежда нагоре с краката. На нея се вижда третият ни гуверньор, изправен на ръце. Той беше як латвиец, който можеше да ходи на ръце, вдигаше високо във въздуха мебелите, премяташе огромни черни гири и за секунда запълваше една обикновена стая с миризмата на цяла рота войници. Понякога му се налагаше да ме наказва заради една или друга лудория (помня например как веднъж, докато той слизаше по стълбището, от площадката горе пуснах каменно топче право върху примамливата му, невероятно твърда наглед и на звук глава); като избираше наказанието, той прилагаше доста необичаен педагогически похват: весело предлагаше двамата да сложим боксовите ръкавици и да потренираме, след което с ужасни, обгарящи и разтърсващи удари в лицето със смях парираше детския ми натиск и ми причиняваше невъзможна болка. Макар че, общо взето, предпочитам тези неравни битки пред системата на клетата ни мадмоазел, заради която ми изтръпваше китката, докато преписвах по двеста пъти наказателната фраза, нещо от рода на *Qui aime bien, châtie bien*^[1], не съжалявах много, когато остроумният атлет си замина след краткото, но бурно пребиваване.

След това имахме един поляк. Той беше студент по медицина, от именит род, наперен младеж, красавец с влажни кафяви очи и с гъста гладка коса — приличаше малко на прочутия през онази година комик Макс Линдер и ще го нарека така в негова чест. Макс остана у нас от

1908 до 1910 година. Помня каква възхита предизвика у мен през едно зимно утро в Петербург, когато внезапно площадно вълнение прекъсна нашата разходка: казаците с глупави и свирепи лица, размахали нещо, вероятно нагайки, напиреха срещу някакви хора, падаха калпаци, на снега се чернееше галош и внезапно сякаш един от конните глупаци се насочи срещу нас. Изведнъж с детинска наслада забелязах, че Макс почти е извадил револвера от джоба си, но конникът свърна в пресечката. Не толкова интересно бе друго прекъсване на едно от излизанията ни, когато ни поведе да ни запознае с брат си, съсухрен късондз, чиито тънки ръце разсеяно витаха над православните ни перчемии, докато с Макс обсъждаха политически или може би семейни въпроси. Макс носеше копринени люлякови чорапи и май беше атеист. През лятото във Вира се състезаваше с татко по стрелба — те дупчеха ръждивата табела „Ловът е забранен“, закована от пращядо ни Рукавишников за дънера на вековна ела. Предприемчивият, сръчен и як Макс участвуваше във всичките ни игри и затова се зачудихме, когато в средата на лятото на 1909 година взе нещо да се оплаква от мигрена и обща lassitude^[2], отказвайки да хвърля футболната топка заедно с мен или да дойде да се къпе на реката. Доста по-късно научих, че през това лято бил във връзка с една омъжена дама, която живееше на няколко версти от нас; изведнъж се писа страстен любител на кучета: час по час през деня навестяваше кучкарника, където хранеше нашите догове и им се умилкваше. Пускаха ги от веригата през нощта и му се случваше да се среща с тях под покрива на мрака, когато се промъкваше от къщи към жасминовите и блатните гъсталаци, а там неговият земляк, камериерът на татко, бе скрил за него „туристическия“ велосипед „Дукс“ с всичките му аксесоари — с карбид за фенера, с два вида звънци, с допълнителна спирачка, с помпа, с триъгълен кожен калъф инструменти и дори щипки за призрачнобелите панталони на Макс. Храбрият и пламенен Макс пътуваше през черните пътища и щръкналите напречни коренища по горските пътеки към мястото на далечната среща — към ловния павилион — напълно в славните традиции на светските измени. На обратния път го посрещаха студените мъгли на трезвото утро и четирите слабопаметни кучета, а вече към осем мъчително започваше новият възпитателен ден. Предполагам, че Макс не без известно облекчение е напуснал мястото на нощните си подвизи, за да ни

съпроводи през второто ни пътуване до Биариц. Там си взе двуседмичен отпуск, за да извърши поклонение в Лурд, затам впрочем замина в компанията на отракана и миловидна млада ирландка, гувернантка на малката ми плажна приятелка Колет. От нас се прехвърли на работа в една петербургска болница, а по-късно според слуховете станал известен лекар в Полша.

След католика се появи лютеранин, при това от еврейски произход. Ще го нарека Ленски. Той пътува с нас до Германия през 1910 година, след което постъпих в Тенишевското училище, а брат ми — в Първа гимназия, и Ленски остана да ни помага за уроците до 1913 година. Произхождаше от бедно семейство и с удоволствие си спомняше как между завършването на гимназията на юг и постъпването си в Петербургския университет се прехранвал, като украсявал с морски изгледи плоските, шлифовани от вълните камъни и ги продавал за преспание. Бе пристигнал при нас с голям портрет на петербургския педагог Гуревич, когото твърде изкусно и подробно бе изрисувал с молив, но който, кой знае защо, отказал да купи портрета и портретът остана да виси у нас някъде в коридора. „Разбира се, аз съм импресионист“ — небрежно отбелязваше Ленски, като ни разказваше тази история.

Мен като начеващ художник Ленски веднага ме порази с контраста между, общо взето, стройната си отпред фигура, въздебела отзад. Имаше розово овално лице, миниатюрна червеникава брадичка, изящен нос, стиснат от голо пенсне, светли и също някак голи очи, тънки малинови устни и синкава обръсната глава със свенливо пухкави гънки кожа на тила. Не свикна лесно с мен и с горчицина си спомням как изтръгна от ръцете ми „отвратителната карикатура“, тръгна през стаята на вирската ни къща към верандата (като демонстрираше пред мен именно това шаранско очертание на тялото си с издути хълбоци, което току-що тъй вярно бях нарисувал), хвърли картинката на масата пред мама и възкликна: „Ето последното произведение на този дегенерат сина ви!“

Внедряването на новите наставници у нас винаги преминаваше със скандали, но в дадения случай с брат ми бързо се примирихме, като открихме трите основни качества на Ленски: той беше чудесен учител; беше лишен от чувство за хумор; за разлика от всичките си предшественици се нуждаеше от специалната ни защита. През 1910

година вървахме веднъж с него по една алея в Кисинген, а пред нас се движеха двама равини и разпалено разговаряха на своя жаргон — изведнъж Ленски с някаква конвулсивна и твърда тържественост, която ни озадачи, произнесе: „Вслушайте се, деца, те произнасят името на вашия баща!“ У нас, вкъщи, Ленски се чувствуваше в „нравствена безопасност“ (както се изразяваше), докато поне единият от родителите ни присъствуваше на трапезата. Но случеше ли се да ги няма, това чувство за безопасност моментално можеше да бъде нарушено от нападка на която и да било от нашите роднини или на някой гост. За лелите ми идеите на моя баща против погромите и другите низости на руския и на световния живот бях приумица на руски дворянин, забравил своя цар, и неведнъж съм подслушвал словоизлиянията им за произхода на Ленски, за машинациите на еврейската община и за снизходителността на моята майка; тогава се случваше да ги нагрубявам заради тези им приказки и потресен от собствената си грубост, плачех в клозета. Утешителната чистота на моите чувства, дори отчасти да е била внушена от сляпото обожание, с каквото се отнасях към своите родители, се потвърждава от факта, че никак не обичах Ленски. Имаше нещо крайно дразнещо в гърления му глас, в педантичната правилност на говора му, в изисканата му акуратност, в навика постоянно да подравнява меките си нокти с някаква особена машинка. Оплакваше се на мама, че ние с брат ми сме същински чужденчета, господарчета, сноби и сме патологично безразлични към Гончаров, Григорович, Мамин-Сибиряк, по които уж всички момчета се били увличали. Постигна разрешение да натрапи по-демократичен ред на детския ни бит и в Берлин ни премести с брат ми от хотел „Адлон“ в някакъв мрачен буржоазен пансион „Модерн“ на унилата Приватщрасе (приток на улица Потсдамска), а изящните, облицовани с кастор, лакирано-огледални, изпълнени със спомени от детството горещо обичани „Норд експрес“ и „Ориент-експрес“ бяха заменени от гнусно мръсния под и вонята от пури на кандилкащите се гръмовни шнелцуги^[3] или с анемичния уют на обикновените руски вагони с някакви жалки слуги вместо кондуктори. В чуждестранните градове, както впрочем и в Петербург, той замираще в захлас пред битовите витрини, които никак не ни интересуваха. Смяташе да се жени и като нямаше нищо друго освен заплатата, с невероятна подробно пресмятане се мъчеше да надвие настроената против него

съдба, когато планираше бъдещата си мебелировка. От време на време необмислени пориви подкопаваха бюджета му. У този педант живееше и мечтател, и авантюрист, и импресарио, и старомоден наивен идеалист. Забелязал на Фридрихщрасе някаква уличница, вперил очи в една шапка с пурпурно щраусово перо във витрината на моден магазин, той веднага ѝ я купи и дълго не можа да се отърве от потресената немкиня. В собствените си покупки действуваше по-благоразумно. Сергей и аз търпеливо изслушвахме подробните му блянове, когато се случеше да ни описва всяко кътче от комфортната, макар и скромна квартира, която мислено мебелираше за себе си и за жена си. Залутаният му блян веднъж се съсредоточи върху скъп полилей в магазина на Александър на Невски, където се продаваха най-безвкусните предмети на буржоазния разкош. Като не искаше продавачът да се досети на коя именно стока е хвърлил око, Ленски ни каза, че ще ни вземе да видим полилея само ако обещаем да се удържим от възторжени възклицания и от прекалено красноречиви погледи. С всевъзможни предпазни мерки и престорено възхищавайки се на някаква съвсем случайна етажерка, той ни отведе под ужасяващ бронзов октопод с гранатови очи и едва тогава с мъркаща въздишка ни даде да разберем, че тъкмо това е прекрасният предмет. Със същите предпазни мерки, шепнешком, за да не събуди враждебния фатум, ни каза, че в Берлин ще се види с годеницата си и ще ни запознае с нея — писал ѝ да пристигне там. Ние видяхме миниатюрна, изящна госпожица в черно, с очи на газела под черната воалетка, с букетче теменужки на гърдите. Запомнил съм, че беше пред аптеката на ъгъла на Потсдамер и Приватщрасе, Ленски с тих глас ни помоли да не съобщаваме на родителите си, че Мира Григориевна е в Берлин, и човечето на механичната реклама безкрайно повтаряше върху картонената си буза по розовата пътечка, разчистена сред нарисувания сапун, движението на самобръсначката, и с гръм преминаваха трамваи, и вече валеше сняг.

---

[1] Който много обича, много наказва (фр.). — Б.а. ↑

[2] Умора (фр.). — Б.а. ↑

[3] Бързи влакове (нем.). — Б.пр. ↑

Сега сме вече близо до темата на тази глава. През зимата на 1911 или 1912 година на Ленски му щукна една безумна фантазия: да вземе под наем (от един свой беден приятел, Борис Наумович) магическия му фенер („с дългофокусен кондензатор“, повтаря като папагал Мнемозина) и два пъти месечно в неделя да организира у нас на Морская общообразователни сеанси с изобилно четене на избрани текстове пред група момичета и момчета. Смяташе, че демонстрацията на тези картини не само ще има възпитателно значение за цялата група, но заедно с това ще научи брат ми и мен да общуваме с другите деца. Преследвайки тази страшна и неосъществима мечта, той насъбра около нас (двете примрели зайчета — в случая бях брат на брат си) новобранци от най-различни разреци: наши братовчеди и братовчедки; безинтересни наши връстници, с които се срещахме по детски балове и светски елхи; наши училищни другари; деца на слугите ни. Апаратът се обслужваше от тайнствения Борис Наумович, много тъжен наглед човек, когото Ленски звучно наричаше „колега“. Никога няма да забравя първия „сеанс“. Един послушник, избягал от планински манастир, броди с расо по кавказките скали и сипеи. Както е обичайно за Лермонтов, в поемата се съчетават непоносими прозаизми с най-омайни словесни миражи. Тя съдържа седемстотин и нещо стиха и това изобилие от стихове бе разпределено от Ленски само между четири стъклени картинки (с несръчно движение бях счупил петата преди началото на представлението). Поради страх от пожар бе избрана доста голяма стая, където се намираще ваната и един котел с вода. Но за театрален салон тя се оказа малка, едва сместихме столовете. Отляво до мен седеше една десетгодишна немирница с дълга бледозлатиста коса и нежен цвят на лицето като розовия оттенък на раковините; тя седеше толкова близко, че чувствавах горната костичка на бедрото ѝ при всяко нейно движение — ту опипваше медальона си, ту промушваше ръка между тила и леката си ароматна коса, ту събираше шумно колена под шумолящата жълта копринена подплата, прозираща през дантелената рокля, и всичко това

пораждаше у мен усещания, каквито Ленски не бе предвидил. Впрочем тя скоро се премести. Отдясно до мен се намираше синът на татковия камериер, съвсем неподвижно момче с моряшко костюмче; невероятно приличаше на престолонаследника и по странно съвпадение страдаше от същата трагична болест, от хемофилия, така че по няколко пъти годишно синята придворна карета докарваше пред нашия вход един прочут доктор и дълго го чакаше под полегатия сняг, който валеше ли, валеше и ако се вгледаш в някоя снежинка, когато минаваше покрай прозореца, можеш да различиш възгубата ѝ, неправилна форма и дори полюшването ѝ при бавния летеж.

Светлината угасна. Ленски с тон на актьор по битовите роли пристъпи към четенето!

*Доскоро там, край оня бряг,
където сливат своя бяг
Кура с Арагва и шумят
като сестри по своя път,
стоеше манастир.^[1]*

Манастирът послушно се появи върху чаршафа и застина там в живописно, но тъпо вцепенение (поне лястовица да бе прелетяла над него!) в продължение на двеста стиха, след което бе заменен с приблизителна грузинка, обременена от етнографска съдина. Всеки път, когато невидимият колега изваждаше — без да бърза — пластинката от мястото ѝ пред прожектора, картината се изплъзваше от екрана доста пъргаво, като че общото увеличение влияеше не само върху изображението на планините и на грузинците, но и върху скоростта им на плъзгане при изваждането. Към това се свеждаше магията на фенера. С деликатно движение на показалката Ленски обърна внимание на недоброжелателните зрители върху изключително вулгарните планини, които дори не бяха от веригата очарователни лермонтовски възвишения

*и как под изгрева червен
димят като олтар свещен —*

и когато младият монах взе да разправя на друг, по-възрастен самотник за битката си с барса, някой сред публиката иронично изръмжа. Колкото повече напредваше в тръс гласът му през мъжките рими на монотонния ямб, толкова по-ясно ставаше, че известна част от аудиторията тайно се гаври с Ленски и че ми предстои сетне да чуя немалко присмехулни отзиви по повод на цялата тази приумица. Притеснявах се и ми беше ужасно жал за героичния коментатор — за упоритото му боботене, за очертания му остър профил и дебел врат, който понякога се мярваше на осветеното платно, и особено за нервната му показалка, върху която при невнимателно движение към екрана се плъзваха светлинните багри и докосваха върха ѝ със студената игривост на котешка лапичка. Към края на „сеанса“ скуката надмина всякакви граници; пипкавият Борис Наумович дълго търси последната пластинка, беше я сложил при „прегледаните“, и докато Ленски търпеливо чакаше в тъмнината, някои момчета взеха доста светотатствено да отхвърлят върху празния светъл екран черните сенки на вдигнатите си ръце, а след още няколко секунди един неприятен палавник (нима съм бил аз въпреки всичката си чувствителност?) успя да покаже силуета на крака си, което, разбира се, веднага предизвика шумно подражание. Но ето — пластинката се намери и пламна върху платното — и неочаквано станах на пет години, а не на дванайсет, защото случайната комбинация от цветове ми напомни как по време на едно от ранните ни пътувания за чужбина експресът, сякаш за да се скрие от планинската буря, се шумугна в Сен-Готардския тунел, а когато излезе от него с облекчена промяна в шума:

*Съзрях край мене рай цветист;
по всеки дъгоцветен лист —
следи от облачни сълзи,
над мен се виеха лози...*

---

[1] М. Лермонтов, „Мцири“, превод Л. Любенов. ↑

Това представление бе последвано от други, още по-ужасни. Измъчваха ме покрай другото смътни отзвуци от някои семейни истории, отнасящи се към времената на дядо. В средата на осемдесетте години Иван Василиевич Рукавишников, като не намерил за синовете си училище по свой вкус, наел прекрасни преподаватели и събрал десетина момчета, на които предложил няколко години бесплатно обучение у дома си на Адмиралтейска крайбрежна улица. Начинанието нямало голям успех. Невинаги срещал разбиране у тези свои познати, чиито синове му изглеждали подходящи другари за Василий (неврастеник, когото той тероризирал) и Владимир (надарено момче, любимец на семейството, което на шестнайсет години умряло от охтика), а някои от момчетата, които успял да събере (понякога дори срещу заплащане на родителите им), скоро се оказали неприемливи питомци. С бликнало отвращение си представях как Иван Василиевич упорито изследва столичните гимназии и със странните си мрачни очи, толкова добре познати ми от снимките, издирва най-привлекателните по външност момчета сред първите ученици. Всъщност чудатостите на Рукавишников нямаха нищо общо със скромното хрумване на Ленски, но случайната мислена асоциация ме подтикна да попреча на Ленски да се появява пред публика в този глупав и натрапчив вид и след още три представления (на „Медният конник“, „Дон Кихот“ и „Африка — страна на чудесата“) мама склони пред моите молби и припечелил своите сто или двеста рубли, приятелят на нашия добряк изчезна навеки заедно с чудовищния си апарат.

Спомням си обаче не само жалкия вид, грозотата, желатиновата неапетитност в зрително отношение на тези картини върху мокрото платно на екрана (смяташе се, че влагата го изглажда), спомням си и колко очарователни бяха самите пластинки (отделно от фенера и екрана) — просто вдигаш с два пръста това скъпоценно стъклено чудо срещу светлината, за да се насладиш в самота и дори не съвсем законно, сред тайнствена оптическа тишина, на прозрачната миниатюра, на джобния рай, на чудните мънички светове, пронизани

от тихата светлина на най-чистите багри. Доста по-късно наново открих същата ясна и мълчалива красота в кръглото светло дъно на магьосническият кладенец — на лабораторния микроскоп. Арарат върху стъклената пластинка разпалваше фантазията ми с удряването си; органът на насекомото под микроскопа се увеличаваше, за да бъде хладно изучен. Мисля си, че в гамата на световните мерки има такава точка, където проникват едно в друго изображението и знанието, точката, която се постига с удряване на едрите предмети и с увеличаване на дребните; точката на изкуството.

Ленски беше човек разностранен, вещ, умееше да обясни абсолютно всичко, що се отнасяше до училищните уроци; толкова повече ни поразяваха постоянните му университетски несполуки. Те сигурно се дължаха на пълната му бездарност във финансовата и държавната област, тоест именно в сферата, която си бе избрал да изучава. Помня каква треска го беше обзела пред един от най-важните изпити. Безпокоях се не по-малко от него и в порив на дейно състрадание не се удържах от съблазънта да подслушам до вратата как по негова молба татко проверява във вид на репетиция преди изпита знанията му по „Принципи на политическата икономия“ от Charles Gide. Баща ми прелистваше книгата и питаше например каква е разликата между банкнотите и книжните пари — и Ленски някак ужасно предприемчиво и дори радостно си прочистваше гърлото, а сетне потъваше в пълно мълчание, все едно, че го нямаше. След няколко такива въпроса се прекрати дори бодрото му покашляне и паузите се нарушаваха единствено от лекото почукване на татковите нокти по писалището, само веднъж с отчаяние и надежда страдалецът възкликна: „Владимир Дмитриевич, протестирам, този въпрос го няма в книгата.“ Но въпроса го имаше. Най-сетне татко почти беззвучно затвори книгата и рече: „Драги, вие нищо не знаете.“ — „Позволете ми да съм на друго мнение“ — отвърна Ленски с достойнство. Седнал много изправен, той замина с нашия бенц за университета, бави се дълго там, върна се с шейна, сгущен сред невероятната снежна буря, и в няма отчаяние се качи в стаята си.

В края на пребиваването си у нас той се ожени и замина на сватбено пътешествие за Кавказ, по местата на Лермонтов, след което се върна у нас за още една зима. В негово отсъствие през лятото на 1913 година Monsieur Noyer, набит швейцарец с бухнали мустаци, ни четеше „Sugano de Bergerac“ и виртуозно променяше гласа си според героите. Когато за пръв път тръгна да язди с нас, конят му се препъна и той през главата му се стовари в храстите като на старомодна карикатура. При сервиза, когато играехме тенис, той смяташе за

необходимо да стои до самата линия, широко разтворил дебелите си крака с омачкани ленени панталони, след това някак приклякаше и удряше подхвърлената топка със страшна сила, но не излизаше нищо — топката или се блъсваше в мрежата, или отлиташе в неокосеното поле, оттатък решетката на оградата, през която упорито... — но вече писах за тези бели пеперуди.

През пролетта на 1914 година, когато Ленски ни напусна окончателно, при нас постъпи онзи Волгин, за когото вече споменавах, син на обеднял симбирски помещик, младеж с обаятелна външност, със задушевени интонации и прекрасно държане, но с душа на пошъл тип и негодник. По това време не се нуждаех вече от никакъв надзор, а с учебна помощ изобщо не можеше да ми окаже, тъй като беше безнадеждно неук (спомням си, че се басирах с него и той загуби един великолепен бокс, понеже твърдеше, че писмото на Татяна започвало така: „От почерка ми ще се удивите“), и всичкото, което получих от него (освен бокса), бяха историите, в които отначало се заслушвах, за похожденията му с жени — истории, които се смениха с неприлични клюки за нашето семейство: научаваше ги от една наша младолика роднина, за която се ожени по-късно. При Съветите този кадифен Волгин стана комисар и скоро така подреди нещата, че да разкара жена си на Соловецките острови^[1]. Не зная как е завършила неговата кариера.

Колкото до Ленски, не го изгубих напълно от очи. Още докато беше у нас, бе отворил с пари на заем доста фантастично предприятие за изкупуване и експлоатиране на разни необикновени патенти. Не че представяше тези изобретения за свои, но ги осиновяваше с такава нежност, че бащинството му биеше на очи, макар да се базираше на чувства, а не на факти. Веднъж с гордост ни прикани да изпитаме с автомобила си „изобретения“ от него нов вид паваж, който се състоеше от някакви преплетени метални ленти; ние опитахме — и пукнахме гума. През Първата световна война продаде на армията пробна партида храна за коне във вид на плоски сиви сухари; винаги носеше със себе си образец, небрежно го гризеше и предлагаше на приятелите си. Много коне боледуваха тежко от тези сухари. По-късно през 1918 година, когато вече бяхме в Крим, ни писа, като ни предложи щедра парична помощ. Не зная дали би успял да ни я окаже, тъй като бе вложил някакво наследство, получено от него, в увеселителен парк на

черноморското крайбрежие със скейтингринг^[2], с музика, с каскади, с гирлянди червени и зелени крушки, но нахлули болшевиките и угасили илюминацията, а Ленски избягал в чужбина и през двайсетте години според слуховете живеел в голяма бедност на Ривиерата, прехранвал се с това, че разкрасявал с морски пейзажи белите камъни. Не зная какво се е случило по-нататък с него. Въпреки някои свои странности всъщност беше много чист, много честен човек, чиито тромави „диктовки“ помня до ден-днешен: „Тази нощ луната блести като нож. Този черномустакичастичък мъж изпонасече начоколилите го чичкови червенотиквеничковчета.“

---

[1] Острови в Северно море със старинен манастир, място за заточение от времето на Екатерина II до 1953 г., сега исторически резерват. — Б.пр.; През 20-те години на XX в. на този архипелаг беше сформиран първият концентрационен лагер на ГУЛаг, именно него визира Набоков. — Б. NomaD. ↑

[2] Танцова площадка (англ.) — Б.пр. ↑

Когато си представям редуването на тези учители, ме поразяват не толкова забавните трусове, които те внасяха в живота ми, колкото устойчивостта и хармоничната цялостност на този живот. Със задоволство отбелязвам висшето постижение на Мнемозина: майсторството, с което тя съединява отделните части на основната мелодия, като събира и свързва момините сълзи на нотите, провесени тук и там по цялата чернова партитура на миналото. И ми харесва да си представям при гръмкия възторжен изблик на събраните звуци отначало някакви слънчеви петна, а сетне, в избистряция се фокус, празничната трапеза, наредена в алеята. Там, в самото ѝ устие, до пясъчната площадка на вирското имение, пиехме шоколад в дните на летните именни и рождени дни. Върху покривката личи същата игра на светлосенките, както и върху лицата, под разлюляния легендарен листак на липите, дъбовете и яворите, едновременно увеличени до живописни размери и умалени до вместимостта на едно сърце, и целият празник се управлява от духа на вечното завръщане, който ме подтиква да се промъквам към тази маса (ние, призраците, сме толкова предпазливи!) не откъм къщата, откъдето са слезли всички останали, а отвън, откъм дълбините на парка, сякаш мечтата, за да има право да се върне, трябва да се приближи боса, с беззвучните стъпки на блуден син, изнемогнал от вълнение. През трепетната призма различавам лицата на домочадците и роднините, движат се беззвучни уста, безгрижно произнасят забравени думи. Трепка парата над шоколада, синкаво лъщят десертите със сладко от черни боровинки. Крилато семенце се спуска като малък хеликоптер от дървото върху покривката и на покривката леко се е извърнала към преливащото се слънце с тюркоазните жилки на вътрешната страна голата ръка на момиченце, протегната лениво с разтворена длан в очакване на нещо — може би на орехотрошачката. На мястото, където седи поредният гуверньор, виждам само течаш, неясен, променлив образ, който пулсира заедно с променливите сенки на листака. Взирам се отново и багрите намират очертаванията си, а очертаванията се раздвижват, сякаш се включва

вълшебен ток и нахлуват звуците: гласове, които говорят едновременно, пукот на счупван орех, леката крачка на небрежно предаваната орехотрошачка. Старите дървета шумят от вечния вирски вятър, високо пеят птиците, а през реката долита нестройната и възторжена врява на селската младеж, която се къпе, като дивите звуци на нарастваща овация.

ДЕВЕТА ГЛАВА

1

Бях на единайсет години, когато татко реши, че получаваното от мен домашно образование може полезно да се попълва от училището. През януари 1911 година бях приет в третия семестър на Тенишевското училище: семестрите бяха общо шестнайсет, така че третият отговаряше на началото на втори гимназиален клас.

Учебната година продължаваше от първите дни на септември докъм десети май с обичайните празнични прекъсвания, по време на които гигантската елха докосваше с нежната си звезда високия таван, изрисуван на бледозелени облаци, в една от долните зали на нашата къща или твърдо свареното яйце се спускаше с овален звук в кипналата лилава бездна.

Когато, камериерът Иван Първи (по-късно взет войник) или Иван Втори (той се задържа до времето, когато започнах да го изпращам с романтични поръчки) ме събуждаше, въвн още се ширеше мургава мъгла, ушите ми шумяха, прималяваше ми на стомаха и електрическата светлина в спалнята дразнеше очите ми с мрачния си йоден блясък. За половин час трябваше да подготвя премълчания вчера урок (о, щастливо време, когато мозъкът ми можеше да заснеме десет страници за също толкова минути!), да се окъпя, да се облека, да се набрекфастя^[1]. Затова сутрините ми бяха претърпкани и се наложи временно да отложим уроците по бокс и по фехтовка с учудващо гумения французин Лустало. Той продължаваше да идва почти всеки ден, за да боксира и се сражава с рапири с татко, а аз глътвах чаша какао в трапезарията на долния етаж и се втурвах оттам, вече навличайки палтото, през зеления салон (където толкова дълго след Коледа миришеше на мандарини и на бор) към библиотеката, откъдето долиташе тропот и тътрене на подметки. Там намирах баща си, висок, стегнат мъж, който изглеждаше още по-снажен с белия си спортен костюм и с черната си изпъкнала мрежеста маска: той се фехтуваше необикновено мощно, движеше се ту напред, ту назад по намазания с колофон линолеум и възгласите на сръчния му противник — „Вайег!“, „Котрег!“ — се смесваха със звънтежа на рапирите. Запъхтян леко,

татко сваляше маската от потното си розово лице, за да ме целуне. В тази част на обширната библиотека приятно се съчетаваха науките и спортът: кожата на подвързиите с кожата на боксовите ръкавици. Дълбоки клубни кресла с дебели седалки бяха наслагани тук-там покрай стените, изпълнени с книги. В единия край проблясваха металните пръти на изписания от Англия пънчбол^[2] — тези четири пръта подпираха покривообразна лакирана дъска, от която висеше голям, крушообразен, издут кожен чувал за боксови упражнения; при известна сръчност можеше така да се удря по него, че да се чува картечното „ра-та-та-та“ от блъскането по дъската и веднъж през 1917 година този съмнителен звук, проникнал през плътно затворения прозорец, привлече цяла тумба въоръжени до зъби улични бойци, веднага убедили се впрочем, че не съм полицейски пристав в засада. Когато през ноември същата картечна година (с която очевидно завинаги свърши Русия, както навремето си бяха свършили Атина и Рим), ние напуснахме Петербург, библиотеката на татко се разпадна, една част отиде за свиване на цигари, а някои доста странни остатъци и бездомни сенки се появяваха — като на спиритически сеанс — из чужбина. Така през двайсетте години една находка с наш екслибрис ми попадна на улична сергия в Берлин, при което доста уместно тя се оказа „Войната на световите“ от Уелс. Изминаха още години — и ето че държа в Нюйоркската обществена библиотека екземпляр от каталога на бащините книги, отпечатан още когато стояха живи и пълнокръвни по дъбовите рафтове и свенлива стара библиотекарка работеше по картотеката, сгушена в едно кътче. Той отново надяваше маската и се възобновяваше тропотът, нападенията и трепкането на рапирата. Забързвах се обратно по същия път, по който бях дошъл, сякаш репетирах днешното си посещение. След гъстата топлина на вестибюла — там зад тежката решетка, която грамадният син на портиера можеше да вдигне с една ръка, в камината прасяха брезовите дърва, студът вън стягаше дробовете ми с ледена ръка. Преди всичко поглеждах кой от двата ни автомобила, бенц или уолзли, ме чака, за да ме откара в училището. Първият бе управляван от кроткия бледолик шофьор Волков; това бе лимузина миши цвят. (А. Ф. Керенски покъсно го поиска за бягството си от Зимния дворец, но татко му обясни, че колата е слаба и стара и едва ли подхожда за исторически пътешествия — не е като дивната пътна карета на прабаба ни, с която

тя услужила на Людовик за бягството му във Варен). В сравнение с безшумната електрическа карета, която го предхождаше, линиите на бенца поразяваха с динамичността си, но на свой ред започнаха да изглеждат старомодни и консервативно квадратни, щом новата ни дълга черна английска лимузина от ролсройсово потекло взе да споделя с него гаража в двора на къщата.

Започнеш ли денят с пътуването с новата кола, значи започваше добре. Пирогов, вторият ни шофьор, беше доста независим дребен дебеланко, напуснал царската си служба, защото не пожелал да отговаря за някакъв мотор, който не му харесвал. Рижавата външност на закръгления Пирогов си подходеше с лисичето кожено палто, облечено върху кадифената му униформа, както и бутилкообразните му грамадни кожени ръкавици. Ако задръстване в уличното движение накараше този дребен шишко внезапно да удари спирачките — яко да натисне педала, — вратът му, отделен от мен чрез стъклената преграда, се зачервяваше, което впрочем се случваше и когато се мъчех да му предам нещо през не особено разговорливия рупор и стисвах пискливата тромба, облечена в бледосив плат и с мрежа, чийто бледосив шнур стигаше до шофьора. Пред тази скъпоценна градска кола той предпочиташе торпедоопела, червен, с червени кожени седалки, който използвахме на село; с него ни караше по Варшавското шосе, отворил заглушителя, със скорост седемдесет километра в час, което ни се струваше тогава шеметно; как гърмеше вятърът, как миришеше прахолякът след дъжда и тъмната зеленина на полята — а сега синът ми, харвардски студент, небрежно взема същото разстояние за половин час, пътувайки просто ей така от Бостън до Алберта, до Калифорния или до Мексико. Когато през 1915 година Пирогов бе призван в армията, замени го Циганов, възлест, кривокрак, черен, с някак див израз в жълтите си очи; той някога бил автомобилен състезател, участвувал в международни състезания и си счупил три ребра в Белгия. През лятото или през есента на 1917 година той реши въпреки енергичните възражения на баща ми да спаси страстно обичания от него уолзли от възможна конфискация, поради което го разглоби на части, а сетне ги изпокри по различни, известни само нему места, и вероятно татко щеше да го даде под съд, ако не бяха му попречили по-важни събития. Не зная защо, но по петербургските паважи снегът и поледицата не пречеха толкова на автомобила, колкото

например в асфалтирания Бостън четирийсет години по-късно — на географската ширина на Неапол и при доста по-съвършените коли. Не помня лошото време някога да ми е попречило да стигна до училището само за няколко минути. Нашата розова гранитна къща се намираше на №47 на Большая Морская. До нея бе къщата на Огински (№45). Сетне идваше Италианското посолство (№43), Германското посолство (№41) и обширният Мариински площад, след който номерата на къщите продължаваха да намаляват по посока на Дворцовия площад. Вляво от Мариинския площад, между него и великолепната, но дотеглива Исакиевска катедрала, имаше градинка; там веднъж сред листата на съвсем невинната липа бяха намерили ухото на терориста, загинал при небрежното до лекомислие преупаковане на смъртоносния си товар в една наета от него стая наблизо до Дворцовия площад. Същите тези дървета (сребърен филигран над хълмчето, от което се пързяхме шумно с шейни през детството) станаха свидетели как конните жандарми, укротяващи Първата революция, поваляха със сполучливи изстрели, сякаш гърмяха по врабчета, дечурлигата, накатерили се по клоните.

Щом свърнеше по Невски, автомобилът пет минути караше по него и колко ми беше весело да изпреварваме без усилия бързите пръхтящи коне — на някой увит в шинел гвардеец с лека шейна, запрегната с чифт врани коне със синкава мрежа. Завивахме наляво по улицата с чудесното име Караванная, завинаги свързана за мен с магазина за играчки на Пето и с цирка на Чинизели, от чиято заоблена каменна стена се подаваха каменни конски глави. Най-сетне през канала криввахме по Моховая и там спирахме пред вратата на училището. Префучавах през входа, затичвах се през тунелния проход и пресичах широкия двор към училищната врата.

---

[1] Да закуся (от англ.). — Б.пр. ↑

[2] Силова игра с плътна топка (англ.). — Б.пр. ↑

Моят баща, станал един от лидерите на Конституционно-демократическата партия, по този начин презрително отхвърли всички чинове, които толкова изобилно бяха валели върху предците му. На някакъв банкет отказал да вдигне чаша за здравето на монарха — и преспокойно даде обява във вестниците, че продава придворния си мундир. Училището, в което ме бе настанил, бе подчертано напредничаво. Както по-подробно съм обяснил в американското издание на тази книга, в Тенишевското училище не съществуваха класови и религиозни различия, учениците не носеха униформа, в горните семестри се преподаваха такива неща като законознание и според възможностите се поощряваше всякакъв спорт. С изключение на тези особености Тенишевското училище не се различаваше по нищо от всички останали училища в света. Както във всички училища по света (нека ми бъде разрешено тук да се нагодя към Толстоевия дидактичен говор) учениците понасяха някои учители, а други мразеха. Както във всички училища между момчетата се извършваше постоянна размяна на неприлични духовитости и физиологични сведения; и както във всички училища не бе прието много-много да изпъкваш. Аз бях прекрасен спортист; учех се без особено напрежение, балансирах между настроението и необходимостта; не отдавах на училището нито трошица от душата си, пазех всичките си сили за домашните радости — за *своите* игри, за *своите* увлечения и чудатости, за *своите* пеперуди, за *своите* любими книги — и, общо взето, не бих се измъчвал особено в училището, ако дирекцията просто по-малко се грижеше за спасението на гражданската ми душа. Обвиняваха ме в нежелание „да се приобщя към средата“, в надменно перчене с френски и английски изрази (които попадаха в руските ми писмени работи само защото изтърсвах първото, каквото ми минеше през ум) и категоричен отказ да използвам отвратително мокрия пешкир и общия розов сапун в умивалнята, в това, че се гнусях от опипания сивкав хляб и от чуждия за мен чай, и в това, че при свиванията използвах по английския маниер кокалчетата на юмука, а

не долната му част. Един от най-общественически настроените училищни наставници, зле ориентиран в чуждестранните игри, макар твърде силно да одобряваше социалното им значение, веднъж взе да ми дотяга с въпроса защо, когато играя футбол, аз (встрастен във вратарството, както друг се отдава на саможертвата) все стоя някъде „в края“, а не тичам с другите „деца“. Особена причина за раздразнение бе също и това, че шофьор „с ливрея“ докарва „господинчото“ с автомобил, докато повечето добри тенишевци използват трамвая. Най-възмутително беше, че още тогава изпитвах непреодолимо отвращение към всякакви групировки, съюзи, обединения, дружества. Спомням си в какъв бяс изпаднаше темпераментният В. В. Гипиус, един от стожерите на училището, доста необикновен червенокос мъж с остро рамо (таен автор на чудесни стихове), защото решително отказвах да участвувам в някакви си кръжоци, където се избираше „председателство“ и се четяха исторически реферати, а по-късно дори се провеждаха дискусии на политически теми. Напрежението, създадено от моята съпротива на тази скука, на тези безплатни прибавки към училищния ден, се задълбочаваше от положението, че моите обществено настроени наставници — безспорно чудесни добронамерени хора — с някакво фанатично упорство ми даваха за пример дейността на баща ми.

Възприемах тази дейност, както често се случва с децата на прочути бащи, през обичайните семейни призми, недостъпни за външните хора, и отношението към баща ми имаше много най-различни оттенъци — безусловна, почти безпредметна гордост, нежна снизходителност, тънък усет за най-дребните му лични особености, постоянното чувство, че независимо от заниманията си (дали пише уводна статия за „Речь“, дали работи по специалността си на криминалист, дали изнася сказка като политически оратор, или участвува в безкрайните си събрания) ние с него винаги сме в съзаклятие и сред всяко от тези чужди за мен занимания може да ми даде — и ми даваше — таен знак за своята принадлежност към изключително богатия „детски“ свят, в който бях свързан с него със същото тайно връстничество, с каквото бях свързан с мама, или както днес съм свързан със сина си.

Заседанията често се провеждаха у нас и че такова заседание предстоеше да се състои, винаги разбирах от долитащото от

портиерната бръмчене на специалния уред, донякъде подобен на шевна машина „Сингер“ с колело; въртеше го портиерът Устин, зает с безкрайното острене на „комитетските“ моливи. Този неведнъж споменаван от мене Устин ми изглеждаше — както толкова много членове на многобройната ни прислуга — примерен стар слуга, веселяк и добряк; беше женен за дебела естонка, която с много смешно отривисто съскане го викаше от стаята в сутерена („Устя! Устя!“), откъдето топло миришеше на кокошка. Но очевидно постоянната тягостна работа с тези красиви моливи по неусетен начин бе повлияла върху нрава му и толкова го бе озлобила вътрешно, че той, както се изясни по-късно, бе постъпил на служба в тайната полиция и се бе намирал в доходен контакт с безобидни, но досадни агенти, които се навъртаха около дома ни.

Към осем вечерта под надзора на Устин постъпваха многобройни галоши и кожени палта. Появяваше се приличащият малко на Теодор Рузвелт, но в по-розови тонове, Милюков с целулоидната си яка. И. В. Гесен, като потриваше ръце и леко свеждаше настрани умната си плешива глава, се взираше през очилата си в присъстващите, А. И. Каминка, със синкавочерна, сресана грижливо коса и с израз на учтиво внимание в подвижните си кръгли кафяви очи, вече доказваше разпалено нещо на съратника си. Постепенно преминаваха в комитетската стая до библиотеката. Там върху тъмночервеното сукно на дългата маса вече бяха наредени стройните моливи, блестяха чаши, по рафтовете се трупаха подвързани списания и тракаше махалото на високия стенен часовник, който изпълняваше музиката на часовника от Уестминстърското абатство. Зад това помещение имаше сломени лабиринти — те се свързваха с някакви килери и с други дебери, в които понякога потъваше за дълго страдащият от стомах Лустало и където по време на игрите с братовчед ми Юрик Рауш стигах до Тексас — и там веднъж по случай някакво специално заседание полицията бе настанила някакъв твърде мудар агент, дебел, хрисим, недовиждащ господин, общо взето, доста приличен наглед, който, щом беше открит, бавно и тромаво се стовари на колене пред нашата библиотекарка Людмила Абрамовна Гринберг. Интересно как бих могъл да споделям всичко това с училищните си другари и с учителите.

Реакционният печат постоянно нападаше кадетите и мама с безпристрастието на учен колекционер събираше в албум образци на бездарното руско карикатурно изкуство (изчадие на германското). На тях баща ми бе изобразяван с подчертано „господарска“ физиономия, с подстригани „по английски“ мустаци, с къса коса, която преминаваше в плешивина, с пълни бузи, на една от които имаше бенка, и с „набоковски“ (в генетичен смисъл) вежди, решително насочени нагоре от края на римския му нос, но наред път губещи всяка следа от растителността си. Помня една карикатура, на която от него и от многозъбия котомустачест Милюков благодарното Световно Еврейство (нос и брилянти) приема подноса с хляб и сол — майка Русия. Веднъж (не помня точно годината, вероятно 1911 или 1912) „Новое время“ бе поръчало на някакъв пройдоха оскърбителна за татко статия. Тъй като авторът (някой си Снесарев, ако не ме лъже паметта) беше личност недуелоспособна, моят баща извика на дуел редактора, издател на вестника, Алексей Суворин, сигурно малко по-приемлив в този смисъл. Преговорите продължиха няколко дни; не знаех нищо, но веднъж в класа забелязах, че отворено на някаква страница списание обикаля от ръка на ръка и предизвиква кискане. Улових го, то се оказа жълт седмичник, където в кафешантанни стиховце се разправяше надълго и нашироко историята с дуела, придружена от най-различни коментари; от тях между другото научих, че за свой секундант татко поканил зет си, адмирал Коломейцев, герой от Японската война: в Цушимското сражение капитан втори ранг Коломейцев, командващ миноносец, успял да се приближи до запаления флагмански броненосец и да спаси началника на ескадрата, ранения в главата адмирал Рождественски, когото лично моят чичо не понасяше. След свършването на часа установих, че списанието е било донесено от един от най-добрите ми приятели. Обвиних го в предателство. В последвалото сбиване той падна по гръб на чина и си закачи някак крака за нещо. Глезенът му изпука, той остана няколко седмици на

легло, но благородно, скри от семейството си и от учителите в училище моето участие в тази история.

Към ужасните чувства, разбунени у мен от списанието, болезнено се примесваше образът на злополучния ми другар, когото като труп бе понесъл надолу друг мой другар, якият Попов, горила с обръсната глава, мръсен, но доста добродушен мъж-гимназист — човек не можеше да го надвие дори в бокс, — който всяка година „оставаше“, така че вероятно цялото училище, клас след клас, би преминало призрачно през него, ако през 1914 година не беше избягал на фронта, откъдето се върна хусар. Като напук този ден автомобилът не дойде да ме вземе, наложи се да наема шейна и по време на необичайното, невероятно бавно, унило и студено пътешествие от Моховая до Морская успях да премисля много неща. Сега разбрах защо снощи мама не беше слязла за вечеря и защо вече трета сутрин идваше Тернан, треньор по фехтовка, смятан за още по-добър от Лустало. Това не означаваше, че изборът на оръжието е приключен — и аз мъчително се колебаех между шпагата и куршума. Въображението ми предпазливо, вземаше толкова любимата, толкова жарко изпълнена с живот фигура на фехтуващия татко и я пренасяше без маската и защитния накрайник в някакъв сайвант или манеж, където зиме ставаха дуелите с шпаги, и ето вече виждах баща си и неговия противник с черни панталони, голи до кръста, биещи се яростно — виждах дори онази енергична непохватност, която и най-елегантният фехтовач не може да избегне в истински двубой. Тази картина беше толкова отвратителна, толкова живо си представях зрялата голота на бясно пулсиращото сърце, което всеки миг ще бъде прободено от шпагата, че за миг ми се прииска изборът да падне върху помеханичното оръжие. Но начаса отчаянието ми се засили още повече.

Докато шейната, в която бях седнал умърлушен, пълзеше на тласъци по Невски, където сред мразовитата мъгла вече се бяха запалили разводнените светлини, си мислех за тежкия черен броунинг, който баща ми държеше в горното чекмедже на писалището си. Този привлекателен предмет, при който като на поклон бях водил Юрик Рауш, ми беше също толкова познат, както и останалите по-очевидни украшения на кабинета: модерният през онези дни брик-а-брак^[1] с кристал или с камъчета; многобройните семейни фотографии, огромният меко осветен Перуджино; малките холандски картини,

преливащи с меден блясък под своите лампички; цветята и бронзът; и точно зад мастилницата на огромното писалище, закрепен към неговия хоризонт, розоводимният пастелен портрет на мама, направен от Бакст: художникът я бе нарисувал полуфас и изумително бе предал нежните ѝ черти, високата прическа на пепелявата коса, сивкавата синева на очите, заобленото очертание на челото, изящната линия на шията. Но когато молах грохналия файтонджия, който; приличаше на парцалена кукла, да кара по-бързо, се натъквах на сънлива, сложна лъжа: старецът с привичен полузамах лъжеше коня, че уж се кани да измъкне камшика от кончова на дясната си валенка, а конят го лъжеше, че раздрусал глава, се кани да ускори своя тръс. Аз пък в снежното си вцепенение, в което ме бе потопило това заспало каране, изживявах всичките прочути дуели, толкова добре познати на руското момче. Грибоедов показваше окървавената си ръка на Якубович. Пистолетът на Пушкин падаше с дуло в снега. Лермонтов се усмихваше на Мартинов под буреносния облак. Дори си представях, да ми прости бог, онази крайно бездарна картина на бездарния Репин, на която четирийсетгодишният Онегин се прицелва в къдравия Собинов. Май няма нито един руски автор, който да не е описал тези английски дуели à volonté^[2], и докато моят дремлив кочияш свъръщаше към Морская и пълзеше по нея, в замъгления ми мозък като в магичен кристал се сливаха силуетите на дуелистите — из горичките на старинните имения, на Волково поле, зад Чорная речка на белия сняг. И между тези придोшли образи като бездна бе зейнала моята нежна любов към татко — хармонията на нашите отношения, тенисът, велосипедните разходки, пеперудите, шахматните задачи, Пушкин, Шекспир, Флобер и тази всекидневна размяна на скрити от другите ни домашни наши шегги, които представляват тайният шифър на щастливите семейства.

Предоставих на Устин сметката на файтонджията и се втурнах вкъщи. Още в приемната до мен достигнаха отгоре гръмки весели гласове. Николай Николаевич Коломейцев се спускаше, по мраморното стълбище с всичките си морски регалии сякаш в нарочно измислен апотеоз, в приказен свят на уреждащи всичко съвпадения. От площадката на втория етаж, където безръката Венера се извисяваше над малахитовата купа за визитни картички, моите родители още говореха с него и той, докато се спускаше, засмян се обръщаше към тях и пляскаше с ръкавицата си по перилата. Веднага разбрах, че

дуелът няма да се състои, че противникът се е извинил, че светът ми е цял. Като отминах чичо, се втурнах нагоре към площадката. Видях спокойното всякогашно лице на мама, но към татко не можах да погледна. Успях за психологическо алиби да избъбря нещо за сбиване в училището, в този миг сърцето ми се надигна — надигна се, както на морските вълни се е надигнал „Буйни“, когато палубата му се изравнила за миг с борда на „Княз Суворов“, и нямах носна кърпа.

Всичко това беше отдавна — много преди онази нощ на 1922 година, когато в берлинската лекционна зала татко закрил Милюков от куршумите на двама неизвестни негодници и докато с боксов удар повалил единия от тях, бил смъртно ранен с изстрел в гърба от другия, но дори сенчица от това бъдеще не падаше върху празнично озареното стълбище на петербургската ни къща и както винаги беше спокойна голямата прохладна длан, сложена върху главата ми, и няколкото линии в сложната шахматна композиция още не бяха се слели в етюда на дъската.

---

[1] Вид пръскана мазилка. — Б.пр. ↑

[2] Дуел със стрелба не по команда (фр.). Б.а. ↑

ДЕСЕТА ГЛАВА

Както е известно, книгите на капитан Майн Рид (1818–1883) в опростени преводи бяха любимото четиво на руските момчета и след като бе отминала неговата американска и англо-ирландска слава. Понеже владеех английски от люлчините си дни, можех да се наслаждавам на „Безглавият конник“ (превеждам точно) в несъкратения му и доста многословен оригинал. Двама приятели си разменят дрехите, шапките, конете и злодеят обърква жертвата си — ето главната извивка на сложната фабула. Изданието, което имах (вероятно лондонско), остана да стои върху рафта на спомена като дебела книга с подвързия от червено платно, с воднистосива картинка на титулната страница, чийто гланц отначало бе замъглен от димната оризова хартия, която го предпазваше от неизвестни посегателства. Помня постепенната гибел на този защитен лист, който в началото започна да се сгъва неправилно, по уродлив диагонал, а сетне се разкъса; самата картинка обаче, сякаш избеляла от слънцето на жаркото ми въображение, не мога да си припомня: сигурно на нея е бил изобразен клетият брат на Луиза Пойндекстър, два-три койота, кактуси, бодлив мескит — и ето че вместо *онази* картинка през прозореца на ранчото виждам истинската югозападна пустиня с кактусите, чувам утринния, нежно-жален писък на венценолната яребичка и се преизпълвам с чувството за някакви небивали постижения и награди.

От Варшава, където баща му, барон Рауш фон Траубенберг беше генерал-губернатор, братовчед ми Юрий пристигаше на гости през лятото в нашето петербургско имение и тъкмо с него играех общоизвестните Майн-Ридови игри. Отначало за горските си двубои използвахме пистолети играчки, изстрелващи доста силни пръчки колкото молив, при това за по-голяма скорост сваляхме от металното острие вакуумната гумичка; по-късно преминахме към въздушни пушки разнообразни марки и се стреляхме взаимно с малки стоманени стрели с ярки пера, които оставяха леки, но болезнени ранички, ако попаднеха в бузата или в ръката. Читателят лесно може да си

представи всичките тези развлечения на двете самолюбиви момчета, всяко от които се мъчеше да надмине другото по смелост; веднъж се прехвърлихме през реката край дъскорезницата, като прескачахме от един плаващ дънер на друг; те се хлъзгаха, въртяха се под краката ни и дълбоката вода се синееше черно, това не представляваше голяма опасност за мен, тъй като плувах добре, но Юрик, който не изоставаше от мен, изобщо не умееше да плува, не бе ми казвал това и едва не се удави на два сажена от брега.

През лятото на 1917 година, вече юноши, се забавлявахме с това, че всеки поред лягаше по гръб на земята под ниската дъска на люлката, на която другият мощно се рееше и се плъзгаше над самия нос на легналия — докато него по тила го щипеха мравки; след година и половина Юрик участвувал в конна атака в кримската степ и докараха мъртвото му тяло в Ялта да го погребат; цялата предна част на черепа му бе тласната назад от силата на петте куршума, убили го на място, когато сам препуснал срещу червената картечница. Може би неволно пригаждам миналото към известна стилизация, но сега ми се струва, че моят толкова рано загинал другар всъщност не бе успял да се отърси от войнствено-романтичния Майн-Ридов блян, който го поглъщаше доста повече от мен по време на нашите не кой знае колко чести и не много продължителни летни срещи.

Наскоро в библиотеката на американски университет намерих същия „The Headless Horse man“ в стогодишно, много непривлекателно издание без никакви илюстрации. Сега не мога да го чета ред по ред, но има проблясъци на талант и на места се забелязва дори някаква Гоголева живописност. Да вземем за пример описанието на бара в тексаския дървен хотел от петдесетте години. Напереният барман без редингот, по атлазена жилетка, по риза с бастии е описан много живо и етажите разноцветни, бутилки, сред които „антикварно тиктака“ холандски часовник, „изглеждат блеснала зад гърба му дъга и заобикалят напарфюмираната му глава“ (много ранният Гогол, разбира се). „От стъкло в стъкло преминават и ледът, и виното, и мононгахилата (вид уиски).“ Мирият на мускус, на абсент и лимонова кора изпълва кръчмата, а рязката светлина на „канфиновите лампи подчертава тъмните астериски^[1], оставени от експекторацията (плюнките) по белия пясък, с който е посипан подът“. Деветдесет години по-късно, а именно през 1941 година, из онези места, някъде на юг от Далас, събирах през една баснословна пролетна нощ чудесни нощенки и педомерки около неоновите светлини на безсънен гараж.

В бара влиза злодеят, „робоизтезателят мисисипец“, някогашният капитан на доброволците, мрачният красавец и скандалджия Касий Къхуун. Той вдига груба наздравица: „Америка за американците, долу проклетите ирландци!“ — при което нарочно блъска героя на нашия роман, Морис Джералд, младия укротител на мустанги с кадифени панталони и ален шал на врата. Впрочем той е само скромен търговец на коне, а както се оказва по-късно за радост на Луиза, и баронет — сър Морис. Не зная, може би именно този британски шик да е бил причината толкова бързо да залезе славата на нашия романист ирландец в Америка, във втората му родина.

Веднага след блъсването Морис извършва ред действия в следната последователност.

Поставя чашата си с уиски на тезгяха.

Изважда копирена кърпа (актьорът не бива да бърза).

Избърсва с нея бродираната на гърдите си риза от сквернилото я уиски.

Премества кърпата от дясната си ръка в лявата.

Отново взема чашата от тезгяха.

Плисва остатъка от уискито в лицето на Къхуун.

Отново поставя спокойно чашата върху тезгяха.

Неслучайно помня толкова точно тази художествена серия от действия: много пъти сме я разигравали с братовчед ми.

Дуелът с шестзарядни колтове (налагаше ни се да ги заменяме с револвери с восъчни куршумчета в барабаните) става също тук в опустялата кръчма. Въпреки интереса, породен от двубоя („двамата бяха ранени... кръвта плискаше върху пясъка, на пода“), още на десетгодишна възраст, дори и по-рано, нещо неудържимо ме подтикваше да напусна кръчмата с нейните вече пълзящи на четири крака дуелисти, за да разгледам по-отблизо „в ароматния здрач“ някакви под сурдинка и съблазнително споменати от автора „сеньорити от съмнително естество“. С още по-голямо вълнение четях за Луиза Пойндекстър, за светлокосата братовчедка на Къхуун и бъдеща лейди Джералд, дъщеря на плантатор. Тази прекрасна, незабравима девойка, почти креолка, се явява пред нас разкъсвана от мъките на ревността, която добре познавах от детските балове в Петербург, когато някое безумно обичано момиченце с бяла панделка, кой знае защо, изведнъж преставаше да ме забелязва. И така, Луиза е застанала върху плоския покрив на дома си, подпряла се е с бялата си ръка на каменния парапет, още влажен от нощната роса, и двойката нейни гърди (тъкмо тъй е написано „twin breasts“) се вдигат и се спускат, а лорнетът ѝ е насочен — този лорнет намерих по-късно у Ема Бовари, а сетне го пое Ана Каренина, от която премина у Дамата с кученцето и бе изгубен от нея на ялтенския кей. Ревнивата Луиза го бе насочила към петнистата сянка под мескитите, където тайно обичаният от нея конник разговаряше с несимпатичната както за мен, така и за него амазонка, дона Айседора Коварубно де лос Лянос, дъщеря на местен земевладелец. Авторът доста отблъскващо сравняваше тази преувеличена брюнетка с „миловиден младеж с тънки мустачки“, а буйната ѝ коса с „разкошната опашка на див кон“.

„Веднъж се случи — обяснява Морис на Луиза, тайно обичана от него — да окажа малка услуга на дона Айседора, а именно да я избавя

от шайка дръзки индианци.“ — „Малка услуга! — възкликва Луиза. — Но знаете ли вие, че ако мъж ми окажеше такава услуга...“ — „Как бихте го възнаградили“ — пита Морис с извинително нетърпение. „О, аз бих се влюбила в него!“ — възкликва откровената креолка. „В такъв случай, госпожице, натъртено произнася Морис, — бих дал половината от живота си, за да попаднете в лапите на индианците, а другата половина — за да ви избавя.“

И тук нашият романтик капитан вмъква странно авторско признание. Превеждам го дословно^[2]: „Най-сладката целувка през моя живот бе тази, която имах, седейки в седлото, когато онази жена — прекрасно създание, сред ширната равнина — се наведе към мен от своето седло и ме целуна мен, ездача.“

Това тежкотоварно „седейки“ (as i sate) придава, разбира се, и плътност, и продължителност на целувката, която капитанът толкова елегантно е „имал“ („had“), но дори на единайсет години ми беше ясно, че такава кентавърска любов по неволя е донейде ограничена. При това Юрик и аз познавахме един лицеист, който бе изпитал това на Островите, но конят на дамата му блъснал неговия кон в една канавка с вода. Съсипани от приключения във вирския чапарал, лягахме на тревата и говорехме за лени. Невинността, ни сега ми се струва почти чудовищна в светлината на разните изповеди за тези години, изложени от Хавелок Елис, където става дума за някакви дечица от всевъзможни полове, занимаващи се с всичките гръко-римски грехове постоянно и навсякъде, от англосаксонските промишлени центрове до Украйна (откъдето има едно особено вавилонско донесение от някакъв помешчик). Бордеите на любовта не ни бяха познати. Когато ме накара с кръв (от палеца, порязан с джобно ножче) да подпиша върху пергамента клетвата за мълчание, тринайсетгодишният Юрик ми разказа за тайното си влечение към една омъжена дама от Варшава (неин любовник той стана доста по-късно — на петнайсет години). Две години бях по-малък от него и нямаше с какво да му се отплатя за откровеността, ако не се броят няколкото бедни, леко украсени разкази за детските ми увлечения по френските плажове, където беше толкова хубаво и мъчително, и прозрачно-шумно, и из петербургските къщи, където винаги биваше толкова странно и дори малко страшно да се криеш и да си шепнеш, и да бъдеш хващан от горещата ръчица по време на общите игри из

чуждите непознати коридори, из суровите сиви лабиринти, пълни с неизвестни бавачки, след което главата те болеше тежко и по стъпалата на каретата преминаваха дъги от светлините. Впрочем точно същата година, която сега постепенно освободих от шлага на по-ранните и по-късните впечатления, все пак имах случай да изпитам нещо като романтично приключение с наплива на първите мъжки чувства. Имам намерение да демонстрирам много мъчен номер, своеобразно двойно салтомортале в тъй наречения „вализки“ вариант (ще ме разберат старите акробати) и затова моля за пълна тишина и за внимание.

---

[1] Звездички (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Според принципите на Набоков преводът на поезия е невъзможен, а прозата трябва да се превежда дословно (тези свои възгледи е изложил в предисловието си към „Евгений Онегин“, преведен на английски в проза), затова посочените от него откъси звучат доста буквално. Различията, които личат между текстовете от „Конника без глава“, преведени от Набоков, и познатите на нас от българския превод, се дължат на използвани различни оригинали; Набоков ползува пълния текст, а у нас е преведено съкратеното английско издание. — Б.пр. ↑

През есента на 1910 година с брат ми ни изпратиха заедно в Берлин за три месеца с гуверньора, за да ни изправят зъбите: горните при брат ми се издаваха напред, а моите растяха, както им падне, дори един допълнителен се беше подал от средата на небцето като на млада акула. Всичко това бе твърде досадно. Прочутият американски зъболекар в Берлин изкорени това-онова с клещите, причинявайки ми дива, неприлична болка, а колко ужасен бе при някогашните зъболекари мрачният изглед през прозореца пред вдигнатия нагоре стол и памук, памук, сух, дяволски памук, който напъхваха около венеца на пациента. Този жесток американец стегна останалите зъби с корав конец, преди да ни обезобрази с платинени телчета. Разбира се, смятахме, че трябва да ни се предоставят много развлечения като награда за тези адски сутрини Ин ден Целтен ахтцен А — ето, спомних си дори адреса и безшумното движение на електрическия автомобил под наем. В началото много играехме тенис, а когато настъпиха студовете, почти всеки ден започнахме да посещаваме скейтингринга на Курфюрстендам. Военният оркестър (през онези години Германия беше страна на музиката) не можеше да заглуши механичното мъркане на ролковите кьнки. В Русия съществуваше порода момчета (Вася Букетов, Женя Кан, Костя Малцев — къде са всичките днес?), които чудесно играеха футбол, тенис, шах, бяха блестящи върху леда на пързалките, правеха завоите „през коляно“, кьнките им за дълго бягане бяха като бръснач, яздеха, скачаха със ски във Финландия и моментално научаваха всеки нов спорт. Аз бях същият и затова много се веселях на този паркетен скейтинг. Имаше десетина души в червени униформи с бранденбурги, повечето от тях говореха английски (никога не научих немски и през живота си не съм прочел нито едно литературно произведение на немски). Най-пъргавият от тях, мрачен млад бандит от Чикаго, ме научи да танцувам на ролкови кьнки. Брат ми, кротък и несръчен, тихомълком се измъкваше настрани, без да пречи никому, а гуверньорът ни пиеше кафе и ядеше паста мока в кафенето зад кадифената завеса. Скоро

забелязах група изящни, стройни млади американки; отначало те всички се сливаха за мен в едно странно привлекателно явление; но постепенно започна диференциация. Веднъж във валса, няколко секунди преди едно от най-болезнените си падания, каквито съм изтърпявал когато и да било (разбих лицето си), бях чул от тази съблазнителна група вече познатия за мен глас, пълнозвучен като удар по арфа, който ми изрази одобрение. И досега бавно се плъзга тя пред очите ми, тази висока млада американка със син тайор, с голяма черна шапка, проведена от бляскава карфица, с бели меки ръкавици и лачени чепички и с някакви особени ролкови кънки. Нощем не ме хващаше сън, представях си тази Луиза, стройната ѝ снага, откритата ѝ, нежносинкава шия и се учудвах на странното физическо неудобство, което, дори да бях усещал преди, не беше свързано с някакви си фантазии, а само защото ми жулеха спортните панталони. Веднъж минавах през вестибюла на ринга, пред една дорийска колона бе застанала тя и моят инструктор; този гладко сресан нахалник от типа на Къхуун я държеше здраво за китката и настояваше за нещо, а тя детински въртеше пленената си ръка — и през близката нощ няколко пъти поред го заклах, застрелях, удуших.

Нашият гуверньор, същият „Ленски“, за когото писах по друг повод, високонравствен и малко наивен човек, бе за пръв път в чужбина. Невинаги му бе лесно да съчетава разпаления си интерес към туристическите примамки с педагогическия дълг и, общо взето, на нас с брат ми често ни се удаваше да го заведем на места, където родителите ни вероятно нямаше да ни пуснат. Така например той лесно се поддаде на примамливата Винтергартен^[1] и ето че веднъж се озовахме седнали с него в една от предните ложи под изкуственото звездно небе на това прочуто заведение да смучем през сламки необикновено вкусния „айсшоколад“ с каймак.

Програмата беше обикновена: имаше жонгльор във фрак; имаше певица, внушителна на вид, припламваща с фалшивите си скъпоценни камъни в променливите лъчи на зеления и червения прожектор; след това се появи комик на ролкови кънки; между него и велосипедния номер (за който ще кажа, когато му дойде времето) в програмата бе обявено: „Gala Girls“ — и с поразителна срамна внезапност, заприличала ми на падането върху покритата с черен прах пързалка, познах моите американски хубавици в тази гирлянда от гърдести

„гърлс“, които ръка за ръка, в плътна пищна редица, се полюшваха от ляво на дясно и после обратно и ритмично подмятаха ту десет леви, ту десет десни еднакви розови крака. Намерих лицето на моята едроока Луиза и разбрах, че всичко е свършено дори и да се различаваше с някаква грация, с някакъв белег на придобита мекота от своите вулгарни другарки. Не можех отведнъж да престана да мисля за нея, по преживяният удар се превърна в подтик за индуктивен процес, тъй като скоро забелязах сред новите момчешки чудеса, че сега вече не само тя, а всеки женски образ, който позира като академична робиня на нощните ми блянове, пробужда у мен вече познатото все още загадъчно неудобство. Попитах простодушно родителите си за тези симптоми, те тъкмо бяха пристигнали в Берлин от Мюнхен или от Милано, и татко усилено заразгръща немския вестник, който бе разтворил току-що, и ми отговори на английски, започвайки явно дългото обяснение с интонацията на „мним цитат“, с чиято помощ обичаше да започва речите си: „Това, момчето ми, е само една от абсурдните комбинации в природата — също както са свързани помежду си смуцението и пламналите бузи, мъката и зачервените очи — shame and blushes, grief and red eyes... Tolstoi vient de mourir“^[2], изведнъж се прекъсна сам с друг, потресен глас, като се обърна към мама, седнала до вечерната лампа. „Не може да бъде — покрушено и тихо възкликна тя и сплете ръце, сетне добави: — Време е да се прибираме“ — сякаш смъртта на Толстой беше предвестница на някакви апокалиптични бедствия.

---

[1] Зимна градина (нем.). — Б.пр. ↑

[2] Толстой умрял (фр.). — Б.а. ↑

Да се върнем сега на велосипедния номер — в моята версия. През лятото на следващата 1911 година Юрик Рауш не пристигна и аз останах сам с натрупаните неясни вълнения. Клекнал пред неудобно ниския рафт в галерията на вирската къща, сред полумрака, който сякаш нарочно трябваше да пречи на тайните ми издирвания, търсех значението на всякакви смътни, неясно съблазнителни и дразнещи термини в осемдесет и двутомната енциклопедия на Брокхаус. За икономия съответната дума в целия по-нататъшен текст се даваше само с началната й буква, така че към затруднението от слабото осветление, от прахоляка и ситния шрифт се присъединяваше и маскарадното мяркане на главната буква, означаваща слабопознатата дума, която се криеше сред сивия петит от младия читател и от малиновата ижица на челото му. Ловът на пеперуди и разните видове спорт запълваха слънчевите часове на лятното денонощие, но никаква физическа умора не можеше да обуздае безпокойството, което всяка вечер ме пращаше на смътно пътешествие. Преди обед яздох, а по залез с напомпани гуми натисках педалите на своя стар „Енфилд“ или на новия си „Суифт“ кой знае накъде, така бях обърнал кормилните му рога, че вулканитовите им ръкохватки идваха по-ниско от седалката и можех да извия гръбнак като състезател. С чувство за безплътност потъвах в цветния вечерен въздух, летях по парковата алея, следвах вчерашните следи на собствените си дънлопови гуми; внимателно заобикалях корените на пъновете и гумените жаби; отдалеч си набелязвах суха съчка и с лек пукот я пречупвах с чувствителната гума; умело лавирах между две листенца или между камъче и трапчинка в земята, откъдето пак моето преминаване го бе извадило предишния ден; един миг се наслаждавах на кратката гладкост на мостчето над потока; натисках спирачката и с предното колело разтварях бялата вратичка в края на Стария парк; и сетне, замаян от свобода и тъга, препусках по твърдата лепкава крайпътна ивица на полските друмища.

През онова лято всяка вечер минавах покрай златна от залеза дървена къща и там на черния праг винаги по това време стоеше Поленка, моя връстница, дъщерята на кочияша. Тя стоеше, подпряла рамо на вратата, меко и свободно скръстила ръце на гърдите, възплъщение на гус^[1] и Рус — и отдалеч наблюдаваше моето приближаване с учудващо приветливо грейнало лице, но колкото по-близо стигах, толкова повече този блясък се свиваше до полуусмивка, сетне до леко трепкане в крайчеца на стиснатите ѝ устни и накрая изобщо избледняваше, така че, когато се изравнявах с нея, просто не откривах никакъв израз върху чаровното ѝ кръгло лице с леки следи от сипаница, нито в малко разногледите ѝ светли очи. Но щом само отминех и се озърнех към нея, преди да излетя нагоре, вече отново проличаваше тънка трапчинка върху бузата ѝ, отново скъпите черти излъчваха тайнствена светлина. Боже мой, как я обожавах! Никога не размених нито думица с нея, но откак престанах да карам по онзи път през онзи ниско-слънчев час, безмълвното ни познанство от време на време се възобновяваше в продължение на още три-четири години. Влизам понякога навъсен, с кожени гамаша, със стек, в обора за добитъка или в конюшната и изведнъж се появява тя, сякаш изникнала от златистата земя, и винаги застава малко отстрани, винаги боса и като потрива, с извивката на стъпалото; пресеца на другия крак или почесва с безимен пръст пътя в светлорусата си коса, винаги подпряна на нещо, на вратата на конюшната, докато ми оседлават кон, или на дънера на липата в рязко ярката септемврийска сутрин, когато селската ни прислуга се събираше пред главния вход да ни изпрати за през зимата в града. Всеки път гърдите ѝ под сивата басма ми се струваха все по-меки, а голите и ръце все: по-яки и веднъж, малко преди да замине за друго, далечно село, където на шестнайсет години я дадох за жена на пияницата: ковач, забелязах веднъж, както минавах покрай нея, блясъка на нежен присмех в раздалечените ѝ светлокафяви очи. Странно, звучи, но през живота ми тя беше първата, която, притежаваше магичната способност с кипнала светлина, и сладост да прогаря съня ми до дъното (а го постигаше с това, че не оставяше усмивката си да угасне), но същевременно в съзнателния живот дори не помислях за сближаване с нея, при това повече се опасявах да не изпитам отвращение от спечената кал по краката ѝ и от застоялата

миризма на селската ѝ рокля, отколкото да не я оскърбя с банално господарско ухажване.

[\[1\]](#) Село (фр.). — Б.а. ↑

Преди да се разделя с тази натрапчив образ, бих искал да задържа пред очите си: едновременно; две картини. Едната от тях дълго живя у мен отделно от скромната Поленка, стъпила на черния: праг до златната си къща; понеже пазех спокойствието си, избягвах да отнасям към нея онова русалско въплъщение на; жалната ѝ хубост, което веднъж случайно бях видял. Беше през юни същата година, когато двамата бяхме: навършили тринайсет; промъквах се по брега на Оредеж, преследвах тъй наречените „черни аполонови пеперуди“ (*Parnassius mnemosyne*), чудновати, от дъвен произход, с полупрозрачни, гланцови крила и пухкави като върба коремчета. Преследването на тези дивни създания ме отведе в гъсталак от песекени и елши до брега на синята студена река, изведнъж чух викове и плясък и зърнах зад благоуханния храст Поленка и три-четири други деца, които се плискаха голи край останките от дървени подпори, оцелели от някогашна къпалия. Мокра, ахкаща, задъхана, със сопол под чипия нос, с изпъкнали детски ребра, рязко очертани под бледата, настръхнала от студа кожа, с черна кал по прасците, с кръгъл гребен, пламнал в потъмнялата от водата коса, тя се спасяваше от остригано нула номер момиче с изпъкнал корем и от безсрамно възбудено момче с ширити на кръста (май против уроки), които се закачаха с нея, плискаха и шляпаха по водата с изкубнати стъбла на водни лилии.

Вторият образ се отнася към коледните празници на 1916 година. Застанал в предвечерната тишина на заснежения перон на гара Сиверска, гледах далечната сребърна горичка, която постепенно ставаше оловна под гаснещото небе, и чаках да се появи от нея пушекът, сякаш от гваш, на влака, който трябваше да ме откара обратно в Петербург след веселия скиорски ден. Лилавият дим се появи и в тази минута Поленка мина край мен с друга млада селянка — двете бяха с дебели шалове, с големи валенки, с безформени салайдисани елеци, памукът стърчеше на фъндъци от прокъсания черен плат и Поленка, със синина под око и подута устна (чуваше се, че мъжът ѝ я биел по празник), рече, без да се обръща към никого,

замислено и мелодично: „А младият господар хич не ме позна.“ Само този единствен път се случи да чуя гласа ѝ.

С нейния глас ми говорят сега летните вечери, през които като момче толкова беззвучно и бързо бях прелитал покрай дългата сянка на ниската ѝ къща. На мястото, където черният път се вливаше в пустинното шосе, слизах от велосипеда и го подпирах на телеграфния стълб. На близкото, изцяло разкрило се небе стинеше великолепен страховит залез. Сред неусетно променящите се негови грамади погледът различаваше оцветените с фуксин структурни части на небесните организми и алените пукнатини в тъмните масиви, и гладките ефирни плитчини, и миражите на райски острови. Тогава още не умеех — както сега чудесно умея — да се справям с такива небеса, да ги претопявам в нещо, което може да се даде на читателя, нека той примира; и тогавашното ми неумение да се измъкна от красотата задълбочаваше мъката ми. Исполинска сянка започваше да залива равнината, сред медената тишина монотонно бучаха стълбовете и кръвта напрегнато блъскаше в мен, хранещите се нощем гъсеници на някои пеперуди започваха бавно да изпълзят по стъблата на растенията. С едва доловим хрупкав звук очарователно светлосиньо червейче на зелени ивички движеше челюсти по ръбчето на полско листенце, като прояждаше от горе на долу правилно отворче, изправяше шийка и отново гризеше от горната точка, за да разшири полукръга. Машинално преместих гладника заедно с листенцето в една от кутийките, които винаги ми се намираха, но мислите ми както никога бяха далеч от отглеждането на пеперуди. Колет, моята плажна приятелка; танцьорката Луиза; всичките поруменели, уханнокоси момиченца с ниско вързани ярки копринени колани — с всички тях бях играл по детските празници; графиня Г., тайнствената дама на моя братовчед; Поленка, подпряна с усмивка на неизвестно страдание до вратата сред пламъците на новите ми сънища; всичко това се сливаше в един образ, още неразбираем за мен, но който скоро ми предстоеше да постигна.

Помня една такава вечер... Блясъкът ѝ аленееше върху изпъкналия велосипеден звънец. Над черните телеграфни струни като

ветрило се разтваряха гъстолилавите ребра на разкошните малинови облаци; това бе като някакъв възторжен вик, в който звукът бе заместен от екливи багри. Звукът посърваше, въздухът гаснеше, полята тъмнееха, но над самия хоризонт, над ситните зъбци на отдалечаващата се на юг борова гора, прозрачната като вода пролука, горе подчертана от слоевете почернели облаци, изглеждаше за окото отделна подробност със свои украшения, които само много глупав читател би взел за резервни части към дадения залез. Тази пролука заемаше съвсем незначителна част от огромното небе и в нея личеше онази нежна яснота, присъща на предметите, когато ги погледнеш от обратната страна на телескопа. Там в миниатюрен вид се беше разположило семейство ведри облаци, струпали са се светли въздушни извивки, анахронизъм от млечни цветове; нещо много далечно, обаче разработено до последните подробности; фантастично умален, но вече съвсем готов да ми бъде предаден моят утрешен приказен ден.

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА

За пръв път видях Тамара — избирам ѝ псевдоним с цветовете нюанси на истинското ѝ име, — когато тя бе на петнайсет години, а аз на шестнайсет. Около нас като че нищо не бе се случило, бляскаше и се браздеше вирското лято. Втора година продължаваше далечната война. Две години по-късно прословутата промяна на държавния строй щеше да премахне познатата, кротка обстановка в имението — и вече тътнеше задкулисният, гръм в стиховете на Александър Блок.

В началото на лятото и в течение на цялото предишно името „Тамара“ се появяваше (с онази престорена наивност, която е толкова присъща на съдбата, когато пристъпва към нещо важно) в различни места из нашето имение. Намирах го изписано с химически молив върху бялата врата или с пръчка върху червеникавия пясък на алеята, или недоизрязано върху облегалката на пейката, сякаш самата природа, скришом от стария ни пазач, който водеше вечна борба против нахлуването на летовници в парка, с тайнствени знаци ме предупреждаваше за приближаването на Тамара. През този юлски ден, когато най-сетне я видях, застанала съвсем неподвижно (движеха се само зениците ѝ) сред тюркоазната светлина на брезовата горичка, тя сякаш се бе родила от петната на тези акварелни дървета с беззвучната внезапност и съвършенство на митологично въплъщение.

Изчака да кацне невидим за мен стършел, шляпна го и доволна, през оживялата и разиграла се горичка хукна да настигне сестра си и приятелката си, които я викаха настойчиво; малко по-късно от обрасналите с малинак стари гробища, слизащи странишком като сакат човек по стръмния склон към реката, видях как и трите минаха през моста, като еднакво потропваха с високите си токчета, еднакво мушнаха ръце в джобовете на тъмносините си жилетки и за да пропъждат мухичките, еднакво разтърсваха глави, нагиздени с цветя и панделки. Много скоро чрез проследяване изясних къде майка ѝ е наела виличка: тя бе скрита зад кичести ябълки. Всеки ден на кон или на велосипед, минавах покрай тях и при завоя на единия или другия път нещо ослепително избухваше под лъжичката ми и аз задминавах

Тамара, както вървеше покрай пътя с дейно целеустремен вид. Същата природна стихия, която я бе произвела сред топящия се блясък на брезака, тихомълком отведе най-напред приятелката ѝ, а сетне и сестра ѝ; лъчът на съдбата ми явно се бе съсредоточил върху тъмнокосата глава ту с венец от метличини, ту с голяма панделка от черна коприна, с която бе вързана на тила сгънатата на две кестенява плитка, но едва на девети август по нов стил се реших да я заговоря.

През грижливо избърсаните стъкла на времето красотата ѝ гори все така близко и жарко, както бе горяла някога. Тя не беше висока, бе с лека склонност към напълняване, което благодарение на гъвкавата ѝ снага и на тънките ѝ глезени не само не нарушаваше, а, напротив, подчертаваше нейната пъргавина и грация. Примесът от татарска или черкезка кръв обясняваше вероятно особената форма на веселите ѝ черни очи и румената мургавина на бузите ѝ. Профилът ѝ на светлината бе очертан от онзи скъпоценен мъх, с който са обвити плодовете на бадемовите овошки. Омайната ѝ шия бе винаги открита дори през зимата — по някакъв начин си бе издействувала разрешение да не носи якичка, каквато всички гимназистки трябваше да носят. Имаше най-неочаквани поговорки и огромен запас от второстепенни стихове — сред тях и на Жадовска, и на Виктор Гофман, и на К.Р., и на Мережковски, и на Мазуркевич, и бог знае на още какви дами и мъже, по чиито текстове се пишеха романси от рода на „Вашето кътче украсил съм с цветя“ и „Христос воскрес, пеят в храма“. Щом кажеше нещо смешно или твърде лирично, тя, силно изпухтявайки през нос, произнасяше иронично: „Ама че хубаво!“ Хуморът ѝ, дивното безгрижно прихване, бързината на говора ѝ, неясното „р“, блясъкът и хлъзгавата гладкост на зъбите, косата, влажните клепачи, нежната гръд, старите обувчици, леко гърбавият нос, евтиният сладък парфюм, всичко това се смесваше и бе съставило необикновената, възторжена омара, в която напълно потънаха всичките ми чувства. „Добре де, нали сме еснафки, значи нищо не знаем“ — изричаше тя с такава цъкаща усмивчица, сякаш люпеше семки, но всъщност беше по-изтънчена, по-добра, по-умна от мен. Твърде смътно си представях семейството ѝ: баща ѝ бил на служба в друга губерния, майка ѝ носеше моминско име като в пиеса на Островски. Животът без Тамара ми изглеждаше физическа невъзможност, но когато ѝ казвах, че ще се оженим още

щом завърша гимназия, тя твърдеше, че много греша или нарочно приказвам глупости.

Още през втората половина на август брезите пожълтяха; през брезака тихо проплаваха, едва помахвайки черно крило, траурници, големи кадифени пеперуди, оброчени в светложълто. Срецахме се отгътък реката в парка на съседното имение, което принадлежеше на вуйчо: през онова лято той бе останал в Италия и ние с Тамара владеехме изцяло този обширен парк с неговите мъхове и урни, и есенния лазур, и русата сянка сред шушнешките алеи, и градината, пълна с месести, розови и пурпурни гергини, и беседките, и пейките, и терасите на заключената къща. Моят и на брат ми гуверньор — Волгин, който поради зрелостта на годините ни бе редно, разбира се, да ограничава услугите си само с участие в тениса и в писането вместо нас на онези сатанински училищни теми, които се даваха за през ваканцията (а вместо него ги пишеше някакъв негов роднина), се мъчеше да се крие из храстите и едва ли не цяла верста да следи мен и Тамара с тромавия далекоглед, който бе изровил на тавана на вирската къща; вуйчовият управител Евсей почтително ми доложи това и аз се оплаках на мама — тя знаеше за Тамара, храстът и далекогледът също толкова я оскърбиха, колкото и мен. Когато вечер заминавах сред плътната чернилка на верния си „Суифт“, тя само поклащаше глава и заръчваше на лакея да не забрави да остави кисело мляко и плодове за завръщането ми. В тъмнината шуртеше дъжд. Зареждах велосипедния фенер с магични парчета карбид, бранех клечката от вятъра и затворил белия пламък в стъклото, предпазливо потъвах сред мрака. Кръгът светлина избираше влажния изгладен край на пътя между живачния блясък на локвите по средата и сивкавите треви отстрани. Като колеблив призрак моят блед лъч подскачаше по глинестата стръмнина на завоя и отново напипваше пътя, по който потраквах едва чуто към реката. Отгътък моста пътечката, оброчена от мокър жасмин, стръмно поемаше нагоре; налагаше се да слизам от велосипеда и да го тикам, по ръцете ми капеше. Горе мъртвешката светлина на карбида се мярваше по лъщящите колони, които образуваха портика откъм задната страна на вуйчовата къща. Там, в приветливия ъгъл до затворените кепенци на прозореца, под аркадата, ме очакваше Тамара. Загасвах фенерчето и пипнешком се изкачвах по хлъзгавите стъпала. Сред неспокойната нощна тъма стогодишните липи скърцаха и шумно

кипяха от вятъра. От водосточната тръба, отстрани на благосклонните колони, припряно и неуморно шуртеше вода като в планинско усое. Понякога случаен допълнителен шумол, надвил ритъма на дъжда сред листака при допира на два мощни клона, накарваше Тамара да извърне лице към въобразяемите стъпки и тогава различавах тайнствените ѝ черти, те сякаш излъчваха собствена фосфоричност; но с нас бе само дъждът и тихо въздъхнала, тя отново притваряше очи.

С настъпването на зимата безразсъдният ни роман бе пренесен сред градската, доста по-малко внимателна към нас обстановка. Всичко това, което можеше да изглежда — и наистина така изглежда за мнозина — просто атрибути на класическата поезия като „горските сенки“, „усамотение“, „селска нега“ и прочие Пушкинови галицизми, внезапно придоби важност и значение, когато наистина се лишихме от селското си убежище. Стаите под наем, съмнителните, както се казва, хотели, сепаретата, целият трафарет на френските влияния върху родната книжовност след Пушкин беше, да си призная, извън дръзновенията на шестнайсетгодишния тенишевец. Негласните срещи, толкова приятни и естествени на село, сега се обърнаха против нас; и тъй като и за двама ни бе непоносима мисълта да се срещаме у нас или у тях под неизбежното чуждо наблюдение, а нямахме достатъчно лукавство, за да предвидим колко бързо бихме се справили с това наблюдение, Тамара със скромната си сива шубичка и аз с бокса в кадифения джоб на палтото бяхме принудени да се скитаме по улиците, по заледените петербургски градини, из тесните пресечки, в които крайбрежната улица се разпадаше и където се случваше да се натъкнем на хулигани — тези постоянни търсения на подслон пораждаха странно усещане за бездомност: оттук започва темата за бездомността — смътният увод към по-късните, доста по-сурови скиталчества.

Ние бягахме от училище: не помня как се справяше Тамара, а аз подкупвах портиера Устин, който отговаряше за долния телефон (24–43), и Владимир Василиевич Гипиус, който се обаждаше често от училището да пита за моето влошило се здраве, не ме виждаше в клас, да речем, от понеделник до петък, а във вторник отново се разболявах. Седяхме по пейките на Таврическата градина, смъкнали отначало снежния чул от студената седалка, а сетне и ръкавиците от горещите си ръце. Посещавахме музеите. В делник сутрин там беше дремливо и празно, климатът беше оранжерияен в сравнение с външния, зад източния прозорец, където червеното като зрял портокал слънце

висеше ниско в замръзналото сивкаво небе. В тези музеи издирвахме най-далечните, най-невзрачните залички с малки мургави холандски пейзажи с кънкьорски развлечения сред мъгла, с офорти, които никога не идваше да гледа, с палеографски експонати, с потъмнели макети, с модели на печатарски машини и тям подобни сиромашки нещича, сред които някоя забравена от посетителите ръкавица направо излъчваше живот. Една от най-хубавите ни находки беше незабравимият килер, в който бяха наслагани стълбички, празни рамки, четки. В Ермитажа, както си спомням, имаше все пак някакви кътчета — в една от залите сред витрините с египетските калпаво стилизирани бръмбари, зад саркофага на някакъв жрец по име Нана. В музея на Александър Трети трийсетата и трийсет и третата зала, където свято се пазеха такива академични безсмислици като например картините на Шишкин и Харламов — някоя „Пресека в гората“ или „Глава на циганче“ (точно не си спомням) — се отличаваха с кътчета зад високите стъклени шкафове с рисунки и ни оказваха нещо като гостоприемство, докато не ни улавяше грубият инвалид. Постепенно от големите и прочути музеи преминавахме в малките, в Музея на Суворов например, където сред херметичната тишина на една от малките стаи, пълна със старинни доспехи и прокъсани копринени знамена, восьмични войници с високи ботуши и зелени мундири стояха на почетен караул пред нашата безумна непредпазливост. Но където и да се отбиехме, рано или късно един или друг белокос пазач с велурени подметки се втренчваше в нас и се налагаше отново да се преселваме другаде — в Педагогическия музей, в Музея на придворните карети и най-сетне в миниатюрното хранилище на старинни географски карти — и оттам отново на улицата, сред вертикално падащия от Света на Изкуството едър сняг.

Привечер често се скривахме на последния ред в един от кинематографите на Невски, в Пикадили или в Паризиана. Филмовата техника безспорно напредваше. Още тогава, през 1915 година, имаше опити да се усъвършенствува илюзията с въвеждането на цветове и звуци: морските вълни, боядисани, в нездрав син цвят, се търкаляха и се разбиваха в ултрамариновата скала, в която със странно чувство познавах Rocher de la Vierge^[1], Биариц, прибоя на международното си детство и докато това море се плакнеше като бельо в синка, специална машина се занимаваше със звукоподражаване, като издаваше съсъка,

който никога не можеше да се спре заедно с морската картина, а все продължаваше още две-три секунди, когато вече примигваше следващата: доста бодро погребение под дъжда в Париж или хилави окъсани военнопленници, до тях подчертано гиздавите наши юнаци, които са ги взели в плен. Доста често за название на кинопрегледа, кой знае защо, служеше цял цитат като: „Прецъфтяха отдавна хризантемите в парка“, или: „Със сърцето като с кукла той игра и сърцето като кукла разби“, или: „Не ѝ досаждайте с въпроси“ при което се започваше с това, че двамина твърде любознателни интелегенти с изкуствени бради изведнъж скачаха от пейка на булеварда, който носеше по-скоро името на Достоевски, отколкото на Блок и жестикулирайки, настъпваха срещу някаква уплашена жена, като значи ѝ задаваха някакви въпроси. През онези години звездите от женски пол имаха ниски челца, разкошни вежди, със замах изрисувани очи. Един от любимците на екрана беше актьорът Мозжухин. Някакво руско филмово дружество бе купило красива извънградска къща с бели колони (тя приличаше малко на вуйчовата, което ме трогваше) и тази къща се появяваше във всичките филми на това дружество. По фотогеничния сняг към нея се приближаваше с бърза шейна Мозжухин, с палто с астраганена шал-яка, с астраганен калпак, и устремяваше светлостоманен поглед от тъмнооловната очна кухня в осветения прозорец, в същото време прочутият мускул на челюстта му се движеше под стегнатата кожа на скулата.

Когато студовете отминаха, ние много се лутахме през лунните вечери по класическите пустоши на Петербург. Из простора на дивния площад пред нас беззвучно изникваха различни градоустройствени призраци (придържам се към лексикона, който ми харесваше тогава). Гледахме от долу на горе гладкия гранит на стълбовете, полирани някога от робите, наново ги полираше луната и те се въртяха бавно над нас в полираната нощна пустота, отплаваха във висинето, за да подпрат там тайнствените заоблености на катедралата. Спирахме се някак на края — сякаш това беше бездна, а не височина — на страховитите каменни грамади и в лилипутско благоговение отмятахме глави, срещайки все нови видения из пътя си — десетина атланти или гигантска урна до желязната решетка, или този стълб, увенчан от черен ангел, който в лунното сияние безнадеждно се напъваше да стигне подножието на Пушкиновия стих.

По-късно, през редките минути на униние, Тамара казваше, че нашата любов някак не могла да издържи онова трудно петербургско време и била прорязана от тънка дълга пукнатина. През всичките три месеца не преставах да пиша стихове за нея, до нея — по две-три „парчета“ на седмица; през 1916 напечатах сборник и останах поразен, когато тя ми посочи, че повечето от тези стихотворения са за раздели и загуби, тъй като по странен начин началните ни срещи в лиричните алеи, сред селската усамотеност под шумола на листата и шепота на дъжда, през онази безпризорна зима вече ни се струваха невъзвратим рай, а тази зима — изгнание. Бързам да добавя, че тази моя първа стихосбирка беше изключително слаба и изобщо не биваше да се издава. Съвсем заслужено веднага я съсипаха малцината рецензенти, които я забелязаха. Директорът на Тенишевското училище, В. В. Гипиус, който с псевдоним Бестужев пишеше стихотворения и те ми изглеждаха тогава гениални (и досега ме побиват тръпки от някои останали в паметта ми редове в удивителната поема за сина му), веднъж донесе екземпляр от моя сборник в класа и подробно го направи на пух и прах сред всеобщия или почти всеобщ смях. Той беше голям хищник, този червенобрад огнен господин в странно тясната си жилетка под винаги разкопчаното сако, което някак летеше около него, когато той устремно крачеше през салона за почивка, мушнал едната си ръка в джоба на панталоните и вдигнал едното рамо. Значително по-известната му, но по-малко талантлива братовчедка Зинаида, когато срещнала на заседание на Литературния фонд баща ми, който май беше председател, заявила пред него: „Моля, предайте на сина си, че никога няма да стане писател“ — сетне трийсет години не можа да ми прости своето предсказание. Някой си Л., журналист, човек добър, нуждаещ се и невеж, в желанието си да изрази благодарност към баща ми, че му оказал някаква материална помощ, написа възторжена статия за жалките ми стихове, към петстотин реда, от които капеха сладникави похвали; татко научил за нея и успял да попречи на публикуването ѝ, ясно си спомням как четохме писарския почерк на ръкописа и издавахме звуци — смесица от скърцане със зъби и тънък стон, с какъвто у нас сдържано реагирахме на безвкусицата, неудобното положение, пошлата грешка. Тази история ме излекува завинаги от всякакъв интерес към бързата литературна слава и бе вероятно причина за почти патологичното ми безразличие

към „рецензиите“, лоши или хубави, умни или глупави, което по-късно ме лиши от много остри изживявания, присъщи, както разправят, на авторските натури.

От всичките ми петербургски пролети тази пролет на 1916 година ми изглежда най-ярката, защото си спомням такива образи, като: златисторозовото лице на моята красива, на моята мила Тамара с непознатата за мен голяма бяла шапка сред зрителите на футболното състезание, по време на което рядка сполука съпровождаше моето вратарство; едва доловимия вятър и първата пчела на първото глухарче на две крачки от мрежата на вратата; бученето на камбаните и тъмносините бразди на свободната от ледовете Нева; пъстрата от конфети кал на Конногвардейски булевард по Връбница, писъка, пляскането, новата американска игра, при която дребни предметчета се издигаха и спускаха сред люляковия спирт в стъклените тръби, почти като асансьорите в прозрачните, изцяло осветени нийоркски небостъргачи; пеперудата траурница — връстница на нашата любов, — излетяла след презимуването и приличаща върху облегалката на пейката в Таврическата градина под лъчите на априлското слънце своите изподраскани черни крила с избледнял до бяло кант; и странно развълнувания въздух, опиянението, слабостта, непоносимото желание отново да видя гората и полето — в такива дни дори Северянин ми се струваше поет. Тамара и аз цялата зима мечтаехме за това завръщане, но едва в края на май, когато ние, тоест Набокови, вече се бяхме преместили във Вира, майката на Тамара най-сетне отстъпи пред молбите ѝ, като отново нае виличка в нашите краища, поставяйки при това, доколкото си спомням, едно условие на дъщеря си, което тя прие с кротката твърдост на Андерсенова русалка. Веднага след пристигането ѝ ни обгърна упоителното младо лято и ето — виждам я, надигнала се на пръсти, за да дръпне надолу клонка на песекия със сбръчкани плодове, и дървото, и небето, и животът искрят в засмения ѝ взор, и от веселите ѝ усилия на горещото слънце по жълтата ѝ лятна рокля се плъзва тъмно петно под вдигнатата ръка. Отивахме много надалеч, из горите оттатък Рождествено, сред покритите с мъх дълбини на боровата гора, и се къпехме в едно заветно езеро, и се къпяхме във вечна любов, и беряхме колцовски цветя за венци, които тя като всяка руска русалка умееше тъй хубаво да вие, а в края на лятото тя се завърна в Петербург, за да започне работа (тъкмо това бе

условието, което ѝ бе поставено), а после няколко месеца изобщо не я видях, погълнат поради душевната си пипкавост и сърдечната, си бездарност от разнообразни похождения, с каквито според мен трябвало да се занимава младият литератор, за да натрупа опит. Тези преживелици и усложнения, тези женски сенки и измени, и отново стихове, и неприятности с белите дробове, и санаториумът сред планинския сняг, всичко това сега, при възстановяването на миналото, не само никак не ми е изтрябвало, но дори донякъде измества фокуса и колкото и да въртя винтовете на насочената памет, много нещо вече не мога да различа и не зная например как и къде сме се разделили с Тамара. Впрочем има и друга причина за това помътняване: в разгара на срещите си твърде усърдно бяхме свирили на струните на раздялата. През това наше последно лято, сякаш я репетирахме, се разделяхме навеки след всяка среща, всяка нощ, на пепелявата пътека или на стария мост със сгънати върху него сенки на перилата, между небесната месечина и речната, аз целувах топлите ѝ, мокри клепачи и свежото ѝ от дъжда лице, тръгвах и веднага се връщах, за да се сбогувам с нея още веднъж, а сетне дълго се катерех нагоре по стръмнината към Вира, превит одве, и натисках педалите в плътния, чудовищно мокър мрак, вземащ символичната форма на някакъв ужас и мъка, на някаква злоещо надигаща се сила, която не можеше да бъде смазана.

Разкъсваща душата мрачна яркост ми припомня вечерта в началото на следващото лято, 1917 година, последните припламвания на още свободната, на още приемливата Русия. След цяла зима необяснима разлъка изведнъж във вилния влак видях отново Тамара. Само няколко минути между две гари постояхме един до друг с нея на площадката в гърмящия вагон. Беше ме обзел никога преди това неизпитван смут; задушаваше ме смесица от мъчителна любов към нея, от съжаление, учудване, срам и дрънках фантастични дивотии; тя обаче спокойно ядеше шоколад, внимателно отчупваше квадратчета от дебелото блокче и ми разказваше за канцеларията, в която работеше. От едната страна на платното, над синкавото блато, тъмният дим от горящия торф се сливаше с догарящите развалини на оранжевия залез. Интересно дали бих могъл да докажа чрез някакво печатно свидетелство, че тъкмо през тази вечер Александър Блок е отбелязал в дневника си този дим, тези багри. На всички е известно какви залези

горяха поличбено тогава над димна Русия и по-късно, в полубиографичната си повест, сметнах, че имам право да свържа това със спомена за Тамара, но тогава не ме интересуваха; никаква поезия не можеше да украси страданието ми. Влакът спря за минута. Чу се простодушното цвърчене на щурче и като се извърна, Тамара наведе глава и слезе по стъпалата на вагона в наситената с жасмин тъма.

---

[1] Скала на Девата (фр.). — Б.пр. ↑

(...) Баща ми реши до последна възможност да остане в Петербург. Изпрати семейството си в още обитаемия Крим. Заминахме на две партиди; брат ми и аз пътувахме отделно от мама и от трите помалки деца. Бях на осемнайсет години. Ускорено, месец преди формалния срок, си взех изпитите и възнамерявах да завърша образованието си в Англия, а сетне да организирам ентомологична експедиция из планините на Западен Китай: всичко това бе съвсем просто и правдоподобно, и, общо взето, доста неща се сбъднаха. Твърде продължителното пътуване до Симферопол започна във все още прилична атмосфера, първа класа се отопляваше добре, лампите бяха цели, в коридора стоеше една актриса и барабанеше по стъклото, аз имах цял куп бели стихосбирки с цялата гама тогавашни заглавия, тоест от простичкото „Ноктюрни“ до изисканото, „Пъртина“. Някъде по средата на Русия настроението ни се развали: във влака, включително и в нашия спален вагон, се натъкнаха войници, които се завръщаха по домовете си от някакъв фронт. С брат ми, който знае защо, намерихме за забавно да се заключим в купето и да не пускаме никого. Като продължаваха натиска, неколцина войници се покатериха на покрива и се опитаха не без известен успех да използват вентилатора на купето като клозет. Когато ключалката на вратата не издържа, Сергей с неговите сценични способности се престори на болен от тифус и ни оставиха на мира. На третата сутрин май, щом едва разсъмна, се възползувах от спирането на гара, за да сляза и да подишам чист въздух. Не беше лесно да мина по коридора през ръцете, лицата и краката на налягалите да спят хора. Над безименната гара висеше белезникава мъгла. Бяхме някъде близо до Харков. Тогава, да се смееш ли, да плачеш ли, носех бомбе и бели гамаши, държах в ръка бастунче от прадядовата си колекция — бастунче от светло, чаровно, луничаво дърво с кръгла коралова дръжка с коронообразен обков. Да си призная, ако бях на мястото на някой от тези трагични бродяги с войнишки шинели, щях да се поддам на изкушението да хвана този фуклю, който се разхожда по перона, и да го унищожа. Тъкмо се

наканих да се кача, когато влакът се раздруса и от тласъка бастунчето се изплъзна от ръцете ми и падна под потеглилия влак. Не беше ми изтрябвало кой знае колко (пет години по-късно в Берлин го изгубих от небрежност), но от прозорците ме гледаха и пламът на младежкото самолюбие ме накара да извърша нещо, на което днес не бих се решил. Оставих вагона да пропълзи, него и сънените или присмехулни лица, следващия вагон, третия, четвъртия, цялата композиция (руските влакове, както се знае, съвсем постепенно набираха скорост) и когато най-сетне релсите се оголиха, грабнах падналото между тях бастунче и се втурнах да догонвам отдалечаващия се като в кошмар буфер. Яка пролетарска ръка, следвайки правилата на сантименталните романи въпреки твърденията на марксизма, ми помогна да се кача на площадката на последния вагон. Но ако не бях настигнал влака или нарочно бях изпуснат от тези весели обятия, правилата на жанра може би нямаше да се нарушат, тъй като щях да се окажа наблизко до Тамара, която вече бе заминала на юг и живееше в един чифлик на стотина километра от глупавото ми приключение.

Научих за местопребиваването ѝ неочаквано, месец след като се настанихме в Гаспра, близо до Кореиз. Крим ми се стори съвсем чужда страна: нищо не беше руско, мирисите, звуците, потемкиновата флора из крайбрежните паркове, сладникавият пушек във въздуха на татарските села, магарешкият рев, викът на ходжата, неговата тюркоозна куличка върху фона на прасковеното небе; всичко ми приличаше на Багдад и аз веднага се потопих в Пушкиновите ориентализми. Ето, виждам се застанал на кремъчната пътека над бялото като тебешир корито на ручея, отделните му струйки с прозрачни трепкащи ивички обливаха яйцеподобните камъни, покрай които течаха — и в ръка с писмо от Тамара. Гледах стръмната урва на Яйла, обраснала чак до скалния си венец с астрагана на таврическия бор, дъбака и магнолиите между планината и морето; вечерното седефено небе, където с персийска яркост гореше лунният сърп и до него звезда — и изведнъж с не по-малка сила, отколкото през последвалите години, изпитах горчилката и вдъхновението на изгнанието. Не само под влияние на Пушкиновите елегии и докараните от чужбина кипариси — имаше и нещо истинско; залог за него беше писмото на неизмислената Тамара и оттогава за няколко години загубата на родината си остана за мен равнозначна на изгубената любима, докато писането на една, впрочем несполучлива, книга („Машенка“) не уталожи мъката ми.

Междувременно животът на семейството ни коренно се промени. С изключение на някои скъпоценности, случайно взети и остроумно скрити в кутиите с тоалетен талк, не ни остана нищо (...) Успял да избегне най-разнообразни опасности на север, баща ми по онова време вече се присъедини към нас и вероятно в края на краищата щяха да го хванат; някаква странна атмосфера на безгрижие замъгляваше живота ни. Графиня Панина ни предостави в своята Гаспара отделна къщичка в края на градината, а в голямата живееха майка ѝ и вторият ѝ баща, Иван Илич Петрункевич, стар приятел и сподвижник на татко. На терасата толкова наскоро — преди някакви си петнайсет години —

бяха седели Толстой и Чехов. През някои нощи, когато слуховете за грабежи и разстрели ставаха особено упорити, татко, брат ми и аз, който знае защо, излизахме да пазим градината. Веднъж през януари, струва ми се, при нас се промъкна фигура с разбойнически вид, която се оказа нашият предишен шофьор Циганов: той не бе се поколебал да допътува чак от Петербург на влаковия, буфер през цялото пространство на ледена и зверска Русия, само за да ни докара парите, изпратени от наши приятели. Докара и писмата, дошли на петербургския ни адрес (неизтребимостта на пощата винаги ме е смайвала), и сред тях беше онова първо писмо от Тамара, което четях под звездата като капка. Циганов поживя при нас около месец и заяви, че кримската природа му дотегнала, и се запъти по същия начин на север с голям чувал на гръб, натъпкан с различни предмети, които с удоволствие бихме му дали, стига да знаехме, че са му харесали тези нощници, жилетки от пике, обувки за тенис, пътни часовници, ютията, недодяланата преса за панталони и още някакви боклуци: пълния списък получихме от камериерката, чието бледо обаяние той също не беше пощадил. Интересно, че веднага разгада тайната на тоалетния талк, и предума майка ми да прехвърли всичките си пръстени и перли на по-класическо място и сам изкопа трап в градината за тях, където се намериха недокоснати след заминаването му.

Розовият облак на цъфналите бадеми вече оживяваше крайбрежните склонове, аз отдавна се занимавах с първите пеперуди, когато болшевиките се изгубиха и скромно се появиха германците. Те постегнаха това-онова по вилите, от които се бяха евакуирали комисарите, и на свой ред си заминаха. Смени ги доброволческата армия. Баща ми стана министър на правосъдието в Кримското краево правителство и замина за Симферопол, а ние се преселихме в Ливадия. Ялта се оживи. Както, който знае защо, през онези години веднага възникнаха разни театрални начинания, започваше се с поразително вулгарни кабарета и се завършваше с киноснимките на Хаджи Мурат. Веднъж, докато се изкачвах на Ай Петри в търсене на местния подвид на испанската сатирида, на планинската пътека срещнах странен конник с черкезка. Лицето му беше чудновато изрисувано с жълта боя и той непрестанно, неумело и ядосано дърпаше поводите на коня, който, без да му обръща ни най-малко внимание, се спускаше по стръмнината със съсредоточения вид на гост, решил по лични

съображения да напусне шумна вечеринка. Познах нещастния Хаджи — беше толкова добре известният ни с Тамара актьор Мозжухин, когото конят отнасяше от снимките на филма. „Хванете проклетото животно“ — каза той, като ме видя, но в същата минута, сред скърцането и грохота на сипея фалшивият Хаджи бе достигнат от двамина истински татари и аз със сакчето продължих да се изкачвам през боровете и буковете към назъбените скали.

През цялото лято си писах с Тамара. Колко по-прекрасни бяха удивителните ѝ писма от засуканите и банални стихчета, които някога ѝ бях посвещавал; с каква сила и яркост възкресяваше тя северното село! Думите ѝ бяха бедни, словото ѝ беше обичайно за госпожица, на осемнайсет години, но интонацията... интонацията беше изключително чиста и по тайнствен начин превръщаше мислите ѝ в особена музика. „Боже, къде е то — всичко това далечно, светло, мило!“ Тъкмо този звук дословно помня от едно нейно писмо и никога по-късно не успях по-добре от нея да изразя мъката по миналото.

На тези нейни писма, на тези тогавашни копнежи по нея дължа особения оттенък, в който оттогава се оцвети тъгата ми по родината. Тя се впи, тази тъга, в едно малко кътче от земята и може да бъде изтръгната само заедно с живота ми. Днес, ако си представям келявата трева на Яйла или Уралската теснина, или солените земи оттатък Аралско море, оставам също тъй студен в патриотичен и носталгичен смисъл, както спрямо, да речем, пелина в Невада или рододендроните в Сините планини, но ми дайте на който и да било материк гората, полето и въздуха, напомнящи Петербургска губерния, и тогава душата ми се преобръща. Какво ли би било наистина да видя, отново Вира и Рождествено — трудно ми е да си представя въпреки огромния си опит. Често си мисля: ето, ще замина за там с фалшив паспорт с фамилно име Никербокер. Това би могло да стане.

Но, едва ли ще го направя някога. Твърде дълго, твърде бездейно, твърде прахоснически мечтах за това, пропилях си мечтата. С вглеждането в мъчителни миниатюри с дребен шрифт, с двойна светлина безнадеждно развалих вътрешното си зрение. По същия начин се изхабих, когато през 1918 година мечтаех, че преди зимата, когато приключа с ентомологичните си разходки, ще постъпя в Деникиновата армия и ще стигна до чифличето на Тамара; но зимата отмина — а аз още се канех, през март Крим вече взе да се рони под

напора на червените и започна евакуацията. На малкото гръцко корабче „Надежда“, завръщащо се в Пирея, натоварено със сушени плодове, в началото на април напуснахме Севастополския залив. Пристанището вече бе завзето от болшевиките, чуваше се безредна стрелба, звукът ѝ, последният звук на Русия, започна да замира, но брегът все още припламваше дали от вечерното слънце в стъклата, или от беззвучни далечни взривове и аз се мъчех да съсредоточа мисълта си върху шахматната партия, която играех с баща си (единият кон беше без глава, жетон за покер заменяше липсващия топ), и не зная какво се е случило после с Тамара.

ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА

През лятото на 1919 година се заселихме в Лондон. Баща ми и преди беше посещавал Англия, а през февруари 1916 бе пристигнал заедно с петима други видни дейци на печата (сред тях Алексей Толстой, Немирович-Данченко, Чуковски) по покана на британското правителство, пожелало да им покаже военната си дейност, която не се оценяваше достатъчно от руското обществено мнение. Имало банкети и речи. По време на посещението на Георг Пети Чуковски, преувеличаващ както мнозина руси литературното значение на автора на „Дориан Грей“, внезапно на невероятния си английски език настойчиво заразпитвал краля дали му харесват произведенията, „дзи воркс“ — на Оскар Уайлд. Свенливият и малко глуповат крал, който не бил чел Уайлд, пък и не разбрал какви думи произнася Чуковски толкова старателно и мъчително, учтиво го изслушал и го попитал на френски, не особено по-добър от английския на събеседника, как му се струва лондонската мъгла — „бруар“. Чуковски разбрал само, че кралят променя разговора, и по-късно, тържествуващ, посочвал това като пример за английското лицемерие — да пренебрегват гениалния писател заради безнравствения му личен живот.

Това и други забавни недоразумения татко разказваше чудесно на трапезата, но в книгата му „От воюваща Англия“ (Петроград, 1916 г.) намирам малко примери за обичайния му хумор: той не беше писател и не чувам гласа му например в описанието на английските окопи във Фландрия, където гостоприемството на домакините любезно включило дори взривяване на германски снаряд близо до посетителите. Този отчет най-напред беше напечатан в „Реч“: в една от статиите баща ми разказва с донейде старовремско простодушие как подарил автоматичната си писалка Swan на адмирал Джелико, той я поискал по време на закуската, за да подпише менюто, и похвалил плавността ѝ. Неуместното обнародване на названието на фирмата предизвика веднага отклик в голямата вестникарска реклама на фирмата Mabie, Todd & Co., Ltd., която цитира баща ми и го изобрази на рисунката как

предлага нейното изделие на главнокомандувачия флота под хаотичното небе на морско сражение.

Но сега, три години по-късно, нямаше нито речи, нито банкети. След годината пребиваване в Лондон баща ми с мама и с трите по-малки деца се премести в Берлин (където до смъртта си на 28 март 1922 година редактира заедно с И. В. Гесен антисъветския вестник „Руль“), а през това време аз и брат ми влязохме през есента на 1919 година в Кеймбриджкия университет — той в Crist's College, а аз в Triniti.

Спомням си мътния, мрачен и мокър октомврийски ден, през който с чувство на неудобство, че участвувам в някакъв маскарад, за пръв път облякох тънкото черно наметало, средновековна кройка, и черната квадратна шапка с пискюл, за да се представя на Харисън, моя „тьютор“, наставник, който следи успехите на студента. Като обиколих празния и мъглив двор на колежа, се изкачих по посоченото ми стълбище и почуках на леко открехнатата масивна врата. Далечен глас отривисто ме покани да вляза. Отминах малкото преддверие и попаднах в обширен кабинет. Здрачът ме бе изпреварил; в кабинета нямаше светлина освен от лумналия огън в голямата камина, до която седеше тъмна фигура. Приблжих се с думите: „Казвам се“ — и нагазих в чайните принадлежности, оставени на килима до ниското камъшово кресло на Харисън. С недоволно пъшкане той се наведе от креслото от гребна от килима с негнуслива ръка, сетне тръсна обратно в чайника черна шепа чайни листенца. Така студентският цикъл в живота ми започна с недодяланост и това предопредели дългата серия от непохватности, грешки и всякакъв род несполуки и глупости, включително и романтични, които ме преследваха през последвалите три-четири години.

На Харисън му се стори бляскава идеята да ми даде за съквартирант друг White Russian^[1], тъй че в началото споделях квартирката си в Trinit Lane с един малко озадачен свой съотечественик, който все ме съветваше да прочета „Протоколите на Сионските мъдреци“^[2], за да попълня необяснимите пропуски в образованието си, и още една книга, попаднала му през живота, май „L’Homme qui Assassina“^[3] на Фарер. В края на годината, като не можа да си вземе изпитите за първи курс, той съгласно регламента бе принуден да напусне Кеймбридж и през следващите години живях сам. Жилището, което заемах, ме поразяваше с мизерността си в сравнение с обстановката на руското ми детство, защото — както сега ми е ясно, — когато избрах Англия, бях очаквал да попадна не в някакво неизвестно продължение на младостта си, а напротив, сред

живописното си детство, на което именно Англия, нейният език, книги и предмети бяха придавали празничност и приказност. Вместо това намерих продънен, вмирисан на прах диван, еснафски възглавнички, чинии по стените, раковини на камината и на видно място вехта изкилена пианола, чиито ужасни, отчаяни и мъчни звуци квартирната хазайка разрешаваше и дори молеше да извличам в който искам ден освен неделя. Това, че някой съвсем външен човек можеше нещо да ми разрешава или да ми забранява, бе за мен дотолкова ново, че в началото бях сигурен — глобите, с които мутрестите портиери на колежа с бомбета ни заплашваха например, ако тъпчем тревата — са просто традиционна шега. Покрай прозореца ми към служебните помещения водеше петстотингодишна уличка, по чиято дължина се сивееше плътна стена. Не бе прието спалнята да се отоплява. Духаше от всички пролуки, постелята беше като глетчер, през нощта водата в каната замръзваше, нямаше нито вана, нито дори течаща вода; затова се налагаше сутрин да извършвам унило поклонение до банята в колежа, да вървя по моята пресечка сред мъгливия студ по тънък халат върху пижамата, с гъба в мушамената торбичка под мишницата. Често настивах, но нищо на света не би ме накарало да нося онези трикотажни фланелки, едва ли не от меча вълна, каквито англичаните обличаха под ризите, след което поразяваха чужденеца, че зиме се разхождат без палта. Обикновеният кеймбриджки студент носеше обувки с гумени подметки, тъмносиви панталони от каша, кафеникава плетена жилетка с ръкави (джермпър) и спортно сако с коланче отзад. Модерните младежи предпочитаха сако от хубав костюм, яркожълта жилетка, бледосиви панталони от каша и стари лачени обувки. Времето на Онегиновите ми грижи бе кратко, но живо си спомням колко приятно ми бе да откроя съществуването на ризите с пришити яки и възможността да мина без жартиери. Няма да продължавам описанието на тези маскарадни впечатления. Истинската история на моето пребиваване в английския университет представлява историята на моите напъни да удържа Русия. Имах чувството, че Кеймбридж и всичките му прочути особености — величествените брястове, изрисуваните прозорци, пеещите часовници по кулите, аркадите, сиворозовите стени сред асата пика на бръшляна — сами по себе си нямат никакво значение, че съществуват само колкото да обрамчат и да поддържат непоносимата ми носталгия. Бях в състоянието на човек,

който току-що е изгубил невзискателна, нежна към него стара роднина и изведнъж разбира, че поради някакъв си душевен мързел, приспан от омаята на житейската суета, никога не е намерил време истински да опознае покойната и никога не ѝ е изразил своята, тогава слабо осъзнавана любов, която сега вече няма как да излее и да облекчи. Под бремето на тази любов седях с часове пред камината и сълзи избликваха от очите ми под напора на чувствата, от разсейващата баналност на тлеещите въглени, от самотата, от далечната часовникова мелодия — и ме измъчваше мисълта колко неща съм пропуснал в Русия, колко бих успял да натъпча из всичките джобове на душата си и да откарам със себе си, ако бях предвидил разлъката.

За някои мои събратя по изгнание тези чувства бяха толкова очевидни и познати, че да се заговори за тях дори в този сподавен тон, към който се мъча да се придържам сега, би изглеждало излишно и неприлично. А когато имах случай да разговарям с най-невежите и реакционни руси в Англия, забелязвах, че патриотизмът и политиката при тях се свеждаха до животинска злоба, по-скоро насочена срещу Керенски, отколкото срещу Ленин, и повлияна изключително от материалните неудобства и загуби. Този случай няма нужда от много приказки; доста по-сложно бе положението с другите мои английски познати, които се смятаха — и които аз самият смятах — за културни, изтънчени, човеколюбиви, либерални хора, но които въпреки духовната си изисканост започваха да дрънкат потискащи глупости, щом станеше дума за Русия. Особено добре съм запомнил един студент, участвувал във войната и четири години по-голям от мен: той се наричаше социалист, пишеше бели стихове и беше чудесен специалист по (примерно казано) египетска история. Беше дългунест великан със зачатъчна плешивина и конска челюст, забавените му и сложни манипулации с лулата дразнеха събеседника, когато му възразяваше, но в друго време запленаваха с усещането за уют. Чудя се, като си спомня — през онези години „спорех за политика“, — много и мъчително спорех с него за Русия, в която той, разбира се, никога не бе стъпвал; горчивината у мен се стопяваше, щом той заговореше за любимите ни английски поети; сега е голям учен в родината си; ще го нарека Бомстън, както Русо е нарекъл дивния си лорд.

Казват, че по Лениново време съчувствието на английските и американските прогресивни среди към болшеvizма се основавало на вътрешнополитически съображения. Струва ми се, че до значителна степен то зависеше от най-обикновеното невежество (...) Бомстън си изтърсваше лулата, като я чукаше в решетката на камината, и променяше положението на грамадните си кръстосани крака с думите, че ако не била съюзническата блокада, нямало да възникне и терорът. Всички руски емигранти, всички врагове на Съветите, от меншевика до монархистите, той преспокойно струпваше в купчината „царистки елементи“ и каквото и да му крещях, смяташе, че княз Лвов е роднина на императора, а Милуков е някогашен царски министър (...) Според него това, което той доста превзето наричаше „известно еднообразие на политическите убеждения“ на болшевиките, било последица „от липсата на всякаква традиция за свободомислие“ в Русия (...)

Бомстън само снизходително се усмихваше, когато аз, продължавайки да крещя, му доказвах, че връзката между прогресивното в политиката и прогресивното в поетиката е чисто словесна (от което, разбира се, на драго сърце се възползува съветската пропаганда) и че всъщност колкото е по-радикален русинът в политическите си възгледи, толкова е по-консервативен обикновено в художествените.

Намерих начин малко да разколебая невъзмутимостта на Бомстън едва когато взех да развивам пред него мисълта, че руската история може да бъде възприемана от две гледни точки: първо, като своеобразна еволюция на полицията (странно безлична и дори някак отвличена сила, понякога действаща в празно пространство, понякога безпомощна, а понякога надминаваща правителството по зверства — и сега достигнала такъв разцвет); а второ, като развитие на изумителна, свободолюбива култура. Тези очевидности се посрещаха от английските интелегенти с учудване, досада и присмех, докато младите ултраконсервативни англичани (като например двамата братовчеди на Бомстън от виден род) на драго сърце ме подкрепяха, но само поради такива грубо реакционни съображения, и използваха такива елементарни черносотнически понятия, че изпитвах само неудобство от презряната им подкрепа. Впрочем гордея се, че още тогава, през мъглявата си, но независима младост, съзрях признаците на това, което с такава страшна очевидност се изясни сега, когато

постепенно се образува особен семеен кръг, свързващ представители на всички нации: жовиалните^[4] строители на империи из просеките сред джунглите; германските мистици и палачи; заклетите погромаджии сред славяните; якия американец-убиец (...)

---

[1] Бял руснак (англ.). — Б.а. ↑

[2] Антиеврейски фалшификат, представян за една от древните еврейски книги. — Б.пр. ↑

[3] Човекът, който уби (фр.). — Б.а. ↑

[4] Весел, жизнерадостен (фр.). — Б.пр. ↑

Доста бързо зарязах политиката и се отдадох на литературата. От английската ми камина запламтяха пурпурните щитове и сините светкавици, с които се е започнала руската книжовност. Пушкин и Толстой, Тютчев и Гогол застанаха от четирите страни на моя свят. Потъвах в четене на великолепната описателна проза на великите руски естествоизпитатели и пътешественици, открили нови птици и насекоми в Средна Азия. Веднъж на пазарния площад посред Кеймбридж намерих на една сергия сред изгърканите Омировци и Хорации Тълковния речник на Дал в четири тома. Купих го за половин крона и го четях по няколко страници всяка вечер, като отбелязвах омайните думи и изрази: „олъял“ — будка по шлеповете (сега е вече късно, никога няма да ми потрябва). Страхът да не забравя или да не затлача единственото, което успях да изтръгна с впрочем доста силни нокти от Русия, ми стана направо мания. Заобиколен от романтични развалини или може би донкихотовски камари томове (имах и Мелников-Печерски, и стари руски списания с „мраморни“ подвързии), аз майсторях и лакирах мъртви руски стихове, които израстваха и се втвърдяваха като лъскави подутини около някой словесен образ. Колко бих се ужасил, ако бих видял тогава това, което сега виждам толкова ясно — стилистичната зависимост на руските ми композиции от тези английски поети, от Маруел до Хаусмън, с които бе заразен самият въздух на тогавашния ми бит. Но, боже мой, как работех над своите ямби, как лелеех техните пеони и колко се радвам сега, че съм напечатал толкова малко от Кеймбриджките си стихове. Внезапно в някое мъгляво ноемврийско утро се свестяхах и забелязвах колко е тихо, колко е студено. Повдигаше ми се от изпушените двацет турски цигари. И все пак още дълго не можех да се насиля да мина в спалнята, страхувайки се не толкова от безсънието, колкото от прескачанията на сърцето и от този рядък, макар и нищожен недъг, който винаги ме е съпровождал, *anxietas tibiaram* — когато в краката нещо те „дърпа“ като у бременна жена. В камината нещо тлееше още под пепелта: зловещ залез през боровите лишеи — хвърлях още

въглища и усиливах тягата, като закривах зейналата паст на камината от горе до долу с двоен лист на лондонския „Таймс“. Започваше се приятно боботене зад хартията, изопната като кожа на тъпан и прекрасна като пергамент срещу светлината. Боботенето се превръщаше в тътен, а след това в мощен рев, наред страницата се появяваше тъмнооранжево петно, то изведнъж избухваше в пламък и огромният горящ лист с пърхащ шум на освободен феникс излиташе през комина към звездите. Налагаше се да плащам по няколко шилинга глоба, ако долагаха на властите за тази жар-птица.

Литературната компания, Бомстън и неговият донякъде упадъчен кръжец, и някакви младежи, които пишеха триолети, усилено съчувствуваха на нощните ми мъки, но за сметка на това не одобряваха множеството други мои интереси като например: ентомологията, местните хубавици и спорта. Особено ме увличаше футболът, това, което се наричаше футбол в Русия и в старата Англия, а в Америка се нарича сокър. Както някой се ражда хусар, така аз съм се родил футболен вратар. В Русия и изобщо на континента, особено в Италия и в Испания, доблестното изкуство на вратаря открай време носи ореола на особен романтизъм. Има нещо байроновско в неговата самота и независимост. Прочутият вратар минава по улицата — зяпат го дечурлигата и девойките. Съперничи си по загадъчно обаяние с матадора и с автомобилния състезател. Носи екип собствен стил: широкият пуловер, каскетът, дебело бинтованите колене, ръкавиците, въткнати в задния джоб на гащетата — всичко го отличава от десетимата други еднакво раирани членове на отбора. Той е бялата врана, той е желязната маска, той е последният защитник. През време на мача фотографите, застанали наблизко до вратата, благоговейно коленичили, го снимат, когато литва като лястовица, за да докосне с крайчетата на пръстите си и да парира светкавичния шут в ъгъла, или когато, за да прегърне топката, се хвърля с главата напред в яростните крака на нападателите — и стадионът изревава, когато героят остава да лежи по очи на земята пред неопетнената си врата.

Уви, в Англия, родината на футбола, прекалената сериозност към всеки спорт, националният страх пред фрапантния блясък и твърде голямото внимание към здравата спойка на целия отбор слабо поощряваха чудноватите страни на вратарското изкуство. Поне така се мъчех да си обясня моето не толкова успешно, както би ми се искало,

участие в университетския футбол. Не ми вървеше — а освен другото вечно ми натрапваха и потискащия пример на моя предшественик и съотечественик Хомяков, наистина изумителен вратар — както например на Чеховия Тригорин критиците са досаждали, като му изтъквали Тургенев. О, разбира се, имаше бляскави бодри дни на футболното поле, мирис на пръст и трева, вълнение пред важно състезание — и ето, изскубва се, приближава се прочутият нападател на противника, води новата жълта топка, с оръдийна сила бие по моята врата — и в пръстите ми бръмва огънят на отклонения удар. Но имаше и други, по-паметни, по-езотерични дни под тежките зимни небеса, когато пространството пред моята врата представляваше всъщност рядка черна кал и топката сякаш беше намазана с мас, и ме болеше главата след безсънната нощ, посветена на писането, а стиховете бяха загинали на съмване. Изменяше ми окомерът — и пропуснал втори гол с чувството, че животът е глупост, изваждах топката от мрежата. След това нашите започваха да напират, играта преминаваше в другия край на полето. Ръмеше досаден дъжд, спираше както в „Скъперникът рицар“ и отново заръмвяваше. Гаргите грачеха с някаква гърлена нежност, както скачаха из обезлистения бряст. Падаше мъгла. Играта се свеждаше до смътното мяркане на силуети пред една забележимата противникова врата. Далечни неясни удари, свирка, отново мътно мержелеене — всичко това ни най-малко не се отнасяше за мен. Скръстил ръце на гърдите и подпрян на лявата греда, си позволявах разкоша да затворя очи и в такова положение слушах плътното биене на сърцето си, усещах слепия ръмеж върху лицето си, чувах звуците на все още далечната игра, мислех за себе си, за екзотичното същество, преоблечено като английски футболист и пишещо стихове на никому неизвестно наречие за презморска страна. Не е чудно, че другарите ми в отбора не ме зачитаха твърде.

Но странно: имаше нещо такова в Кеймбридж... Не футболът, не виковете на вестникопродавците сред сгъстяващата се тъмнина, нито силният чай с розови и зелени пасти — накратко, не преходната мода, нито достъпните за чувствата подробности, а някаква изтънчена същина, която сега бих определил като шир на времето и простор на вековете. Каквото и да погледнех около себе си, нищо не беше стеснено или закрито пред стихията на времето; напротив, навред зееха отвори към синкавата му стихия, така че мисълта свикваше да

работи в особено чиста и волна среда. Тъй като във физическото пространство положението не беше същото, тоест тялото бе ограничено от тясната уличка, от затворената в стени градинка, от тъмните прохлади и арки, душата възприемаше особено живо свободните далнини на времето и вековете. Не изпитвах ни най-малък интерес към историята на Кеймбридж или на Англия и бях сигурен, че Кеймбридж изобщо не въздействува върху душата ми; обаче именно Кеймбридж осигуряваше за мен и руските ми размисли не само рамка, но и ритъм. Средата влияе върху независимия младеж единствено ако у него вече е заложена възприемчива частица; такава частица у мен беше всичко английско, подхранвало моето детство. За пръв път това ми стана ясно през последната ми кеймбриджка пролет, когато се почувствувах в същия естествен допир с непосредствената си среда, в каквото бях с руското си минало, и достигнах това състояние на хармония в минутата, когато най-важното ми занимание през тези три години, внимателната реставрация на моята може би изкуствена, го възхитителна Русия, бе най-сетне приключена, тоест вече знаех, че съм я укрепил завинаги в душата си. Един от малкото „практически полезни“ грехове, които тежаха на съвестта ми, е, че употребих (наистина съвсем малка) част от този скъпоценен материал за лекото и успешно вземане на изпитите. Кажиг-речи, най-засуканият въпрос беше предложението да опиша градината на Плюшкин — същата градина, която Гогол толкова живописно е отрупал с всичко, каквото е насъбрал из ателиетата на руските художници в Рим.

Не се срамувам от нежността, с която си припомням замисленото движение по кеймбриджката тясна и лъкатушна река, сладостния хавайски вой на грамофоните, които плаваха през сянката и светлината, и отпуснатата ръка на една или друга Виолета, въртяща шареното си чадърче, излегнала се върху възглавниците на своеобразната гондола, която аз полека движех с помощта на прът. Белите и розовите кестени бяха отрупани с цвят, грамадите им се трупаха по бреговете, изместваха небето от реката, и особеното съчетание на листата и на конусообразните им съцветия представляваше картина, сякаш изтъкана en escalier^[1]. Топлият въздух бе просмукан учудващо от кримски миризми, едва ли не на мушмула. Трите арки на каменното мостче венециански тип над тясната река образуваха заедно с отраженията си три вълшебни овала и на свой ред водата отхвърляше преливащ се отблясък към вътрешната страна на свода, под който се плъзгаше моята гондола. Понякога листенце, отронило се от цъфнало дърво, падаше бавно и със странното чувство, че напук на жреците издебвам нещо, което нито богомолецът, нито туристът би трябвало да знае, се мъчех да уловя с поглед отражението на това листенце, което доста по-бързо, отколкото падаше от самото, се издигаше нагоре срещу него; и ме обземаше страх, че фокусът няма да стане, че благословеният от жреците огън няма да пламне, че отражението няма да улучи и листенцето без него ще отплава по течението, но всеки път омайното съединение се извършваше — с точността на поетовите думи, които наред път срещат неговия или читателския спомен.

---

[1] Релефно (фр.). — Б.пр. ↑

Когато отново след седемнайсетгодишно прекъсване посетих Англия, допуснах груба грешка, а именно запътих се за Кеймбридж не в тихо грейнал майски ден, а под леден февруарски дъжд, който само дето ми напомни за старата ми мъка по родината. Милорд Бомстън, сега професор Бомстън, с разсеян вид ме поведе на закуска в ресторанта, който добре познавах и който би трябвало да ме потопи в спомени, обаче мебелировката се беше променила, дори таванът бе с друг цвят и прозорецът на паметта ми не се отвори. Бомстън беше оставил пушенето. Чертите му се бяха смекчили, мислите му бяха избледнели. Този ден го занимаваше нещо съвсем странично (мислеше за неомъжената си сестра, която му беше икономка — тя май се беше разболяла и същия ден ѝ предстоеше операция) и както се случва при хората, които се отдават напълно на една мисъл, страничната грижа му пречеше да се съсредоточи върху този важен и спешен въпрос, в който толкова разчитах на съвета му. Обзавеждането беше друго, облеклото на сервитьорките беше друго, без някогашните виолетови панделки в косите, и нито една от тях не бе дори наполовина толкова привлекателна, както онази, която толкова живо бях запомнил в прашния лъч на миналото. Разговорът се разпадаше, Бомстън се вкопчи в политиката. Беше вече краят на трийсетте години и някогашните естети спътници сега Хулеха Сталин (но впрочем тепърва им предстоеше да се умият от него по време на Втората световна война). (...)

Бомстън си погледна часовника, аз също си погледнах часовника и се разделихме, тръгнах да бродя под дъжда из града, а сетне посетих прочутия парк на някогашния си колеж и сред черните брястове намерих познатите гарги, а в димно-бисерната трева — първите минзухари, сякаш боядисани с великденска химия. Докато се разхождах отново под тези толкова възпявани дървета, напразно се силех да достигна спрямо студентското си време същото пронизващо и трепетно чувство за миналото, каквото тогава, през онези години, изпитвах към детството си.

Дъждовният ден се смали до бледожълта ивичка на сивия запад, когато, решил преди заминаването си да навестя моя стар тютор Харисън, се запътих през познатия двор, където из мъглата минаваха призраци в черни наметала. Изкачих се по познатото стълбище, виждах подробностите, които не бях си припомнял седемнайсет години, и машинално почуках на познатата врата. Едва тогава си помислих, че трябваше да попитам Бомстън дали Харисън не е починал, но той не беше умрял, на моето чукане някъде отдалеч се откликна познатият глас. „Не зная дали ще си спомните за мен“ — подхванах аз, тръгнал пред кабинета към мястото, където той бе седнал до камината. „Кой бяхте вие? — произнесе Харисън, като полека се извъръщаше в ниското си кресло. — Май не ще мога...“ Тогава с отвратителен пукот и пращане нагазих в подноса със съдини за чай, оставен на килима до креслото му. „Да, разбира се — каза Харисън, — разбира се, че ви помня.“

ТРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

Спиралата е одухотворението на кръга. В нея, отделен и освободен от плоскостта, кръгът престава да бъде порочен. Това ми дойде наум през гимназиалните години и също тогава измислих, че някога толкова популярната в Русия Хегелова триада всъщност изразява само естествената спиралност на нещата спрямо времето. Извивките следват една подир друга и всеки синтез представлява теза на следващата тройствена серия. Да вземем най-обикновената спирала, тоест който се състои от три извивки или дъги. Да назовем първата дъга теза, с нея спиралата започва от някакъв център. Антитеза тогава ще бъде по-широката дъга, която противостои на първата и я продължава; а синтез ще бъде още по-голямата дъга, която продължава предходната, огъвайки се около външната стена на първата извивка.

Цветна спирала в стъклено топче — ето модела на моя живот. Дъгата на тезата, това е моят двайсетгодишен руски период (1899–1919). Антитеза е емигрантското време (1919–1940), прекарано в Западна Европа. Тези четиринайсет години (1940–1954), които живея в новата си родина, като че очертават вече започващ се синтез. Но нека се заема с антитезата. Когато се обръщам към годините на волност в чужбина, виждам себе си и хиляди други руски хора, водещи донякъде странен, но нелишен от хубави страни живот във веществена нищета и в духовна наслада сред лишените от каквато и да било роля призрачни чужденци, в чиито градове ни се налагаше ние, изгнаниците, да водим физическото си съществуване. Тези туземци бяха като прозрачни, плоски фигури от целофан и макар че използвахме постройките им, изобретенията им, зеленчуците, лозята, местата за увеселение и т.н., между тях и нас нямаше дори помен от човешките отношения, каквито повечето емигранти поддържаха помежду си. Но уви, призрачните нации, през които ние и руските музи се плъзгахме безгрижно, изведнъж отвратително трепваха и се втвърдяваха; желето се превръщаше в бетон и ясно ни показваше кой всъщност е безплътният пленник и кой е тлъстият хан. Нашата безнадеждна физическа зависимост от една или друга държава ставаше особено очевидно,

когато се налагаше да си издействуваме или да продължим някоя идиотска виза, някоя палячовска карт д'идантите, защото тогава начаса алчният бюрократичен ад стръвно засмукваше молителя и той слабееше и крееше, докато досиетата мудебелееха по рафтовете на разни консули и полицейски чиновници. Бледозеленият жалък нансенов паспорт беше по-ужасен от свидетелство за неблагонадеждност; преместването от една страна в друга биваше съпровождано от фантастични трудности и разтакавания. Английските, германските, френските власти някъде в мътните дълбини на сливиците пазеха интересната идея, че колкото и да е била лоша изходната страна (в дадения случай съветска Русия), всеки беглец от родината си априори трябва да бъде смятан за презрян и съмнителен, тъй като съществува извън каквато и да било национална администрация. Не всички руски емигранти, разбира се, кротко скланяха да бъдат прокудени от обществото привидения. Някои от нас с наслада си припомнят как кастрехме и лъжехме разните висши чиновници, гнусните плъхове из всевъзможните министерства, префектури и полицай-президиуми.

Моите американски приятели явно не ми вярват, когато разказвам, че през петнайсетте години живот в Германия не съм се сблизил с нито един германец, не съм прочел нито един германски вестник или книга и никога не съм изпитал ни най-малкото неудобство от незнаенето на немския език. Прехвърляйки в паметта си моите твърде малко на брой и съвсем случайни срещи с берлинските туземци, отбелязах в английската версия на тези бележки германския студент, на когото май поправях някакви писма, изпращани до братовчедка му в Америка. Той беше хрисим, благоприличен и благополучен младеж с очила, изучаваше хуманитарни науки в университета. Кой ли само не се е гаврил през епохата на Разума с колекционерите на пеперуди — сред тях и Лабрюйер, който в шестото издание (1691) на своите „Характери“ презрително отбелязва, че някои сноби обичат насекомите и ридаят над умряла гъсеница; и напудрените англичани Гей и Поуп, небрежно споменаващи в стиховете си глуповатите философи, дето довеждат до абсурд науката, като търчат подир красивите насекоми, толкова ценени от любознателните германци. И ето, интересно какво биха казали тези моралисти за манията на този млад германец, моята плячка от 1903 година: той колекционираше фотографски снимки на екзекуции. Още при втората среща ми показа купената от него серия („Ein bischen retouschirt“^[1], тъжно произнесе той, набърчил луничавия си нос), изобразяваща разни моменти от някаква декапитация в Китай; с тънко познаване на въпроса ми сочеше красотата на съдбовната сабя и прекрасната атмосфера на пълна кооперираност между палач и пациент, която на съвсем ясната снимка се приключваше с феноменален гейзер димносива кръв. Младият колекционер имаше известен капитал, който му даваше възможност доста да пътува. Оплакваше се обаче от липса на късмет. На Балканите присъствувал при две-три посредствени обесвания, а на булевард Араго в пленителния Париж на широко рекламираната, но всъщност твърде мизерна и механична „гилотинада“ (както се изрази, смятайки, че на френски е така); всеки

път се оказвало, че не вижда добре, че се губели подробности и не успявал да заснеме нищо интересно с доста скъпото апаратче, скрито в ръкава на пардесюто му. Въпреки изключително силната простуда наскоро пътувал до Регенсбург, където екзекуцията се извършвала по старинен начин — с брадва; очаквал много от това зрелище, но за най-голямо разочарование осъденият вероятно бил натъпкан с някакво наркотично средство, поради което диването почти не реагирало, отпуснато се тръшкало, като се дърпало от несръчните помощници на палача, стоварващи се върху му. Дитрих, така се казваше младият любител, се надяваше някога да иде в Америка, за да види електроекзекуцията, и бърчейки мечтателно вежди, се питаше: нима е истина, че по време на тази операция сензационни облачета дим излизат от естествените отвори на гърчещото се тяло. При третата ни и за съжаление последна среща (колко още щрихи имаше в този Дитрих, които ми се искаше да досъбера и да запазя за писателски цели!) той, без да се ядосва — макар че си заслужаваше яда, — а напротив, с кротка тъга разказа, че наскоро прекарал цяла нощ, като търпеливо наблюдавал един свой приятел, решил да сложи край на живота си и след доста молби склонил да стори това в присъствието на Дитрих, но уви, приятелят се оказал безчестен лъжец и вместо да се гръмне в устата, както бил обещал, се напил най-безобразно и на сутринта изпаднал в безочливо настроение — кикотел се и се бръснел. Отдавна съм изгубил от очи милия Дитрих, но съвсем ясно си представям израза на пълно удовлетворение и облекчение („е, най-сетне...“) в светлите му рибешки очи, когато днес, в някое уютно германско градче, избягнало бомбардировките, сред други ветерани от Хитлеровите походи и опити, демонстрира на другарите си, които през смях на добродушно възхищение („Дизер Дитрих!“) се пляскат по бутовете, тези абсолютно вундербар снимки, които толкова неочаквано и евтино е имал щастието да заснеме през онези години.

---

[1] Леко ретуширано (нем.). — Б.пр. ↑

Почти всичко, каквото мога да кажа за берлинския си живот (1922–1937), е използвано от мен в романите и в разказите, които тогава съм написал. Отначало емигрантските хонорари не можеха да ми стигнат. Усърдно давах уроци по английски и френски, а също и по тенис. Превеждах много — като се започне от „Alice in Wonderlands“^[1] (за чиято руска версия получих пет долара) и завършвайки с какво ли не, включително и с търговско описание на някакви кранове. Веднъж през двайсетте години съставих за „Руль“ нещо ново — главоблъсканица като тези, които се появяваха из лондонските вестници — и тогава измислих новата дума „крестословица“, която така бързо навлезе във всекидневието.

За „Руль“ си спомням с голяма благодарност. Йосиф Владимирович Гесен беше първият ми читател. Доста преди моите книги да почнат да излизат в неговото издателство, той с бащинска снизходителност печаташе в „Руль“ незрелите ми стихотворения. Синевата на берлинския здрач, шатрата на ъгловия кестен, лекият световъртеж, бедността, влюбеността, мандариновият оттенък на подранила светлинна реклама и животинската мъка по още доскорошната Русия — всичко това в ямбичен вид се мъкнеше в кабинета на редактора-издател, където Й.В. вдигаше листа до очите си. Вече към края на двайсетте години преводните права на книгите ми започнаха да ми носят прилични пари и в края на 1929-а с теб заминахме да ловим пеперуди в Пиренеите. В края на трийсетте изобщо напуснахме Германия, а преди това, в течение на няколко години, периодично навестявах Париж за литературните четения и тогава обикновено отсядах у Иля Исидорович Фондамински. Неговите политически и религиозни интереси ми бяха чужди, различавахме се по нрав и навици, приемаше на вяра литературната ми работа и всичко това нямаше никакво значение. Попаднал в сиянието на този най-човечен човек, всеки се изпълваше с изключителна нежност и уважение към него. По едно време живях у дома му в малкия будоар, до трапезарията, където вечер често ставаха събирания, на които

домакинът благоразумно не ме пускаше. Понякога, преди да изляза, неволно попадах в положението на пленник подслушвач; спомням си веднъж как двамина литератори, явили се рано-рано в съседната трапезария, заговориха за мен. „Бяхте ли снощи на вечерта на Сирин^[2]?“ — „Бях.“ — „Е, как?“ — „Ами нищо особено, да ви кажа.“ Диалогът за съжаление бе прекъснат от третия гост, влязъл с приветствието: „Бонжур, мсьо-дам.“ Кой знае защо, изразите, присъщи на френските пощенски раздавачи, изгледаха за нашите поети връх на парижкия стил. В чужбина се бяха събрали изключително много руски литератори и познавах безкористни и героични хора сред тях. Но в Париж имаше и особени групи, в тях не всички можеха да минат за Альоши Карамазови. Талантливият, но безотговорен водач на една такава групировка обединяваше лириката и пресметливостта, интуицията и невежеството, бледата немощ на изкуствените катакомби и разкошната антична морност. В този мъничък свят, където цареше тъга и гнилоч, от поезията се изискваше да бъде нещо храмно, някакъв кръгов колектив от тлеещи лирици, общо място с външен изглед на плеяда — И никак не ме влечеше към тях. Освен белетристика и стихове по едно време пишех и посредством критични бележки — тук тъкмо искам да се покая, че прекалено се заяждах с ученическите недостатъци на Поплавски и недооцених обаятелните му добри страни. Малко се срещях с писатели. Веднъж с Цветаева направихме странна лирична разходка, май през 1923 година, при силен пролетен вятър по някакви пражки хълмове. През трийсетте години си спомням Куприн, под дъжда и жълтите листа вдигнал отдалече за поздрав бутилка червено вино. Ремизов, който с необикновената си външност ми напомняше шахматен топ след ненавременна рокада, срещях, кой знае защо, във френски среди, на извънредно скучните сбирки на Nouvelle Revue Française^[3] и веднъж Raulhan ни замъкна с него на вилата на някакъв меценат, един от онези нещастни дойни господа, които, за да печатат, трябва да плащат.

Задушевна симпатия, чувство за душевно удобство създаваха у мен малцина мои събрата. Проницателният ум и милата сдържаност на Алданов за мен винаги бяха изпълнени с чар. Добре познавах Айхенвалд, човек с мека душа и твърди принципи, и го уважавах като критик, който в миналото бе тормозил Брюсовците и Горкиевците. Много се сблизих с Ходасевич, чийто поетичен гений още не е

истински оценен. Понеже презираше славата и нападаше със страшна сила продажничеството, пошлостта и подлостта, той си създаде доста влиятелни врагове. Виждам го толкова ясно, кръстосал тънките си крака до масата, как намества с дълги пръсти половинка „Зелен капрал“ в цигарето.

Обичах книгите на Бунин през юношеството си, а по-късно предпочитах удивителните му струящи стихове пред тази брокатна проза, с която се бе прочул. Когато се запознах с него в емиграция, току-що беше получил Нобелова награда. Болезнено го занимаваше течението на времето, старостта, смъртта и с удоволствие отбеляза, че се държи по-изправен от мен, макар да е по-стар трийсет години. Спомням си, покани ме в някакъв — вероятно скъп и хубав — ресторант за задушевен разговор. За съжаление не понасям ресторантите, водчиците, мезенцата, музичките и задушевните разговори. Бунин беше озадачен от безразличието ми към яребичката и подразнен от отказа ми да си разкрия душата. Към края на вечерята ни беше непоносимо скучно заедно. „Вие ще умрете в страшни мъки и в пълна самота“ — ми каза той, когато се запътихме към закачалките. Слабичка девойка в черно, понесла тежките ни палта, се стовари заедно с тях върху ниския тезгях. Понечих да помогна на стройния старец да си облече палтото, но той ме възпря с движение на дланта. Като продължихме учтиво да се боричкаме — сетне той се зае да ми помага, — бавно изплавахме в бледата мрачина на зимния ден. Спътникът ми понечи да си закопчае яката, но изведнъж лицето му се изкриви от недоумение и яд. С общи усилия измъкнахме дългия ми вълнен шал, който момичето бе пхнало в ръкава на неговото палто. Шалът излизаше малко по малко, това бе някакво развиване на мумия и ние тихо кръжахме един около друг. Завършихме тази египетска операция и мълчаливо продължихме пътя си до ъгъла, където се разделихме. След това доста често се срещяхме сред други хора и, който знае защо, помежду ни възникна някакъв ужасен шеговит тон — и, общо взето, никога не заговорихме за изкуство, а сега е късно, и героят излиза в поредната градина, пламтят светкавици, сетне той заминава за гарата, звездите зловещо и дивно горят върху ковчежното кадифе, а от полята лъха на нещо горчиво, в безкрайно еквивалентна далечина на младостта ни петли опяват нощта.

- [1] „Алиса в страната на чудесата“ (англ.). — Б.пр. ↑
- [2] Псевдоним на В. В. Набоков до 1939 г., когато е още в Европа и пише на руски. — Б.р. ↑
- [3] Френско списание. — Б.пр. ↑

През двайсетте години емигрантски живот в Европа посвещавах чудовищно количество време на измислянето на шахматни задачи. Това сложно, възхитително и безсмислено изкуство стои някак обособено: с обикновената игра, в борбата на дъската то е свързано само в смисъл, както, да речем, еднаквите свойства на топката се използват и от жонгльора, за да създаде крехкия си художествен космос във въздуха, и от тенисиста, за да разгроми колкото може побързо и категорично противника. Характерно е, че шахматистите — независимо дали са обикновени любители или гротмайстори — слабо се интересуват от тези изящни и чудати главоблъсканици и макар да чувствуват чара на заплетената задача, изобщо не са в състояние да я измислят.

За такова съчинителство е нужен не само опит и изтънчена техника, но и вдъхновение, а това вдъхновение е от някакъв сборен музикално-математико-поетичен тип. Случваше се през някой спокоен ден между две празни занимания, в килватера на случайно проплавала мисъл, внезапно, без всякакво предупреждение да почувствувам приятно потръпване на мозъка, където да се набележи зачатъкът на шахматна композиция, която ме подготвя за нощ на труд и задоволство. Внезапният проблясък можеше да се отнася например до нов начин да се слее в стратегическа схема еди-каква си засада с еди-каква си защита; или пък пред очите ми за миг се появяваше в стилизиран и затова непълен вид разположението на фигурите, което би трябвало да изрази изключително мъчна тема, преди изглеждала неосъществима. Но най-често това биваше просто движение в мъгла, маневра на привидения, бърза пантомима и в нея участваха не различни фигури, а безпътни силови единици, които, вибрирайки, влизаха в оригинални сблъсъци и съюзи. Усещането беше, повтарям, твърде сладостно, и единственото ми възражение срещу шахматните композиции е, че заради тях съм изгубил толкова часове, които тогава, през най-плодотворните ми, кипящи години, отнемах безгрижно от писателството.

Познавачите различават няколко школи в изкуството на задачите: англо-американската съчетава чистотата на конструкцията с ослепителното тематично хрумване; с нещо приказно поразяват оригинално-уродливите триходови композиции на готическата школа; неприятни са с пустотата си и с лъжливия си блясък произведенията на чешките композиционисти, ограничили се в изкуствени правила; навремето си Русия е изобретила гениални етюди, сега обаче прилежно се занимава с механично натрупване на сиви теми с цел за ударно изпълнение. (...) Лично мен в задачите ме запленяват миражите и измамите, изведени до дяволско съвършенство, и макар че по въпросите на конструкцията съм се старал по възможност да се придържам към класическите правила като например единство, точност, икономия на силите, винаги съм бил готов да пожертвувам чистотата на рационалната форма пред изискванията за фантастично съдържание.

Едно е да се запалиш от някаква задача, друго — да я създадеш върху дъската. Умственото напрежение стига до налудничава крайност; представата за времето изпада от съзнанието; ръката на строителя напипва в кутията необходимата пешка, стиска я, докато мисълта се колебае дали е необходима запушалка, дали може да се мине без преграда — и когато юмрукът се разтваря, се оказва, че е изтекъл цял час време, изпепелено в нажежения до сияние мозък на съставителя. Постепенно дъската пред него се превръща в магнитно поле, в звездно небе, в сложен и точен уред, в система от атаки и припламвания. Офицерите се движат през нея като прожектори. Конят се превръща в лост, с който опитваш и наместваш, и наново опитваш, като извеждаш композицията до точка, в която чувството за изненада трябва да се слее с чувството за естетическо удовлетворение. Колко мъчителна биваше понякога борбата срещу топа на белите, когато трябваше да огранича силата му заради избягването на двойно решение! Работата е там, че съперничеството в шахматните задачи не е между белите и черните, а между автора на задачата и въображаемия събеседник (също както в произведенията на писателското изкуство истинската борба се води не между героите на романа, а между романиста и читателя), затова до голяма степен ценността на задачата зависи от броя и качеството на „илюзорните решения“ — на разните привидно силни първи ходове, на лъжливите следи и на другите

заблуди, хитро, и внимателно подготвени от автора, за да може да уплете с невярната нишка на Лъже-Ариадна влезлия в лабиринта. Но каквото и да се каже за изкуството на задачите, едва ли бих могъл докрай да обясня бляскавата му същина. Това творчество има допирни точки с авторството и най-вече с писането на тези невероятно сложни по замисъл разкази, където авторът в състояние на ясно ледено безумие си поставя единствени по рода си правила и прегради; превъзможването им дава чудотворния тласък за съживяването на цялото създание, за превръщането му от кристал в жива клетка. Когато обаче изграждането на задачата наближи края си и изваяните фигури, вече видими и нагиздени, се появят за генералната репетиция на авторската мечта, мъчението се заменя с чувство на почти физическа наслада, в чийто състав между другото влиза това безименно усещане за „съзвучие“, толкова познато на детето, когато в леглото мислено преповтаря не урока, а подробния образ на утрешното си развлечение и чувствава как очертанията на въображаемата играчка учудващо точно и приятно прилягат към съответните ъгълчета и трапчинки в мозъка. В подреждането на задачата съществува същото удоволствие: гладко и удобно едната фигура минава зад другата, за да може в сянката и сред тайната на хитроумната засада да запълни квадрата, и има приятно плъзгане на добре смазаната и полирана машинна част, леко и точно движеща се и така, и така под пръстите, които вдигат и поставят фигурата.

Спомням си една определена задача, най-хубавото ми произведение, върху което работих два-три месеца през пролетта на 1940 година в тъмния вцепенен Париж. Най-сетне настъпи, нощта, когато успях да въплътя странната тема, с която си блъсках главата. Ще се опитам да обясня тази тема на читателя, който не играе шах.

Тези, които изобщо решават шахматни задачи, се делят на наивници, на умници и на мъдреци — или другояче казано, на начеващи, опитни и изтънчени. Задачата ми бе насочена към изтънчения мъдрец. Наивникът новак изобщо не би забелязал нейните поанти и доста бързо би намерил решението ѝ, като би отминал заплетените мъчения, очакващи опитния умник в нея, защото този опитен умник би пренебрегнал простотата и би се хванал в орнамента и илюзорното решение, в „бляскавата“ паяжина от ходове, базиращи се върху твърде модерна и „напредничава“ в изкуството на задачите тема

(а тя се състоеше в това, че докато губят черните, белият цар парадоксално изпада в шах), но това напредничаво „решение“, което авторът много внимателно, с изобилие от интересни варианти бе предложил на отгатващия, напълно се унищожаваше от скромен до нелепост ход на едва забележима черна пешка. Умникът, преминал през този пъклен лабиринт, се превръщаше в мъдрец и едва тогава стигаше до простичкия ключ на задачата, както ако някой би търсил най-краткия път от Питсбърг за Ню Йорк и би тръгнал, изпратен от шегобиец, през Канзас, Калифорния, Азия, Северна Африка и Азорските острови. Интересните пътни впечатления, уелингтъниадите, тигрите, гонговете, разните живописни местни обичаи (например сватба някъде в Индия, когато младоженецът и младоженката три пъти обикалят свещения огън в земно огнище — особено ако човек е етнограф) компенсират с лихвата досадата на остарелия пътешественик и след всичките приключения простичкият ключ доставя художествено удоволствие на мъдреца.

Спомням си как бавно се отърсих от омаята на шахматната мисъл и ето върху грамадната английска марокенена дъска на бели и червени квадрати безупречното положение се балансира като съзвездие. Задачата действуваше, задачата живееше. Моят Staunton'ски шах (през 1920 година чичо Константин го подари на баща ми), великолепните масивни фигури с бархетни подложки, натежали от олово, с пешки, високи шест сантиметра, и царе почти десет, важно лъщяха с лакираните си изпъкнали части, сякаш съзнаваха ролята си на дъската. На същата дъска, която точно се побира на ниската масичка, играят Лев Толстой и А. Б. Голденвейзер на 6 ноември 1904 година стар стил (рисунка на Морозов, сега е в музея на Толстой в Москва) и до тях на овалната маса под лампата се вижда не само отворената кутия за фигурите, но и хартиеният етикет (с надписа Staunton), залепен от вътрешната страна на капака. Уви, ако се вгледа човек в моите двайсетгодишни (през 1940 година) фигури, може да забележи, че се е отчупило връхчето от ухото на единия кон и основите на две-три от пешките са изронени като ръбче на гъба, понеже съм ги разкарвал много и надалече, докато съм сменил над петдесет квартири през европейските си години, обаче върху кралския топ и върху челото на кралския кон се е запазило още очертанието на червена коронка — подобно на кръглата точка върху челото на щастливеца индус.

Часовникът ми — ручейче на времето в сравнение със заледеното му езеро върху дъската — показваше два и половина през нощта. Беше месец май — към 19 май 1940 година. Наскоро, след няколко месеца ходатайства, молби и разправии, успях да мушна подкуп на необходимия плъх в необходимия отдел и с това да го накарам да издаде необходимата *visa de sortie*^[1], която на свой ред ми даваше възможност да получа входна виза за Америка. Загледан в шахматната си задача, изведнъж почувствувах, че с приключването на работата по нея благополучно е дошъл краят на цял период от живота ми. Европа не пораждаше нищо друго у мен освен скука и отвращение. Облекчението, което изпитвах, придаваше известна нежност на тишината. Изпод дивана надничаше детско камионче. В съседната стая ти и нашият малък син спяхте кротко. Лампата на масата беше с нощна шапчица от синя хартия (военна предпазливост) и поради това електрическата светлина оцветяваше изваяния от цигарения дим въздух в лунни отънъци. Непроницаеми завеси ме отделяха от затъмнения Париж. Вестникът на дивана съобщаваше с едри букви, че Германия е нападнала Холандия.

Пред мен е листът калпава хартия, на който през онази лилаво-черна парижка нощ рисувах диаграмата на задачата си. Белите: цар на a7, дама b6, топ f4 и h5, офицери e4 и h8, коне d8 и e6, пешки b7 и g3. Черните: цар e5, топ g7, офицер h6, коне e2 и g5, пешки c3, c6, d7. Белите започват и дават мат в два хода. Решението съм посочил в следващата глава. А лъжливата следа, илюзорната комбинация е такава: пешката отива на b8 и се превръща в кон, след което белите с три различни очарователни мата отговарят на трите различни разкрити шаха на черните, но черните разрушават цялата тази блестяща комбинация, защото, вместо да дадат шах, извършват мъничък, безсмислен наглед изчаквателен ход на друго място на дъската. В единия ъгъл на листа с диаграмата е поставен същият печат, с който нечия неуморна и безделническа ръка е украсила всички книги, всички книжа, които съм изнесъл от Франция през май 1940 година. Това е кръгъл печат колкото копче и цветът му е последната дума на спектъра: *violet de bureau*^[2]. В центъра се виждат две ръкописни букви, главно „R“ и главно „F“, инициалите на френската република. От другите букви, малко по-дребен шрифт, по периферията на печата се образуват

интересните думи „Contrôle des Informations“^[3]. Вече мога да обнародвам тази тайна информация.

---

[1] Изходна виза (фр.). — Б.а. ↑

[2] Канцеларско лилаво (фр.). — Б.а. ↑

[3] Контрол върху информацията (фр.). — Б.а. ↑

ЧЕТИРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

„О, как гаснат — в степта, в степта отминават годините!“
 Годините гаснат, мила моя, и когато напълно се отдалечат, никой няма да знае това, което знаем ти и аз. Нашият син расте; розите на Пестум, на мъгливия Пестум, прецъфтяха; хора неумни, с големи способности в математиката, бодро достигат до тайните сили на природата, предсказани от кротки, с ореол от бели коси и също не особено съобразителни физици (за свое тайно учудване). А затова май е време, скъпа, да разгледаме старите снимчици, пещерните рисунки на влакове и аероплани, залежите от играчки в килера.

Да надникнем още по-нататък, а именно да се върнем в майското утро на 1934 година в Берлин. Чакахме дете. Откарах те в болницата до Байришер плац и в пет сутринта си тръгнах за вкъщи към Грюневалд. Пролетни цветя украсяваха оцветените фотографии на Хинденбург и Хитлер по витрините на магазините за рамки и за цветя. Крайно леви групи врабци свикваха гръмогласни събрания из люляковите храсти на градинките и в липите по тротоарите. Прозрачното разсъмване разголи едната страна на улицата, другата обаче все още се синееше от студ. Сенките с различна дължина постепенно се скъсяваха и свежо миришеше на асфалт. Сред чистотата и пустотата на непознатия час сенките падаха от необичайна страна, сред пълно разместване, нелишено от известна изящност, също както в огледалото на бръснаря се отразява част от тротоара с безгрижните минувачи, отдалечаващи се в абстрактен свят, който изведнъж престава да бъде забавен и облъхва душата ти с вълна от ужас. Когато мисля за любовта си към някого, имам навика да прокарам радиуси от тази любов, от нежната ядка на личното чувство към чудовищно изплъзващите се точки на вселената. Нещо ме кара колкото мога по-съзнателно да съизмервам личната любов с безличните и неизмерими величини — с празните пространства между звездите, с мъглявините (самата им отдалеченост е вече вид безумие), с ужасните клопки на вечността, с цялата тази безпомощност, студ, световъртеж, стръмнини на времето и пространството, които преминават по необясним начин от

едно в друго. Така през някоя безсънна нощ разраняваш нежното връхче на езика си, като безкрайно проверяваш с него острия ръб на счупен зъб, или също, докоснал нещо друго — рамката на вратата, стената, — трябва неволно да преминеш през цял строй докосвания до различни плоскости в стаята, преди да върнеш живота си в предишното равновесие. Няма как, трябва да възприема плана на местността и някак да отпечатам себе си в него. Когато този бавен и беззвучен взрив на любовта избухва в мен, като разтваря своите топящи се краища и ме обгръща със съзнанието за нещо много по-истинско, нетленно и могъщо от целия комплекс вещества и енергия, в който и да било космос, тогава трябва мислено да се ощипя — дали не спи разумът ми. Трябва да извърша светкавична инвентаризация на света, да направя цялото пространство и време съучастници в смъртното ми чувство на любов, за да мога като болка да уталожа смъртността и да си помогна в борбата срещу глупостта и ужаса на това унижително положение, в което аз, човекът, съм могъл да развия у себе си — безкрайност на чувството и мисълта при крайността на съществуването.

Тъй като в метафизичните въпроси съм враг на всякакви обединения и не желая да участвувам в организирани екскурзии по антропоморфни парадизи, се налага да разчитам на собствените си слаби сили, когато мисля за най-хубавите си изживявания, за пламенната грижа, преминаваща почти в захлас, с каквато се отнесох към нашето дете още в първия миг от появата му на този свят. Да си припомним нашите открития (има такава *idée reçue*^[1]: „всички родители правят тези открития“): идеалната форма на миниатюрните нокти на бебешката ръка, която ти ми показваше без думи върху дланта си, където тя лежеше като останала от отлива малка морска звезда; епидермата на крака или на бузата, която ти предлагаше на вниманието ми с димно-отдалечен глас, сякаш нежността на осезанието можеше да бъде предадена само от нежността на живописна отдалеченост; нещо неясно, изплъзващо се в синевата на очния ирис, сякаш удържал сенките, попити от древните баснословни гори, където е имало повече птици, отколкото тигри, повече плодове, отколкото бодли, и където в пъстрите дълбини се е зародил човешкият разум; а също първото пътешествие на малкия в следващото измерение, в новата връзка между окото и предмета, тайнствената

връзка, която възнамеряват да обяснят същите бездарници, дето правят „научна кариера“ благодарение на лабиринтите с дресирани плъхове.

Най-близко до зараждането на разума (и в човешкия род, и в отделния човек) според мен е може би онзи дивен подтик, когато, взрян в бъркотията от клонки и листа, изведнъж разбираш, че приеманото дотогава за част от тази пъстрота всъщност е птица или насекомо. За да се обясни началното разцъфване на човешкия разсъдък, струва ми се, следва да предположим пауза в еволюцията на природата, животворна минута на мързел и отмала. Борба за съществуване ли — каква глупост! Проклятието на труда и на битките води човека обратно към глигана. С теб често сме се смели на маниакалния блясък в очите на някоя домакиня, когато в хранителните си и разпределителни замисли е зареяла изцъклен взор из моргата на месарницата. Пролетарии, разединявайте се! Старите книги грешат. Светът е бил създаден в деня за почивка.

---

[1] Общеизвестно (фр.). — Б.а. ↑

Когато детето ни беше малко, в Германия на гръмкия Хитлер и във Франция на мълчаливата „Мажино“ вечно не ни стигаха парите, но добрите ни приятели не забравяха да снабдяват сина ни с всичко най-хубаво, каквото можеше да се намери. Макар ние самите да бяхме безсилни, с безпокойство следяхме да няма голяма разлика между веществените блага в неговото детство и в нашето. Впрочем науката за отглеждане на деца е направила невероятни успехи: на девет месеца аз например не съм получавал за обед цял фунт пюре от спанак, нито сок от дузина портокали за един ден; и постигнатата от теб педиатрична рутина беше много по-художествена и по-грижовна от всичко, каквото са могли да измислят бавачките и боните от нашето детство.

Обобщеният буржоа от предишните дни, патер фамилиас в предишния формат, едва ли би разбрал отношението към детето от страна на свободния, щастлив и нищ емигрант. Когато понякога го вдигнеше, нахранен с топла кашлица и важен като идол, и го държеше така в очакване да се оригне, преди да превърнеш вертикалното бебе в хоризонтално, аз участвах и в търпението на твоето очакване, и в притеснението на неговата ситост, преувеличавайки и едното, и другото, а сетне изпитвах възхитително облекчение, когато кръглото мехурче изскочеше и се пукнеше и ти с поздравителен шепот се наведеше ниско, за да отпуснеш бебето в белия здрач на постелката му. Досега чувствавам в китките на ръцете отзвук на онази професионална похватност, на онова движение, когато трябваше леко и умело да натисна дръжката на количката, в която го разхождах по улиците, за да се вдигнат предните колела от асфалта на тротоара. Той отначало имаше великолепна белгийска количка миши цвят с дебели, почти автомобилни гуми, толкова голяма, че не влизаше в загубения ни асансьор; тази калясчица плаваше по тротоара с плененото бебе, легнало по гръб под пуха, коприната и кожата: само ирисите му се движеха очаквателно и навремени се обръщаха нагоре с бързо трепване на красивите ресници, за да проследят плъзгащата се сред шарките на вейките синева, а сетне ми хвърляше мнителен поглед,

сякаш за да узнае дали тези примамливи орнаменти на листата и небето не са от същия род неща като неговите дрънкалки и родителския хумор. След тази каляска последва по-лека бяла количка и в нея той се мъчеше да става, като опъваше коланите. Стигаше до края и с любопитството на философ гледаше изхвърлената от него възглавница, и веднъж самият той се изтърси, когато коланът се скъса. Още по-късно го возех на специално столче с две колела (малпостче^[1]): от първоначално пружиниращите и спокойни висини детето се спусна съвсем ниско и сега, на година и половина, можеше да докосне земята, като се изхлузваше от седалката на малпостчето и чукаше с подметки по тротоара, предвкусвайки пускането на свобода в градската градина. Зададе се нова вълна на еволюцията и отново започна да го издига. На две години, на рождения си ден, получи боядисан със сребърна боя алуминиев модел на състезателен мерцедес, дълъг два аршина, който се движеше с два педала за краката, и в тази бляскава кола през дивното лято полугол, загорял, златокос препускаше по тротоарите на Курфюрстендам с помпащи и гърмящи звуци, движеше крачета, виртуозно действуваше с волана, а аз тичах отзад и от всички разтворени прозорци ехтеше дрезгавият рев на диктатора, който се биеше в гърдите и нечленоразделно ораторствуваше в Неандерталската долина, оставена от нас далеч назад.

Вместо глупашките и долни фройдистки опити с куклени къщи и куклички в тях („Какво правят твоите родители в спалнята, Жоржик?“), може би си заслужава психолозите да се помъчат да изяснят историческите фази на обичта, която децата изпитват към колелата. Всички знаем, разбира се, как виенският шарлатанин обясняваше интереса на момчетата към влаковете. Ще оставим него и спътниците му да се друсат в третата класа на науката през тоталитарната държава на половия мит (каква грешка допускат диктаторите, като игнорират психоанализата, с която биха могли да се развратят цели поколения). Младият растеж, устремността на мисълта, бързото кръвообращение, всичките видове жизненост са всъщност видове скорост и нима е чудно, че развиващото се дете иска да изпревари природата и да изпълни минималния отрязък от време с максимална пространствена наслада. Дълбоко в човешкия дух е заложена способността да намира удоволствие в преодоляването на

земното привличане. Но както и да се обяснява любовта към колелото, ние с теб вечно ще пазим и ще браним на едно или друго полесражение мостовете, по които сме прекарвали часове с двегодишния, тригодишния, четиригодишния ни син в очакване на влака. С безкраен оптимизъм той се надяваше, че семафорът ще превключи и ще долети локомотив от точката в далечината, където се сливаха толкова релси между черните гърбове на къщите. През студените дни беше с кожухче и с дългоухо калпаче, кафеникави на цвят и като че леко заскрежени, този негов пашкул и пламенната му вяра в локомотива го обвиваха в плътна топлина и сгряваха и теб, защото, за да не ти замръзнат пръстите, трябваше само да стиснеш ту едното, ту другото юмруче в ръката си — и се чудехме какво количество топлина може да развие тази печка тялото на едно дете.

---

[1] От malle-poste — пощенска кола (фр.). — Б.пр. ↑

У всеки малчуган има и стремеж към преизвайване на земята, към пряко влияние върху сипкавата среда. Ето защо децата толкова обичат да ровят из пясъка, да правят шосета и тунели за любимите си играчки. Той имаше над сто автомобилчета и си вземаше ту едно, ту друго за игра в градината. От слънцето голият му гръб блестеше като мед, на него се кръстосваха презрамките на плетеното му тъмносино гашеризонче (при потапянето във вечерната вана този хикс на презрамките и късите крачолчета се представяха от съответно очертана белота). Никога по-рано не бях седял на толкова пейки и градински столове, на каменни бордюри и стъпала, по парапети на тераси и ръбове на басейни. Милозливите германци ме вземаха за безработен. В прословутата борова гора край Грюневалдското езеро ходехме рядко: твърде много боклук и отпадъци имаше из кея и не беше съвсем ясно кой се бе трудил да мъкне специално толкова надалеч тези тежки неща — железния креват, оставен наред полянката, или парализирания гипсов бюст под шипковия храст. Веднъж дори в гъсталака намерих стенно огледало, малко обезобразено, но още бодро, подпряно на един дънер и дори сякаш пияно от смесицата слънце и зеленина, бира и шартрьоз. Може би тези сюрреалистични явления по бюргерските места за почивка да бяха откъслечни пророчески видения за бъдещите неуредици и взривове като онази купчина глави, които Калиостро предвиди във Версайската канавка. Близко до езерото през неделните дни всичко бъкеше от тела в различна степен на оголеност и загорялост. Само катеричките и някои гъсеници оставаха с палта. Сивокраки жени по долно бельо седяха на мазния сивкав пясък, мъжете с мръсни от тинята плажни гащета играеха на гоненица. Из градските градини събличането беше забранено, но беше допустимо да се освобождават две-три копчета на ризата и на всяка пейка можеха да се видят младежи от ярко изразен арийски тип, които, затворили очи, излагаха на одобреното от правителството слънце пъпчивите си чела. Гнусливата и може би преувеличена тръпка, отразила се в тези бележки, вероятно е резултат от постоянния ни страх да не се зарази

детето ни от нещо. Ти не само го държеше идеално чисто, но и от малко го научи да обича тази чистота. Винаги ни е вбесявало общоприетото и нелишено от еснафщина мнение, че истинското момче трябвало да се отвращава от миенето.

Бих искал да си спомня всички градинки, из които сме седели с него. Извиквам в паметта си един или друг образ и често мога да определя географското положение на градинката по някой белег. Съвсем тесни пътечки, посипани с чакъл, обрамчени от нисичък чимшир и вечно пресрещаци се като комедийни персонажи; ниска пейка, индигова на цвят, с жив плет кубична форма зад нея и отстрани; квадратна леха рози, заградена от хелиотроп — тези подробности са явно свързани с малките градинки на берлинските кръстовища. Също толкова очевидно столът от тънко желязо с паякообразна сянка под него, леко изместена от центъра, и грациозната въртяща се пръскачка с мъничка собствена дъга, увиснала над влажната трева, за мен означават парк в Париж, но както добре разбираш, очите на Мнемозина са толкова напрегнато насочени към малката фигура (клекнала, товареща малката каручка с камъчета или разглеждаща лъскавия мокър маркуч, по който интересно е залепнал малко от този цветен чакъл, по който току-що е пропълзъл), че разнообразните ни местожителства — Берлин, Прага, Франценсбад, Париж, Ривиерата и тъй нататък — губят своята суверенност, събират в общ фонд вкаменените си генерали и мъртвите си листа, слепват с общ цимент съдружеството на алеите си и се сливат във федерация от слънчеви петна и сенки, през които изящни деца с голи колене мечтателно се пързаят с бръмчащи ролкови кънки.

Нашето момче беше на около три години през онзи ветровит ден в Берлин, където, разбира се, никой не можеше да избегне познанството с вездесъщия портрет на фюрера, когато се спрях с него до лехата бледи градински теменуги; върху лицето на всяко цветче имаше по-тъмно петно като мустак и след доста глупавия ми намек той с райски смях разпозна в тях гълпа разбеснели се от вятъра малки хитлери. Това беше на Фербеллинерплац. Мога също да назова онази разцъфтяла градина в Париж, където забелязах кротко, хилаво момиченце със съвсем безизразни очи, облечено в тъмна, безобразна, нелятна рокля, сякаш беше избягало от сиропиталище (наистина малко по-късно видях как го повлякоха две плавни монахини) — то с пъргави

пръстчета върза с конец жива пеперуда и с навъсено лице поведе на разходка слабо пърхащото, леко травмирано насекомо с тази каишка (вероятно е било принудено да се занимава с пипкаво бродирание в сиропиталището). Често си ме обвинявала в жестокосърдечие при ентомологичните ми изследвания из Пиренеите и Алпите; наистина, ако отклоних вниманието на нашето дете от тази мрачна Титания, сторих го не защото изпитах жалост към нейната ванеса, а защото изведнъж си спомних как И. И. Фондамински ми беше разказвал за един много лесен старомоден начин, използван от френските полицаи, когато водят в участъка някой размирник или пиян — превръщат го в покорен сателит, като удържат клетника с малка кукичка като риболовците, забодена в неговата не твърде глезена, но много чувствителна плът. Стооката ни нежност се мъчеше да опази доверчивата нежност на нашето момченце. Но в себе си знаехме, че отвратителната мръсотия, нарочно оставена от някой хулиган на детската площадка, е все пак най-малката от злините, и че ужасите, които миналите поколения мислено са пренебрегвали като анахронизми или като нещо, което може да се случи само твърде далеко, из получовешките ханства и мандаринства, всъщност ставаха около нас.

Когато сянката, отхвърляна от тази тъпачка Историята, започна най-сетне да проличава дори на слънчевия часовник и ние неспокойно закръстосвахме Европа, имах чувството, че сякаш градините и парковете пътешествуват с нас. Разнопосочните алеи на Льонотр и цветните му лехи останаха зад нас като влакове, преместени в глуха линия. В Прага, където се отбихме да покажем нашия син на моята майка, той си игра в Стромовка, където зад чимширите погледът се заплениваше от невероятно волните далнини. Спомни си и онези градини със скали и алпийски растения, които сякаш ни изпроводиха до Савойските Алпи. Дървени ръце с маншети, заковани за дънерите в старите курортни паркове, ни ориентираха за посоката, откъдето долитаха тихите звуци на духов оркестър. Умна пътечка съпровождаше алеята-улица: не навсякъде вървеше успоредно с нея, но винаги признаваше водачеството и, като дете се връщаше на подскоци от езерото с патиците или от басейна с водните лилии, за да се присъедини отново към платановата процесия на мястото, където градските първенци са поставили статуя. Корените, корените на нещо

зелено в паметта, корените на ароматни растения — корените на спомените — могат да преминават големи разстояния, като преодоляват някои препятствия, а през други проникват, използвайки всяка пукнатина. Така тези градини и паркове вървяха с нас през Европа: пътечките с чакъл се събираха накуп, за да те видят как се навеждаш за топката, търкулнала се под птичия дрян, но там, на тъмната влажна пръст, нямаше нищо освен продупчено светло автобусно билетче. Кръгла седалка се впускаше на път по периферията на дебелия дъбов дънер и намираше от другата страна тъжен старец, който четеше вестник на езика на малък народ. Лакирани лаври затваряха полянката, където нашето момченце намери първата си жива жаба и ти каза, че ще вали. По-нататък, под не толкова оловните небеса, се заредиха трикрили цветарници с рози и се превръщаха едва ли не в перголи, по които се виеха лози, за да ни отведат към кокетна обществена тоалетна със съмнителна чистота, където на прага прислужница в черно плетеше черен чорап. Надолу по склона пътеката, настлана с плочи, като пристъпваше все с единия крак напред, се промъкваше през гъсталака от перуники и се вливаше в пътя, където меката земя бе цялата в следи от подкови. Градината и парковете започнаха да се движат по-бързо, колкото повече се издължаваха краката на нашето момче; то беше вече на три години, когато шествието цъфтящи шубраци решително свърна към морето. Както виждаш скучния началник-гара на малка спирка, застанал самотен на перона, а покрай него прелита твоят влак, така този или онзи парков пазач се отдалечаваше, оставайки на мястото си, докато отминаваха нашите градини, понесли се на юг, към портокаловите горички, към пилешкия пух на мимозите и *râte tendre*^[1] на безоблачното небе. С низ от тераси, със стъпала, от които избликваха ярки щурчета, градините слязоха към морето, а маслините и олеандрите едва не се поваляха взаимно от нетърпение да видят плажа. Там той коленичи, хванал вафлен букет от сладоледи, и така е заснет върху трепкация фон: на снимката морето се е превърнало в бяло петно, но в действителност беше сребристосиньо, с теменужни тъмноти тук и там. Имаше зелени, розови, сини стъкълца, облизани от вълната като стъклени бонбони, и черни камъчета с бели превръзки, и мидички от две части, и парчета от пръстени съдове, още запазили цвета и глечта си: той ни носеше тези отломки за оценка и ако по тях

имаше сини ивички или детелинова шарка, или всякакви други лъскави емблеми, те с лек звън се пускаха в кофичката. Не се съмнявам, че между тези леко вдлъбнати чирепчета майолика е имало такова парченце, чийто орнаментален бордюр като в картинна мозайка е продължавал украсата на късчето, което аз намерих през 1903 година на същия бряг, а тези две отломки са продължавали рисунъка на трета, която на същия Ментонски плаж майка ми е намерила през 1885 година, и на четвърта, намерена от майка ѝ преди сто години — и тъй нататък, така че ако можеше да се събере цялата серия глинени отломки, от тях би се наредила цялата чаша, строшена от италианско дете бог знае къде и кога, но сега възстановена с помощта на тези бронзови скоби.

Впрочем да не забравя: решението на шахматната задача от предишната глава — офицер на с2.

През май 1940 година отново видяхме морето, но вече не на Ривиерата, а в Сен Назар. Там една последна малка градинка ни заобиколи теб и мен, и шестгодишния ни син, който вървеше между нас, когато слизахме към пристанището, а там, още скрит от къщите, ни чакаше „Шамплен“, за да ни отнесе в Америка. Тази последна градинка е останала в ума ми като безцветна геометрична рисунка или кръстословица, която лесно бих могъл да запълня с багри и думи, лесно бих могъл да измисля цветове за нея, но това би означавало нехайно да наруша чистия ритъм на Мнемозина, а нали смирено го следвах от самото начало на тези бележки. Единственото, което помня за тази безцветна градинка, е остроумният ѝ съюз с трансатлантическите градини и паркове, защото изведнъж в минутата, когато стигнахме края на алеята, ти и аз видяхме нещо, върху което отначало не обърнахме вниманието на сина си, за да не му развалим изумената радост самичък да открие пред себе си огромния прототип на всичките параходчета, които бе пускал, седнал във ваната. Там, пред нас, където накъсана редица къщи ни отделяше от пристанището и където погледът срещаше всякакви сортове камуфлаж като например сини и розови ризи, които плющяха на въжето, или дамски велосипед на желязно балконче в съседство с раирана котка — сред бъркотията от коси и прави ъгли можеше да се съзрат издигащи се иззад прането великолепни параходни комини, толкова безспорни и истински, както по скритите картинки, където всичко нарочно е объркано („Намерете

какво е скрил морякът“), веднъж видяното никога не може вече да се върне в хаоса.

---

[1] Вид порцелан (фр.). — Б.а. ↑

СЕРГЕЙ РАЙКОВ

ЛОВЕЦЪТ НА ПЕПЕРУДИ

— Коя си ти? — рече Гъсеницата.

Това съвсем не подканваше към разговор.

Алиса отговори доста свенливо:

— Не... не зная сега, госпожо... зная само
коя бях, когато станах тая сутрин, но струва ми
се, че оттогава съм се изменила вече няколко
пъти...

„Алиса в страната на
чудесата“

— Изглежда много хубаво — каза Алиса,
като го прочете. — Само че е извънредно трудно
за разбиране! (Виждате ли, тя не искаше да
признае дори на себе си, че изобщо никак не го
разбира.) Усещам, че някак ми изпълва главата с
идеи, само че не знам с какви!

„Алиса в огледалния
свят“

Свободната игра като знак, път и цел на самоутвърждаващата се творческа личност е истинската религия на Владимир Владимирович Набоков — писателя, комуто бе съдено да се роди между два века, да властвува върху два родни езика — руски и английски, да построи въздушен мост над две култури — славянската и западната, да свърже две взаимоотнохвърлящи се литературни епохи — класиката и модернизма, и да остане завинаги между два бряга на времето — самотен крал и духовен изгнаник, доброволен роб, влюбен в своята

господарка Паметта... „Въображението е форма на паметта — вярва Набоков^[1]. — Образът възниква от асоциациите, а асоциациите се градят и подхранват от паметта. И когато говорим за някой ярък спомен, това е комплимент не към способността ни да удържим нещо в паметта си, а към тайнствената прозорливост на Мнемозина, влагаща в нашата памет всичко, което творческото въображение после ще използва в съчетание с измислицата и другите по-късни спомени. В този смисъл и паметта, и въображението отменят времето.“ В религията на Набоков памет и въображение са не само икони, обект на преклонение и несекващи страстни молитви („Speak, Memory!“ — заглавие на една от най-важните му книги, но и заклинание-подтик към творческо тържество, и лайтмотив на целия му живот). Те са за него същност на вярата, в тях е силата и, залогът за победа над обстоятелствата, ключът към освобождението. Памет — въображение — игра са трите координатни оси на целия набоковски свят. Разбира се, че този свят има много повече от три измерения, но към четвъртото (езикът — на равнището на средствата; двуезичието — на равнището на културната комуникация; разноезичието — на равнище изграждане на романовата структура и границите на героите му), към петото измерение (носталгията по детството и хармонията), към шестото (борбата на ирационално с реално) и т.н. може да се навлезе само след точното ориентиране на първите три. Това не е лесно и за самия Набоков — макар че за всеки писател проблемът за идентичността със себе си, с ценностите на своето време (а кое време е „свое“?), с мястото си в системата на културата, в „текста“ или в „маргиналните“ на епохата винаги стои остро, но у Набоков е свръхизострен по волята на съдбата.

Преживял упоително, приказно детство, аристократ по кръв, по възпитание, по стил на живот и равнище на мислене, англоман, полиглот, ерудит, сноб, естет, школуван в изтънчени занимания хладен, шахматно комбинативен, систематичен ум, Набоков влага цялата си юношеска енергия в интелектуални игри и лов на пеперуди — онова „сложно и безполезно“ чудо на красотата и чистото познание, което писателят по-късно ще търси в друга възхитителна измама — в изкуството. (След много години Набоков ще зашифрова символ в иронично-носталгичното научно наименование на пеперудата *Parnassius mnemosine*, отправяйки ни чрез него към планината,

обитавана от Аполон и музите, чиято майка е Мнемозина, богинята на паметта. А после ще си спомни как някога, в слънчево-миражното детство, тази почти уловена вълшебна пеперуда ще изхвъркне на свобода през отворения прозорец, ще се устреми на изток, ще прелети над тайгата и тундрата, над Аляска и още на юг, през просторите на Америка към Скалистите планини, където най-сетне след четиридесетгодишна гонитба ще попадне в мрежата на бездомния писател, за да украси — струваше ли си? — една вече богата колекция хербаризирани мечти...) Но в сърцето на Русия от началото на века подобен разточителен унес е вече вид емиграция. И страхотният удар о твърдата плът на тъй високомерно пренебрегваната история внезапно превръща безметежността в невъзвратим сън, избраната дистанция от света — в наказание, непреодолимост, несъвпадение със себе си, двойна експозиция. Набоков пък отвърща на удара като струна — изтръгва чист тон от болката (и него страданието го прави писател) и предизвиква съдбата с един непрестанен порив да превръща загубата в победа — да бъде недосегаем и горд изгнаник в спомена, превъплътен и единен. Щом трябва да бъде затворник в своята въздушна кула, то нека тя бъде издигната още по-високо с неговите ръце, нека стане негова бляскава крепост, още по-недостъпна за пошлата реалност отвън, негова обсерватория, вълшебен фар, който отправя своите сигнали към скритите в мрак и далечина други брегове.

В търсенето на брод и опора Набоков е убеден, че между истинските творци (за творец той несъмнено смята и читателя — от онази каста избрани, които са се научили „да разпознават пошлостта“, да помнят, че „посредствеността преуспява за сметка на «идеите»“, да се пазят от „модните проповедници“ и във всичко да поставят „как“ над „какво“, без да допускат то да премине в „е, та какво?“), между хората на извисения дух съществува „някаква телепатична връзка“, че те могат да разговарят помежду си на несводим до делничната човешка реч ефирен език, за който не съществуват стените на вековете, речниците, правилата. Разбира се, двойната оптика на всяка дума у Набоков не позволява да възприемаме буквално нито отвращението му към реалността и реализма, нито пренебрежението му към идеите, нито безапелационността на заявлението му, че всяка велика литература е феномен на езика — над (и едва ли не без) всичко останало. Защото — верен на склонността си към крайна

самостоятелност, готова да изтъкне дори собствените заблуди като преимущества — Набоков си има собствено тълкуване на общоприетата терминология (самата мисъл да се влее, да се разтвори в общоприетото, кощунствено накърнява гордостта му). За него „реално“ в изкуството е синоним на принадлежащо само към външния план, сляпо следващо очевидния факт, предсказуемо, преднамерено и в крайна сметка — пошло. „Идеи“ — е негативен символ на тровава конюнктурна тезисност, плоскост, грубо потъпкваща художествената хармония, равновесие, многоизмерност. А художественият език е нещо неизмеримо повече от средство за изразяване — той е философия, божествено одухотворена материя, от която единствено може да се съгради втора, по-съвършена реалност, преодоляваща и заменяща първата, „пошлата“, външната; езикът е дар свише и... хранител на Паметта, Детството, Русия — т.е. онова, което и на английски съзнанието му нарича Русия: въздухът, просторът, светлината, слънчевата аура на младостта...

Но макар и провъзгласил за висше благо своето пеперудено свободно реене от цвят на цвят из поляните на неограниченото културно „взаимоопрашване“, този Solis Rex на перото не може да скрие, че старателно подреденият хаос на изградените от него словесни острови не му дава достатъчна опора. „Нещо ме кара — пише Набоков в най-странната и най-коварната си книга «Други брегове» — долното мога по-съзнателно да съизмервам личната си любов с безличните и неизмерими величини — с пустотата между звездите, с мъглявините (самата им отдалеченост е вече вид безумие), с ужасните клопки на вечността, с цялата тази безпомощност, студ, световъртеж, стръмнини на времето и пространството, които преминават по необясним начин едно в друго... Трябва (...) да направя цялото пространство и време съучастници в смъртното ми чувство на любов, за да мога като болка да уталожа смъртността и да си помогна в борбата срещу глупостта и ужаса на това унижително положение, в което аз, човекът, съм могъл да развия у себе си безкрайност на чувството и мисълта при крайността на съществуването.“ Антиномичността на Набоковото съзнание и автономността на неговото гордо, независимо „аз“ взаимно се обуславят и — това съвсем не е парадокс — предизвикват напрегнато нестабилното, *игрово* по същността си, равновесие на неговия словесен свят. Антиномичността

— съизмерването на „личната си любов“ не с човешкото, със „своето-друго“, по думите на Хегел, а с пустотата между звездите, с влудяващата неопределеност и отдалеченост на космическите мъглявини, за Набоков равнозначни на дистанцията до чуждата съдба и чуждото слово — е определена както от Социокултурната ситуация в Европа от първата третина на века, тъй и от ориентираността на собствено Набоковия културно-езиков комплекс спрямо тази двустранно чужда (по-скоро отчуждена) среда. Тези условия — въпреки раздражението на Набоков, когато над главата му развяват знаме с чужди имена — диктуват и обективната му свързаност с традициите на класиката от миналия век, чиито последни представители — Куприн, Бунин — тогава са още живи авторитети, и с модернизма, по-точно с европейския авангардизъм от десетте-тридесетте години на нашия век. Набоков е „попил“ много важни уроци от руската класика и добре ги използва. Но макар да твърди, че „Пушкин и Толстой, Тютчев и Гогол са се възправили в четирите ъгъла на моя дом“, макар че цял живот чете лекции върху руските класици от XIX век и не крие пиетета си към тях — и тук подходът му към наследството им е крайно своеобразен, меко казано (най-ярък пример е може би отношението му към Гогол). Във всеки случай Набоков категорично не приема техния „обществен темперамент“, моралистична нагласа („дидактика“ — ще свие рамене Набоков), социалната им критичност; реализмът им за него е „абсурд“, принципно неприемлива е изобщо цялата миметическа литература. „За мен разказът или романът — пише «късният» Набоков в авторския послеслов към «Лолита» — съществува дотолкова, доколкото ми доставя онова, което просто ще нарека естетическа наслада, а нея, на свой ред, разбирам като особено състояние, при което се чувствуващ — някак, някъде, с нещо — свързан с други форми на битието, където изкуството... е норма. Всичко останало е журналистическо дърдорене или, тъй да се каже, Литература на Големите Идеи, която впрочем често по нищо не се отличава от обикновеното дърдорене, затова пък ни се поднася на грамадни гипсови късове, пренасяни с всички предпазни мерки от век във век.“ Разбира се, и тази епатираща декларация има двойно дъно — не само защото при подробно „разшифроване“ на онова, което Набоков влага (за разлика от нас) в определенията си, много от тълкуванията му зазвучават по-приемливо,

но и защото теоретикът, доктринерът Набоков далеч не във всичко съвпада със собствената си художествена практика (без това да го освобождава от крайности и откровени заблуди). Несъмнено нему са по-близки търсенията на европейския авангард и когато твърди, че най-великите романисти на XX век са Андрей Бели (с „Петербург“), Джойс, Кафка, Пруст (два пъти е препрочитал всичките дванадесет тома на неговата психологическа епопея „По следите на изгубеното време“), на искреността му може повече да се вярва.

Усещането за криза на епохата, особено изострено у Набоков поради „изгубването на рая“ (родината-детство), е преди всичко криза на идеите за човека и създадената от него култура, цивилизация, действителност в по-широк смисъл. В този контекст класическите ценности и опиращата се на тях система от норми вече се възприемат като *камуфлиращи*, а не като разкриващи действителността, ѝ заложеният в тях познавателен потенциал придобива и негативна насоченост (в съзнанието на авангарда). На възгледа, че посегателството срещу утвърдилите се литературно-естетически (но това означава — и етически, и социално-поведенчески) норми е извращение на действителността, с не по-малка убеденост се противопоставя разбирането, че *деформацията* на утвърдилите се с класиката художествени канони, свързаната с тях езикова картина на света в обкръжаващите я навици и принципи на прочит, на тълкуване, се възприема вече не като покушение, а като *приближаване* до действителността. От тази позиция Набоков вижда следването на реалността от изкуството като конформистко подчинение на манипулативни... изкористяващи истината принципи, затова и тръгва да доказва (наистина с дяволска, виртуозна изобретателност), че същностен за творчеството на великите реалисти от XIX век е техният рационализъм (концепцията за „късния“ Гогол), противостоящ неслучайно на реализма, а не просто на рационализма (доколкото за Набоков изобразяването на външните форми на реалността е рационално управляемо и поради това — съмнително); ирационално, което отваря проходи към споменатите „други форми на битието, където изкуството (!) е норма“. Оттук иде и убеждението му, че чисто естетическите функции на изкуството изместват миметическите, „подражателните“, поради което и отслабването на връзката между твореца и делничния живот („царството на пошлостта“ — т.е. на

стереотипите, клишетата, баналностите, „колекциите от готови идеи“ и съответстващият им мъртъв език, свят на псевдостраданията, псевдомъдростта, псевдомисълта — както недвусмислено точно го описва Набоков в една статия, специално посветена на пошлостта), стремежът към еманципиране на художника от изкуството-институция^[2], е не само естествено, но и необходимо, доколкото тя, с авторитета на класиката, „идеализира“, „спиритуализира“ и опоетизира човека и действителността.

На вътрешно раздробената традиция обаче през първата третина на нашия век противостои също тъй раздробен, вътрешно разчленен авангард: тенденциите към конфронтация, а от средата на двадесетте години и към тоталитаризъм в обществото и културата нямат, според модернистите, друга (и то „идеална“, доколкото е невъплътима извън сферата на изкуството, на мисълта) алтернатива — освен антинормативността, антиутопизма, множествеността на концепциите за човека и за света, възприеман като мозайка, невъзстановима с познатите дотогава принципи на подреждане. Руският и европейският авангардизъм гледат на този „хаос“ от различни страни и с различни мотиви, откъм различен „хоризонт на очаквания“ — като хаос „строителен“, отворен в перспектива, или като нарастващ резултат от продължаващи деструктивни тенденции. Но тъй или иначе, авангардизмът не можеше да създаде и не образува единна, фиксирана литературно-естетическа система от норми, която като цяло да замени старата. В света на хаоса и взаимопроникването на формите, често агресивно нарушаващо суверенните граници на духовността, за модернистите, в това число и Набоков, всяка обединяваща идея („Големите Идеи“ — за Красотата, Възвишеното, Героичното) изглежда като измамно покривало над дисхармоничния свят (особено в опорочения от тоталитаристката ѝ употреба вариант, насочен към пошлата масовокултурна опора на институциите); в самата външнопоставяна (спрямо изкуството) обединителна тенденция те съзират насилие над индивидуалността. Само изкуството им изглежда способно да „подреди“ света, и то единствено в акта на творчеството, макар че на границите му ги очаква двусмислената и с твърде трагичен привкус свобода на самозатваряне в надоблачната кула...

Актът на творчеството у Набоков обаче, както видяхме, е задължително, неизбежно и акт на възпоминанието — а това: поставя позицията му на известна дистанция и от авангардистите. Антиномичният, неравновесен свят на Набоков непрекъснато въвлича в силовото си поле „чужди“ текстове (миналото е сред най-важните от тях), доколкото се нуждае от опорна точка за собственото си изграждане и относително стабилизиране. Тази опорна точка може да бъде само „външна“ спрямо доминиращата система „втвърдили“ се норми (включително от собствената неканонизирана традиция), внесени с усвоените, улегнали вече текстове — затова контактът с „отработените“, класични културни модели неутрализира едни неравновесия, незабавно създавайки други, и точно това поражда и навлизането на авангардистките модели. Нито едните, нито другите не покриват изцяло Набоковия свят на въображаеми спомени, на всичкото отгоре иронично претендиращи (както личи от собственото му предисловие към руското издание на „Други брегове“) за „пределна точност“ и „пълнозначни очертания“... Художественият свят на Набоков е постоянно готов да поема — и от класиката, и от модернизма; и от миналото, и от бъдещето, и от спомена, и от въображението; той с удоволствие използва силата на триене при контакта с тях, но никога не допуска „кръвосмешение“ — *борави* с тях (иронично, пародийно, гротескно — театрализира ги, играе), като запазва и в двата случая своята метапозиция^[3]: паралелизъм, по-скоро парадигматика, но не и пресичане: нито по „хоризонтала“, към сливането с „ние“ от руския реалистичен роман; нито от вертикала — към сливането с мистичното „ние“ (световната душа) на символистите.

Затова Набоковото Аз търси стабилност в още по-вътрешен концентричен кръг — в изграждането на „самовит“, тъй да го кажем, словесен свят. Това, разбира се, не е „заумният“ хлебниковски език — метафизичното съмнение на Набоков би открило навярно и в неговата крайност нещо „външно“ и в този смисъл неприемливо. Набоков предпочита по-хитра игра: той иска да открие поезията в „тайните на ирационалното, познаваеми с помощта на рационалната реч“ (изследването „Николай Гогол“). За себе си Набоков открива търсената стабилност в обособеността на един „класично“ прозрачен словесен свят, свят на рафинираното, магически всеможещо, абсолютно точно слово, фиксирано в съвършено точния текст. Точността тук е

тъждествена на стабилитет — възможен само при пределно „твърд“ контрол и изключителна функционална адекватност на всеки словесен избор. Това е стабилитет, чиято последна степен на „твърдост“ е именно писаното слово, завършеният и фиксиран върху листа текст, защото само върху него крайно концентрираното в себе си творческо „аз“ открива спасително отчуждение — изразяване, отливане в „свое-друго“, над което нестабилността на вътрешното „аз“, неговата коварна игривост, сякаш повече няма власт. В това, колкото и да е странно, при Набоков има нещо от убеждението на романтиците, че веднъж създадената творба е „непоправима“, с тази разлика, че за романтиците свободната воля на художника е винаги уникална в проявите си и новата проява ще бъде не усъвършенствуване, а спонтанно създаване на друга творба; докато Набоков преднамерено довежда до „непоправимост“ текстовете си, създавайки всъщност една творба, шлифована до огледален блясък от репродуцирането в различни сюжетни ходове, развързки, в различни декори на отразения в огледалото игрови свят. И в този аспект (както в много други) Набоков постига нещо извънредно — напълно оправдани са всички изрази на възторг от фантастичната му стилистика, която дори пределната точност и контролираност на словото прави прозрачни, неуловими, превръща ги — да перифразираме Набоков — в „лека, но неизлечима хипноза“. В този смисъл той постига наистина забележително уравнивяване на везната — отдалечаването от „ежедневието“, „действителността“, „реалността“, се компенсира от добавяне на литература в литературата, без да се губят цветът, осезаемостта, пластиката на словото, неговата изумителна изворна гъвкавост и дълбина. С това и самата мисия, самият статут и ранг на писателя (именно писател, а не друг тип художник) се издигат до нови за модерните времена висоти — където актът на писането, на демиургичното самосъздаване и на вграждане-утвърждаване на индивидуалния дух във външното тяло, във външния свят — се сливат с акта на познанието за скрити под видимата реалност закони и същности.

„Този хлапак измъкна пистолета и с един изстрел просна всички старци, включително и мен“ — с тези думи на възхита и неприязън

Иван Бунин посреща появилия се през 1930 г. роман на Набоков „Защита Лужин“. По отношение на оценките за младия писател има и по-драстични мнения — А. Куприн е лаконичен:

„талантлив празнодумец“. Така го приема класиката, а вероятно така го е приемала и школата на модернизма, доколкото „Защита Лужин“ — третият „руски“ роман след „Машенка“ (1926) и „Поп, дама, вале“ (1928) — още не въплъщава в достатъчно изчистен вид концептуализма на авангардистката проза, но вече не може да удовлетвори класиците. В своето „Въведение към лекциите на Набоков“ Джон Ъпдайк мотивира възможните причини за това тяхно недоволство: „За Набоков светът — суровият материал на изкуството — е сам по себе си толкова нематериално и илюзорно художествено произведение, че според него един шедьовър едва ли не би могъл да бъде извлечен от нищото, чисто и просто по върховната воля на твореца.“ По един странен начин романите на Владимир Набоков сякаш се стремят да открият все по-изтънчени и болезнени потвърждения на това заключение. С травмираща последователност произведенията му се освобождават от топлото тяло на реализма — имам предвид по-скоро отломките от реалистичните традиции на европейската литература, които Набоков събира и причудливо разбърква, раздробява и разпилява из културните пространства на Германия, Франция, Англия и накрая Америка, потапяйки тези отломки в алхимичната смес на жестокото си въображение, — за да се стигне накрая до чистата игра, издаваща един набоковски неоромантизъм, „божествена игра“, в която диктува правото на творческия произвол и чийто смисъл той предполага в самото любуване на правилата, „съживяването“ на правилата с тръпката на нарушаването им (което също е предвидено от Играта), в хладното удоволствие от начина, по който разцъфтява предназначаната хармония на конструкцията. Във всеки случай за един от по-късните си романи („Лолита“) самият Набоков подчертава, че „сетивната информация е подбрана, овладяна и прегрупирана“, и то — бихме добавили — по начин, който превръща действителността в непознаващ състрадание към своите жертви сън. „През цялото време обаче ту по-слабо, ту по-рязко проникваха в този сън сенките на истинския му шахматен живот и той най-сетне изби навън... Ясно работеше умът, очистен от всякаква смет, разбрал, че всичко, освен шахмата, е само

очарователен сън...“ Тези думи пък се отнасят към героя на „Защита Лужин“, роман, от който, може да се каже, Сирин (псевдоним на младия Набоков) истински показва ноктите си на нощен хищник.

„Защита Лужин“ по-отчетливо от всичко, писано дотогава от Набоков, откроява насоката на конфликта, обсебил не само съдбите на следващите му герои, но и творческата участ на самия писател. В призрачната, полуздрачна атмосфера на този роман (впрочем из цялото му пространство светлините и сенките са разположени като шахматни полета) всичко е на ръба на раздвоението, съзнанието играе, постоянно пропадайки ту от едната, ту от другата страна на границата между видимост и таен смисъл, между хоризонт и дълбочина, действителност и сън, илюзия и кошмар, между смешното и страшното, между тежестта на принудата и изкушенията на самото участие в играта: тук и в съдбата на Лужин, и в структурата на романа, и в отношенията, които този роман създава с читателите си, смисълът на самото явление Игра е въплътен едновременно в хазартна страст и хладна пресметливост, подарък и гавра, увлечение и изтезание. Раздвоението, несъвпадението със себе си и с живота — това са дълбоките двигатели на действието под шахматната повърхнина на събитията в съдбата на Лужин, проследени от детските му години до върховете на самотната му, безплодна гениалност и до последния защитен ход. Раздвоението и участта на модерен „хомо луденс“, играещ човек, съпътствуват и самия Набоков през целия му творчески път. Неговият Лужин още в първите страници на романа е принуден да влезе в игра, по-голяма от живота му да направи избор, който не желае, и да се опита да намери спасение в единствено възможния стремеж към победа в играта. И още на входа той ще приеме далечната си присъда в сладката обвивка на загадка, която веднага се раздвоят: за да увеличи видимото изкушение и за да подготви неотвратимия, макар още невидим финал, увенчаващ правилата на играта. Тайната, към която страстно се стреми малкият Лужин, е простотата, *хармоничната простота*, поразяваща „по-силно и от най-сложната магия“ — и тутакси докосването му до предусещането за тази възможна, неясна хармония опира в гладката студена стена на друга тайна: тайната на *паралелността*, на жестоката повторителност, която съществува редом и скришом неустойчивия и напрегнато, неравновесен като шахматна хармония, зареден е подвижност живот. Тласнат не по своя воля в играта на големите,

малкият Лужин мъчително долавя, усеща, а с годините и все по пронизващо ясно осъзнава, че е „вкаран“ като пешка в една колосална плетеница от зависимости, където го местят, без някой да се интересува от собствените му дарби, индивидуалност, личност, че е включен в една безчовечна система, интересуваша се само от ролята, а не от уникалността му на живо същество, и в нея му е предоставен богат, незадължителен избор от ходове-улеи, поведенчески и мисловни, клишета, зад които прозира някаква сатанински свободна сила, овластена да диктува правилата, да мести фигурките по един или друг коловоз, да ги награждава с временни победи, да пресича пътищата им, да ги държи във вечен шах, да заплашва и помилва, унищожава, разменя и въздига пионката в царица... но целта, целта си остава нежна, тя се гради паралелно в някакво невидимо отвъдно пространство... И тогава се ражда неистовата жажда за Защита. Натискът на правилата, насиетието на тяхната необяснимост тласкат малкия Лужин да ги наруши, да излезе от предопределената роля и да намери, по-скоро да разпознае случайно попадналия му ключ: той намира своята игра. Чрез играта на шах той прави своя незабележим преход в друга позиция, влиза със своя комбинация в Играта: за да я завладее, надмогне и... да бъде обсебен от нея. Той става Цар в играта, но едва това му позволява да прозре (и пак не до дъно, не до ново спасително нарушение) в едно късно болезнено бълнуване, че любовта му към самотните детски игри с шала, подобен на царска мантия, не е била случайна и че никак не е случайно чудовищното сливане на света край него с неустойчивата и разливаща се във всички посоки призрачна шахматна материя, попила навсякъде и уродливо иронично изпълнила всяка видима за окоето форма, чиста и осезаема като електрически заряд само в тъмните вътрешни пространства на Лужиновата душа. Малката негова игра е закрила от очите му, подменила, отнела истинската, голямата Игра, в която гениалният шахматист отново е важна, но самотна фигура. Рано или късно Играта ще свърши с мат... И Лужин трескаво търси защита срещу него, но — зрящ в царството на слепите и непрогледно сляп за техните видения — той е нерещипрочен, неразменяем (това е изкривеният инвариант, в който Играта е превърнала неговата човешка уникалност) и следователно на него му е отказан изход — самотният цар по принцип не може да спечели партията, колкото и гениално да играе, той е

обречен на гибел. Изгарян от ужаса на това прозрение, притиснат в последното ъгълче на своя живот от неясно гъргорещите отвън сенки (те, хората от тривиалния свят на фалшиви условности, светска суета, алчност, глупост и безталантност, идват да го „спасят“, да го слоят със своето... — една от жестоките иронии на Играта), шахматният цар намира единствения защитен ход — излиза от разчертаните квадратчета на съдбата и скача в мразовитата звездна пропаст...

Но — най-страшното — играта продължава и без него, всемогъщите и правила иронично поглъщат и този лужински ход. Защото в рамките на Играта парадоксалната размяна всъщност се оказва не само възможна, но и равностойна — скокът от покрива и възможното примирение с правилата на преследвачите, кроткото влизане в калъпа водят еднакво сигурно до гибелта на личността, надарена с нестандартни способности (и самото това надаряване също е една от жестоките иронии, предвидени в правилата на голямата Игра музиката на нейните непостижими сфери подмамва пешката да развива своя вътрешен ход, да се стреми напред, с ловкост, ум и маршалски талант да бърза към короната на царицата и... към своята гибел). На Лужин е отредена жестоко-щастлива съдба: в шаха пионката никога не прераства в цар — Лужин го постига в своята игра; царят никога не слиза сам от дъската — Лужин постига и това. Но между първия и последния съзнателен ход на неговата гениална игра лежи безпощадно, дяволски саркастично, издевателски непредотвратимо, унижително бавно и разкошно маскирано прозрение-изкупление: щастието да се играе е равносилно на бавно изпиване на ужаса от целта на играта — смърт, маскирана като победа, победа — скрила безокото лице на безличието.

Що за роман е това? За вечния конфликт между гения и тълпата? Нов вариант на романтичната теза за свободата на твореца (вариант, модернизирани, в своята преобърнатост, иронична умаленост и гротескова деформация)? Мрачна кафкианска трагикомедия? Или мъчителна приказка за приключенията на играещия човек в безвъздушното пространство на тоталната унификация и безжалостно манипулиране със способността на човека да твори, да бъде неповторим, да обогатява света със своята индивидуална красота и духовност, непоносими за обществото на консумацията и насилието? Или — ако си послужим с терминологията на Йохан Хьойзинха,

написал знаменитото си изследване „Номо kudens“ тъкмо през тия години, когато е създаден и романът „Защита Лужин“ — това е художествено изследване върху функцията на играта като „премахване на ежедневието“ и като „състезание за правота“? Но не може да не се забележи, че всички герои в тази творба на Набоков са грозни — и най-напред не е пощаден Лужин. Със своята недоизграденост, непълнота, *нехармоничност* и нереализираност, с болезненото раздуване на едни качества до порок за сметка на недостиг на други човешки черти Лужин е болезнено недоразвит като дух и затова самотността на шахматния му дар се оголва до налудна комбинативност на подгонен плъх — той престава да бъде само „явление странно, донякъде уродливо, но обаятелно като кривите крачка на дакел“ и се превръща (но по-скоро е насила превърнат) в зловещо чучело на Играта, на един *тип* живот с отвратителната система на неговите закони. Лужин е болният дух на едно пленено от отчуждение общество, негова отблъскващо, отблизо разгледана, небрежно „очовечена“ маска — с тлъстата тромавост на забравеното тяло, с грозната крива усмивка (жалък знак на изроден, сакат емоционален живот), с чудовищното невежество, с клишираната и мъчително оскъдна реч, където думите са „... бедни роднини на истинските слова... временно запълващи пустотата“, с безплодието на своя отвлечен талант.

Що за роман наистина — жестока социална гротеска, мрачна философска апория, раздута до роман, или... игра, равнодушна игра, насмешливо-безцелно развлечение, хладна наслада от комбинациите с литературни фигурки?... Вероятно — всичко това. Във всеки случай партията — красива, остра и студена като шахматен етюд — е разиграна блестящо! Повече от очевидно е, че Набоков не може да бъде причислен към оптимистите, нито към гневните борци, нито към непримиримите и сурови критици. Той е пронизително зорък талант — но си остава наблюдател; майстор, но наблюдател. „Мълчанието, изгнанието, майсторството“ — това е не само житейската формула на поета Шейд, герой от романа му „Блед огън“, но кредо и на самия Набоков. Вивисектор, студен, жесток, саркастичен, измъчващ, дори педантичен в своето отчуждено неодобрение и болезнено безразличие. И в самия интерес на автора към Лужин (дори описанието на този герой подбужда към нездравни асоциации, усещане за докосване до

мъртво месо — изненадващо топло, нелепо запазило своята податлива подвижност заедно със странното безсилие на лишената от воля тъкан...) има нещо болезнено — също като в скрупульозния и дългогодишен интерес на Набоков към размножителната система на пеперудите, област, в която той е дипломиран специалист. И въпреки възхитата от уменията на специалиста — в неговата стерилност, в неговата овладяност, във виртуозното му хладнокръвие има нещо също така безпомощно, както в шахматните видения на неговия герой, Набоков е играч. Класик на чистата игра — без страст и състрадание. И като играч — идеята за защитата на Лужин му е подсказана от самата Игра, от нуждата да намери и той сам собствената си защита. Потърсил я е в словото и — трябва да му се признае — борави с него превъзходно, мобилизира цялата му енергия за неочаквани атаки, прави смели и красиви жертви, печели неподозирани позиции, обхваща възхитителни със своята сложна преплетеност многопластови пространства, провира се до музиката на Играта, до висшите ѝ, хладно проблясващи сфери. Но и зад този блясък, зад тази победна агресивност тъмнее мътната тровава грамада на мъката за невъзможната защита, за единственото вярно решение, което може би няма да отмени края на играта, но поне ще потуши Страх. „Болката веднага премина, но в огненото просветление той видя нещо нетърпимо страшно, той разбра ужаса на шахматните бездни, в които се потапяше... и мисълта му клюмна от още никога неизпитвана умора. Но шахът бе безжалостен, той го държеше и въвличаше. В това бе ужасът, но в това бе и единствената хармония, понеже какво друго е светът освен игра на шах? Мъгла, неизвестност, небитие...“

Страхът — това е тайната сила, която влива мрак в кристалните комбинации на Играта, това е, което кара и Лужин, и неговия създател да възприемат подмяната (на Играта с шаха, на Живота със словото) като тъждество. Тази подмяна ги лишава от изход, отнема им защитата, защото слива мисълта за жадуваната победа с броя на предвидимите комбинации, срещу които Животът винаги има в запас някой неочакван дебют. И защото самата нагласа на абстрактната игра към пресметнатата защита срещу огромното свободно движение на Живота е вече вяра, че поражението е неизбежно.

Според поета Владислав Ходасевич, един от добрите, познавачи на Набоковото майсторство, Набоков всъщност постоянно разгръща и

задълбочава проблема за твореца (в един свят, където той е чужденец), независимо дали този творец е професионален писател, или носи маската на шахматист, собственик на картинна галерия, производител на шоколад и т.н. Проблемът се състои най-често в невъзможността за художника да повярва в своето творчество. От тази интерпретация тълкувателите на Набоковата проза извеждат усилващата се у него тенденция към автопародирание, към доминиране на „авангардистката ирония“ (Р. Поджоли), която се проявява в: засилване на напрежението между автора и неговата творба, в съзнателно „показваме“, подчертаване на: условността и фикционалността на творбата, „оголване“ на похватите за нейното конструиране и превръщането на този показ не само в иронично разрушаване: на литературността на творбата, но и в игра с читателя, с тълкуване на леките матрици в неговото съзнание. При това „конструирайки, често и в привидността на играта, авторът не се отказва от опитите си да моделира света на литературната творба като опозиция на неразумния и хаотичен свят на ежедневието“.^[4]

В пътя от „Защита Лужин“ нататък отношението на Набоков към автентичността на литературата и неавтентичността на ежедневието геометрично-прогресивно се усложнява и в двете посоки. „Разрушена е идентичността на човешкия опит, на непрекъснатия и артикулиран в себе си живот — единственото, което обуславя позицията на разказвача... Да разкажеш нещо, всъщност означава, че имаш да кажеш нещо особено, а точно на; това пречат управляваният свят, стандартизирането и уеднаквяването.“ Така очертаната от Т. Адорно^[5] ситуации подсказва защо по отношение на действителността романите на Набоков се развиват като борба е „правилата“ на Играта — от трагичното противоборство с: тях и търсенето на защита от тях вътре в системата; на: самата Игра, в полето на ежедневието (Лужин), до тоталното елиминиране на тези правила и извеждането на играта в друга територия, в друго пространство — онова, което творческата личност създава около себе си, доколкото със своите „изделия“ и необходимото за създаването им поведение съзнателно разбърква предначертаните комбинации на управляваното и мистифицирано ежедневието, усилва раз поречието и неразбирателството в него, предизвиква хипертрофия на санкциониращите му функции, довежда ги до абсурд (човекът е станал пречка за обществото), „реализира

метафората“ на лозунгите, моделиращи и охраняващи границите на стандартизирания свят (антиутопичния аспект в романа „Покана за екзекуция“), От друга страна, пате същата ситуация подсказва и развитието на „литературния“ аспект на Набоковите романи като борба за избор на традиции, за еманципиране на „разказването“ от предмета и свързаната с това промяна в статуса на еловото, езика на литературата (отрицанието на миметическата литература, бунтът срещу дискурсивния език).

Тази полемика на литературата със схващанията за характера на собствената ѝ литературност се осмисля от търсенето (особено напрегнато в социокултурната ситуация на тридесетте години) на решение на проблема за собствения глас и собственото място на твореца, за същността и предназначението на творчеството в един свят, който сякаш не се нуждае от творчество, доколкото решително не търпи творци, и на проблема за културния диалог въобще, доколкото книгата е, която създава читателя си (а Набоков ще допълни: „в произведенията на писателското изкуство истинската борба се води не между героите на романа, а между романиста и читателя“), В романа „Дар“ (1935) пътят на главния герой — писателят Фьодор Годунов-Чердинцев (фамилия, която контекстът разшифрова като свързана с Пушкин и Чернишевски: признавайки единия, той ще бъде принуден да се отрече от другия) — е „път от лириката, раждаща се буквално пред очите ни от словесната и житейска смет“, към „новото, още неизвестното, истинското, напълно съответстващо на онзи дар, който той чувствуваше у себе си като бreme“ — към прозата, където „мисълта и музиката биха се слели, както гънките на живота се сливат в съня“ и в края на книгата ние разбираме, че сме прочели същия този роман, който Чердинцев е разказал на „своята любима, идеална читателка и муза“^[6]. Още по-сложна е картината на романа „Отчаяние“ (1936) заради извънредно заплетените метатекстови връзки с традициите на руската проза. Името на главния герой Херман отправя към героя, но и към проблема, с който той се сблъсква, на Пушкиновата „Дама пика“. Херман (у Набоков) пише роман, чието заглавие пародийно се колебае между „Записки на един луд“ от Гогол и „Престъпление и наказание“. Разпознал в скитника Феликс свой двойник (разиграване на шаблонните читателски очаквания за двойника и открита пародия на Достоевски, заради която избухва спор

между Набоков и Сартр), Херман замисля и извършва неговото убийство, а след това бяга от наказанието „с помощта на изкуството“ (представя се за актьор от криминален филм). В процеса на разказване патологичните деформации на Хермановата личност го свързват и с Передонов — герой на романа „Нищожество“ от Ф. Сологуб. Междувременно на читателя се предлага да отгатне мотивите за извършеното убийство — един от тях „тръгва от литературните амбиции на разказвача и неговата «лъжливост» и отвежда към интерпретация, сходна с тази на Ходасевич“.^[7]

Най-сложният обаче и най-дълбокият от деветте руски романа на Набоков, творбата, обединила и извела до връх всички тенденции в дотогавашната му проза (а може би и въобще връх в творчеството на писателя, който сам в едно интервю заявява, че най-привързан е към „Лолита“, а най-високо цени тъкмо въпросната книга) е романът „Покана за екзекуция“ (1938).

Въведени сме в един свят, където времето е застинало в пространствени форми, а пространството се колебае във временни — неустойчиви, взаимопреливащи се, постоянно и бавно издувани отвътре в мъчителна метаморфоза. Следвайки топографията на този свят, натъкваме се на град-общество, огромен парк-детство (което метаморфозира в мечтата-спомен за Тамарини градини — пълни с плачещи върби, лебеди, идилични пейки и сърнички), забравен музей-памет, изоставена библиотека-култура, площад-празник и лобно място, въртящи се в кръг улици с еднакви къщи-лица, сред които най-важният герой на повествованието — Цинцинат Ц. — ще разпознае своята „по гънката над носа между прозорците“ и влизайки в нея, ще се окаже в килията си — своето тяло, своя живот, своето съзнание. Защото романът за Цинцинат е всъщност именно това — роман за Самосъзнанието, за личностното средоточие, за себеосмислящото се „его“. Но това, трябва да се уточни (повествованието го налага!), е роман за едно упоено, халюциниращо, социално-анестезирано его. Неслучайно в центъра на града се въздига мавзолеят на капитан Сънни (сънят е фараонът на този мумифициран свят), а до него е паметникът на поета — сгърчена, полуслепнала, уродлива фигура с деформирана глава. От всяка точка на града се вижда „ту така, ту другояче, ту по-

ясно, ту по-синя — високата крепост“, чудовищен мрачен замък с безбройни слепооки кули, изваден от класическите кошмари на Едгар По, но и от евтин филм на ужасите, от още по-евтина креватна живопис (украсен с луна като праскова, зачертана от облак) или от... образния реквизит на романтизма, от клишетата на романтичeskото съзнание, свършено неуместни за този свят, където „материята е уморена“ от раздялата си с духа, а щастието е несъвместимо със свободата: замъкът, символът, шаблонът, пошлата имитация — е затворът на Цинцинат. Няма нищо странно, че килията и затворът са на различни места в пространството на този град — пространството тук е израз на време: от килията на своето тяло човешкото съзнание, пораствайки, попада в по-големия затвор на обществената принуда, в света на нормите, йерархиите, властта (в тези внушения творбата е свързана с концепциите и проблематиката на романа „Замъкът“ от Фр. Кафка, публикуван 1926 г.), а след още време — и в още по-сложно устроения затвор на осъзнатото битие, където търсещата свободен въздух мисъл се лута из безкрайни коридори, стълбища, етажи на съзнанието и подсъзнанието, попада понякога в чужди килии, обзаведени с просташки уют, навлиза в кухните на властта, копае тунели под твърдите стени на „боядисаното настояще“, които я отвеждат... право в обятията на палача, и безкрайно, безумно сънува, сънува един свят отвъд — обратен на този, в който „нещата, които ми се струват естествени, всъщност са забранени, невъзможни“ и всеки помисъл за тях е престъпен.

„Всичко в този град наистина беше винаги напълно мъртво и ужасно в сравнение с тайния живот на Цинцинат и с неговия престъпен плам“ — автокоментарът на повествованието не само фиксира основния конфликт, чрез който то ще съществува и ще се развива, но и постулира още едно равнище на общуване със себе си. Самият автокоментар е вид дистанция от себе си, изместване, игра с гледната точка — и на още много места в текста ще срещаме подобни редукиции на сюжета, „обзори“ на събитията до момента, с което повествованието постоянно подклажда напрежението между доверие-недоверие в себе си, между явно-скрито, ясно-умишлено затъмнено, потиснато, вярно-невярно, т.е. контролира и направлява собственото си тълкуване и своето „инобитие“ в изтълкуваното. Това раздвояване и разтрояване образува извънредно широко разклонена система: освен

четирите главни „прочита“ — като антиутопия, като философска драма на човешкото съзнание и на познанието, като притча за изграждането на творческото самосъзнание и като разказ за смисъла на разказването, на писателството, на конфликта между литература и ежедневие, литература и традиция, като експеримент над възможностите на словото да създава и променя света — в тази система са обхванати всички основни ценностни параметри на човека: рождение и род, тяло и облик име и кръщение, възпитание и страдание, живот и наслади, любов и щастие, познание и вяра, история и култура, език и творчество литература и литературност, четенето, писането и повестуването, смъртта и възкресението... броих до двадесет и пет и спирам, защото този *гносеологически* роман дори чрез подчертаването на своята многослойност доказва не само принципната неизчерпаемост на творческата мисъл и чувство, но и важността на конфликта, оправдаващ собственото му съществуване — трагичната несправедливост в един измамен свят, сред който си дошъл „изготвен толкова грижливо“ и изпълнен с „всичко това невъзможно, волно и ослепително“ — да те осъдя на смърт.

„Съобразно със закона обявиха смъртната присъда на Цинцинат Ц. шепнешком. Всички станаха, като си разменяха усмивки.“ Шепотът и усмивките, с които започва романът — за да завърши с противоположни по смисъл гримаси и с отвъдни гласове, — поставят рамката на пародийното раздвоение, върху което се създава динамичното равновесие на цялата система на романа, нейната вътрешна повратливост и бърза трансформативност (в процеса на разказването и самата пародия постоянно „прескача“ в полето на гротеската, преминава в ирония, „слиза“ до фарса, бурлеската, буфонадата, „черния“ хумор). Отправяйки — с шепот и усмивки — поканата си да започнем играта... да започнем четенето... да започнем писането (дописването-тълкуване), повествованието начева своя разказ с разиграване на мотива „начало — край“. Краят на съдебния процес-фарс (останал зад кулисите на текста — в антиутопичното общество, осъдило Цинцинат) е въведение в историята на осъдения и предопределя нейния край. Същевременно крайното насилие (смъртната *присъда*) се преобръща пародийно в себе си (става *покана*) и сменяйки знака, се превръща в отчуждена от предмета форма, с което увеличава насилническия натиск върху съзнанието ни — заради

претенцията на формата, заради фалшифицираното представяне на убийството, т.е. апотеозът на насилието, като празник, на който ни канят; заради насилието и над принципа на разчитане на символите — ценностното разграничаване делник-празник, зло-добро, свобода-насилие.

Въвлякло ни в този водовъртеж още с първата стъпка, повествованието сякаш решава да ни остави да поемем дъх и набързо разчиства терена — в началото на романа всички действащи лица напускат сцената: „и всички се поклониха, излязоха“. На тяхно място влиза... самото повествование и започва монолога си с ироничното: „И така — движим се към края.“ Какъв край? Веднага бива вкаран да отговаря мотивът за четенето: „Дясната, още неначената част на разтворения роман, която леко опипвахме посред апетитното четене, като машинално проверявахме много ли има още (и спокойната, сигурна дебелина все радваше пръстите), изведнъж, без всякаква причина се оказа съвсем изтъняла: няколко минути бързо четене, вече по нанадолниците — и... ужасно!“ Коварното повествование ловко превръща романа (т.е. себе си) в живот, напомнящ, че едва започната, книгата на живота бързо свършва и моментално подиграва тривиалността на тази истина, съпоставяйки лекомислените четци на живота е любителите на дебели романчета, четени за развлечение... а заедно с това ни внушава, че и самото машинално четене заради едното развлечение е край, смърт на четенето, смърт на романа, не-живот. На това място повествованието ни обръща гръб, става прозрачно... и ние виждаме в „килията“ Цинцинат (той единствен не може да излезе — Цинцинат е съзнанието, в т.ч. нашето... — макар че може да я напуска — в спомена-въображение). Той обикаля около масата, наред която се белее празен лист хартия и неначенат молив, „дълъг колкото живота на всеки човек освен на Цинцинат“ (отново играта начало-край). Героят започва своето писане (намек, че творческото ни съзнание се събужда и разбързва чак след като узнаем неотвратимостта на присъдата? Или прехвърляне на мотива начало-край от текста на книгата, която четем, в текста на нашия живот?) и написва: „и все пак аз сравнително. Нали този финал — аз предчувствах този финал“. Въведен е мотивът за писането — като опора, като фиксиране на собственото „аз“ (силно разколебано от присъдата), като възможност за изтръгването на Аз-а от обземащия го

хаос и отвеждането му към друга реалност (втората реалност, творчеството — като живот отвъд наложения предел). Заедно с него — и проблемът за езика: разколебаната, с разбити редици, дезориентирана, неподредена реч на Цинцинат (и пак играта начало-край: първото, което записва, е хаотично — последното... е също тъй трескаво, но то е треската на друг страх — че няма да успее да се доизкаже; речта се въздига до все по-сложно организирани и съвършени форми; сменя се и функцията на организацията ѝ) — тази начална реакция след шока изразява абсолютната невъзможност (а съвсем скоро — в разговора с Директора — и почти неосъзнавано още нежелание) на Цинцинат да се удържи върху някаква, обща със заобикалящия го свят мяра; хаотичната му реч е контрапункт на насилническата подреденост и подредба на външния свят. Така чрез разиграването на мотива за началото-край повествованието отново ни извежда към света, който в известен смисъл го е породил, показва ни го като свят на насието и ни подготвя да следим неговата (на повествованието) битка с него. Същевременно в самото начало, повествуващо за края, се отразява като огледало цялата постройка на романа.

Всъщност присъствували сме на истинското (и като персонаж, и като творец) рождение на Цинцинат Ц. Но докато сме още край люлката и преди да подхванем темата за раждането, нека огледаме как изглежда той. Повествованието добродушно-иронично ни предлага да го съзерцаваме като скъпоценност: Цинцинат е изящен, дребничък, почти безплътност-лек като майсторска акварелна рисунка. Според повествованието, „тук, недоумявайки, се луташе само незначителна част от него — беден, объркан Цинцинат, сравнително глупав Цинцинат — както биваш насън доверчив, слаб и глупав. Но и насън — все едно, все едно — твърде явно прозираше истинският му живот.“ Освен прозрачните очи, слънчевата коса и философската (!) шапчица върху темето му — останалото от „материалния“ облик на Цинцинат по-скоро го укрива от възможно тълкуване — „с едната страна на съществуването си той неуловимо преминаваше в друга плоскост... така че не можеш да доловиш къде започва потапянето в трепета на другата стихия“ — за нейното присъствие подсказва само челото, „обрамчено от разтворена светлина“... И този сияен човекодух (явна е алюзията с Христос^[8]); тя се поддържа и на други места в текста — с мотива за

ходенето върху водата, за способността духът да премине там, където убогият ум потъва; Цинцинат за пръв път осъзнава тази си способност като дете, готвейки се да скочи от перваза на прозореца, и за последен — когато се разколебава в нея след обявяването на присъдата), този вътрешно прозрачен човек, чиято глупост е само полепнала боя от обкръжилия го свят, е обвинен от своите съграждани-надзиратели — до един охранени, яки, тромави, лъскави, гушести, вонящи, енергични, — от тези тъмни души, нечовеци, чудовища, пародии, подвързани в човешка кожа, в... непрозрачност. Напълно логично: в гносеологическия роман на Набоков — а този роман се самоотъждествява игрово с живота — висша ценност е познанието, а върховно познание е художественото. В преобърнатия свят на Града (още един „Град на Слънцето“?...), решен в духа на антиутопията като предписваща „доброто“ институция, като символ на организираното насилие на стандарта, всепроникващия контрол, тоталната власт върху човека и неговия вътрешен самостоеен свят — там висшата ценност е върховно престъпление, индивидуалното познание се възприема като покушение срещу „доверието“ към истинността на предложената действителност и нейната правомерност, непроницаемата за повърхностния поглед духовна глъбина е „гносеологическа гнусност“ а съпротивата на личността да се отдаде доброволно и ентузиазирано под надзора на целостта се осъжда на декапитация, отстраняване на излишната част... без значение, че тя обективно е най-необходима.

Обявяването на присъдата означава, че по обясними причини няма да присъствуваме на рождението на Цинцинат като верноподаник на Града, но от повествованието ще научим, че... той е подхвърлено дете, сирак. Така се въвежда мотивът за „родството по избор“ (с много далечна алюзия на Гьотевия роман): чрез двойно отказаното от Цинцинат и на Цинцинат родство с обществото мащеха — или... чрез загатнатото в разговора му с Цецилия Ц. (а извън него активно подчертавано от цялото повествование) родство с Отвъдното, доколкото неизвестният му баща, помнен и срещнат от майката само като глас в тъмнината (значителен детайл!), също е принадлежал към кастата на непрозрачните духовни изгнаници, съчинители на сънища и притежатели на тайни. Историята за Цинцинатовия произход напомня за непорочното зачатие на Христос и още веднъж ни отправя към травестията на християнския мит в този роман. В мотива за

рождението връзките с този мит се проявяват чрез идеята за второто раждане, възкресението, спасението и чрез идеята за покръстването с ново име. А чрез проблема за номинацията (най-недвусмислено свързан с основната линия на романа — очертаването, отстояването и развитието на собствената духовна територия, на Личността) повествованието отново се развихря да преплита нови и нови връзки с основните си нива на прочит.

Името Цинцинат Ц. — нека си позволим един експеримент в духа на романа — отвежда към френския глагол *zinzinuler* — чуруликаам, и се поддава на свързаност с неговата птича телесна лекота и „душевна нагласа“. Двойничеството на името обаче подсказва и известно напрежение между подсказания смисъл и подчертаната изкуственост на безфамилното Цинцинат Ц. Близкото по звучене (също своеобразен намек за родството им) и по изкуственост (и тя не е пощадена от Града) име на майката — Цецилия Ц., на свой ред отвежда към името на католическа светица, но и към *sécité* — слепота (антиномичен намек за сполучливото разпознаване на „непрозрачния“ баща?). Директорът, едновременно лекарят на затвора Родриг (т.е. и неговият двойник, пазачът Родион), също е покръстен — „антихристката“ подплата на името му се раздвоява към *roder* — навъртам се, обикалям, дебна, или към *gôdeur* — нощен скитник. Палачът м'сю Пиер е *pierre* — камък, брус за то чене. Емочка, дъщерята на директора (това родство ще се окаже смислово важно в друга насока), е коварно олицетворение на думата *aimer* — обичам. Освен нашепването, че пред нас се разиграват герои-думи, повествованието намира и други основания за номинативна игра, за чиито цели започваме смътно да се досещаме при описанието на Цинцинатовите занимания в периода на общественото му юношеско възпитание: на петнадесет години той започва да работи в ателие за меки кукли — пособия, и изработва мъничък рошав Пушкин, приличащ на плъх Гогол, дебелоносичко старче Толстой, закопчан с всички копченца Добролюбов с очилца без стъкла — т.е. травестираните шаблонни представи за литературната класика на XIX век, неговата класическа „митология“ — както заядливо подхвърля повествованието, издърпващо за ушите Цинцинат от „лъжливия подслон“, който той се кани да намери сред тях, като допълва характеристиките на Цинцинатовото обкръжение с допълнителни

кукленски атрибути (дрехи, жестове, съответната реч), повествованието прехвърля нови мостове към творби от европейската и руската литературна традиция. Така Родриг трябва да се свърже с литературата на романтизма, Родион — с „Престъпление и наказание“ на Достоевски (особено ехидна отпратка), м'сю Пиер — с „Война и мир“ на Толстой, адвокатът Роман Висарионович — с неистовия Висарион Белински, съпругата Марфинка — с „Пропаст“ на Гончаров, майката — акушерка, живееща в село Докторско — с Чехов. „Самата екзекуция на Цинцинат при такъв литературно пародиен прочит на романа се оказва дългоочакваното освобождение на художника от гнета на «прогнилата традиция».“^[9]

Повествованието обаче настоява и за друго тълкуване на имената, за което няма преки аналози в текста, затова пък има повече от достатъчно направляващи внушения откъм контекста — и то също е свързано с идеята за рождението и произхода (или поне тръгва от тях). Отбелязаното вече подобие на „обществено наложените“ изкуствени имена Цинцинат Ц., Цецилия Ц., лекотата на взаимопреливането Родион-Родриг, тоталната лишеност на всички герои от фамилни имена, а на някои — и изобщо от всякакво име (маскираните пазачи в затвора — символи на безименната, беззаветна вярност и изпълнителност на чужда воля) ясно говори, че тези имена не са знаци на личностен суверенитет, а персоните, които ги носят, са функции, а не индивиди (това се отнася и за „положителния“ герой Цинцинат, само че неговата функция е съвършено различна — и противопоставна — на останалите; той единствен е предназначен от повествованието да се прероди от функция на повествованието — в личност, т.е. да се прероди в нова функция за повествованието, доближавайки самото него до реалната намеса в нелитературната действителност, което е вероятно и користната цел на лукавото повествование). Безфамилността и пълната взаимозаменяемост, или поне лесна проницаемост, прозрачност, на „личните“ им имена е не само характеристика за основен принцип на антиутопичното насилническо общество — притежанието на всеки от всички, — но и характеристика на времето в това общество; неговите поданици съществуват само сега и тук, те нямат минало, нямат биография, а биографията им е епизирана и ритуализирана, тотално мистифицирана — също както материята на техния свят, също както ежедневието в техния Град. Те са

лишени от история — а значи нямат и друг пример, друг ориентир за сравнение и назоваване на действителността в настоящето (затрупана от призрочни имена). Нямат ли история, жителите на Града нямат и култура, нямат и бъдеще. Създадената в техния свят „втора реалност“ фалшиво-манипулативно обосновава деформираността на първата и изисква вяра, а не познание — затова познанието на Цинцинат е престъпно. „Бъдещето“ за тях е само по-нататъшният им механичен ход в каналите (тунелите) на предопределената, регламентирана съдба. Тяхното време е заключено в часовника с празен циферблат, върху който пазачът Родион рисува стрелките... Свят на тотална затвореност в настоящето, откъдето няма излаз — то е техният Замък, където глупостта управлява, ежедневието изтезава, а пошлостта сече глави.

Как се отнася към всичко това повествованието? Иронично, разбира се, защото всяко повествование вярва в себе си: „Това, което не е назовано — не съществува. За съжаление всичко бе назовано“ — въздъхва Цинцинат при посещението в музея, сред неразбираемите експонати. Изказаната от него първа част на тази мисъл е концепцията на тоталитарния свят и на тоталитарното съзнание (може би има връзка с Хегеловата мисъл: „Всичко действително е разумно, всичко разумно е действително“, която, казват, оправдавала съществуването на монархизма). Цинцинат обаче неразумно и упорито ще търси себе си в неназованото и неназовимото, вярва, че ако изречената мисъл е лъжа (Тютчев), то записаната — макар объркано, затруднено, приблизително — успява да улови, да задържи нещичко от Отвъдното. Писаното слово придобива изключителен статут, защото е единственото нещо, което има шанс да пренесе лутанията и прозренията на индивидуалната душа отвъд границите на спрялото настояще. Затова и надписите по стените на музея-памет са полуизтрити предупреждения, заглушени викове от подземие. Само един е запазен: „Ще глобявам писателите!“ — подпис: директорът на затвора. Но отказаното право на име не означава само насилствена слятост с отредената социална роля, а доколкото тя е стандартизирана и „индивидът“ трябва да се нагажда към нея — то тя е и маска; ролята е трайното, личността — мимолетното, „възпитуемото“, преработваното. Обвързаността с ролята-маска означава отсъствие на истинска привързаност между хората, ужасяващ дефицит на щастие и любов и запълването на дефицита с най-гнусни заместители

(автоматизираният разврат на Марфинка); навеждайки ни към тези зависимости, повествованието пародира и християнската идея за любовта към ближния и спасението чрез нея.

Лишен от род, име, история, щастие, любов, надежда — индивидът е изцяло подготвен да бъде владян, да бъде изпълван с чуждо съдържание. Как ще стане „наливането на меховете“, любопитствува повествованието, което досега ни е занимавало с възможностите за решаване на въпроса от обществена гледна точка, и... решава да отмести друга подвижна стена в своята магическа къщичка. Връщаме се при празната сцена, на която е поставена чезнещата външна обвивка на Цинцинат. Той сънува (т.е. седи до масата и записва първите си предродилни думи). Играта се основава на изначалната диалектика на понятието личност: личност-персона, индивид, тяло, личина, външност, роля; и личност-съзнание, самосъзнание, Аз и свръх-Аз... В мига на раждането на съзнанието, което по-късно ще се нарича Цинцинат, или някак другояче, край люлката още няма никого, но... влъхвите скоро ще влязат и строгото повествование не ще им разреши да създават суматоха — влизайте един по един, редът е важно нещо. Пръв възниква Родион, пазачът на всичко, грубият тъмничар, слугата... и *тялото* (също и невежеството), с тежестта на материалното, с пошлата елементарност на физическите потребности; той слугува на душата, помага ѝ добродушно, като я държи за краката — да не падне, когато непредпазливо се катери по столовете, към недосегаемото прозорче за отвъд... — и пак той е най-верният ѝ пазач, никога няма да я пусне от затвора. Родион влиза при пробуждащия се дух с покана за танц — един тур валс, в който овластената грубост тананика мелодията, насилвайки съзнанието да участва в тромавия танц, запознавайки го с най-важното изкуство, с което ѝ предстои да се занимава в бъдеще (танцът с властта като вид изкуство) и... изпълнявайки плана на повествованието, да ни внуши, че за онзи, който свикне с танца, страхът за тялото ще стане верен пазач. Този страх, телесен и по произход, и по равнище, не ще позволи на духа да се разходи по-далеч от затворническата градина, постоянно ще го въвлича в лъжливата логика на нещата и... ще го тласка неволно в ръцете на палача. Втори пристига Родриг — директор и лекар на затвора, тоталитарен вожд и фанатик на усърдието, той формулира, формализира, създава реда и бди над него, командува и съди, говори на

формализиран, казионен, институционализиран, т.е. „чужд“ език; той е *рациото*, разсъдъкът (но също и глупостта). Едва появил се разсъдъкът — ето я и Марфинка, чудовищната, грубо боядисана панаирджийска кукла на *страстта* (и измамата). Както винаги късно, запъхтян, изгубил копчетата на ръкавелите си и безкрайно покрусен от тази велика драма, след страстта влиза разумът (и подлостта), опитният адвокат (същият — и прокурор) Роман Висарионович, „най-жалкият“ от компанията, както разбира Цинцинат и, уви, единственият, с когото можем да се съветваме по процеса. Между гостите пробягва Емочка — единствената, която самият Цинцинат търси; коварната и пленителна Емочка, която го радва и вълнува като мечта от детството, но има и способността мигновено да го забравя, флиртува с него, но оставя без отговор Цинцинатовия въпрос „нима не ти е жал за мен“, а, както си играе, е способна и да го отведе вместо на свобода — право в ръцете на мъчителите. Тя въплъщава *емоциите* (но също — надеждата, предателството, забравата). Е, сега Цинцинат е комплектуван, време е да дойде м'сю Пиер със своя инструмент, доброжелателен, амбициозен, услужлив, приятно усмихнат като Чичиков... — той е палачът, пошлостта, насилието, страхът от смъртта и самата смърт, но... той е и познанието, в известен смисъл. Едва след тържественото му навлизане в играта, на арената-килия се изсипват роднините на Марфинка накуп, дребните бесове: подмазвачество, агресивна простация, лакейство, доносничество, сметкаджийство, егоизъм, разврат, злоба, конформизъм. И едва най-накрая влиза майката — загубената святост, завръщането към началото, към себе си, откриването (от Аз-а) на свръх-Аз-а, новото раждане на самосъзнанието, в онзи проблясък на очите — „мигновен, о, мигновен — но бе така, като че проникна навън нещо истинско, безспорно... Тази последна, сигурна, обясняваща всичко и предпазваща от всичко точка, която и у себе си умееше да напипа“. Срещата със „своето-друго“ често е проблясък в мига преди гибелта — затова тук свършват и посещенията. Съзнанието вече може да погледне отвъд...

„Аз зная нещичко. Аз зная нещичко. Но то е тъй мъчно изразимо!... Той съществува, моят свят в съня, не може да го няма, защото нали трябва да съществува образецът, щом съществува разкривеното му копие... Там неподражаемо разумно свети човешки поглед; там на воля се скитат изтерзаните тук чудаци; там времето се

подрежда по желание като килим с орнамент, чиито гънки могат така да се съберат, че да се докоснат които и да било две негови шарки — и отново се раздипля килимът, и живееш по-нататък, или полагаш бъдещата картина върху отминалата, без край, без край... Там, там е оригиналът на онези градини, из които бродихме тук, криехме се;... там бляска това огледало, от което понякога дотук прескача лъч...“ Повествованието е описало огромен кръг, за да се върне отново към проблема за творчеството в тази най-висока точка.

Оттук нататък започва; снижението — до изненадващия финал пред ешафода. Но преди да блесне брадвата, повествованието ще ни преведе през още един кръг на ада. Според концепцията на романа, и проблемът за творчеството — последният, ако може така да се каже, спорен проблем на съществуването — е разгърнат на няколко равнища, които взаимно се осветяват. На етажа на патетично-ритуализирания живот в антиутопичното общество културата също е ритуал, който на свой ред има етажи: най-ниският, най-долният (и в преносен смисъл.) е ритуалът на забавленията със смъртта. Смъртта-спектакъл е гротескно деформирана, дори вече не до театър, той е високо зрелище, а до цирк, до панаир (и в това има покрай другото и още един намек — поглед към най-горния етаж, етажа на съзнанието — смъртта на духа е общодостъпна, тя е „лек жанр“, тя е... масова култура). „Творчество“ и „красота“ от по-висок разред (съответно гарнирани с по-дълбока ирония, пародия) е актът на подготовката за смъртта. Този екзистенциално дълъг акт (на „нормалния“ човек той отнема цели години на философствуване в най-високия смисъл на понятието) тук е гротескно свит до еднократен акт на пиратско отвличане — поне замисълът е да се отвлече съзнанието на затворника е една забава — и отново чрез масово, „всенародно“ увеселение: наемни артисти-декоратори, с благословията на грижовната затворническа управа (наистина, колко много сили са загрижени да мислим по-малко...) организират бал с феерични илюминации, чиято гръмлива помпозност смазващо противоречи на отчаянието, обзело Цинцинат. „Маже да се каже, сбъднала се е мечтата за излаз на изкуството извън собствените граници, към пряко «творчество на живота»... изкуството, превърнато в цинична «технология на чувствата» (Хъксли), сякаш пародирайки архаиката, приема... псевдокарнавални, псевдофолклорни форми,

целият смисъл на които е да се мобилизират душевните сили в полза на монолита и да се задуши гласът на отделната човешка душа.“^[10]

Още по-високо, но и по-сложно шифровано е следващото равнище на проблема за културата и творчеството — този път представен като проблем за отношението на „новия“, прозрачния сват към старата, индивидуалната, книжна култура, и проблемът за четенето. Въпросното отношение е напълно диалектично; изисквайки прозрачност, това общество се стреми да затъмни всяка култура, която очаква индивидуален прочит — всички книги-символи, хранители на истинска култура и представители на истинско творчество, са „централизирани“ в библиотеката на затвора (само директорът ще решава кое е разумно, кое е полезно) и са подредени така, че никога да не може да се открие необходимата. Външният ред е причинител на вътрешно безредие, което работи против контекстуалните (и интертекстуални) връзки на културата с проблемите на деня; така настоящето се лишава от мяра за тълкуване, за познание, т.е. от възможност за самостоятелно, творческо мислене. Отнетото изкуство на четене отново — и на това ниво — означава размиване на границите на личността; лишаването ѝ от културна история и бъдеще е изгнание в безкрайността на моментното днес. Съответно и четенето се ритуализира, формализира, проточва се в необозрима безкрайност и се насочва функционално от познание към празно „развлечение“, деконцентрация на съзнанието, убиване на вътрешното му време. Цинцинат безкрайно чете една-единствена книга (принудително е „човек на едната книга“), огромна тухла от 3000 страници (явна гротескна деформация), на всичкото отгоре най-модният (вечно модният) бестселър в момента без край — „модата“ в културата на книгата за Набоков е една от най-отблъскващите форми на пошлостта, когато масовият вкус, омразната, евтината „популярност“ върши насилие над книгата и механизмите на рекламата (митологизиращият механизъм на културата) налагат върху творчеството етикети (също проява на насилието да се внася ред чрез опростяване) вместо обратното — книгите да създават читатели. В околацинцинатовия свят на баналността и лицемерието най-четеният роман се нарича „Queercus“ (думата означава „измислен“) и в него надълго и нашироко, буквално „както дойде“, в сляпо следвана последователност се описват с безразборни подробности всички събития, случили се под короната

на един огромен дъб. (Може би същият, чийто дънер ще послужи като ешафод във финала...) Чудовищната — не само по обем, но и с претенцията си за важност — биография на дървото е не само пародия на историята (подменена дори не от документ, макар и фалшифициран, а от откровена „художествена“ измислица), история, от която е лишен Цинцинат, но и пародия на традиционния роман-хроника: прототипът на „Quercus“-а е в Андерсеновата притча „Дъбът“, от нея се прави асоциативен скок към дъба, предизвикал известните размишления на Андрей Болконски, а от тях сме отпратени към типа романи, чийто най-представителен образец е „Война и мир“, и към авангардистката полемика на Набоков с представите на класиката за романа и неговите функции в модерния свят, спор, в който Набоков си служи и с контрапримери — самия роман „Покана за екзекуция“.

Набоковото произведение влиза, на собствените си страници, в ролята на аргумент и при още един творчески спор — с миметическата литература^[11]. Огледалото и огледалността на няколко пъти се споменават в този роман, а у Набоков изобщо огледалото се появява във важни, принципно важни точки от повествованието, когато трябва да се изясняват позиции, основни творчески възгледи. Тук вече видяхме огледалото поне два пъти: веднъж скрито, когато чрез мотива „начало-край“ се докоснахме до композицията на романа, отразена в началото му; втори път — пряко в текста, и то в кулминационния момент на мисленото докосване на Цинцинат до Отвъдното, до света на сънищата и творчеството. Сега за трети път огледалото се появява в разговора-раздяла на Цинцинат с майка му, и то пак в преломен момент — миг преди да припламне искрицата на разпознаването помежду им. За повествованието този момент на намирането на себе си е подходящ повод и то да напомни за себе си, и чрез себе си да се самоопише като тип литература — в разказа се отрича скрито, но категорично моделът на литературата — „гладко огледало“ (миметичната литература) и се налага моделът на „кривото огледало“ (по-близък до Гоголевия и Набоковия), в чиято повърхност от безсмислените, неразбираеми сенки се подрежда „очарователна“ картина, по-дълбока и по-ясна от обикновената, по-весела, но и „ужасна“ с непредвидимия резултат от оглеждането: „... когато бях дете, излязоха на мода — ах, не само сред децата, но и сред възрастните — едни такива неща, казваха се «нетки», и към тях бе

редно да има специално огледало, не само криво — абсолютно преиначено, нищо не може да се разбере, дупки, бъркотия, всичко се плъзга пред очите, но кривината му не е току-така, а нарочно направена... Или по-скоро към кривината му бяха така подбрани... С една дума, вие имахте ей такава диво огледало и цяла колекция различни нетки, тоест абсолютно нелепи предмети: всякакви безформени, шарени, на дупки, на петна, изпъстрени, буцести като някакви изкопаеми — но огледалото, което абсолютно разкривяваше обикновените предмети, сега получаваше истинска храна, тоест когато поставяхте един от тези неразбираеми и уродливи предмети така, че да се отразява в неразбираемото и уродливо огледало, беше чудесно; минус по минус — плюс, всичко се възстановяваше... и ето че от безформената шарения в огледалото се оформяше дивен строен образ... Можеше — по поръчка — да видите там собствения си портрет, тоест дават ви някаква кошмарна каша, и тъкмо това сте вие, но ключът от вас е в огледалото.“

Ето този ключ от себе си търси Цинцинат в писането и сякаш започва да го напипва... „По-добрата част от думите ми са забягнали и не откликват на тръбата, а другите са сакати“, въздиша той, сякаш безсилен. Но... тази въздишка всъщност ознаменува една победа! Цинцинат не само се изказва гладко (за разлика от първия хаос, който бе положил върху листа), той отдавна е постигнал изразителност, тънки нюанси на словото, в които вече има отблясъци от онова Огледало, той е стигнал до увереността „аз знам нещичко“... Но той вече се е издигнал и до разбирането, че на него целенасочено са му отнемали години наред собственото слово, че постепенно са свивали обръча, докато го превърнат в Робинзон на своя език, неразбираем вече за никой друг в света, че пекат да го принудят да млъкне завинаги (има толкова много мълчащи дърдорковци край нас) — той се е издигнал над собствената си ограниченост и сакатост и доста добре се справя със съхранените собствени думи дори когато препуска по листа в страха си, че няма да успее да каже всичко, да каже поне важното, поне най-важното: Аз Съм! Не трябва да се бяга! Мога сам!... Цинцинат е вече узрял за срещата с м'сю Пиер и какво струва пред Цинцинатовото просветление гнусната реч на палача-гносеолог (въобразил си, че познава душата на осъдения тъй добре, както врата му) за земните наслади, за оргазма на подчинението и утолителността на

покаянието... И, разбира се, времето на човешкия живот никога не стига, за да се изразим напълно, дебелината книга изведнъж се оказва прелистена до последната страничка (да си спомним началото), неизписан остава и последният лист на Цинцинатовата книга, с единствената надраскана — и зачеркната! — дума „смърт“ върху него. Предсмъртно желание — „да допиша нещо“. Няма време — и до последния миг Цинцинат ще повтаря недописаното, само една, но все по растяща дума: сам. Сам пред смъртта. Сам, но придобил себе си. Сам, т.е. *свободен*. И едва тогава ще чуе близки гласове на същества, подобни нему...

В началото на книгата е изписано мото: „Както лудият вярва, че е бог, така и ние вярваме, че сме смъртни.“ Стихът е от несъществуваща творба — „Трактат върху сенките“ — от несъществуващ, мистифициран поет, чието име, Дьолаланд, намеква за благороднически произход, а означава пустош, неплодна земя (*lande*) [12]. С тази игра повествованието ни даваше ключ и подчертаваше своята действителност и власт — да превърне пустинята и сенките в истина, истината, че *не* сме смъртни. Отиващо към своя край, повествованието превърта ключа, за да потвърди и обясни тази истина с думите на Цинцинат: „но има други безумци — те са неуязвими! — които вземат самите себе си за безумци!“ За тях ужасът от смъртта е „нещо безвредно, може би дори здравословно за душата“. Нали върху спомена за крайността на съществуването се опира цялата ни нравственост, включително и тази на избора — щастлив роб, или страдащ, но свободен... Цинцинат — съзнанието — творецът — прави своя избор и с това разкъсва оплелите го нишки на чуждия, зловец, бутафорен свят около него. Този свят се разпада, защото е опознат, защото театралността му вече не е тайна. Разпадането на този свят е разпадане-изчерпване и на повествованието за него, о последното раждане-възкресение на героя настава и смъртта на повествованието. Но нали лудият вярва, че е бог!... Повествованието също постига своята свобода — онова, което умира в него и с него в процеса на разказване, възкръсва с поставянето на последната точка, която създава завършена цялост, свързва края с началото — и тогава то, повествованието, ще повтори Цинцинатовия въпрос: защо съм тук? защо лежа така? И, надигнало глава, ще дочуе нашите гласове и ще

тръгне към нас (в нашия прочит на цялото) — като преосмислено, т.е. живо; като неизтълкувано докрай, неизчерпаемо — т.е. свободно!

Невъзможно е да се обхване критически този роман, написан само за две седмици... Феноменът Набоков наистина е озаглавен символично за тълкувателя: „Покана за екзекуция“...

Оказва се, въпреки грешките, заблудите, крайностите и противоречията, изборният от Набоков път — макар и откъм „обратната страна“, откъм огледалния свят на Алиса, свят на шахматна композираност и екстравагантни абсурди — все пак води, без преднамереност и дидактика, и към художествени и „философски“ идеи, които в никакъв случай не можем да наречем малки, идеи, които също имат силата да променят действителността, от която са отвърнали лице. Това е постижимо, защото въпреки своята обърнатост навътре към себе си светът на Набоков намира начин да се държи във въздуха тъкмо поради отблъскването (както се отблъскват два магнита, обърнати един към друг с едноименните си полюси) на концептуализирания език от „действителността“, мистифицираната действителност на ежедневието. Както чрез рационалната реч той си пробива път до ирационални тайни, тъй в извънезиковата сфера намира този втори магнит-опора, като търси „развитието и повторението на тайни теми в явната съдба“. Тия думи от предисловието на „Други брегове“ определят не само целта на „автобиографията“ на Набоков, но най-вече същността на писателството му — и може би на всяко писателство, на всяко истинско творчество. Относно своето обаче Набоков държи да е пределно точен: с това „аз се опитвах да дам на Мнемозина не само свобода, но и закон“. Чисто по набоковски този закон на паметта гласи „Не повтаряй!“ и изисква непрестанно откривателство на неизвестното в познатото. Можем да проследим действието му във всички Набокови романи, но „Други брегове“ (за която всъщност говорим през цялото време досега) същият този закон превръща в произведение, несводимо към баналната автобиография нито по жанр, нито по дух. Все в духа на закона, „Други брегове“ всъщност не е една книга, а цели три, над които писателят кръжи повече от десет години: „Убедително доказателство“, първият англоезичен вариант (започнат 1946 г.,

излязъл 1951 г.), „Говори, Памет!“ (1957), а между тях — руският вариант „Други брегове“ (1954). Трите варианта съществено се различават, сякаш за да ни внушат, че мемоаристът е имал три различни живота. А впрочем Набоков настоява да приемем, че те са значително повече, след като категорично заявява целта на автобиографията си (коя автобиография има цел извън себе си?): „... а именно: развитие и повторение на тайните теми в явната съдба“, и проследява — в автобиографията! — това развитие и „повторение“ както в играещите отблясъци от годините на детството, тъй и... в сенките на основните си романи от „руския“ цикъл! „Други брегове“ не само е погълнала фрагменти и варианти от дотогавашната фикционална проза на Набоков, но и от бъдещата (доколкото отблясъците от „метаромана“, породен от Набоковата съдба, се материализират и в следващите му англезични романи, а на почти всеки от тях може да се открие съответстващият „двойник“ между руските романи: „Пнин“ — на „Защита Лужин“, „Лолита“ — на „Камера обскура“, „Под знака на незаконородените“ — на „Покана за екзекуция“ и т.н.). А и самият руски вариант — „Други брегове“ — е открито фикционален. След като заявява, че точният превод на руски би бил само карикатура на Мнемозина — „аз измених и допълних много неща“, — Набоков намигва лукаво и започва... разговор със собствената си книга: „Разрешете да ви се представя — каза спътникът ми, без усмивка, — казвам се N.“ Отказвайки се от своето лице (на автобиографичен изповедник), за да проникне като обикновено привидение в света, съществувал преди него (мемоариста), Набоков метаморфозира спомените си със свобода, непозната за никоя автобиография, акцентира открито върху похватите, чрез които композира, материята на спомена, оглежда ги от иронична дистанция и постоянно задава неприлични за сериозния мемоарист въпроси като: „Интересно, кой ще забележи, че този параграф е изграден във Флоберов стил?“ Фикционалният герой-разказвач-автор в тази книга е дешифриран с назоваването му в текста като „пратеник“, първата му любов е представена с името Тамара, но то веднага е разкрито като псевдоним, а самият Набоков („ние, привиденията, сме толкова предпазливи“) напуска превъплъщенията си в дете, за което се разказва само като задкулисен глас, и то в случаите, когато трябва да се мистифицира и разиграе читателя: читателят ту ще се натъкне на

въздишка колко желано нещо е задълбоченият и прозорлив събеседник за писателя, ту ще бъде поканен да се съгласи, че „на зряла възраст обикновеният читател така свиква със загадките на всекидневния живот, че се отнася с безразличие към двата черни вакуума, между които му се усмихва миражът, а той го взема за пейзаж“. Едва ли е нужно да прибавяме още примери към Набоковата настойчивост да ни припомним, че неговата памет е и въображение. Но фикционалността на тази книга е много по-обширна и по-дълбока от играта на криеница с читателя. Книгата има своя „надспоменен“ сюжет — възстановяването на рая^[13] и новото връщане в лоното му чрез и в света на словото, „Моята тъга по родината е само своеобразна хипертрофия на тъгата по загубеното детство“ — поднася Набоков рамката на този сюжет и добавя: „... загубата на родината си оставаше за мен равнозначна на загубата на любимата, докато писането на впрочем доста несполучливата книга «Машенка» не утоли страданието.“ „Машенка“ е първият (и недотам несполучлив) роман на Набоков, но за утоляването на същото страдание са се оказали нужни и последвалите го „Защита Лужин“, „Подвиг“, „Дар“, „Отчаяние“, „Покана за екзекуция“, разказите „Изтреблението на тираните“ и „Посещение в музея“ и т.н. — все произведения, които — в преобразуван, сякаш експериментално раздробен и смесен (в търсене на непроявени от „чистия“ им жанр валенции?) вид — изпълват пространството и ритмизират движението, саморазгръщането на „Други брегове“, същевременно усилвайки чрез своята — неговата фикционалност и конструктивното противоречие между спомен и художествена измислица.

Може да се каже, че тази звездообразна творба на Набоков протяга пипалца към всички краища на неговия свят и на този центростремителен порив е подчинен и строежът ѝ — тя е антологична, тя е средоточие на всички основни теми, проблеми и мотиви в романите, а — паралелно — и в живота му. И най-важният сред тези проблеми (онзи, заради който се търси обратният път към „изгубения рай“) е проблемът за идентичността на човека със себе си, със своето място в света, за границите на познанието, от което зависи личната съдба, за възможностите на творчеството да намери брод към това заветно място, прокрадвайки се отвъд стобора на видимостите, към метафизичните дълбини, към вътрешния закон на битието — онзи

същият, който играе с нас, като допуска развитието на безграничната мисъл и чувства при крайност на съществуването. И в същото време „Други брегове“ изразява нещо, което остава неуловимо в отделните съставки — романи и биографични фрагменти, — набоковската „Голяма идея“, която той може да не признава, но упорито търси в системата на цялостното си творчество, в общото (Набоков и живота приема и възприема само като творчество: в детството — спонтанно, а по-късно — съзнателно), Затова „Други брегове“ не е само рекапитулация на изследваното. Тази творба е експериментална лаборатория, където Набоков „тайно“ анализира пътищата за раждане на романа, включително и собствения живот-роман. Затова тук ще намерим и своеобразен каталог на похватите му: игра, мистифициране на читателя, на описваната действителност, на самите похвати, пародирание, гротескно деформиране, постоянни иронични атаки срещу измамните ефекти на „реалната“ фасада и пробиви до нейната обратна, същностна страна — изобщо, неговото майсторство в божествената игра със Света, Текста и Читателя, — магьосническо представление, в което думите са реквизит, писателят е чародей, а книгата — свят и илюзия. Като роман за романа от набоковски тип, „Други брегове“ не се ограничава с митологията на детството, а прави опит за решаване на главните въпроси, които изпълват бита с битие, а битието — с цел, конкретизираща общата участ до лична, неповторима съдба със свой собствен смисъл: кой съм аз? мога ли да разбера света? как го чета? истина ли е това, което съм разбрал? — въпросите на Алиса, живееща също като героите на Набоков едновременно в света на чудесата и в огледалния свят. Ако загадката на непознатия живот е истинският импулс на романа (Т. Адорно), това Набоков тази книга е опит да се постигне загадката на собствения живот, а чрез нея — и на човешкия живот въобще в една действителност, в която механизмите на отчуждението („изгнанието“) правят хората и отношенията им все по-тайнствени едни за други и за себе си, метаморфозират ежедневието в мит (а всяка метаморфоза е толкова интересна за наблюдение — мимоходом подхвърля Набоков), обвиват същността на битието с делничните пластове общоприета, позната — и затова двойно непонятна — „чуждост“ на манипулацията от надличностни сили свят. Ето защо „Други брегове“ — включително и поради своя

автобиографизъм — също може да се нарече роман: за „поуките“ от възпитанието на Аз-а.

В постоянното реситуиране на това Аз от инобятието в по-късните етапи-стъпала на развитието му (изгнаничеството, творчеството, „подвигът“ на себеоткриването, битката с матриците на социума, „изтреблението“ на тираничните механизми, унифициращи личността, и т.н. — всеки от тия етапи е свързан с основния тон, атмосферата, „декора“ на избрания към действителност и проблемната ориентация сред нея на някой от руските романи на Набоков) към „рая“, възвръщан винаги, но всеки път по-трудно, по-мъчително, се забелязва една странна закономерност (именно тя поражда и новата проблемна, „възпитателна“ ситуация във всеки следващ роман на Набоков): при толкова много движение, а целият набоковски свят е извънредно динамичен, в него никога не се проявява идеята за Пътя. За Набоков Пътят е пречка към самоидентификацията, защото може да бъде само отдалечаване от себе си.

Всъщност неговото сферично Аз винаги носи рая у себе си — само там може да го „скрие“ от времето — и „завръщанията“ в този рай не означават изминат път, а само освобождаване на душата от поредната маска („всяка реалност е маска“, твърди Набоков, а с думите на Цинцинат обяснява: „Смъквам от себе си обвивка след обвивка и най-сетне... стигам по пътя на постепенното разсъбличане до последната, неделима, твърда, сияеща точка и тази точка изрича: има ме!“). Всяко маскиране е развитие, всяко завръщане-демаскиране е повторение на скритите мотиви в явната съдба и същевременно ново пресътворяване (в плътта на словото, на изкуството) на чертите на Едема, изпълнен с пъстроцветни пеперуди. Преминаващият през изпитанията на живота Аз вечно се „завръща“ в своето лоно, изведено извън времето. Но това решение на дилемата също е илюзорно, „освобождението“ винаги разкрива трагичната абсурдност на живота: всяка стъпка вън от света на творчеството е... стъпка към смъртта, забравата. Затова Набоков с такава отчаяна упоритост търси мост към реалността, към вечното, постоянно го обсажда със своите текстове, с капаните на словото си, затова всъщност се връща постоянно в детството, виждайки в него гранична ивица, най-близка до вечността — но в самата вечност той се вглежда, защото се надява да открие там „тематичния рисунок“, тайните повторения, чиято комбинация да

стане значеща, да разкрие систематизма — концепцията на Съдбата-художник за собствения му живот. Мъчейки се да отгатне къде съдбата е започнала своите шахматно-скрити атаки, за да парира понататъшния им ход, той сам строи своя свят без пътища, ечаш и кръгъл като кула, в която времето е спряло. „Да си призная, не вярвам в мимолетността на времето... Научил съм се така да сгъвам този вълшебен килим, че едната шарка да съвпада с другата. Дали ще се препъне, или не скъпят посетител, си е негова работа. И най-висшата наслада за мен е — извън дяволското време, но дори твърде вътре в божественото пространство — някой избран наслука пейзаж... всяко кътче на земята, където мога да бъда в компанията на пеперудите... Ето това е блаженство и в него има нещо, което не се поддава напълно на определяне. Това е като някаква мигновена физическа пустота, накъдето се устремява, за да я запълни, всичко, каквото обичам на света. Това е като мигновения трепет на умиление и благодарност... — не зная към кого и към какво — дали към гениалния контрапункт на човешката съдба, или към благосклонните духове, лелеещи земния щастливец.“

Парадоксът е наистина трагичен — щастие всред безпътицата. Щастие от творчеството, добрало се до цветните поляни „извън дяволското време“ върху крилете на въображението и паметта. Но след всички свръхчовешки усилия на таланта, подарили на твореца победа над субективното време — тя се оказва само гносеологически контрапункт на неизбежната човешка съдба. При все че както самият Набоков, тъй и много от героите му притежават висшия дар — „мислещото“, „третото“ око на Цинцинат, зоркостта на вътрешното сетиво да долавя зад временните декори на земните навици следата на тайната, непостижимото за разсъдъка тайно заплитане на милиарди нишки между пластове живот, натрупани под повърхността на видимата реалност, онзи пулс, който тъче килима на времето и го разстила далеч, далеч извън границите на човешкия живот — и за най-зорките Тайната не се открива изцяло, никога докрай. И никой не успява да изрази дори частичката видяно докрай, да му даде име, с което да го прикове към своето време. Единствената надежда е — в „мълчанието, изгнанието, майсторството“ да се улови отражението на Тайната, да се вгради в словото късче от световното огледало. А какво ще отрази целостта, сглобените късчета (ето отново поривът към

писането, стремежът към метароман...) — това могат да кажат само... децата и носещите детството у себе си, новите жители на общата родина — изкуството, — които ще дочакат тяхното време да подействува като проявител на Тайната в словото на онези, които вече ги няма, и попили я в себе си — сами да поемат към студените, неприветливи върхове на изкуството, към други миражи на Тайната, изразявайки онова, което „имат право да кажат“... Това вече не е обикновеният читател, а посветеният читател, призваният човек на духа (да си спомним — Набоков винаги е чувствувал с него „телепатична връзка“...) — и само към него един-единствен път може да се спусне мостчето откъм Набоковата кула... На входа ще ни посрещнат верните стражи: Лужин — надникнал във висшите сфери на играта, но загинал заради своето бягство, Цинцинат — доловил шепота на тайната („зная нещичко, зная нещичко“...) и избегнал ешафода в мига на неподчинението, писателят Годунов-Чердинцев (от „Дар“), вярващ, че държи ключовете от родината, защото „след сто, след двеста години пак ще живея там в книгите или поне в бележките под линия на изследователите“... а може би ще ни очаква и самият Набоков с думите: „вярвам в идването на новия ценител, който ще обяви, че никога не съм бил безотговорно торпедо, а съм бил суров моралист — поразявал порока, бичувал глупостта, осмивал пошлостта и жестокостта и дарявал с върховна власт добротата, таланта и гордостта“. Но не ни ли показва лукавият автор нова маска, надвесил над нас сакчето за пеперуди... Може би и това е ироничен мираж, зад който ще напипаме само обраслите със студен мъх каменни стени на кулата? Набоков вярва в поезията като тайна на ирационалното, познаваема с помощта на рационалната реч — и с това оставя на читателите си единствената възможност да повярват в рационалните внушения на собствената му поезия. Както например в стихотворението „Слава“:

*Зашифрована беше нощта, проумях,
но аз в букви превърнах звездите
и как себе си да превъзможна разбрах,
но да кажа не ще ме склоните.
А веднъж в своята ключова тайна вгълбен,*

*врязах в разума плуг като в угар,
и света в огледало съгледах, и мен,
но и друго, и друго, и друго...*^[14]

Сергей Райков

---

[1] В. Набоков. Интервью, данное Альфреду Аппелю; „Вопросы литературы“, кн. 10, 1988 г., с. 174. — Б.а. ↑

[2] Не атакуваните норми на „старото“ класическо изкуство, а системата като цяло, съставена от създаващ, производствен и разпределящ продуктите на изкуството апарат заедно с господстващите представи за изкуство. Вж. P. Burger, *Theorie der Avantgarde*, Ed. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1974, с. 29. — Б.а. ↑

[3] Именно тя поражда „метаромана“ на Набоков, който В. Ерофеев много проникателно и остроумно определя като своеобразен вариант на романа на възпитанието — у Набоков „роман на възпитанието на Аз-а“, чието основно съдържание, или „онтология“, са „авантюрите на Аз-а в призрачния свят на декорациите“ (на недействителния „тукашен“ свят — б.а.) и търсенето от това самотно „аз“ на стабилност сред този свят. Вж. Виктор Ерофеев — „Русский метароман Набокова, или в поисках потерянного рая“; сп. „Вопросы литературы“, кн. 10, 1988 г., с. 134–136. — Б.а. ↑

[4] Maša Kovačić — *Avangardni aspekti rusk Ni go man a V. Na-hako-va*. E: „Urajtnost Riječi“. *God. XXV, Izvanredni svezak*, Zagreb, 1981, с. 364. — Б.а. ↑

[5] Теодор Адорно. Мястото на разказвача в съвременния роман, сп. „Съвременник“, кн. 3, 1969 г., с. 405 — Б.а. ↑

[7] Вж. Александър Долинин. Погледим на арлекинов, сп. „Литературное обозрение“, кн. 10, 1988 г., с. 18. — Б.а. ↑

[7] Вж. Maša Kovačić, цит. съч., с. 360. — Б.а. ↑

[8] Неслучайно в прародителката на съвременните антиутопии — Поемата за Великия инквизитор (у Достоевски) — затворник и едновременно съдия на проектирания свят на несвободата се оказва „личността на личностите Исус Христос“. Вж. Р. Гальцева, И. Роднянская. Помеха — человек, сп. „Новый мир“, кн. 12, 1988 г., с. 220. — Б.а. ↑

[9] А. Долинин, цит. съч., с. 19. — Б.а. ↑

[10] Р. Гальцева, И. Роднянская, цит. съч., с. 221. — Б.а. ↑

[11] Вж. Маѓа Коваќиќ, цит. съч., с. 362. — Б.а. ↑

[12] И тук е допустима литературна алюзия — с Т. С. Елиът и неговата стихосбирка „Безплодната земя“, 1922 г. — Б.а. ↑

[13] В. Ерофеев намира в даденият от „Други брегове“ набоковски рай „парафраза на християнската божествена йерархия“: Бог-отец (бащата), Майката на Бог-син — олицетворение на всеотдайната обич, „райската“ среща с идеализираната любима в навечерието на „изгнанието“... Една структура, чрез която Набоков наистина възстановява „паметта на изначалното, идеално състояние на света“ и гради втора, художествена действителност, чиято „компенсираща“ функция се опира на подчертаваният от текста паралелизъм с библейския мит, като поема от него високите внушения, светостта на преданието. Вж. В. Ерофеев, цит. съч., с. 139. — Б.а. ↑

[14] Превод — К. Кадийски. — Б.а. ↑

Издание:

Владимир Набоков
Покана за екзекуция

Рецензент: Сергей Райков

Руска
Първо издание

© Владимир Набоков, наследници
Машенька. Защита Лужина
Приглашение на казнь
Другие берега (Фрагменты)
Художественная литература, М., 1988

Превод © Пенка Кънева
Послеслов © Сергей Райков

Народна култура, София 1989

С-3

Литературна група — ХЛ. 04/9536329611/5532-77-89

Редактор: София Бранц
Художник: Росица Скорчева
Художник-редактор: Николай Пекарев
Технически редактор: Олга Стоянова
Коректор: Стефка Добрева

Дадена за набор: юли 1989 г.
Подписана за печат: октомври 1989 г.
Излязла от печат: ноември 1989 г.
Формат 84×108/32
Печатни коли 33.
Издателски коли 27,72
УИК 32,08

Цена 3,68 лв.

ДИ „Народна култура“ — София

ДП „Димитър Благоев“ — София

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.